Tendenciák és alapvetések a bűnügyi tudományok köréből

Szerkesztette: Prof. Dr. Ruzsonyi Péter

Tendenciák és alapvetések a bűnügyi tudományok köréből

Szerkesztette:
Prof. Dr. Ruzsonyi Péter

Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar
Budapest, 2014

Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar

Szerzők:
© dr. Balláné Prof. Dr. Füszter Erzsébet, Dr. Barabás Andrea Tünde, Prof. Dr. Blaskó Béla, Dr. Czenczer Orsolya, Dr. Fantoly Zsanett, Dr. Hautzinger Zoltán, Dr. Hollán Miklós, Dr. Kis Nobert, Dr. Mátyás Szabolcs Phd, Dr. Nagy Judit, Dr. Pallagi Anikó, Dr. Polt Péter, Prof. Dr. Ruzsonyi Péter, Prof. Dr. Sallai János

Szerkesztő:
Prof. Dr. Ruzsonyi Péter

Lektorok:
Prof. Dr. Blaskó Béla, dr. Madai Sándor, dr. Nagy Judit

Kiadja:
© Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve más adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz és rögzítéshez a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Olvasószerkesztés, tördelés:
Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt.

Nyomdai kivitelezés: Pauker-Holding Kft.
Felelős vezető: Vértes Gábor

ISBN 978-615-5491-33-7

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ 15

Az állami büntetőhatalom érvényesülésének tendenciái, különös tekintettel az új Büntető Törvénykönyv megalkotásának két évtizedes folyamatára *(Blaskó Béla – Pallagi Anikó)* 17
Összefoglalás 39
Ellenőrző kérdés 39
Jogszabályok 39
Felhasznált irodalom 40

A büntetőjog fejlődésének nemzetközi tendenciáiról *(Blaskó Béla – Polt Péter)* 41
1. A nemzetközi büntetőjog 41
2. A joghatóságról. A joghatósági összeütközés feloldásáról 43
3. A nemzetközi bűncselekmény 47
4. A nemzetközi büntető bíróságok 52
5. A nemzetközi bűnügyi együttműködésről 57
6. Az európai unió pénzügyi érdekei és az európai ügyész 61
Összefoglalás 66
Ellenőrző kérdések 66
Felhasznált irodalom 67

Legalitás kontra opportunitás, avagy új tendenciák és fejlődési útvonalak a magyar büntetőeljárásban *(Fantoly Zsanett)* 69
1. Bevezető: rendszertani áttekintés 69
2. Fogalmi kérdések tisztázása: a hivatalból való eljárás (officialitás), legalitás, opportunitás 73
3. Jogtörténeti fejlődés 81
   3.1 A kezdetek 81
   3.2 Az 1896. évi XXXIII. tc. 81
   3.3 Az első szocialista kódexek 84
   3.4 Az 1973. évi I. törvény 86
4. A hatályos szabályozás: az 1998. évi XIX. törvény 87
   4.1 A hivatalból való eljárásra (officialitás) vonatkozó rendelkezések 87
   4.2 Az anyagi jogi legalitás (a törvényesség) elve 88
   4.3 Törések a legalitáson és officialitáson 89
      4.3.1 Anyagi jogi kivételek az officialitás elve alól 90
      4.3.2 Alaki jogi kivételek az officialitás elve alól 92

5. Nemzetközi kitekintés ... 103
Összefoglalás ... 113
Összefoglaló kérdések ... 115
Felhasznált jogszabály ... 115
Felhasznált irodalom ... 116

Az uniós bűnügyi együttműködés tendenciái *(Nagy Judit)* ... 119
1. Bevezető gondolatok ... 119
2. A történelmi kezdetek ... 119
3. Mai helyzetkép: együttműködési struktúrák a multilaterális mátrixban ... 120
4. „Evolúciós" folyamatok, tendenciák ... 123
4.1 A jogi háttér fejlődése ... 123
4.1.1 Kodifikáció az Európa Tanács és az Európai Unió keretében ... 123
4.1.2 Kormányköziség versus szupranacionalizmus ... 125
4.1.3 A Lisszaboni Szerződés után ... 126
4.2 Változások a klasszikus bűnügyi együttműködési formák területén ... 129
4.2.1 Kiadatás ... 129
4.2.2 Eljárási jogsegély ... 129
4.2.3 Forum regit actum versus locus regit actum ... 130
4.3 A kölcsönös elismerés elvén alapuló, uniós integráció keretében született bűnügyi együttműködési formák ... 130
4.3.1 Európai elfogatóparancs mint első konkrét megvalósulása a kölcsönös elismerés elvének a bűnügyi együttműködés területén ... 130
4.3.2 A kölcsönös elismerés elvének megjelenése a bűnügyi együttműködés egyéb területein ... 131
4.4 Bilaterális, horizontális – multilaterális elmozdulás ... 132
4.5 Multilaterális intézményi háttér kialakulása ... 133
4.5.1 Europol (Európai Rendőrségi Hivatal) ... 133
4.5.2 Eurojust (Igazságügyi Együttműködési Egység) ... 134
4.5.3 OLAF (Európai Csalás Elleni Hivatal) ... 135
4.5.4 Európai Igazságügyi Hálózat (EIH) ... 136
4.6 Információcsere fejlődése, adatbázisok létrehozása ... 136
4.7 Új produktumok a bűnüldözés szolgálatában: elemző kapacitás növekedése és fenyegetettségi értékelések ... 138
4.8 Extraterritoriális nyomozások – közös műveletek ... 139
4.9 „Szorosabb" együttműködés – megerősített együttműködés tendenciája ... 141
4.10 Harmonizáció a büntetőjogban ... 142
5. Az Európai Ügyészség gondolatának kialakulása és intézményi fejlődése ... 144
5.1 Út a PÉV egyezménytől a Corpus Juris-on át a LSZ-ig ... 144
5.2 A sokat vitatott 86 cikk. Cui bono? ... 147
5.3 Miért van szükség az EÜ-re? Azaz a támogatói oldal ... 149
5.4 Lehetséges alternatívák ... 150
5.5 A mindent eldöntő Javaslat ... 151

5.6 Sárga lap a nemzeti parlamentektől, azaz csorbát szenved-e a szubszidiaritás alapelve? ... 152
5.7 Lépés az európai büntetőjog kialakulása felé? ... 153
6. Közös nyomozócsoportokról (Joint investigation Teams JIT) dióhéjban ... 154
7. Záró gondolatok ... 157
Összefoglalás ... 162
Összefoglaló kérdések ... 163
Felhasznált irodalom ... 163

A közigazgatási büntetőhatalom alkotmányossági és jogpolitikai dilemmái *(Kis Norbert)* ... 167
1. A közigazgatási büntetőhatalom fogalma és elmélete ... 167
2. A közigazgatási büntetőhatalom expanziójára a közigazgatási útra terelt büntetések fejlődésének történeti mozgatórugói adnak magyarázatot ... 171
3. A közigazgatási represszió jogági rendszerezése és tudománytani besorolása instabil. ... 172
4. Kodifikációs következtetések az új szabálysértési jog értékelésének tükrében ... 178
Összefoglaló ... 181
Összefoglaló kérdések ... 182
Felhasznált irodalom ... 183

A büntetőjogi kerettényállások *(Hollán Miklós)* ... 185
1. A kerettényállás fogalma és fajai ... 185
1.1 Fogalmak ... 185
1.2 Elhatárolások ... 187
1.3 Fajták ... 188
2. Tényállástani kérdések ... 189
2.1 Tényállási hely szerint ... 189
2.2 Tényállási elemek szerint ... 190
3. A keretet kitöltő normák ... 190
3.1 Jogrendszer szerint ... 191
3.2 Jogágak szerint ... 192
3.3 Jogforrási szint szerint ... 193
3.4 Különös eset: A továbbutalás ... 195
Összefoglalás ... 196
Összefoglaló kérdések ... 196
Joganyag ... 196
Felhasznált irodalom ... 197

Pönológiai alapvetések *(Ruzsonyi Péter)* ... 199
1. Bevezetés ... 199
2. Pönológiai fogalomértelmezés ... 199
2.1 Pönológia ... 199

2.1.1 A pönológia fogalmának kialakulása és eltérő tartalmú értelmezései 199
2.1.2 A pönológia kriminálpedagógiai definíciója..... 201
2.2 Kriminálpedagógia..... 202
2.3 Zártintézeti korrekciós nevelés 202
2.4 Büntetés-végrehajtási nevelés..... 202
2.5 Reintegráció..... 203
2.5.1 A reintegráció fogalmának korábbi értelmezései: 203
2.5.2 A reintegráció fogalmának kriminálpedagógiai meghatározása..... 204
3. A börtönügy kialakulása 205
3.1 A szabadságvesztés-büntetés megjelenését megelőző „kriminálpedagógiai" nézetek áttekintése..... 205
3.2 A büntetés-végrehajtás kialakulása történetének pedagógiai csomópontjai 206
3.2.1 A „Szempci Fenyítőház" megnyitásától a kiegyezésig (1772–1867) 206
3.2.2 A kiegyezéstől a II. világháború végéig tartó időszak büntetés-végrehajtásának jellemzői 208
3.2.3 A törvénytelenségek kora és a konszolidáció 209
3.2.4 A kriminálpedagógia fejlődése a „tényleges" korrekciós nevelés kezdeteitől a rendszerváltásig..... 212
3.2.5 Az utóbbi két és fél évtized kriminálpedagógiai útkeresése..... 214
4. Nemzetközi kitekintés: a jelenkori végrehajtási típusok kriminálpedagógiai alapú elemzése..... 215
4.1 Represszív szankciórendszer..... 216
4.2 Intervenciós irányzat 216
4.2.1. Drillközpontú irányzat (Anglia, Franciaország). 216
4.2.2 Porosz iskola (Ausztria, Németország). 217
4.2.3 Mediterrán országok (Málta, Olaszország, Portugália stb.)..... 217
4.2.4 Volt szocialista blokk országai (Csehország, Lengyelország, Románia stb.). 217
4.2.5. Rehabilitációs irányzat (Hollandia, Írország stb.)..... 218
4.3 Neo-treatment végrehajtási típus 219
5. Bv. Kódex pedagógiai potenciálja: a személyiségformálás lehetősége a fogvatartottak körében..... 219
6. Kriminálpedagógiai alapú fejlesztési elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében 221
Összefoglalás..... 225
Összefoglaló kérdések 227
Felhasznált jogszabályok..... 227
Felhasznált irodalom..... 227

A büntetés-végrehajtás jogi szabályozása *(Czenczer Orsolya)* 231
1. Bevezető gondolatok..... 231
2. A büntetés-végrehajtás szervezetének jogállása és felépítése..... 232

3. A büntetés-végrehajtás rövid történeti áttekintése 234
3.1 A magyarországi börtönrendszer kialakulása 235
3.2 A rendszerváltás hatása a magyar börtönügyre 238
4. A büntetés-végrehajtás szabályozása nemzetközi egyezmények és alapelvek mentén 238
4.1 Európai börtönszabályok 240
4.2 A Kínzás Megelőzési Bizottság (CPT) működése 241
4.3 A büntetés-végrehajtás sajátosságai egyes európai országokban 242
5. A büntetés-végrehajtás működésének jogi szabályozása 243
5.1 Jelenlegi (még) hatályos szabályozás 244
6. Az új Bv. Kódex által vetített jövőkép 247
Összefoglalás 250
Összefoglaló kérdések 250
Felhasznált jogszabályok 251
Felhasznált irodalom 251

A külföldiekre vonatkozó büntetőjogi rendelkezések rendszere
(Hautzinger Zoltán) 253
1. Bevezetés 253
2. Az idegenekre vonatkozó büntető anyagi jogi szabályozás 254
2.1 Történeti visszatekintés 254
2.2 A külföldiekre vonatkozó rendelkezések az új Btk.-ban 257
2.3 A kiutasítás 258
2.4 Az idegenekhez kapcsolódó egyes különös törvényi tényállások 261
3. Külföldiek büntetőeljárása 263
3.1 Történeti visszatekintés 263
3.1.1 Külföldi az első bűnvádi perrendtartási szabályokban 263
3.1.2 Külföldi terhelt a katonai büntető perrendtartásokban 264
3.1.3 A külföldi megjelenése a hatályos büntetőeljárási törvényt megelőző kódexekben 265
3.1.3.1 Az 1951. évi büntető perrendtartás 265
3.1.3.2 Az 1962. évi büntetőeljárási jogszabály 266
3.1.3.2 Az 1973. évi büntetőeljárási kódex 267
3.2 A hatályos büntető eljárásjogi szabályok sajátosságai 268
3.2.1 Az anyanyelv használata 269
3.2.2. A külföldi joggyakorlását elősegítő tényezők 270
3.2.2.1 A külföldi terhelttel kapcsolatos szabályok 271
3.2.2.2 A külföldi sértettel vagy tanúval összefüggő rendelkezések 272
3.2.3 Külföldivel szembeni büntetőeljárást kizáró ok 274
3.2.4 Eljárás a külföldön tartózkodó terhelt távollétében 275
3.2.5 Az idegenekkel szembeni büntetőeljárás nemzetközi vonatkozásai 276

4. A külföldivel szembeni büntetés-végrehajtás 277
4.1 A külföldire vonatkozó legfontosabb nemzetközi büntetés-végrehajtási szabályok..... 277
4.2. A nem magyar állampolgárok büntetésének végrehajtása 279
4.2.1 Külföldiek büntetés-végrehajtása a múltban..... 279
4.2.2 A külföldiekre vonatkozó hatályos magyar büntetés-végrehajtási szabályok irányvonalai..... 280
4.2.3 A külföldi elítélt büntetése végrehajtására vonatkozó egyéb szabályok 282
4.2.4 A kiutasítás végrehajtásának büntetés-végrehajtási feladatai 282
Összefoglalás..... 283
Összefoglaló kérdések..... 283
Felhasznált jogszabályok..... 284
Felhasznált irodalom..... 285

A resztorativitás elmélete és gyakorlata *(Barabás Andrea Tünde)*..... 287
1. Sértettek hátrányban 287
1.1 Előzmények – A sértett a büntetőeljárásban..... 288
1.2 Áldozati sérelem – A büntetőeljárás elhúzódása 290
2. A resztoratív igazságszolgáltatás – elméleti háttér 291
2.1 A helyreállító igazságszolgáltatás megvalósulási formái..... 294
2.1.1 Mediációs modellek 296
2.1.2 Körmodellek 298
2.1.3 Konferenciamodellek 300
3. Resztoratív rendőrség..... 302
3.1 Resztoratív törekvések Angliában és Walesben 303
3.2 Néhány eredmény Ausztráliából és az Egyesült Államokból 304
4. Mediáció Magyarországon 305
4.1 A jogi szabályozás és anomáliái..... 307
4.2 Alkalmazás a gyakorlatban: ügyek és sértettek..... 309
4.3 Kérdések és kételyek..... 312
4.4 A változtatás irányai 314
5. Helyreállító módszerek alkalmazása a büntetés-végrehajtás során 316
5.1 Börtöndilemma: őrzés kontra támogatás? 316
5.2 Nemzetközi példák a megvalósításra..... 318
5.3 A resztoratív programok típusai..... 320
5.4 Belgium: a resztoratív börtön modellje 322
5.5 És az áldozat? 323
5.6 Lehetőség a büntetés-végrehajtáson belüli mediációra: előnyök, hátrányok 325
5.7 Záró gondolatok 327
Összefoglalás..... 328
Összefoglaló kérdések..... 329

Felhasznált irodalom 329
Internetes hivatkozások 334

Kriminálgeográfia *(Mátyás Szabolcs – Sallai János)* 335
1. A bűnözésföldrajz feladata, fogalma és helye a tudományon belül 335
   1.1 A bűnözésföldrajz feladata 335
   1.2 A diszciplína helye a tudományon belül 335
   1.3 A bűnözésföldrajz elnevezései és fogalma 336
2. A bűnözésföldrajzi kutatások nemzetközi és hazai képviselőinek, illetve eredményeinek a bemutatása 337
   2.1 A bűnözésföldrajzi kutatások nemzetközi eredményeinek áttekintése 337
   2.2 A magyarországi kriminálgeográfiai kutatások vázlatos története 339
3. A kriminálgeográfiai kutatások legfontosabb forrásai 341
4. Magyarország bűnügyi helyzetének elemzése és főbb kriminálstatisztikai mutatói 342
   4.1 A bűncselekmények terjedelme, dinamikája és tendenciája 342
   4.2 A bűnözési fertőzöttség 344
   4.3 Az ismertté vált bűncselekmények struktúrájának változása hazánkban 2000–2012 között 345
5. A bűnözésföldrajzi kutatások területi egységei 346
6. A bűnözési térképezés 348
   6.1 A bűnözési térképezés nemzetközi és hazai történetének vázlatos áttekintése 348
   6.2 A bűnözési térképek alkalmazásának lehetőségei és korlátai 349
   6.3 A bűnözési térképek hazai alkalmazásai 350
7. A kutatás gyakorlati hasznosíthatóságának lehetőségei 351
Összefoglalás 352
Összefoglaló kérdések 353
Felhasznált irodalom 353

A tudomány a nyomozás szolgálatában *(Balláné Füszter Erzsébet)* 357
1. A forenzikus tudományok és a kriminalisztika 357
2. A forenzikus tudományok kialakulásának legfontosabb mozzanatai 359
   2.1 A törvényszéki orvostan mint a forenzikus tudományok úttörője 359
   2.2 A törvényszéki orvostan kialakulásának magyarországi vonatkozásai 363
   2.3 A törvényszéki toxikológia – a mérgek kimutatásának tudománya 364
   2.4 A személyazonosítás múltja és jelene 366
   2.5 A világ első bűnügyi laboratóriuma 373
   2.6 A lőfegyverrel elkövetett bűncselekmények bizonyítása és a lőfegyver-azonosítás története 376
   2.7 Írásvizsgálat 379
   2.8 A vérkimutatás módszereinek felfedezése 381
   2.9 A vérfolt eredetének meghatározására irányuló vizsgálatok megjelenése 382

2.10 A bűnüldözés és az igazságszolgáltatás új „csodafegyvere”: a DNS- vizsgálat ... 383
3. A magyarországi igazságügyi szakértői rendszer felépítése és igénybevételének lehetőségei ... 385
4. A szakértői vizsgálat ... 387
Összefoglalás ... 389
Összefoglaló kérdések ... 389
Felhasznált irodalom ... 390

A KÖTET SZERZŐI

dr. Balláné Prof. Dr. Füszter Erzsébet egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
dr. Barabás Andrea Tünde egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Prof. Dr. Blaskó Béla egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
dr. Czenczer Orsolya főiskolai docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
dr. Fantoly Zsanett egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
dr. Hautzinger Zoltán egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
dr. Hollán Miklós egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
dr. Kis Nobert főiskolai tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
dr. Mátyás Szabolcs PhD, Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság
dr. Nagy Judit egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
dr. Pallagi Anikó tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
dr. Polt Péter egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Prof. Dr. Ruzsonyi Péter egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Prof. Dr. Sallai János egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

SZERKESZTŐ

Prof. Dr. Ruzsonyi Péter egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

LEKTOROK

Prof. Dr. Blaskó Béla egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (3–11 sz. tanulmányok)
dr. Madai Sándor egyetemi docens, Debreceni Egyetem (1. sz. tanulmány)
dr. Nagy Judit egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (2. sz. tanulmány)

ELŐSZÓ

A tanulmánykötet elsősorban a majdani Rendészettudományi Doktori Iskola doktoranduszai számára készül, de bízunk benne, hogy a szakterületet elmélyülten kutatók is eredményesen használják majd könyvünket. Koncepciónk, hogy a rendészet szerteágazó területén belül a bűnügyi tudományok iránt elkötelezett doktori hallgatóink olyan tudományos alapossággal kimunkált szakkönyvet kapjanak kézhez, amely összefoglalja a szűkebb szakterületük alapvetéseit, és bemutatja legújabb tendenciáit.

Szerkesztési alapelvünk, hogy valamennyi téma feldolgozása során történeti megközelítést, valamint nemzetközi kitekintést nyújtsunk az érdeklődőknek, majd a törzsanyag feldolgozását követően az olvasók megismerkedjenek a szakterület esetleges új fejlődési irányaival, valamint a továbblépés lehetőségével. Az egyes tanulmányokat az egységes belső struktúra mellett a bűnügyi tudományok feldolgozott területeinek problémaérzékeny, az új kutatási területek bemutatására is kiterjedő logikai lánc fűzi egésszé.

A tanulmánykötetben feldolgozásra kerülő területek:

- az állami büntetőhatalom érvényesülésének tendenciái;
- a büntetőjog fejlődésének nemzetközi tendenciái;
- tendenciák és fejlődési irányvonalak a magyar büntetőeljárásban;
- az uniós bűnügyi együttműködés tendenciái;
- közigazgatási tilalmak és bírságok a rendészet szolgálatában;
- pönológiai alapvetések;
- a büntetés-végrehajtás jogi szabályozása;
- a külföldiekre vonatkozó büntetőjogi szabályozás rendszere;
- a resztorativitás elmélete és gyakorlata;
- kriminálgeográfia;
- tudomány a nyomozás szolgálatában.

Szeretnénk elérni, hogy doktorandusz hallgatóink – a tudományos képzés során – ezekről a tendenciákról, fejlődési irányokról a lehető legteljesebb képet kapjanak, és egyben inspiráljuk őket új tudományos eredmények elérésére.

Szerkesztő

Blaskó Béla – Pallagi Anikó

Az állami büntetőhatalom érvényesülésének tendenciái, különös tekintettel az új Büntető Törvénykönyv megalkotásának két évtizedes folyamatára

Az új Büntető Törvénykönyv megalkotásával megkezdődött jogállami (alkotmányos) büntetőjogunk kilábalása a rendszerváltás óta tartó – a büntető anyagi jogot érintő – kriminálpolitikai[1] hullámvölgyekből. Jelen tanulmány – a teljesség igénye nélkül, de – szemléltetni kívánja azt a 2012. évi C. törvény (ezután: új Btk.) megalkotásáig tartó kriminálpolitikai „kötélhúzást", melynek hatása, különösen a büntetés célja tekintetében vetett fel kérdőjeleket. Ugyanis: „A kriminálpolitika nemcsak azt határozza meg, hogy milyen magatartásokat kell büntetendővé nyilvánítani, illetve a büntetendő cselekmények elkövetőit milyen mértékben kell büntetni, hanem kijelöli a bűnözéssel szembeni küzdelem büntető igazságszolgáltatási rendszeren túlnyúló feladatait is."[2]

Egyetértünk Korinek László megállapításával[3], de jelen tanulmányban (a terjedelmi kötöttségekre tekintettel) alapvetően a történeti elemzés módszerével – részletesebb kriminálpolitikai fejtegetések nélkül – tekintjük át, hogy az új Btk. megalkotásához vezető, utóbbi mintegy két évtizedes úton, milyen törekvések váltak ismertté és ezek végső soron hozzájárultak-e és mennyiben az új büntető kódex XXI. század valóságához történő igazításához. Vajon az új Btk. megalkotásáig megtett út alapvető jellemzője lenne Tóth Mihálynak már 1996-ban megfogalmazott gondolata, miszerint: „Kár lenne tagadni: a büntetőjog jelenlegi, hivatalos jogpolitikává emelt 'szakaszos kodifikációja'

[1] A kriminálpolitikát – mint tágabb kategóriát – nem a büntetőjog-politika szinonimájaként értelmezzük.

[2] Gönczöl Katalin: „Társadalmi kirekesztődés, bűnözés és kriminálpolitika". In. Borbíró Andrea – Kerezsi Klára szerk. *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve*. Budapest: IRM, 2009. 34.

[3] „Több mint természetes, hogy az összehasonlító módszer alkalmazása iránt megnőtt az érdeklődés. Nyilvánvaló, hogy mind a negatív, mind pedig a pozitív tapasztalatokból tanulni lehet, még akkor is, ha az eredményeket a társadalmi-gazdasági, a politikai, jogi környezet és más fontos tényezők (pl. kultúra) eltérései miatt soha nem szabad kritikai elemzés nélkül átvenni." Korinek László: *Félelem a bűnözéstől*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 35.

bevallottan nem is lép fel a tartósság igényével, sőt, úgy tűnik, egy kicsit a kísérletezgetés kockázatát is megengedhetőnek tartja."[4]

Amennyiben a büntetőjogot az adott kor kultúrájának termékeként fogjuk fel, melyben elsősorban a kornak emberről és a társadalomról alkotott képét tekintjük meghatározónak, nem lehet eltekinteni a jog jogi természetétől, illetve a jogi szabályozás sajátosságaitól. A jognak nem feladata az, hogy meghatározza az adott kor kulturális eszméit. Ezek büntetőjog-elméletekben jelentkeznek és kodifikációs koncepciókba sűrűsödve megelőzik a konkrét jogi szabályozást.

„Ezek a szabályozási koncepciók lényegében kriminálpolitikai elképzelések, majd törvényhozási vitájuk útján törvény formájában lépnek hatályba, válnak érvényes és kötelező szabállyá." Ha tehát a büntetőjog és az adott kor kultúrájának kapcsolatában alapvető jelentőségű a kor ember- és társadalomképe, úgy: „ezt közvetíti a büntetőjog felé a kriminológia, kriminálszociológia, kriminálpszichológia és kriminálbiológia formájában."[5]

A rendelkezésre álló terjedelem (erre fentebb utaltunk) azonban nem teszi lehetővé azt sem, hogy elemezzük azokat a társadalmi-politikai folyamatokat, melyek „elvezettek" az 1978. évi IV. tv-t (ezután: korábbi Btk.) módosító 1988. évi XII. tv. megalkotásához, mellyel tulajdonképpen megkezdődött a büntetőjogi szabályozás átfogó reformja. Arra sincs lehetőségünk, hogy az elmúlt két évtized több mint húsz, a korábbi Btk.-t érintő módosítások valamennyi részletére kitérve érjünk el az új Btk.-hoz. Így (egyébként) fontos – a tanulmány kereteit „szétfeszítő" – témaköröket nem érintünk. Ilyenek például a gazdasági bűncselekmények 1993–1994. évi átfogó kodifikációját megelőzően 1992. január hó 1-jén hatályba lépett számviteli törvény, valamint a csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról szóló törvény rendelkezéseivel összhangban megfogalmazott új tényállások (1992. évi XIII. tv.), vagy a tiltott állatviadal szervezéséről, illetve az állatkínzásról szóló tényállást módosító rendelkezések (2004. évi X. tv.). Ide sorolhatók továbbá a kiemelkedő jelentőségű – alapvető értékeinket érintő – alkotmánybírósági határozatok. Például a halálbüntetés alkotmányellenességét megállapító 23/1990. (X. 31.) AB hat., illetve a terhesség megszakításának jogszerűségéről szóló 64/1991. (XII. 17.) AB. hat.

I.

A rendszerváltozás folyamatában jelentős módosulások következtek be a társadalom értékrendjében. Részben ezek miatt, részben a bűnözés szerkezetében bekövetkezett változások, illetve eddig még nem ismert – büntetőjogi választ váró – magatartásformák je-

[4] Tóth Mihály: *Gazdasági bűncselekmények az alakuló joggyakorlatban*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1996. 7.

[5] Szabó András: „Recepció és kreativitás a büntetőjogban". *http://www.phil-inst.hu/recepcio/ htm/7/704_belso.htm*

lentkezése miatt időszerűvé vált a korábbi Btk. szabályainak megváltoztatása. A legjelentősebb módosítások először az 1993. évi XVII. tv-ben (II. Bn.) jelentek meg. E törvény rendelkezései a büntetőjog egészének átalakításához alapul szolgáló kriminálpolitikai tételekhez, elvekhez igazodtak. Ezek sorából kiemeljük, hogy a novella jelentős súlyt fektetett arra, hogy a Btk. szankciórendszerében – a korábbiakhoz képest – jobban érvényesüljön a proporcionalitás elve.

A büntetőjogi beavatkozás ésszerű korlátok közé szorításának érdekében szűkebbé vált a büntetőjogi felelősség érvényesítése olyan magatartástípusok esetén, ahol ez szükségtelen. Már ekkor körvonalazódtak az ún. „kettős nyomtávú" kriminálpolitika elemei, melyről 15 évvel későbbi munkájában Domokos Andrea azt írja: „Politikai szinten frappáns meghatározás a „kettős nyomtávú" büntetőpolitika, azonban szakmailag egy kicsit leegyszerűsített, mint minden politikai jelszó. Ugyanis egy társadalomban nem csak bagatell bűncselekmények vannak, amelyekre reagálni kell, hanem a két szélső sáv között elhelyezkednek más bűncselekmények is."[6] Így például lehetőség nyílt arra, hogy a kábítószer-fogyasztó gyógyulásának reményében ne történjen büntetőjogi felelősségre vonás, hiszen maguk is „áldozatok". Részben ilyen elvi alapon mellőzte a törvény az üzletszerű kéjelgés büntethetőségét. Ezzel párhuzamosan azonban a prostitúció „vámszedőit", feltételeinek megteremtőit a korábbinál súlyosabb büntetés kilátásba helyezésével fenyegette.

A törvény megszüntette a kijelölt munkahelyen végrehajtandó javító-nevelő munkát és a szigorított javító-nevelő munkát. Szélesebbé vált a közérdekű munka, a pénzbüntetés, illetve a főbüntetés helyébe lépő mellékbüntetések alkalmazásának a lehetősége, ezzel pedig tágabb tere nyílt a szabadságvesztés kiváltására alkalmas jogkövetkezmények alkalmazásának. Tetten érhető a jogalkotó és a jogalkalmazó kompetenciája közötti egyensúly megteremtésének szándéka a fölösleges jogszabályi kötöttségek kiiktatásával.

Így például növekedett az önállóan is alkalmazható mellékbüntetések kiszabásának lehetősége.

Sor került több tényállásban a büntetési tétel emelésére, valamint minősített esetként súlyosabb büntetési tétel kilátásba helyezésére akkor, ha a deliktum sértettje gyermekkorú vagy fiatalkorú volt.

II.

A régi Btk. II. novelláját rövid idő múlva követő Btk. módosításban két fő irányba ható, markáns kriminálpolitikai célkitűzés körvonalazódott. Egyrészt: a jogalkotó az 1989. év bűnügyi mutatóinak statisztikai mérőszámokon alapuló – 1993-ra már mintegy – négyszeres növekedésére tekintettel, határozott lépésekkel kívánt válaszolni. A közbiztonság jelentős mértékű romlására a korábbinál hatékonyabb büntetőjogi fellépést

[6] Domokos Andrea: *A büntetőpolitika változásai Magyarországon.* Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Budapest, 2008. 108.

tartották adekvát megoldásnak. Másrészt: nem lehetett tovább halogatni a gazdasági bűncselekmények átfogó – a tőkés piacgazdaság törvényszerűségeinek, valamint (már ekkor) az EU vonatkozó ajánlásainak alapul vételével történő – megújított szabályozását. Büntetőjogunkban például ekkor jelent meg először fegyvercsempészet tényállása, melynek minősített esetei között az üzletszerűség mellett a bűnszövetségben történő elkövetés is helyet kapott.

Az 1994. évi IX. tv. a visszatartó erő fokozása érdekében szigorúbb feltételekhez kötötte az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés megszakítását, illetve a feltételes szabadságra bocsátás feltételeit. Tekintettel a lőfegyver és lőszer mint elkövetési tárgyak veszélyességének kiemelkedő voltára, büntetendővé válik ezek forgalomba hozatala mellett az is, ha a hatóság által kiadott engedély kereteit az engedélyes túllépi.

A hitelezők érdekeinek védelmét új tényállással, a hitelezési csalással erősítette a jogalkotó. Így például a hitel felvételének idején történő megtévesztés (tipikusan: a hitelkérelemhez valótlan tartalmú okiratok csatolása) pönalizálásával előre hozott büntetőjogi védelem a gazdálkodás rendjének veszélyeztetése elleni fellépés új eszközeként jelent meg, hasonlóan a honi büntetőjogban eddig ismeretlen (vagy más tartalommal megismert) tényállásokhoz. Új deliktumként került bevezetésre a tőkebefektetési csalás, a pénzhamisítás, az üzleti titok megsértése, a bankkártya-hamisítás. Az informatika (számítógépes technika) rohamos fejlődésével összefüggésben jelentős nagyságrendet öltött e technika felhasználásával elkövetett – döntően tulajdont károsító – cselekmények száma. A büntetőjogi válasz ekkor még (nóvumként) a számítógépes csalás tényállásának bevezetése volt. Említést érdemel a pénzmosás tényállásának megjelenése. Hazánkban is felismerést nyert, hogy az illegálisan szerzett pénz legalizálása elsősorban a szervezett bűnözés különféle megjelenés formáinak biztosítja a (nélkülözhetetlen) anyagi hátteret.

III.

Magyarországon már 1991-ben hatályba lépett a gyermek jogairól szóló, New York-i egyezmény. Az egyezmény és a magyar jogrendszer összhangjának biztosítása miatt 1995-re szükségessé vált az egyezmény követelményeit alapvetően kielégítendő – a büntető jogszabályok módosítása. Jóllehet – amint erre fentebb utaltunk –, korábban már sor került a gyermek, illetve fiatalkorú sértettek esetén több tényállásban is a büntetési tétel emelésére, valamint minősített esetként súlyosabb büntetési tétel kilátásba helyezésére. Ennek ellenére az egyezmény követelményeinek gyakorlati megvalósulását akadályozó (elsősorban a jogalkalmazásban testet öltő) hiányosságok megszüntetése nem várhatott tovább.

A New York-i egyezmény 37. cikkének b) pontja leszögezi, hogy a szabadságvesztés-büntetés gyermekkel szemben csak végső eszközként, a lehető legrövidebb időtartammal alkalmazható. A Btk. új szabálya érintetlenül hagyva a korábbit (eszerint: fiatalkorúval szemben büntetést akkor kell kiszabni, ha az intézkedés alkalmazása nem célravezető), akként rendelkezett, hogy a szabadságelvonást nem eredményező szankciókat kell előnyben részesíteni.

Az 1995. évi XLI. tv-el sor került a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható próbára bocsátás lehetőségének bővítésére. Erre bármely bűncselekmény elkövetése esetén lehetősége volt a bíróságnak, egységesen egy évtől két évig terjedő, hónapokban is meghatározható próbaidő alkalmazásával. Megtörtént a javítóintézeti nevelés határozott idejű intézkedéssé átalakítása, és ebből fakadóan a szükséges módosító rendelkezések bevezetésére. Így: változtak a javítóintézetből való ideiglenes elbocsátás feltételei, időtartama, lehetőség nyílt az előzetes fogva tartásban töltött idő beszámítására, kikerült a Btk.-ból az intézeti tanács javaslatára történő utalás, módosultak az összbüntetésbe foglalás szabályai.

Ekkor került bevezetésre – súlyos büntetési tétel kilátásba helyezésével – annak a nagykorúnak a büntethetősége (még azzal a szövegezéssel, hogy), aki az adásvétel útján hozzá került kiskorút kényszermunkára vagy züllött életmód folytatására bír rá, vagy rábírni törekszik.

IV.

Az atomenergia előállításakor keletkező veszélyes radioaktív anyagok feldolgozása során nagy mennyiségű új mérgező anyag keletkezik, melyekkel összefüggő jogosulatlan, illetve nem megfelelő cselekmények az egészségre, környezetre egyaránt veszélyt jelentenek. A jogalkotó 1996-ban felismerve azt, hogy ezekkel az anyagokkal (engedéllyel) végzett tevékenység akkor is veszélyes lehet, ha mellőzik a jogszabályi előírásokat, kiegészítette az érintett jogszabályhelyet. Emellett minősítő körülmény lett a bűnszövetségben történő elkövetés és büntetni rendeltté vált a gondatlanságból elkövetett cselekmény. Az 1996. évi LII. tv. új tényállásként vezette be a nukleáris létesítmény üzemeltetésével való visszaélést, valamint az atomenergia alkalmazásával történő visszaélést.

A feketegazdaság elleni hatékonyabb fellépés miatt – a szóban forgó törvény módosítása – önálló deliktumként emeli be a Btk.-ba a piramisjáték szervezését és a jogosulatlan biztosítási tevékenységet, ugyanekkor a jövedékkel visszaélés önálló tényállása megszűnt.

A liberalizáltabbá vált devizajogszabályokhoz igazodva a Btk. ezután csak a legfontosabb devizajogi korlátozásokat tartotta fenn.

A környezet védelmének általános szabályairól szóló törvény korszerűsítette, hatékonyabbá tette környezetvédelmi jogunkat. Ezzel lehetőség nyílt arra, hogy a jogalkotó a Btk. gyakorlatban nehezen alkalmazható, elégtelen korábbi rendelkezéseit összhangba hozza a környezetvédelmi törvénnyel, megkezdve a környezetvédelmi bűncselekmények újraszabályozását.

V.

A II. Bn. óta eltelt fél évtized Btk.-t érintő módosításai – az új tényállások bevezetése, a tényállások egy részénél a szankciók szigorítása, más esetekben ezek érintetlenül hagyása vagy éppen enyhítése – jelentős mérvű belső aránytalanságot eredményeztek.

A jogalkotó álláspontja szerint alapvető fontosságú érdek fűződik ahhoz, hogy az egyes tényállásokhoz rendelt büntetési tételek adekvát módon – a proporcionalitás elvét is szem előtt tartva – igazodjanak a deliktum társadalomra veszélyességének súlyához. A megbontott egyensúly helyreállítása miatt a törvényhozás feladatul jelölte ki a Btk. szankciórendszerének felülvizsgálatát.

Az okok csak részben keresendők abban, hogy a szóban forgó időszak alatt úgy az Alkotmánybíróság Btk.-t érintő határozatai, valamint a Btk. módosításai nyomán bevezetett új tényállások, illetve a büntetési tételek módosításai gyakorlatilag minden esetben a büntetés szigorításával jártak. Ezzel is kifejezésre juttatták azt, hogy a megváltozott társadalmi-politikai viszonyok között melyek a kiemelendően védendő társadalmi értékek. A személyi szabadság, az emberi méltóság és a becsület támadása mellett a korábbinál szigorúbban ítélendő meg a kiskorú áldozat sérelmére elkövetett cselekmény. A jogalkotó dekriminalizációs törekvése ésszerű korlátok között igyekezett tartani a büntetőjog beavatkozását a társadalmi életviszonyokba. Ezzel egyidejűleg, mint fentebb láttuk, a büntetőjogi fenyegetettséget – különösen az új bűnözési formákra, a bűnözés egyre fokozottabb nemzetközivé válására tekintettel – a Btk. módosításai szélesítették. Megfigyelhető volt azonban az is, hogy enyhültek a többszörös és különös visszaesőkre vonatkozó speciális rendelkezések. Kivezetésre került a Btk.-ból az „enyhítő szakasz"-ban (Btk. 87. §) megengedett ún. enyhítő rendelkezés kivételessége.

Észlelhető volt esetenként a büntetéskiszabási gyakorlat enyhesége – főként – a kirívóan súlyos bűncselekményeknél, holott törvényi akadálya a cselekmény tárgyi súlyához igazodó – magasabb – büntetési tétel kiszabásának nem volt. Az elemzések azt igazolták, hogy a büntetési tétel maximumának gyakorlati jelentősége csaknem elhanyagolható. Ezért a bíróságok szigorúbb ítélkezési gyakorlat irányába történő ösztönzésére elsősorban a törvényi büntetési tétel minimumának emelése látszott célszerűnek. Emellett az „enyhítő szakasz" alkalmazására vonatkozó szabályok módosításától várható előrelépés.

A büntetések generális minimumának és maximumának a szigorítására azonban ekkor még nem került sor, azonban korlátozás alá esett – súlyos deliktumok esetén – az „enyhítő szakasz" alkalmazása, elérendő ezzel a büntetések kiszabásának szigorítását.

Az 1997. évi LXXIII. tv. fő célkitűzései közé tartozott olyan büntetéskiszabási gyakorlat törvényi feltételeinek a megteremtése, mely a korábbinál differenciáltabb lehetőségeket biztosít. Tényként volt megállapítható, hogy – csak a környező országokkal történő összevetésre is figyelemmel – hazánkban kiemelkedően magas a szabadságvesztés-büntetést töltő elítéltek száma. Eltekintve most attól az egyébként nem elhanyagolható szemponttól, hogy az elítéltek fogva tartása milyen többletköltséget ró a társadalomra, vélelmezni lehetett, hogy a szigorító rendelkezésekkel egyidejűleg kialakított, de az addig meglévőnél hatékonyabban működő alternatív (nem szabadságelvonásos) szankciókkal elkerülhető a szabadságvesztést töltők számának jelentős emelkedése.

A szabadságvesztés-büntetések speciális minimumának és maximumának emelésére viszonylag szűk körben került csak sor. Előbbi vonatkozásában az emelést az arányosítás indokolta a speciális minimumot nem tartalmazó élet elleni és közlekedési bűncselekményeknél. Az újonnan beiktatott minősítő körülmények esetén pedig megtörtént a speciális maximumok emelése.

Ekkor került a Btk.-ba a gyermekpornográfia tényállása. Az erőszakos közösülés tényállásából pedig hatályon kívül helyezésre került a „házassági életközösségen kívül"-re utalás. A szóban forgó módosítás nyomán – tekintettel a nemi önrendelkezés nőt és férfit egyaránt megillető alkotmányos jogára – az erőszakos közösülés passzív alanyává ezután férfi is válhatott. Megtörtént meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén a bűnszervezet létrehozásának, irányításának és az ilyen szervezetben betöltött tagságnak a bűncselekménnyé nyilvánítása.

VI.

Az eddigiekhez képest alapvetően „új" kriminálpolitikai megfontolásokra támaszkodva került sor a Btk. 1998-ban történő novelláris módosítására. E megfontolások – lényegüket tekintve – az alábbiakban ragadhatók meg.

A Btk. utóbbi évtizedben tapasztalt – mintegy kétévenként történő – módosításai jelzik azt a folyamatos igényt, hogy a büntetőjog hatályos szabályainak továbbfejlesztése megtörténjen. Erre nem csak jogalkotási, jogalkalmazási, valamint a közvélemény részéről érkező jelzések okán, hanem a hazánk által vállalt nemzetközi szerződésekből fakadó kötelezettségvállalásokra tekintettel is szükség volt.

Elvárás, hogy a büntetőjog alkalmazható és alkalmazott is legyen. Ennek az elvárásnak részben akkor tesz eleget, ha egyáltalán létezik. Mint ahogy ezt a jogalkotói felelősség oldaláról az 1998. évi LXXXVII. tv. indokolása megfogalmazza: „A büntetőjoggal szembeni elvárások egyike az, hogy legyen." (sic!) A büntetőjog alkalmazásának pedig olyannak kell lennie, mely egybevág a társadalom érzületével, a közvélemény legitimálja.

A szóban forgó törvény – tekintettel a rendszerváltozást követő Btk. módosításoknak a bűnözés visszaszorításában tapasztalt nem kellő hatékonyságára – az „eredményességet" a büntetések szigorításával kívánta elérni. Tekintettel azonban arra, hogy a „büntetőjog már önmagában szigort testesít meg", ez korlátok nélküli lehetőséget nem jelent. A társadalom szempontjából a „kíméletlen" büntetőjog kialakítása a Btk. egészének szigorításával nem elfogadható célkitűzés, annak negatív hatásai miatt. A társadalomra kisebb veszélyességű bűncselekményekre (vétségek) aránytalanul magas büntetésekkel történő reagálás amellett, hogy nem felelne meg a társadalom értékítéletének, számítani lehetne a súlyosabb bűncselekmények elkövetésének irányába sodró hatásukkal.

Ugyanakkor a büntetőjognak megfelelő eszközrendszerrel kell rendelkeznie a bűnözés azon megjelenési formáival szemben, melyeknél a megtorlás szükségszerű. Itt elsősorban a szervezett bűnözés körébe tartozó – az önrendelkezéshez és az élethez való jogot, a vagyonbiztonsághoz fűződő érdeket, valamint a gazdasági és pénzügyi folyamatok bűnös befolyásolásától mentességét sértő – deliktumok jöhetnek szóba.

Megfogalmazódott tehát kriminálpolitikai célkitűzésként a továbbra is „csak szelektív megtorló" büntetőjogi szemlélet igénye.

Röviden tekintsük át, hogy a fenti kriminálpolitikai megfontolásokra figyelemmel a Btk. szóban forgó módosítása milyen új szabályokat vezetett be.

A szervezett bűnözés visszaszorítására adott büntetőjogi válaszok közül kiemelkedik a bűnös eredetű vagyon elvonására irányuló rendelkezés bevezetésével az, hogy e folyamatosan növekedést mutató bűnözési tendencia anyagi alapjai ezután elvonásra kerülhetnek. A Btk. új tényállásként bevezette az emberkereskedelem és a prekurzorok készítését pönalizáló tényállásokat. Szigorította a jogalkotó a robbanóanyaggal, robbantószerrel visszaélés, a lőfegyverrel, lőszerrel visszaélés, a fegyvercsempészet, a kábítószerrel visszaélés, a közveszélyokozás, az embercsempészés büntetési tételeit. Szélesebb kört érintően vált alkalmazhatóvá a pénzmosás tényállása.

A jogalkotó úgy ítélte meg, hogy a megelőző – mintegy fél évtizedben – a büntetőjog kodifikációja a mennyiségi szigorítás irányába mozdult el a büntető jogalkotás és a büntetéskiszabás gyakorlatának viszonyában fennálló aránytalanságok miatt. Ennek ellenére a Btk. szankciókat, valamint azok kiszabását, alkalmazását szabályozó részében láthatóan nem történt lényeges, koncepcionálisnak tekinthető és statisztikailag kimutatható változás. Ezek is inkább csak az életfogytig tartó szabadságvesztésre, a közérdekű munkára, illetve egyes mellékbüntetésekre, intézkedésekre vonatkoztak. De a büntetéskiszabási gyakorlatra nem bírtak jelentősebb hatással az egyes deliktumokra alkalmazható büntetési tételek sem. Tényként volt megállapítható, hogy a Btk. szerinti büntetési tétel határnak jelentősen alatta maradó büntetéskiszabási gyakorlat mellett a büntetési tétel középmértéke elérése is atipikus. Önmagában tehát csak a büntetési tételkeret megemelésétől nem várható változás. Az utóbbi majd' két évtized Btk.-módosításai ugyan nagyobb teret biztosítottak a büntetéskiszabás kötöttségeinek enyhítésével a bíróságok számára, de ez nem jelentette egyúttal a bíróságok enyhébb ítélkezési gyakorlatra ösztönzését.

A törvényalkotó a bűnözési helyzet évek óta tartó, folyamatos rosszabbodását részben az enyhébb ítélkezési gyakorlatra, részben a korábbi évek büntetőjogi fenyegetettségének viszonylagos változatlanságára vezette vissza.

A kriminálpolitika az ítélkezési gyakorlatra csak indirekt módon – a büntetőjog szabályainak módosításával – fejthet ki hatást. Ahhoz azonban, hogy a büntetőjog „alaprendszereit" érintő módosításokat vezessenek be, a jogalkotónak megfelelő szakmai, illetve tapasztalati alapokkal kell rendelkeznie. Olyan szakmai tapasztalat pedig nem volt, hogy a bíróságok által kiszabott büntetések a tételkeretek felső harmadában helyezkednének el, márpedig csak ekkor lenne indokolt a büntetési tételkeret-határok emelése. Erre tekintettel: a jogalkalmazásnak a súlyosabb ítélkezési gyakorlat felé történő elmozdítására irányuló kriminálpolitikai célt a Btk. általános része rendelkezéseinek – elsősorban a büntetés kiszabására vonatkozó szabályok – módosításával kívánta elérni a jogalkotó. Így például bevezetésre került a határozott ideig tartó szabadságvesztés kiszabása során alkalmazandó, a büntetési tétel „középmértékére" vonatkozó rendelkezés.

Ez a kriminálpolitikai megfontolás már – döntően – nem a büntetési tételek mennyiségi szemléletű emelését preferálta. Azok a módosítások, melyekkel a büntetéskiszabási gyakorlatot befolyásolni kívánta a jogalkotó, a Btk. különböző (alapvetően) általános része rendelkezéseit érintették, mint például az életfogytig tartó szabadságvesztésnek, a feltételes szabadságra bocsátásnak, a pénzbüntetés kiszabásának, a próbára bocsátás-

nak, a büntetés kiszabásának, a halmazati büntetésnek, a büntetés enyhítésének, a büntetés végrehajtása felfüggesztés szabályai.

Röviden érdemes kitérni a Különös Részt érintő legfontosabb módosításokra, melyek a szóban forgó törvény kriminálpolitikai törekvéseit önmagukban is jól szemléltetik. A jogalkotó eleget tett a hazánkra háruló nemzetközi elvárásokból fakadó kötelezettségeinknek, egyebekben hazánk NATO csatlakozásával összefüggésben is. A gazdasági fejlődésre és a nemzetközi verseny feltételeire súlyos politikai és erkölcsi következményekkel járó, nemzetközi méreteket öltő korrupció megfékezésre – a Btk. szerkezetéhez igazodva –, hasonlóan a hazai hivatalos személyek megvesztegetéséhez, büntetni rendelte a vesztegetést a külföldi hivatalos személyek esetén is. A jogalkotó a visszaélés robbanóanyaggal vagy robbantószerrel, illetve a visszaélés lőfegyverrel vagy lőszerrel bűncselekményeinek – alap és minősített eseti – büntetési tételeit eggyel súlyosabb büntetési tételre súlyosította, és súlyosabban minősülő eseteként határozta meg, ha e bűncselekményeket különös visszaesőként követték el. Emelte a törvényalkotó a fegyvercsempészet büntetési tételeit és felvette minősített eseteinek körébe a bűnszervezet tagjaként történő elkövetést. Megtörtént a nemzetközi szerződés által tiltott fegyver alkalmazása tényállásának átsorolása a háborús bűncselekmények közé és pönalizálásra került a közbiztonság elleni bűncselekmények körében a visszaélés nemzetközi szeződés által tiltott fegyverrel.

A kábítószerre elkövetett bűncselekmények esetén a II. Bn. kriminálpolitikai tétele szerint eltérő büntetőjogi reagálást kívánnak azok, akik részben maguk is áldozatok, szemben a bűncselekmény haszonélvezőivel. A jogalkotó azon aggályának adott hangot, hogy az aktuális szabályozás nem biztosítja annak lehetőségét, hogy a jogalkalmazó határozott különbséget tudjon tenni a fogyasztó és a kereskedő között, ezért a vonatkozó rendelkezések módosításával egyértelművé tette a „forgalmazó" típusú magatartások társadalomra veszélyességének kiemelkedését. Emellett a Btk. privilegizált tényállásként bevezette a kábítószer-függőségből eredő befolyásolt állapotban történt kábítószerrel visszaélés eseteit. Abból a kriminálpolitikai tételből kiindulva, hogy akinek a büntetőjog valójában diverziós lehetőséget kíván biztosítani, az a kábítószer-függőség állapotába eljutott kábítószer-fogyasztó. Ezért csak a kábítószerfüggő személy számára biztosítja a törvény a büntetőjogi útról (büntethetőség alól) való elterelést, tételesen meghatározott feltételek fennállása esetén.

Visszaélés teljesítményfokozó szerrel vagy módszerrel elnevezéssel új tényállás került bevezetésre. Részben amiatt, hogy meghatározott szerek felhasználására egészségügyileg indokolt esetben kerüljön sor, másrészt biztosítani lehessen a teljesítményen nyugvó, illetve sporttevékenységek teljesítményfokozó szerektől mentes gyakorlását.

A hivatalos vagy közfeladatot ellátó személy sérelmére elkövetett rablás e deliktum súlyosabban minősülő eseteként lett meghatározva. Ekkor került sor a dematerializált értékpapírnak a dolog fogalma alá vonására.

A katonai bűncselekmények fejezetének hatálya kiterjesztésre került a szövetséges fegyveres erő katonája ellen elkövetett katonai bűncselekményre is.

A lőfegyverrel vagy lőszerrel visszaélés privilegizált esetében legfeljebb három darabban került meghatározásra a csekély mennyiségűnek tekinthető lőszerek száma.

VIII.

A rendszerváltozástól az ezredfordulóig eltelt mintegy két évtized alatt a honi kriminálpolitikában már olyan nagyságrendű változások következtek be, melyek miatt többször is napirendre került az (anyagi)büntetőjog teljes revíziója. E gondolat 1999-ben már konkrétan is megjelent a kormányzat cselekvési programjában. 2001-ben a hatályos anyagi büntetőjog felülvizsgálatára és az új törvény kidolgozására Kodifikációs Bizottság került megalakításra, amelyben mind az elmélet kiváló szakemberei, mind pedig a jogalkalmazás valamennyi területének neves képviselői helyet kaptak. A bizottság alakuló ülésén megfogalmazásra került, hogy ugyan nincs kodifikációs szükséghelyzet, hiszen a törvénykönyv a módosításokkal, kiegészítésekkel együtt megfelelő büntetőjogi védelmet képes biztosítani a társadalmi rend megóvásához, azonban a nagyszámú módosítás megbontotta a kódex belső egyensúlyát, a szankciórendszer harmóniáját, illetve az egymást követő módosítások esetenként eltérő büntetőpolitikai elképzelések jegyében születtek meg, ezért szükséges egy egységes szemléleten alapuló felülvizsgálat.[7] A bizottság konkrét normaszöveget nem alkotott, így az az elképzelés, amely szerint az új büntető kódex már 2002-ben megszülessen, meghiúsult, azonban a bizottsági munka lehetőséget teremtett a büntető jogtudomány és joggyakorlat szakemberei számára, hogy elképzeléseiket egyeztessék, illetve megvitassák. Ennek keretében 2003-ban megjelent Wiener A. Imre „A BTK Általános Része de lege ferenda" című javaslata.

IX.

A 2003. évi II. tv-ben az a kormányzati törekvés öltött testet, hogy az új Btk. megalkotásáig – a stabilitás biztosítása érdekében – csak feltétlenül indokolt esetekben éljenek a Btk.-t érintő módosító javaslatokkal.

A statisztikai mutatók azt jelezték, hogy erre az időre a bűnözés szerkezetének kedvezőtlen irányú változásai mellett nagyságrendekkel nőtt az ismertté vált bűncselekmények száma.

Azok a kriminálpolitikai felfogások, melyek a bűnözés helyzetében kedvező fordulat elérését célozták – nemzetközileg is igazolhatóan – két fő (az államok nagy részében ugyan más-más hangsúllyal, de együtt meglévő) irányzat mentén érvényesültek. Az egyikben – elfordulva a szabadságvesztéstől, azt csak végső esetben alkalmazandónak tartva – kifejezésre jutott, hogy e büntetési nem eltúlzott preferálása alkalmatlan a növekvő bűnözéssel szembeni eredményes fellépésre. A másik ennek ellenkezőjét, vagyis a büntetőjogi szigor fokozását tekintette a bűnözés elleni küzdelem zálogának.

[7] Dávid Ibolya igazságügy-miniszter beszédéből, amely elhangzott a Büntető Törvénykönyv átfogó felülvizsgálatának előkészítésére alakult bizottság alakuló ülésén 2001. március 14-én az Igazságügyi Minisztériumban. *Büntetőjogi Kodifikáció*. HVG-ORAC, Budapest 2001/1. 4.

A szóban forgó időszakban – a kriminálpolitikai tendenciákat tekintve – Magyarországon is érvényesültek az említett irányzatok. Büntetőjogunk rendszerváltozás utáni időszakára az eddig jellemző kriminálpolitikai felfogások legmarkánsabb szembenállása az 1993. évi XVII. tv-ben, illetve az 1998. évi LXXXVII. tv-ben mutatkozott.

A jogalkotó határozottan elvetette az 1998. évi LXXXVII. tv. kriminálpolitikai megfontolásait. Nem fogadta el, hogy a bűnözés elleni eredményesebb fellépés alapvető eszköze a büntetések szigorítása. Hatályon kívül helyezésre került a büntetési tétel középmértékére vonatkozó szabályozás. Érintetlenül maradt viszont az összbüntetésbe foglalást a „quasi halmazati" büntetés eseteire korlátozó rendelkezés. Visszaállításra kerültek az egyfokú, illetve kétfokú enyhítés eredeti keretei. Ugyanakkor mellőzve lett bűnhalmazat esetén a büntetés enyhítésének a különös méltánylást érdemlő esetre való korlátozása, továbbá annak a bűncselekménycsoportnak a kiemelése, amely vonatkozásában a büntetés egyfokú enyhítésére csak különös méltánylást érdemlő esetben volt lehetőség. Az elítéltek feltételes szabadságra bocsátását, illetve többszörös visszaesőkkel szemben a szabadságvesztés végrehajtásának próbaidőre történő felfüggesztését „szükségtelenül korlátozó" rendelkezések is kikerültek a Btk.-ból. A jogalkotó a különös méltánylást érdemlő körülmény megállapítását pedig a bírói mérlegelés körébe utalta.

Amint arra a szóban forgó törvény indokolása utal: a módosítások célja annak a helyes aránynak a biztosítása, melynek meg kell mutatkoznia a büntetések törvényi meghatározása és a bírósági egyéniesítés szabadsága között. Szabadságvesztés kiszabására csak akkor kerüljön sor, ha a büntetési célok elérése másként nem biztosítható.

A szóban forgó Btk. módosításának a Különös Részre vonatkozó szabályai köréből ki kell emelnünk, hogy a jogalkotó – gyakorlatilag – teljesen újraszabályozta a terrorcselekmény tényállását. A (közismert) 2001. szeptember 1-jei események egyértelművé tették, hogy a terrorcselekményt elkövetők céljaik elérése érdekében a korábbihoz képest (alkupozíció megteremtése után a követelés intézésével a követelés címzettjeinek „megzsarolása") alapvetően megváltozott taktikát alkalmaznak. Ennek lényege a követelés nélküli, kíméletlen – minél több emberi és anyagi áldozattal járó (önmagukat is feláldozó) – elkövetési formák választása, amely miatt szükségszerűvé vált az adekvát büntetőjogi reagálás.

A kábítószer-probléma kezelése kapcsán a jogalkotó összevetette a II. Bn-el történt Btk.-módosítás hatályba lépésétől érvényesített „kompromisszumos" kiminálpolitikát az 1998. évi LXXXVII. tv. hatályba lépésétől érvényesített „semmi tolerancia", vagyis a „tiszta prohibíciós" kriminálpolitikával.

A „semmi tolerancia"-ként jellemzett drogpolitika a „drogmentes társadalom" vízióját vetítette előre. A cél elérése érdekében a büntetőjog szigorának, az elrettentésnek tulajdonítottak alapvető jelentőséget. Ezzel szemben a „kompromisszumos" drogpolitika az ún. „kettős stratégiá"-ra épült. Ennek lényege: annak az értékítéletnek az érvényesítése a Btk. rendelkezéseiben, hogy a fogyasztói, illetve a kereskedői-terjesztői tevékenység között alapvető a minőségi különbség.

Egyértelmű állásfoglalás született: az 1998. évi LXXXVII. tv-el bevezetett szabályozás nem igazolta a kriminálpolitikai (drogpolitikai) fordulat helyességét.

X.

A 2003-ban meghirdetett kriminálpolitika átfogó reformja nemcsak a büntetőjogi eszközök ultima ratióként történő használatához való visszatérésben fejeződtek ki, hanem a kriminálpolitika egyéb területén is jelentős lépéseket hajtott végre. E koncepció kiindulópontja volt, hogy a kriminálpolitikát a társadalompolitika részterületének tekinti, amely szükségszerűen túlnyúlik a büntető igazságszolgáltatás rendszerén, illetve a büntetőpolitikán, amely meghatározza, hogy milyen magatartásokat kell büntetendővé nyilvánítani, illetve, hogy a bűncselekmények elkövetőivel szemben milyen szankciókat kell alkalmazni. A kriminálpolitika integráns részeként határozta meg a büntetések végrehajtásával kapcsolatos feladatokat, a pártfogó felügyeletet, a bűnmegelőzés állami feladatait, illetve az áldozatok sérelmeinek enyhítését.[8] E reformok körében 2003-ban az Országgyűlés határozatában elfogadta a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiáját, amely a bűnözés visszaszorítására, a társadalom önvédelmi képességének fokozására és a lakosság biztonságérzetének javítására irányult. Kimondta, hogy a bűnmegelőzés 1995 óta működő – többször módosított – hazai rendszerét az Európai Unió tagállamaira vonatkozó követelményeknek és az ENSZ, valamint az Európa Tanács ajánlásainak megfelelően úgy kell átalakítani, hogy az integrálódjon a magyar társadalom védelmi mechanizmusaiba.[9]

A kriminálpolitikai reformok megvalósítása során a 2003. évi XIV. tv-el átszervezésre került a pártfogó felügyelői szolgálat, majd ezt követően a 2003. évi LXXX. tv-el kiépítésre került a jogi segítségnyújtás intézményrendszere a szociálisan rászorulók részére. 2005-ben került megalkotásra a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. tv., amely kimondja, hogy az állam köteles gondot fordítani a bűnözés okozta káros hatások, a bűncselekményeket elszenvedő és emiatt életminőségében veszélybe került személyek társadalmi, morális és anyagi sérelmeinek enyhítésére.

XI.

2005-ben a Btk.-t a 2005. évi XCI. tv. ismét nagyobb mértékben módosította, amelyet hazánk jogharmonizációs kötelezettségei, ezen belül pedig az egyes keretdiszpozíciókat kitöltő háttérjogszabályok változása indokolt. E háttérjogszabályokba közvetlenül alkalmazandó uniós normák kerültek, így elengedhetetlenné vált az ezt védelmező büntetőjogi tényállások hozzáigazítása a módosításokhoz, így a törvény a környezet védelmét szolgáló, valamint a gazdasági bűncselekményeket tartalmazó tényállásokban eszközölt

[8] KONDOROSI Ferenc: „A büntetőpolitika reformja". A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia és az Igazságügyi Minisztérium „Bűnelkövetés és büntetés a mai társadalomban" című konferencián 2005. november 25-én elhangzott szövege. Börtönügyi Szemle, 2006/1. 12.

[9] 115/2003. (X. 28.) OGY határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról

változásokat. A környezetkárosítás, természetkárosítás, valamint környezetre veszélyes hulladék jogellenes elhelyezése elnevezésű tényállások szövegét korábban a Btk.-t módosító 1996. évi LII. tv. állapította meg, így időszerűvé vált a Btk. környezet- és természetvédelmi tényállásainak, valamint a szaktörvények, illetve egyéb jogszabályok fogalomrendszerének összehangolása, ekképpen az említett tényállások teljes körű és egyidejű felülvizsgálata. További jogpolitikai indoka volt a változásnak e jogtárgyak védelme érdekében a büntetőjogi fellépés szigorítása, amely nem a büntetési tételek megemelésével történt, hanem a tényállás hatálya alá tartozó cselekmények bővítésével.

A gazdasági bűncselekmények területén egyrészt fogalompontosításokra került sor, illetve – tekintettel arra, hogy az Európai Unió új szabályozást dolgozott ki a bennfentes kereskedelemre és piacbefolyásolásra vonatkozóan, amely jelentős változást eredményezett a tőkepiacról szóló 2001. évi CXX. tv. vonatkozásában – szükségessé vált a Btk.-t érintő fogalmak módosítása, és az uniós szabályozásoknak megfelelő tényállások kidolgozása.

XII.

2006-ban olyan törvény került megalkotásra, amelynek tárgya nem közvetlenül a Btk. módosítása, mégis a 2003-ban meghirdetett kriminálpolitikai koncepció áldozatvédelemmel kapcsolatos részeként a büntető jogszabályokban is változásokat eszközölt. E szabályozás alapjának, az Európai Unió Tanácsának a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról szóló kerethatározatának értelmében minden tagállamnak törekednie kell arra, hogy ösztönözze a sértett és az elkövető közötti közvetítést, illetve köteles biztosítani, hogy a közvetítés eredményeként létrejött megállapodások a büntetőügyekben figyelembe vehetőek legyenek[10].

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. tv. módosításáról szóló 2006. évi LI. tv. Btk.-t módosító rendelkezései között hatályon kívül helyezte a büntethetőséget kizáró okok közül a cselekmény társadalomra veszélyességének csekély foka (Btk. 28. §), illetve a büntethetőséget megszüntető okok közül a cselekmény társadalomra veszélyességének megszűnése vagy csekéllyé válása (Btk. 36. §) kategóriáit és új büntethetőséget megszüntető okként illesztette a törvénykönyvbe a tevékeny megbánást. E szabályozás teremtette meg az anyagi jogi alapját, hogy az eredményes közvetítői eljárást követően a bíróság vagy az ügyész a büntetőeljárást megszüntesse, illetőleg a bíróság a vádlott büntetését korlátlanul enyhítse. A törvény ugyanakkor a bűncselekmény súlyosságára tekintettel korlátozta, hogy mikor vehető figyelembe a tevékeny megbánás, rögzítve, hogy az legfeljebb az öt évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények miatt indult büntetőeljárásban jöhet szóba. A rendelkezés egyértelművé teszi, hogy a tevékeny meg-

[10] A Tanács kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértettek jogállásáról 2001/220/IB

bánás kizárólag a közvetítői eljárás keretében történő kártérítés, illetve jóvátétel esetén eredményezheti a büntetőeljárás megszüntetését, vagy a büntetés korlátlan enyhítését.

XIII.

2006-ban az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium kinyilvánította, hogy folytatni kívánja a 2003-ban meghirdetett kriminálpolitikai stratégiát, kiindulópontként megfogalmazásra került a Nyugat-Európában jellemző ún. „kettős nyomtávú büntetőpolitika", amelynek a lényege, hogy a társadalomra nagymértékben veszélyes, súlyos bűncselekmények elkövetőivel szemben szigorú, hosszú időtartamú szabadságvesztés-büntetést kíván alkalmazni, ezzel szemben a társadalomra kisebb veszélyességet jelentő bűncselekmények elkövetői esetében a büntető igazságszolgáltatásból elterelő, alternatív eszközökkel igyekszik prevenciós céljait megvalósítani.

A büntetőpolitika feladatának nem csak a büntetendő magatartások, illetve szankciók meghatározását tartotta, hanem részének tekintette a bűncselekmények következményeivel kapcsolatos végrehajtási feladatokat is. E büntetőpolitika nem csupán a büntető törvények megalkotását jelentette, hanem fogalma – amely így már a kriminálpolitika rangjára emelkedett – kiszélesítésre került a bűnmegelőzés állami feladataival, illetve a bűncselekmények áldozatainak társadalmi, morális és anyagi sérelmeinek enyhítésével kapcsolatos feladatokkal is.[11]

Időközben a Btk. újrakodifikációjának folyamata tovább zajlott, 2006-ban jelent meg Ligeti Katalin Általános Részre vonatkozó tervezete,[12] amelyben a szerző nemcsak egy javaslatot fogalmazott meg, hanem annak indokolásán túl a büntetőpolitikai koncepcióról is szólt. Kiemelte, hogy a büntetőjog társadalmi célja megváltozott. „A XXI. században a büntetőjog ezért elsődlegesen céljog. Arra kell irányulnia, hogy az emberek egyenlő méltósága és szabadsága mellett az emberek közti biztonságot és békét biztosítsa, illetve azt helyreállítsa. Ezért a büntetőjog nem igazolható pusztán az igazságosság megvalósításával, hanem ezen túlmutató társadalmi célt is feltételez."[13]

2007 januárjában került megalkotásra az igazságügyi kormányzat által készített Általános Rész normaszöveg-tervezete, amelyet előzetes szakmai észrevételezés céljából a jogalkalmazók, a tudomány képviselői, valamint a civil szféra rendelkezésére bocsátottak. E tervezet generális változásokat tartalmazott mind a bűncselekménytan dogmatikai részében, mind a szankciórendszerben. Itt jelent meg először a jogos védelem szabályainak teljes átalakítása, amely a mai büntetőpolitikai felfogásnak megfelelően a felelősséget a jogtalan támadóra telepíti, így a támadásnak a megtámadottban okozott ijedtség, felindulás mértékét, hatását nem vizsgálja, hanem a beszámítási képességre

[11] Domokos Andrea: *A büntetőpolitikai koncepcióról.* Rendészeti Szemle, 2007/7–8. 99.

[12] Ligeti Katalin: *Az új Büntető Törvénykönyv Általános Részének koncepciója*. Büntetőjogi Kodifikáció HVG-ORAC, Budapest, 2006/1. 4–53.

[13] L. Ligeti, i. m. 7.

gyakorolt tényleges hatásától függetlenül, minden esetben kizárja a védekező személy büntethetőségét. Ez annak a társadalmi elvárásnak az érvényesítése, amely szerint, aki bűncselekményeket követ el, annak vállalnia kell a bűnelkövetéssel együtt járó kockázatokat is.

XIV.

A kodifikációs folyamatok mellett azonban a hatályos joganyag további korrekciója is szükségessé vált. A 2007. évi XXVII. tv. – amely újabb novellával módosította a Btk.-t – indokolásában ismét a háttérjogszabályok változását és nemzetközi jogi dokumentumok elfogadását emelte ki a jogalkotó. Ezen túlmenően azonban igen fontos kriminálpolitikai megfontolása volt a módosításnak az, hogy e törvénnyel a vagyon elleni és gazdasági bűncselekmények értékhatárai megemelésre kerültek.

A vagyoni és gazdasági viszonyokat sértő cselekmények értékhatárai alapvetően az 1978. évi IV. tv. megalkotásakor, illetve a Btk. hatályba lépéséről és végrehajtásáról szóló 1979. évi 5. tvr-ben kerültek meghatározásra, kezdetben ezer, majd az I. Bn. általi módosítást követően kétezer forintos határt szabva a vagyon elleni szabálysértések és bűncselekmények között. Az azóta eltelt húsz év alatt a pénz értéke az infláció hatására tizedrészére csökkent, és ugyan az értékhatárokat a II. Bn., illetve az 1999. évi CXX. tv. is korrigálta, azonban az értékhatároknak a valós értékviszonyokhoz történő igazítása további emelést tett szükségessé. 2007-ben a törvényalkotó a pénz valorizálására, illetve pergazdaságossági szempontokra is figyelemmel a vagyon elleni bűncselekmények körében az értékhatárt húszezer forintra, a gazdasági bűncselekmények esetében pedig százezer forintra emelte fel. Indokolásában a törvényalkotó egyrészt kiemelte a vagyon elleni cselekmények esetében a gyorsabb szabálysértési felelősségre vonás kellő hatékonyságát, másrészt – hivatkozva a bűnügyi statisztikák adataira, amely szerint a vagyon elleni bűncselekmények csupán 12,64%-a esett a húszezer forintos értékhatár alá – szükségtelenné vált az egyébként csekély tárgyi súlyú és egyszerűbb megítélésű cselekmények esetén a büntetőeljárás garanciarendszerének alkalmazása. A gazdasági bűncselekmények értékhatárának emelése esetében kiemelésre került, hogy a gazdasági élet területén elsősorban alkalmazandó igazgatási szabályok gyors és hatékony védelmet jelentenek a jogellenes cselekményekkel szemben, így a büntetőjog ultima ratio jellegére tekintettel csak azokban az esetekben van szükség a büntetőjogi szankcióra, amelyekben a háttérjogszabályok már nem elegendőek a társadalom és a gazdasági élet védelmének biztosítására.

A törvény a Btk. Különös Részének több tényállását is érintette, tekintettel a nemzetközi jogi dokumentumok elfogadására, illetve hazánknak az uniós jogi aktusoknak való megfeleltetési kötelezettségére. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1540. (2004) számú határozata célul tűzte ki a tömegpusztító fegyverek terjedésének megakadályozását. Erre tekintettel a törvény a nemzetközi szerződés által tiltott fegyver alkalmazásának bűncselekményéhez kapcsolódó értelmező rendelkezést, illetve a nemzetközi gazdasági tilalom megszegésének törvényi tényállását is módosította. „Visszaélés haditechnikai termékkel

és szolgáltatással, illetőleg kettős felhasználású termékkel" alcímmel új tényállás került megalkotásra, annak érdekében, hogy a magyar jog megfeleljen az egyes, a halálbüntetés, a kínzás vagy más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés során alkalmazható áruk kereskedelméről szóló, 2005. június 27-i 1236/2005/EK tanácsi rendelet előírásainak.

Az ENSZ Közgyűlése 2005. április 13-án 59/290. számú határozatával fogadta el a nukleáris terrorcselekmények visszaszorításáról szóló nemzetközi egyezményt, amely például a radioaktív anyag tartásának, készítésének, kibocsátásának, illetve ezen cselekmények előkészületének büntetni rendelését írja elő. Tekintettel a magyar Btk. szerinti szabályozás teljességére, az előírásoknak való megfeleltetés csupán a visszaélés radioaktív anyaggal és a visszaélés nukleáris létesítmény üzemeltetésével tényállásai előkészületének pönalizációját jelentette.

A törvény további meghatározó részét képezte a Btk. gazdasági bűncselekmények fejezetébe tartozó tényállásainak módosítása. Ennek körében a törvény a piacgazdaság törvényes működéséhez fűződő társadalmi érdek védelmének fokozott biztosítása érdekében egyrészt új tényállással egészítette ki a Btk.-t, amely a könyvvizsgálói kötelességszegést rendelte büntetni. Indokolása szerint a piacgazdaság megfelelő működése érdekében a gazdálkodó szervezetek közzétételre kerülő számviteli adatai hitelességének és a törvényekben meghatározott tartalmának független könyvvizsgálók által végzett könyvvizsgálati megalapozása, amely fokozott felelősséggel járó tevékenység, önálló büntetőjogi védelmet igényel.

A csődtörvény 2006-ban történő módosítása, illetve a gazdasági társaságokról és a cégeljárásról szóló törvények újraalkotása a gazdasági élet tisztaságának és átláthatóságának, valamint a hitelezői érdekek biztosítása erősítésének célját is megfogalmazta. A törvény a megváltozott jogi környezethez igazodva és a gyakorlati tapasztalatok figyelembevételével jelentős mértékben újrafogalmazza a csődbűntett tényállását, annak elnevezését – tekintettel a tényállásba kerülő vétségi alakzattal – csődbűncselekményre változtatta. A törvény ismételten módosította a pénzmosás tényállását a pénzmosás elleni fellépés hatékonyságának növelését célul kitűző nemzetközi szervezetek elvárásainak, illetve a pénzmosás, valamint terrorizmus finanszírozása céljára való felhasználásának megelőzéséről szóló 2005. október 26-i 2005/60/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek megfelelően.

XV.

2006 őszétől kezdődően hazánkban megszaporodtak a közbiztonságot és a köznyugalmat zavaró, többségében politikai indíttatású cselekmények. A kormányzat fokozatosan elveszítette társadalmi támogatottságát, ami tüntetésekben, illetve rendzavarásokban nyilvánult meg, és sajnos nem volt mentes az erőszakos cselekményektől sem. Ebben az időben erősödött meg nagyobb arányban a kisebbségek elleni hangulatkeltés is, ami nem egyszer brutális és kegyetlen élet és testi épség elleni bűncselekmények elkövetésében öltött testet. E társadalmi változások a kriminálpolitikában is fordulatot hoztak, és az

addig többnyire liberális jegyeket hordozó büntetőjogi szabályozás ellenében, a szigorítás jegyében a lakosság nyugalmát és a békés együttélést zavaró egyes cselekményekkel szembeni hatékonyabb fellépés érdekében elfogadásra került a közrend, valamint az igazságszolgáltatás működésének védelme érdekében szükséges egyes törvénymódosításokról szóló 2008. évi LXXIX. tv., amely a Btk.-t és a szabálysértési törvényt is módosította. A törvény indokolásában kiemelésre került annak szükségessége, hogy a társadalomra veszélyes elkövetési formákra a jogalkotó reagáljon, ezért a törvény céljaként olyan jogkövetkezmények kilátásba helyezését jelölte meg, amelyek alkalmasak a gyülekezési jogot, valamint további alapjogokat érintő jogellenes cselekmények visszaszorítására.

A törvény módosított egyes közrendet védelmező tényállásokat, így a közérdekű üzem működésének megzavarását, a garázdaságot és a közveszéllyel fenyegetés bűncselekményének meghatározását. A garázdaság tényállása kiegészült egy értelmező rendelkezéssel, amely egyértelművé teszi, hogy a tényállás alkalmazásában mi minősül erőszakos magatartásnak, mivel a jogalkalmazásban e fogalomértelmezéssel kapcsolatban zavarok keletkeztek. Tekintettel arra, hogy a közveszéllyel fenyegetés elkövetésének új formái jelentek meg, erre való reagálásként kibővítésre került a tényállásban foglalt elkövetési magatartások köre. A szabadság és emberi méltóság elleni bűncselekmények körének módosításai közül kiemelendő, hogy a törvény a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport tagja elleni erőszak bűncselekményének megnevezését közösség tagja elleni erőszakra módosította, egyúttal a büntetőjogi védelmet kiterjesztette a lakosság egyes csoportjaira is.

Ezeken túl pedig a törvényalkotó a büntetőjogi védelem körét kibővítette, és büntetni rendelt számos olyan cselekmény előkészületét, amely ez idáig nem tartozott a büntetendő előkészületi cselekmények körébe. Indokolása szerint az erőszakos események elszaporodottsága, a növekvő társadalmi agresszió felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalmi együttélés rendjének védelme érdekében a fentieken kívül a leginkább elterjedt és legsúlyosabb bűncselekmények esetében is indokolt a büntetőjogi felelősségre vonás határát kiszélesíteni, és e bűncselekmények előkészületét is büntetendővé nyilvánítani. Erre tekintettel a törvény a testi sértés bizonyos esetei, az erőszakos jellegű hivatali bűncselekmények, a hivatalos személy elleni erőszak és a rablás előkészületének pönalizálását fogalmazta meg.

XVI.

A kodifikáció folyamatát tekintve 2007-ben újabb kodifikációs bizottság került felállításra, amely 2008 nyarára elkészítette az új Általános Rész tervezetét. E tervezet, hasonlatosan az előzőhöz, a dogmatikai fogalmak átalakításának szándékát megtartotta, azonban a szankciórendszer gyökeres átalakítása helyett egy köztes álláspontot fogalmazott meg. Két nóvumot is tartalmazott. Egyrészt a sértett érdekeire és a jóvátétel szempontjaira figyelemmel a tevékeny megbánás alkalmazási körét kiszélesítette valamennyi vétségre, de egyben kizárta a halált okozó bűncselekmények esetén. Ugyanakkor minden esetben kötelezővé tette hátrányos jogkövetkezmény alkalmazását, ezért új intézkedés-

ként bevezette a figyelmeztetést. Másik újítás benne a fiatalkorú bűnelkövetők megkülönböztetésén kívül a fiatal felnőtt kategória bevezetése volt, amely azon elkövetőkre is enyhébb szabályok alkalmazását tette volna lehetővé, akik az elkövetéskor a tizennyolcadik életévüket már betöltötték, de a huszonegyediket még nem.

A bizottságtól függetlenül, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium által 2008 őszére megalkotásra került egy új harmadik Általános Rész tervezet is, amely nemcsak egy újabb tervezetként, hanem már mint kormány-előterjesztés került decemberben közigazgatási egyeztetésre. A kormány a törvényjavaslatot a 2009. év tavaszi ülésszakán kívánta benyújtani az Országgyűléshez, amelyre nem került sor a 2009-es évben bekövetkezett társadalmi, gazdasági, politikai változások miatt.

XVII.

Visszatekintve: a 2006 októberében Olaszliszkán történt brutális emberöléssel erősödött fel az ország lakosságát még ma is erősen megosztó romaellenes eszmék terjedése, majd 2008 őszétől a romák elleni támadások is a rasszista indítékokat helyezték a figyelem középpontjába. A 2008 őszén bekövetkezett gazdasági válság az amúgy is egyre nehezebb helyzetben élő közép- és szegényréteget még rosszabb helyzetbe hozta, így teljesen természetes folyamatként jelentek meg szélsőséges nézetek, amelyek a társadalomban komoly zavarokat idéztek elő. 2009 februárjában történt a Cosma-gyilkosság, amely a közvéleményben hatalmas felháborodást okozott. Erre mintegy válaszként 2009. február 17-én benyújtásra került a „három csapás"-ként elhíresült T/8875 számú törvényjavaslat. A helyzet azonban nem volt alkalmas a kormányzat által tervezett kodifikációs folyamat megindítására, azaz a Btk. Általános Részének teljes átalakítására.

Az igazságügyi kormányzat – szembesülve a büntetőjogszabályok szigorításának társadalmi igényével – a kodifikációs terveket félrerakva megalkotta a Btk. módosításáról szóló 2009. évi LXXX. tv-t, amely újabb novelláris mértékű módosítása volt a Btk.-nak. A törvény egyrészt a kettős nyomtávú büntetőpolitika elveivel összhangban a súlyos, erőszakos bűncselekmények elkövetőivel szemben alkalmazható hatékonyabb és szigorúbb büntetőjogi fellépést biztosító új rendelkezéseket tartalmazott, másrészt az áldozatorientált kriminálpolitika jegyében a sértettek érdekeinek és jogainak elősegítésére fogalmazott meg szabályokat, illetve a szankciórendszert reformálta át.

A módosítások első csoportjába a súlyos, erőszakos bűncselekmények elleni hatékony és szigorú fellépést elősegítő rendelkezések kerültek, amelyek célja a szigorú és határozott büntetőjogi válaszadás a visszaeső bűnismétlés súlyos formáira. A „három csapás" néven elhíresült törvényjavaslat egyes elemeinek kormányzati elfogadásával a törvény a bűnismétlők új elkövetői kategóriájaként bevezette az erőszakos többszörös visszaeső fogalmát, tekintettel arra a megfontolásra, amely szerint a büntetőjogi tilalmak tudatos, többszöri, ismételt megszegése szigorú megítélést érdemel. E kategóriába azon többszörös visszaesők kerültek, akik mindhárom alkalommal személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el, és esetükben a törvényben a többszörös visszaesőkre alkalmazandó valamennyi súlyosabb jogkövetkezmény mellett a büntetési tétel alsó határa is

megemelendő. A törvény továbbá húsz évre felemelte az életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntetendő bűncselekményekre alkalmazható határozott ideig tartó szabadságvesztés felső határát, illetve a Különös Részben is súlyosította e jogkövetkezményeket. Ugyanezen indokok alapján a Különös Rész egyes bűncselekményei esetében minősítő körülményként fogalmazta meg a fegyveres, illetve felfegyverkezve történő elkövetést.

A módosítások másik része a sértett érdekeinek fokozottabb védelme érdekében kerültek megfogalmazásra. Így nagyon lényeges módosítás történt a jogos védelem szabályaiban, amelynek kriminálpolitikai megfontolásának értelmében a támadónak kell viselnie a jogtalan támadás elhárításának kockázatát, azonban a megtámadott elhárító cselekményét méltányosan kell megítélni. A törvényhely új bekezdésben deklarálta, hogy a megtámadott nem köteles kitérni a jogtalan támadás elől, ezzel felülírva azt az ítélkezési gyakorlat, amely szerint a megtámadott köteles kitérni többek között a felmenő, a testvér, a házastárs, valamint az élettárs támadása elől, feltéve, hogy a kitérés lehetséges és veszélymentes. A törvény a jogos védelem új alakzataként fogalmazta meg az ún. megelőző jogos védelmet, amely szerint a védekező nem csak a folyamatban lévő vagy közvetlenül fenyegető támadás ellen védekezhet büntetlenül, hanem egy várható, esetleges támadás megelőzése érdekében – megfelelő garanciák mellett – védőberendezést vagy védekező eszközt alkalmazhat. A bűncselekmények sértettjeinek további védelme érdekében a törvényben megfogalmazásra került a védekezésre képtelen személy fogalma, és a sérelmükre elkövetett egyes súlyos bűncselekmények tényállásaiban súlyosabb minősített esetek kerültek megalkotásra.

A törvény a helyreállító igazságszolgáltatás kriminálpolitikai megfontolásaira tekintettel módosította a tevékeny megbánás szabályozását is, teret engedve a sértettnek okozott kár megtérítésén kívül a bűncselekménnyel okozott káros következmények egyéb módon történő jóvátételének. Így lehetővé vált az indokolás szerint az elkövetői megbánás kifejezésre juttatása, a sértett, illetőleg az áldozat kiengesztelése, az okozott sérelemnek a sértett igényei szerint és a megelégedésére történő jóvátétele, amely akkor szünteti meg a megbánást tanúsító és bűnösségét a vádemelésig beismerő elkövető büntethetőségét, ha a sértett által elfogadott módon és mértékben jóváteszi a bűncselekményével okozott sérelmet.

A törvény módosító rendelkezésnek harmadik köre a szankciórendszer reformját tartalmazta, amely az addig meglévő fő- és mellékbüntetés kategóriák szerinti büntetéskiszabási korlátokat is megszüntette. A közügyektől eltiltás és a kitiltás mellékbüntetésként való megfogalmazásán kívül valamennyi büntetési nem önállóan is alkalmazhatóvá, és csaknem szabadon kombinálhatóvá vált, amely jelentősen kiterjesztette a jogalkalmazás során az egyéniesítés lehetőségét. A szabadságvesztés körében a törvény megteremtette a végrehajtás részbeni felfüggesztésének lehetőségét, támogatva azt a Nyugat-Európában érvényesülő tendenciát, amely szerint a végrehajtandó szabadságvesztés kiszabását csak abban az esetben szabad alkalmazni, ha a büntetés céljai másképpen nem érhetőek el.

XVIII.

A 2010-ben lezajlott országgyűlési választások, és az ennek eredményeképpen bekövetkezett kormányváltás a büntető- és kriminálpolitikában is markáns változásokat hozott. A hivatalba lépő kormány első intézkedései közé tartozott a Btk. módosítása, amely a 2010. évi LVI. tv-ben került elfogadásra. A törvény indokolása kiemeli, hogy a „2010. évi országgyűlési választásokon megnyilvánuló egyértelmű választói akarat arra kötelezi az Országgyűlést, hogy a választási programokban megfogalmazott és a választók által támogatott büntetőpolitikai intézkedések a lehető leghamarabb törvényerőre emelkedjenek". Ennek érdekében az eredeti 2009-es „három csapás" törvényjavaslatnak megfelelően módosította az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó rendelkezéseket. Így tehát, az e minősítést megalapozó, személy elleni erőszakos bűncselekmény büntetési tételének felső határát a kétszeresére emelte, illetve kimondta, hogy amennyiben a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladja, vagy a törvény szerint az újabb bűncselekményre életfogytig tartó szabadságvesztés is kiszabható, az elkövetőre kötelező az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása. Másik sarokpontja a törvénynek, hogy ugyanazon büntetőpolitikai megfontolásból visszaállította az úgynevezett „középmértékes büntetést", amely – az indokolás szerint – „törvényhozói értelmezést ad a büntető törvénykönyv büntetési rendszerének helyes alkalmazásához". Érvelése szerint a törvény csupán kiinduló szempontot nyújt a büntetés helyes mértékének megállapításához, elősegítve ezzel az egységes ítélkezési gyakorlatot és a jogbiztonságot, nem szűkítve ezzel a bíróság büntetéskiszabási gyakorlat tapasztalatain alapuló megfontolásait. „E törvény a társadalomtól a politika felé megfogalmazott elvárásoknak jogpolitikai felvállalása és jogalkotásban történő megjelenítése. E tény azért tekinthető helyesnek, ugyanis a büntetőjognak a társadalmat, illetve annak érdekeit kell védelmeznie."[14]

XIX.

A kormányváltást követően az új Btk. elfogadásáig a Btk. még három ízben került módosításra, amely változtatásokat egyrészről a társadalomban egyre gyakrabban megjelenő szélsőséges és rasszista eszméket képviselő csoportok, szerveződések elleni hatékony fellépés megteremtése indokolt. Ennek érdekében a 2011. évi XL. tv. többek között a közösség tagja elleni erőszak tényállásának új alakzataként rendelte büntetni az olyan kihívóan közösségellenes magatartás tanúsítását, amely alkalmas arra, hogy valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoporthoz tartozó közösség tagjaiban riadalmat keltsen, illetve büntetőjogi következményeket fűz a közbiztonság, közrend fenntartására irányuló vagy annak látszatát keltő tevékenység szervezéséhez.

A 2011. évi LXIII. tv. új alapokra helyezte az addig több tényállásban megfogalmazott költségvetési érdekek védelmét, és megalkotta az egységes költségvetési csalás

[14] Kónya István: *A három csapás bírói szemmel*. Magyar Jog, 2011/3. 133.

bűncselekményét. E tényállás a bevételi oldalon az adócsalás (310. §), a munkáltatással összefüggésben elkövetett adócsalás (310/A. §), a visszaélés jövedékkel (311. §), a csempészet (312. §), kiadási oldalon pedig a jogosulatlan gazdasági előny megszerzése (288. §), az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek megsértése (314. §) tényállásait foglalta össze, illetve a csalás minden olyan esetkörét, amely a költségvetés sérelmével jár. A törvény indokolása szerint az addigi széttagolt szabályozás sok esetben zavart okozott a jogalkalmazásban, amely problémák az egységes tényállás, illetve az egységes értékhatárok megteremtésével kiküszöbölésre kerültek.

Az Európai Parlament és a Tanács 2009. június 18-án fogadta el az illegálisan tartózkodó harmadik országbeli állampolgárokat foglalkoztató munkáltatókkal szembeni szankciókra és intézkedésekre vonatkozó minimumszabályokról szóló 2009/52/EK irányelvet. Ennek az irányelvnek az előírásaira tekintettel került megalkotásra a 2011. évi CL. tv., amely új tényállás megalkotásával tilalmazza az illegálisan tartózkodó harmadik országbeli állampolgárok foglalkoztatását.

XX.

2010-től – az új kormány hivatalba lépésétől kezdődően – felgyorsult a Btk. újrakodifikálásának folyamata is, amely már nem csupán a Btk. Általános Részét kívánta újrafogalmazni, hanem az egész joganyag átfogó, teljes körű kodifikálását célozta meg. 2012 februárjában került szakmai egyeztetésre az új Btk. tervezete, amelyben a törvényhozó a teljes koncepciót ki tudta bontani, az egyes részek nemcsak önmagukban, hanem egymáshoz képest is koherens, egész rendszert teremtettek. A büntetőpolitika irányváltása már az 1978. évi IV. tv-t – tehát az akkor még hatályos Btk.-t - módosító 2010. évi LVI. tv-ben is megjelent, a kormányzat az új Btk.-t pedig egyértelműen az „igazságosság – tettarányosság – következetesség" elvére kívánta felépíteni. A Nemzeti Együttműködés Programja kimondja: „A jogszabály szigora, a büntetési tételek növelése, az életfogytig tartó szabadságvesztés többszöri alkalmazása, az áldozatok védelme meg fogja fékezni a bűnök elkövetőit, és világossá teszi a társadalom minden tagja számára, hogy Magyarország nem a bűnelkövetők paradicsoma." Ezért a törvényjavaslat indokolása szerint: „A kormány kiemelt feladata, hogy helyreállítsa Magyarországon a rendet, és javítsa az állampolgárok biztonságérzetét. Ennek egyik eszköze, ha szigorú törvények születnek, amelyek minden jogkövető állampolgárnak védelmet garantálnak, a bűnelkövetők számára azonban hatékony és visszatartó erejű büntetést helyeznek kilátásba." Az új Btk. – így a 2012. évi C. tv. a Büntető Törvénykönyvről – 2012. június 25-én került elfogadásra, és 2013. július 1-jén lépett hatályba.

Az új Btk. teljes mértékben az egységes büntető törvénykönyv alapjain áll, a joganyag három részre tagolódik, a megszokott Általános és Különös Részeken túl egy harmadik, Záró Részt is tartalmaz. Ez a Záró Rész a törvény hatályba lépéséről, az Európai Unió jogának való megfelelésről szól, és ezen kívül az értelmező rendelkezések gyűjteménye.

Az Általános Rész anyaga szinte megegyezik a jelenleg még hatályos törvénykönyvvel, a dogmatikai kérdésekben nem hoz áttörő változást, így megmaradnak a bűncselek-

ménytani alapfogalmak, egy-két pontosítás kivételével. A bűncselekménytani rész egyik legszembetűnőbb és legnagyobb vitát kiváltó rendelkezése a büntethetőség korhatárának szektorális leszállítása a tizenkettedik életévre, azonban azzal a feltétellel, ha az elkövető az elkövetéskor rendelkezik a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással (új Btk. 16. §). Kiemelendő, hogy az életkori korhatár nem generálisan került leszállításra, csak a törvényben meghatározott bűncselekmények esetében. Tény, hogy nem szerencsés beterelni e fiatalokat a büntető igazságszolgáltatás rendszerébe, azonban az új Btk. szerinti szabályok egyértelműen arra törekednek, hogy velük szemben ne stigmatizáló hatású szankciók kerüljenek alkalmazásra, így az ilyen esetekben kizárólag intézkedés alkalmazható, amely végső esetben is csak javítóintézeti nevelés lehet [új Btk. 106. § (2) bek.]. A másik, sokak által bírált rendelkezés a jogos védelem szabályainak átalakítása, különösen az élet elleni támadás vélelmezett eseteinek felsorolása. Ezzel kapcsolatban kiemelendő, hogy e jogintézmény átalakításának igénye már valamennyi kodifikációs kísérlet során megjelent. Az új Btk. indokolása szerint a kódex ezzel a szabályozással azt kívánja üzenni, hogy a jogtalan támadónak kell vállalnia a támadása minden következményét.

Az új Btk. a szankciórendszerben sem hozott áttörő változást a régi Btk. utolsó novelláris módosításához képest, de szélesítette a szankciók körét. Új büntetési nemként került meghatározásra az elzárás és a sportrendezvények látogatásától való eltiltás, új intézkedés pedig a jóvátételi munka és az elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tétele (új Btk. 46., 58., 67. és 77. §§). Az elzárással kapcsolatban több kritika érte a kódexet, tekintettel az Európa Tanács és az EU büntetőpolitikai ajánlásaira, amely szerint kerülni kell a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés alkalmazását. Azonban az új büntetési nem egyrészt a szabadságvesztés és a pénzbüntetés közötti nagy űrt kívánja áthidalni, másrészt nem hagyható figyelmen kívül annak a jogalkalmazói gyakorlatban is elismert szükségessége sem, amikor a bíróság számára a konkrét esetben a végrehajtandó szabadságvesztés még nem alkalmazható, a felfüggesztett szabadságvesztés pedig szinte hatástalan az elkövetőre, a pénzbüntetés pedig vagy túlságosan enyhe, vagy pedig alkalmazhatatlan, annak behajthatatlansága miatt. Ebben az esetben az elzárás-büntetés megfelelő alternatívát tud teremteni, és jobban tudja a prevenciós célokat szolgálni. Az intézkedések közül kiemelendő a jóvátételi munka, ami megfelel mind a nemzetközi előírásoknak, mind pedig annak az elvárásnak, hogy a közösség javára végzett munkával el lehessen kerülni a büntetések alkalmazását.

A Különös Rész szerkezetileg generális átalakításra került, a joganyagot több, kisebb fejezetbe sorolta át a jogalkotó, így lehetőséget teremtve a fejezetek sorrendjének megváltoztatására, a védett jogtárgyak súlyának megfelelően. Általánosan jellemző a tényállások megfogalmazásának egyszerűsítése, a kiemelten súlyos, illetve veszélyes bűncselekmények büntetési tételeinek szigorítása.

XXI.

Az eddigiek – ha nem is a teljesség igényével, de – talán önmagukban is szemléltetik azt a fentebb „kötélhúzás”-ként jellemzett folyamatot, melyben ráadásul az egymást váltó koncepciók egyike-másika sajátos elnevezéssel „futott” (kettős nyomtávú), vagy alkalmasint helytelen fordítás nyomán (három csapás) került be a köztudatba. Többek között az említett elnevezésekkel ismertté vált különböző kriminálpolitikai „törekvésekre” is utalva emlékeztetünk Györgyi Kálmán – bonmot-nak egyáltalán nem tekinthető, de – időtállónak tűnő megállapítására. Eszerint: „… a filozófia megállapításaiból előbb jelszavakat csináltak, azután a jelszavakhoz kriminálpolitikai koncepciókat és ezekhez jogszabályt.”[15]

Összefoglalás

A szerzőpáros tanulmányában áttekintette a büntetőjog- és kriminálpolitika változásának a rendszerváltás időszakától történő főbb változásait. A kriminálpolitikai tendenciák változásai mentén képet adtak annak a folyamatnak a beteljesedéséről, amelynek a végén a törvényalkotó új koncepcionális alapokra helyezve megalkotta az új büntető törvénykönyvet, a 2012. évi C. törvényt. A tanulmányból kiderül, hogy e koncepcionális váltások a honi büntetőjog dogmatikai alapjait nem rengették meg, és a megalkotásra került új Btk. felépítése, szerkezeti rendje, a különös törvényi tényállások megfogalmazása mind a hazai, mind pedig az uniós kihívásoknak is megfelelnek.

Ellenőrző kérdés

Ismertesse a tanulmányban szereplő Btk.-t módosító törvények kapcsán bekövetkezett lényeges kriminálpolitikai váltásokat!

Jogszabályok

1993. évi XVII. törvény és indokolása
1994. évi IX. törvény és indokolása
1995. évi XLI. törvény és indokolása
1996. évi LII. törvény és indokolása
1997. évi LXXIII. törvény és indokolása

[15] Györgyi Kálmánt idézi Szilágyi Péter: *A jogi felelősség alapja – avagy mire jó a felelősségelmélet*. In Szerk. Dr. Asztalos László – Dr. Gönczöl Katalin:. Felelősség és szankció a jogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 69.

1998. évi LXXXVII. törvény és indokolása
2003. évi II. törvény és indokolása
2003. évi XIV. törvény és indokolása
2003. évi LXXX. törvény és indokolása
2005. évi XCI. törvény és indokolása
2005. évi CXXXV. törvény és indokolása
2006. évi LI. törvény és indokolása
2007. évi XXVII. törvény és indokolása
2008. évi LXXIX. törvény és indokolása
2009. évi LXXX. törvény és indokolása
2010. évi LVI. törvény és indokolása
2011. évi XL. törvény
2011. évi LXIII. törvény
2011. évi CL. törvény
2012. évi C. törvény és indokolása

Felhasznált irodalom

Domokos Andrea: *A büntetőpolitikai koncepcióról.* Rendészeti Szemle, 2007/7–8.

Domokos Andrea: *A büntetőpolitika változásai Magyarországon.* Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2008.

Gönczöl Katalin: *Társadalmi kirekesztődés, bűnözés és kriminálpolitika*. In: Szerk. Borbíró Andrea – Kerezsi Klára: A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve. IRM, Budapest, 2009.

Györgyi Kálmánt idézi Szilágyi Péter: *A jogi felelősség alapja – avagy mire jó a felelősségelmélet.* In. Szerk. Dr. Asztalos László – Dr. Gönczöl Katalin: *Felelősség és szankció a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

Kondorosi Ferenc: *A büntetőpolitika reformja.* Magyar Katolikus Püspöki Konferencia és az Igazságügyi Minisztérium Bűnelkövetés és büntetés a mai társadalomban című konferencián 2005. november 25-én elhangzott szövege. *Börtönügyi Szemle,* 2006/1.

Kónya István: *A három csapás bírói szemmel.* Magyar Jog, 2011/3.

Korinek László: *Félelem a bűnözéstől.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

Ligeti Katalin: *Az új Büntető Törvénykönyv Általános Részének koncepciója Büntetőjogi Kodifikáció* HVG-ORAC, Budapest, 2006/1.

Szabó András: *Recepció és kreativitás a büntetőjogban http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/7/704_belso.htm*

Tóth Mihály: *Gazdasági bűncselekmények az alakuló joggyakorlatban.* ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest, 1996.

Blaskó Béla – Polt Péter

A büntetőjog fejlődésének nemzetközi tendenciáiról

1. A nemzetközi büntetőjog

A jogirodalomban gyakran használt kifejezés a nemzetközi büntetőjog. E kifejezés fogalmi (definíciós) kérdései már hosszabb ideje képezik vita tárgyát a jogtudományban. Ellentétben a nemzetközi magánjoggal, már maga a szóösszetétel is, tehát a „nemzetközi" és a „büntetőjog" kifejezések együttes használata sem tűnik problémamentesnek. Nincs talán még egy olyan jogág, amely oly mértékben reprezentánsa lenne az állami szuverenitásnak, mint a büntetőjog. E jogág nemzetköziesítése nyilvánvalóan nagymértékben érinti ezt a szuverenitást, ezért a nemzetállamok kialakulása, majd fejlődése során a nemzetközi büntetőjog kifejezés vagy nem volt értelmezhető, vagy pedig egészen más jelentéstartalommal bírt, mint napjainkban.

A nemzetközi büntetőjog fogalmán – a XX. század első felének uralkodó irányzata szerint – azon nemzetközi szabályoknak, elveknek összességét értették, melyeket az egyes államoknak a büntetőhatalom gyakorlása során szem előtt kellett tartaniuk.[1] Figyelmet érdemel, hogy *nagyjában a XIX. század második felétől a nemzetközi jog és a büntetőjog viszonyának feltárására több (például monista, dualista, mérsékelt dualista) elmélet látott napvilágot, melyeket e tanulmányban nem érintünk.*

A nemzetközi büntetőjog mint kétségkívül élő elnevezése – a nem minden esetben pontosan körvonalazható tárgykörre vonatkozó írott vagy íratlan szabályoknak – vajon arra történő utalás, hogy létezik a honi jogrendszernek egy ilyen nevű, elkülönült jogága, hasonlóképp a magyar jogrendszerben önálló jogágként elhelyezkedő nemzetközi joghoz? Esetleg a – hazánkra is vonatkozó (l. pontosan: az Alaptörvény Q cikk (2)-(3) bekezdéseket) – büntetőjogi tárgyú vagy „jellegű" nemzetközi megállapodások, szerződések stb. gyűjtőkategóriájaként fogjuk fel a nemzetközi büntetőjogot és mint ilyen, nem más, mint a nemzetközi jog egyik alrendszere?

A nemzetközi jog jogági önállósága – hosszú évtizedek óta – elfogadottnak tekinthető.

Kérdés, vajon a „nemzetközi büntetőjog" – kétségkívül „képlékeny" kategóriája – klasszikus értelemben véve jogágnak tekinthető-e, és egyáltalán szükséges-e a „nemzetközi" jelzővel ellátott büntetőjogon számon kérni a honi jogbölcselet jogági elvárásainak megfelelő kritériumok hiányát?

[1] Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Budapest, 2008. 84.

A nemzetközi büntetőjog már az elnevezéséből adódóan is legalább két jogág elemeit vegyíti: a nemzetközi jogét, illetve a büntetőjogét. Ezek az elemek azonban nem feltétlenül tiszta, eredeti formájukban jelennek meg, amikor nemzetközi büntetőjogról beszélünk. Nem lehet vitába szállni Wiener A. Imre azon véleményével, hogy egyetértés van a jogtudományban a tekintetben, mit kell büntetőjog és nemzetközi jog alatt érteni, viszont eltérnek a nézetek abban a tekintetben, hogy mi is az a nemzetközi büntetőjog.[2] Mások is érzékeltetik, hogy milyen összetett problémahalmazról van szó, hiszen a nemzetközi büntetőjog „átfedésbe kerülő jogágakból építkezik, amelyek nemcsak hogy számos jogforrásra támaszkodnak, hanem e jogforrások közül egyesek a nemzetközi jog, mások pedig a belső jog részei".[3]

Vannak továbbá olyan álláspontok, melyek szerint a nemzetközi büntetőjogot – miként például a nemzetközi jogot – jogágként kell interpretálni, de egyelőre ezt maradék nélkül nem lehet megtenni, mert a „nemzetközi büntetőjog", az önálló jogággá válás „útjának" még csak egy részét tette meg. Mások szerint (l. fentebb) a „nemzetközi büntetőjog" kifejezés nem jogágat jelöl, hanem az egyébként létező nemzetközi bűncselekmények jogának, illetve a létező nemzetközi bűnügyi együttműködések jogának gyűjtőfogalmáról van szó, márpedig e fogalmi összetevőkből – problémamentesen – nem deriválhatók azok a tartalmi összetevők, melyeket a jogelmélet a jogág absztrakt kategóriájával szemben támaszt.[4]

Jelen tanulmányban nem kívánunk állást foglalni abban, hogy a „nemzetközi büntetőjog" kifejezés a honi jogrendszer önálló – a többitől a jogágak elkülönülésének ismérveit magán hordozó – jogágát jelöli-e, avagy csupán a büntetőjog nemzetközi vonatkozásainak keretein belül értelmezhető (a fent említett elemekből álló) gyűjtőkategóriáról van szó. Rögzíthetjük azonban, hogy:

– A büntetőjog nemzetközi vonatkozásainak áttekintése kétségkívül a nemzetközi jogi szabályok területére visz el bennünket, ezért (ha úgy tetszik) „a nemzetközi büntetőjog" szabályai is nemzetközi jogi szabályok. E nemzetközi jogi szabályokkal megtűzdelt jogterületen (akár uniós, akár a közösségen kívüli jogról van szó) is el kell igazodnia korunk büntetőjoggal foglalkozó szakembereinek. A történeti fejlődést alapul véve a honi büntetőjog (különösen) utóbbi két évtizedének változásai a korábbi időszakhoz képest fokozottabb ütemű fejlődésben nyilvánultak meg – egyúttal nem jelentéktelen mértékű, nemzetközi jellegű vonatkozásokat felmutatva – szükségszerűen és párhuzamosan a folyamatban lévő társadalmi, gazdasági és politikai változásokkal. E folyamat nem elhanyagolható hatással bír a honi iuris prudentiára, illetve a joggyakorlatra, de a büntető jogszabályok változásaira is.

[2] Wiener A. Imre: *Nemzetközi büntetőjog, nemzetközi bűncselekmények*. Jogtudományi Közlöny, 1986. június, 258.

[3] Gellér Balázs József: Nemzetközi büntetőjog Magyarországon, adalékok egy vitához, Budapest, 2009. 11.

[4] Blaskó Béla: *Magyar Büntetőjog Általános Rész.* Ötödik, átdolgozott kiadás. Rejtjel Kiadó, Budapest–Debrecen, 2013. 598.

> Továbbá: a XX. század második felének, illetve a XXI. század kezdetének eseményei olyan tendenciát indítottak el, amely kedvez egy egységes, a tudomány és a szakma döntő többsége által elfogadható, és a gyakorlatban is megjeleníthető, sőt megjelenített nemzetközi büntetőjog fogalom kialakításához. Márpedig egy ilyen fogalomra nyilvánvalóan szükség van, mivel egy nemzetközileg elfogadott, világos definíció kijelölheti a nemzetközi büntetőjog továbbfejlesztésének útját.[5] Emellett, ahogy erre M. Nyitrai Péter is rámutat, ez a definíció feloldhatja a nyelvi nehézségekből eredő, eltérő tartalmi értelmezéseket.[6]

A nemzetközi büntetőjog meghatározására kiindulási alapot nyújtanak a nemzetközi jog szabályai, melyek a nemzetközi szerződésekben részes államok konszenzusával megalkotott jogszabályok. E jogszabályok a szabályozás tárgyát és annak tartalmi elemeit tekintve specifikusak (büntető anyagi, eljárás- és végrehajtási jogi jelleggel bírnak). Ehhez képest a nemzetközi büntetőjog egyfajta (tágabb értelemben vett) lehetséges megközelítés szerint:

a) az államok konszenzusával elfogadott
b) nemzetközi szokásjogon, illetve nemzetközi szerződéseken – mint nemzetközi forrásokon – alapulva
c) személyekre – a belső jog közvetítésével is – büntetőjogi felelősséget telepítő
d) jogszabályösszesség.

A nemzetközi büntetőjog funkciója az, hogy nemzetközi forrásai, illetve az államok belső joga által biztosított eszközrendszerrel biztosítsa az államok közösségének biztonsági és bűnüldözési érdekeit.

A nemzetek közösségének „büntető hatalma" más feltételek és más korlátok között működik, mint az egyes államoké; az eltérések az általa üldözött bűncselekmények sajátosságából, különösen az egész emberiségre nézve bennük rejlő veszélyből erednek, amelyek miatt kiemelték őket a nemzeti megítélésből.

2. A joghatóságról. A joghatósági összeütközés feloldásáról

A nemzetközi büntetőjog fogalmának kialakítása során a kiinduló pont mindig egyfajta büntetőjogi felelősségre vonás iránti igény volt, amely felelősségre vonás valamilyen módon feltételezte több állam közreműködését. Ez a szemlélet igen jól tetten érhető például Angyal Pál meghatározásában, mert szerinte nemzetközi büntetőjogon két szabálycsoportot kell értenünk. Részben ide tartoznak azok a jogszabályok, amelyeknek az a célja, hogy bűncselekmény ne maradjon megtorlatlanul.

[5] Polt Péter: *A nemzetközi büntetőjog fejlődésének néhány kérdése*. Jogtudományi Közlöny, 1987. április, 175.
[6] M. Nyitrai Péter: *Nemzetközi és európai büntetőjog*. Osiris Kiadó, 2006. 16.

Ez az elv egyébként először Hugo Grotiusnál jelenik meg *A háború és béke jogáról* szóló alapművében, amelyben lefektette a bűnügyi nemzetközi együttműködés mind a mai napig érvényes híres tételét, mely szerint a bűncselekmény elkövetőjét vagy meg kell büntetni, vagy ki kell adni a büntetés céljára más államnak (aut punire aut dedere).[7] Az ide tartozó jogszabályok, ahogy erre Angyal rámutat, alapvetően nem nemzetközi jogiak, hanem az állam büntető hatalmának alkalmazhatóságáról szólnak. Valójában az állami joghatóság kiterjesztéséről van szó ezekben az esetekben, és ahogy Angyal írja, a kérdés közjogi, az államhatalom szuverenitásából folyó belpolitikai kérdés, és az ezt megoldó norma államjogi szabály.[8]

Az ide tartozó joghatósági elvek tehát közvetlen összefüggésbe hozhatók a nemzetközi büntetőjoggal és az előbb említett grotiusi alapelvvel, bár az vitatott, hogy ténylegesen a nemzetközi büntetőjog keretein belül tárgyalhatók-e. Mindenesetre a büntető joghatóság vizsgálata arra keresi a választ, hogy a büntető jogalkotás, illetve jogalkalmazás mely személyekre nézve és hol érvényesülhet bűnelkövetés esetén.

A modern jogokban hosszú történeti fejlődés eredményeként a következő joghatósági elvek alakultak ki:

a) a területi elv (principium territoriale),
b) a személyi elv (principium personale), ez aktív és passzív is lehet,
c) az állami önvédelem elve (principium reale),
d) a feltétlen büntetőhatalom elve (principium universale).

Ezzel kapcsolatban azt kell megjegyeznünk, hogy a területi elv általában az elsődleges, de korántsem kizárólagos elve a joghatóságnak. Az állandó nemzetközi bíróság, az úgynevezett Lotus-ügyben azt mondta ki, hogy a területi elv mellett más joghatósági elvek is érvényesíthetők, és az állam joghatósága kiterjedhet a külföldiek által külföldön elkövetett bűncselekményekre is.[9]

A nemzetközi bíróság idézett ítéletéből is következik, hogy a szuverén államok által gyakorolt joghatósági elvek párhuzamosan is érvényesíthetők egymás mellett. Ez általában pozitív, esetenként negatív joghatósági összeütközéshez vezethet. Az így kialakult joghatósági konfliktusok kezelésére több lehetőség is adódik. Nyilvánvaló, hogy e konfliktusok kezelése a már említett grótiusi elven kell hogy alapuljanak, azaz bűn nem maradhat megtorlatlanul, a bűnelkövetőt vagy ki kell adni – modern megfogalmazással: átadni –, vagy megbüntetni, modern értelemben: igazságszolgáltatási eljárás alá vonni. Az elv érvényesítésének, illetve a joghatósági összeütközés feloldásának klasszikus eszköze a kiadatás. E klasszikus jogintézmény főbb elvei hosszú időn keresztül a következők voltak:

– a konkrét vagy absztrakt kettős inkriminació követelménye;
– saját állampolgár kiadatásának tilalma;

7 Hugo Grotius: *A háború és béke jogáról.* II. kötet Akadémia, Budapest, 1960. 460.
8 Angyal Pál: *A nemzetközi büntetőjog alaptanai*. Budapest, 1941. 1.
9 S. S. Lotus (Fr. v. Turk.), 1927 P. C. I. J. (ser. A) No10 (Sept. 7.)

– kiadatási bűncselekmények körének, illetve az ez alóli kivételeknek a meghatározása;
– specialitás elve;
– „nebis in idem" elve.

A felsorolt kiadatási elvek azonban, amelyek a nemzetközi együttműködés korábban megingathatatlannak vélt feltételeit képezték, a nemzetközi büntetőjog fejlődésével együtt lassan, de biztosan átalakultak. Ezek a változások a '90-es évektől kezdve hallatlan mértékben felgyorsultak.

Különösképpen megfigyelhető ez a fejlődés regionális szinten, alapvetően az Európai Unió kereteiben, továbbá szembetűnő az is, hogy a rendelkezésre álló jogi eszközök a korábbinál sokkal inkább figyelembe veszik a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság követelményeit.[10] Ennek megfelelően európai szinten egyre inkább előtérbe kerülnek a kiadatástól már eltérő elveken alapuló együttműködési jogintézmények. Ilyen például a büntetőeljárás átadása, illetve ehhez kapcsolhatóan a külföldi ítélet érvényének elismerése.

Az 1996. évi XXXVIII. tv. (a nemzetközi bűnügyi jogsegélyről) (ezután: Nbj.) 47. § (1) bek. alapján a külföldi bíróság jogerős ítélete a magyar bíróság ítéletével azonos érvényű, ha az elkövetővel szemben külföldön folyamatban volt eljárás, valamint a kiszabott büntetés, illetve alkalmazott intézkedés nem ellentétes a magyar jogrenddel. Ugyancsak e törvénynek megfelelően, ha a magyar joghatóság alá tartozó személy cselekményét már elbírálta a külföldi bíróság, és ez a bíróság nem a magyar hatóságok feljelentése alapján vagy a büntetőeljárás átadása következtében járt el, Magyarországon újabb eljárás megindításáról csak a legfőbb ügyész határozhat. Ebben az esetben is azonban a külföldön végrehajtott büntetést, előzetes fogva tartást vagy házi őrizetet a magyar bíróság által kiszabott büntetésbe be kell számítani. Hangsúlyozni kell, hogy ilyen külföldi bíróságnak számít a nemzetközi szerződéssel, továbbá az ENSZ BT kötelező határozatával létrehozott állandó Nemzetközi Büntetőbíróság is.[11]

A nemzetközi büntetőjog regionális fejlődésének egyik jelentős eredménye Európában az Unió országaiban elfogadást nyert kölcsönös elismerés elve. Ezt az elvet a Tamperei Nyilatkozat vezette be és ennek alapján valamennyi uniós tagállam büntetőbírósága által hozott határozat automatikusan elismerésre kerül minden más tagállamban is.

Ez az elv több uniós kerethatározatban is megjelent. Példaként lehet említeni „A pénzmosásról, valamint a bűncselekményekhez használt eszközök és az abból származó jövedelmek azonosításáról, felkutatásáról, befagyasztásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról" szóló 2001. június 26-i tanácsi kerethatározatot, vagy „a kölcsönös elismerés elvének büntetőügyekben hozott, szabadságvesztés-büntetéseket kiszabó vagy

[10] Lahti Raimo: Towards Internationalization and Europeanization of Criminal Policy and Criminal Justice – Challenges to Comparative Research, Current Problems of the Penal Law and Criminology, Warsawa, 2012. 365.

[11] Szerk. Polt Péter: Új Btk. Kommentár 1. kötet Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013. 53.

szabadságelvonással járó intézkedéseket alkalmazó ítéleteknek az Európai Unióban való végrehajtása céljából történő alkalmazásáról" szóló 2008. évi november 27-i tanácsi kerethatározatot.

A Lisszaboni Szerződés megerősítette ezt az elvet, mert 33. és 82. cikkének (1) bek-e kimondja, hogy az Európai Unióban a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés a büntetőügyekben hozott bírósági ítéletek és határozatok kölcsönös elismerésének elvén alapul. A büntetőügyekben folytatott együttműködés nem csak eljárási jellegű, hanem az anyagi jog közelítését is tartalmazza az egyes tagállamok között.

A lisszaboni szerződés 83. cikke szerint súlyosabb bűncselekményeknél, mint amilyen például a terrorizmus, emberkereskedelem, pénzmosás vagy korrupció, a tényállások és büntetési tételek tekintetében az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa irányelveket fogadhat el, amely minimum szabályokat tartalmaz.[12]

Külön kell megemlíteni az európai letartóztatási parancsot, amely a terrorizmus elleni nemzetközi intézkedések egyik legfontosabb eredményének, jogi instrumentumának tekinthető.

Az európai letartóztatási parancs nem egyszerűen a korábbi kiadatás megújítása, hanem egy olyan új jogintézmény, amely ugyanakkor messze túlmutat a terrorizmus vagy a szervezett bűnözés elleni küzdelem területén, átalakítva és jóval szorosabbra vonva az Unió államai közötti együttműködést az igazságszolgáltatási területen.[13]

Az európai letartóztatási parancs az amszterdami szerződés 31. cikkelyében meghatározott követelmények teljesítésére készült. E követelmények a következők:

- a tagállamok közötti kiadatás megkönnyítése;
- a joghatósági összeütközések elkerülésének segítése a tagállamok között;
- minimum követelmények felállítása egyes bűncselekmények törvényi tényállási elemeire, valamint a büntetésekre nézve;
- a tagállamokban alkalmazandó egyes jogszabályok kompatibilitásának biztosítása;
- a tagállamok igazságügyi hatóságai közötti együttműködés megkönnyítése és gyorsabbá tétele.[14]

Az európai letartóztatási parancs lényege a személyek akaratától független átadása az egyik tagállam részéről a másik tagállam részére a korábban létező kiadatási akadályok felszámolásával, ugyanakkor azonban az emberi jogok figyelembevételével. A gyökeres változás a kiadatási elvekhez képest alapvetően a kettős inkriminációt, a specialitás továbbá a saját állampolgár kiadatása tilalmának megszüntetése. Az európai letartóztatási

[12] Új Btk. Kommentár 1. kötet. Szerk. Polt Péter, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013. 54.

[13] Polt Péter: A kiadatás alkonya – egy új jogintézmény az európai letartóztatási parancs. Európai Jog 2002/2. 3.

[14] L. Polt P.: *A kiadatás alkonya* i. m. 4.

parancs beágyazódását jelzi, hogy 2012-ben csak a Eurojustnál 259 európai letartóztatási paranccsal kapcsolatos ügyet regisztráltak.[15]

3. A nemzetközi bűncselekmény

A nemzetközi büntetőjog alá vonható deliktumok körének megvonásában eltérőek a jogirodalmi források.

Angyal Pál szerint legalább három típusú bűncselekménycsoport tartozik ebbe a körbe. Egyrészt ilyeneknek tartotta a fennálló vagy jövőben alkotandó hadviselési szabályok megsértését, a második csoportba sorolta bármely szerződéses (nemzetközi) kötelezettség megszegését, mint például az igazságtalan háború indítását, vagy a világ békéjét veszélyeztető cselekményeket, végül pedig megkülönböztette a nemzetközi jogrendet sértő, illetve nemzetközi viszonyokban zavart keltő cselekményeket, például a pénz- vagy bankjegyhamisítást, de hasonlóképpen a más államok függetlensége és területi épsége elleni cselekményeket is.[16]

A II. világháborút követően vált lehetővé először nemzetközi bűncselekmény miatt személyes felelősségre vonásra nemzetközi büntetőbíróság előtt. Már az 1942-es londoni, majd '43-as moszkvai deklaráció kimondta, hogy a háborús és népellenes bűnökért felelős személyeket a háború után az elkövetés helyszínén felelősségre kell vonni. 1945. augusztus 8-án írták alá a londoni egyezményt (Egyezmény az európai tengelyhatalmak háborús főbűnöseinek üldözéséről és megbüntetéséről) a háborús bűnösök megbüntetéséről, és ebben fogadták el azt a kitételt, hogy akinek a cselekménye nem köthető egy földrajzi helyhez, azt nemzetközi katonai bíróság előtt kell felelősségre vonni.

A bűncselekményeknek három kategóriáját különböztették meg. Ezek a következők:

a) háborús bűncselekmények, beleértve a háború jogának megsértését, a hadifoglyok elleni bűnök elkövetésétől kezdve a terrorbombázásokig;

b) a béke elleni bűncselekmény, azaz a nemzetközi szerződésekkel ellentétesen indított háború;

c) az emberiség elleni bűncselekmények, amelyek a háború idején, illetve az előtt elkövetett deportálásokra, népirtásra, egyéb hasonló bűncselekményekre vonatkozott, függetlenül attól, hogy az adott hazai jog szerint ez az elkövetés idejében bűncselekménynek minősült-e vagy sem.

A nemzetközi bűncselekmények összefoglaló név alatt legalább két különböző természetű és eredetű bűncselekménycsoportot kell elkülönítenünk.

Az egyik a legsúlyosabb, egész emberiséget érintő bűncselekmények csoportja, amelyeket nemzetközi jogi bűncselekményeknek nevezhetünk. Ide tartoznak a béke elleni

[15] Eurojust Annual Report. 2012. 21.

[16] Lásd Angyal i. m. 6.

bűncselekmények, a háborús bűncselekmények, illetve az emberiesség elleni bűncselekmények.

A másik csoportban lévő cselekményeket az egyszerűség kedvéért nemzetközi bűncselekményeknek nevezhetjük, és ez a kör a nemzetközi szerződésben szabályozott egyéb, több államot vagy akár az összes államot érintő bűncselekményt tartalmazza. Ide vonhatók az olyan bűncselekmények, mint a pénzhamisítás, a pénzmosás, a kábítószer-kereskedelem vagy a tenger alatti kábelek büntetőjogi védelme. Az e bűncselekményekre vonatkozó szerződések egyrészt előírják a bűnügyi együttműködés különböző formáit e cselekmények üldözésében és megbüntetésében, másrészt pedig harmonizálási kötelezettséget tartalmaznak az államok jogalkotásai részére. Nem teljesen egyértelmű egyes bűncselekmények elhelyezkedése a két meghatározott csoport tekintetében. Így a terrorizmus keretébe tartozó súlyos cselekmények a jogirodalom egyik része szerint az első csoportba sorolandók, míg más szerzők inkább a második csoportba tartozónak vélik.[17]

a) A háborús és emberiség elleni bűncselekményekről szólva az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy ezek olyan bűncselekmények, amelyek e minőségükben nem a belső jog részeként keletkeztek, hanem a nemzetek közössége tartja őket bűncselekménynek, és a nemzetek közössége határozza meg tényállásukat. A nemzetközi közösség üldözi és bünteti: egyrészt nemzetközi bíróságok útján, másrészt azzal, hogy az államoknak, amelyek tagjai akarnak lenni a nemzetek közösségének, vállalniuk kell üldözésüket. Az állam tehát, amely e bűncselekményeket üldözi és megbünteti, a nemzetek közösségének mandátuma alapján cselekszik, a nemzetközi jogban megállapított feltételek szerint. A nemzetek közössége esetenként igényt is formál arra, hogy nemzetközi szervek útján felülbírálja azt a nemzeti gyakorlatot, amely nem felel meg a nemzetközi jognak. E bűncselekmények nemzetközi jogi alapú üldözése és megbüntetése csak garanciák között történhet; önellentmondás lenne az emberi jogokat ezek nélkül védeni. A garanciákat azonban nem lehet felcserélni vagy helyettesíteni a nemzeti jog garanciáival.

A nemzetközi jogi bűncselekmények esetében különösen jól lehet érzékeltetni a bonyolult viszonyrendszert a nemzetközi és hazai jog között. Ennek egyik kifejező példája a magyar Alkotmánybíróság 11/1992. (III. 5.), valamint az 53/1993. (X. 13.) számú határozata. E határozatok a nullum elveket (nullum crimen sine lege és nulla poena sine lege), valamint a visszaható hatály tilalmát érintik a magyar forradalom idején, illetve azt követően elkövetett bűncselekmények tekintetében.[18]

A nullum crimen sine lege garanciáját a nemzetközi jog magára érti, s nem a belső jogra. „A nemzetközi szokásjog", „a civilizált nemzetek által elismert jogelvek", „a nemzetek közössége által elismert jogelvek" az a lex, amely a magatartást a nemzetek közössége által (nemzetközi szervezetek vagy a közösségbe tartozó államok útján) üldözendőnek és büntetendőnek minősíti. Ez független attól, hogy a belső jog tartalmaz-e

[17] Lásd bővebben Polt Péter: *A nemzetközi büntetőjog fejlődésének néhány kérdése*. Jogtudományi Közlöny, 1987. április, 176–177.

[18] Lásd bővebben P. Mohácsi – P. Polt: Estimation of War Crimes and Crimes Against Humanity According to the Decision of the Constitutional Court of Hungary. International Review of Penal Law, volume: 67, 1996. 334.

hasonló bűncselekményeket, illetve attól is, hogy a megfelelő egyezményeket az egyes országok belső joggá tették-e. [ld. 53/1993. (X. 13.) ABH]

A háborús bűncselekmények és az emberiesség elleni bűncselekmények súlyossága az, hogy általuk a nemzetközi béke és biztonság, illetve maga az emberiség kerül veszélybe, nem egyeztethető össze azzal, hogy büntethetőségük nemzeti jogoktól függjön. Az emberiség elleni bűncselekmények meghatározásának függetlenségét a nemzeti jogoktól a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék Alapszabálya 6. cikkének c) pontja mondta ki: az ott felsorolt cselekmények emberiség elleni bűncselekménynek minősülnek, „akár sértették annak az országnak a belső jogát, amelyben elkövették, akár nem". Az 1968. évi New York-i egyezmény szintén az emberiség elleni bűntettek meghatározása részévé teszi a klauzulát: „még akkor is, ha e

cselekmények nem sértik annak az országnak belső jogát, ahol azokat elkövették". Hasonlóan, az 1973-ban az ENSZ Közgyűlése által elfogadott „Principles of Cooperation" (a háborús bűnösök üldözésében és megbüntetésében) büntetni rendeli az emberiség elleni bűncselekményeket, „akárhol is követték el őket".

A háborús és az emberiesség elleni bűntettek elévülésének kizárásáról az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése által New Yorkban az 1968. évi november hó 26. napján elfogadott nemzetközi egyezmény szerint: függetlenül elkövetésük időpontjától nem évülhetnek el a következő bűncselekmények:

- a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróságnak az 1945. évi augusztus hó 8. napján kelt Alapokmányában meghatározott és az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének az 1946. évi február hó 13. napján kelt 3/I/ számú és az 1946. évi december hó 11. napján kelt 95/I/ számú határozataival megerősített háborús bűntettek, különösen azok, amelyeket a háború áldozatainak védelméről szóló, az 1949. évi augusztus hó 12. napján kelt genfi egyezmények „súlyos jogsértések"-ként sorolnak fel;
- a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróságnak az 1945. évi augusztus hó 8. napján kelt Alapokmányában meghatározott és az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének az 1946. évi február hó 13. napján kelt 3/I/ számú és az 1946. évi december hó 11. napján kelt 95/I/ számú határozataival megerősített – akár háború, akár béke idején elkövetett – emberiség elleni bűntettek, a fegyveres támadás vagy megszállás útján való elűzés, és az apartheid politikából eredő embertelen cselekmények, valamint a népirtás bűntette, ahogyan azt a népirtás bűntettének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló 1948. évi egyezmény meghatározza – még akkor is, ha e cselekmények nem sértik annak az országnak belső jogát, ahol azokat elkövették. (l. 1971. évi 1. sz. tvr.)

b) Az Európai Tanács Közösségek Pénzügyi érdekeinek Védelméről Szóló Rendeletének 1995. június 19-én történő elfogadása után röviddel (még ez év július 26-án) aláírták a Közösség Pénzügyi Érdekeinek Védelméről Szóló Egyezményt (PIF Egyezmény). A szóban forgó egyezmény megfelelő büntetőjogi reakciók biztosítását célozta a kiadásokat és bevételeket sértő csalások ellen. (Az egyezményről, illetve rendelkezéseinek meghaladottá válásáról l. még a tanulmány VI. fejezetében írtakat). Az egyezmény

az első jegyzőkönyvével együtt 2002. október 17-én hatályba lépett, míg a második jegyzőkönyve 2009. május 19-től hatályos. Az Unió bármely tagországa csatlakozhat az egyezményhez, illetve aláírhatja jegyzőkönyveit. Az egyezmény – többek között – kötelezi az Unió tagállamait:

- a benne foglalt magatartásformák (az ezekben részvétel, kísérlet, felbujtás) hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetőjogi szankciókkal való büntethetőségének biztosítására, továbbá arra, hogy az egyezményben meghatározott kötelezettségeikkel összhangban megállapított bűncselekmények vonatkozásában megteszik a szükséges intézkedéseket joghatóságuk megállapítására, valamint
- arra, hogy kötelesek hatékonyan együttműködni egymással, ha egy csalás bűncselekménynek minősül és legalább két uniós tagállamot érint.

Megjegyzendő, hogy a szóban forgó rendelkezések a 2009. december 1-jén hatályba lépett Lisszaboni Szerződésnek az Európai Unió működéséről szóló V. címe alá tartoznak.

Az Európai Bizottság hatásvizsgálati összefoglalójából [Brüsszel, 2012.7.11. swd (2012) 196 final], mely a „Javaslat az Európai Parlament és a Tanács irányelve az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás elleni, büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről" című dokumentumot kíséri, a következőket emeljük ki:

- Az EU és a tagállamok kötelesek küzdeni az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás és egyéb jogellenes tevékenységek ellen. Ezt a kötelezettséget az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 310. cikkének (6) bekezdésén állapítja meg. Az EUMSZ 325. cikke továbbá előírja olyan intézkedések elfogadását, amelyek elrettentő hatásúak és azonos feltételeket biztosítanak.
- Az EU már egy sor olyan jogi aktussal rendelkezik, amelyek arra kötelezik a tagállamokat, hogy állapítsanak meg az EU pénzügyi érdekeinek védelmére szolgáló büntetőjogi minimumszabályokat (különösen a Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló, 1995. évi egyezmény a csalás, annak jegyzőkönyvei pedig a korrupció és a pénzmosás tekintetében). Mindazonáltal az említett jogi aktusok nem bizonyultak elegendőnek a kívánt védelem megvalósításához, így kihatnak a költségvetési fegyelem érdekében tett uniós erőfeszítések hitelességére. Először is e jogszabályok csupán az EU pénzügyi érdekeit sértő jogellenes magatartások korlátozott szegmensére terjednek ki, tehát a gyakorlati tapasztalatok során gyakran felbukkanó számos jelenség kimarad a szabályozásból.
- A jelenlegi keret nem eléggé határozott ahhoz, hogy akár bevételi, akár kiadási oldalon megakadályozza az adófizetők által befizetett összegeknek az Unióhoz átcsoportosított részét érintő veszteségeket. Ennek jó példája, hogy 2010-ben összesen 13631 esetben derült fény uniós pénzeszközöket érintő jogellenes tevékenységekre (úgynevezett szabálytalanságokra). Ezekben a bejelentett esetekben megközelítőleg 2 milliárd EUR összesített értékű uniós közpénz helytelen beszedésére és elköltésére került sor.

Az uniós közpénzek védelmére szolgáló eszközök különféle hiányosságai az alábbi tényezőkkel állnak összefüggésben:

– az EU pénzügyi érdekeit védő rendelkezéseknek nem kellő a visszatartó hatása,
– a meglévő tilalmak érvényesítésének abból származó hiányosságaival, hogy alacsony szintűek a bűnözői tevékenységek leleplezésére vonatkozó kapacitások és a nyomon követés szintje, mivel a büntetőeljárások átlagos eredményei feltűnően szerények, továbbá
– a szabálytalanul kifizetett pénzek alacsony visszafizettetési arányával.

Anyagi büntetőjogi szempontból többféle ok áll a fenti problémák hátterében.
– Először is nem eléggé tág az EU pénzügyi érdekeinek védelme céljából megállapított bűncselekmények fogalmának hatályos megfogalmazása a felelősök körének kijelölése, valamint a külföldön elkövetett bűncselekmények eljárás alá vonásával kapcsolatos joghatósági szabályok meghatározása tekintetében.
– Másodsorban a bűncselekmények csoportja nem teljes körű, ami nem csupán a hatályos fogalommeghatározások elégtelen végrehajtásának köszönhető, hanem annak is, hogy összességében véve túl kevés bűncselekményt határoztak meg uniós szinten, ami a jogellenes magatartások egyes típusai esetében akár a védelem teljes hiányához is elvezethet.
– Harmadrészt, a szankciók típusai és mértékei gyakorta túl alacsonyak, és mindenesetre jelentősen eltérnek a tagállamok között. Amellett, hogy emiatt nem valósul meg a visszatartó hatás, és a szankciók eltérései tisztességtelen körülményeket teremtenek, az azonos feltétek hiánya a kölcsönös bizalom mértékét is csökkenti azon igazságügyi hatóságok között, amelyeknek együtt kell működniük az EU pénzügyi érdekeivel összefüggő, határon átnyúló ügyek megoldása érdekében.
– Végezetül, túlzott akadályok hátráltatják a büntetőjog alkalmazását. Annak ellenére, hogy a bonyolult pénzügyi vizsgálatok indokolják a büntetőeljárásra fordított időt, megesik, hogy az ügyek eközben elévülnek és ezért lezárásra kerülnek, bár a tárgyalás már megkezdődött.

Az Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF) 2011. évi eredményeinek összefoglalójából a következőket emeljük ki. Az OLAF csalásokat vizsgál ki, segíti az uniós szerveket és a nemzeti hatóságokat a csalás ellen folytatott küzdelmükben és közreműködik a csalás elleni uniós jogszabályok és szakpolitikák kidolgozásában. Az OLAF az Európai Bizottság része, azonban vizsgálati feladatkörét tekintve független. Az Unió csalás elleni fellépésének jogalapját a lisszaboni szerződés 325. cikke biztosítja. Az OLAF alapvető szerepét és adminisztratív vizsgálatai elvégzéséhez szükséges feladatkörét döntően az 1073/1999/EK rendelet határozza meg. Az OLAF feladatköre háromrétű:
– az Európai Unió pénzügyi érdekeinek védelme a csalás, a korrupció és egyéb illegális tevékenységek kivizsgálása révén;
– az uniós intézmények és szervek tagjainak és alkalmazottainak szakmai feladatai teljesítéséhez kapcsolódó súlyos szabálysértések felderítése és kivizsgálása, amely fegyelmi vagy büntetőeljárást vonhat maga után;

– az Európai Bizottság támogatása a csalás megelőzésére és felderítésére irányuló politikák kidolgozásában és végrehajtásában.

A 2011. év a változások éve volt az OLAF számára. Egy belső jelentés rávilágított számos olyan területre, amelyeken a hivatal működése hatékonyabbá tehető. Ennek eredményeként döntéseket hoztak a hivatal szervezését érintő változtatásokról és új vizsgálati eljárások egész soráról. A változtatások 2012. február 1-jén léptek hatályba.

Konklúzióként megállapítjuk, hogy a nemzetközi jogi bűncselekmények definiálhatósága, illetve megkülönböztethetősége más nemzetközi, illetve nemzetközi vonatkozású bűncselekményektől az értük való felelősség érvényesíthetőségének módja és elvei alapján lehetséges leginkább. E bűncselekmények azok, amelyek elkövetése esetén a felelősségre vonást állandó vagy ad hoc nemzetközi bíróságok útján lehet foganatosítani, ám ezzel egyenértékűnek minősül az az eljárás is, ha nemzeti bíróság közvetlenül alkalmazza a nemzetközi vonatkozó jogot saját eljárásában. Ez utóbbi kritérium akkor is megvalósul, ha a nemzetközi jog szabályai megfelelő transzformálással már a belső jog részévé váltak.[19]

Nemzetközi jogi bűncselekményekről azonban minden körülmények között csak akkor beszélhetünk, ha legalább két előfeltétel teljesül:

1. az egyént cselekményéért közvetlen büntetőjogi felelősség terheli a nemzetközi jog szabályai szerint, és
2. a nemzetközi büntetőjogi szabály elsőbbséget élvez a belső állami joggal szemben.[20]

4. A nemzetközi büntető bíróságok

Előre bocsátjuk, hogy a II. világháború befejezését követő – mintegy fél évszázad során – több alkalommal került sor ún. ad hoc nemzetközi büntetőbíróság megalakítására. E bíróságok feladata egy vagy több állammal összefüggő háborús és polgárháborús időszakokban nemzetközi bűncselekményt elkövető természetes személyek felelősségének vizsgálata, illetve megállapítása volt.

Ad hoc bíróságként működtek az alábbiak:

a) A nürnbergi és a tokiói nemzetközi katonai törvényszékek nem nemzetközi szerződéssel lettek létrehozva.

– A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék [The International Military Tribunal at Nurnberg (Nuremberg) – IMTN] 1945 novemberétől 1946. október 1-ig (az ítélethirdetés napja) – a legfőbb háborús bűnösök felelősségre vonása és elítélése érdekében – működött. A törvényszék joghatósága a) időben a háború előtti és utáni időszakra kiterjedt b) nem kötődött or-

[19] L. Polt P.: *A kiadatás alkonya* i. m. 177.

[20] Jeschek, H. H.: *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil.* Duncker und Humblot, Berlin, 1978. 96.

szághatárokhoz c) természetes és jogi személyek büntetőjogi felelősségére is kiterjedt. A per több tanulsággal is szolgált, melyeket 1950-ben az ENSZ levont és (a hét) „nürnbergi" alapelvekként váltak ismertté. Mindkét törvényszék lehetővé tette a távollévő terhelttel szembeni (in absentia) eljárást.

– Többek között: rögzítették a személyes felelősség elvét; azt, hogy a kormányának vagy felettesnek a parancsára elkövetett cselekmény nem mentesít a felelősség alól; azt, hogy nem mentesít a büntethetőség alól, ha a nemzetközi jog értelmében bűncselekménynek minősülő tettet államfői vagy kormányzati tisztviselői minőségben követték el; hitet tettek mindenkit megillető törvényes eljárás mellett; rögzítették, hogy a nemzetközi jog alapján bűncselekménynek minősülnek a béke elleni, a háborús és az emberiség elleni bűncselekmények; és ugyanígy a fenti cselekményekben való bűnös egyetértés, illetve cinkosság is nemzetközi jogi bűncselekmény; azt, hogy ha a belső jog nem teszi büntethetővé azt a cselekményt, amely a nemzetközi jog alapján bűncselekménynek minősül, még nem akadálya annak, hogy az ilyen cselekményt elkövető személyeket ne lehetne a nemzetközi jog alapján felelősségre vonni.
– A Tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszék (The International Military Tribunal for the Far East – IMTFE) 1946. májusától 1948. november 12-ig (az ítélethirdetés napja) folytatta tevékenységét a Távol-Kelet hadszínterein elkövetett háborús bűnök tettesei – gyakorlatilag vezető japán tábornokok, illetve politikusok – felelősségének megállapítására. Jogköre a béke elleni bűncselekményekre, a háború bevett szabályainak megsértésére és a civil lakosság ellen elkövetett embertelen cselekményekre terjedt ki.

b) A Hágai Nemzetközi Büntető Törvényszék (The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – ICTY) nem nemzetközi szerződéssel lett létrehozva.

– A nemzetközi humanitárius jognak a volt Jugoszlávia területén 1991. óta történt súlyos megsértéséért felelős személyek elleni büntetőeljárás lefolytatása céljából az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1993. májusi határozatával létrehozott – a nemzetek közösségének akaratát tükröző – Nemzetközi Törvényszék. A Törvényszék joghatósága: a) az 1991. január 1-jétől számító időszakban b) a korábbi Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területén c) azokra a természetes személyekre terjedt ki, akik a volt Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területén a törvényszék statútumában meghatározott körbe tartozó bűncselekményeket követték el.
– Ezek: az 1949-es genfi egyezmények súlyos megsértése, a hadviselés szabályainak és szokásainak megsértése, népirtás, az emberiesség elleni bűncselekmények (közöttük: a polgári lakosság sérelmére elkövetett emberölés, rendszeres megsemmisítés, kitelepítés és a kínzás).
– Az a) pont alatti törvényszékekhez képest eltérés a szervezetekkel, jogi személyekkel szembeni eljárás, illetve a távol lévő személy elleni (in absentia) eljárás tilalma.

– A tárgyi hatályba tartozó delictumok köréből az egyúttal nemzeti bíróságok hatáskörébe is eső bűncselekmények esetén ez utóbbiak is jogosultak eljárni, a non bis in idem elvének figyelembevétele mellett.

Kiemeljük, hogy a bíróság állást foglalt arról, hogy a statútumába foglalt bűncselekmények részét képezik a nemzetközi szokásjognak, és ezért valamennyi államra nézve kötelezőek, függetlenül attól, hogy e bűncselekmények eredeti nemzetközi egyezményeit aláírta és ratifikálta-e. A bíróság ugyanakkor utalt arra is, hogy a statútum önálló nemzetközi dokumentum, és nincs szükség külön felhívni az alapul szolgáló nemzetközi egyezményeket.[21]

c) Az Arushai Nemzetközi Büntető Törvényszék (The International Criminal Tribunal for Rwanda – ICTR) nem nemzetközi szerződéssel lett létrehozva.
  – Az ENSZ Biztonsági Tanácsa által a Ruanda területén 1994. január 1. és 1994. december 31. között elkövetett népirtásért és a nemzetközi humanitárius jog egyéb súlyos megsértéséért felelős személyek, valamint a szomszédos államok területén elkövetett népirtásért és egyéb hasonló jogsértésekért felelős ruandai állampolgárok megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Büntetőtörvényszék 1995 novemberében kezdte meg működését székhelyén Arushában (Tanzánia). A törvényszék joghatósága: a) az 1994. január 1-jétől 1994. december 31-ig tartó időszakban b) Ruanda és a Ruandával szomszédos országok területén c) ruandai állampolgárokra és Ruanda területén azokra a természetes személyekre terjedt ki, akik a Nemzetközi Törvényszék statútumában meghatározott körbe tartozó bűncselekményeket követték el.
  – Ezek: a népirtás, az emberiség elleni bűncselekmények, valamint a genfi egyezmények közös harmadik cikkének, illetve a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv megsértése. (1999. évi CI. tv.)

d) A Sierra Leone-i Speciális Bíróság (The Special Court for Sierra Leone – SCSL) nemzetközi szerződéssel lett létrehozva.
  – A Sierra Leone-i Különleges Bíróságot az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1315. számú határozata értelmében az ENSZ és a Sierra Leone-i kormány hozta létre Freetown-i székhellyel 2000-ben, azzal a céllal, hogy bíróság elé állítsa a nemzetközi humanitárius jog súlyos megsértését, azaz háborús bűnöket és emberiség elleni bűntetteket elkövető személyeket. A törvényszék joghatósága: a) 1996. november 30. utáni polgárháborús események vizsgálata b) Sierra Leone területén elkövetett c) emberiesség elleni bűncselekmények, így: a nemzetközi humanitárius jog egyéb módon való megsértése; a Genfi Egyezmények közös 3. cikkének és a II. kiegészítő jegyzőkönyvének megsértése; a Sierra Leone jogszabályok megsértése esetén.
  – Az Európai Parlament 2009. április 24-én állásfoglalást hozott a Sierra Leone-i különleges bíróság támogatásáról, ebben többek között rávilágít, hogy:

[21] Kussbach Erich: *Nemzetközi és európai büntetőjog*. Szent István Társulat, 2005. 257.

„[…] B. mivel a különleges bíróság számos precedenst teremt a nemzetközi büntető igazságszolgáltatásban, tekintve, hogy ez az első nemzetközi bíróság, amelyet önkéntes hozzájárulásokból finanszíroznak, az első, amelyet a feltételezett háborús bűncselekmények helyszínén állítanak fel, valamint a volt libériai elnök esetében az első olyan bíróság, amely vádat emelt egy hivatalban lévő afrikai államfő ellen háborús bűnökért és az emberiség ellen elkövetett bűntettekért, C. mivel a különleges bíróság megbízatása 2010-ben véget ér, és a Sierra Leone-i kormány jelezte, hogy nincs abban a helyzetben, hogy végrehajtsa a különleges bíróság által elítélt személyekre kiszabott büntetést, […] E. mivel politikai, biztonsági és intézményes szempontból jelenleg problémákat jelent az elítélt személyek büntetésének Sierra Leonéban történő letöltése, […] H. hangsúlyozva, hogy a büntetlenség elleni küzdelem az Európai Unió emberi jogi politikájának egyik sarokkövét képezi, továbbá a nemzetközi közösség felelősséggel tartozik a felállított felelősségre vonhatósági mechanizmusok támogatásáért, I. mivel más bíróságok és törvényszékek, mint például a volt Jugoszláviával foglalkozó nemzetközi büntetőtörvényszék, a ruandai nemzetközi büntetőtörvényszék is hasonló problémákkal küszködik, valamint más nemzetközi szervezetek, például a Nemzetközi Büntetőbíróság, a libanoni különleges bíróság és a kambodzsai bíróság rendkívüli kamarái is ugyanezzel a problémával fognak minden bizonnyal szembesülni a közeljövőben, ha az államok nem köteleződnek el erősebben a nemzetközi igazságszolgáltatás végrehajtásának támogatása mellett, J. mivel valamennyi nemzetközi bíróság és törvényszék fontos szerepet játszik az adott régió békéje és igazságszolgáltatása érdekében, és mindegyik elkötelezett amellett, hogy működésével tartós örökséget teremtsen és hozzájáruljon azon régió jogállamiságának további fejlesztéséhez, ahol a bűncselekményeket elkövették, […] 1. üdvözli a nemzetközi bíróságok és törvényszékek által az elkövetett atrocitásokért felelős személyek bíróság elé állítása terén elért előrehaladást és úgy véli, hogy e bírósági eljárások egyértelmű üzenetet hordoznak a világ egyes vezetői és egyéb háborús bűnösök számára, miszerint az égbekiáltó emberi jogi visszaéléseket többé nem fogják büntetlenül eltűrni; 2. felhívja a Tanácsot és a tagállamokat, hogy a különleges bírósággal közösen találjanak megoldást arra, hogy az elítélt személyek le is töltsék büntetésüket, amely nélkül a különleges bíróság erőfeszítései, továbbá a nemzetközi közösség – többek között az Unió – hitelessége súlyos károkat fog szenvedni. […]”.(HL C 187. E, 2008. 7. 24., 242..)

e) A 2002. július 1-jén hatályba lépett állandó Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumát (The International Criminal Court – ICC) az ENSZ tagállamok diplomáciai konferenciája 1998. július 17-én fogadta el. A bíróság a legsúlyosabb nemzetközi vonatkozással bíró bűncselekményeket elkövető személyek felelős-

ségre vonása céljából létrehozott állandó intézmény.[22] Hatásköre anyagi jogi szempontból a következő bűncselekményekre terjed ki:
– népirtás;
– emberiesség elleni bűncselekmények;
– háborús bűncselekmények;
– agresszió.

A Nemzetközi Büntetőbíróság (ezután: NBB) nemzetközi jogi jogalanyisággal és feladatai elvégzéséhez és céljai megvalósításához szükséges jogképességgel is rendelkezik (Római Statútum 4. cikke), és minden részes állam területén olyan kiváltságokkal és mentességekkel rendelkezik, amelyek céljai eléréséhez szükségesek (Római Statútum 48. cikke).

Az NBB székhelye Hága. Abban az esetben, ha a Bíróság úgy dönt, hogy kívánatos a hollandiai Hágában található székhelyén kívüli ülések tartása is, megállapodást köthet az adott állammal a tevékenysége ellátásához szükséges feltételek biztosítása érdekében. [2006. évi XXXI. törvény (a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútuma Részes Államainak Első Közgyűlése által, 2002. szeptember 10-én, New Yorkban elfogadott, a Nemzetközi Büntetőbíróság kiváltságairól és mentességeiről szóló Megállapodás kihirdetéséről) 12. cikk]

A 72/2001. (XI. 7.) OGY határozat az NBB Statútumát megerősítette, azonban magyar nyelven nincs kihirdetve.

Az NBB Statútuma a komplementaritás elvét tartja fenn, amennyiben az NBB – az egyébként joghatóságába tartozó ügyben – csak akkor jár el, ha az érintett állam nem hajlandó vagy nem tud eljárni. Egy, a szuverenitására valamit is adó állam – vélhetően – arra törekszik, hogy „el tudjon járni". Az ilyen állam – megfelelő jogszabály híján – jogalkotási kényszerhelyzetbe kerül, ellenkező esetben nincs lehetősége nemzeti szinten eljárnia.

Az NBB a büntetőjog nemzetközi vonatkozású intézményeinek sorában – az eddigi – legjelentősebb nemzetközi együttműködés eredményeként jött létre. Jelentőségét ennélfogva nem lehet eltúlozni. Ameddig egy állam az NBB létrehozásából fakadó, soron következő jogalkotási lépések előtt kriminálpolitikai, büntetőpolitikai kérdések megválaszolására sem képes, addig a további büntetőjog-politikai, büntetőjog-elméleti kérdések megválaszolása csak utópia lenne, melyek felvetése nem e tanulmány feladata.

[22] Matthews S. Carlson: *The International Criminal Court: selected considerations for ratification and implementing legislation*. General Report, XVII. International Congress of Penal Law. Revue Internationale de Droit Penal 3–4. trimestres 2001. 785.

5. A nemzetközi bűnügyi együttműködésről

A nemzetközi bűnügyi együttműködésben való részvételre egyik állam sem kényszeríthető. Az állam szuverenitása – a ius puniendi vonatkozásában is – kizárólag önkéntes beleegyezésével, konszenzuson alapuló kötelezettségvállalásával korlátozható.

A szuverén államok közötti hatáskör megosztásban kifejeződő bűntetőjoghatóság elveinek meghatározását Molnár megközelítésében elfogadhatónak tekintjük. Eszerint az ún. eredeti joghatóság a területi, személyi, önvédelmi, illetve univerzalitás elvén alapuló joghatóság, míg az ún. helyettesítő (kisegítő vagy szubszidiárius) joghatóság a képviseleti elven alapul és biztosítja a Szerződő Állam számára a saját büntetőjoga szerinti eljárást bármely bűncselekmény esetén, ha arra egy másik Szerződő Állam büntetőtörvénykönyve alkalmazható.[23]

A szuverén államok nagy többsége felismerte azt, hogy elsősorban a háborús, emberiesség elleni, a szervezett nemzetközi bűnelkövetés különböző (államonként esetleg eltérő tartalommal leírt) bűncselekményekben megjelenő bűnözés elleni eredményes fellépés csak nemzetközi összefogással érhető el. E felismeréstől is vezérelve önként kötnek kétoldalú (bilaterális) vagy többoldalú (multilaterális) nemzetközi szerződéseket, illetve tömörülnek különböző nemzetközi szervezetekbe (például ENSZ, Európai Unió). Természetesen e szervezetekben való tagállami részvétel sokkal szélesebb körben kínálja a kölcsönös előnyök mentén megvalósuló együttműködés lehetőségeit.

A nemzetközi bűnügyi együttműködés jogforrásaiként tehát a kétoldalú és többoldalú nemzetközi szerződések, illetve az ezekben vállalt kötelezettségeik alapján saját jogukban megjelenő szabályozás, illetve emellett a viszonosság is szóba jöhet.

További megállapításaink általánosító kitételeit alapvetően az ilyen – hazánkat is érintő – szerződésekre, megállapodásokra, illetve az ezek nyomán belső jogban megjelenő jogszabályokra alapozzuk. Néhány fontosabb – a tárgykörbe eső – nemzetközi szerződés:

- 1994. évi XVIII. tv. (a Párizsban, 1957. december 13-án kelt, európai kiadatási egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyveinek kihirdetéséről);
- 1994. évi XIX. tv. (a Strasbourgban, 1959. április 20-án kelt, a kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló európai egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyvének kihirdetéséről);
- 1994. évi XX. tv. (a Strasbourgban, 1983. március 23-án kelt, az elítélt személyek átszállításáról szóló egyezmény kihirdetéséről);
- 1997. évi XCIII. tv. (a terrorizmus visszaszorításáról szóló, Strasbourgban, 1977. január 27-én kelt egyezmény kihirdetéséről);
- 2000. évi CI. tv. (a pénzmosásról, a bűncselekményből származó dolgok felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló, Strasbourgban, 1990. november 8-án kelt egyezmény kihirdetéséről);

[23] Belovics–Békés–Busch–Gellér–Molnár–Sinku: Büntetőjog – Általános rész HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., (Budapest, 2006. 473.

– 2002. évi XXV. tv. (a robbantásos terrorizmus visszaszorításáról, New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 52. ülésszakán, 1997. december 15-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről);
– 2002. évi XLIX. tv. (az Európa Tanács Strasbourgban, 1999. január 27-én kelt korrupcióról szóló büntetőjogi egyezményének kihirdetéséről);
– 2002. évi LIX. tv. (a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról, New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 54. ülésszakán, 1999. december 9-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről);
– 2003. évi LXIII. tv. (az Európa Tanács keretében, Strasbourgban, 1985. augusztus 19-én létrejött, a sporteseményeken, különösen a labdarúgó-mérkőzéseken megnyilvánuló néző i erőszakról és nem megfelelő viselkedésről szóló egyezmény kihirdetéséről);
– 2004. évi XXXVII. tv. (a polgári repülés biztonsága elleni jogellenes cselekmények leküzdéséről szóló, 1971. szeptember 23-án, Montrealban elfogadott egyezményt kiegészítő, a nemzetközi polgári repülést szolgáló repülőterek elleni jogellenes és erőszakos cselekmények visszaszorításáról szóló, 1988. február 24-én, Montrealban aláírt jegyzőkönyv kihirdetéséről);
– 2004. évi LXXIX. tv. (az Európa Tanács Budapesten, 2001. november 23-án kelt számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményének kihirdetéséről);
– 2005. évi CXVI. tv. (az Európai Unió tagállamai közötti kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló, 2000. május 29-én kelt egyezmény és az egyezmény 2001. október 16-án kelt kiegészítő jegyzőkönyve kihirdetéséről).

A nemzetközi bűnügyi együttműködés „működtetésének" konszenzuális kritériuma minden – az adott együttműködés szempontjából forrásnak tekintendő – feltétel az együttműködő felek között elfogadott módon történő teljesítése.

– Sőt! A 2005. évi CXVI. tv. (az Európai Unió tagállamai közötti kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló, 2000. május 29-én kelt egyezmény és az egyezmény 2001. október 16-án kelt kiegészítő jegyzőkönyve kihirdetéséről) 2. §-a alatt látjuk, hogy az egyezmény 4. cikke – szakít a locus regit actum elvével és a kölcsönös jogsegély iránti megkeresés teljesítésének alaki követelményei és eljárásai alcím alatt rögzíti az alábbiakat. „(1) Azokban az esetekben, amelyekben jogsegélyt nyújtanak, a megkeresett tagállam betartja a megkereső tagállam által kifejezetten megadott alaki követelményeket és eljárásokat, amennyiben ez az egyezmény másként nem rendelkezik és amennyiben a megadott alaki követelmények és eljárások nem ellentétesek a megkeresett tagállam jogának alapelveivel." Tehát a végrehajtó államnak a megkereső állam által kifejezetten megjelölt formai előírások és eljárási szabályok szerint kell teljesítenie a jogsegélykérelemben foglalt intézkedést. (Az uniós bűnügyi együttműködés tendenciáról részletesebben a kötet másik tanulmánya szól.)

  Ugyanakkor nem lehetnek olyan körülmények, amelyek az együttműködést akadályozzák, illetve kizárják a jogsegély nyújtását.

A jogirodalomban szokásos megkülönböztetés szerint beszélhetünk az együttműködés pozitív és negatív feltételeiről.[24]

A nemzetközi bűnügyi együttműködés pozitív feltételei: a viszonosság és a kettős inkriminációk követelményei.

- A viszonosság az államok kötelezettségvállalása az együttműködésre. Ez történhet részlegesen (meghatározott különös bűncselekményekre nézve – részleges viszonosság), vagy teljes körűen (meghatározott súlyú bűncselekményekre nézve – általános viszonosság).
- A kettős inkriminációk annak követelménye, hogy (a megkereső és a megkeresett állam joga szerint is) büntetendő cselekmény vagy büntethető cselekmény legyen a megkeresés alapjául szolgáló cselekmény. Előbbi esetben absztrakt, utóbbiban konkrét kettős inkriminációról beszélhetünk.

Az Nbj. a viszonosságot és kettős inkriminációt a bűnügyi jogsegély feltételéül támasztja. [Nbj. 5. § a) pont] Az EU bü. tv. a kettős inkriminációról és a viszonosságról a bűnügyi együttműködés Uniós tagállamok közötti relációjában – mint általános feltételről – hallgat.

A nemzetközi bűnügyi együttműködés akadályai az együttműködés negatív feltételei. Ezek lehetnek:

- a ne bis in idem nemzetközi érvényesülése, vagy
- a bűncselekmény jellege, illetve
- nemzetközi egyezményben meghatározott együttműködést kizáró ok.

A ne bis in idem elvéből fakadóan kizárt az adott cselekményért már érvényesített büntetőjogi felelősség esetén, az ugyanazon cselekményért történő ismételt felelősségre vonás. Ítélt dolog (res iudicata) vonatkozásában a nemzetközi bűnügyi együttműködést előmozdítja például, ha az adott állam rendelkezik a külföldi ítélet érvényének elismeréséről.

Tremmel felhívja a figyelmet a res iudicata, illetve a ne bis in idem kategóriáinak különtartására, mert két – azonosnak nem tekinthető, eltérő – jelentéstartalmú kifejezésről van szó. Az előbbi az anyagi jogerőhöz kötődő „lezáró" (a vád kimerítésével a terhelt büntetőjogi felelőssége eldöntött) hatással, míg az utóbbi az alaki jogerőhöz kötődő „kizáró" (nincs helye újabb vádemelésnek, illetve rendes jogorvoslatnak) hatással jellemezhető.[25]

A ne bis in idem érvényesítése mellett szóló legfőbb érvek: a jogbiztonság és az igazságosság érvényre juttatása, valamint az állami hatalommal szembeni egyéni érdekvédelem.

A kétszeres eljárás, illetve a kétszeres elítélés tilalmát magában foglaló ne bis in idem elvének érvényesülését jelenti, ha: ugyanazon cselekmény miatt, ugyanazon eljárásban, ugyanazon személy vonatkozásában, a büntető-igazságszolgáltatásban az ügy végleges

[24] Blaskó Béla: *Magyar Büntetőjog Általános Rész*, Ötödik, átdolgozott kiadás. Rejtjel Kiadó, Budapest–Debrecen, 2013. 602.

[25] Tremmel Flórián: *Új magyar büntetőeljárás.* (Társszerzők: Fenyvesi Csaba, Herke Csongor), Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2004. 505.

(jogerős) elbírálást nyert. A ne bis in idem elvének érvényesítéséhez fűződő jog megjelenik többek között:

- az 1993. évi XXXI. tv. (az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről) hetedik kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és szabadságok védelméről szóló egyezményhez 4. cikkében, amikor a kétszeres eljárás alá vonás vagy büntetés tilalmáról ezt írja: „1. Ha valakit egy állam büntető törvényének és büntetőeljárási törvényének megfelelően egy bűncselekmény kapcsán már jogerősen felmentettek vagy elítéltek, e személlyel szemben ugyanennek az államnak az igazságszolgáltatási szervei ugyanezen bűncselekmény miatt nem folytathatnak büntetőeljárást, és vele szemben abban büntetést nem szabhatnak ki." Az eljárás újbóli megindítása nem ellenkezik a ne bis in idem elvével: „2. Az előző bekezdés rendelkezései nem képezik akadályát annak, hogy az adott állam büntető törvényeinek és büntetőeljárási törvényeinek megfelelően az eljárást újból megindítsák, ha új vagy újólag feltárt tények, vagy az eljárás alapvető hibái természetüknél fogva kihatással vannak a meghozott ítéletre.", illetve
- az Európai Parlament által 2007. november 29-én jóváhagyott – és az uniós intézmények vezetői által 2007. december 12-én aláírt – Európai Unió Alapjogi Chartájának *50. cikkében a kétszeres eljárás alá vonás és a kétszeres büntetés tilalmáról, amikor így rendelkezik:* „Senki sem vonható büntetőeljárás alá és nem büntethető olyan bűncselekményért, amely miatt az Unióban a törvénynek megfelelően már jogerősen felmentették vagy elítélték.

A ne bis in idem elvének alkalmazása esetén – az eltérő értelmezés lehetősége miatti – alapvető kérdések: a) minek alapulvételével hozható helyes döntés a bűncselekmény azonosságának eldöntésekor,[26]

- Az Nbj. szerint a külföldi bíróság által megállapított tényállás köti a honi bíróságot határozatának meghozatalakor. (Nbj. 48. §)
- További kérdés az, hogy b) mikor lehet már szó res iuducata-ról, illetve c) mikor tekinthető a kiszabott büntetés végrehajtottnak. A kérdésekre választ adó – részben eltérő – jogirodalmi álláspontok ismertetése meghaladja jelen tanulmány kereteit, így ezekre nem térünk ki.

A bűncselekmény jellege mint együttműködést kizáró ok, pozitív vagy negatív vonatkozású lehet. Ezek megnyilvánulhatnak – részben – úgy, hogy:

- az állam meghatározott bűncselekmények esetén fenntartja saját büntető joghatóságát és gyakorolja a ius puniendit (pozitív vonatkozás), illetve
- az állam érdekelt az együttműködés megtagadásában, mert annak teljesítése kiemelten fontos érdekeit veszélyezteti (negatív vonatkozás).

[26] Wiener A. Imre: *A ne bis in idem elv érvényesítéséről.* Büntetőjogi Kodifikáció, 2003/1–2. 67.

Pozitív kizáró ok például az Nbj. szerint: ha a jogsegély iránti megkeresés politikai bűncselekményre, vagy azzal szorosan összefüggő egyéb bűncselekményre, illetve katonai bűncselekményre vonatkozik. [Nbj. 5. § b) pont]

Negatív kizáró ok például az Nbj. szerint: ha az együttműködés csorbítja Magyarország felségjogait, veszélyezteti biztonságát, sérti közrendjét (közrendi klauzula). [Nbj. 2. § (1) bekezdés]

Az Nbj. együttműködési akadályt a büntetésre vonatkozóan általános érvénnyel nem állít fel. Kivéve: „Ha a kiadatási kérelem alapjául szolgáló bűncselekmény miatt a megkereső állam törvényei halálbüntetés kiszabását teszik lehetővé, a miniszter a kiadatást csak abban az esetben engedélyezheti, ha a megkereső állam kellő biztosítékot nyújt arra, hogy amennyiben a kiadott személlyel szemben halálbüntetést szabnak ki, azt vele szemben nem hajtják végre." (Nbj. 15. §).

6. Az európai unió pénzügyi érdekei és az európai ügyész

A nemzetközi büntetőjog fejlődése külön értékelést igényel az Európai Unió tekintetében. Ma már nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy az Unió keretein belül létezik regionális szintű nemzetközi büntetőjog. „Az Unió az elmúlt évtizedekben számos olyan új jogi instrumentumot hozott létre, amelynek célja a bűnügyi együttműködés hatékonyságának és minőségének a javítása volt. Az egyik legfontosabb lépés annak felismerése, hogy az Unión belül az igazságügyi együttműködés sarokköve a határozatok kölcsönös elismerésének elve kell hogy legyen. Ennek hatására számos olyan dokumentum született, amelyek már ezen az elven alapulnak, és amelyeket Magyarország is beépített jogrendszerébe."[27]

Figyelemmel arra, hogy (amint arra fentebb már utaltunk) az uniós bűnügyi együttműködéssel, annak intézményrendszerével a kötet egy másik írása részletesen foglalkozik, jelen tanulmány egyetlen kérdésre koncentrál, ez pedig az Unió pénzügyi érdekeinek a védelme. Ez a kérdéskör ugyanis több ponton is érinti a nemzetközi büntetőjog fejlődésének egyes kérdéseit. Egyrészt tanúi lehetünk egyfajta regionális nemzetközi bűncselekménycsoport kialakításának anyagi jogi szempontból. Másrészt viszont az Európai Ügyészség létrehozására irányuló javaslattal egy olyan fórum létrehozásának irányába történnek lépések, amely elkülönül a nemzeti hatóságoktól, és uniós nemzetközi szinten rendelkezik jogokkal és kötelezettségekkel az előbb említett bűncselekménycsoporthoz tartozó cselekmények üldözésére. Ez különösen azért érdekes fejlemény, mert ahogy korábban már utaltunk rá, a nemzetközi jogi bűncselekményeknek egyik alapvető jellegzetessége az ilyen cselekményt elkövetők nemzetközi büntetőbíróság előtti felelősségre vonhatósága. Jelen esetben – és ez a különlegesség – nem a bíróság lenne nemzetközi regionális szintű, hanem az ügyészség. Ez egy olyan új integrációs szint, amely egy másik dimenziót nyit meg a nemzetközi büntetőjog fejlődésében.

[27] Polt Péter: A magyar ügyészség az európai igazságügyi térségben. Ügyészek Lapja 2013/3–4. 95.

Az Unió pénzügyi érdekeinek védelme magától értetődően természetes. Gondoljuk meg, hogy az Európai Unió 2013-ban 150,9 milliárd euróval gazdálkodhatott. Ez az akkor még fél évig nem tag Horvátország leszámításával az EU huszonhét tagállama nemzeti bruttó összbevételének 1,13%-a. Óvatos becslések szerint 2011-ben az Unió költségvetéséből mintegy 600 millió eurónak „kelt lába" csalás vagy ehhez hasonló más bűncselekmények következtében. Jól érzékelhető e számokból is, hogy elemi érdeke az Európai Uniónak, hogy megvédje költségvetését az azt károsító bűncselekményektől. Ez az érdek egybeesik az egyes tagállamok nemzeti érdekeivel is, de attól el is különül, és egy magasabb szinten értékelendő. Az Unió ezért története során egyre nagyobb figyelmet kezdett fordítani az ilyen típusú bűncselekmények elnyomására, kezdetben a tagállamok büntetőjogának fokozatos harmonizációja keretében.

A fent említett folyamatnak volt fontos állomása a maastrichti szerződés 209/A cikke, amely 1992-ben kimondta, hogy a tagállamoknak a közösség pénzügyeit sértő cselekmények elleni védelmet a saját költségvetésük védelmével azonos szintre kell hozniuk, azaz a tagállamoknak fokozatos és intenzívebb együttműködést kell tanúsítaniuk. A döntő lépés azonban 1995-ben történt a nemzetközi büntetőjog fejlődésének szempontjából, hiszen ekkor alkották meg az európai közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló egyezményt (PIF), amelynek jogi alapja a maastrichti szerződés K. 3. cikke volt. Ebben az egyezményben állapították meg a közösség kiadásait és bevételeit érintő csalás törvényi tényállását, és írták elő, hogy a tagállamokban hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetőjogi szankciókkal kell büntetendővé tenni az ilyen magatartást. A hatékony szankció követelménye a szabadságvesztést is magában foglalta. A konvenció utalt a jogi személyek büntetőjogi felelősségére, a joghatósági kérdéseket rendezte, továbbá szabályozta a kölcsönös együttműködés egyes formáit is.

A PIF egyezmény alapvető kategóriája az európai közösségek pénzügyi érdekeit sértő csalás. Ez a bűncselekmény a pénzügyi kiadások és bevételek tekintetében egyaránt elkövethető. A kiadások vonatkozásában csalásnak minősül minden szándékos cselekmény vagy mulasztás, amely:

1. hamis, helytelen vagy hiányos nyilatkozatok vagy dokumentumok felhasználása vagy előterjesztése, amelyek következménye az európai közösségek általános költségvetéséből vagy az európai közösségek kezelésében lévő, illetve az európai közösségek nevében kezelt költségvetésekből biztosított pénzeszközök jogtalan megszerzése vagy visszatartása;
2. információ elhallgatása és ezzel egy konkrét kötelezettség megszegése az előbbiekkel megegyező követelményekkel;
3. az ilyen pénzeszközöknek nem az eredetileg megjelölt és a döntés alapjául szolgáló célokra történő jogellenes felhasználása.

A bevételek tekintetében az a szándékos cselekmény vagy mulasztás, amely

1. hamis, helytelen, vagy hiányos nyilatkozatok vagy dokumentumok felhasználása, vagy előterjesztése, melyek következménye az európai közösségek általános költségvetése, vagy az európai közösségek kezelésében lévő, illetve az európai közösségek nevében kezelt költségvetés forrásainak jogtalan csökkentése;

2. információ elhallgatása és ezzel összefüggésben konkrét kötelezettség megszegése;
3. a jogszerűen szerzett haszon jogellenes felhasználása.

A PIF egyezményhez a későbbiekben három jegyzőkönyvet csatoltak, amelyek a pénzügyi érdekeket sértő vesztegetések egységes büntetendőségéről, az Európai Bíróság hatáskörének kiterjesztéséről az előzetes döntéshozatali eljárással összefüggésben, valamint a pénzmosás büntetendőségéről és a jogi személyek felelősségéről szólnak.

Az anyagi jogi büntető kodifikáció jelentős lépése volt az európai Corpus Juris megalkotása. A Corpus Juris egy jogtudósok által kidolgozott törvénykönyvjavaslat, amely az Európai Bizottság részére készült az Unió pénzügyi érdekeinek hatékonyabb védelme céljából. A büntető anyagi jog tekintetében a következő bűncselekmények törvényi tényállását tartalmazza. „Az EK pénzügyi érdekei hátrányára elkövetett csalás és azzal egyenrangú deliktumok:

– a megbízással kapcsolatos csalás;
– a pénzmosás és az orgazdaság;
– bűnszervezet létrehozatala;
– aktív és passzív vesztegetés;
– hivatali kötelesség megszegése;
– hivatali állással visszaélés;
– hivatali titok megsértése."[28]

A Corpus Juris jelentősége abban áll, hogy először vetik fel a szerzők egy koherens anyagi és eljárásjogi szabályokat egyaránt tartalmazó európai büntetőjog létrehozásának igényét, még ha az egy meghatározott területre is vonatkozik. Itt jelenik meg első ízben az Európai Ügyészség létrehozására irányuló javaslat is. A Corpus Juris ugyan soha nem vált hivatalos dokumentummá, azonban a benne foglalt elvek és javaslatok jelentős hatással voltak a későbbi uniós jogalkotásra.

Az Európai Parlament és az Európai Tanács miután úgy vélte, hogy az 1995-ös PIF egyezmény rendelkezései már meghaladottá váltak, 2012-ben javaslatot tett egy irányelv kibocsátására az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről. Ez az irányelvtervezet újrafogalmazta a PIF bűncselekményeket, bár alapul a korábbi PIF egyezmény szövege szolgált. Szükségesnek tekintette ugyanakkor a bűncselekményi körbe bevonni a pénzmosást, az aktív és passzív vesztegetést, valamint a hivatali visszaélést is. Jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy az irányelvtervezet a hozzáadott értékadóra elkövetett csalási cselekményeket (áfa-bűncselekményeket) ugyancsak bevonta az EU pénzügyi érdekeit érintő bűncselekmények körébe. A tervezet a konkrét bűncselekmények megjelölésén kívül kitér a felbujtás, bűnsegély, kísérlet, a jogi személyek felelőssége, a természetes személyekkel szembeni szankciók, a szabadságvesztési küszöbértékek, a jogi személyekre vonatkozó minimális szankciótípusok, a befagyasztás és elkobzás, a joghatóság, az elévülés és a visszafizettetés kérdéseire is.

[28] Lásd Kussbach i. m. 355–356.

A fenti tárgykörben érzékelhető jogfejlődés legfontosabb fejleménye az Európai Ügyészség létrehozásáról szóló tanácsi rendelet javaslata, amelyet az Európai Bizottság 2013. július 17-én adott ki.[29] A javaslat indokolásában a Bizottság kifejti, hogy az uniós költségvetést károsító bűncselekmények üldözése jelenleg a tagállamok kizárólagos hatáskörébe tartozik, és ezen a téren nem létezik uniós hatóság. Az okozott kár mértéke ugyan nagyon jelentős az ilyen ügyekben, de az illetékes nemzeti hatóságok nem mindig végeznek nyomozást, és nem mindig emelnek vádat. Ezért a nemzeti bűnüldözési erőfeszítések gyakran töredezettek ezen a területen, és a bűncselekmények uniós dimenziója is elkerülheti a hatóságok figyelmét. Erre tekintettel az Uniónak nemcsak joga, hanem kötelessége is fellépni. Hivatkozás történik az uniós szerződés 325. cikkére, amely alapján az Unió szintje a legalkalmasabb az Unió pénzügyi érdekeinek védelmére, az ezen érdekeket sértő bűncselekmények üldözése révén is.

Az Európai Ügyészség létrehozatalának jogi alapja a lisszaboni szerződés 86. cikke, amely szerint az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözésére a Tanács különleges jogalkotási eljárás keretében elfogadott rendeletekben az Eurojustból Európai Ügyészséget hozhat létre. A Tanács az Európai Parlament egyetértését követően egyhangúlag határoz. Az Európai Ügyészség hatáskörére a 86. cikk (2) bekezdése tartalmaz rendelkezést. E szerint az Európai Ügyészség hatáskörrel rendelkezik – adott esetben az Europollal együttműködve – az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények tetteseinek és részeseinek felkutatására, velük szemben a nyomozás lefolytatására és bíróság elé állításukra az (1) bekezdésben előírt rendeletben meghatározottak szerint. Az ilyen bűncselekmények vonatkozásában a tagállamok hatáskörrel rendelkező bíróságai előtt a vádhatósági feladatokat az Európai Ügyészség látja el. A 86. cikk (3) bekezdése alapján az (1) bekezdésben említett rendeletek meghatározzák az Európai Ügyészség jogállását, feladatainak ellátására irányadó feltételeket, tevékenységet szabályozó eljárási szabályokat, és a bizonyítékok elfogadhatóságának szabályait, valamint feladatai ellátása során végzett eljárási cselekményeinek bíróság általi felülvizsgálatára vonatkozó szabályokat.

A javaslat alapvető célja az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményekkel kapcsolatos koherens európai nyomozás és vádemelési rendszer kialakítása, valamint a hatékonyság és eredményesség növelése.

Az Európai Ügyészség tevékenysége az Európai Unió Alapjogi Chartájának kell hogy megfeleljen, magában foglalja az arányosságot, az eljárás semlegességét, a nyomozások jogszerűségét, gyorsaságát, valamint a tagállamok arra vonatkozó kötelezettségét, hogy segítsék az Európai Ügyészséget feladatainak ellátásában. Az Európai Ügyészség által alkalmazott anyagi jog tekintetében a javaslat visszautal a már tárgyalt irányelvtervezetre, amely elfogadása esetén tartalmazza a konkrét bűncselekményeket. Ezzel összefüggésben szükséges megjegyezni, hogy az uniós jogot végrehajtó nemzeti jogra kell mindig utalni. A bűncselekményeknek két kategóriáját különbözteti meg a javaslat, az egyik az, amely mindenképpen az Európai Ügyészség hatáskörébe tartozik, míg a másik abban

[29] COM (2013) 534. final

az esetben köthető az Európai Ügyészséghez, ha az adott bűncselekményeknél bizonyos kapcsolat fedezhető fel az első csoportba tartozó bűncselekményekkel.

A Bizottsági javaslatról annak napvilágra kerülése óta igen sok uniós és nemzeti szintű vitát folytattak le és folytatnak mind a mai napig. E viták egyik központi kérdése az, hogy szükség van-e ténylegesen egy európai ügyészségre, azaz mennyiben jelent ez az ügyészség egy hozzáadott értéket, mennyiben segíti a hatálya alá tartozó bűncselekmények üldözését, járul hozzá az eredményességhez és az időszerűséghez. A Bizottság abból a feltételezésből indul ki, hogy a bűncselekményeket tagállami szinten nem lehet kellő hatékonysággal üldözni. Kérdés, hogy ez a megállapítás mennyiben egyeztethető össze a tagállamokban érvényesülő legalitás elvével, ami nem teszi lehetővé a nyomozások megfelelő feltételek nélküli megszüntetését, lezárását.

Problémásnak tekinthető az is, hogy a javaslat az anyagi jogot nem megfelelően tartalmazza, hiszen csak utal a később elfogadandó irányelvre, amely pontosan meghatározná az ebbe a körbe tartozó bűncselekményeket. Konkrét problémaként merül fel az áfa-bűncselekmények besorolása, mivel e bűncselekmények nem csupán az uniós érdekeket, hanem az egyes tagállami érdekeket is közvetlenül érintik. Ennek következtében e bűncselekmények ebbe a körbe sorolását igen sok tagállam ellenzi, viszont ezek a bűncselekmények talán a legfontosabbak az Unió pénzügyi érdekeinek védelme szempontjából.

Bírálatokat váltott ki az európai ügyész hivatalának szervezeti megoldása is. A javaslat szerint az európai ügyész központi hivatala Hágában vagy Brüsszelben működne, de a konkrét ügyészi eljárásokat a decentralizált felépítés alapján a delegált európai ügyész látná el a tagállamokban. A delegált ügyész az európai ügyésznek lenne alárendelve, de ugyanakkor tagja lenne a nemzeti ügyészségnek is. Gyakorlatilag a helyszínen ellátná az európai ügyész utasításai alapján az ügyben szükséges igazságügyi tevékenységet. Ez az úgynevezett kétkalapos decentralizált rendszer is aggályokat váltott ki, részben a tagállami szuverenitás szempontjából. Nem véletlen, hogy az Unió szabályai alapján az uniós parlamentek egy része, úgynevezett „sárga lapos" figyelmeztetést adott a bizottsági javaslattal kapcsolatban, mely szerint az adott tervezetet nem tartják összeegyeztethetőnek az úgynevezett szubszidiaritási elvvel. Ez az Európai Unióról szóló szerződés 5. cikke alapján annyit jelent, hogy egy tervezett uniós intézkedés akkor felel meg a szubszidiaritás elvének, ha tagállami szinten nem megvalósítható, illetve a kitűzött cél uniós szintű fellépése jobban, hatékonyabban elérhető, és az uniós szintű intézkedés hozzáadott értéket teremt. A sárga lapos figyelmeztetés – amelyhez hazánk is csatlakozott[30] – alapján a Bizottság jelenleg is dolgozik a javaslat olyan formáján, amely elfogadható valamennyi tagállam részére. Az ugyanis nem cél a mértékadó vélemények szerint, hogy csak a tagállamok egy része, a megerősített együttműködés keretében hozza létre az európai ügyész hivatalát.[31]

[30] 87/2013. (X. 22.) Országgyűlési Határozat

[31] A megerősített együttműködés keretében kilenc tagállam a többiek nélkül is létrehozhatja az európai ügyész intézményét.

A bizottsági javaslat alternatívája lehet a francia, lengyel, finn, szlovén, ciprusi és máltai delegációk által a tanácsnak benyújtott kezdeményezés. Ez a centralizált európai ügyész intézménye helyett egy kollégium létrehozását indítványozza. A kollégiumban a tagállamok egy-egy ügyésszel vennének részt, és az általuk alkotott plenáris ülés lesz az, amely a stratégiai kérdéseket döntené el. A tagállamok által kinevezett delegált ügyészek a kollégiumi tag felügyelete és irányítása alatt látnák el a konkrét ügyészi feladatokat, beleértve a nemzetközi és nemzeti szintet is.[32] Egy ilyen javaslat elfogadása esetén az említett szuverenitási problémák jelentős része kiküszöbölhető lenne.

Bármelyik változat elfogadása esetén az európai ügyész intézményének létrehozatala az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények adott körben történő uniós szintű szabályozása, a közös eljárás kidolgozása nem csupán a regionális bűnügyi együttműködést, hanem a globális szintű nemzetközi büntetőjog fejlődésének egy új, eddig nem tapasztalt szintjét jelentené. Ez a szint kézzelfogható közelségben van.

Összefoglalás

A szerzők tanulmányukban áttekintik a büntetőjog fejlődésének nemzetközi tendenciáit. A több fejezetre tagolt dolgozatban betekintést nyújtanak a nemzetközi bűncselekmény fogalmának alakulása mellett a joghatósággal összefüggő fontosabb kérdésekbe. A nemzetközi bűncselekmény, valamint a nemzetközi büntető bíróságok bemutatása mellett összefoglaló jelleggel érintik a nemzetközi bűnügyi együttműködés alapjait, illetve szólnak az európai unió pénzügyi érdekeivel és az európai ügyésszel összefüggő kérdéskörről.

Ellenőrző kérdések

1. Ismertesse a nemzetközi bűncselekmény fogalmával összefüggő nézetek alakulását!
2. Ismertesse a joghatóság nemzetközi bűncselekménnyel összefüggő kérdésének lényegét!
3. Milyen nemzetközi büntetőbíróságokat ismer? Adjon átfogó jellemzést róluk!
4. Mi az a nemzetközi bűncselekmény?
5. Adjon képet az európai unió pénzügyi érdekeivel és az európai ügyésszel összefüggő kérdéskörről.

[32] L. Council of the European Union DS 1892/13

Felhasznált irodalom

Angyal Pál: *A nemzetközi büntetőjog alaptanai,* Budapest, 1941.

Belovics–Békés–Busch–Gellér–Molnár–Sinku: *Büntetőjog – Általános rész.* HVG-ORAC Lap- és Könykiadó Kft., Budapest, 2006.

Blaskó Béla: *Magyar büntetőjog. Általános r*ész (Ötödik, átdolgozott kiadás, Rejtjel Kiadó, Budapest–Debrecen, 2013.

Búza László: *A delictum fogalma a nemzetközi jogban*. Kolozsvár, 1942.

Eurojust Annual Report, 2012. 21.

Gellér Balázs József: *Nemzetközi büntetőjog Magyarországon, adalékok egy vitához*, Budapest, 2009.

Grotius, H.: *A háború és béke jogáról.* II. kötet, Akadémia, Budapest, 1960.

Jeschek, H. H.: *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil.* Duncker und Humblot, Berlin, 1978.

Kussbach Erich: *Nemzetközi és európai büntetőjog*. Szent István Társulat, 2005.

Lahti, Raimo: *Towards Internationalization and Europeanization of Criminal Policy and Criminal Justice – Challenges to Comparative Research.* Current Problems of the Penal Law and Criminology, Warsawa, 2012.

Matthews S. Carlson: *The International Criminal Court: selected considerations for ratification and implementing legislation, General Report, XVII. International Congress of Penal Law.* Revue Internationale de Droit Penal, 3–4. trimestres, 2001.

M. Nyitrai Péter: *Nemzetközi és európai büntetőjog*. Osiris Kiadó, 2006.

Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, 2008.

P. Mohácsi; P. Polt: *Estimation of War Crimes and Crimes Against Humanity According to the Decision of the Constitutional Court of Hungary*. International Review of Penal Law, volume: 67, 1996.

Polt Péter: *A nemzetközi büntetőjog fejlődésének néhány kérdése*. *Jogtudományi* Közlöny, 1987. április

Polt Péter*: A kiadatás alkonya – egy új jogintézmény az európai letartóztatási parancs*. Európai Jog, 2002/2.

Polt Péter: *A magyar ügyészség az európai igazságügyi térségben*. Ügyészek Lapja, 2013/ 3–4.

Polt Péter (főszerk.): Új Btk. Kommentár. 1. kötet. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013.

Raimo, Lahti: *Towards Internationalization and Europeanization of Criminal Policy and Criminal Justice – Challenges to Comparative Research*. Current Problems of the Penal Law and Criminology, Warsawa, 2012.

S. S. Lotus (Fr. v. Turk.), 1927 P. C. I. J. (ser. A) No10 (Sept.7.)

Tremmel Flórián: *Új magyar büntetőeljárás.* (Társszerzők: Fenyvesi Csaba, Herke Csongor) Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2004.

Wiener A. Imre: *Nemzetközi büntetőjog, nemzetközi bűncselekmények.* Jogtudományi Közlöny, 1986. június

Wiener A. Imre: *A ne bis in idem elv érvényesítéséről*. Büntetőjogi Kodifikáció, 2003/1–2.

Fantoly Zsanett:

Legalitás Kontra opportunitás, avagy új tendenciák és fejlődési útvonalak a magyar büntetőeljárásban

1. Bevezető: rendszertani áttekintés

Eser szerint kijelenthető, hogy a büntetőeljárás elérte fejlődésének határait.[1] Amikor egy állam büntető igazságszolgáltatásának hatékonyságát vizsgáljuk,[2] valójában arra a kérdésre keressük a választ, hogy a büntető jogszabályok alakulása mennyire képes lépést tartani a társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális életben végbemenő változásokkal. Az, hogy a büntetőeljárás mikor hatékony, korántsem tisztázott. A közgazdaságtani hatékonyság fogalom önmagában értelemszerűen nem használható a büntetőeljárás hatékonyságának vizsgálata során, sokkal inkább az eljárásban részt vevő hatóságok munkáját – annak eszközeit, módszereit, szervezettségét, gyorsaságát – kell komplex vizsgálat alá vonni. A hatékonyság nem egyenlő önmagában a gyorsasággal; ahhoz hogy egy eljárás hatékony legyen, az is szükséges, hogy az eljárás az abban résztvevők (leginkább a terhelt és a sértett) jogaira, érdekeire figyelemmel legyen, azokat csak szükséges mértékben korlátozza, ugyanakkor megfeleljen a társadalmi elvárásoknak – miszerint a bűncselekmény elkövetője büntetést érdemel –, és rászolgáljon az emberek igazságszolgáltatásba vetett bizalmára. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján a büntetőjogi normákkal, illetve azok gyakorlati alkalmazásával sem az állampolgárok, sem pedig a jogászi szakma gyakorlói nem mindig és nem feltétlenül elégedettek, ami szükségszerű reformokat kíván.[3] Abban mindenki egyetért, hogy az az ítélet, amelyre sokat kell várni, általában célját veszti.[4]

1 Albin Eser: Funktionswandel der strafrechlichen Prozessmaximen: Auf dem Weg zur Reprivatisierung des Strafverfahrens? ZStW (104) 1992. 361.

2 A hatékonyság alatt mi a gyorsaságot és pontosságot egyaránt értjük. Egyébiránt a büntetőeljárás hatékonysági formáinak (hatékonyság mint pénzkérdés; hatékonyság mint a büntetőeljárás hatékonysága; hatékonyság mint közgazdasági kategória) részletes ismertetését lásd Farkas Ákos: *A falra akasztott nádpálca, avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai.* Osiris, Budapest, 2002. 97–118.

3 Az ítélkezési gyakorlattal szemben nagy az elégedetlenség, különösen a szakmai felkészületlenséget, a felelősség vállalását és az időszerűséget hiányolja több elemzés, és a társadalom jelentős része is. Lásd Finszter Géza – Korinek László: Levél a kormányzó honatyákhoz. Népszabadság 2011. július 9. *www.nol.hu/lap/forum/20110709-level_a_kormanyzo_honatyakhoz.*

4 A hatékony büntetőeljárás egyik garanciális elemének tekintjük az „ésszerű idő" betartásának követelményét, amelyet az Emberi Jogok Európai Egyezménye tartalmaz.

Nem megengedhető a büntetőeljárás oly mérvű elhúzódása sem, hogy a cselekmény büntethetőségét még az ítélethozatal előtt elévülés szüntesse meg.[5] A probléma megoldása viszont nem egyszerű, mivel az emberi (terhelti) jogok kiszélesedése, illetve a terhelt részéről jelentkező igény a gyors és egyszerű eljárásra, továbbá a hatékony bűnüldözés iránti társadalmi szükséglet látszólag ellentétes irányú folyamatokat indítanak el.[6] Az eljárás gyorsításának ára lehet az eljárásban részt vevő személyek jogainak csorbítása és a büntetőeljárási alapelvek (például hivatalból való eljárás elve), garanciák sérelme is.[7]

Az általános eljárási forma (rendes eljárás) – amely felöleli a nyomozást, a vád alá helyezést, a tárgyalás előkészítését és magát a főtárgyalást – a legsúlyosabb ügyek esetén alkalmazandó, ahol a terhelt eljárási helyzete nehéz (esetenként a szabadlábon történő védekezéstől is megfosztott), az anyagi igazság megállapítása pedig – az elkövetett cselekmény természete vagy az elkövetés körülményei miatt – bonyolult bizonyítást követel meg. Az eljárásnak ezt az általános modelljét más, rugalmasabb és egyszerűbb eljárási formák egészítik ki (alternatív büntetőeljárási formák, illetve egyes külön eljárási formák), amelyek alkalmasak a kevésbé összetett vagy egyszerűbb bizonyítási eljárást igénylő ügyek intézésére. Mivel a törvény az alternatív és az egyszerűsített külön eljárások vonatkozásában általában lehetőséget biztosít a rendes eljárásra való áttérés lehetőségére, így ezen eljárási formák alapjaiban nem veszélyeztetik a terhelt tisztességes eljáráshoz való jogát.

A külföldi jogirodalomban napjainkban az eljárások gyorsítására és egyszerűsítésére tett további kísérletekkel és a sértett megnövekedett eljárásjogi szerepével is találkozunk.[8] Szinte minden kontinentális európai ország büntetőeljárási joga kezdi elismerni

[5] E tekintetben találó *Riz* véleménye: „Az állampolgár nem csak szabadságot és jogbiztonságot követel, hanem mindenekelőtt igazságot, és ehhez hozzátartozik, hogy nem csupán a törvényi védelem bizonyosságát kell tudnia, hanem azt is, hogy e védelemben gyorsan részesül." Roland Riz: *Die Reform des italienischen Strafverfahrens*. Auslandsteil der Zeitschrift für die gesamte Starfrechtswissenschaft, 1975/1. 182.

[6] „…a büntetőeljárási jognak mindig, mindenütt kényes egyensúly megteremtésére kell törekednie. Biztosítania kell egyrészről a társadalmat arról, hogy felelősségre vonják azokat, akik a büntető törvénybe ütköző módon szegték meg a társadalom normáit, másfelől biztosítania kell a polgárokat, hogy a bűnözők elleni fellépés során a hatalom nem fogja a jogaikat alaptalanul és mértéktelenül korlátozni, és nem fogja őket lépten-nyomon zaklatni." Király Tibor: *A büntetőeljárási jog útjai*. Magyar Jog 1985/3–4. 252.

[7] Farkas szerint nem vitás, hogy az elavult, a hatékonyságot feleslegesen vagy értelmetlenül korlátozó törvényi előírásokat folyamatosan korszerűsíteni kell, ám azzal, hogy a hatékonyság növelésének jogszabályi feltételeit megteremtik, nem sérthetik a törvényességet. Ha a jog olyan eszközöket ad a bűnüldöző hatóságok kezébe, olyan eljárási szabályokat teremt, amelyek veszélyeztetik vagy sértik az egyéni jogokat, akkor az eljárás jogszerű marad, ám az alkotmányosság csorbát szenved. A jogszerű, de nem alkotmányos büntetőeljárás pedig nagyobb veszélyt jelent a társadalom és az egyén számára, mint maga a bűnözés, hiszen az utóbbival szemben több-kevesebb védelmet nyújt a jog, ám a jogszerű, de nem alkotmányos büntetőeljárással szemben nincs törvényes védelem. Lásd Farkas i. m.: *A falra akasztott nádpálca…* 80.

[8] Momcilo Grubac: A büntetőeljárás ésszerűsítése az eljárási formák egyszerűsítése útján. In. Szerk. Tóth Károly: *Cséka Ervin Emlékkönyv – Acta juridica et politica.* Szeged, 1992. 176.

és elfogadni a megegyezésen alapuló eljárásokat,[9] a konszenzuális elemek előtérbe kerülése azonban egyet jelent az anyagi igazságról és a kontradiktórius eljárásról történő lemondással.[10] A konszenzuális elemek ennek ellenére utat törnek maguknak a hagyományosan az állam büntetőjogi igényét érvényesíteni hivatott, nyomozási elvű alapokat felmutató eljárási rendszerekben is.[11] A fejlett európai jogállamok ráébredtek tehát, hogy a különböző ügytípusokra tekintettel létre kell hozni differenciált eljárási formákat, és esetenként megengedhető a klasszikus büntetőeljárási útról történő elterelés is. Így az ügyész diszkrecionális jogának kiszélesítésével nem ritkán az eljárás végleges befejezését is lehetővé teheti a törvény, még a főtárgyalást megelőzően. Az ügyészi mérlegelés számára növekszik a szabad terület, az ügyész jogköre a büntetőjogi felelősség megállapítására, illetve a feltételek hiányából adódó következtetés levonására egyre inkább megegyezést mutat a bíróéval. Az, hogy egy ügy milyen döntéshozó szervig jut el, attól függ, hogy a büntetőeljárásba beépített „szűrők" milyen érzékenyen működnek és mire reagálnak.[12] Ha az ügyeket megszűrik, és csak azokat juttatják tárgyalási szakba, amelyek ténylegesen a főtárgyalás lefolytatását igénylik, az arányosabb ügyeloszlás által nem csak a bírák nyernek tehermentesítést, hanem a büntetőeljárási rendszer egésze.

Az alternatív eljárások sem maradhatnak azonban teljesen garanciák nélkül. A hatékonyság és az eljárási garanciák kényes egyensúlyának megteremtése nem könnyű feladat. Az egyszerűsített eljárási formák csupán azon formalitások és garanciák megtartása alól mentesíthetik a hatóságokat, amelyek nem elengedhetetlenül szükségesek az adott ügy elbírálásánál. S hogy melyik eljárási forma vagy garancia nélkülözhető az egyes egyszerűsített eljárás alkalmazásánál, az minden egyes ügy kapcsán külön mérlegelendő. A mérlegelés során szempont lehet például az ügy súlya, természete, ténybeli összetettsége; a rendelkezésre álló bizonyítékok elégséges volta; a felek megegyezése; a terhelt beismerése, illetve azon készsége, hogy az okozott kárt megtérítse; a kiszabható büntetés neme és/vagy mértéke. (Ezeket a szempontokat különböző módon kombinálni is lehet.) A feltételeket törvénynek kell meghatároznia és amennyiben az adott ügyben több alternatív eljárás között lehet választani, a döntés alapvetően a hatóság feladata, és csak kivételesen – a konkrét ügy körülményeit figyelembe véve – engedhető át a feleknek.

A magyar büntetőeljárási törvény rendelkezéseit tekintve az eljárás gyorsítására tett intézkedések részint az ügyész diszkrecionális jogának bővítésével, a bírósági utat elkerülő, alternatív eljárások előtérbe kerülésével; részint a főtárgyalás egyszerűsítésével, illetve esetenként mellőzésével hatályosulnak. Bár fő szabály szerint ügyészeink még

9 Részletesen lásd Herke Csongor: *Megállapodások a büntetőperben.* Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2008.

10 Erdei szerint hazánkban a büntetőeljárás egyszerűsítésére irányuló elképzelések és az objektív igazság eszményének feladása vezetett a lemondás a tárgyalásról külön eljárás bevezetéséhez, bár e gondolatkör a régebbi konszenzuális eljárásokban is tetten érhető. Erdei Árpád: *Felújítás vagy megújítás. A büntetőeljárási jog választási lehetőségei*. Magyar Jog, 1993/8. 449–459., Holé Katalin: *A büntetőeljárás alapelveinek újraértelmezése*. Belügyi Szemle, 2011/4. 59.

11 Farkas Ákos: *Büntetőeljárások Európában*. Magyar Jog, 2009/6.

12 Miskolci László: Egy konferencia tanulságai, avagy a magyar büntetőeljárás továbbfejlesztésének az ügyész a kulcsszereplője. Ügyészek Lapja, 2001/1. 20.

mindig a vádemelés primátusát érvényesítik, azonban a különböző védelterelési lehetőségek (például az eljárás megszüntetése és megrovás alkalmazása, ha a cselekmény társadalomra veszélyessége csekély fokú; az eljárás felfüggesztése; a vádemelés elhalasztása; a közvetítői eljárásra utalás) megjelenésével jelentősen tehermentesítik a bíróságokat anélkül, hogy az „ügyészbíráskodás" vádját magukra vonnák. Tény, hogy e vádemelési alternatívák többletfeladatokat rónak az ügyészségekre, és fő szabály szerint csupán a kisebb tárgyi súlyú bűncselekmények esetén alkalmazhatók, továbbá mellőzik a bírósági eljáráshoz való jogot, s nem érvényesülhet a szóbeliség, közvetlenség, kontradiktórium elve sem. A jogalkotó azonban lehetőséget biztosít arra, hogy a terhelt panasszal éljen a vádemelés elhalasztása (vagy például a megrovás alkalmazása) ellen, illetve ne engedjen teret a mediációs eljárásnak, ezáltal a hagyományos eljárás értékei ismét jelentőséghez juthatnak.

A magyar büntetőeljárásban az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változások egyik markáns megjelenési formája a konszenzuális elemek erősödése. Ennek kapcsán nagyobb tér nyílik az opportunitásnak, vagyis amikor a büntetőügyekben eljáró hatóságok – törvény által biztosított garanciák mellett – bizonyos célszerűségi szempontokat figyelembe véve eltekinthetnek attól, hogy az állam büntető igényének érvényt szerezzenek.[13]

A lemondás a tárgyalásról külön eljárási forma, a konszenzuális elemek megjelenésének ékes példája. A büntetőeljárást nem csak amiatt rövidíti le, hogy a terhelt és az ügyész között létrejött megállapodás megkötésével a bíró feladata gyakorlatilag mindösszse az egyezség jóváhagyására – és nem egy bonyolult bizonyítási eljárás lefolytatására – korlátozódik, hanem azáltal is, hogy a megegyezéses eljárásokban a jogorvoslat tényleges gyakorlása elenyésző, így nem kerül sor a másod-, illetve harmadfokú eljárásra sem.

Az eljárás egyszerűsítését célozza a vádemelés elhalasztása, a közvetítői eljárásra utalás, valamint az egyes külön eljárások alkalmazása is, azonban a büntető statisztikák továbbra is azt mutatják, hogy egyre több ügy érkezik évente a járásbíróságokhoz, és a pertartam ezek több, mint 43%-ában meghaladja az egy évet, 11,5%-a pedig 3 évet követően fejeződik csak be.[14] Az elhúzódás okait vizsgálva arra az eredményre juthatunk, hogy a tárgyalási szakasz az a periódus, amely magában hordozza a büntetőügyek gyors befejezését gátló tényezőket (a vádlott és a tanú meg nem jelenése, elővezetésük nem teljesítése; a szakértői vélemény késedelme; a megkeresés eredménytelensége; a tárgyaláson tett új bizonyítási indítvány; az ügyész és a védő meg nem jelenése; a bíróság működésében felmerülő objektív ok).[15] Ezeken a perelhúzó tényezőkön pedig leginkább a legalitás elvének áttörésével és az opportunitás előtérbe helyezésével tudunk segíteni.

[13] Tarr Ágnes: A büntetőeljárás egyszerűsítésének alkotmányjogi kérdései, különös tekintettel az úgynevezett külön eljárásokra. In: Görgényi Ilona – Horváth M. Tamás – Szabó Béla – Várnay Ernő (szerk.:) Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis V. 228.

[14] Nagy Anita: Büntetőeljárást gyorsító rendelkezések az Emberi Jogok Európai Egyezményében, az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlásaiban, az Európai Unióban és a hazai jogalkotásban Bíbor, Miskolc, 2008. 292.

[15] Lásd Nagy Anita: Büntetőeljárást gyorsító rendelkezések. i. m. 271.

2. Fogalmi kérdések tisztázása: a hivatalból való eljárás (officialitás), legalitás, opportunitás

A hivatalból való eljárás (officialitás) elve a büntetőügyekben eljáró hatóságok pozitív magatartását, cselekvésre irányuló kötelezettségét fejezi ki: A bíróságnak, az ügyésznek és a nyomozó hatóságnak kötelessége, hogy az e törvényben megállapított feltételek esetén a büntetőeljárást megindítsa, illetve az eljárást lefolytassa. [Be. 6. § (1) bek.] A büntetőügyekben eljáró hatóságok a hatáskörükbe tartozó ügyekben – az erre irányuló külön kezdeményezés, indítvány hiányában is – kötelesek a büntetőeljárási feladataikat teljesíteni. Az officialitás elve alapján a nyomozó hatóság köteles minden elkövető minden bűncselekményének felderítésére és köteles minden olyan körülményt feltárni, amely a büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából releváns lehet. Az ügyész kötelessége a nyomozás vagy nyomoztatás, a nyomozás eredményeinek összegzése során a vádemelés, majd a vádképviselet. A bíróság pedig igazságszolgáltatásra: ítélkezésre, illetve büntetéskiszabásra kötelezett, illetve a felsőbb bírói fórumok másod-, majd harmadfokon a felülbírálatra. A hivatalból való eljárás elve tehát az eljárás minden szakaszára és valamennyi hatóságra vonatkozik.

A hivatalból való eljárás elve magából a büntetőjog rendszeréből fakad. Amikor az állam átveszi a sértettől a büntetőigény érvényesítésének a jogát, ezáltal kötelezettsége is keletkezik – a sértett és a társadalom többi tagja felé – a büntető hatalom gyakorlására. Természetesen a büntető hatalom gyakorlása soha nem lehet önkényes, és mindig a vonatkozó jogszabályi keretek között kell megtörténnie. A hatóságok tehát cselekvési kötelezettséggel bírnak a büntetőeljárás lefolytatása tekintetében, e cselekvési kötelezettség határait pedig a büntetőeljárási törvény (rendőrségi törvény, Nyor., szervezeti törvények, belső utasítások…stb.) határozza meg. Fő szabály szerint a sértettnek külön intézkedést nem kell tennie azért, hogy a büntetőügyekben eljáró hatóságok a törvényben meghatározott aktív cselekvési kötelezettségeiknek eleget tegyenek.

A hivatalból való eljárás elve az eljárás minden szakaszában és valamennyi hatóságra vonatkozik. A büntetőeljárás első szakasza, a nyomozás hivatalból indul meg: a nyomozó hatóság a feljelentés (bejelentés) vagy hivatalos észlelése alapján köteles elrendelni a nyomozást, ha annak törvényi feltételei fennállnak. Ennek értelmében a büntetőeljárás megindításához (például ismeretlen személy ellen) elegendő a bűncselekményre vonatkozó (egyszerű) gyanú, tehát a bűncselekményre utaló tények, adatok meglétének valószínűsége. Ez önmagában elég ahhoz, hogy ismeretlen elkövető ellen büntetőeljárás induljon. Ahhoz azonban, hogy meghatározott személy ellen induljon meg a büntetőeljárás, megalapozott gyanú szükséges, azaz annak fokozott valószínűsége, hogy a bűncselekményre utaló tények, adatok meghatározott személyre vonatkozólag állnak fenn. A gyanú, illetve a megalapozott gyanú észlelése, megítélése az ügyész vagy a nyomozó hatóság feladata. Az ügyész az eredményes nyomozást követően köteles vádat emelni (és a tárgyalás során a vádat képviselni), ha annak anyagi jogi és eljárásjogi feltételei fennállnak. A bírósági eljárás feltétele a törvényes vád, ennek megléte esetén azonban a bíróság köteles a bírósági eljárás lefolytatására és a büntetőjogi felelősség kérdésében történő döntéshozatalra. A bírósági eljárás során a bíró köteles a bizonyítási eljárás

hivatalból történő elrendelésére is, e körben nincs kötve a felek indítványaihoz. A fellebbviteli bíróságok pedig – joghatályos fellebbezés esetén – kötelesek a megelőző bírósági eljárások felülvizsgálatára.

Balogh Jenő abból indul ki, hogy a büntetőjog közjogi jellegére tekintettel, illetve mivel minden büntetendő cselekmény szükségképpen a jogrend megsértésével jár, s a jogrendet csak nyilvános büntetések alkalmazásával lehet fenntartani, elvileg az államhatalomnak kötelessége lenne minden büntetendő cselekményt – tekintet nélkül a bűnper következményeire, a terhelt közjogi jogállására, valamint a sértett akaratára – hivatalból üldözni és megbüntetni. Ezáltal az államhatalom büntető igényének érvényesítéséről van szó és a törvényhozás kötelessége annak biztosítása, hogy minden büntetendő cselekmény elkövetésekor tényleg vád emeltessék, hogy a bűnpert a közérdek szempontja uralja és az igazságosnak talált büntetés végre is hajtassék. Fő szabály szerint minden tételes büntetőjognak – így a hazainak is – ez a kiindulási alapja, ebből következik a legalitás elve, a vádhatóságnak feltétlen vádképviseleti kötelezettsége, az eljárás lefolytatásának és a büntetés végrehajtásának elmaradhatatlansága – minden egyéb szempontra tekintet nélkül. A büntető igazságszolgáltatás azonban nem arra való, hogy valamely elvet más fontos állami és egyéni érdekek figyelembe vétele nélkül, minden áron keresztül vigyen. Nyomatékos célszerűségi szempontok, első sorban állami érdek, másrészt a sértett jogos magánérdeke arra indítják a jogalkotót, hogy több irányban is kivételt tegyen a hivatalból való eljárás elve alól és módokat nyújtson arra, hogy az állam közhatóságai mellőzzék a bűnvádi eljárás megindítását (vagy legalább befejezését), illetőleg azokat a sértett akaratától tegyék függővé; továbbá hogy az államhatalom képviselője megakadályozhassa a törvényes alapon indított bűnper lefolytatását, illetőleg a büntetés végrehajtását. Végül hogy a törvényhozás az államhatalom egyes képviselőinek, illetve meghatározott magánszemélyeknek mentességet biztosítson, vagy velük szemben a bűnvádi eljárás megindítását vagy lefolytatását különleges perjogi előfeltételekhez kösse.[16]

Lukács Adolf szintén a büntetendő cselekmények közjogi természetében – amelynek értelmében elsősorban az állami jogrend az, amely az elkövetett deliktum által sérelmet szenved – látja a hivatalból való üldözés lényegét. E követelmény alapján a büntetendő cselekmény üldözése nem a sértettől, hanem az államilag szervezett hatóságoktól és ezek közegeitől függ, akik a magánérdekre tekintet nélkül kizárólag az állami jogrendre figyelemmel üldözik a bűncselekmények elkövetőit. Az állami szuveneritásból fakad a deliktumnak a közjogot, közérdeket sértő jellege, ez pedig maga után vonja a deliktumok hivatalból való üldözését.[17]

Finkey Ferenc az anyagi büntetőjogi tankönyvében röviden érinti a hivatalból való eljárás elvét: a büntetőjog közjogi jellegének elismeréséből ugyan az a szabály következik, hogy minden büntetendő cselekmény – mint az állam közvetlen vagy közvetett

[16] Balogh Jenő – Edvi-Illés Károly – Vargha Ferenc: *A bűnvádi perrendtartás magyarázata. I. kötet* Grill Károly Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest, 1898. 184.

[17] Lukács Adolf: *A bűnvádi per előkészítő része.* Lepege Lajos Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1906. 65.

megsértése – az állam által vagyis hivatalból üldöztessék. E szabály alól azonban az összes modern Btk. kisebb vagy nagyobb mértékben kivételeket enged.[18]

A szakirodalomban Angyal Pál is foglalkozott az officialitás elvével. Abból a felismerésből vezeti le, hogy a büntetőhatalom gyakorlása közérdek, a büntetőigény az államot illeti, ennélfogva ennek érvényesülése nem tehető függővé a sértett vagy más érdekelt tetszésétől, hanem erre való tekintet nélkül biztosítható.[19] Angyal szerint az eljárás megindítása – a közérdeket szolgálván – nem csak a sértett akaratától függetleníthető (szerinte ez az officialitás lényege), hanem annak a szervnek, amelytől a megindítás függ, kötelességévé is tehető. Az eljárásnak ilyen kötelességszerű, törvényi előíráson alapuló megindítása a *legalitás elvének* következménye, amellyel szemben áll az *opportunitás* princípiuma. Utóbbi annak a lehetőségét biztosítja, hogy az eljárás megindításának vagy mellőzésének kérdésénél az indítványtételre jogosult meghatározott célszerűségi szempontokat vegyen figyelembe. Az officialitás elvéből következik az *immutabilitás elve*, amely azt követeli, hogy az államnak a bíróság elé vitt büntetőigénye a büntetőeljárás folyamán változatlan maradjon, a feleket érintő rendelkezési elv ne érvényesüljék. Az anyagi igazság feltárásának igénye ugyanis összeegyeztethetetlen azzal, hogy a vádló egyszerű akaratkijelentéssel elterelje a büntetőjogi útról az ügyet vagy megszüntesse az eljárást; a terhelt pedig beismerésével akkor is büntetőjogi felelősséget teremtsen, amikor az nem forog fenn. A büntetőeljárási jog nem érheti be a felek diszpozíciójától függő alaki igazsággal, hanem minden esetben az anyagi igazság felderítését és megállapítását célozza.[20]

Móra Mihály a hivatalból való eljárás (*officialitás*) elvének lényegét a fentiekhez hasonlóan szintén abban látja, hogy a büntetőeljárás megindítása és lefolytatása nem a sértett magánszemélyek vagy szervezetek feladata, hanem az erre rendelt állami szervek kötelessége, amelyek ezt közérdekből, hivatali jogosítványaik alapján végzik anélkül, hogy ebben kötve volnának a magánszemélyek vagy szervezetek akaratnyilvánításához. Minthogy a bűncselekmények általában hivatalból üldözendők, a bűnüldöző szervek a büntetőeljárást nemcsak akkor indíthatják meg és folytathatják le, ha a sértett így rendelkezik, hanem enélkül is, sőt a sértett kifejezett akarata ellenére is. Természetesen Móra sem hagyhatta figyelmen kívül a hivatalból való eljárás alóli törvényi kivételeket.[21] A szerző – deklarálva a tényt, hogy a bűnüldözés funkcióját, ezen belül a vád érvényesítését külön hatóság, a bíróságtól elkülönült állami vádló, az ügyész végzi – tisztázandó kérdésnek tartja, hogy az állami vádló a bűncselekmény alapos gyanúja alapján megfelelő feltételek esetén okvetlenül tartozik-e vádolni (*legalitás*), vagy pedig bizonyos esetekben attól célszerűségi okból belátása szerint lemondhat-e (*opportunitás*).[22]

18 Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve.*: Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1909. 509–510.

19 Angyal Pál: *A magyar büntetőeljárás tankönyve. I. kötet,* Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, Budapest, 1915. 261.

20 L. Angyal P.: *A magyar büntetőeljárás tankönyve.* i. m. 262.

21 Móra Mihály – Kocsis Mihály: *A magyar büntetőeljárási jog.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1961. 107.

22 Lásd Móra – Kocsis: i. m. 162.

Király Tibor 1986-os tanulmányában a *legalitást* a büntetőeljárásban megfogalmazott büntetőjogi követelményként értékeli. Ez alapján a legalitásnak két eleme van: egyrészt bűncselekmények, vagyis minden bűncselekmény miatt alkalmazni kell a büntetőtörvényt; másrészt a büntetőtörvény csak bűncselekmény miatt alkalmazható. [23] A legalitás az alábbi parancsokat írja elő:

- a nyomozó hatóságok kivétel nélkül derítsenek fel minden bűncselekményt és elkövetőt (felderítési/bűnüldözési kötelezettség);
- az ügyész minden esetben emeljen vádat, ha a bírósági eljárás megindításának ténybeli és jogi feltételei fennállnak;
- a bíróság a bűncselekményre büntetést alkalmazzon.

Az *officialitás elve* mindezen tevékenységként megfogalmazott kötelezettségeket a hatóságok feladatává teszi.[24] Az eljárási célszerűség, a „minima non curat praetor" elve, a perökonómia szempontjai az opportunitásban öltenek testet.[25] Szükségesnek tartja felismerni és elismerni, hogy a legalitás és officialitás érvényesülésének vannak természetes határai, amelyeket a jog elismerhet és jogi határai, amelyeket a jog megrajzol.[26]

Bárd Károly a legalitás és opportunitás örök dilemmája kapcsán rögzíti, hogy az *opportunitás* elvének szószólói a célszerűség elvét „a modern, a haladó, a humánus tettes – büntetőjogi elképzelések" szükségszerű eljárásjog megfelelőjének és egyben az igazságszolgáltatás racionalizálásának az eszközeként tekintik, amely lehetővé teszi az erőforrások ésszerű elosztását és módot ad arra, hogy a hatóságok a társadalomra kiváltképpen káros bűncselekmények megfékezésére összpontosíthassanak. Ezzel szemben a *legalitás* elvének támogatói bizalmatlanok mindenfajta mérlegelési lehetőséggel szemben, mert úgy vélik: „a mérlegelési jogkör, az önkény és jogegyenlőtlenség veszélyét hordozza magában és ezért az opportunitás a jogállami felfogás számára eleve kétséges fogalom. „Az ügyészi diszkrecionális jogkör elismerésének elvetése mögött ezen kívül az az elképzelés húzódik meg, hogy a mérlegelés alapjául szolgáló szempontok jogon kívüli, rendszerint gazdaságossági vagy politikai természetűek. A financiális megfontolások figyelembevételét könnyen azonosítják piaci alkudozással, méricskéléssel és ez nyilván összeegyeztethetetlen a büntető igazságszolgáltatás méltóságával, a büntetőjog és az ítélkezés morális küldetésével."[27] E vita vonatkozásában a szerző utal Klaus Sessar álláspontjára, amely szerint „Kérdéses, hogy vajon tényleg a bűnüldözés szükségképpen szelektív jellegének felismerésén alapuló opportunitás elve hordozza-e magában az egyenlőtlen szankcionálás veszélyét, ahogyan ezt újra és újra állítják. Elképzelhető, hogy fordítva, éppen az

[23] Király Tibor: Legalitás a büntetőeljárásban. *Jogtudományi Közlöny,* 1986/5. 205.
[24] Lásd Király: i. m. 202.
[25] Lásd Király i. m. 203.
[26] Lásd Király i. m. 206.
[27] Bárd Károly: *Legalitás és bűnüldözés.* Jogtudományi Közlöny, 1986/9. 402–403.

opportunitás elve tenné az ügyész számára lehetővé, hogy a formálisan azonos elbíráláson túlmenően tartalmilag is egyenlő módon ítélje meg az ügyeket."[28]

A szerző a legalitás és az officialitás elvének kapcsolatát elemezve rámutat arra, hogy a legalitás elve parancs a bűnüldöző hatóságok számára, amely azt írja elő, hogy a büntető törvényeket alkalmazni kell. A legalitás tétele tehát kötelezettséget állapít meg, a büntető igény érvényesítésének a kötelezettségét. Ezzel szemben a legalitással gyakorta együtt tárgyalt officialitás (hivatalbóliság, ex officio eljárás) jogosultságot fogalmaz meg. Felhatalmazza az államnak erre létrehozott szerveit arra, hogy a büntető igényt mások beleegyezésétől függetlenül, akár azoknak akarata ellenére is érvényesíthessék.[29] Míg az officialitás elve az állam bűnüldöző apparátusának a hatalmát alapozza meg, addig a legalitás tétele a hatalomnak állít korlátot.[30] A legalitás tétele ugyanis azt mondja ki, hogy ha egyszer a jogalkotó valamely cselekményt büntetni rendelt, úgy a jogalkalmazó szervek e cselekmény gyanúja esetén kötelesek bűnüldözési monopóliumukkal élni, hogy ily módon a törvényhozó akarata teljesüljön.[31] A legalitás elve a törvények uralmát, a jogalkotó primátusát teremti meg.[32] (A magánindítvány intézményével például a törvényhozó saját maga és a sértett számára hasít ki egy darabot a bűnüldöző apparátus hatásköréből. A törvényhozó ugyanis megmondja, hogy melyek azok az érdekek, amelyek érdemesek arra, hogy kizárják az állam büntető igényét, ezzel pedig korlátot állít a jogalkalmazó szervek cselekvése elé. A büntetőigény érvényesítése mellett és az ellene szóló érvek mérlegelésének és a végső döntésnek a jogát pedig a sértettre ruházza. A büntetőigény érvényesítése tehát a sértett elhatározásától függ. Mindaddig, míg hozzájárulását nem adja a bűnüldöző szervek tétlenségre vannak ítélve.)[33]

Pusztai László a *legalitás elvét* a rendőri munkában vizsgálta, és azt a tényállás felderítésében és – ha ez egy bűncselekmény elégséges gyanúját igazolja – a vádemelésre kötelezésben látja. A tényállás felderítésének kötelezettsége akkor jelentkezik, ha a rendőrség vagy az ügyészség bűncselekmény gyanújáról szerez tudományt, azaz olyan meghatározott tények válnak ismertté, amelyek egy bűncselekmény megtörténtének lehetőségére engednek következtetni. Tekintve azonban, hogy a bűnüldöző szervek anyagi és személyi lehetőségei korlátozottak, nem mindig érvényesül minden ügyben a „totális felderítés" parancsa. A törvény előtti egyenlőség alapelve azt követeli meg, hogy a nyomozási kapacitást úgy kell az ismertté vált bűncselekmények között megosztani, hogy valamennyi bűncselekmény valamennyi megjelenési formájánál szakszerű, a következményeknek megfelelő bűnüldözés történjen. A legalitás elve azonban mindenképpen lehetővé teszi, hogy a súlyosabb bűncselekmények nyomozására nagyobb erőket használjunk fel,

28 Klaus Sessar: Legalitatsprinzip *und Selektion. Zur Ermittlungstatigkeit des Staatsanwalts.* Idézi: Bárd K.: Legalitás és bűnüldözés i. m. 405.
29 Lásd Bárd K.: i. m. 405.
30 Lásd Bárd K.: i. m. 405–406.
31 Lásd Bárd K.: i. m. 406.
32 Lásd Bárd K.: i. m. 406.
33 Lásd Bárd K.: i. m. 406.

mint az enyhébb megítélésűekre – feltéve persze, hogy a nyomozó hatóság az utóbbiak körében is komoly tevékenységet folytat.

E határokon belül dönthetnek csak a bűnüldöző szervek kapacitásuk felhasználásának mikéntjéről, arról, hogy az eszközök felhasználása és a várható eredmény arányban álljon.[34]

Tremmel Flórián azt rögzíti, hogy a szakirodalom túlnyomórészt és szinte hagyományosan az anyagi joggal kapcsolatos legalitás elvének büntető-eljárásbeli megfelelőjét látja a *hivatalbóliságban*. Az állam a törvényhozás útján nemcsak meghatározza az összes bűncselekményt és büntetést (nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege), hanem az egységes és következetes végrehajtás érdekében kifejezetten az állami szervek feladatává, kötelességévé nyilvánítja a büntetőjogi felelősségre vonás lefolytatását. Ugyanakkor elismeri, hogy hatályos jogunk explicit módon, magában az anyagi és az alaki büntetőjogban hoz létre olyan jogintézményeket, amelyek az opportunitás és a diszpozitivitás számos elemét ismerik el, a külső kérelmekhez, indítványokhoz kötöttség korlátai által csorbítják a legalitás és officialitás érvényesülését (anyagi jogi példa: magánindítvány, feljelentés, kívánat; eljárásjogi példa: magánvád, megállapodás az elkövetővel, a nyomozás megtagadása a fedett nyomozóval szemben stb.).[35]

Farkas Ákos és Róth Erika szerzőpárosnál az *officialitás* azt jelenti, hogy az igazságszolgáltatásban közreműködő szervek (nyomozó hatóság, ügyészség, bíróság) eljárásához nincs szükség más (ezeken kívüli) személyek, szervezetek, hatóságok hozzájárulására. A törvény általános felhatalmazást ad az eljárás megindítására és lefolytatására, sőt ezt kötelességükké teszi. Ez a kötelesség kiterjed arra, hogy a nyomozó hatóságok minden bűncselekmény esetén nyomozást rendeljenek el, az ügyész minden bűncselekmény esetén emeljen vádat, illetve a bíróság minden bűncselekmény esetén szabjon ki büntetést (*legalitás elve*).[36]

Erdei Árpád szerint a hivatalból való eljárás elve magában foglalja a legalitást és az officialitást is, de egyértelműen csak az ügyészhez szól. A bűncselekmény elkövetőjének a megbüntetése ugyan a bíróság feladata, de rá nem terjed ki a hivatalból való eljárás elve, s így a legalitás és az officialitás sem.[37] Az officialitás elve pedig szerinte azt jelenti, hogy a bűnügyi hatóságok eljáráshoz nincs szükség más személyek, szervezetek, hatóságok hozzájárulására.[38] Későbbi munkájában kiemeli, hogy az officialitás és a legalitás tételesjogi összekapcsolását a *hivatalból való eljárás* elve néven szükségtelennek, sőt alapvetően elhibázottnak tartja.[39] Osztja Király Tibor álláspontját a tekintetben, hogy

[34] Pusztai László: *Rendőri nyomozás – legalitás*. Belügyi Szemle, XXVII. évf. 7. sz. 102–103.

[35] Tremmel Flórián: *Magyar büntetőeljárás.* Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2001. 77–79.

[36] Farkas Ákos – Róth Erika: *A büntetőeljárás.* KJK Kerszöv, Budapest, 2004. 60–61.

[37] Erdei Árpád: A célszerűség rejtélye, avagy opportunitás a büntetőeljárásban. In. Györgyi Kálmán-jubileum 2004. 171. Idézi: Herke Csongor: Súlyosítási tilalom a büntetőeljárásban. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2010. 192.

[38] Idézi: Herke: *Súlyosítási tilalom…* i. m. 192.

[39] Erdei Árpád: *Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 193.

a legalitás és az officialitás összevonása azt a benyomást kelti, mintha a bíróság is hivatalból járna el, miközben hivatalból eljárást nem indít, és a feladata a vádról való döntés.[40]

Cséka Ervin a hivatalból való eljárás alapját a büntető jogviszonyban látja. A büntető jogviszonyban az állam jogosult, de a sértettel szemben kötelezett is a büntető igényének érvényesítésére éspedig az Alkotmányban és más törvényekben, különösen a büntetőeljárási jog szabályaiban meghatározott elvek és rend szerint.[41]

Tóth Mihály a hivatalból való eljárást két fogalommal: a legalitás és az officialitás fogalmával jelöli. Valójában az elvnek két oldaláról van szó, és a két oldal elhatárolása legvilágosabban a jogok és kötelezettségek alóli kivételekkel szemléltethető. A *legalitás* kötelesség, amely alapján bűncselekmény gyanúja esetén érvényesíteni kell az állam büntetőigényét. Kivétel alóla az opportunitás, amikor a jogalkotó felmentést ad a kötelesség teljesítése alól, gyakran bizonyos célszerűségi okból. Ilyen okok szép számmal akadnak a hatályos Be.-ben: például a feljelentés elutasítása; a nyomozás megszüntetése és megrovás alkalmazása; a fedett nyomozó mentessége, közvetítői (mediációs) eljárás; megállapodás az elkövetővel; stb. Valamennyi esetben közös, hogy bűncselekmény gyanúja miatt az eljárást (meghatározott személlyel szemben) folytatni kellene, ám fontosabb érdek fűződik a folytatás mellőzéséhez, az eltereléshez. Az *officialitás* olyan jog, amelyet bűncselekmény gyanúja esetén az állam gyakorol felhatalmazás keretében a nyomozó hatóság, az ügyész és a bíróság felé a büntetőjogi igény érvényesítése tárgyában. Kivételek: feljelentés, magánindítvány, kívánat, amelyeknél az eljárás megindítása sajátos engedélyhez, külső aktushoz kötött. Ilyenkor a törvény korlátozza, esetenként kizárja a hatóságok eljárási jogosultságát – gyakran a sértett kímélete okán.[42]

Elek Balázs szerint az igazságszolgáltatás állami monopóliuma magában foglalja a *legalitás elvét*, amely alapján az állam kötelezettséget vállal minden bűncselekmény üldözésére. A legalitás érvényesülését általában az alkotmányosság velejárójaként szokták emlegetni. Felhívja a figyelmet arra, hogy sok más fogalomhoz hasonlóan a legalitás értelme is bővült, átalakult az idők folyamán. A legalitás manapság már nem értelmezhető úgy, hogy a bűncselekményt büntetésnek kell követnie és a felelősségre vonás sem egyértelmű azzal, hogy a bűnöst megbüntetik. A jogintézmények egy része megelégszik azzal, hogy az elkövetőt a fenyegetettség állapotába helyezik anélkül, hogy tényleges büntetés érné. Elek idézi az Alkotmánybíróság határozatát: a bűnüldözés kizárólagos joga egyben a büntetőigény érvényesüléséről való gondoskodás kötelességét jelenti [40/1993. (VI. 30.) AB határozat]. Ezért büntetőeljárási jogunkban az officialitás, illetve a legalitás elve érvényesül, amely a büntetőeljárás megindításának, illetve lefolytatásának a kötelezettségét rója a büntető ügyekben eljáró hatóságokra. Rögzíti, hogy a legalitás elve a törvény előtti egyenlőség és a jogbiztonság követelményéből fakad, és azt követeli meg, hogy minden egyes bűncselekmény elkövetését felelősségre vonás kövesse. A bíróságok ítélke-

[40] Idézi: Erdei: *Tanok és tévtanok...* i. m. 193.

[41] Cséka Ervin et al.: *A büntetőeljárási jog alapvonalai I.* Bába Kiadó, Szeged: 2006. 69.

[42] Tóth Mihály: *A büntetőeljárás alapelvei*. In: Bánáti János et al.: *Büntető eljárásjog* HVG Orac, Budapest, 2009. 42–43.

ző tevékenységében az officialitás elsősorban akképp ragadható meg, hogy a törvényes vád alapján (a vádló által) megindított eljárásban a vádat köteles kimeríteni. A törvény az officialitás (és a legalitás) elvének maradéktalan alkalmazásának a követelménye alól célszerűségi okból – a törvényben taxatívan felsorolt esetekben – kivételt enged. Feljogosítja a büntetőügyekben eljáró hatóságokat arra, hogy mellőzzék a bűncselekmény üldözését, a vádemelést, illetve az elbírálást annak ellenére, hogy büntetőeljárási akadály nem áll fenn. Ezek az ún. opportunitás esetei.[43]

Herke Csongor a *legalitás* és *opportunitás elvét* nem ellentétes elvekként fogja fel, ő mindössze fokozatbeli különbséget lát az érvényesülésük között. Példaként említi, hogy sok esetben a következmény szempontjából nem sokban különbözik egymástól, hogy egy adott bűncselekmény miatt az ügyészség vádat emel és annak eredményeként a terheltet a bíróság próbára bocsátja, vagy maga az ügyészség elhalasztja a vádemelést. Szerinte a legalitás és opportunitás fogalmának meghatározásakor azt kell vizsgálni, hogy a jogalkalmazó mi módon és milyen terjedelemben van kötve a törvényi előírásokhoz, ha a legalitás és az opportunitás elvének figyelembevételével kell meghoznia a döntést a büntetőeljárás végigviteléről. A legalitás és az opportunitás tehát végső soron nem más, mint a mérlegelési jogkör hiánya vagy megléte és a kettő közötti különbségnek a határozathozatal módjában áll a jelentősége. Ezáltal a hatályos büntetőeljárásjog alapján a legalitás és opportunitás elvét nem lehet vizsgálni a bírói tevékenység vizsgálatának kihagyásával.[44]

Gellér Balázs az anyagi és formális *legalitás* elhatárolására tesz kísérletet, két megközelítés alapján. Az egyik megközelítés szerint formális legalitás alatt azokat az alkotmányos alapelveket érti, amelyek a büntetőeljárásra vonatkoznak, szemben az anyagi legalitással, amely az anyagi büntetőjoggal kapcsolatos alapelveket foglalja magában. A másik értelmezés kapcsán a szerző Raz-ra hivatkozik, akinél a formális legalitás nem más, mint a jogszabályoknak megfelelő, jog általi kormányzás.[45]

A fentiekben láthattuk, hogy a fogalmi kérdések tisztázása során a hazai szakirodalom különféle nézeteket vall. Egyetértünk *Erdeivel* abban, hogy amiben nincs különösebb véleményeltérés, az az officialitás és legalitás szoros kapcsolatának elismerése.[46] A hivatalból való eljárás a büntetőügyekben eljáró hatóságok mindegyikére kötelező. A *legalitást* büntetőeljárási értelemben a magunk részéről mint a büntetőigény érvényesítésének kötelezettségét definiáljuk. Az *opportunitás* lényege viszont, hogy a törvényi feltételek megléte ellenére a hatóság célszerűségi szempontból mérlegelhet, megteszi-e a szükséges döntést. A következő fejezetben ezen elvek hazai jogtörténeti fejlődését vázoljuk.

43 Elek Balázs: *A jogerő a büntetőeljárásban*. Debreceni Állam és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen, 2012. 24.

44 Lásd Herke: *Súlyosítási tilalom…* i. m. 193–195.

45 Gellér Balázs: *Legalitás a vádpadon.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 42.

46 Lásd Elek: i. m. 24.

3. Jogtörténeti fejlődés[47]

3.1 A kezdetek

A büntetőjog történetének kezdeti szakaszát a magánjogi jelleg uralta: a legrégebbi korokban országunk területén is a (sértetti) magánbosszú, majd pedig a nemzetiségi bosszú érvényesült. A per kizárólagos ura a sértett volt, a hivatalból való eljárás elve ez idő tájt ismeretlen. I. István dekrétumaitól számítjuk a kompozicionális rendszer bevezetését, amely a XVIII. század első harmadáig tartott.

A sértett primátusa azonban megmaradt: ő döntött az elkövető megbüntetéséről vagy a büntetés megválthatóságáról. A XIV–XV. században – kánonjogi, illetve külföldi minták hatására – jelent meg először a büntetőjog közjogias jellege és ehhez kapcsolódóan a hivatalból való eljárás. (A Hármaskönyv például az officialitás elvét csak egy esetben mellőzte: a nő házasságtörése esetén).[48]

Az 1850. évi osztrák büntető perrendtartás még csupán azt a jogot biztosította a sértettnek, hogy meghatározott bűncselekményi körben érvényesítse a magánjogi igényét az államügyész mellett. Az 1873-as kódex viszont már alapelvként szögezte le a bűncselekmények rendszerinti hivatalból történő üldözését.[49]

3.2 Az 1896 évi XXXIII tc.

Az 1896. évi büntető perrendtartás már ismeri (ha még nem is nevesíti) az officialitás és a legalitás elvét. Az officialitás elvét tükrözi, amikor kimondja a törvény, hogy a rendőri hatóságok és közegek kötelesek a nem magánindítványra üldözendő bűncselekményeket külön felhívás nélkül is hivatalból nyomozni és a tudomásukra jutott adatok megjelölésével, valamint a bizonyító tárgyak áttétele mellett a kir. ügyészségnél feljelenteni [Bp. 94. § (1) bek.]. A törvény azt is rögzíti, hogy a vizsgálóbíró megkeresésének sürgősen eleget kell tenni, illetve ha annak teljesítése közben más sürgős vizsgálati cselekmények szükségessége merülne fel, ezeket is nyomban teljesíteni kell [Bp. 109. § (3) bek.]. A vizsgálóbíró, a járásbíróság, valamint a fiatalkorúak bírája a feljelentés vagy magánindítvány alapján a vádló indítványa előtt (tehát vád hiányában) a halaszthatatlan nyomozási cselekményeket hivatalból teljesítheti [Bp. 95. § (1) és (2) bek.; 528. §; Fb. 14. § (2) bek.; 15. § 3. bek.]. Továbbá a vizsgálóbíró, ha a vizsgálat alatt annak más cselekményre vagy elkövetőre való kiterjesztése látszik szükségesnek, köteles a halaszthatatlan vizsgálati cselekményeket e tekintetben is hivatalból teljesíteni és ezt követően a vonatkozó iratokat indítványtétel végett a vádlóval közölni [Bp. 106. § (2) bek.].

[47] Az intézménytörténeti fejlődést a neoabszolutizmus korától tartjuk érdemesnek ismertetni, az ennél korábbi fejlődés bemutatása csupán érintőlegesen történik.

[48] Kovács Judit: *A magánvád szabályozásának hazai története az 1973. évi I. törvény megjelenéséig*. Acta Juridica et Politica. Tomus LXII. Fasc. 13. Szeged, 2002. 8–9.

[49] Lásd Kovács: i. m. 7.

Végül az ügyészség hivatalból köteles nyomoztatni a nem magánindítványra üldözendő bűncselekményeket (Bp. 33. § és 93. §).[50]

Az officialitás alóli kivételek a Bp.-ben:

a) a magánindítvány, felhatalmazás és kívánat esetei: az eljárás a sértett kíméletének (magánindítvány), állami érdekeknek (felhatalmazás) vagy nemzetközi jogi szempontoknak (kívánat) figyelembevételével csak külön akaratnyilatkozat alapján, tehát nem hivatalból indul meg;

b) a főmagánvád: a sértett akaratától függő vádnyilatkozat és vádképviselet, amely éles ellentétben áll az officialitás elvével;

c) a büntethetőséget kizáró okok (pl. elévülés, kir. kegyelem), illetőleg a speciális büntethetőségi előfeltételek (pl. csődnyitás a csalárd bukásnál), amelyek, illetve az utóbbiaknál, amelyek hiánya a létező állami büntetőigény érvényesülésének akadályai, s mint ilyenek kizárják az eljárás megindítását.

A *legalitás elvét* a Bp. expressis verbis rögzíti, amikor a 33. és 93. §-okban kijelenti: a kir. ügyészségnek kötelessége a tudomására jutott hivatalból üldözendő bűncselekmények tárgyában nyomoztatni s a közvádat képviselni. *A legalitás fő szabálya alóli kivételeket, azaz az opportunizmusnak tett engedményeket szintén szabályozza a Bp.*:

a) a kir. ügyészség megtagadhatja a vád képviseletét, ha az eljárás sikeréhez szükséges bizonyíték nem szerezhető meg [Bp. 34. § 1. bek.];[51] illetve

[50] A Bp. 33. § szerint: „A kir. ügyészségnek kötelessége a tudomására jutott, hivatalból üldözendő bűncselekmények tárgyában a nyomozást teljesíttetni és a bűnvádi eljárásban a közvádat képviselni. Ha a kir. ügyészség képviseli a vádat, ennek tárgyában a meghallgatása nélkül érdemleges határozat nem hozható." A legalitás elvét mindenek felett valló törvényi szabályozás indokolása: „Hogy az anyagi jog alkalmazását nem szabad egyéni tekintetektől, vagy a czélszerűség alkalmi okaitól függővé tenni: oly elemi igazság, melynek bizonyítása felesleges. A törvény feltétlen végrehajtást követel, rendeleteinek megvalósítása nem függhet senkinek subjektív véleményétől." Balogh Jenő – Edvi Illés Károly – Vargha Ferenc: *A bűnvádi perrendtartás magyarázata I.* Grill Károly Könyvkereskedése, Budapest, 1898. 411.

[51] Megjegyzendő azonban, hogy az idézett törvényhely miniszteri indokolása szerint: „Nem tekinthető a legalitás szabálya alóli kivételnek a törvény 34. §-nak az a rendelkezése, hogy a királyi ügyészség a vád képviseletét megtagadhatja, ha a feljelentett cselekmény büntetendő voltára nem tud meggyőződést szerezni, vagy ha a bizonyítékokat előállíthatónak nem találja. A legalitás elve ugyanis magától értetődőleg csak oly bűncselekmények üldözését parancsolja, a melyeknél a büntetendőség és a büntethetőség jogi feltételei a vádhatóság nézete szerint fennforognak. Az e kellékeknek meg nem felelő ügyek képviseletének elmulasztása a kir. ügyészségnek nemcsak joga, de kötelessége is. Megkívánja ezt először a vádhatóságnak ismételve hangsúlyozott tárgyilagossága, mely nem tűri, hogy egyoldalú persequens közeggé váljék. Feladata a jog megvalósítását előmozdítani, de ezt nem azáltal teszi, hogy már első tekintetre fölötte kétséges ügyeket visz a bíró elé, hanem az által, hogy olyan cselekményeket, melyek kétségtelenül vagy legalább valószínűség szerint törvénysértések, nem engedi kisiklani az igazságszolgáltatás sújtó keze alól. De követeli az alaptalan panasznak elutasítását ama fontos perczélszerűség is, hogy a biróságok ne legyenek alapos ok nélkül igénybe véve." In: Balogh Jenő – Edvi Illés Károly – Vargha Ferenc: *A bűnvádi perrendtartás magyarázata I.* Grill Károly Könyvkereskedése, Budapest, 1898. 419.

b) a nyomozást megszünteti, ha a további eljárástól, bizonyítékok hiánya vagy azok megszerzésének rendkívüli nehézsége miatt eredmény nem várható (Bp. 101. § 3. pont); továbbá

c) fiatalkorúak büntetőügyeiben megtagadhatja a vád képviseletét, illetőleg azt elejtheti, ha az elkövetett cselekmény elenyészően csekély súlyú s a fiatalkorú jövőbeli magaviselete és erkölcsi fejlődése érdekében a bűnvádi eljárás mellőzését kívánatosnak tartja (Fb. 22. § 2. pont).

d) Külföldön, külföldi által elkövetett közönséges bűncselekmény, valamint osztrák állampolgár által külföldön elkövetett pénzhamisítás miatt bűnvádi eljárás csak akkor indítható, ha azt az igazságügy-miniszter elrendeli.

Az *immutabilitás elve* (a rendelkezési jog kizárása a büntetőeljárásban) a Bp. egész rendszerén átvonuló princípium. Ennek megfelelően sem a vádló egyszerű nyilatkozatának (kivéve a törvényben megengedett, de különböző feltételekhez kötött és indokolással ellátott védelejtést: Bp. 38. § (2) bek., sem a terhelt beismerésének nincs diszpozitív ereje. A vádlott beismerése vonatkozásában a Bp. több helyen is rögzíti, hogy az csak egyéb bizonyítékokkal együtt értékelhető, így a Bp. 139. §-a értelmében: a terhelt beismerésének megtörténte után is rendszerint meg kell szerezni a terhelt bűnösségének egyéb bizonyítékait is; vagy a Bp. 280. § szerint a főtárgyalásra közvetlen idézésnek a terhelt bíróság előtti bűnösségbeismerése esetében csak akkor van helye, ha a beismerés a nyomozás vagy a vizsgálat adataival teljes összhangban áll.

Az immutabilitás alóli kivételek a Bp.-ben:

a) a magánfél rendelkezési joga a vád felett, amelyet a törvényben meghatározott időn belül indokolás nélkül bármikor elejthet és így egyszerű nyilatkozatával vagy a tárgyaláson való meg nem jelenésével az eljárás megszüntetését idézi elő;

b) a magánvád visszavonhatósága, amellyel a sértett a büntetőigény érvényesülését egyszerű nyilatkozatával megakadályozhatja;

c) a közvádló védelejtési joga, amely azonban csak törvényes okból (Bp. 34. §., Fb. 22. §) és indokoltan (Bp. 38. § 2. bek.) történhet;

d) az államfő kegyelmezési joga, amely alapján akár az eljárás, akár a már jogerős ítélet végrehajtása abolíció által megszűnik;

e) a büntetőparancsban kiszabott pénzbüntetés kifizetése, illetőleg a tárgyalás kitűzése esetén a terheltnek ennek való elmaradása (Bp. 535. §) annyiban szintén kivétel az immutabilitás elve alól és a terhelt rendelkezési jogának biztosítása, amennyiben a kifizetéssel vagy a tárgyaláson meg nem jelenéssel a terhelt ártatlansága esetén is vállalja a büntetőjogi következmények viselését;

f) a feleknek a perorvoslatok tárgyában való szabad rendelkezése.

Esetenként a felek rendelkezési joga teljes körű, így például a főtárgyalásra megidézett és megjelent tanú vagy szakértő kihallgatása, valamint a főtárgyalásra beszerzett egyéb bizonyítékok felvétele a felek beleegyezésével mellőzhető [Bp. 306. § (2) bek.]; a keresztkérdezés alkalmazása szintén a felek rendelkezési jogán alapul (Bp. 308. §);

a védőválasztás, a vádirat elleni kifogás; az esküdtbíróság előtti eljárásban a visszavetési jog gyakorlása; a törvényesnél rövidebb határidő kitűzése (pl. Bp. 286. §).[52]

3.3 Az első szocialista kódexek

Ismeretesen a Bp. az 1900. január 1-jei hatályba lépését követő fél évszázadig hatályban volt, és az eljárásjog gyökeres revíziója csak 1951-ben következett be. Az első szocialista eljárási kódex az *1951. évi III. törvény [II. Bp.]* még szintén nem nevesíti a hivatalból való eljárást. A törvényhez készült kommentár azonban a büntetőeljárás államjogi karakterének meghatározását látja – és ezt a polgári eljárással szembeni legfőbb elvi különbségnek tekinti – az officialitás és legalitás elvében. Ezen elvek értelmében a büntető üldözés megindítása, a büntető igény előterjesztése (a vádemelés) és érvényesülésének előmozdítása (a vádképviselet), valamint e büntető igény elbírálása (az ítélkezés) az arra jogosított és kötelezett szervek által hivatalból – tehát a bűncselekménnyel kapcsolatban esetleg érdekelt fél vagy más állami/ társadalmi szerv akaratától függetlenül – történik [*officialitás*]; mégpedig olyképpen, hogy e joggal való élés az arra hivatott szerveknek egyúttal alkotmányos és büntetőtörvényből folyó kötelessége [*legalitás*].[53] A II. Bp. sem a nyomozás megszüntetését, sem pedig a vádemelés, illetőleg az ítélethozatal mellőzését nem tette lehetővé a csekélyebb súlyú bűncselekmények miatt. A nyomozás teljesítésének megtagadására az ügyésznek abban az esetben volt lehetősége, „ha már eleve nyilvánvaló, hogy a nyomozás bizonyítékok hiánya vagy ezek megszerzésének kizárt volta miatt nem vezetne eredményre." [II. Bp. 133. § (1) bek. a) pont]

Másik szocialista eljárási kódexünk az 1962. évi 8. sz. tvr. tekintetében: a törvény feladatának megvalósításáról szóló 2. § (1) bekezdésében lelhető fel az officialitás és a legalitás elvére történő hivatkozás: *E törvény feladatának megvalósítása a büntető ügyekben eljáró hatóságok kötelessége.* A kommentár szerint az említett alapelv abban áll, hogy a büntetőeljárás megindítása és lefolytatása az erre hivatott állami szervek kötelessége, amelyek azt az egész társadalom érdekében, törvényi jogosultságuk alapján végzik anélkül, hogy abban az érdekeltek (sértettek) akaratnyilvánításához kötve lennének. Az officialitás elve a törvény egyéb rendelkezéseiben is megnyilatkozik. Így az ügyész feladatával foglalkozva a törvény kifejezésre juttatja azt, hogy a büntetőeljárás megindítása a bűntettek elkövetőivel szemben az ügyésznek hivatali kötelessége (16. §). Az alapelv érvényesülését jelentik azok a szabályok, amelyek a bíróság (nyomozó hatóság) aktivitására (szuveneritására) vonatkoznak, és amelyek szerint a valóságnak megfelelő tényállás kiderítése végett a bíróság aktív közreműködésre kötelezett és nincs kötve az eljárásban résztvevők indítványaihoz [6. § (1) bek.; 223. §].

[52] Lásd Angyal: i. m. 261.
[53] Molnár László: *A Büntető Perrendtartás kommentárja.* KJK, Budapest, 1957. 13.

Az officialitás alól a törvény kivételeket ismer:

a) A nyomozást meg kell tagadni és a feljelentést az illetékes társadalmi bírósághoz, illetve a fegyelmi hatósághoz kell áttenni, ha már a feljelentés alapján megállapítható, hogy az ügyben társadalmi bírósági eljárás indokolt vagy fegyelmi felelősségre vonás is elegendő, és a jogszabály a büntetőeljárás mellőzését megengedi (105. §). Lényegében hasonló rendelkezést tartalmaz a törvény a nyomozás megszüntetésével (161. §) és a bíróságnak az előkészítő ülésen teendő intézkedésével kapcsolatban [179. § (1) bek. f) és g) pont].

b) A nem hivatalból, hanem magánindítványra üldözendő bűncselekmények miatt csak a magánindítványra jogosult tehet feljelentést, más feljelentésre nyomozásnak nincs helye [99. § (3) bek.]. Egyes magánindítványra üldözendő bűncselekmények esetén a vádat mint magánvádló, a sértett képviseli [32. § (1) bek.], bár az ügyész a vád képviseletét a magánvádlótól az eljárás bármely szakaszában átveheti [34. § (2) bek].

c) A feljelentés és a kívánat hiánya esetén (98. § és 359. §).

Amíg a büntetőeljárás megindítása, a büntetőigény előterjesztése és érvényesülésének előmozdítása az officialitás alapelvében az erre hivatott szervek jogosultságaként jelentkezik, addig az e joggal való élés a legalitás alapelvében alkotmányos és a büntetőeljárási törvényből fakadó kötelezettségként emelkedik ki. Az officialitás és a legalitás elve tehát szoros és elválaszthatatlan kapcsolatban van. Bennük ugyanazon vonatkozás két oldala fejeződik ki: az állam jogosult, de egyben köteles is a bűntett elkövetőjével szemben büntetőjogi szankciót alkalmazni.

A *legalitás alapelvéből* következik tehát, hogy a büntető igény előterjesztése (a vádemelés) és érvényesülésének előmozdítása (a vádképviselet) az erre hivatott szerv kötelessége. A váddal való rendelkezés a vád emelésében, módosításában és elejtésében nyilvánul meg. A váddal rendelkezés szempontjából különbség van a magánvád és a közvád között. A magánvádló esetén nem érvényesül a legalitás parancsa: a magánvádló belátására van bízva, hogy vádat emel-e vagy sem, fenn akarja-e tartani vagy nem, és a vád elejtését indokolni sem köteles. Az ügyész – a legalitás alapelvénél fogva – a közvádas cselekmények esetén köteles vádat emelni, ha a vád előfeltételei fennállnak, köteles azt fenntartani, és ha vádat akar ejteni, ezt megindokolni köteles. A váddal való rendelkezés tartalmára a legalitás a jellemző: az állam az ügyészre bízza a vád érvényesítését, az ügyész viszont ezt a funkciót ellátni köteles. A magánvádló rendelkezési joga erősebb, mint az ügyészé, mert tőle függ a magánindítvány előterjesztése, a magánvád emelése és a bíróság is kötve van a vád elejtéséhez. E tekintetben a legalitás elve nem érvényesül: a magánindítvány előterjesztése és a magánvád emelése a magánvádlónak csak joga, de nem kötelessége.[54]

[54] Bagi Dénes et al: *A büntetőeljárás kommentárja.* Első kötet. KJK, Budapest, 1967. 42–44.

3.4 Az 1973 évi I törvény

Az 1973. évi I. törvény a hivatalból való eljárás elvét az I. cím (A büntetőeljárás alapelvei) alatt a 2. §-ban szabályozta: A büntetőügyekben eljáró hatóságok az e törvényben megállapított feltételek fennállása esetén kötelesek a büntetőeljárást lefolytatni. A büntetőigény érvényesítésére irányuló eljárás, vagyis a büntetőeljárás az állam közhatalmi tevékenysége (jogalkalmazás büntetőügyekben). A büntetőeljárás struktúrájában a bíróság központi helyet foglal el, de a bírósági eljárást rendszerint más hatóságok: az ügyész és a nyomozó hatóság készítik elő. Ezek a hatóságok – az eljárás adott szakaszának megfelelően – más-más jogokkal felruházva és kötelezettségekkel terhelve szereznek érvényt az officialitás elvének. A törvényhez szerkesztett kommentár a legalitás elvét az officialitás egyik megnyilvánulásának tekinti. E szerint az ügyész, ha ennek törvényes feltételei fennállnak, nem csak jogosult, hanem köteles is az eljárást megindítani (vádat emelni és a vádat képviselni), tekintet nélkül a bűncselekményre és az elkövető személyére. A törvény előtti egyenlőség és a jogbiztonság is sérül, ha a bűncselekményt nem követi a felelősségre vonás. Ez a legalitás elve, amely nem meríti ki teljesen az officialitás elvét, lévén az utóbbi a bíróságra is kötelező.[55]

A törvény (Btk. és Be.) azonban kivételeket enged az officialitás elve alól:

a) ilyen kivétel a magánindítvány (1978. évi IV. tv – régi Btk. 31. §), a feljelentés és a kívánat [183. § (3) bek.];

b) ugyancsak korlátozza az officialitás elvének érvényesülését a magánvád (Be. 54. §);

c) a mentességet élvező személyek ügyében csak a mentelmi jog felfüggesztése után indítható büntetőeljárás, illetve végezhető büntetőeljárási cselekmény.

A törvény feljogosítja az ügyészt arra, hogy – meghatározott esetekben – célszerűség okából kivételt tegyen a legalitás elve alól, és mellőzze a bűncselekmény üldözését, illetve a vádemelést annak ellenére, hogy büntetőeljárási akadályok (Be. 13. §) nem állnak fenn (*opportunitás*). A törvény hatályba lépésétől lehetővé tette a nyomozás, illetve a vádemelés mellőzését (Be. 136. §; 147. §), valamint a jelentősebb súlyú deliktum mellett a felelősségre vonás szempontjából jelentőséggel nem rendelkező bűncselekmény miatt az eljárás megszüntetését.

Az 1990-es években az opportunitás esetei a következőkkel bővültek:

a) a nyomozás megtagadása a hatósággal együttműködő személlyel, valamint a fedett nyomozóval szemben [Be. 127. § (2) bek.; Be. 127/A. § (1) bek.];

b) a nyomozás megszüntetése a hatósággal együttműködő gyanúsítottal és a fedett nyomozóval szemben [Be. 139. § (2) bek.; Be. 141/C. § (1) bek.];

c) a vádemelés elhalasztása (Be. 147/A. §; Be. 303/A. §).

[55] Belegi József (szerk.): *Büntetőeljárás jog. Kommentár a gyakorlat számára.* HVG Orac, Budapest, 2009. 10–11.

Az officialitás elve a bíróságokra is kötelező, bár a bírósági eljárás feltétele a törvényes vád. A bírósági eljárásban – a vád tárgyának keretei között – megalapozott tényállást kell megállapítani, és a bíróságnak törekednie kell az anyagi igazság feltárására. Ennek érdekében – bár a gyanú és a vád bizonyítása már a nyomozó hatóságot és az ügyészt is terheli – a tárgyalás előkészítése során hivatalból is intézkednie kell arról, hogy a bizonyítási eszközök a tárgyaláson rendelkezésre álljanak (Be. 171. §). A tárgyaláson a bíróság az indítványokhoz nincs kötve, és hivatalból is elrendelheti a bizonyítás kiegészítését (Be. 206. §).

Az opportunitás elvével párhuzamba állítható megoldás a bírósági eljárásban az eljárás megszüntetése olyan bűncselekmény miatt, amelynek a vád tárgyává tett jelentősebb súlyú bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából nincs jelentősége [Be. 213. § (1) bek. d) pont; 263. §]. A lemondás a tárgyalásról jogintézménye (Be. XVII/B. fejezet) szintén ezen az elven alapul.

A másodfokú eljárásban az officialitás érvényesül a felülbírálat terjedelmének szabályozásában: a másodfokú bíróság – ha a törvény kivételt nem tesz – a fellebbezéssel megtámadott ítéletet az azt megelőző bírósági eljárással együtt felülbírálja, tekintet nélkül arra, hogy ki, milyen okból fellebbezett [Be. 236. § (1) bek.]. Általában azonban a rendes és rendkívüli perorvoslati eljárásban egyaránt korlátot szab az officialitás elvének a súlyosítási tilalom, valamint a jogorvoslati jogosultság elve.[56]

4. A hatályos szabályozás: az 1998. évi XIX. törvény

4.1 A hivatalból való eljárásra (officialitás) vonatkozó rendelkezések

Be. 6. § (1) bekezdése szerint: „*A bíróságnak, az ügyésznek és a nyomozó hatóságnak kötelessége, hogy az e törvényben megállapított feltételek esetén a büntetőeljárást megindítsa, illetőleg az eljárást lefolytassa*." Az officialitás (hivatalbóliság) elve a hatóságokkal szemben támaszt követelményt: a magánszemélyek kezdeményezése nélkül, a hatóság számára előírt törvényi kötelezettségből, hivatalból kell lefolytatniuk a büntetőeljárást.

A hatóságok officialitásból folyó feladatai:

a) kötelesek minden bűnelkövető minden bűncselekményét felderíteni (nyomozó hatóság);

b) ugyanilyen körben a szükséges bizonyítékokat beszerezni és ezek birtokában vádat emelni és képviselni (ügyész);

c) érdemi ítélkezést végezni, s ezen belül büntetést kiszabni (bíróság).

Ezek minden más személy kívánságától, aktivitásától, tiltakozásától független jogosultságként nyilvánulnak meg, így a hatályos jog szerint főszabályként a rendőrségnek

[56] Lásd Belegi: i. m. 13.

(az ügyész felhatalmazására) nyomozási, az ügyésznek vádemelési és -képviseleti (közvádmonopólium), a bíróságnak pedig ítélkezési (igazságszolgáltatási) monopóliuma van.

4.2 Az anyagi jogi legalitás (a törvényesség) elve

A formai (eljárási) értelemben vett legalitást az anyagi joggal kapcsolatos legalitás elvével szokták párhuzamba állítani. Az anyagi jog rendelkezései kógens jellegűek, meghatározzák az összes bűncselekményt és büntetést, és az állami szervek feladatává, kötelességévé nyilvánítják a büntetőjogi felelősségre vonás lefolytatását. Az alaki jogi szabály, hogy minden bűnelkövetővel szemben le kell folytatni a büntetőeljárást, a nullum crimen sine poena elvén alapul, azaz, hogy az elkövetett bűncselekmény nem maradhat törvényesen kiszabott büntetés nélkül. A jogrend legerősebb támasza és a jogegyenlőségnek tartalma éppen az, hogy a bűncselekmények megítélésének szempontja és mértéke mindig és mindenkire nézve változatlan.

Az anyagi jogi legalitás, vagy más elnevezéssel a törvényesség elve a jogállamiság formai követelményének, a jogbiztonságnak a megtestesülése. Ennek a princípiumnak a másik megfogalmazásaként a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elveket szokás említeni.

E két egybekapcsolódó jogelv értelmében csak az a cselekmény minősülhet bűncselekménynek, amit a törvény már az elkövetése előtt annak nyilvánít (nullum crimen sine lege), másrészről az elkövetővel szemben csak olyan büntetés (szankció) alkalmazható, amit törvény ír elő, és amely már az elkövetés idején ismert (nulla poena sine lege). Mindez azt jelenti, hogy az állami büntetőhatalom gyakorlásának feltételeit előre törvényben kell rögzíteni.

A bűncselekménnyé nyilvánítás tényével a törvényhozó egyrészt behatárolja az egyéni szabadságjogokat, másrészt az állampolgárok csak akkor tudnak jogszerűen eljárni, ha megismerhetik a törvényi állásfoglalást az egyes magatartások tiltott vagy megengedett voltáról. A törvényben előre meghatározott jogkövetkezmények szintén az önkényes bírói ítélkezést zárják ki és garanciát tartalmaznak az elkövető számára, előre kiszámíthatóvá teszik a bűncselekmény jogkövetkezményeinek a súlyát.[57]

[57] A fentiekből *négy büntetőjogi követelmény, illetve tilalom vezethető le* azzal, hogy az első kettő elsősorban a törvényhozót köti, míg a másik kettő a bírót:
– Az elkövetéskor hatályos törvény alkalmazásának követelménye és a súlyosabb büntető törvény visszaható hatályának tilalma – nullum crimen/nulla poena sine lege *praevia.*
– A pontos törvényi meghatározottság követelménye és a határozatlan büntető törvény és jogkövetkezmény tilalma – nullum crimen/nulla poena sine lege *certa.*
– Az írott büntető törvény követelménye és büntethetőséget alapító és a büntetőjogi szankciót megalapozó vagy szigorító szokásjog, illetve bírói jog tilalma – nullum crimen/nulla poena sine lege *scripta.*
– A bírónak a törvényben írt normaszöveghez kötésének a követelménye és a büntethetőség- és szankciómegalapozó vagy szigorító analógia tilalma – nullum crimen/nulla poena sine lege *stricta.* In: Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része.* HVG Orac, Budapest, 2010. 47.

A nullum crimen/nulla poena sine lege princípium egyben alkotmányi rangú alapelv is, mivel a korábbi Alkotmányban és az új Alaptörvényben is szabályozott.

Magyarországon a hatályos Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdése ezt a következőképpen fogalmazza meg: „*Senki sem nyilvánítható bűnösnek, és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben – más állam joga szerint nem volt bűncselekmény*." Csaknem valamennyi demokratikus berendezkedésű ország alkotmányában az alapvető jogok és kötelességek fejezeten belül lelhetők fel – a hazai helyzethez hasonlóan – az említett szabályozások, amelyek az egyénnek azt a jogát fejezik ki, hogy elítélése és büntetése törvényes legyen. Az Alkotmánybíróság 11/1992. sz. ún. elévülési határozata is foglalkozott ezzel az elvvel és kihatásaival. Értelmezésében a két jogelv a büntetőjogi legalitás elvének része.

Az elv nem csupán alkotmányos princípium, hanem *több nemzetközi dokumentumban is megtalálható*. Így például az Európai Emberi Jogi Egyezmény 7. cikke, illetve az ENSZ Egyezségokmány 15. cikke is rendelkezik a nullum crimen és a nulla poena sine lege elvéről.[58]

A legalitás elve tehát anyagi jogi értelemben a törvényesség elvét (nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege elvek) jelenti. Eljárásjogi értelemben azonban kötelezettséget teremt a bűnüldöző hatóságok, elsősorban az ügyész számára a büntető igény érvényesítésére, a büntető törvények alkalmazására, azaz nem lehet mérlegelés tárgya az állam büntető igényének érvényesítése. Az európai kontinentális jogrendszerekben ez az elv a meghatározó, azonban kivételként alkalmazzák az opportunitás elvét is, amely meghatározott feltételek esetén a bűnüldöző hatóság és az ügyész számára mérlegelhetővé teszi a büntető igény érvényesítését. A pragmatikus irányultságú jogrendszerekben (például angolszász országok) az opportunitás elve dominál.[59]

4.3 Törések a legalitáson és officialitáson

Az officialitás elvét az opportunitás és diszpozitivitás számos eleme megtörheti, a külső kérelmekhez, indítványokhoz kötöttség korlátai csorbítják a legalitás és officialitás érvényesülését. Az anyagi jogban megjelenő büntethetőségi akadály az alaki jogban is megjelenik, az anyagi jogi diszpozitív jogintézmények a büntetőeljárásban már kógensek, az eljárás tilalmát jelentik (például magánindítványhoz kötöttség). A hivatalból való eljárás alóli *kivételeket* részint a büntető anyagi jogban, részint a büntetőeljárási jogban találjuk.

[58] Lásd Nagy: i. m. 47.
[59] Lásd Nagy: i. m. 47.

4.3.1. Anyagi jogi kivételek az officialitás elve alól

a) A magánindítvány hiánya (Btk. 31. §)
A büntetőeljárási törvény értelmében magánindítványnak kell tekinteni bármely olyan nyilatkozatot, amely szerint annak előterjesztője az elkövető büntetőjogi felelősségre vonását és megbüntetését kívánja. Előterjesztésére csak a törvényben meghatározott esetekben van lehetőség, ezekben a magánindítvány a büntethetőség feltétele, hiánya pedig büntethetőségi akadály.

Azon elv alól, hogy a bűncselekmények általában hivatalból üldözendők, kivételt képeznek a magánindítványra üldözhető deliktumok. A csak magánindítványra való büntethetőség jogpolitikai indokai különfélék lehetnek: egyrészt a cselekmény viszonylag *csekély absztrakt veszélyességi foka és a magánélet tiszteletben tartása*, amikor gyakran csak a sértett tudja eldönteni, hogy szenvedett-e számottevő sérelmet [a magánlaksértés (Btk. 221. §), a zaklatás (222. §), a magántitok megsértése (223. §), a levéltitok megsértése (224. §), a rágalmazás (226. §), a becsületsértés (227. §), a kegyeletsértés (228. §), valamint a könnyű testi sértés (164. § (2) bek.)]; *másrészt az ember önrendelkezési joga és méltósága* [az egészségügyi önrendelkezési jog megsértése (218. §), kiszolgáltatott személy megalázása (225. §)]; harmadrészt a *sértett kímélete* a szexuális deliktumok körében [a szexuális kényszerítés alapesete (196. § (1) bek.), a szexuális erőszak egyik alapesete (197. § (1) bek. a) pont) és a szeméremsértés egyik alapesete (205. § (3) bek.)]; negyedrészt a *hozzátartozó sérelmére* elkövetett legtöbb nem erőszakos *vagyon elleni bűncselekmény* (382. §).

Eljárásjogi szempontból a fentebb felsorolt enyhébb bűncselekmények közül a magántitok megsértése, a levéltitok megsértése, a rágalmazás, a becsületsértés, a kegyeletsértés és a könnyű testi sértés – egy speciális kivételtől eltekintve – a Be. 52. § (1) bekezdése alapján magánvádas deliktumok (vagyis a vád képviseletét a sértett látja el, bár azt az ügyész ilyenkor is átveheti). Azoknál a bűncselekményeknél, amelyeknél a jogpolitikai indok a sértett kímélete, *közvádas bűncselekmények* (ebben az esetben a vádat eleve az ügyész képviseli).

A szexuális bűncselekmények nem magánindítványra üldözendők, ha azokkal összefüggésben nem magánindítványra büntetendő bűncselekményt is elkövetnek. Ugyanilyen rendelkezést tartalmaz a büntető kódex az egészségügyi önrendelkezési jog megsértésével (Btk. 218. §) kapcsolatban, illetve ha a becsületsértést rendvédelmi szerv tagjának sérelmére követik el [Btk. 231. (2) bek.].

b) A feljelentés hiánya (Btk. 32. §)
Bizonyos esetekben a büntetőeljárásnak csak jogszabályban meghatározott szerv, hatóság *feljelentése* alapján van helye. Büntetőjogunkban erre példát szolgáltat a Btk. 270. § (1) bekezdése a hamis váddal [ha a hamis vád folytán eljárás (alapügy) indult, ennek befejezéséig hamis vád miatt büntetőeljárás csak az alapügyben eljáró hatóság feljelentése alapján indítható], továbbá a 274. § a hamis tanúzással [hamis tanúzás miatt mindaddig, amíg az ügy, amelyben a hamis tanúzást elkövették (alapügy) nem fejeződik be, büntetőeljárás csak az alapügyben eljáró hatóság feljelentése alapján indítható]

összefüggésben. Korábban létezett még a hatóság vagy hivatalos személy megsértésének bűncselekménye, amely miatt büntetőeljárás szintén csak feljelentés alapján indulhatott, azonban ezt a bűncselekményi tényállást az Alkotmánybíróság 36/1994. (VI. 24.) AB határozata alkotmányellenesnek ítélte és ezért megsemmisítette.[60]

c) A büntethetőséghez szükséges egyéb aktusok hiánya

A Btk.-ban szabályozott ok: a legfőbb ügyész döntésének hiánya a büntetőeljárás megindításáról.

A nem magyar állampolgár által külföldön elkövetett, de a magyar törvény hatálya alá tartozó cselekmény esetén, a büntethetőség feltétele, hogy a büntetőeljárás megindítását a *legfőbb ügyész elrendelje* [Btk. 3. § (2) bek. a) pont és (3) bek.]. A passzív személyi elv érvényesüléséhez, vagyis a magyar állampolgár, a magyar jog alapján létrejött jogi személy és jogi személyiséggel nem rendelkező egyéb jogalany sérelmére nem magyar állampolgár által külföldön elkövetett olyan cselekmény megvalósítása esetén, amely a magyar törvény szerint büntetendő, a büntethetőséghez szintén az szükséges, hogy a büntetőeljárás megindítását a legfőbb ügyész rendelje el [Btk. 3. § (2) bek. b) pont és (3) bek.].

Közjogi tisztség betöltésén alapuló mentesség felfüggesztésének hiánya: A büntetőeljárási törvény 551. §-a értelmében a külön törvényben meghatározott közjogi tisztséget betöltő személyek ellen e tisztségük fennállása alatt csak a mentelmi jog felfüggesztése után indítható büntetőeljárás. Ezek a személyek – többek között – az országgyűlési képviselő, európai parlamenti képviselő, az alkotmánybíró, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és helyettese, az Állami Számvevőszék elnöke és alelnöke ellen – e tisztségük fennállása alatt – csak a mentelmi jog felfüggesztése után indítható büntetőeljárás. A hivatásos bíró mentelmi jogának felfüggesztése ügyében az Országos Bírósági Hivatal elnökének javaslatára a köztársasági elnök dönt. Az ügyész elleni eljáráshoz a legfőbb ügyész hozzájárulása szükséges. A mentesség csak a mentelmi jogot biztosító tisztség betöltésének idejére biztosítja a védelmet, azaz nem végleges akadálya a büntetőeljárás későbbi megindításának. Ezért rendelkezik úgy a Btk. 28. § (3) bekezdése, hogy a mentesség fennállásnak időtartama a büntethetőség elévülésének határidejébe nem számít be (lásd még a büntethetőség elévülésénél).

*A diplomáciai és a nemzetközi jogon alapuló mentesség*re a 2012. évi új büntető kódex – az 1978. évi korábbi Btk.-val szemben – nem tartalmaz utalást, a büntetőeljárási törvény azonban a külön eljárások körében ezt is szabályozza. Ezen mentességgel rendelkező személyek büntetőjogi felelősségre vonására nemzetközi szerződés, ennek hiányában a nemzetközi gyakorlat irányadó. Az ilyen mentességet élvező személy cselekménye bűncselekmény, de büntetőeljárást – a mentesség felfüggesztéséig – nem lehet indítani, illetve folytatni ellene (Be. 553. §).[61]

[60] Lásd Nagy: i. m. 179.
[61] Lásd Nagy i. m. : 179.

d) A tevékeny megbánás (Btk. 29. §)
A tevékeny megbánás a bűncselekménnyel okozott sérelem jóvátétele, amelyet az elkövető a közvetítői eljárás eredményeként létrejött írásbeli megállapodás alapján teljesít. *Kétarcú jogintézmény*, amelynek anyagi jogi feltételeit tevékeny megbánás elnevezéssel a Btk., az eljárásjogi szabályait pedig a közvetítői eljárás címszó alatt a Be. (221/A. §) tartalmazza. Anyagi jogi szempontból a közvetítői eljárás eredménye a tevékeny megbánás, következménye pedig a bűncselekmény jellegétől az elkövetett deliktum büntetési tételétől függ. A tevékeny megbánás a feltételektől függően ennek megfelelően vagy büntethetőséget megszüntető ok, vagy a büntetés korlátlan enyhítését lehetővé tevő ok lehet.[62]

4.3.2. Alaki jogi kivételek az officialitás elve alól

Eljárási szakasz	Jogszabályhely	Rendelkezés
nyomozás	Be. 175. § (1) bek.	A feljelentés elutasítása együttműködő gyanúsítottal szemben
nyomozás	Be. 175. § (2) bek.	A feljelentés elutasítása a fedett nyomozóval szemben
nyomozás	Be. 175/A. §	A feljelentés elutasítása a megbízhatósági vizsgálatot végző személlyel szemben
nyomozás	Be. 187. § (1) bek.	A nyomozás mellőzése a jelentősebb súlyú bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából jelentőséggel nem bíró bűncselekmény miatt
nyomozás	Be. 192. § (1) bek.	A nyomozás megszüntetése együttműködő gyanúsítottal szemben
nyomozás	Be. 192. § (2) bek.	A nyomozás megszüntetése fedett nyomozóval szemben
nyomozás	Be. 192/A. § (1) bek.	A nyomozás megszüntetése a megbízhatósági vizsgálatot végző személlyel szemben
vádemelés	Be. 220. § (1) bek.	A vádemelés részbeni mellőzése
vádemelés	Be. 221/A. §	A közvetítői eljárás
vádemelés	Be. 222. §	A vádemelés elhalasztása

[62] Lásd Nagy i. m. : 185.

Eljárási szakasz	Jogszabályhely	Rendelkezés
bírósági eljárás (tárgyalás előkészítése)	Be. 267. § (1) bek. g) pont	Az eljárás megszüntetése az olyan bűncselekmény miatt, amelynek a vád tárgyává tett jelentősebb súlyú bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából nincs jelentősége
bírósági eljárás (tárgyalás előkészítése)	Be. 267. § (1) bek. h) pont	Az eljárás megszüntetése és a vádlott megrovásban részesítése a társadalomra már nem vagy csekély fokban veszélyes bűncselekmény miatt
bírósági eljárás (tárgyalás)	Be. 306. §	A bizonyítás mellőzése
bírósági eljárás (tárgyalás)	Be. 332. § (2) bek.	Az eljárás megszüntetése az olyan bűncselekmény miatt, amelynek a vád tárgyává tett jelentősebb súlyú bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából nincs jelentősége
bírósági eljárás (tárgyalás)	Be. XXIII. Fejezet	A magánvádas eljárás
bírósági eljárás (nyilvános ülés)	Be. XXIV: Fejezet	Lemondás a tárgyalásról

a) Együttműködő gyanúsított, fedett nyomozó, megbízhatósági vizsgálatot végző személy

– A törvény mind a feljelentés elutasítását, mind a nyomozás megszüntetését lehetővé teszi, ha az eljárás olyan személy ellen folyik, akivel az együttműködési érdek jelentősebb a bűnüldözési érdeknél. Az ügyész azért mond le az állam büntetőigényének érvényesítéséről, *mert a gyanúsított olyan mértékben együttműködik* a folyamatban lévő vagy más bűnügy felderítésében, hogy az ehhez fűződő nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdek jelentősebb, mint az állam vele szemben fennálló büntetőjogi igényének érvényesítése. Nemzetbiztonsági érdeknek tekinthető Magyarország szuveneritásának biztosítása és alkotmányos rendjének védelme, így különösen:
– az ország függetlensége és területi épsége elleni támadó szándékú törekvések felderítése;
– az ország politikai, gazdasági, honvédelmi érdekeit sértő vagy veszélyeztető leplezett törekvések felderítése és elhárítása;
– a kormányzati döntésekhez szükséges, a külföldre vonatkozó, illetőleg külföldi eredetű információk megszerzése;
– az ország alapvető emberi jogok gyakorlását biztosító alkotmányos rendjének, a többpárti rendszeren alapuló képviseleti demokráciának és az alkot-

mányos intézmények működésének törvénytelen eszközökkel történő megváltoztatására vagy megzavarására irányuló leplezett törekvések felderítése és elhárítása;
– a terrorcselekmények, az illegális fegyver- és kábítószer-kereskedelem, valamint
– a nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák illegális forgalmának felderítése és megakadályozása.[63]

Bűnüldözési érdek: a jelentősebb, társadalomra veszélyességű bűncselekmények felderítése, és az elkövetők kilétének megállapítása.[64] Az együttműködésnek az elkövetett bűncselekmény felderítésére kell irányulnia, s tartalmára nézve lehet részvétel a bizonyításban, lehet információszolgáltatás a bűncselekmény tényeiről, az elkövetők kilétéről vagy hollétéről stb. A nyomozás során az együttműködésre irányuló megállapodás jóváhagyására az ügy érdemi elbírálására illetékes ügyészség vezetője jogosult. A megállapodásnak nem feltétele az előzetes információszolgáltatás.[65]

A *fedett nyomozó* a szolgálati feladatának teljesítése során, bűnüldözési érdekből követett el kisebb súlyú cselekményt, mint az, amit üldöz. Titkos információgyűjtés végett jár el kilétét leplező rendőr. Az Rtv. szerint feladatai közé tartozhat például a mintavásárlás, az álvásárlás, a bizalmi vásárlás, a bűnszervezetbe való beépülés, illetve az ellenőrzött szállítás folytatásában való részvétel, amelynek során vagy a feladat közvetlen teljesítése érdekében, lelepleződésének elkerülése érdekében válik szükségessé a bűncselekmény elkövetése. A fedett nyomozó bűncselekménye esetén a feljelentés elutasításáról, illetve a nyomozás megszüntetéséről a nyomozó ügyészség dönt.[66]

A *megbízhatósági vizsgálatot végző személy* a belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési szerv tagja.

b) A nyomozás részbeni mellőzése

Ha az ügyben több büntetendő cselekmény miatt nyomoznak, és ezek között sajátos súlybeli viszony van, az ügyész a további nyomozást határozattal mellőzheti olyan bűncselekmény miatt, amelynek az elkövetett jelentősebb súlyú bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából nincs jelentősége. A részbeni mellőzésről szóló határozatot közölni kell a sértettel, a feljelentővel, és a magánindítvány előterjesztőjével.

Csak amiatt a cselekmény miatt lehet a nyomozást mellőzni, amellyel kapcsolatban a terhelttel a megalapozott gyanút nem közölték.

A határozattal szemben jogorvoslattal (panasszal) élhet az érintett személy.

63 Láng László: *A nyomozás.* In. Szerk. Belegi József – Berkes György: *Büntetőeljárás jog. Kommentár a gyakorlat számára* HVG Orac, Budapest, 2009. 560/53.
64 Lásd Láng L.: *A nyomozás.* i. m. 560/53.
65 Lásd Láng L.: *A nyomozás.* i. m. 560/53.
66 Lásd Láng: i. m. 560/54.

c) A vádemelés mellőzése

Az ügyész határozattal mellőzheti a vádemelést az olyan bűncselekmény miatt, amelynek a vád tárgyává tett súlyosabb bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából nincs jelentősége (Be. 220. §).

A vádemelés részbeni mellőzése a legalitás elve alóli olyan kivétel, amelynek indoka az eljárás-gazdaságossági szempontokban keresendő.

Büntető anyagi jogi feltételei:

- a bűncselekmények egymással anyagi halmazatban állnak;
- a „mellőzött" bűncselekmény a büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából jelentéktelen.

Büntető eljárásjogi feltételei: A vádemelés részbeni mellőzésére a vádiratban utalni kell, és ezt a sértettel is közölni kell. Az ügyésznek tájékoztatási kötelezettsége keletkezik a sértett felé a polgári jogi igény egyéb törvényes úton való érvényesítésének lehetőségéről, illetve a pótmagánvádról.

d) A közvetítői eljárás

A „restoratív (kárhelyreállító) igazságszolgáltatás" funkcióját hivatott betölteni: az elkövető és a sértett közötti konfliktus (meg)oldásának, a bűncselekmény következményei jóvátételének és az elkövető jövőbeni jogkövető magatartása elősegítését célozza. A mediáció célja a bűncselekmény elkövetésével kiváltott konfliktus kezelése. A közvetítői eljárás a büntetőeljárással párhuzamosan folyó eljárás, de nem része a büntetőeljárásnak.

Előzményként rögzíthető, hogy az Európai Unió Tanácsának a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról szóló, 2001. március 15-i kerethatározata a büntetőeljárás során történő közvetítéshez (mediációhoz) való jogra vonatkozóan is tartalmaz rendelkezéseket. Szemben az ENSZ, illetve az Európa Tanács égisze alatt született dokumentumokkal, a kerethatározat kötelező a tagállamokra nézve. A fenti kerethatározat 10. cikke értelmében minden tagállamnak törekednie kell arra, hogy ösztönözze a sértett és a bűnelkövető közötti közvetítést, továbbá köteles biztosítani azt, hogy a mediáció eredményeként létrejött megállapodások a büntető ügyben figyelembe vehetők legyenek. A kerethatározatnak való megfelelés érdekében hazánkban a 2006. évi LI. törvény bevezette a közvetítői eljárást a Btk. és a Be. módosításával, rendelkezései 2007 januárjától hatályosak.

A közvetítői eljárás részletes szabályait pedig a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvény tartalmazza, a jogalkalmazók számára a Kúria 3. BK véleménye ad részletes iránymutatást.

A közvetítői eljárás csak akkor folytatható le, ha a bűncselekmény jellegére, az elkövetés módjára és gyanúsított személyére tekintettel a bírósági eljárás lefolytatása mellőzhető, vagy megalapozottan feltehető, hogy a bíróság a tevékeny megbánást a büntetés kiszabása során értékelni fogja.

A közvetítői eljárás feltételei

Pozitív feltételek	Negatív feltételek
– Hat bűncselekménycsoport (élet, testi épség és az egészség elleni, az emberi szabadság elleni, az emberi méltóság és az egyes alapvető jogok elleni, a közlekedési, a vagyon elleni, illetve a szellemi tulajdonjog elleni) valamelyike esetén. – Ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény. – A tevékeny megbánás miatt az eljárás megszüntetésének vagy a büntetés korlátlan enyhítésének lehet helye. – A gyanúsított a nyomozás során beismerő vallomást tett. – A gyanúsított vállalja és képes is a sértett kárát megtéríteni, vagy a bűncselekmény káros következményeit más módon a sértettnek jóvátenni. – A gyanúsított és a sértett is indítványozza, vagy önkéntesen hozzájárul a mediációs eljáráshoz. – A bírósági eljárás lefolytatása mellőzhető, vagy megalapozottan feltételezhető, hogy a bíróság értékelni fogja a tevékeny megbánást.	A terhelt – Többszörös vagy különös visszaeső. – A bűncselekményt bűnszervezetben követte el. – Bűncselekménye halált okozott. – A szándékos bűncselekményt a szabadságvesztés felfüggesztésének próbaideje alatt, vagy a szándékos bűncselekmény elkövetése miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélése után, a végrehajtás befejezése előtt, próbára bocsátás vagy vádemelés elhalasztásának tartama alatt követte el.

Az ügy közvetítői eljárásra utalásáról – főszabályként – az ügyész dönt hivatalból, vagy az elkövető, a védő, illetve a sértett indítványára. A tárgyalási szakban a bíróság is dönthet a közvetítő eljárásra utalásról. Azonban a közvetítői eljárás lehetővé tétele a bírósági eljárásban csupán kiegészítő jellegű, elsősorban a sértett érdekeinek a hatékonyabb érvényesítése érdekében akkor, ha az elkövető vádemelésig beismerő vallomást tett. A közvetítői eljárás időtartama legfeljebb 6 hónap lehet, és a bíróságoknak a felfüggesztés idejét a legfeljebb 6 hónapos határidő keretei között az adott ügy körülményeihez igazodva kell megállapítania (BKv 67.).

A közvetítői eljárás tárgyában hozott *határozatot* a sértettel, a feljelentővel és a magánindítvány előterjesztőjével közölni kell. Az ügy közvetítői eljárásra utalásáról és – eredményes közvetítői eljárást követően – a büntetőeljárás megszüntetéséről értesíteni *kell* a közvetítői eljárás lefolytatására hatáskörrel és illetékességgel rendelkező megyei (fővárosi) igazságügyi szolgálatot is. A közvetítői eljárást a közvetítői tevékenységet végző pártfogó felügyelő folytatja le a külön törvényben meghatározott eljárási rend szerint.

Lényeges *bizonyíték felhasználási/értékelési tilalom*, hogy a gyanúsítottnak és a sértettnek a közvetítői eljárás során tett, az eljárás alapjául szolgáló bűncselekményre vonatkozó nyilatkozata bizonyítási eszközként nem használható fel, továbbá a közvetítői eljárás eredménye nem értékelhető a gyanúsított terhére.

A közvetítői eljárásra utalás előtt az ügyész, ha szükségesnek tartja, meghallgathatja a gyanúsítottat, a sértettet, és – szükség esetén – a pártfogó felügyelőt.

Eredményes közvetítői eljárás alapján az ügyész vagy megszünteti az eljárást (háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény esetén) vagy vádat emel ugyan, de a bíróság a büntetés korlátlan enyhítésére vonatkozó rendelkezések alkalmazásával hozza meg a döntését a szankciókiszabás körében (ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény esetén). Harmadik, közbenső megoldásként előfordulhat az is, hogy a terhelt a megállapodás teljesítését már megkezdte, de még nem fejezte be. Ilyenkor az ügyész a három évet meg nem haladó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalaszthatja.

Eredménytelen közvetítői eljárást követően az általános eljárási szabályok szerint folytatódik a büntetőeljárás (rendszerint vádemeléssel, esetenként a vádemelés elhalasztásával). A nyomozás megszüntetésének azonban nem lehet helye.

A közvetítői eljárás eredménye és következményei

Ha nem történt megegyezés (sikertelen mediáció)	*Ha a terheltnek és a sértettnek sikerült megegyezésre jutnia, és a terhelt az okozott kárt a sértettnek megtérítette, vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette*		*Ha a terhelt a közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodás teljesítését megkezdte, de a büntethetősége nem szűnt meg*
Az ügyész a nyomozás folytatását rendeli el	3 évnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekménynél: az ügyész a nyomozást megszünteti	5 évnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekménynél: az ügyész vádat emel (ilyenkor a büntetés korlátlan enyhítésének lehet helye)	Az ügyész a 3 évet meg nem haladó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt a vádemelést 1-2 évig terjedő időre elhalasztja

A közvetítői eljárásra utalásnak csak egy alkalommal van helye a büntetőeljárás alatt.

Nincs helye a közvetítői eljárásra vonatkozó rendelkezések alkalmazásának a magánvádas, a pótmagánvád alapján folyó, a bíróság elé állításos, a távol lévő terhelttel szembeni, valamint a tárgyalás mellőzésével lefolytatott eljárásban. A magánváddal üldözendő bűncselekmények esetében sem az elsőfokú, sem a másodfokú eljárásban nincs helye közvetítői eljárásnak. Miután a terhelt bűnösségének a bizonyítása a magánvádlót terheli, az ügyben nincs nyomozás, ezért nem teljesülhet a büntetőeljárási törvényben írt feltétel (a gyanúsított a nyomozás során beismerő vallomást tett, vállalja), ami a mediációs eljárás alapja (BH 2007. 149.).

e) A vádemelés elhalasztása

Az előzőekben láthattuk, hogy az ügyész a nyomozati irat értékelése során juthat arra a következtetésre, hogy a terhelt a bűncselekményt elkövette, de bíróság által alkalmazandó szankció kiszabása nem szükséges. Ha a sértetti jogok fokozottabb biztosítását

látja indokoltnak, a közvetítői eljárásról dönt. Ha a cselekmény a társadalomra csekély mértékben veszélyes, akkor megszünteti a nyomozást és a gyanúsítottat megrovásban részesíti. Ennél súlyosabban megítélendő esetekben – amikor a bírói gyakorlat is általában elegendőnek tartja a próbára bocsátást – az ügyész a vádemelés alternatívájaként dönthet úgy is, hogy a vádemelést elhalasztja.

A vádemelés elhalasztásának egy általános (a feltételeknek megfelelő bármely bűncselekmény esetén érvényesülő) és két különös (csak meghatározott, konkrét bűncselekmények kapcsán alkalmazható) esetköre van.

Általános jelleggel helye lehet a vádemelés elhalasztásának:

- legfeljebb háromévi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény esetén;
- a bűncselekmény súlyára és a rendkívüli enyhítő körülményekre tekintettel;
- ha a vádemelés elhalasztásától a gyanúsított jövőbeni magatartásában kedvező hatás várható.

Bár a törvény a beismerő vallomást nem szabja feltételként, nyilván a gyakorlatban csak akkor állapítható meg a rendkívüli enyhítő körülmény, és ily módon az, hogy bírósági tárgyalás nélkül is elérhetők a büntetési célok, ha a nyomozás során a terhelt beismerő vallomást tesz, a kárt megtéríti, a sértett megbocsát stb. Ilyenkor az ügyész *1-2 évig* terjedő időre elhalaszthatja a vádemelést.

A jogalkotó a bírósági munkaterhek csökkentése érdekében különös méltánylást érdemlő esetben kiszélesítette az elterelés lehetőségét az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekményekre is. (222/A. §) Erre az ügyészi döntésre nyilván ritkán van lehetőség, hiszen a bíróság sem alkalmazhat próbára bocsátást a háromévi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő szándékosan elkövetett bűncselekményeknél, így elvileg azon gondatlan vétségeknél lehet alkalmazni, ahol a büntetési tétel az ötévi szabadságvesztést eléri. A szabályozás érdekes abból a szempontból is, hogy a bíróság maximum három évre bocsáthatja próbára az elkövetőt [Btk. 65.§ (3) bek.], viszont a vádemelés elhalasztásának időtartama a törvényben meghatározott büntetési tétellel azonos, azaz öt év. (Az új Btk. sem változtatott azon, hogy a Különös részben meghatározott büntetési tételeknél a három év után az öt év következik.) Ebből adódóan az ügyész súlyosabb szankciót alkalmazhat, mint a bíróság. A Be. 224. § (2) bekezdése alapján magatartási szabály előírása ebben az esetben kötelező.

A vádemelés elhalasztásának *különös esetei:*

- A kábítószerrel visszaélés egyes esetei kapcsán az ügyész a vádemelést egy évre elhalasztja, ha – bizonyos további feltételek mellett – a kábítószer-élvező gyanúsított vállalja a kábítószer-függőséget gyógyító kezelésen, kábítószer-használatot kezelő más ellátáson vagy megelőző-felvilágosító szolgáltatáson történő részvételt. E rendelkezés indoka, hogy a kábítószer-fogyasztó személy lehetőleg büntetőjogi hátrányok nélkül tudjon szabadulni szenvedélyétől.
- Az ügyész a tartási kötelezettség elmulasztásának vétsége miatt indult eljárásban a vádemelést egy évre elhalasztja, ha ettől az elmulasztott kötelezettség teljesítése várható. Nagyobb társadalmi érdek fűződik ugyanis a tartási kötelezettségek teljesítéséhez, mint az azt elmulasztók megbüntetéséhez.

f) A tárgyalásról lemondás

A bírósági tárgyaláshoz való jog alkotmányos alapjognak tekinthető, ennek ellenére a terhelt meghatározott körben jogosult lemondani arról, hogy ügyében tárgyalás keretében döntsön a bíróság. Ezáltal a bírósági eljárás egyszerűsödik, a terhelt pedig kedvezőbb büntetésre számíthat, mivel a tárgyalásról lemondó elkövetőkre a Btk. csökkentett büntetési tételkeretei az irányadóak.

Az eljárásgyorsító célkitűzések alapján, a külön eljárások számának növelését és alkalmazási lehetőségeinek bővítését zászlajukra tűző jogalkotói törekvések eredményeként az 1999. évi CX. törvény bevezette a tárgyalásról lemondás jogintézményét. Ennek következtében 2000. március 1. napjától lehetőség van arra, hogy az ügyek egy meghatározott körében a terhelt kezdeményezésén alapuló ügyészi indítvány alapján a bíróság a vádlott nyilvános ülésen tett beismerő vallomása, illetve a nyomozás iratai alapján nyilvános ülésen a vádlott bűnösségét megállapítsa, és vele szemben a Btk.-ban meghatározott, csökkentett mértékű büntetést szabjon ki, az ügyész és a terhelt között létrejött megállapodás figyelembevételével. A tárgyalásról lemondás alapján történő bírósági eljárás sajátos kompromisszum az ügy terheltje és a vádhatóság között, amelyben nemcsak a terhelt mond le gyakorlatilag az érdemi védekezésről és a bűnösség, valamint a minősítés tekintetében a fellebbezési jogáról, de az állami büntetőigény érvényesítője is lemond arról, hogy a bűncselekményre az egyébként kiszabható büntetési tételkeretek között szabják ki a büntetést.[67] A tárgyalásról lemondás tehát egy terhelti nyilatkozat, amelyben a terhelt kijelenti, hogy a külön eljárás anyagi és eljárásjogi következményeinek ismeretében lemond arról a jogáról, miszerint az ügyben a bíróság tárgyaláson, a vád és a védelem által indítványozott bizonyítási eszközök megvizsgálása után döntsön (lemond az Alaptörvény és az EJEE által is nevesített, az EJEB és az Alkotmánybíróság határozataiban megfogalmazott nyilvános bírósági tárgyaláshoz való jogról), és kéri a bíróságot, hogy az ügyet a beismerő vallomása és a rendelkezésre álló iratok alapján nyilvános ülésen, a bíróság részére megküldött megállapodáson alapuló vádirat alapján bírálja el.[68] E külön eljárási forma lényege tehát, hogy a terhelt beismerő vallomásán alapszik, és az ügy „sommás" elintézése érdekében áttöri a modern bizonyítási jog egyik alapelveként kezelt, a Be. 118. §-ának (2) bekezdésében megfogalmazott elvet, miszerint a terhelt beismerő vallomása önmagában nem elegendő bizonyíték. Azaz megszűnt annak a tételes jogban kodifikált bizonyítási elvnek az általános jellege, amely szerint a terhelt beismerése esetén is meg kell szerezni az egyéb bizonyítékokat. Tárgyalásról lemondásos eljárásban a vádlott beismerő vallomásán kívül csak a (nyomozati) iratok felolvasásának, illetve ismertetésének, és ekként a nyilvános ülés anyagává tételének van helye (ún. „csonka" bizonyítási eljárás folyik).[69]

[67] Soós László: *Lemondás a tárgyalásról*. In. Szerk. Belegi József – Berkes György: *Büntetőeljárásjog. Kommentár a gyakorlat számára*. HVG ORAC, Budapest, 2009. 1315.

[68] Lásd Soós L.: *Lemondás a tárgyalásról* i. m. 1319–1320/1.

[69] Lásd Soós L.: *Lemondás a tárgyalásról* i. m.: 1320/4.

A jogirodalom egy része[70] és különösen a joggyakorlat szkeptikusan fogadta ezt az eljárási hagyományainktól idegen jogintézményt, amely azt eredményezte, hogy a gyakorlati alkalmazása lényegében jelentéktelenné vált. A terheltek alig 0,5%-ával szemben jártak el a tárgyalásról lemondás szabályai szerint.[71] Az eljárások közel fele a Bács-Kiskun Megyei Főügyészség illetékességi területén zajlott le. Az ország egyéb főügyészségeinek nagy többségénél az eljárások száma a tízet sem érte el, de volt olyan főügyészség is, ahol egyáltalán nem alkalmazták.[72]

A tárgyalásról lemondás során az ügyész és a terhelt között *megállapodás* (ún. „vádalku") jön létre, amely tartalmazza a terhelt által beismert bűncselekmény leírását, annak büntetőtörvény szerinti minősítését, továbbá az ügyész és a terhelt nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy milyen nemű és mértékű, illetve tartamú büntetést vagy intézkedést vesz tudomásul. [Be. 538. § (8) bek.]

A Be. 534. § (1) bekezdése alapján a bíróság az ügyész indítványára nyilvános ülésen hozott ítélettel a vádlottat bűnösnek mondhatja ki és vele szemben büntetést szabhat ki, illetve intézkedést alkalmazhat, ha:

- a terhelt a tárgyaláshoz való jogáról lemond;
- a terhelt a bűnösségére is kiterjedő beismerő vallomást tesz; továbbá
- a terhelt és az ügyész között létrejött megállapodással a bíróság egyetért.

A tárgyalásról lemondás kizárt, ha a terhelt – a speciális, ún. „együttműködő terhelt" pozícióját (Be. 537. §) ide nem értve – a bűncselekményt bűnszervezetben követte el. [Be. 535. § (1) bek.]

Magánvádló vagy pótmagánvádló a tárgyalásról lemondásos eljárást nem indítványozhatja. Tárgyalásról lemondásos eljárásban a bíróság a polgári jogi igényt nem utasíthatja el.

Pozitív feltételek			Negatív feltétel
1. Az ügyész indítványozza az ilyen eljárás lefolytatását.	2. A terhelt lemond a tárgyaláshoz való jogáról.	3. A vádemelést megelőzően a terhelt teljes beismerő vallomást tesz (= a bűnösség elismerése *és* az eljárás tárgyát képző tények beismerése). 4. A megállapodás tartalmával a bíróság egyetért.	5. Magánvádló, / pótmagánvádló nem indítványozhatja.

70 Cséka Ervin: *Bevezető*. Jogtudományi Közlöny, 1998/4. 113–115.

71 Összefoglaló jelentés a tárgyalásról lemondás alapján folytatott eljárások törvényességének vizsgálatáról. Kiadta: Legfőbb Ügyészség Büntetőbírósági Ügyek Főosztálya. Bf. 389/2008. 4.

72 Fantoly Zsanett: *A büntető tárgyalási rendszerek sajátosságai és a büntetőeljárás hatékonysága.* Hvg Orac, Budapest, 2012. 274–277.

A Btk. 83. § (1) bekezdése a büntetés enyhítése körében akként rendelkezik, hogy ha a büntetési tétel alsó határa:

- tízévi szabadságvesztés, ehelyett legkevesebb ötévi,
- ötévi szabadságvesztés, ehelyett legkevesebb kétévi,
- kétévi szabadságvesztés, ehelyett legkevesebb egyévi,
- egyévi szabadságvesztés, ehelyett rövidebb tartamú szabadságvesztést lehet kiszabni.

Utóbbi esetben szabadságvesztés helyett elzárás, közérdekű munka vagy pénzbüntetés, illetve e büntetések egymás mellett is kiszabhatók. [Btk. 82. § (2) – (3) bek.] Tárgyalásról lemondás esetén az enyhített büntetési tételkeretek alsó határát kell alapul venni. [Btk. 83. § (1) bek.] További előnyt jelenthet a terhelt számára, hogy a büntetés mértékénél nem irányadó az ún. középmérték.

A tárgyalásról lemondásos eljárás feltétele a terheltnek az erre irányuló *kezdeményezése*. Amennyiben az ügyész ezzel egyetért, sor kerülhet a tárgyalásról lemondáshoz szükséges írásbeli megállapodás megkötésére. Ha az ügyész a kezdeményezéssel nem ért egyet, erről a terheltet értesíti. [Be. 538. § (2) bek.] Ha az ügyész a terhelt kezdeményezését elfogadja, az eljárásban védő részvétele kötelező. A kezdeményezés elfogadásáról az ügyész határozatban dönt, amelynek meghozatalától számított harminc napon belül köteles vádat emelni. [Be. 538. § (5) bek.] Az ügyész az ügy körülményeinek, így különösen a terhelt személye és az elkövetett bűncselekmény figyelembevételével a vádiratban indítványozhatja a tárgyalásról lemondásos eljárást.

Az ügyész a terheltet meghallgatja és közli:

- a terhelt által beismert bűncselekmény leírását;
- a Btk. szerinti minősítést; továbbá
- azt, hogy milyen nemű, mértékű, tartalmú büntetést vagy intézkedést vesz tudomásul. [Be. 538. § (6) bek.] Az ügyész a terheltet tájékoztatja a tárgyalásról lemondás alapján folytatott eljárás következményeiről, továbbá arról, hogy a megállapodást a bíróság nem köteles elfogadni.

A terhelt jogait védő rendelkezés, hogy amennyiben az ügyész és a terhelt között a megállapodás nem jött létre, az ügyész a terhelt kezdeményezéséről a bíróságot nem tájékoztathatja, az ezzel összefüggésben keletkezett iratokat a bírósághoz nem nyújthatja be.

Ha a bíróság a vádiratban megjelölt tényállással, minősítéssel és az ügyész által indítványozott büntetés vagy intézkedés nemével, mértékével, tartamával egyetért, az ügyet az ügy iratainak a bírósághoz érkezését követő *hatvan napon belül nyilvános ülésre* tűzi ki. A nyilvános ülésen egyesbíró jár el, azon az ügyész és a védő részvétele kötelező. [Be. 541. § (1)-(2) bek.] A nyilvános ülésen az ügyész ismerteti a vádat, és az ügynek a nyilvános ülésen alapuló elbírálására vonatkozó indítványát, továbbá a büntetés, illetőleg intézkedés nemére, mértékére, tartamára vonatkozó indítványát. Ezt követően a bíróság *tájékoztatja* a vádlottat a tárgyalásról lemondás és a bíróság előtt tett beismerése következményeiről, majd a vádlottat *felhívja*, hogy nyilatkozzék, lemond-e a tárgyalásról, illetőleg a bűnösségét elismeri-e.

Ha a vádlott a bűnösségét elismeri, a tárgyalásról lemond és a bíróság e tény, az eljárás iratai, valamint az esetleges kérdésekre adott válaszok alapján nem látja akadályát az ügy nyilvános ülésen való elintézésének, a vádlottat kihallgatja a vád tárgyává tett cselekményről.

A bíróság az ügyet *tárgyalásra utalja*, ha:

- a fentiek alapján az ügy nyilvános ülésen való elintézésének bármilyen akadálya merül fel;
- a vádlott a nyilvános ülésen a vallomástételt megtagadja;
- a vádlott kihallgatását követően a bíróság úgy ítéli meg, hogy a vádlott beszámítási képessége, beismerésének önkéntessége vagy hitelt érdemlősége iránt ésszerű kétely mutatkozik;
- főszabály szerint akkor is, ha a vádlottnak a bíróság előtt tett vallomása a nyomozás során, valamint az ügyész előtt tett vallomásától lényegesen eltér;
- a vádtól eltérő (súlyosabb) minősítés látszik megállapíthatónak. [Be. 542/A. § (2), (6) bek.]

Ha a bíróság a tárgyalásra utalásra nem lát alapot, a vádlottat a büntetéskiszabási körülményekre is kihallgatja. A vádlott kihallgatásának befejezése után az ügyész, ezt követően a védő felszólalhat. A bíróság a vádlott bűnösségét a beismerő vallomására és a nyomozás irataira alapítja.

A terhelttel kötött ügyészi megállapodás logikus következménye, hogy a tárgyalás mellőzéses eljárásban a bűnösség megállapítása, a váddal egyező tényállás, minősítés, valamint a vádirat keretei között meghatározott büntetés és intézkedés neme, mértéke, tartama miatt *nincs helye fellebbezésnek*, ezért a fellebbezésben csak e korlátok figyelembevételével lehet új tényt állítani vagy új bizonyítékra hivatkozni.

A másodfokú bíróság a fellebbezéssel támadott ítélet tényállásának megalapozottságára, a bűnösség megállapítására és a bűncselekmény minősítésére vonatkozó rendelkezéseit felülbírálja, a bűnösség megállapítása, a váddal egyező tényállás, továbbá a vádirati minősítéssel egyező minősítés esetén az elsőfokú ítéletet csak akkor változtathatja meg, ha a terhelt felmentésének vagy az eljárás megszüntetésének van helye.

Azzal szemben, *aki a bűncselekményt bűnszervezetben követte el*, és a nyomozás során az ügy vagy más büntetőügy bizonyításához hozzájárulva az ügyésszel, illetve a nyomozó hatósággal jelentős mértékben együttműködött, de a nyomozás megszüntetésére bármely okból nem került sor, a tárgyalásról lemondás alapján folytatott büntetőeljárásban a büntetést a Btk. 83. § és 84. § alapján kell kiszabni. Ennek megfelelően az *együttműködő terhelt* tárgyalásról lemondása esetén a szabadságvesztés mértéke:

- nyolc évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt a három évet;
- öt évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt a két évet;
- három évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt a hat hónapot nem haladhatja meg.

Ha a tárgyalásról lemondásnak nyolcévi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt van helye, a bűnszervezetben elkövetett bűncselekményre előírt szigorúbb rendelkezések nem alkalmazhatóak, a büntetést a bűncselekményre az e törvény által előírt büntetési tételkeretek között kell kiszabni. [Btk. 83. § (2)–(3) bek.]

5. Nemzetközi kitekintés

Németországban a legalitás elve egyfelől megköveteli, hogy az ügyészség nyomoztasson, ha bűncselekmény gyanúja áll fenn; másfelől köteles vádat emelni, ha az alapos gyanú a nyomozás után is fennmarad. Ennek elvi ellentétét képezi az opportunitás elve, ami – meghatározott feltételek mellett – felhatalmazza az ügyészséget a vádemelés és az eljárás megszüntetése közötti választásra.

A legalitás elve a német büntetőeljárási törvényben, az StPO-ban is érvényre jutott, mintegy biztosítékként arra, hogy az uralkodó végrehajtó hatalomnak alárendelt és emiatt nem kis bizalmatlanság nélkül szemlélt ügyészség minden bűncselekményt, személyre való tekintet nélkül üldözzön. Ez megfelel a megtorláson alapuló és Németországban sokáig uralkodó büntetési elméletnek, amely szerint az állam a korlátlan igazságtétel megvalósításához minden büntetőtörvényi kihágást kivétel nélkül büntetni rendelt. Az abszolút büntetési elv felváltásával a generális és speciális prevención alapuló felfogáson keresztül – amely a büntetés társadalmi szükségességéhez és célszerűségéhez kötődik – a legalitás elve részben elvesztette eredeti elvi jelentőségét. Ugyanakkor manapság sem tekinthető elavultnak: a demokrácia, a jogállamiság, a nulla poena sine lege, valamint a törvény előtti egyenlőség elve megköveteli, hogy a törvényhozó a büntetőjogilag üldözendő cselekmény feltételeit elvi alapon maga határozza meg, és ne engedje át a döntést a bűnüldöző hatóságnak. A legalitás elve alóli kivételek az arányosság alkotmányos elvéből következnek, tehát abból az eszméből, hogy a büntetésről egyedi esetben le lehet mondani, ha ezt preventív okok indokolttá teszik.

Az StPO-ban tehát továbbra is alapelvnek számít a legalitás elve: az ügyészség minden elkövetett bűncselekmény miatt elvben kötve van a nyomozás irányításához. Vádat kell emelnie, amennyiben a nyomozás során elegendő bizonyíték gyűlt össze. A vádemelés kizárólagos jogosultságának oldalán lép be a bűnüldözési és vádemelési kényszer.

A hatályos StPO négy csoportot különít el, amelyekben a büntetőeljárás a fennálló gyanú ellenére is megszüntethető:

a) Ha a vád jelentéktelen és nem áll fenn bűnüldözési érdek (*elenyésző érdek*)
Az *abszolút jelentéktelenség* esetében – ahol az elkövető bűnössége csekély fokú és cselekménye is kis tárgyi súllyal bír – egy költséges bírósági eljárás általában nem tűnik célravezetőnek. Ezáltal fellazul a törvény bűnüldözési kényszere a kisebb tárgyi súlyú vétségeknél – ha az elkövető bűnössége is csekély fokúnak minősül –, és a közérdek nem kívánja meg a bűnüldözés foganatosítását. Ilyenkor a bíróság eltekinthet a büntetés kiszabásától (StGB 153 b §).

A relatív jelentéktelenség esetében több bűncselekmény áll fenn, amelyek között akad csekélyebb jelentőségű is. Ilyenkor a nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmény miatt várhatóan kiszabásra kerülő büntetés előreláthatóan elegendőnek bizonyul az elkövetőre, illetve a jogrend védelmére.

Természetesen a bűnüldözés korlátozása bizonyos bűncselekményeknél nem lehetséges, még akkor sem, ha az az adott elkövető vonatkozásában célravezető lehet. A büntetőjog generál-preventív hatása ugyanis nem hagyható figyelmen kívül: a büntetőeljárás rejtett üzenetként nem továbbíthatja azt, hogy nem szükséges tiszteletben tartani a büntetőjogi normákat, ha azokat az elkövető többször megszegte. A visszaélés esetei a gyakorlatban nehezen kontrollálhatóak, a relatív jelentéktelenség miatti megszüntetés tehát jogállamilag problémás intézménynek tekinthető. Pott[73] kifejezetten alkotmányellenesnek tartja, és a legalitás elvének visszaszorítását is kritizálja.

b) Ha a bűnüldözési érdek más módon kielégíthető (*felváltható érdek*)
Az EGStGB[74] 153. § megalkotta azt a lehetőséget, hogy a vétségek üldözése is megszüntethető, ha eleinte fennállt ugyan a bűnüldözési érdek, amely azonban megszüntethető úgy, hogy a vádlottnak meghagyást és/vagy utasítást szabnak ki, amennyiben a bűnösség csekély foka ezt lehetővé teszi. E meghagyásban/utasításban előírható például kárjóvátétel, illetve meghatározott pénzösszegek kifizetése közhasznú szervezetnek vagy az állam javára. (A törvényi felsorolás nem taxatív.)

Amennyiben a gyanúsított eleget tesz a meghagyásnak/utasításnak, a büntetőeljárás megszüntetésre kerül.

c) Ha ezt magasabb rendű állami érdek elvárja (*„puha" bűnüldözési érdek*)
A StrRändG[75] meghatározott szakaszaiban az opportunitás elve mint az állami védelem eszköze található meg. A 153. d § (1) bekezdése szerint el lehet tekinteni meghatározott bűncselekmények üldözésétől, ha az eljárás lefolytatása súlyos veszélyt jelentene Németországra, vagy ha a bűnüldözést egyéb nyomós (politikai) érdek akadályozza. (Meghatározott bűncselekményeknél, mint például: hazaárulás, az eljárás lefolytatása a bűncselekményben fellelhető állambiztonsági veszélyeztetést meghaladná.) A büntetőjogot ilyen esetben a politika eszközeként alkalmazzák, így az egész szabályozás az ún. „ellenség-büntetőjog" körébe kerül, amelynél a küzdelem hatékonysága a jogállamiság fölé helyeződik. Az uralkodó vélemény szerint ez egy jogállamban nem akceptálható.

Azonos alapon nyugszik a 153 e § (1) bekezdése, amely az állam védelme érdekében elkövetett bűncselekményeket nem teszi üldözendővé akkor, ha az elkövető a bűncselekmény elkövetése után hozzájárul a bűncselekménnyel okozott veszély elhárításához

[73] Idézi: Claus Roxin – Bernd Schünemann: *Strafverfahrensrecht.* Verlag C. H. Beck, München, 2012. 79.
[74] Einführungsgesetz zum Strafgesetzbuch: Bevezető rendelkezések a büntetőtörvényhez
[75] Strafrechtsänderungsgesetz

és azt Németország fennmaradásáért, biztonságáért vagy alkotmányos rendje érdekében teszi.

d) Ha a sértett maga bűnüldözést folytathat (magánérdek)
E körbe a magánindítványra üldözendő bűncselekmények tartoznak.[76]
Németországban az informális megegyezésen alapuló eljárási gyakorlat az 1960-as években kezdett a büntetőügyek gyors elintézésének eszközévé válni. Gyakran már a nyomozás előtt, de legtöbbször a tárgyalás megnyitása után került sor a vád, a védelem és a bíróság részéről a vádalku megkötésére.[77] 1982-ben általánosan elfogadottá vált az a szemlélet, hogy „majdnem mindenki ismeri, majdnem mindenki alkalmazza, de senki sem mer beszélni róla."[78] A Szövetségi Alkotmánybíróság 1987-ben a „megegyezést" legitimnek fogadta el a jogállami garanciák betartása mellett, ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a felek rendelkezési joga nem üresítheti ki a bíróság tényállásfelderítési kötelezettségét és büntetéskiszabási jogosítványait.[79] A jogintézményre vonatkozó rendelkezések a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (BGH) egyedi eseteken keresztül kifejlesztett állásfoglalásai révén nyerték el mai keretüket és tartalmukat.[80]

A normaszöveg megfogalmazása során kifejezetten kerülték az „*Absprachen*" („megállapodás") kifejezést, nehogy az ítélet alapja egy szerződésszerűen kötelező egyezség legyen. Helyette a „*Verständigung*" („megegyezés") alternatíva mellett döntöttek. A szabályokat a jogalkotó a főtárgyalásra vonatkozó részben helyezte el. Ezzel is kifejezésre juttatta, hogy a megegyezés a főtárgyaláson jön létre, minden más egyezkedés az előkészítő szakaszban csak előzetesnek tekintendő, ami nem bír kötelező erővel.[81] Amellett, hogy a konkrét újító szabály a tárgyalásra vonatkozó rendelkezések közé került volna beiktatásra, az eljárási törvényben elszórtan számos részletszabály tölti ki a jogintézményt tartalommal. A keretszabályok dinamikus hátterét azok a rendelkezések adják, amelyek mind a nyomozati eljárásban, mind pedig a tárgyalás előkészítése és megnyitása után az egyezkedés hátteréül szolgálnak. Ennek keretében az ügyész és a bíróság tárgyalásokat folytathat a vádlottal, amennyiben ez alkalmas az eljárás előmozdítására.[82]

Az új szabályozás értelmében a bíróság az arra alkalmas esetekben megállapodhat az eljárás résztvevőivel a büntetőügy további menetéről és eredményéről. Az eljárás résztvevőinek a terhelt, az ügyészség és a bíróság tekinthető, akik együttműködhetnek, és az

[76] Claus Roxin – Bernd Schünemann: *Strafverfahrensrecht.* Verlag C. H. Beck, München, 2012. 76–85.
[77] H. H. Kühne: Das Hauptverfahren in erster Inntanz (Kézirat)
[78] Uwe Murmann: *Reform oder Wiederkehr – Die gesetzliche Regelung der Absprachen is Strafverfahren*. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik, 2009/10. 526.
[79] Lásd Murmann: i. m. 526.
[80] A BGH két alapelvi döntésében (BGHSt 43, 195 és BGHSt 50, 40) legitimálta a jogintézményt. Detlef Burhoff: *Regelung der Verständigung in Strafverfahren*. Zeitschrift für die Anwaltspraxis 2009/23. 1279.
[81] Detlef Burhoff: *Regelung der Verständigung in Strafverfahren*. Zeitschrift für die Anwaltspraxis, 2009/23. 1280.
[82] Lásd Murmann: i. m. 530.

eljárást akaratnyilatkozataikkal alakíthatják. A törvény indokolása szerint az alkalmasságot mindig az eset egyedi körülményei alapján kell eldönteni, amit majd a gyakorlat fog kialakítani. A különösen bonyolult és hosszadalmas bizonyítási eljárás, valamint olyan esetek jöhetnek itt szóba, amikor a terhelt utólagos magatartásának, tevékeny megbánásának szerepe lehet, mint például a sértett kárának jóvátétele.[83] A bíróság kezdeményezési joga nem kizárólagos, az eljárás résztvevői is javaslatot tehetnek, amely azonban egyik fél számára sem kötelező.

A megegyezés nem csupán az ítélet tartalmát képező jogkövetkezményekre, hanem az eljárás résztvevőinek eljárási magatartására (mint például bizonyítási indítványról lemondás, kárjóvátétel) is kiterjedhet.[84] Az ítélet bűnösséget megállapító része, valamint a büntetőjogi intézkedések nem képezhetik a megegyezés tárgyát. Nem lehet továbbá egyezkedni a jogorvoslatról való lemondás körében.[85]

A megállapodás kötelező eleme a beismerő vallomás. A törvényhozó a beismerés minőségét nem határozza meg a normaszövegben. A BGH értelmezésében a beismerés megengedhetőségét az ítélethozatalkor felül kell vizsgálni, nehogy egy tartalom nélküli formális beismerés szülessen. Az önmagát terhelő, semmilyen különösebb kétséget nem ébresztő vallomásnak összhangban kell állnia az iratok tartalmával, és nem vonhat maga után további tényállás-felderítési kötelezettséget.[86]

A bíróságnak ismertetnie kell, hogy az egyezséget milyen tartalommal tudná elfogadni. Ennek során az eset összes körülményeinek, valamint a büntetéskiszabási körülményeknek a mérlegelésével a büntetés alsó és felső határát is megadhatja. Az eljárás résztvevői erre észrevételt tehetnek. A megegyezés akkor jön létre, ha a vádlott és az ügyész a bíróság javaslatát elfogadja. A beleegyezés formáját a törvény nem határozza meg, az lehet szóban kifejezett és hallgatólagos is. A megegyezés előtt a tanácselnök a vádlottat kioktatja, hogy a megegyezéstől a bíróság a törvényben meghatározott feltételek esetén eltérhet.[87]

A bíróság megállapodáshoz kötöttsége megszűnik, ha jogi vagy ténybeli szempontból jelentős körülményeket figyelmen kívül hagytak, vagy ilyen új tények adódnak, és a bíróság evégből arra a meggyőződésre jut, hogy a kilátásba helyezett büntetési keret nem tett- és bűnösségarányos. Ugyanez irányadó, ha a vádlott további eljárási magatartása nem felel meg annak a magatartásnak, amit a bíróság előzetes mérlegelésének alapjául vett. A vádlott beismerő vallomása az ilyen esetekben nem használható fel. A bíróságnak a megállapodástól való eltérésről a feleket haladéktalanul tájékoztatnia kell. A vádlottat az eltérés feltételeire és következményeire figyelmeztetni kell.[88]

[83] Lásd Burhoff: i. m. 1281.

[84] Gesetzenntwurf der Fraktionen der CDU/CSU und SPD – Entwurf eines Gesetzes zur Regelung der Verständigung im Strafverfahren. 11.

[85] Lásd Murmann: i. m. 530.

[86] Gesetzentwurf der Bundesregierung, 17.

[87] *http://www.jusline.de/Strafprozessordnung_(StPO)_Langversion.htmlordnung_(StPO)_Langversion.html*: Strafprozessordnung § 257c StPO (2)-(3)

[88] StPO § 257c (4)

A német szabályozást kifejezetten sajátos vonások jellemzik, amelyek a klasszikus tárgyalásos technika ellenére mégis egyedi jelleget kölcsönöznek a jogintézménynek. Ilyen jellegzetességként említhető, hogy a törvény központi szerepet biztosít a bírónak azzal, hogy az eljárást ő kezdeményezi, és a büntetés mértékének alsó és felső határára is ő tesz javaslatot. (Ez az amerikai anyaintézményhez képest jelentős eltérésnek minősül, hiszen az Egyesült Államokban szinte kivétel nélkül tilalmazott, hogy a bíró az egyezségben bármilyen módon részt vegyen.[89])

A német szabályozás történetét végigkísérve és eredményét látva megállapítható, hogy a hivatalból való eljárás elve nem érvényesülhet a maga teljességében, hiszen a bíróság lényegében megspórolja a bizonyítási eljárást. Az ártatlanság vélelme nemcsak, hogy csorbát szenved, de lényegében teljességgel hiányzik, mert a terhelt vallomásával előrevetíti felelősségét. Amennyiben a megegyezést választja, annak kötelező feltétele a beismerés, ez pedig nincs összhangban azzal, hogy senki sem köteles önmaga ellen terhelő vallomást tenni. Ugyanakkor a szabályozás pozitívuma, hogy mivel az egyezkedés tárgyaláson zajlik, és nem zárt ajtók mögött, érvényesül a nyilvánosság, a közvetlenség és a szóbeliség elve.[90] Jóllehet a törvényhozó megteremtette az informális gyakorlat jogi kereteit, mindezt a garanciák fenntartásával nem sikerült egyensúlyba hoznia. A megegyezéssel szemben támaszható legfőbb kritikai észrevétel mégis az, hogy a joggyakorlat számára olyan hatásos eszközt teremtett, amely nemcsak kivételes esetekben alkalmazható, hanem az ügyek elintézésének általános formájává válhat.[91]

A tradíciókhoz szigorúan ragaszkodó osztrák büntetőeljárás is kénytelen meghajolni a kor és a gyakorlat kívánalmai előtt. Egy 2007-es konferencia tanúságai szerint bár a vádalku törvényileg semmilyen formában nincs szabályozva, gyakorlatilag tagadhatatlan a bíró és a védőügyvédek közötti informális egyezkedés. Ez a mindennapi életre lefordítva úgy történik, hogy a védő megvitatja a bíróval az ügyet, és megállapodnak abban, hogy beismerés esetén a bíró csökkentett mértékű büntetést szab ki. A tapasztalat szerint a probléma akkor jelentkezik, amikor ítélethirdetéskor a tanácstagok közti szavazás alapján a vártnál magasabb büntetést hirdet ki a tanácselnök. A jogbiztonságot fenyegető kérdés abban csúcsosodik ki, hogy mit tehet a tanácselnök egy olyan helyzetben, amikor az őt pusztán morálisan kötő egyezséget a többi tanácstag elutasítja.

Természetesen nem jellemző, hogy valamennyi megállapodás ilyen kedvezőtlen helyzetbe sodorja a terheltet, de maga a tény, hogy ez előfordulhat, szükségessé teszi a vádalku törvényi szinten való szabályozását. Az Osztrák Ügyvédek Szövetsége el is fogadott egy megoldási javaslatot, amely lehetővé teszi az eljárási kérdésekben és a büntetés mértékében való megállapodást. Ez alapjaiban kérdőjelezi meg a Legfelsőbb Bíróság álláspontját, miszerint tilos „szerződést kötni" a feltételezett elkövetővel, sőt mi több, a büntetőjog szabályainak megsértése miatt felelősség terheli az ebben részt vevő

[89] Amerikai Ügyvédi Kamara Közép- és Kelet-Európai Jogi Kezdeményezés: Az óvadék és a vádalku intézménye. AB CEELI. 1998. 87.

[90] Georg Küpper: *Konflikt oder Konsens*. Humboldt Forum Recht, 2007/ 14. 3.

[91] Fantoly Zsanett – Ördög-Deák Andrea: *Vádalku kontinentális módra*. Magyar Jog, 2010/6.

feleket. Az elmélet és gyakorlat közti diszkrepancia mindenképpen megoldást igényel, ami egy mindkét oldal igényeit kielégítő mérsékelt vádalku formájában nyerhetne létjogosultságot.[92]

A *francia Perben II.* elnevezésű törvény hathatós eszközt ad az ügyész kezébe. Ötévi szabadságvesztéssel nem súlyosabban büntetendő vétségek és valamennyi szabálysértés esetén megnyitja az utat egy új egyezségi lehetőség előtt. Ennek első szakasza, hogy a terhelt kényszertől mentesen, az ügyész ajánlatával kifejezetten egyetértőleg elismeri egy vagy több bűncselekmény elkövetését, és vállalja az ügyész által felajánlott kötelezettségek teljesítését (a sértett kárának kompenzálása szükségképpeni elem). A védői részvétel nem kötelező, de tíz nap haladék áll a terhelt rendelkezésére, hogy mérlegelje az ajánlatot. A kvázi ügyészi büntetőhatalom ellenpontozásaként a megállapodást a második szakaszban ellenjegyeztetni kell a bíróval, aki a feleket meghallgathatja, bár ez nem kötelező. Nincs joga módosítani az ügyész ajánlatát; azt vagy elveti, vagy elfogadja. Ennek rációja abban keresendő, hogy a változtatásokkal az egyezség elveszítené a felek általi kölcsönösen kimunkált tartalmat, módosítaná a terhelt vállalását, és tárgyalás nélküli büntetéskiszabáshoz vezetne.[93]

Dániában őrizte meg legkevésbé eredeti gyökereit a jogintézmény: itt ugyanis lényegében egyszerűsített tárgyalásként funkcionál. A beismerő vallomásért cserébe a tárgyalást egyesbíró folytatja le esküdtek nélkül, a vádat pedig nem ügyész, hanem rendőrtisztviselő képviseli.[94]

Olaszországban először az 1989-ben hatályba lépett büntető perrendtartás szabályozott egy, a vádalkuhoz hasonló jogintézményt, a „*pattegiamento*"-t. A „bűnbánó maffiózó" intézményét először antiterrorista céllal vezették be, és az enyhítés a maffia felszámolásához vezető információkért járt. A problémakezelés erősen vitatottnak minősült, mivel egyes esetekben a vádlottak úgy érték el a büntetésük csökkentését, hogy egyúttal hamis információkkal félrevezették az olasz igazságügyi szerveket. Az amerikaitól eltérően Olaszországban kötelessége az ügyésznek, hogy ismertesse a terhelttel a nyomozás által feltárt adatokat.[95] Az egyezség kimunkálása során az ügyész és a terhelt egyezséget köt a legfeljebb kétévi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény esetén, és közösen terjesztenek indítványt a bíróságnak a konkrét büntetés kiszabására. Az is lehetséges, hogy csupán az egyik fél terjeszt elő kérelmet, majd ezt követően a bíró által elrendelt szóbeli meghallgatás során bonyolítható le az alku.[96] A bíróságnak nincs mérlegelési joga a büntetés mértéke tekintetében: vagy kiszabja a megjelölt szankciót lezárva ezzel az eljárást, vagy tárgyalásra tűzi ki az ügyet a vádalku elfogadása nélkül.[97] Ha arra a kö-

92 *www.ecba.org/extdocserv/conferences/brat2008/PleaBarg_Plicher.pdf*

93 Tarr Ágnes: *A büntetőeljárás alternatívái a francia jogban*. Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai 8. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007. 336–338.

94 Farkas Ákos: *Konszenzuális elemek a büntetőeljárásban*. Magyar Jog 1992/8. 509.

95 Kertész Imre –Pusztai László: *Quo vadis büntetőeljárás?* Jogtudományi Közlöny, 1992/4. 177.

96 Hermann Joachim: Modellek a büntetőeljárás reformjához Kelet-Európában: összehasonlító jogi megközelítés. Magyar Jog, 1997/6. 304.

97 Lásd Herke: Megállapodás a büntetőperben. i. m. 102.

vetkeztetésre jut, hogy a vádlott ártatlan, fel kell őt mentenie a megállapodás ellenére is.[98] Nem éppen az eljárás gyorsításának szándéka domborodik ki abban a rendelkezésben, hogy egyezséget kötni mind a tárgyalás előkészítése során, mind pedig magán a tárgyaláson lehet.[99] A megállapodás létrejötte esetén a bíróság bizonyítást nem vesz fel, kizárólag az iratok alapján dönt. Lényeges eltérés az amerikai testvérintézménytől, hogy a terhelt hozzájárulása a megállapodás megkötéséhez nem értelmezhető beismerésként.[100] A *Corte di Cassazione*, a legmagasabb olasz fellebbviteli bíróság döntésével úgy korlátozta az egyezséget, hogy a büntetéseket csak egyharmaddal lehet csökkenteni. A Büntető perrendtartás azt is előírja, hogy az egyezséggel elért szabadságvesztés időtartama nem lépheti túl a két évet, és ellene fellebbezésnek nincs helye. A vádalkut befogadó többi kontinentális jogrendszerű országhoz hasonlóan, az olasz ítéletszerkesztés is egyszerűsített formában megy végbe; az ítélet jogerejével bíró dokumentum az egyezség megerősítését, a vádat és a büntetést foglalja magában.[101] A „*pattagiamento*" több alkalommal is jelesre vizsgázott az olasz Alkotmánybíróság próbáján, a testület a külön eljárásra vonatkozó szabályok túlnyomó részét fenntartotta.[102]

Spanyolországban a XIX. század végén kialakult *conformidad* továbbélése és fejlődése tapasztalható. 1982 és 1989 között az eljárás a következőképpen zajlott: az ügyész megküldte a vádiratot a vádlottnak, amelyben a büntetés mértékére is indítványt tett, a vádlottnak nyilatkoznia kellett a vád tárgyává tett cselekmény(ek) és az indítványozott büntetés mértékére vonatkozóan is. Ha az ügyészi indítványban szereplő szabadságvesztés mértéke nem haladta meg a hat évet, a terhelt beismerhette a bűncselekmény elkövetését, és kifejezhette a megállapodásban foglaltakkal való egyetértését.[103] 1989 óta az ügyek szélesebb körében alkalmazható *conformidad* feltétele, hogy a terhelt a tényállás lényeges elemeire beismerő vallomást tegyen, valamint védője megegyezzen az ügyésszel az eljárás lefolytatásában. Az ügyész a maximum tizenkét évi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény esetén a vádirattal együtt megküldi a terheltnek az indítványozott büntetést és annak mértékét, ha a szabadságvesztés várható tartama nem haladja meg a hat évet.[104] A vádiratra a terheltnek és a védőjének nem kell kategorikus nyilatkozatot tennie, elegendő valamilyen megjegyzést hozzáfűzni, amely jelzi az ügyésszel való kapcsolatfelvétel szándékát.[105] Ha a vádlott ezt a szankciót elfogadja, vagy további alkudozása eredményeként egyezséget köt a vád képviselőjével, a bíróság további bizonyítási eljárás lefolytatása nélkül kiszabja a büntetést.[106]

98 Lásd Hermann: Megállapodás a büntetőperben i. m. 304.
99 Mireille Delmas-Marty – John Spencer (szerk.): *European Criminal Procedures.* Cambridge University Press, Cambridge, 2008. 669.
100 Lásd Farkas : Konszenzuális elemek… i. m. 512.
101 *www.ejcl.org/113/abs113-34.html*
102 Hermann Joachim: Modellek a büntetőeljárás reformjához Kelet-Európában: összehasonlító jogi megközelítés. Magyar Jog, 1997/6. 305.
103 Lásd Nagy Anita: i. m. 56.
104 Lásd Farkas: Konszenzuális elemek… i. m. 509.
105 Lásd Nagy Anita: i. m. 57.
106 Lásd Farkas: Konszenzuális elemek… i. m. 512.

A büntetőeljárások során született megállapodások már a strasbourgi *Emberi Jogi Bíróságot* is állásfoglalás megfogalmazására kényszerítették. A Bíróság szerint az egyezmény 6. cikkében rögzített tisztességes eljárás a megállapodások szempontjából sérülhet akkor, ha egyrészt nem tartották be a vádlottal kötött megállapodásokat, másrészt pedig akkor, ha a vádlott-társak egyikével kötöttek olyan megállapodásokat, amelyek túlléptek a bíróság kompetenciáján és a bűnösség alapelvén.[107] Jung kiemeli, hogy a büntetőperekben született megállapodások csak akkor állhatnak összhangban az egyezmény szellemével, ha a terhelt a bírósági tárgyaláshoz való jogáról történő lemondásakor olyan fokú döntési szabadságot élvez, mint amilyen szabadságot a bírói eljárás biztosítana számára.[108] A Bíróság a *Deweer v. Belgium* ügyben kimondta, az érintett tagállam azon állítását, hogy a terhelt önként lemondott a bírósági tárgyaláshoz való jogáról, „alapos vizsgálatnak" kell alávetni.[109]

Bár az USA-ban is tartózkodnia kell az ügyésznek az adott ügyben a bizonyítékok által „nem kellően" alátámasztott vádemeléstől; a vádalku túlsúlya az Amerikai Egyesült Államokban szinte lehetetlenné teszi annak megállapítását, hogy mely esetekben gyakorolják az ügyészek – diszkrecionális jogkörükkel élve – a védelejtési jogukat.[110] Egyes tagállamok az ítéleti alku vonatkozásában eltérő gyakorlatot alkalmaznak a tekintetben, hogy az egyezség kialkudása bírói részvétellel vagy annak kizárásával történik-e. Több állam eljárási rendszere ismeri a nem nyilvános *plea bargaining session* ülést a bíró, az ügyész és a vádlott részvételével, amely során megállapodás születik a beismerő vallomás és a vád, valamint a büntetés mértékének kérdéséről. Ezt a modellt azonban szigorú kritika övezi, mivel ellenzői úgy vélik, hogy az aktív bírói részvételnek a vádlottra kényszerítő hatása van.[111] *Más államokban a bírót nem vonják be a büntetés mértékére kiterjedő alkufolyamatba, kizárólag az elé terjesztett ajánlat elfogadása vagy elvetése kérdésében dönt.*[112] Az Amerikai Szövetségi Büntetőeljárási Törvény vádalkut kodifikáló 11. (e) pontja azonban mindkét rendszer tekintetében kifejezetten megtiltja a bíróság részvételét magában az egyeztetési eljárásban.

Az alku megkötése azonban nem érvényesülhet a terhelt érdekeit védő garanciák nélkül. Révész tanulmányában hangsúlyozza, hogy minimum négy alkotmányos garanciának kell érvényre jutnia:

– a bűnösségét elismerő vádlottnak védővel kell rendelkeznie, vagy érvényesen le kell mondania erről a jogáról;

[107] Lásd Herke: Megállapodások a büntetőperben i. m. 24.

[108] Heike Jung: *Plea Bargaining and its Repercussions on the Theory of Criminal Procedure*. European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 1997/2. 119.

[109] Köpf Eszter: Az Európai Emberi Jogi Egyezmény 6. cikke, az akkuzatórius és az inkvizitórius eljárásjogi rendszerek. Jogtudományi Közlöny, 2001/7–8. 298.

[110] Peter Koppen – Steven Penrod: *The John Wayne and Judge Dee Versions of Justice*. In Peter Koppen – Steven Penrod (szerk): *Adversarial versus Inquisitorial Justice*, Kluwer Academic, New York, 2003. 358–359.

[111] Lásd Hermann: i. m. 303.

[112] Lásd Farkas: *Konszenzuális elemek…* i. m. 510.

– a vádlott csak megfelelő értelmi színvonal mellett ismerheti be érvényesen bűnösségét;
– a *due process* klauzula alapján a beismerés csak önkéntesen (*voluntary*) és tudatosan (*knowingly and understandingly*) történhet;
– bizonyos esetekben a bíróság a ténybeli megalapozottságot is megvizsgálja.[113]

Jelentős fejleménynek nevezhető az USA Legfelsőbb Bíróságának (*Supreme Court*) az az újabb gyakorlata, amely a bíró diszkrecionális jogkörébe utalja annak megítélését, hogy elfogadja-e „a terhelt megfontoltságának és önkéntességének meggyőző kifejezését mellőző bűnösség elismerését."[114] További biztosítékot jelent, hogy az Amerikai Ügyvédek Társasága (ABA) irányelvei kötelezővé teszik a védő számára magánnyomozás lefolytatását, ha a terhelt beismerő vallomást kíván tenni.[115] Problematikusnak tekinthető viszont, hogy lényegében a büntetőjogi felelősségről döntő vádalku egyes pontjainak kidolgozásából, az egyezségkötési processzusból pontosan a leglényegesebb szereplő, a vádlott marad ki, ugyanis az egész alku a védő és az ügyész között zajlik le, amelyben a vádlott nem vehet részt.[116]

Az amerikai Alkotmány III. cikk 2. § (3) bekezdése minden bűncselekmény esetén biztosítja a jogot az esküdtszék előtti tárgyaláshoz, így a vádalku megengedhetőségi feltételeinek elemzése a jogintézmény elterjedtével egyre nagyobb szerepet kapott a Legfelsőbb Bíróság döntéseiben.[117] A *United States v. Jackson* (1968) ügyben a legfőbb bírói fórum a tárgyaláshoz fűződő jogon keresztül tette próbára a vádalku alkotmányosságát. A törvény ugyanis halálbüntetés kiszabását csakis tárgyalás tartását követően tette lehetővé, így a vádlott lemondva alkotmányos jogáról beismerő vallomást tett egy enyhébb minősítésű bűncselekményben, csakhogy elkerülje a halálos kimenetelű szankciót. Stewart bíró, noha a vádalku melletti többségi véleményt támogatta, megjegyezte, hogy az egyezség szükségtelen beismerési hullámot indíthat el.[118] Csakhogy elkerülje a halálbüntetést, 1969-ben James Earl Ray bűnösnek vallotta magát az ifj. Martin Luther King ellen irányuló merényletben; végül 99 év börtönbüntetésre ítélték.[119] A *Boykin v. Alabama* (1969) ügyben a bíróság úgy ítélte meg, hogy a vádalku mindaddig alkotmányos, amíg a terhelt alkotmányos jogairól önként mond le, és tisztában van az alku egyezség jellegével. A *Brady v. United States* (1970) jogesetben a bíróság megvédte a vádalku intézményét, hangsúlyozva, hogy elegendőnek tartja az önkéntes és tudatos beismerést.[120] 1971-ben a *Santobello v. New York* ügyben a Bíróság igazolta a vádalku alkotmányosságát, és egészen addig ment, hogy az igazságszolgáltatás nélkülözhetetlen

[113] Révész Judit: A vádalku alkalmazásának tapasztalatai az Amerikai Egyesült Államokban. Jogtudományi Közlöny, 1999/6. 267.
[114] Lásd Hermann: i. m. 330.
[115] Lásd Farkas: *Konszenzuális elemek…* i. m. 511.
[116] Lásd Hermann: i. m. 303.
[117] *www.enotes.com/everyday-law-encyclopedia/plea-bargaining*
[118] Ördög-Deák Andrea: Ítéleti egyezség. Vádalku pro és kontra. OTDK dolgozat. 12.
[119] *www.legalserviceindia.com/articles/plea_bar.htm*
[120] Lásd Ördög-Deák A.: Ítéleti egyezség. i. m. 12.

eleme címmel „tüntette ki".[121] A Legfelsőbb Bíróság kikristályosította azt a jogelvet, hogyha a beismerő vallomás az ügyészség ígérete vagy a megkötött egyezség eredményeként születik meg, akkor az ellenszolgáltatásnak tekinthető, ezért az ígéret mindkét fél oldalán kikényszeríthető.[122] A *Santobello* ügyben az ügyész megígérte a vádlottnak, hogy a bűnösség elismeréséért cserébe nem javasol büntetéskiszabást a bírónak. Néhány hónap elteltével helyét egy másik ügyész vette át, aki a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozta. A Legfelsőbb Bíróság ellenszavazat nélkül úgy határozott, hogy az ügyész jogtalanul járt el, megszegve ezzel a vádalkut.[123]

A legtöbbet idézett és a leghíresebb jogesetek egyike a *North Carolina v. Alford*.[124] A North Carolina-i jog lehetővé tette, hogy a beismerő vallomás fejében esküdtszéki tárgyalás után kiszabható halálbüntetés helyett életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést alkalmazzon a bíróság. Alford először kétséget kizáró bizonyítékok ellenére ártatlannak vallotta magát, majd a tárgyalás előtt egy enyhébb bűncselekményben mégis beismerte bűnösségét. Az ügyész elfogadta az alkut, majd a vádlottat harminc évre ítélték. Alford fellebbezésében arra hivatkozott, hogy beismerése nem volt önkéntes, mivel azt a halálbüntetéstől való félelem motiválta. A Legfelsőbb Bíróság azonban úgy vélte, hogy az ötödik alkotmánykiegészítés („senki sem kényszeríthető önmagát terhelő vallomásra") értelmében nem minősül kikényszerítettnek a vallomás pusztán azért, mert azt a halálbüntetéstől való félelem indukálja, ha az egyezséget önkéntesen és tudatosan kötötte meg a terhelt.

1974-ben a Legfelsőbb Bíróság elnöke a Kongresszus elé terjesztett egy javaslatot a Szövetségi Büntető Eljárásjogi Kódex kiegészítéséről, amelynek köszönhetően 1975-ben a *plea bargaining* a Rules of Criminal Procedure-ben (Rule 11 Federal) törvényi szinten is létjogosultságot nyert.[125] Azóta az angolszász szakirodalomban a fogalma és több formája is kidolgozásra került. Ismeretesen a vádalku olyan egyezségkötési folyamatra épülő eljárás, amelynek lényege, hogy a terhelt beismerő vallomást tesz, és ennek ellentételezéseként a törvény számára bizonyos kedvezményeket biztosít.[126] Az angolszász jogrendszerben a bűnösség elismerése lehetővé teszi a vád képviselője számára, hogy megszabaduljon a bizonyítás hosszú és megterhelő feladatától, ehelyett azonnal tárgyalásokba kezdhet a bűncselekmény minősítéséről (*plea bargaining*) és/vagy a szankció mértékéről (*sentence bargaining*). Az előbbi esetben az ügyész az előzetes eljárás során egy vagy több vádpontban foglalt bűncselekmény beismeréséért cserébe a további vádpontok alóli felmentést ajánl fel vagy enyhíti a vádat. Hátránya ennek az egyezségtípusnak, hogy a büntetés mértéke, nagysága bizonytalan. Utóbbi esetben az ügyész megegyezhet a bíróval egy konkrét szankcióban, indítványozhatja, hogy az ítélet ne legyen ellentétes a vádlott által kért büntetéssel, továbbá indítványt tehet a bírónak,

[121] Lásd Ördög-Deák A.: Ítéleti egyezség. i. m. 12.
[122] Lásd Herke: Megállapodások a büntetőperben. i. m. 105.
[123] Lásd Révész: i. m. 391.
[124] 400 U. S. 25
[125] Lásd Nagy Anita: i. m. 48.
[126] Lásd Herke: Megállapodások a büntetőperben. i. m. 100.

hogy a később kiszabandó szankció a vádlottal való egyezségen alapuljon.[127] Az előbbiekben ismertetett két fő típus mellett létezik még egy ritkábban alkalmazott alkufajta: a ténybeli alku (*fact bargaining*) intézménye is, amelynek során az ügyész vállalja, hogy a beismert tényekért cserében nem vitatja a vádlott által elmondottakat, vagy pedig beleegyezik abba, hogy nem tárja fel a súlyosító körülményeket.[128]

Láthatóan az angolszász akkuzatórius eljárásban, ahol a felek maguk jelölik ki jogvitájuk kereteit, a vád és a védelem közötti egyezkedés nagy hagyományokkal rendelkezik. A felek – szigorú keretek között, a bíróság közreműködését sem nélkülözve – lemondanak arról, hogy egymás állításait támadják. E „tárgyalás" során a védelem felajánlhatja például, hogy a vádlott beismeri egy enyhébb bűncselekmény elkövetését, ha az ügyész azzal vádolja meg, és nem az eredetileg tervezett súlyosabb bűncselekménnyel.[129] A bíró a felek által nem vitatott állításokat tényként fogadja el, feladata az ítélethozatalra korlátozódik.

Összefoglalás

Az igazságszolgáltatás túlterheltsége szükségessé teszi a legalitás elvének áttörését és az opportunitás elvének szélesebb kontextusban való alkalmazását. Ezt a követelményt rögzíti az Európa Tanács A büntetőeljárás egyszerűsítéséről (R 87/18) szóló Ajánlása, amely több – az eljárások gyorsítását célzó – megoldást is a tagállamok elé tár. Szorgalmazza a diszkrecionális bűnvádi eljárás elvének megfontolását, továbbá kisebb jelentőségű és tömegesen előforduló bűncselekmények esetén a következő lehetőségek alkalmazását: összevont eljárások, bíróságon kívüli megegyezések, egyszerűsített eljárások.[130] Az Ajánlás arra is felhívja a figyelmet, hogy a büntetőügyek hosszú ideig történő elhúzódása rossz fényt vet a büntetőjogra és az igazságszolgáltatásra. A tisztességes eljárás megköveteli az ésszerű időn belüli meghallgatást, továbbá azt, hogy a bűncselekménnyel vádolt személy ne legyen huzamos időn keresztül a bűnösség gyanúja alatt. A hosszabb ideig elhúzódó ügyekben nehezebbé válik a bizonyítás, nőnek a költségek. Az Ajánlás arról is szól, hogy a büntetőeljárás időbeli késedelme nem csak többlet erőforrással orvosolható, hanem az eljárás egyszerűsítését megvalósító speciális eljárások alkalmazásával is.[131] Az Európai Emberi Jogi Egyezmény 6. cikke a tisztességes tárgyalásról szól, amely az ésszerű időn belüli elbírálás feltételeinek megteremtését teszi kötelezővé az egyezményhez csatlakozó államok számára.

A kontinentális hagyományokat ápoló Németország és Franciaország is meghajlott a változás követelményei előtt és a vádalku bevezetésével úgy alakította a honi eljárá-

[127] Lásd Herke: Megállapodások a büntetőperben. i. m. 101.
[128] *www.enotes.com/everyday-law-encyclopedia/plea-bargaining*
[129] Lásd Köpf: i. m. 298.
[130] Lásd Tarr: A büntetőeljárás egyszerűsítésének… i. m. 235.
[131] Lásd Tarr: A büntetőeljárás egyszerűsítésének… i. m. 252.

sokat, hogy azok egyaránt megfeleljenek a büntetőeljárási alapelvek és az egyszerűsítő megoldások elvárásainak.

A kor kívánalmaihoz jobban igazodó büntetőeljárás igénye hazánkban is régóta foglalkoztatja az elméleti és gyakorlati szakembereket. Az újítás szelleme már a rendszerváltozás után áthatotta a szakirodalmat, ugyanakkor a lemondás a tárgyalásról külön eljárás bevezetésével kapcsolatosan mintha lecsitult volna a tökéletesítés iránti küzdelem. Az új jogintézmény kezdetben eredményes kompromisszumnak bizonyult. Napjainkra azonban világossá vált, hogy a hazai vádalku az amerikai modell lecsupaszított mása, amely túlságosan óvatosra sikerült ahhoz, hogy friss vért szállítson a büntetőeljárás keringési rendszerében.[132] Egyre több szerző száll síkra amellett, hogy hatékonyabb eszközökkel kell fellépni a bírósági ügyteher csökkentése érdekében, s egyre többen szorgalmazzák az egyszerűsítő rendelkezések finomítását, illetve bővítését.[133] E tevékenység során figyelemmel kell lenni arra, hogy – még ha az eljárás során biztosított jogok nem is jelentenek abszolút jogokat és megengedett bizonyos mértékű korlátozásuk – meg kell találni az egészséges egyensúlyt az eljárás gyorsításához fűződő érdek és az egyén alkotmányos jogainak védelme között. Vagyis jogállami keretek között nem engedhető meg, hogy az egyén alkotmányos jogainak korlátozása alkotmánysértő legyen.[134]

Álláspontunk szerint a megegyezés a büntetőeljárásban egy lehetséges alternatíva az ügyteher csökkentésére és az igazságszolgáltató hatóságok tehermentesítésére. Megfelelő formájának kialakítására azonban kizárólag az „alkotmányos büntetőjog",[135] a büntetőeljárási alapelvek és garanciák szem előtt tartásával kerülhet sor.

A közvetítői eljárás bevezetésével a diverziós eljárás hatékonyan csökkenti a bíróságra kerülő ügyek számát (2007. május 31-ig 724 terhelt vonatkozásában 575 elrendelő határozat alapján folyt mediációs eljárás),[136] azonban ez nem jelent és nem is jelenthet alternatívát a társadalomra kifejezetten veszélyes alakzatok tekintetében. A mediáció alkalmazási lehetőségének kiterjesztése – a Be. esetleges ez irányú módosítása során – álláspontunk szerint akként történhetne, hogy a vádirat kézbesítése után 15 napon belül a vádlott (aki a nyomozás során tagadott vagy a vallomás megtagadási jogával élt) beismerő nyilatkozatot tehet, s ezzel megnyílik számára a közvetítői eljárás lehetősége a tárgyalás előkészítésének szakaszában. Javasoljuk továbbá, hogy a vádemelési szakban bűnhalmazat esetén az ügyészek éljenek az elkülönítés és a közvetítői eljárásra utalás lehetőségével. Ugyanakkor a törvény tegye lehetővé az első fokú bíróság számára is az elkülönítést azokra a cselekményekre, amelyekre a közvetítői eljárás lefolytatható.

[132] Lásd Ördög-Deák: i. m.

[133] Például lásd Herke: *Megállapodások a büntetőperben* c. monográfiájában vagy Lőrinczy György: *Gondolatok a büntetőeljárás egyszerűsítésének lehetőségeiről* (Bűnügyi Mozaik, Szeged, 2006) c. tanulmányában.

[134] Lásd Tarr: A büntetőeljárás egyszerűsítésének… i. m. 253.

[135] A kifejezés az állam büntetőhatalmával kapcsolatos, a büntetőjog szabályozásának jogállami, az Alkotmányban megfogalmazott követelményeinek összefoglaló jelentése. Részletesen lásd: Erdei Árpád: *Az Alkotmánybíróság és a büntetőjog*. In. Globalizáció és kriminálpolitika. Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére és halála tizedik évfordulójára. OKRI, Budapest, 2006. 53.

[136] Lásd Herke: Megállapodások a büntetőperben i. m. 180.

A legalitás kontra opportunitás „perben" nem szabad figyelmen kívül hagyni az Alkotmánybíróság ma is helytálló gondolatait sem: „Demokratikus jogállamban a büntető hatalom az állam – alkotmányosan korlátozott – közhatalmi jogosítványa a bűncselekmény elkövetőinek büntetőjogi felelősségre vonása. Ebben a büntetőjogi rendszerben a bűncselekmények a társadalom jogi rendjének sérelmeként szerepelnek és a büntetés jogát az állam gyakorolja. A bűncselekmények ténylegesen okozhatnak magánsérelmet, azonban a társadalom, a jogrend megsértéseként való értékelésük vezetett az állam büntető hatalmához, az állami büntető monopóliumhoz. A bűnüldözés kizárólagos joga egyben a büntető igény érvényesítéséről való gondoskodás kötelezettségét jelenti. Ezt tükrözi a hivatalból való eljárás törvényben rögzített büntetőeljárási alapelve, amely szerint a büntetőügyekben eljáró hatóságok a törvényben megállapított feltételek fennállása esetén kötelesek a büntetőeljárást lefolytatni (Be. 2. §)."[137]

Összefoglaló kérdések

1. Határolja el egymástól és értelmezze a hivatalból való eljárás (officialitás), legalitás és opportunitás fogalmakat! Mutasson rá ezen jogelvek közötti átfedésekre és az elhatárolási kérdésekre!
2. Milyen kivételeket szabályoz a Btk. és melyeket a Be. a hivatalból való eljárás elve alól?
3. Ismertesse a közvetítői eljárás lényegét és feltételrendszerét hatályos büntetőeljárási jogunkban!
4. Mutassa be a tárgyalásról lemondás mint a magyar vádalku törvényi szabályozásának lényegi elemeit!
5. Milyen eszközökkel segíti a jogalkotó a büntetőeljárás hatékonyságát? Sorolja fel a Be.-ben a vonatkozó jogintézményeket?

Felhasznált jogszabály

1896. évi XXXIII. tc. – A Bűnvádi Perrendtartásról (Bp.)
1951. évi III. törvény – A Bűnvádi Perrendtartásról (II. Bp.)
1962. évi 8. tvr. – A Büntetőeljárásról (I. Be.)
1973. évi I. törvény – A Büntetőeljárásról (II. vagy régi Be.)
1978. évi IV. törvény – Büntető törvénykönyv (régi Btk.)
1998. évi XIX. törvény – A büntetőeljárásról (Be.)
1999. évi CX. törvény – az Országos Ítélőtábla székhelyének és illetékességi területének megállapításáról, valamint az igazságszolgáltatás működését érintő egyes törvények módosításáról

[137] 40/1993. (VI. 30.) AB határozat

2006. évi LI. törvény – a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról
2006. évi CXXIII. törvény – A közvetítői tevékenységről
Magyarország Alaptörvénye
2012. évi C. törvény – Büntető törvénykönyv

Felhasznált irodalom

Amerikai Ügyvédi Kamara Közép- és Kelet-Európai Jogi Kezdeményezés: *Az óvadék és a vádalku intézménye*. AB CEELI, 1998.

Angyal Pál: *A magyar büntetőeljárás tankönyve.* I. kötet, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, Budapest, 1915.

Bagi Dénes et al: *A büntetőeljárás kommentárja.* Első kötet. KJK, Budapest, 1967.

Balogh Jenő – Edvi Illés Károly – Vargha Ferenc: *A bűnvádi perrendtartás magyarázata I.*, Grill Károly Könyvkereskedése, Budapest, 1898.

Bárd Károly: *Legalitás és bűnüldözés*. Jogtudományi Közlöny, 1986/9.

Belegi József (szerk.): *Büntetőeljárás-jog. Kommentár a gyakorlat számára*. HVG Orac, Budapest, 2009.

Burhoff, Detlef: *Regelung der Verständigung in Strafverfahren*. Zeitschrift für die Anwaltspraxis, 2009/23.

Cséka Ervin et al.: *A büntetőeljárási jog alapvonalai I.* Bába Kiadó, Szeged, 2006.

Cséka Ervin: *Bevezető*. Jogtudományi Közlöny 1998/4.

Mireille Delmas-Marty – John Spencer (szerk.): *European Criminal Procedures*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Elek Balázs: *A jogerő a büntetőeljárásban.* Debreceni Állam és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen, 2012.

Erdei Árpád: *Az Alkotmánybíróság és a büntetőjog*. In. Globalizáció és kriminálpolitika. Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére és halála tizedik évfordulójára. OKRI, Budapest, 2006.

Erdei Árpád: *Felújítás vagy megújítás. A büntetőeljárási jog választási lehetőségei*. Magyar Jog, 1993/8. 449–459.

Erdei Árpád: A *célszerűség rejtélye, avagy opportunitás a büntetőeljárásban*. In. Györgyi Kálmán-jubileum, 2004.

Erdei Árpád: *Tanok és tévtanok a büntetőeljárás-jog tudományában*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011.

Albin Eser: *Funktionswandel der strafrechlichen Prozessmaximen: Auf dem Weg zur „Reprivatisierung des Strafverfahrens?* ZStW (104), 1992.

Fantoly Zsanett – Ördög-Deák Andrea: *Vádalku kontinentális módra.* Magyar Jog, 2010/6.

Fantoly Zsanett: *A büntető tárgyalási rendszerek sajátosságai és a büntetőeljárás hatékonysága.* Hvg Orac, Budapest, 2012.

Farkas Ákos – Róth Erika: *A büntetőeljárás.* KJK Kerszöv, Budapest, 2004.

Farkas Ákos: *Büntetőeljárások Európában.* Magyar Jog, 2009/6.

Farkas Ákos: *Konszenzuális elemek a büntetőeljárásban*. Magyar Jog, 1992/8.

Farkas Ákos: *A falra akasztott nádpálca, avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai.* Osiris, Budapest, 2002.

Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1909.

Finszter Géza – Korinek László: *Levél a kormányzó honatyákhoz.* Népszabadság 2011. július 9.

www.nol.hu/lap/forum/20110709-level_a_kormanyzo_honatyakhoz.

Gellér Balázs: *Legalitás a vádpadon.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013.

Momcilo Grubac: *A büntetőeljárás ésszerűsítése az eljárási formák egyszerűsítése útján.* In. Tóth Károly (szerk.) Cséka Ervin Emlékkönyv – Acta juridica et politica. Szeged, 1992.

Herke Csongor: *Megállapodás a büntetőperben.* Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2008.

Herke Csongor: *Súlyosítási tilalom a büntetőeljárásban*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2010.

Joachim Hermann: *Modellek a büntetőeljárás reformjához Kelet-Európában: összehasonlító jogi megközelítés*. Magyar Jog, 1997/6.

Holé Katalin: *A büntetőeljárás alapelveinek újraértelmezése.* Belügyi Szemle 2011/4.

Heike Jung: *Plea Bargaining and its Repercussions on the Theory of Criminal Procedure*. European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 1997/2.

Kertész Imre – Pusztai László: *„Quo vadis büntetőeljárás?"* Jogtudományi Közlöny, 1992/4.

Király Tibor: *Legalitás a büntetőeljárásban*. Jogtudományi Közlöny 1986/5.

Király Tibor: *A büntetőeljárási jog útjai.* Magyar Jog 1985/3-4.

Peter Koppen – Steven Penrod: *The John Wayne and Judge Dee Versions of Justice*. In. Szerk. Koppen, Peter – Penrod, Steven: Adversarial versus Inquisitorial Justice. Kluwer Academic, New York, 2003.

Kovács Judit: *A magánvád szabályozásának hazai története az 1973. évi I. törvény megjelenéséig*. Acta Juridica et Politica. Tomus LXII. Fasc. 13. Szeged, 2002.

Köpf Eszter: *Az Európai Emberi Jogi Egyezmény 6. cikke, az akkuzatórius és az inkvizitórius eljárásjogi rendszerek*. Jogtudományi Közlöny, 2001/7–8.

H. H. Kühne: *Das Hauptverfahren in erster Inntanz* (Kézirat)

Georg Küpper: *Konflikt oder Konsens*. Humboldt Forum Recht, 2007/14.

Láng László: *A nyomozás*. In. Szerk. Belegi József - Berkes György: Büntetőeljárás-jog. Kommentár a gyakorlat számára. HVG Orac, Budapest, 2009.

Lőrinczy György: *Gondolatok a büntetőeljárás egyszerűsítésének lehetőségeiről*. Bűnügyi Mozaik, Szeged, 2006.

Lukács Adolf: A bűnvádi per előkészítő része. Lepege Lajos Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1906.

Miskolci László: *Egy konferencia tanulságai, avagy a magyar büntetőeljárás továbbfejlesztésének az ügyész a kulcsszereplője.* Ügyészek Lapja, 2001/1.

Molnár László: *A Büntető Perrendtartás kommentárja*. KJK, Budapest, 1957.

Móra Mihály – Kocsis Mihály: *A magyar büntetőeljárási jog*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.

Uwe Murmann: *Reform oder Wiederkehr – Die gesetzliche Regelung der Absprachen is Strafverfahren*. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik, 2009/10.

Nagy Anita: *Büntetőeljárást gyorsító rendelkezések az Emberi Jogok Európai Egyezményében, az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlásaiban, az Európai Unióban és a hazai jogalkotásban.* Bíbor Kiadó, Miskolc, 2008.

Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része.* HVG Orac, Budapest, 2010.

Ördög-Deák Andrea: Ítéleti egyezség. Vádalku pro és *kontra.* (OTDK dolgozat, Kézirat, 2008.

Pusztai László: *Rendőri nyomozás – legalitás*. Belügyi Szemle XXVII. évf. 7. sz.

Révész Judit: *A vádalku alkalmazásának tapasztalatai az Amerikai Egyesült Államokban*. Jogtudományi Közlöny, 1999/6.

Riz Roland: *Die Reform des italienischen Strafverfahrens.* Auslandsteil der Zeitschrift für die gesamte Starfrechtswissenschaft, 1975/1.

Claus Roxin – Schünemann, Bernd: *Strafverfahrensrecht.* Verlag C. H. Beck, München, 2012.

Klaus Sessar: *Legalitatsprinzip und Selektion.* Zur Ermittlungstatigkeit des Staatsanwalts

Soós László: *Lemondás a tárgyalásról*. In. Szerk. Belegi József – Berkes György: Büntetőeljárás-jog. Kommentár a gyakorlat számára. HVG ORAC, Budapest, 2009.

Tarr Ágnes: *A büntetőeljárás alternatívái a francia jogban.* Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai 8. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007.

Tarr Ágnes: *A büntetőeljárás egyszerűsítésének alkotmányjogi kérdései, különös tekintettel az úgynevezett külön eljárásokra.* In. Szerk. Görgényi Ilona – Horváth M. Tamás – Szabó Béla – Várnay Ernő: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis V.

Tóth Mihály: *A büntetőeljárás alapelvei.* In. Bánáti János et al.: Büntetőeljárás-jog. HVG Orac, Budapest, 2009.

Tremmel Flórián: *Magyar büntetőeljárás.* Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2001..

Nagy Judit

Az uniós bűnügyi együttműködés tendenciái (Út a jogsegélytől az Európai Ügyészségig és közös nyomozócsoportokig)

1. Bevezető gondolatok

Bár az alapvetően gazdasági alapokon megindult uniós integráció életében az egyik legfiatalabb területnek számít a bűnügyi együttműködés területe, ha ténylegesen lépésről lépésre számba akarnánk venni a bekövetkezett változásokat és elért eredményeket, megpróbálnánk felvázolni a tendenciák irányait, a fejlődésre ható faktorokat, egy-egy intézmény létrehozásánál a felmerült egyéb lehetséges alternatív útvonalakat, ezen egész tanulmánykötet nem lenne elegendő minderre. Pedig, ha csak a Maastrichti Szerződéssel (MSZ) az EU harmadik pillérében intézményesített bel-és igazságügyi együttműködés kialakulása óta eltelt időszakot nézzük, közel 25 év távlatában kell csupán visszatekintenünk erre a folyamatra. Arra a folyamatra, melyet a legtöbben az uniós jog- és intézményi fejlődés egyik legdinamikusabb, legintenzívebb és egyik legtöbb lehetőséget magába rejtő területének tekintenek, mindannak ellenére, hogy a tagállami szuverenitás védőbástyájának tekintett egyik „legérzékenyebb" területről van szó. A mennyiségi és minőségi fejlődés nem állt meg, hiszen ha csak az újabb és újabb uniós jogi aktusok, jogintézmények megszületésére, vagy pedig az alcímben szereplő Európai Ügyészség problémakörére gondolunk, láthatjuk, hogy lényegi, és a tagállami szuverenitásra nagymértékben kiható változások előtt áll még a bűnügyi együttműködés. Ez a fejlődés nem állhat meg, hiszen az együttműködés tárgyát jelentő bűnözés „fejlődése" sem áll meg, sőt!

E terület nagyon szerteágazó, ennél fogva nem célja e fejezetnek a tendenciák átfogó, minden részletre kiterjedő bemutatása, csupán néhány olyan fejlődési ívre, tendenciára, eredményre kíván rámutatni – talán hiányérzetet is hagyva ezáltal az olvasóban –, melyek ezen együttműködés legfontosabb „mérföldköveinek" tekinthetők.

2. A történelmi kezdetek

A nemzetközi bűnügyi együttműködés elméleti alapjainak gyökereit Grotius 1625-ben írt *A háború és béke jogáról* című művében találhatjuk meg, mely szerint az állam a büntetőhatalmat a saját védelme érdekében alkalmazta az emberi közösség ellen irányuló bűncselekmények esetében. Az állam vagy megbüntette az elkövetőt, vagy pedig kiadta

annak az államnak, mely meg akarta büntetni.[1] A nemzetközi bűnügyi együttműködés a gyakorlatban a XII. századig nyúlik vissza, mely elsősorban a politikai bűncselekmények felkutatására irányult. A legelső bilaterális megállapodások is (így például II. Henrik angol és Vilmos skót király 1174-es, valamint Franciaország és Anglia 1303-as szerződése is) a hazaárulók és felségsértők kiadásának körülményeit szabályozták, és egészen a XVIII. század közepéig a kiadatás intézménye a közigazgatási rendszer részeként az uralkodó céljait szolgálta.[2] A kiadatás evolúciójának modern fázisa az 1833. évi belga kiadatási törvénnyel vette kezdetét.[3]

Elmondható tehát, hogy egészen a felvilágosodás időszakáig a nemzetközi bűnügyi együttműködés politikai természetű, az államvezetés (uralkodó) érdekeit szolgáló közigazgatási rendszer részeként létező büntető igazságszolgáltatási cél nélküli kooperációt jelentett, és elsősorban a jogsegély típusú együttműködés formájában fejlődött. Bár a 18–19. század környékén felgyorsult gazdasági és társadalmi változások eredményeképpen megnövekedett és internacionalizálódott bűnözés a nemzetközi bűnügyi együttműködést igazságszolgáltatási intézménnyé alakította át, továbbra is sokáig egyetlen eszköze az alapvetően igazságügyi szervek között folytatott jogsegély típusú együttműködés maradt. Ez azonban egy idő után már nem bizonyult adekvátnak, hatékonynak a bűnözés új kialakult struktúrájával szemben, ezért olyan „reformokra" volt szükség, melyek a hatékonyság növelésén túlmenően prevenciós célokat is szolgáltak. Így a figyelem egyre inkább a rendőrségi együttműködés eszköztárának fejlesztése felé irányult.[4]

3. Mai helyzetkép: együttműködési struktúrák a multilaterális mátrixban

A nemzetközi bűnügyi együttműködés mára már egy komplex együttműködési hálót jelent a központi adminisztratív szervek és igazságügyi hatóságok (bíróságok és az ügyészségek), a nyomozó hatóságok, illetve a nyomozási jogkörrel is feljogosított közigazgatási szervek között, beleértve még a büntető jogalkotás eszköztárát is. Így tehát a hagyományos eljárási jogsegély mellett a rendőri és vámügyi együttműködés is szerves részét képezi a bűnügyi együttműködés eszköztárának. Az egységesnek tűnő struktúrában jelentős átfedések vannak az egyes részterületek között, melyek a hatásköri problémákon túlmenően jogalkalmazási dilemmákat is okoznak.[5]

1 Nagy Károly: *A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története.* Antológia. 1995, 90–92.

2 Kivételnek számított akkor az 1376-os, V. Károly és Savoya grófja által kötött szerződés, amely a köz-bűntettesek kiadatásáról rendelkezett.

3 Wiener A. Imre: *Büntetőjog Általános Rész.* KJK-KERSZÖV, Budapest, 2002, 265.

4 M. Nyitrai Péter: *Nemzetközi és Európai Büntetőjog.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 37.

5 M. Nyitrai Péter: A nemzetközi bűnügyi együttműködés területeinek összefonódása Európában: a nemzetközi rendőri együttműködés és nemzetközi bűnügyi jogsegély. Belügyi Szemle, 2004/5. 52. évfolyam, 114.

Az uniós bűnügyi együttműködés szervesen beépül a globális nemzetközi bűnügyi együttműködés rendszerébe. E tágabb kontextusba tartozik az ENSZ és az Interpol keretrendszere, valamint az Európa Tanács és egyéb regionális kooperációs platformok (például az OECD[6]) által nyújtott együttműködési fórumok lehetősége is. Végül vannak olyan szubregionális formák (például az Északi Unió,[7] Benelux Unió, BCCP[8]), melyekre nem térek ki jelen tanulmányban, de a téma átfogó értékelésénél azokat mégsem szabad figyelmen kívül hagyni.

A bűnügyi együttműködésben részt vevő hatóságok három szinten érintkezhetnek egymással:[9]

- vertikális együttműködés: ez a kooperációs forma hierarchiát feltételez a felek között (például egy nemzetközi szervezet, testület fordul egy államhoz segítséget kérve, mely esetben sokkal szűkebb körben van lehetőség a megkeresés elutasítására, és meglehetősen egyoldalú kooperációt jelent)
- horizontális együttműködés: az együttműködésben a felek kizárólag azonos hatáskörrel rendelkező hatóságok lehetnek (igazságügyi szerv – igazságügyi szerv, rendőri hatóság – rendőri hatóság között)
- diagonális együttműködés: a hatékony bűnüldözés érdekében lehetővé teszi a különböző hatáskörű szervek közötti érintkezést is, függetlenül attól, hogy ezek hierarchikus viszonyban állnak-e egymással.[10]

A nemzetközi bűnügyi jogsegély keretében a központi adminisztratív szervek és igazságügyi hatóságok (bíróságok és az ügyészségek) közötti horizontális együttműködés valósul meg.

A rendőri együttműködés a 20. század termékeként megalakult független kooperációs forma, mely alapállásban nem illeszthető be a bűnügyi jogsegély, ezáltal az igazságügyi (jogsegély típusú) együttműködés fogalmi körébe, bár részben a jogsegélyintézményekhez kapcsolódva jelenik meg. A rendőrségi együttműködésre a kooperatív modell jellemző – mint uralkodó együttműködési forma a bűnügyi együttműködésben –, mely szerint az együttműködésben résztvevő államok és hatóságok egymás szuverenitásának tiszteletben tartása mellett nyújtanak egymásnak segítséget. (Fő szabályként a saját területükön hajtanak végre cselekményeket.) A bűnügyi együttműködés legdinamikusabban

6 OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development): 1961-ben alakult Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet

7 Az Északi Unió tagjai: Svédország, Dánia, Finnország, Norvégia és Izland

8 BCCP a francia Bureau Commun de Coopération Policiére elnevezés rövidítése, amelyben Luxemburg, Németország és Franciaország rendőrei vesznek részt

9 M. Nyitrai Péter: *Nemzetközi és európai büntetőjog.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 260.

10 Az EU 2000-ben kidolgozott Eljárási Jogsegély Egyezményének 6. cikk 5. pontja intézményesíti a diagonális kooperáció lehetőségét, amikor lehetővé teszi azt, hogy az ellenőrzött szállítás, a közös nyomozócsoport létrehozása, valamint a fedett nyomozó alkalmazása eseteiben az igazságügyi szervek és a rendőri, illetve bűnüldözési feladatot ellátó egyéb közigazgatási szervek együttműködhessenek.

fejlődő területe, mivel sem a közbiztonsági, sem pedig a karhatalmi tevékenység nem követelt országok közötti kooperációt.[11]

Az alábbi táblázat a rendőri és az igazságügyi együttműködési formák jellemzőit mutatja be.[12]

	Bűnügyi jogsegély, igazságügyi együttműködés (judicial cooperation, judicial assistance)	**Rendőri együttműködés (police cooperation)**
résztvevő hatóságok	központi adminisztratív szervek és igazságügyi hatóságok (bíróságok és az ügyészségek) közötti együttműködés	nyomozó hatóságok, illetve a nyomozási jogkörrel is feljogosított közigazgatási szervek között történik
együttműködés típusa	kooperatív modell keretében történő horizontális együttműködés	kooperatív modell keretében történő horizontális együttműködés, sok integratív elemmel[13]
büntetőeljáráshoz való viszonya	része a megkereső államban folyó büntetőeljárásnak	nem része a megkereső államban folyó büntetőeljárásnak
célja	A már megindult büntetőeljárás eredményes lezárását, vagy egy már jogerősen kiszabott szankció végrehajtásának biztosítását segíti elő	megelőzés
formalitás	formális megállapodásokon alapul, garanciákkal megtűzdelve (emberi jogok védelme)	főként informális jellegű, kevésbé szabályok közé szorított kooperáció, több helyütt még szabályozatlan elemekkel[14]

[11] Finszter Géza: *A bűnüldözés működési modelljei.* Kriminológia – Szakkriminológia, Complex Kiadó, 2006. 640.

[12] Ez a táblázat M. Nyitrai Péter: *Nemzetközi és európai büntetőjog.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 265–269. munkája felhasználásával készült.

[13] A horizontális integrációs modell a bűnüldözés hatékonyságának növelése céljából lehetővé teszi azt – az állami szuverenitás tiszteletben tartása központi szerep mellett – hogy az államok illetékes hatóságai meghatározott körülmények esetén, szigorú feltételek mellett eljárási cselekményeket foganatosíthatnak (forró nyomon üldözés, határon átnyúló megfigyelés) egymás területén.

[14] Az emberi jogok védelmének előtérbe kerülése azonban mindkét együttműködési forma esetében megkívánja az ellenőrizhetőbbé válást, és ez további formalizálásokhoz, garanciák beépítéséhez vezet.

A gyakorlatban a táblázatban bemutatott két terület határvonala elmosódik.[15] Wyngaert és Stessens szerzőpáros[16] fel is vetette annak veszélyét, hogy az államok lassan a rendőri együttműködést nem az igazságügyi szervek között folyó együttműködés kiegészítéseként, hanem annak alternatívájaként, ahelyett kívánják majd alkalmazni, figyelembe véve a rendőri operativitás, információs adatbázisok és az intézményi szervezettségben rejlő előnyöket.

A kiemelkedő súlyú bűncselekmények büntetendővé nyilvánításának tárgyában folytatott együttműködés (inkriminációs együttműködés) is a bűnügyi együttműködés részét képezi, melynek alapját főként az ENSZ égisze alatt született globális egyezmények,[17] az Európa Tanács keretében elfogadott regionális egyezmények, valamint speciális uniós jogi eszközök jelentik.

Mindezeken túlmenően az európai bűnügyi együttműködés számos egyéb kérdéskört is magában foglal, melybe beletartozik például a rendőrségi stratégiák kidolgozása, a büntető anyagi és eljárási jogok harmonizációja, az európai rendőrségi kultúra kialakítása, a rendőrség fegyelmi és szervezeti egységesítése, politikai álláspontok közelítése.[18]

4. „Evolúciós" folyamatok, tendenciák

4.1 A jogi háttér fejlődése

4.1.1 Kodifikáció az Európa Tanács és az Európai Unió keretében

Az 1950-es évektől kezdve az Európa Tanács égisze alatt sorra születtek multilaterális nemzetközi egyezmények a bűnügyi együttműködés számos területét szabályozva, lehetővé téve ezáltal, hogy a részes államok a büntetőeljárás bármely szakaszában (a nyomozás megindításától a büntetés végrehajtásáig) segítséget tudjanak nyújtani egymásnak (így a teljeség igénye nélkül az 1957-ben elfogadott Kiadatási egyezmény, az 1959-ben elfogadott Kölcsönös jogsegély egyezmény, az 1972-es Büntetőeljárások átadásáról szóló egyezmény, és az 1983-ban elfogadott Elítélt személyek átadásáról szóló nemzetközi szerződés). Ezen egyezmények többé-kevésbé lefedték a büntetőeljárás teljes kereszt-

[15] A 2000. évi Uniós Jogsegély Egyezmény is tovább „bonyolítja" ezt a helyzetet annyiban, hogy nem következetes a szóhasználatában, mivel a különböző cikkekben eltérő terminológiát alkalmaz: „közigazgatási hatóság", „hatáskörrel rendelkező hatóság", „központi", „rendőri" és „vámügyi" hatóság, „megkeresett tagállam", „küldő" és „fogadó" hatóság. Könnyen előállhat az a helyzet, hogy az együttműködésben álló tagállamok esetében ezek a kategóriák tartalmilag bűnüldöző hatóságot jelentenek.

[16] Wyngaert, Ch. – Stessens, G: *The International Non Bis In Idem Principle: Resolving some of the Unanswered Question.* The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 48. 1999. Oct. 47.

[17] Például: az ENSZ keretében a Kábítószerek és pszichotrop anyagok tiltott forgalmazása elleni, 1988-ban kelt egyezmény 5. cikke

[18] Vida András: *Az európai bűnügyi rendőri együttműködés aktuális kérdései*. PhD Tanulmányok 2. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs, 2004. 360.

metszetét, és nyílt nemzetközi szerződésként bármely Európa Tanácsi tagállam, illetve harmadik államok számára nyitva álltak.

Az EU eltérő módokon lépett be a bűnügyi együttműködés szabályozásának a területére. Először is olyan jogforrásokat fogadott el, melyek nagyban épültek az Európa Tanács által korábban elért eredményekre, gondolhatunk például a kiadatás tárgyában született új egyezményekre, melyek a már meglévő együttműködések meggyorsítására és kevésbé formaságokhoz kötöttségére irányultak. Másik jellemzője volt még ennek a fejlődésnek, hogy korlátozott számú állam közötti együttműködés szabályozására irányult csupán. Kezdetben a Közösség, majd később az EU is az egyezmény mint nemzetközi szerződés eszközével próbálta szabályozni e területet, azonban az elhúzódó vagy sikertelen ratifikációs folyamatok miatt ez nem bizonyult hatékony útnak, és még a bevezetésre került ún. „rolling ratification" stratégia sem jelentett megoldást a problémára. Az Amszterdami Szerződés (ASZ) próbált gyógyírt találni a problémára a kerethatározat intézményének megteremtésével. A jogi szabályozásban való változással egy időben jelentős változás következett be az együttműködés jellegében is. Az együttműködés alapelvévé a kölcsönös elismerés alapelve vált, és alapvetően megváltozott a bűnügyi együttműködés perspektívája. Az EU látásmódja teljesen eltér az Európa Tanácsétól. Az Európa Tanács által létrehozott hálózatban kevésbé volt fontos az, hogy melyik államban kerül sor a felelősségre vonásra, a hangsúly azon volt, hogy az ne maradjon el. A tisztességes eljárás elve volt a fő célkitűzés, mely tekintettel volt minden releváns érdekre (állami, gyanúsított, áldozat, tanú). Egy alternatívákat felölelő hálózatot jelentett az Európa Tanács által kiépített egyezményi hálózat, melyben a büntetőeljárás bármely szakaszát is tekintve lehetősége volt a tagállamoknak bármely együttműködési formát igénybe venni akár párhuzamosan is, vagy pedig egymás után. Így tehát nem fordulhat elő olyan eset, hogy ne lenne lehetőség valamiféle együttműködésre az érintett tagállamok között.

Az EU-ban eredetileg az Európai Unióról szóló szerződésben rögzített büntetőügyekben folytatott együttműködésen volt a hangsúly, mely azonban hamarosan kiterjedt a büntető anyagi és eljárási jog területére is újabb és újabb kezdeményezések formájában. Ezen tendencia mellett egy másik fejlődési irány is megjelent. Az ezredfordulót követően a figyelem egyre inkább a másik államok által hozott határozatok és nyomozati módszerek kölcsönös elismerése felé fordult. A korábbi harmadik pilléres törekvések elsődlegesen a jogalkotásra irányultak és kisebb figyelmet fordítottak a végrehajtásra. Az EUMSZ 67 cikke (3) bekezdése meghatározza az EU számára azt a feladatot, hogy a célul kitűzött „biztonság magas szintjének garantálását" (többek között) a rendőri, az igazságügyi és az egyéb hatáskörrel rendelkező hatóságok koordinációjára és együttműködésére irányuló intézkedésekkel törekedjen biztosítani. Az EUMSZ 82. (igazságügyi együttműködés) és 87. (rendőrségi együttműködés) cikkei tekinthetők egyben formális mandátumként, valamint jogalkotási napirendként is az EU számára, melyek alapján megfigyelhető, hogy az EU fejlődési iránya már nem kizárólagosan csupán a büntetőügyekben folytatott együttműködésre korlátozódik.

Megállapítható, hogy az EU még mindig nem ért a végére annak a folyamatnak, mely során kiépíti, kidolgozza saját modelljét a büntetőügyekben folytatott együttműködés területén. Ezáltal megmagyarázható annak a jelensége is, hogy még mindig vannak az

együttműködéseknek bizonyos fajtái, és a büntetőeljárásnak bizonyos szakaszai, melyek még nincsenek uniós jogalkotással lefedve.

4.1.2 Kormányköziség versus szupranacionalizmus

A bűnügyi együttműködés fejlesztésére irányuló bármilyen uniós törekvés az EU életében a tagállamok politikai és alkotmányos ellenállását váltotta ki, mivel a hagyományos attitűd szerint a büntetőjog, a büntetőeljárási jog és a büntetőhatalom gyakorlása a nemzeti szuverenitás elengedhetetlen részét jelenti.

A legtöbb szerző úgy véli (mely gondolat a kormányköziséget preferálja a szupranacionalizmussal szemben) hogy a „*…büntetőjog és a büntetőeljárási jog a nemzeti hagyományokban gyökerező történelmi tapasztalatok terméke, s a gyakorlatban az együttműködés legbiztosabb alapja e tradicionális értékek kölcsönös elfogadása, tiszteletben tartása….*”[19] Bár az európai bűnügyi együttműködés alapjául szolgáló Európa Tanács és a korábbi Harmadik Pillér kormányközi alapokon nyugodott, az EU integrációs folyamatában a belső határok felszámolásával mégis jelentkeztek olyan tendenciák, melyek szupranacionális intézmények létrejöttét vonták maguk után. Természetesen nem könnyű az optimális megoldás elérése az eltérő politikai érdekek és tradíciók, valamint az integráció védelme határmezsgyéjén.[20]

Az MSZ és az ASZ rendelkezései a bűnügyi együttműködés körébe eső politikák területén inkább a kormányközi együttműködést szorgalmazták, bár egyes rendelkezéseik – például az ASZ K14 cikkelye,[21] bizonyos politikák első pillérbe való átemelése, valamint magának az Europolnak a létrejötte – alapot adtak szupranacionális törekvéseknek is.

A harmadik pillér jogi keretrendszere identitási krízishelyzetbe[22] került, mivel már nem lehetett sem tradicionálisan kormányközi jellegűnek, sem pedig szupranacionális intézményi struktúrájúnak tekinteni. A büntetőjog és a bűnügyi együttműködés politikailag érzékeny területnek számít, mely megmagyarázza egyrészről azt, hogy miért vonakodnak a tagállamok ezen terület feletti hatalmukat átengedni uniós szintre, másrészről pedig maga után vonja azt is, hogy amennyiben az uniós tagállamok ténylegesen intenzív együttműködést szeretnének ezen a területen, akkor át kell engedniük hatáskörük egy részét. A harmadik pillér a nemzetközi közjogon alapult, ellentétben a bel- és igazságügyi térség egyéb, az első pillérbe tartozó politikáival. A legfontosabb jogi instrumentuma a kerethatározat volt, melyet csak egyhangúlag fogadhattak el a tagállamok, mely minden állam vonatkozásában vétójogot jelentett, ami eléggé meglepő volt annak

[19] Holé Katalin: *Bűnügyi együttműködés Európában.* Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok XXXVI. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 1999. 273.

[20] Holé Katalin: *Bűnügyi együttműködés Európában.* Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok XXXVI. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 1999. 274.

[21] Ez a cikk lehetővé tette, hogy a rendőrségi és büntetőügyekben történő együttműködés a szerződés módosítása nélkül is átkerülhet a szupranacionális első pilléres struktúrába.

[22] Olivia den Hollander: Caught Between National and Supranational Values: Limitations to Judicial Cooperation in Criminal Matters as Part of the Area of Freedom, Security and Justice within the European Union. International Community Law Review 10. 2008. 51.

tükrében, hogy a Szabadság, Biztonság és Jog érvényesülése térségének (továbbiakban SZBJT) egyéb politikái az első pillérbe tartoztak. Ez meglehetősen ellentmondónak tűnt. Végül is a SZBJT olyan közös értékekre és alapelvekre irányul, melyek szorosan kapcsolódnak az első pillér szupranacionális jogi keretéhez, valamint olyan közös érdekek kiszolgálása a célja, melyek a tagállami érdekek felett álltak.

Elképzelhetetlen volt az, hogy ilyen politikailag érzékeny területeken 25-27 tagállam egyhangúlag fogadjon el közvetlen hatású jogi aktusokat. Ezzel a módszerrel az államok meg tudták tartani a szuverenitásukat, és alkalmanként, amikor tényleg égető szükség volt rá, elfogadtak egy-egy kerethatározatot.

A korábbi harmadik pillér nem jelentett hatékony jogi alapot ahhoz, hogy általa elérhetővé váljanak a SZBJT célkitűzései. Emellett a megfelelő demokratikus és igazságügyi kontrollt biztosító hatáskörök tekintetében sem jelentett valódi hatáskör-szétválasztást, mely súlyos jogi következményekkel járt a személyek jogi védelme tekintetében (a harmadik pillér a büntetőügyeket érintette, melyben abszolút létfontosságú ez a fajta védelem).

A bel- és igazságügyi együttműködés politikái a korábbi periferiális helyzetükből az uniós integrációs folyamat központi csúcsprioritásaivá nőtték ki magukat, mely egyértelmű elmozdulást jelentett a korábbi dominánsan gazdasági unió területéről a politikai unió felé. A kezdetben tisztán kormányközi alapokon létrejött együttműködés fokozatosan egyre közelebb került az Európai Közösség struktúrájához, és szupranacionális eljárásaihoz. Külső események (2001. szeptemberi, illetve a koszovói menekültek krízise) pedig további katalizátorként működtek ebben a folyamatban.

4.1.3 A Lisszaboni Szerződés után

A 2009. december 1-jén hatályba lépett Lisszaboni Szerződés (LSZ) pedig alapjaiban változtatta meg nem csak a SZBJT területét, hanem az egész EU életét, struktúráját és döntéshozatali mechanizmusait. Azzal, hogy a maastrichti három pillért egyetlen közös struktúrába „gyúrta" ez a szerződés, azonos jogi alapra helyezte az addig kínos következetességgel a nemzetek (kormányok) közötti együttműködésbe utalt bel- és igazságügyek kezelését a kezdettől fogva nemzetek feletti szinten (is) igazgatott piaci, gazdasági vonatkozású (első pilléres) területekkel. A Corpus Juris és az Európai Ügyészség intézményének a lehetősége, valamint az Europol uniós ügynökséggé válása egyre inkább megalapozza azon törekvést, melyet Wyngaert úgy fogalmazott meg 1999-ben,[23] hogy az EU térsége végső soron egy – az európai területi elven alapuló – ún. regionális univerzális joghatóság princípiuma alapján működő egységes jogi térséggé válás folyamatán megy keresztül.[24]

[23] Ch. Van Den Wyngaert: *The Transformations of International Criminal Law in Response to the Challenge of Organised Crime* – General Report. International Review of Penal Law, 1999. Vol. 70. No 1–2.149.

[24] M. Nyitrai Péter: Az Európai Unió bűnügyi együttműködésének rendszertani megközelítése. Az Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF) az Európai Unió bűnügyi együttműködési rendszerében. KJK-KERSZÖV Budapest, 2005. 186.

Bár az elmúlt közel 10 évben a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés óriási mennyiségi (jogi aktusok nagy száma) és minőségi fejlődésének lehettünk tanúi,[25] az ezen a területen jelentkező eredménytelenség, hatékonyság és transzparencia hiánya miatt – melyek hátterében többek között a kormányközi jellegből adódó egyhangú döntéshozatal, az uniós rendelkezésekkel szembeni tagállami ellenállás, a speciális jogi aktusokból (kerethatározat, egyezmény) eredő végrehajtási nehézségek[26]…stb. – sokan azt várták a LSZ-től, hogy jelentős áttörést hoz majd ezen politikák területén, lerombolván a bűnügyi együttműködés előtt álló akadályokat.

Lényegesnek tartom kiemelni azon legfőbb változásokat, melyeket a LSZ „vívmányainak" tekinthetünk a bel-és igazságügyi együttműködés térségében, hiszen ezen eszszenciális változások eredményeképpen jelentős „lökést" kapott az EU bűnügyi együttműködésének fejlődése.

A teljesség igénye nélkül ehelyütt csupán utalni szeretnék az alábbi felsorolással a legfontosabb újításokra:

- Pilléres struktúra eltörlése: melynek direkt következménye az, hogy az ún. közösségi metódus kiterjedt a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés területeire is.
- Változások a döntéshozatali metódusokban, eljárásokban: mely a korábbi harmadik pilléres területen is nagyobb hatékonyságot, jogi biztonságot, kiszámíthatóságot és demokratikus kontrollt jelent. A jogi eszközök heterogenitása, intézményi kettőssége megszűnik, és egységessé válik a jogi eszközök nómenklatúrája, mely átláthatóbbá és könnyebben megérthetőbbé teszi a jogalkotási eljárásokat.
- Az Európai Parlament és a nemzeti parlamentek megerősödött szerepe: válaszul szolgál a büntetőügyekben folytatott rendőri és igazságügyi együttműködés területén ezidáig tapasztalható demokratikus deficit problematikájára.
- Az Európai Bíróság hatáskörének kiterjesztése ezen terület politikáira[27]: bár eltolt idejű hatályba lépéssel valósul meg, de a bírói kontroll elengedhetetlenül fontos a polgári szabadság, alapvető jogok és a jogrend védelme érdekében, hangsúlyosan ezen a területen is.
- Az EU Alapjogi Chartája: közvetlenül kötelezővé vált minden egyes uniós intézmény, testület, hivatal és ügynökség vonatkozásában, valamint mindazon

[25] M. Fletcher szerint az elmúlt kb. 10 évben a teljes uniós jogalkotás körülbelül 40%-át teszik ki a SZBJ térségének politikában alkotott jogi aktusok (lásd M. Fletcher: *Extending „indirect effect" to the third pillar: the significance of Pupino?* 2005. E. L. Review. 869.)

[26] A III. Pillérben az Európai Bíróság joghatósága korlátozott volt, és a Bizottság nem kezdeményezhetett a tagállamokkal szemben szerződésszegési eljárást amiatt például, ha azok elmulasztották a kerethatározat átültetésére nyitva álló határidőt.

[27] Kivételt jelent ezen joghatóság alól a tagállamok rendőrsége vagy más bűnüldöző szolgálata által végrehajtott intézkedések érvényességének vagy arányosságának, valamint a közrend fenntartásával és a belső biztonság megőrzésével kapcsolatos tagállami hatáskörök gyakorlásának felülvizsgálata. Emellett speciális helyzetben vannak mindazon jogszabályok is, melyek a szerződés hatályba lépése előtt kerültek elfogadásra, léptek életbe,, mivel ezekre 5 éven keresztül nem vonatkozik a bíróság joghatósága, kivéve, ha ezen időszak alatt módosításra kerülnek.

tagállam tekintetében, amelyek implementálták az uniós jogot (lengyel és brit távolmaradás)

– Az EU jogi személyisége: Az Unió ezáltal tehát csatlakozik az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez (1950), melynek jelentős kihatásai vannak a korábbi harmadik pilléres politikák körében is.
– Az Európai Ügyészség felállításának lehetősége[28]: olyan testület jöhet létre, mely közvetlen végrehajtó hatáskörrel rendelkezve felelős lesz az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények nyomozásáért, a bűnvádi eljárás lefolytatásáért, valamint a bíróság elé juttatásáért.
– A belső biztonságért felelős állandó bizottság, COSI létrehozása: célja, hogy az EU-n belül a belső biztonság területén folyó operatív együttműködés támogatást kapjon.
– A kölcsönös elismerés elvét nyilvánítja az együttműködés alapelvévé.[29]
– Elismeri az EU kompetenciáját a tagállami anyagi és eljárási büntetőjogok közelítése területén.[30]
– Hangsúlyosabb szerepet szán az Europolnak és Eurojustnak a bűnügyi együttműködés elősegítésében, koordinálásában.[31]

Természetesen ezen változtatások szükségszerűen maguk után vonták bizonyos „ellensúlyok" beépítését is (vészfékeljárás, opt-out, megerősített együttműködés), melyek lehetővé teszik a tagállamok számára, hogy leblokkolják valamely uniós jogalkotás folyamatát, amennyiben az sérti a tagállami büntetőhatalmuk gyakorlását.

Mindezen változások összevetésekor megállapítható, hogy a föderális (szupranacionális), illetve konföderális (kormányközi) Európát támogató államok kompromisszumaként születtek meg a rendőrségi és igazságügyi együttműködésre vonatkozó rendelkezések. Az Európai Ügyészség felállítását valószínűleg az előbbi (föderális irányultságú) csoport államai „erőltetik", míg az ellensúlyozásra beépített opt-out, és egyéb eszközöket a másik tábor államai használhatják fel nemzeti szuverenitásuk védelmében.[32]

Azonban a változások ellenére a különbség a korábbi I. és III. pilléres politikák között továbbra is megfigyelhető. A büntetőjogi együttműködés továbbra is a tagállami szuverenitás megkérdőjelezhetetlen része marad, melynek egyik megfogalmazását megtalálhatjuk az Európai Ügyészségre vonatkozó Javaslattal (lásd 5. alfejezet) szembeni holland parlamenti sárgalap indokolásában. „*A Felsőház elismeri az uniós forrásokat érintő csalások elleni hatékony fellépés fontosságát, de úgy véli, hogy a büntetőjog elsődlegesen nemzeti hatáskörbe tartozik, és ebből következően e bűncselekmények felderítése és a felelősökkel szembeni büntetőeljárás lefolytatása elsődlegesen a nemzeti hatóságok feladata.*"

[28] EUMSZ 86. cikk (1) bekezdés
[29] EUMSZ 82. cikk (1) bekezdés
[30] EUMSZ 83. cikk (1), és EUMSZ 82. cikk (2) bekezdés
[31] EUMSZ 85., 86., 88. cikkei
[32] Csonka Péter: *Az európai büntetőjog jövője.* Az európai büntetőjog kézikönyve. Szerk: dr. Kondorosi Ferenc és dr. Ligeti Katalin. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 833.

4.2 Változások a klasszikus bűnügyi együttműködési formák területén

4.2.1 Kiadatás

A klasszikus bűnügyi együttműködési formák tekintetében a kiadatás jogintézményében – melynek alapja az Európai Kiadatási Egyezmény – a 2002-es kerethatározattal bevezetett európai elfogatóparancs jelentős változásokat eredményezett, hiszen az uniós tagállamok között a kiadatást felváltotta az átadás intézménye. Fontos azonban kiemelni, hogy harmadik államok relációjában továbbra is fent maradtak a kiadatás hagyományos szabályai, azonban megfigyelhető tendencia a bűnügyi együttműködés hatékonyságát növelő informális elemek erősödése (egyszerűsített kiadatási eljárás), valamint a kiadott személy emberi jogainak fokozottabb tiszteletben tartása.

4.2.2 Eljárási jogsegély

Az uniós államok közötti eljárási jogsegély kezdeti jogalapját az Európa Tanács égisze alatt 1959-ben kötött Európai Kölcsönös Jogsegély Egyezmény (és Kiegészítő Jegyzőkönyve) szabályozta, de külön szabályrendszert alkottak a Benelux államok egymás között, valamint az Északi Unió államai is. Tovább „bonyolították" a helyzetet a Schengeni Végrehajtási Egyezmény (SVE) eljárási jogsegélyre vonatkozó rendelkezései, valamint a Harmadik Pillér keretében született bűncselekmény-specifikus egyezmények (például az 1997-es Tisztviselőket érintő korrupció elleni egyezmény) releváns elemei. Ezt a többek által átláthatatlannak aposztrofált helyzetet próbálta tisztázni a 2000-ben elfogadott és 2005. augusztus 23-án hatályba lépett Uniós Jogsegélyegyezmény és Kiegészítő Jegyzőkönyve (mely kiegészíti az említett Európa Tanács anyaegyezményét).

Idővel a szervezett bűnözés erősödésére és egyre komplexebbé válására adott válaszként az eljárási jogsegély új formái alakultak ki, melyek egy része arra irányult, hogy a szervezett bűnözés anyagi alapjait elvonva próbálja gyengíteni a bűnözői csoportok tevékenységét (elkobzási jogsegély). Bizonyos új formái a telekommunikációs technika fejlődésének vívmányait építették be a bűnügyi együttműködés eszköztárába (video- és telefonkonferencia, távközlés lehallgatása), míg más újdonságok az extraterritoriális nyomozások területére nyitottak új kapukat (fedett nyomozások, közös nyomozócsoport és ellenőrzött szállítások).

Az eljárási jogsegély uniós szabályrendszerét számos kritikával lehet illetni (alapvető hiátusok, alapvető emberi jogok védelmét háttérbe szorító bűnüldözési érdek stb.).[33] Ehelyütt Ligeti elemzéséből egy tendenciát emelek ki, azt, hogy az „eljárási jogsegélyt is egyre nagyobb mértékben a kölcsönös elismerés elve fogja meghatározni", mely alapján feleslegessé válnak a hagyományos jogsegélyeljárás elemei, és helyüket átveszi a jogsegélyre irányuló igazságügyi hatóság által kibocsátott határozatok közvetlen végrehajtása.

[33] Lásd erről bővebben: Ligeti Katalin: *Eljárási jogsegély.* Az európai büntetőjog kézikönyve. Szerk. Kondorosi Ferenc és Ligeti Katalin. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 123.

4.2.3 Forum regit actum versus locus regit actum

Az Európai Kölcsönös Jogsegélyegyezmény a jogsegély intézésére a nemzetállami szuverenitásra épülő locus regit actum elvének érvényesülését írta elő a 3. cikkében, ami azt jelenti, hogy az eljárást annak az államnak a joga határozza meg, ahol a megkeresés teljesítésére sor kerül. Bár több gyakorlati problémát is felvetett ezen elv alkalmazása (például a bizonyítékok felhasználhatósága), mégis több évtizedig kőbe vésett alapelvként tisztelték. Az Uniós Jogsegély Egyezmény a forum regit actum elvének bevezetésével megtörte ezt a tradíciót, és a jogsegély teljesítésére a megkereső állam jogszabályait írja elő, amennyiben ezek alkalmazása nem sérti a megkeresett állam jogi alapelveit. Ez az elv azonban nem érvényesül az ellenőrzött szállítások, a fedett nyomozás és a közös nyomozócsoportok esetében.

4.3 A kölcsönös elismerés elvén alapuló, uniós integráció keretében született bűnügyi együttműködési formák

A kölcsönös elismerés elve azt jelenti, hogy az uniós tagállamok egymás meghatározott jogi aktusait minden külön eljárás nélkül érvényesnek és végrehajthatónak ismerik el. Ennek a piacgazdaságban jól működő alapelvnek a bűnügyi együttműködésbe való átültetése 1998 júniusában merült fel először a Cardiffban megrendezett EU-csúcsértekezleten,[34] majd az 1999. évi októberi tamperei csúcson már az uniós tagállamok közötti polgári és bűnügyi együttműködés sarokkövének tekintették, mely kiemelt szerepet a hágai és stockholmi programok tovább erősítettek. A LSZ eredményeképpen pedig már általános érvényű kodifikált elvként van jelen a bűnügyi együttműködés területén, de nem aggályoktól mentesen. Hiszen ezen alapelv feltétlen érvényesülése Karsai szerint[35] a tagállamok között meglévő teljes és valódi kölcsönös bizalom nélkül, vagy pedig egy magasabb rendű célkitűzés nélkül nem valósulhat meg. Amennyiben e két útvonal egyike sem járható, akkor továbbépítve az előző gondolatmenetet, „legyen az bármilyen paradox – a kölcsönös elismerés elvének aggálytalan érvényesüléséhez a még szorosabb büntetőjogi integráción, a jogközelítésen vagy akár jogegységesítésen keresztül vezet az út."

4.3.1 Európai elfogatóparancs mint első konkrét megvalósulása a kölcsönös elismerés elvének a bűnügyi együttműködés területén

Az európai elfogatóparancsra vonatkozó új kerethatározat[36] (amely 2004. január 1-jén lépett hatályba) az EU tagállamok között felváltotta a kiadatást egy olyan új rendszerrel,

[34] Farkas Ákos: Az Európai Bíróság és a kölcsönös elismerés elvének hatása az európai büntetőjog fejlődésére. Miskolci Jogi Szemle, 6. évfolyam, 2011. 72. különszám

[35] Karsai Krisztina: Kölcsönös elismerés elve. Az európai büntetőjog kézikönyve. Szerk. Kondorosi Ferenc és Ligeti Katalin. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 156.

[36] A Tanács kerethatározata (2002. június 13.) az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról (2002/584/IB), HL L 190, 2002. július 18., 1–20.

melyben a keresett személyeket „átadják" a megkereső államnak. Egy tagállam bármely bírósága által kiadott elfogatási parancs az egész EU területén érvényesnek minősül. Változás történt a terminológiában is, mely szerint már nem megkereső és megkeresett államról beszélünk, hanem „kibocsátó" és „végrehajtó" igazságügyi hatóságokról. A végrehajtás időtartama jelentősen lecsökkent, és a kiadatáshoz képest jelentős változást jelent az is, hogy az európai elfogatóparancs alapján a keresett személyt a kettős büntetendőség (kettős inkriminció) vizsgálata nélkül át kell adni a kerethatározatban meghatározott bűncselekményfajták körében, és a megfogalmazott feltételek fennállta esetén.

Az európai elfogatóparancs hat új elemet vezet be a hagyományos kiadatási eljárásokhoz képest: szigorú határidők, leegyszerűsödött (gyorsabb eljárások), politikától való mentesség (kizárólag igazságügyi eljárás), saját állampolgárok átadása, garanciák (a személyek átadását az elfogatóparancsot kibocsátó állam által nyújtandó háromféle garanciához lehet kötni), a megtagadás okai (az elfogott személy átadásának megtagadására három kötelező és hét mérlegelhető ok alapján kerülhet sor).

4.3.2 A kölcsönös elismerés elvének megjelenése a bűnügyi együttműködés egyéb területein

Az európai elfogatóparancs az első példája a kölcsönös elismerés elve gyakorlati megvalósulásának. Ezt követően az EU még további területeken fogalmazta meg a kölcsönös elismerés elvének érvényesítésére irányuló törekvéseit, és például (a teljesség igénye nélkül) az alábbi kerethatározatok létrehozásával próbálta a mindennapi bűnügyi együttműködés gyakorlatába ültetni az alapelvet:

- A kölcsönös elismerés elvének a pénzbüntetésekre való alkalmazásáról szóló 2005. február 4-én elfogadott kerethatározat.[37]
- A kölcsönös elismerés elvének a vagyonelkobzást elrendelő határozatokra történő alkalmazásáról szóló 2006. október 6-i kerethatározat. [38]
- A kölcsönös elismerés elvének a büntetőügyekben hozott szabadságvesztés-büntetéseket kiszabó, vagy szabadságelvonással járó intézkedéseket alkalmazó ítéleteknek az Európai Unióban történő végrehajtásáról szóló 2008. november 27-i kerethatározat.[39]
- A büntetőeljárás során felhasználható tárgyak, dokumentumok és adatok megszerzéséről szóló 2008. december 18-i kerethatározat.[40]
- Az egyes kerethatározatok módosításáról a személyek eljárási jogainak megerősítése, valamint a kölcsönös elismerés elvének az érintett személy megjelenése nélkül (*in absentia*) lefolytatott eljárásokat követően hozott határozatokra való alkalmazásának előmozdításáról szóló 2009. február 26-i kerethatározat.[41]

[37] 2005/214/IB tanácsi kerethatározat HL L 76 2005.3.22.
[38] 2006/783/IB tanácsi kerethatározat HL L 328 2006. 11. 24.
[39] 2008/909/IB tanácsi kerethatározat HL L 327 2008. 12. 5.
[40] 2008/978/IB tanácsi kerethatározat HL L 350 2008. 12. 30.
[41] 2009/909/IB tanácsi kerethatározat HL L 81 2009. 3. 27.

– A kölcsönös elismerés elvének az EU tagállamai közötti, az előzetes letartóztatás alternatívájaként felügyeleti intézkedéseket elrendelő határozatokra történő alkalmazásáról szóló 2009. október 23-i kerethatározat.[42]

4.4 Bilaterális, horizontális – multilaterális elmozdulás

A határokon átnyúló bűncselekmények elleni fellépés legkorábbi, hagyományos formáját az érintett két állam bűnüldözési hatóságai közötti bilaterális együttműködések jelentették, beleértve ebbe a körbe az igazságügyi szervek jogsegély típusú kooperációját (például kiadatás, a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás átadása, átvétele, illetve az eljárási jogsegély), valamint a rendőri szervek együttműködését. Ebben a hagyományos értelemben vett bilaterális együttműködési relációban az együttműködés alapját nemzetközi egyezmény jelenti, és a megkeresés elvén (jogsegély kérelemdiplomáciai csatornákon keresztül) alapul. A két együttműködő fél egyenrangú partnerként van jelen, azonos szuverenitással rendelkező államokként. Ezt az együttműködési metódust bilaterális (két partner) és horizontális (mellérendeltségen alapuló) modellnek nevezzük.

A bűnözés és bűnöző csoportok új generációjával állunk azonban szemben, melyek új kihívásként szükségszerű változások elé állították a hagyományos bűnügyi együttműködés addigi menetét.

A 2013-as Europol SOCTA (Súlyos Szervezett Bűnözési Fenyegetettség Értékelés) jelentés alapján jelenleg kb. 3600 szervezett bűnözői csoport működik az EU-ban, melyek hálózattípusú struktúrával (network-type) rendelkeznek, 70%-uk „többnemzetiségű", több mint 30%-uk többfajta bűncselekményre specializált (poly-crime groups), és növekvő vállalkozói szemlélet (üzleti vezetés) jellemzi őket. Emellett az új típusú bűncselekmények megjelenése teljesen „felolvasztotta" Európán belül a határokat (gondoljunk a Balkáni térségből érkező kábítószercsempészekre, emberkereskedelmi útvonalakra, vagy pedig a „cyber" tér határok nélküliségére stb.), kilépve abból a körből, hogy egy adott bűncselekmény már „csak egy vagy két ország ügye". Amikor egy adott bűnözéssel már több állam érintettsége is megjelenik, valamint sürgős esetekben, a hagyományos bilaterális megkeresésen alapuló együttműködési metódus már nem adekvát, az együttműködésnek szükségszerűen multilaterális dimenzióba kellett lépnie.

A tagállamok közötti bilaterális egyezmények és megállapodások mindaddig érvényben maradnak, amíg az adott együttműködési terület vonatkozásában nem születik valamilyen kizárólagos uniós mechanizmus. Ez történt például az európai elfogatóparancsról szóló kerethatározat megszületésével is. A tagállamoknak azonban nemcsak egymás vonatkozásában lehetnek bilaterális megállapodásai, hanem harmadik államok és nemzetközi szervezetek irányában is. Az EUMSz 218. cikkéhez fűzött 36. számú

[42] 2009/829/IB tanácsi kerethatározat HL L 294 2009. 11. 11.

Nyilatkozat[43] megerősíti az államok azon jogát, hogy továbbra is köthetnek megállapodásokat harmadik államokkal vagy nemzetközi szervezetekkel az SZBJT politikái területén, ha ezen megállapodások összhangban vannak az uniós joggal.

4.5 Multilaterális intézményi háttér kialakulása

Ehhez a multilaterális kooperációhoz, a tagállamok együttműködését elősegítvén az EU létrehozott számos uniós ügynökségest és egyéb intézményt, struktúrát, melyeket a teljesség igénye nélkül összegyűjtve, röviden járunk most csak körbe.

4.5.1 Europol (Európai Rendőrségi Hivatal)

1995. július 26-án írták alá a tagállamok az Europol Egyezményt, mely 1998. október 1-jén lépett hatályba, és így 1999. július 1-jén hágai székhellyel megkezdhette a működését az Europol. Az Europol Egyezményt több jegyzőkönyv módosította[44] (a 2001-es WTC elleni és a 2004-es madridi terrortámadások elleni egyik válaszlépést jelentve), melynek során sorozatos hatáskörbővítésen ment keresztül a szervezet. Magának a nemzetközi szerződésnek, valamint az azt követő jegyzőkönyveknek a lassú tagállami ratifikációja, a szervezet jogi alapja egyszerűsítésének az igénye, a bűnüldözéssel szembeni egyre fokozottabb elvárások vezettek a 2009/371/IB tanácsi határozat elfogadásához, mely az Europol Egyezmény helyébe lépve uniós ügynökséggé alakítva a szervezetet jelentős változásokat hozott annak életébe. Az EU költségvetésből működő decentralizált ügynökséggé alakult. Szélesebb mandátumterületet kapva (de még nyomozati jogosítványok nélkül) hatékonyabb rendészeti válaszlépéseket tud adni a súlyos szervezett bűnözés egyre erősödő kihívásaira. Az ügynökség jogalapja azonban további változások előtt áll, mivel az Európai Bizottság 2013. március 27-én ismertette a közvetlen hatályú Europol-rendelet első tervezetét.[45]

[43] 36. Nyilatkozat a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térségre vonatkozó nemzetközi megállapodások tagállamok általi megtárgyalásával és megkötésével kapcsolatosan az Európai Unió működéséről szóló szerződés 218. cikkéről

[44] Az Europol feladatainak a pénzmosással szembeni fellépéssel történő kiegészítéséről szóló jegyzőkönyv (HL C 358/02. 2000. 12. 13.) , a közös nyomozócsoportokról szóló jegyzőkönyv (HL C 312/02. 2002. 12. 16.), valamint a 2004. évi módosítása a szerződésnek (HL C 2/03. 2004. 1. 6.).

[45] A Bizottság a következő dokumentumokat fogadta el:
– rendeletjavaslat a bűnüldözési együttműködési és képzési európai uniós ügynökségről (Europol) és az Europolt létrehozó 2009/371/IB, valamint a CEPOL-t létrehozó a 2005/681/IB tanácsi határozat hatályon kívül helyezéséről;
– közlemény az európai bűnüldözési képzési rendszerről (LETS).

Az Europol főbb feladatai:
- A tagállamok közötti információcsere elősegítése.
- Információ és felderítés, egyeztetés és elemzés, bűnüldözési operatív információk és elemzési támogatás nyújtása a tagállamoknak nagyszabású nemzetközi eseményekkel kapcsolatban;
- A tagállamok illetékes hatóságainak késedelem nélküli értesítése a nemzeti egységeken keresztül minden őket érintő információról.
- Bűnmegelőzési módszerek, rendőrségi módszerek, nyomozási eljárások kidolgozása.
- Nyomozások segítése a tagállamokban.
- Számítógépes információs rendszer létrehozása, amely közvetlenül elérhető az Europol nemzeti egységek és a szervezet összekötő tisztviselői számára.
- Stratégiai ismeretek nyújtása a nyomozásokhoz, tanácsadás, összefoglaló jelentések, fenyegetésértékelések készítése a tagállamokban folyó munkáról.
- Tagállami hatóságok munkatársainak a képzése, továbbképzése.
- Meghatározott esetekben az érintett tagállamok illetékes hatóságainak felkérése nyomozások kezdeményezésére, lefolytatására vagy koordinálására, valamint javaslattétel közös nyomozócsoportok létrehozására.

Az Europol hatásköre a határozat 4. cikke alapján a szervezett bűnözésre, a terrorizmusra és a súlyos bűncselekményeknek két vagy több tagállamot érintő egyéb formáira terjed ki úgy, hogy a bűncselekmények kiterjedése, jelentősége és következményei a tagállamok közös fellépését teszik szükségessé.

Az Europol és az unió tagállamai között az információcsere az Europol nemzeti központi egységein (ENU) keresztül történik az összekötő tisztviselői hálózat segítségével. Ezek a nemzeti egységek jelentik a kizárólagos összekötő kapcsot az Europol és az illetékes nemzeti hatóságok között.

Minden tagállam legalább egy összekötő tisztviselőt küld az Europolhoz, akikre a küldő tagállam nemzeti joga vonatkozik. Ők alkotják a nemzeti összekötő irodákat az Europolnál, és nemzeti egységük utasításai szerint képviselik ez utóbbi érdekeit az Europolon belül a küldő tagállam nemzeti jogának és az Europol működésére vonatkozó rendelkezéseknek megfelelően.

4.5.2 Eurojust (Igazságügyi Együttműködési Egység)

Az Eurojustot a Tanács 2002/187/IB határozata hozta létre, amelyet a Tanács 2008. december 16-i 2009/426/IB határozata módosított (Eurojust Határozat).

Az Eurojust feladata a nemzeti hatóságok közötti koordináció és együttműködés támogatása, illetve erősítése révén a nemzeti nyomozó hatóságok és ügyészségek hatékonyságának növelése a határokon átívelő, súlyos és szervezett bűncselekmények ügyeiben, és végső soron annak előmozdítása, hogy a bűncselekményt elkövetők felelősségre vonása gyorsan és eredményesen megtörténjék. A 28 tagállam mindegyike magas beosztású

nemzeti képviselőt delegál a hágai székhelyű uniós ügynökségbe, akik tapasztalt ügyészek, bírák, vagy velük azonos hatáskörű rendőrtisztek lehetnek.

Feladatai közé tartozik még például, hogy teljesíti a tagállamok illetékes nemzeti hatóságainak kéréseit, emellett felkérheti a tagállamokat konkrét ügyekben nyomozás elrendelésére, illetve ügyészi eljárás lefolytatására. Közreműködik a joghatósági összeütközések megoldásában, amikor több tagállam van abban a helyzetben, hogy az adott ügyben büntetőeljárást folytasson. Megkönnyíti a nemzetközi igazságügyi instrumentumok végrehajtását, mint például az európai elfogatóparancs esetében, emellett finanszírozást nyújt a közös nyomozócsoportok felállításához és operatív szükségleteihez is.

4.5.3 OLAF (Európai Csalás Elleni Hivatal)

1999. április 28-án született meg a 352/1999/ESZAK, Euratom bizottsági határozat az Európai Csalásellenes Hivatal létrehozásáról, melynek eredményeképpen 1999. május 31-én megalakult az OLAF a bizottság részeként és annak átruházott hatáskörében eljárva.[46]

Az OLAF hatásköre széleskörűen lett meghatározva a szervezetet létrehozó határozatban, magába foglalva a pénzügyi érdekeket sértő csalási és korrupciós cselekmények, a pénzügyi érdekeket sértő más jogellenes cselekmények, a közösség rendelkezéseinek bármilyen megsértése elleni fellépést, valamint az ezek elleni fellépések koncepcióinak kidolgozását.

Az OLAF, jóllehet egyéni jogállása van, valamint költségvetési és igazgatási autonómiával rendelkezik, az Európai Bizottság részét képezi.

Hármas küldetése van:

1. kivizsgálva a csalást, a korrupciót és az egyéb jogellenes cselekményeket, védi az EU pénzügyi érdekeit azáltal, hogy
2. feltárja és kivizsgálja az uniós intézmények és szervek tagjai és dolgozói által elkövetett súlyos kötelességszegéseket (melyek fegyelmi eljárást vagy büntetőeljárást vonhatnak maguk után);
3. támogatja az uniós intézmények (különösen az Európai Bizottság) munkáját a csalások megelőzésére, illetve felderítésére irányuló jogszabályok és szakpolitikák kidolgozásában és végrehajtásában.

Az OLAF hatáskörében eljárva jogosult arra, hogy teljes függetlenséget élvezve:

- belső vizsgálatokat folytasson bármelyik európai intézménynél, illetve minden, az EU költségvetéséből finanszírozott szervnél;
- külső vizsgálatokat folytasson a tagállamokban bárhol, ahol uniós pénzek forognak kockán.

[46] Fontos kiemelni azt, hogy a határozat 3. cikke szerint azonban a vizsgálattal kapcsolatos hatásköreit az OLAF teljes függetlenséggel gyakorolja, sem a bizottságtól, illetve semmilyen egyéb szervtől, tagállami kormánytól nem fogadhat és kérhet utasításokat.

4.5.4 Európai Igazságügyi Hálózat (EIH)

A jogsegély során felmerülő nehézségek (nyelvi probléma, illetékes hatóság kérdése, információhiány, információáramlás lassúsága) orvoslására az EU 1996-ban létrehozta az összekötő magisztrátusok laza, informális intézményrendszerét,[47] majd az EIH-t.[48] Az EIH nem rendelkezik a szó klasszikus értelmében vett szervezettel, hanem a tagállamok által kontaktszemélyként kijelölt „kontaktpontok" hálózata (több mint 250), az Eurojust-hoz rendelt titkársággal.

A kontaktszemélyek feladata, hogy jogi és szakmai segítséget nyújtson a megkeresések során hazai és külföldi hatóságoknak a hatékonyabb és gyorsabb jogsegély lebonyolítása érdekében. Mindehhez hátteret adnak az EIH adatbázisai, melyek egyrészről tartalmazzák a tagállamok igazságügyi szerveinek a listáját, a tagállami vonatkozó jogszabályokat, valamint tagállamonként a jogsegélykérelmekhez kapcsolódó definíciókat, szabályokat (például tanúkihallgatás szabályai), és az eljárás meggyorsítását célzó formanyomtatványokat.

4.6 Információcsere fejlődése, adatbázisok létrehozása

Már 1914-ben, Monacóban az I. Albert monacói herceg által megrendezett első nemzetközi rendőrkongresszuson (15 ország 300 résztvevővel) felmerült az igénye annak, hogy létrehozzanak egy, a hivatásos bűnözőkre vonatkozó nemzetközi nyilvántartó irodát, melynek segítségével lehetőség lenne a nemzetközi bűnözők fotóinak kicserélésére. Emellett a tervek között szerepelt egy nemzetközi körözési rendszer felállítása. Sajnos azonban az I. világháború letörölte a napirendről ezeket a kezdeményezéseket.

Globális nemzetközi dimenzióban az Interpol kiépítette saját világméretű információcserét biztosító rendszerét, mely folyamatos fejlődésen és bővülésen ment keresztül.

Milyen lehetőségeket dolgozott ki az EU az információcsere megkönnyítése érdekében?

Két tényezővel lehet magyarázni az adattovábbítási technikák látványos sikerét a büntetőügyekben való együttműködés során történő alkalmazás esetében. Elsőként említendő az, hogy az új technológiák nagymértékben növelik az információs rendszerek kapacitását az adattárolás és elemzés vonatkozásában. Másodsorban pedig a globalizáció velejárójaként a politikai tárgyalások kiemelt figyelmet fordítanak a transznacionális bűnözés jelenségére. Ez a két fejlődési irány tovább erősíti azt a tagállami kormányok körében egyre széleskörűbben elfogadott nézetet, miszerint az információ gyűjtése és

[47] Együttes fellépés (1996. április 22), amelyet a tanács az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján fogadott el, az összekötő tisztviselőknek az Európai Unió tagállamai közötti igazságügyi együttműködés javítása céljából történő cseréjére vonatkozó keretrendszerről (96/277/IB), HL L 105, 1996. április 27. 1–2.

[48] Együttes fellépés (1998. június 29.), melyet a Tanács az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján fogadott el, az Európai Igazságügyi Hálózat létrehozásáról (98/429/IB), HL L 191, 1998. július 7. 4–7.

az információ megosztása egyike a leghatékonyabban működő instrumentumoknak a bűnözés elleni küzdelem terén.

A SVE 92-119 cikkeivel létrehozta a Schengeni Információs Rendszert (SIS) a belső határok nélküli európai térség egyik legfontosabb biztonsági garanciális eszközeként, melyet 2013 áprilisában a schengeni térség tagállamai közötti együttműködésben a második generációs Schengeni Információs Rendszer, a SIS II[49] követett.

A 2004-ben elfogadott 5 éves Hágai Program megfogalmazta az ún. „hozzáférhetőségi alapelvet" (principle of availability),[50]melynek egyik legfontosabb gyakorlati leképeződéseként született meg a Prümi Szerződés, melyet a Prümi Határozat váltott fel. Ezen határozat értelmében a tagállamok automatizált hozzáférést biztosítanak a DNS-profilokhoz, a daktiloszkópiai adatokhoz, és bizonyos nemzeti gépjármű-nyilvántartási adatokhoz, valamint rendelkezik nagyszabású eseményekkel kapcsolatos adatok átadásáról és terrorcselekmények megakadályozása érdekében történő információ átadásról.

A tanács 2006. december 18-án fogadta el a 2006/960/IB kerethatározatát, az Európai Unió tagállamainak bűnüldöző hatóságai közötti információ és bűnüldözési operatív információ cseréjének leegyszerűsítéséről szóló ún. Svéd Kezdeményezést,[51] melynek két fő újítása abban áll, hogy standardizálja a bűnügyi információcsere formátumát (5. cikk), valamint lényegesen lerövidíti a megkeresések teljesítésének határidejét (4. cikk (2) bekezdés).

2012 áprilisában kezdte meg működését az ECRIS számítógépes rendszer (Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer)[52], mely gyakorlatilag az összes tagállam bűnügyi nyilvántartásának elektronikus úton történő összekapcsolását jelenti, és ilyen módon a büntetőjogi felelősséget megállapító ítéletekre vonatkozó információk cseréjére gyorsan, egységesen és számítógép útján könnyen továbbítható formában kerül sor. Ez a rendszer tehát azáltal, hogy egyszerű hozzáférést biztosít a bírák, ügyészek és érintett közigazgatási hatóságok számára minden uniós polgár büntetett előéletére vonatkozó átfogó információkhoz, függetlenül attól, hogy az adott személyt mely tagállamokban

[49] A SIS II az alábbi figyelmeztető jelzéseket tárolja: európai vagy nemzetközi elfogatóparancs alapján átadás vagy kiadatás miatt körözött személyek, a schengeni államokba történő beutazási és tartózkodási tilalom alatt állók, eltűnt személyek, bírósági eljárásban való részvételük érdekében keresett személyek, célzott vagy rejtett ellenőrzés alá vont személyek és tárgyak, illetőleg lefoglalás vagy bizonyítékként történő felhasználás végett körözött okmányok, gépjárművek és jogszabályban meghatározott egyéb tárgyak.

[50] Az alapelv azt jelenti, hogy ha az EU egész területén a bűnüldöző szervek bármely tagjának az egyik tagállamban feladatainak végrehajtásához információra van szüksége, megkaphatja azt a másik tagállamból. A másik tagállam azon bűnüldöző szerve, melynek a szóban forgó információ a birtokában van, a megkeresésben rögzített célra rendelkezésre fogja azt bocsátani, figyelembe véve az adott álamban folyó vizsgálatok követelményeit.

[51] A Tanács 2006/960/IB Kerethatározata (2006. december 18.) az Európai Unió tagállamainak bűnüldöző hatóságai közötti információ és bűnüldözési operatív információ cseréjének leegyszerűsítéséről szól. HL 2006 L 386, 2006. december 29., 89–100.

[52] A Tanács 2009/316/IB határozata (2009. április 6.) a 2009/315/IB kerethatározat 11. cikke alkalmazásában az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer (ECRIS) létrehozásáról

ítélték el korábban, megakadályozza azt, hogy a bűnelkövetők elmeneküljenek saját múltjuk elől.

A hágai program által elfogadott hozzáférhetőségi alapelv azonban felveti a „hozzáférhetőség versus személyes adatok védelme" problematikáját, melynek értékelésekor mind az információk szabad áramlásának érdekében, mind pedig a magánélethez való jog, mint a személyes adatok védelme konstitucionalizálásának egyik eleme mellett sorakoztathatunk fel érveket.[53]

4.7 Új produktumok a bűnüldözés szolgálatában: elemző kapacitás növekedése és fenyegetettségi értékelések

Az Europol azon célból, hogy eleget tudjon tenni az adatgyűjtésben, tárolásban, továbbításban, elemzésben és cserében megfogalmazott fő feladatainak, kiépített egy 3 komponensből álló információs rendszert. Az Europol Információs Rendszer (Europol Information System EIS) kizárólag az Europol feladatainak teljesítéséhez szükséges adatok feldolgozására vehető igénybe. A tagállamokban a nemzeti egység felelős az EIS-sel való kommunikációért. A nemzeti egységek, az összekötő tisztviselők, az igazgató, az igazgatóhelyettesek és az Europol erre megfelelően felhatalmazott személyzete jogosultak az EIS-be adatokat közvetlenül bevinni, illetve abból adatokat lekérdezni. Az Europol akkor kérdezhet le adatokat, amennyiben az egy adott ügyben a feladatainak ellátásához szükséges. A rendszerben lévő adatokat kizárólag az azokat bevivő fél módosíthatja, helyesbítheti vagy törölheti.

Az Europol, amennyiben ez feladatainak ellátásához szükséges, elemzési munkafájlokban (Analysis Work File AWF) tárolhatja, módosíthatja és használhatja fel az olyan bűncselekményekre vonatkozó adatokat, amelyek az Europol hatáskörébe tartoznak. Elemzés céljából hozzák létre, ami alatt a bűncselekmények ügyében folytatott nyomozások elősegítését szolgáló adatok gyűjtését, feldolgozását és felhasználását kell érteni. Minden elemzési projekthez elemző csoportot kell létrehozni. Az Europol bűnelemző munkadossziéja jelenleg az egyetlen jogi eszköz európai szinten, amely lehetővé teszi a személyes adatok tárolását és elemzését (beleértve az operatív információkat) a nemzeti határokon kívül. Ezen munkafájlok egy „korszerűsítési" projekten mentek keresztül az elmúlt évben, még hatékonyabbá téve ezáltal az Europol elemzői kapacitását.

A Biztonságos Információcsere Hálózati Alkalmazás (SIENA) egy, az Europol által kifejlesztett új generációs eszköz, mely a bűncselekményekhez kapcsolódó operatív és stratégiai információk, és bűnüldözési operatív információk gyors, biztonságos cseréjét szolgálja.

[53] Lásd erről bővebben: Stefan Braum és Valentina Covolo: From Proven Fragmentation to Guaranteed Data protection within the Virtual Criminal Law Enforceent Area: A Report on personal Data protection within the Framework of Police and Judicial Cooperation in Criminal Matters Toward a Prosecutor for the European Union. Volume I. A Comparative Analysis. Edited by Katalin Ligeti. Hart Publishing 2013 1012.

A Hágai Program felhívta az Europolt, hogy 2006. január 1-jei hatállyal a szervezett bűnözés súlyos formáira vonatkozó fenyegetésértékeléssel váltsa fel a korábbi, a szervezett bűnözés állapotáról szóló helyzetjelentést. Ez utóbbi egy statikus, reaktív jelentés volt, míg az OCTA (Szervezett Bűnözési Fenyegetettség Értékelés) egy proaktív, műveleti jellegű következtetés és értékelés. 2013-tól SOCTA (Súlyos és Szervezett Bűnözési Fenyegetettség Értékelés) néven jelenik meg a fenyegetettségértékelés, a „súlyos" jelző beemelésével átfogóbb képet kapunk az EU-t fenyegető kriminális cselekményekről, az EU-ban jelenleg működő – SOCTA által becsült – legalább 3600 szervezett bűnözői csoport tevékenységéről. A SOCTA jelenti a kiindulópontját az EU Szakpolitikai Ciklusnak (EU Policy Cycle) is.

Az Eurojust megerősítését célzó 2009. évi tanácsi határozat[54] 13. cikke is kiemelt hangsúlyt fektet a tagállamokkal történő információcsere, valamint a nemzeti tagok közötti információcsere fontosságára.

4.8 Extraterritoriális nyomozások – közös műveletek

Mind az Európa Tanács, mind pedig az EU kialakította a lehetőségek egy nagyon szűk mezsgyéjét annak, hogy bűnüldözési szakemberek egy másik állam területén végezhessenek nyomozati cselekményt. Ezen szabályrendszer kialakításánál mindkét szervezet ugyanazon alapvető elveket követte, melyek egyszerűek és tiszták. Általános tilalom van arra vonatkozólag, hogy egy másik állam területén nyomozati cselekményeket hajtson végre egy rendőr, hiszen az a másik állam szuverenitásának megsértését jelentené. Van azonban két kivétel, amikor nem minősül a szuverenitás megsértésének az ilyen jellegű tevékenység: Egyik lehetőség az, amikor az államok bizonyos műveletek vonatkozásában adhatnak általános engedélyt, melyet megállapodásban rögzítenek. A másik kivétel a tilalom alól az, ha ugyan nincsen ilyen általános felhatalmazás, de egyedi esetekre ad-hoc engedélyt adnak az államok. Korábban ilyen sürgősségi esetekre korlátozódott. Ennek kitűnő példája a SVE 40.és 41. cikkében szabályozott forrónyom-üldözés és határon átnyúló megfigyelés esete, amikor is a másik állam rendőrei addig működhettek a másik állam területén, amíg annak rendőrei a helyszínre nem érkeztek.[55]

A bűnügyi együttműködésnek nemzetközi jogi jellegű problémája az, hogy miként vehet részt a külföldi állam képviselője a megkeresés alapján folyó eljárásban. Az Európai Kölcsönös Jogsegélyegyezmény nagyon óvatosan kezeli ezt a kérdést azáltal, hogy nem mint kötelezettséget írja elő, hanem mint lehetőséget teremti meg a megkereső fél képviselőinek passzív jelenlétét. Ez a kodifikációs visszafogottság már az egyezmény

[54] A Tanács 2009/426/IB Határozata (2008. december 16.) az Eurojust megerősítéséről és az Eurojust létrehozásáról a bűnözés súlyos formái elleni fokozott küzdelem céljából szóló 2002/187/IB határozat módosításáról

[55] A SVE első alkalommal szabályozta egyes rendőri jogosítványok határon átnyúló gyakorlásának a lehetőségét, lehetővé téve ezáltal azt, hogy egy állam rendőrei feladatuk ellátása során átléphessenek a szomszédos állam területére.

elfogadásakor is kritikát indukált, hiszen nagyon fontos segítség lehet(ne) a megkereső állam képviselőjének a részvétele a gyakorlatban is. [56]

Az elmúlt évtizedben egy jelentős tendencia figyelhető meg ezen a területen is. Olyan új generációja alakult ki az extraterritoriális nyomozásoknak, melyek nem szorítkoztak már a sürgősségi esetekre. Itt kell megemlítenünk az ellenőrzött szállítás, a fedett nyomozó és a közös nyomozócsoport intézményét, melyek az EU kölcsönös jogsegélyről szóló egyezményében a 12–14. cikkekben kerültek szabályozásra. Ezen nyomozási metódusok – melyekben a külföldi nyomozó a helyi hatóság felügyelete alatt működik – tipikusan olyan bűncselekmények felderítésére szolgálnak, melyekben több állam is érintett. Ezen fejezet második részében a közös nyomozócsoport intézményével bővebben is foglalkozom.

Emellett említést érdemel még a Prümi Határozat[57], melynek célja az EU tagállamai közötti, határokon átnyúló rendőrségi és igazságügyi bűnüldözési együttműködés megerősítése. Különösen törekszik a bűncselekmények megelőzéséért és kivizsgálásáért felelős hatóságok közötti információcsere javítására, de emellett lehetőséget nyújt a tagállamok számára a közös járőrözésen túlmenően egyéb közös műveletek végrehajtására (például együttesen végzett közlekedésrendészeti ellenőrzések, külföldi rendőrök részvétele a közrend fenntartásában stb.) is.

Jelenleg nincsen olyan uniós jogalkotási folyamat napirenden, mely arra irányulna, hogy valamely tagállam rendőrei egy másik tagállam területére szabadon átmehetnének, és ott nyomozati tevékenységet folytathatnának. Ez azért lehet meglepő, mert a tagállamok nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy az információk (hozzáférhetőségi alapelv), bizonyítékok és a büntetőeljárás folyamán született határozatok, ítéletek a piacgazdaságban működő 4 szabadságelem szabad mozgásához hasonlóan szabadon „áramolhatnak" tagállamok között. Jogosan vetődhet fel a kérdés, hogy akkor a rendőrtisztek szabad mozgására miért nem terjed ki ez a nagyfokú szabadság? Az EUMSz 89. cikke lefekteti ennek lehetőségét az alábbiak szerint: *„A Tanács különleges jogalkotási eljárás keretében meghatározza azokat a feltételeket és korlátokat, amelyek mellett a tagállamoknak a 82. és 87. cikkben említett hatáskörrel rendelkező hatóságai egy másik tagállam területén – annak hatóságaival kapcsolatot tartva és velük egyetértésben – intézkedéseket foganatosíthatnak. A Tanács az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően, egyhangúlag határoz."*

[56] Ligeti Katalin: *Eljárási Jogsegély*. Az európai büntetőjog kézikönyve. Szerk. Kondorosi Ferenc, Ligeti Katalin. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 105.

[57] A tanács 2008/615/IB határozata (2008. június 23.) a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről.

4.9 „Szorosabb" együttműködés – megerősített együttműködés tendenciája

A bűnügyi együttműködés területén még az integráció kezdetén együttműködő hatvagy kilenc, szuverenitását végsőkig óvó állam esetében is nehéz volt kompromisszumra jutni bizonyos kérdésekben, és ez ma már huszonnyolcállam esetében szinte elképzelhetetlen is lenne. Az EU azonban kidolgozott olyan mechanizmusokat, melyek lehetővé teszik kevesebb állam számára is, hogy bizonyos területen kipróbálhassanak, kikísérletezhessenek új együttműködési metódusokat. És ha a „laborkísérlet" sikerül, az új együttműködési instrumentum jól működik, akkor lehet bővíteni az együttműködésben résztvevő államok körét.

1985-ben öt ország elfogadta a schengeni megállapodást, melyet 5 év múlva a végrehajtási egyezménye (SVE) követett. A SVE számos újítást és egyszerűsítést vezetett be az együttműködések területén, megnövelve ezáltal annak hatékonyságát: rendőrségi együttműködés, kiadatás, kölcsönös jogsegély, büntető ítéletek végrehajtásának átadása, SIS rendszer felállítása stb. Az amszterdami szerződés beemelte ezt a schengeni joganyagot az uniós jogba, kifejezve ezáltal a szorosabb együttműködés unión belüli lehetőségét.

A megerősített együttműködés (enhanced cooperation) a rugalmas integráció egyik eszköze, melyet akkor alkalmaznak egyes tagállamok (számuk legalább kilenc kell hogy legyen), ha egy adott területen szorosabb együttműködést kívánnak kialakítani, gyorsabb ütemben előrehaladni, mint más tagállamok. A kimaradó tagok később csatlakozhatnak az „előreszaladókhoz". Ehhez az együttműködéshez megfelelő felhatalmazás alapján az együttműködő tagállamok felhasználhatják az unió intézményeit, eljárásait és mechanizmusait. Megerősített együttműködést csak olyan területen lehet létrehozni, amely nem tartozik az unió kizárólagos hatáskörébe, és céljának összhangban kell lennie az alapvető uniós célokkal.[58]

A LSZ megkönnyítette a megerősített együttműködés létrehozását a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területén. Az elindítási eljárás megengedőbb, ha például egy tagállam működésbe hozza a „vészféket"[59] ahhoz, hogy ellenezze egy jogi aktus elfogadását ezen a területen. Ebben az esetben az adott jogszabálytervezet alapján hivatalból létrejön egy megerősített együttműködés, ha legalább kilenc tagállam részt vesz abban. Ez a „gyorsítónak" nevezett klauzula ezáltal kompenzálja a „fékező" klauzulát.

[58] A megerősített együttműködés feltételeit, pontos menetét az Európai Unió működéséről szóló szerződés III. címe (326– 334. cikke) tartalmazza.

[59] Vészfék klauzula az, hogy egy tagállam az Európai Tanácshoz fordulhat, amennyiben úgy ítéli meg, hogy az elfogadás alatt álló jogszabálytervezet veszélyezteti szociális biztonsági rendszerének vagy büntetőjogi rendszerének alapelveit. Ebben az esetben az eljárást felfüggesztik, és az Európai Tanács a következőket teheti: vagy visszaküldi a jogszabálytervezetet a Tanácsnak, amely a megfogalmazott észrevételek figyelembevételével folytatja az eljárást; vagy véglegesen megszünteti az eljárást, és szükség esetén új javaslatot kér a Bizottságtól.

Ezenkívül két másik gyorsító klauzula is létrejött az Európai Ügyészség felállításához, valamint a rendőrségi együttműködéshez. Mindkét esetben legalább kilenc tagállam hozhat létre megerősített együttműködést. Az ilyen jellegű együttműködés engedélyezéséhez nem szükséges tehát sem a bizottság javaslata, sem a tanácson belüli szavazás.

4.10 Harmonizáció a büntetőjogban

Ezen témakör e tanulmánykötet korábbi fejezetében került kibontásra, ehelyütt csupán néhány gondolat kerül megfogalmazásra.

Az EU-ban huszonnyolc[60] eltérő történelmi, kulturális gyökereken kiforrott, és eltérő jogi környezetben élő büntető anyagi és eljárási jogi rendszerrel kell számolnunk. Ezen jogterületek – minekután az emberi jogok tekintetében a legerőteljesebb korlátozások feltételrendszereit, a rendészeti beavatkozások jogalapját és formáit írják le – a tagállami szuverenitás egyik legfontosabb sarokkövét jelentik. A tagállami szabályozásbeli különbözőségek a nemzetközi bűnügyi együttműködésben gátló tényezőként jelentkez(het) nek, szükséges feloldásuknak eltérő módjai lehetnek a tagállami szuverenitás „feladása" eltérő foka szerint.

Hol az célravezető kompromisszum a büntetőjogi jogegységesítés és jogharmonizáció/ jogközelítés között? Az uniformizáció képviselői úgy gondolják, hogy a transznacionális bűnözés és a tagállami joghatósági keretekben lefolytatott bűnüldözés „versenyében" egyre nagyobb a szuverenitás által határok közé szorított bűnüldözés lemaradása. Úgy vélik, hogy a nemzetközi bűnügyi együttműködés tradicionális eszközei (például kiadatás, bűnügyi jogsegély) lassúak, komplexek, áttekinthetetlenek, és az eltérő tagállami büntetőeljárási, bizonyítási jogok miatt nem hatékonyak. „Erőszakos" jogegységesítéssel ezen a területen azonban nem lehet elérni a kívánt célt, az emberi jogok védelmének szem előtt tartásával aggályos lehet „kísérletezni" azzal, hogy vajon az egyes eltérő büntető anyagi és eljárási jogi környezetbe „idegen testként" beintegrált új elemek mennyiben tudják betölteni szerepüket és feladatukat anélkül, hogy visszafordíthatatlan károkat okoznának az emberi jogok tiszteletben tartásának szférájában.[61]

A LSZ eredményeképpen az EU-nak a büntető anyagi jog „formálása" területén lehetősége lesz arra, hogy minimum szabályokat állapítson meg a bűncselekményi tényállások és büntetési tételek meghatározására vonatkozóan, olyan különösen súlyos bűncselekmények esetében, amelyek jellegüknél vagy hatásuknál fogva a több államra

[60] Ez pontosabban 31 nemzeti büntető igazságszolgáltatási rendszert jelent, mivel az Egyesült Királyságban 3, Belgiumban pedig 2 független (vallon és flamand) büntető igazságszolgáltatási rendszer van hatályban.

[61] Holé Katalin: *Gondolatok az Európai Ügyészségről*. Györgyi Kálmán Ünnepi Kötet, KJK – Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2004. 310.

kiterjedő vonatkozásúak, illetve amelyek esetében különösen szükséges, hogy az ellenük folytatott küzdelem közös alapokon nyugodjék.[62]

Emellett a büntetőeljárási jog területén is gyarapodott az EU lehetőségeinek a tára azáltal, hogy az EU számára lehetővé válik a tagállamok jogi hagyományai és jogrendszerei közötti különbségek figyelembevétele mellett olyan minimum szabályok elfogadása, melyek a következő területekre vonatkozhatnak: a bizonyítékok tagállamok közötti kölcsönös elfogadhatósága, a személyek jogai a büntetőeljárásban, a bűncselekmények sértettjeinek jogai, valamint a büntetőeljárás egyéb olyan külön vonatkozásai, amelyeket a Tanács határozatban előzetesen ilyenként határozott meg, és az ilyen határozat elfogadásakor a Tanács az Európai Parlament egyetértését követően, egyhangúlag határoz.[63]

Vajon lehetséges-e feloldani, és egymáshoz közelíteni azokat a mélyen gyökerező büntető eljárásjogi különbségeket, melyek az akkuzatórius[64] és inkvizitórius[65] eljárás eltéréseiből (elnöki – ügyféli rendszerű tárgyalás, esküdtszéki – ülnöki döntéshozatal, kasszatórius – reformatorius döntési jogkör, teljes – részleges felülbírálat… stb.) erednek?

A Corpus Juris egyértelműen elképzelhetőnek találta ezt a konvergenciát, mivel a koncepciója alapján egy centralizált apparátus útján irányított, egységesített nyomozással és szabványokra épülő bizonyítási rendszerrel e két jogrendszer karakteres eltérései ellenére is lehetséges hatékony és egységes jogérvényesülést elérni.

62 EUMSZ 83. cikk (1): „Az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében elfogadott irányelvekben szabályozási minimumokat állapíthat meg a bűncselekményi tényállások és a büntetési tételek meghatározására vonatkozóan az olyan különösen súlyos bűncselekmények esetében, amelyek jellegüknél vagy hatásuknál fogva több államra kiterjedő vonatkozásúak, illetve amelyek esetében különösen szükséges, hogy az ellenük folytatott küzdelem közös alapokon nyugodjék." Ilyen bűncselekmények például a terrorizmus, emberkereskedelem és a nők és gyermekek szexuális kizsákmányolása, tiltott kábítószer-kereskedelem, tiltott fegyverkereskedelem, pénzmosás, korrupció, pénz és egyéb fizetőeszközök hamisítása, számítógépes bűnözés és szervezett bűnözés, de a tanács egyéb bűncselekményeket is bevonhat ebbe a körbe a bűnözés alakulásának függvényében.

63 Azonban az EU hatásköre a büntetőeljárás-jog területén csak olyan mértékig terjed, amilyen mértékben az a több államra kiterjedő vonatkozású büntetőügyekben a bírósági ítéletek és határozatok kölcsönös elismerésének, valamint a rendőrségi és igazságügyi együttműködésnek a megkönnyítése érdekében szükséges. EUMSZ 82. cikk (2)

64 Angolszász modell, melynek súlypontja a tárgyalás, az azt megelőző előkészítő szakasz (nyomozás) feladata „csupán" az előkészítés, az ügyre vonatkozó információk összegyűjtése, rögzítése, célja pedig az, hogy tájékoztassa a vádlót arról, hogy vajon érdemes-e bíró elé vinni az ügyet. A bizonyítás valójában a bíróság előtt, a kontradiktórius eljáráson zajlik.

65 Az inkvizitórius eljárásban a nyomozás jelenti a fő szakaszát az eljárásnak, már ekkor a teljes igazság megállapítása a cél. Teljes értékű bizonyítás folyik, és csaknem kizárólag az itt előállított perrendszerű bizonyítékokra alapozza a bíró a döntését, akinek csupán az a szerepe, hogy a nyomozásanyagát a tárgyalás anyagává tegye. Az ügy tényleges sorsa már a nyomozás során többnyire eldől.

5. Az Európai Ügyészség gondolatának kialakulása és intézményi fejlődése

5.1 Út a PÉV Egyezménytől a Corpus Juris-on át a LSZ-ig

Attól a pillanattól fogva, hogy az Európai Közösség a tagállamokétól elkülönült önálló költségvetéssel rendelkezett, ez a pénzügyi keret ugyanúgy célpontjává, védendő jogtárgyává vált a pénzügyi és gazdasági bűncselekményeknek, mint az egyes nemzeti büdzsék. A tagállamok kezdetben a büntetőjogi szabályozás korlátok közé szorításával egy közigazgatási jellegű eszközrendszert építettek ki az EK pénzügyi érdekeinek védelme céljából,[66] mely azonban nem volt elég hatékony a visszaélések megakadályozása szempontjából.

A pénzügyi érdekek uniós szintű büntetőjogi védelme felé tett egyik első jelentős állomás volt az 1995. július 26-án Brüsszelben aláírt Európai Közösség Pénzügyi Érdekeinek Védelméről szóló Egyezmény (PÉV Egyezmény),[67] valamint a három később hozzáfűzött jegyzőkönyv, melyek közül az első a korrupcióról szólt, a második és harmadik pedig a pénzmosásról és a jogi személy felelősségéről, valamint az Európai Bíróság jogköréről szóltak.[68] Ezen nemzetközi szerződések megfogalmazták a közösségi csalás és vesztegetés tényállását, kötelezték a tagállamokat arra, hogy ezeket nyilvánítsák bűncselekménnyé, valamint arra is, hogy alkossanak jogszabályokat a gazdasági szervezet, illetve annak vezetője büntetőjogi felelősségre vonhatósága érdekében.

1995-ben az EP és a Bizottság kezdeményezésére büntetőjogászokból álló szakértői csoport alakult a közös európai büntetőjog alapjainak kidolgozására, melynek eredményeképpen 1997-ben elkészült egy tervezet „*Corpus Juris Europeae*" címmel, „Büntető rendelkezések bevezetése az Európai Unió pénzügyi érdekei vonatkozásában" alcímmel. Majd 2000-ben annak megvalósíthatóságáról tettek közzé egy tanulmányt az EP döntése alapján a Bizottság felkérésére.

Röviden az alábbi javaslatokat vázolták fel benne: javasolták, hogy történjen harmonizáció az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények tényállásai definiálása tekintetében, állítsanak fel egy Európai Ügyészségi (EÜ) rendszert úgy, hogy minden egyes tagállamban azonos eljárási jogi rendelkezéseket alkalmazzanak. Lényegében, amit

[66] Az EK pénzügyi érdekeinek védelmét az MSZ 209/A cikkét módosító EU szerződés 5. fejezet II. címében lévő 280. cikk (4) bekezdése tartalmazta az alábbiak szerint: „A Tanács – a 251. cikkben előírt eljárásnak megfelelően, a Számvevőszékkel való konzultáció után –meghozza a szükséges intézkedéseket a Közösség pénzügyi érdekeit sértő csalások megelőzése és ezen csalások leküzdése tárgyában, azzal a szándékkal, hogy hatékony és egyenértékű védelmet biztosítson a tagállamokban. Ezen intézkedések nem vonatkoznak sem a büntetőjog alkalmazására, sem pedig a tagállamokban folyó igazságszolgáltatásra".

[67] HL 1995 C 316, 1995. november 27., 49.

[68] First Council Protocol of 27 September 1996 to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests, OJ C 313, 23. 10. 1996, Second Council Protocol of 19 June 1997 to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests, OJ C 221, 19. 07. 1997. HL 1997 C 221, 1997. június 19., 11.

a tervezetben javasoltak, nem volt más, mint az európai büntető anyagi és eljárási jog létrehozása. Az EÜ pedig ugyanazt a büntető anyagi jogot alkalmazná, ugyanazon eljárási rendelkezések szerint, függetlenül attól, hogy a bűnvádi eljárást Írországban, vagy Olaszországban folytatja le. A Corpus Juris az alábbi hat alapelvet tartalmazza: legalitás, egyéni bűnfelelősség, proporcionalitás, bírói garancia elve, kontradiktórius eljárás elve, európai territorialitás elve[69]. A Corpus Juris tárgya kizárólag az EU pénzügyi érdekeinek a védelme, ezért mindössze nyolc tényállást határoz meg, melyeket összefoglalóan euro-bűncselekményeknek nevezünk.[70] Az egységes szabályokon alapuló nyomozás ura az európai ügyész lenne, aki koordinálná és irányítaná a tagállamokban működő nemzeti ügyészségekhez tartozó helyettes ügyészek munkáját, akiknek a feladata pedig az operatív nyomozási cselekmények, a vádképviselet, valamint a büntetés-végrehajtás felügyelete.[71]

A Bizottság 1998. júliusi korrupciós botránya, valamint a PÉV Egyezmény elhúzódó ratifikációja miatt sürgősen új megoldást kellett keresni a pénzügyi érdekek hatékonyabb védelme területén. A Bizottság 2001. május 23-án elfogadott egy irányelvtervezetet,[72] mely a harmadik pilléres PÉV Egyezmény rendelkezéseinek első pillérre történő alkalmazását vezette volna be, és az EU csalások elleni fellépés során az első pillérben is lehetővé tette volna a büntetőjogi eszközök felhasználását, és egyben az EÜ jogi alapját teremtette volna meg.

Ezzel együtt egy másik jogalkotási folyamat is megindult az EU-ban a pénzügyi érdekek védelme érdekében, melynek eredményeképpen 2001. december 11-én a Bizottság közzé tette az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről és az EÜ felállításáról szóló Zöld Könyvét.[73] Ez az új kezdeményezés a Corpus Juris által kidolgozott megoldásokat (például a joghatóságbeli és szervezeti kérdések, eljárási szabályok, valamint a bizonyítékok felhasználhatósága és a kényszerintézkedések bírói kontrolja területén egyaránt) vette át, kicsit finomítva, egy sikeresebb kompromisszum érdekében.

Az Alkotmányszerződésben egyértelműen testet öltött azon erős politikai akarat és elkötelezettség, mely következetesen az EÜ létrehozása mellett érvelt, és minden eddigi kezdeményezésnél erősebb jogosítványokat és hatásköröket szánt ezen új intézménynek. Ebben az új megközelítésben már messze nem csak az uniós pénzügyi érdekek védel-

69 Az elv azt jelenti, hogy a Corpus Jurisban megfogalmazott büntetőjogi tényállások vonatkozásában az EU területe egységes jogi térség, melyben tagállami joghatóságtól függetlenül lefolytathatóak az előkészítő szakaszba tartozó eljárási cselekmények, kibocsátható elfogatóparancs, valamint végrehajthatóak a büntetések.

70 Garamvölgyi Balázs: *Európai Ügyészség*. Az európai büntetőjog kézikönyve. Szerk.: dr. Kondorosi Ferenc, dr. Ligeti Katalin. Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2008. 325.

71 Holé Katalin: *Gondolatok az Európai Ügyészségről.* Györgyi Kálmán Ünnepi Kötet. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2004. 312.

72 Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the criminal law protection of the Community's financial interests, OJ C 240 E, 28. 08. 2001.

73 Green Paper on criminal law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor, COM(2001)715 final

me állt a jogalkotás középpontjában, hanem azon túllépve az összeurópai bűnüldözési érdekek védelme.

Az Alkotmányszerződés egyéb rendelkezéseiben is fellelhető – szkeptikusok szerint – túlzott szupranacionális eltolódás a kezdeményezés „halálát" jelentette, mely több évre az EÜ létrehozásáról is elterelte a figyelmet.

Áttörő lépést jelentett a LSZ hatályba lépése, mivel annak 69e cikke értelmében az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözése céljából a Tanács különleges jogalkotási eljárás keretében (azaz az EP egyetértésével és a Tanács egyhangú döntésével) elfogadott rendeletben az Eurojustból EÜ-t hozhat létre.

Az EÜ létrehozásának jogalapját az EUMSZ 86. cikke szolgáltatja az alábbiak szerint:

86. cikk

(1) Az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözésére a Tanács különleges jogalkotási eljárás keretében elfogadott rendeletekben az Eurojustból Európai Ügyészséget hozhat létre. A Tanács az Európai Parlament egyetértését követően, egyhangúlag határoz.

Ha nincs egyhangúság, legalább kilenc tagállam kérheti, hogy a rendelettervezetet terjesszék az Európai Tanács elé. Ebben az esetben a Tanácsban folytatott eljárást fel kell függeszteni. A kérdés megvitatását követően és konszenzus elérése esetén az Európai Tanács a felfüggesztéstől számított négy hónapon belül a tervezetet visszautalja elfogadásra a Tanács elé.

Ugyanezen határidőn belül, egyet nem értés esetén, és ha legalább kilenc tagállam megerősített együttműködést kíván létrehozni az adott rendelettervezet alapján, ezek a tagállamok ennek megfelelő bejelentést tesznek az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és a Bizottságnak. Ebben az esetben a megerősített együttműködés folytatására vonatkozóan az Európai Unióról szóló szerződés 20. cikke (2) bekezdésében, illetve e szerződés 329. cikke (1) bekezdésében előírt felhatalmazást megadottnak kell tekinteni, és a megerősített együttműködésre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.

(2) Az Európai Ügyészség hatáskörrel rendelkezik – adott esetben az Europollal együttműködve – az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények tetteseinek és részeseinek felkutatására, velük szemben a nyomozás lefolytatására és bíróság elé állításukra az (1) bekezdésben előírt rendeletben meghatározottak szerint. Az ilyen bűncselekmények vonatkozásában a tagállamok hatáskörrel rendelkező bíróságai előtt a vádhatósági feladatokat az Európai Ügyészség látja el.

(3) Az (1) bekezdésben említett rendeletek meghatározzák az Európai Ügyészség jogállását, feladatainak ellátására irányadó feltételeket, a tevékenységét szabályozó eljárási szabályokat és a bizonyítékok elfogadhatóságának szabályait, valamint a feladatai ellátása során végzett eljárási cselekményeinek bíróság általi felülvizsgálatára vonatkozó szabályokat.

(4) Az Európai Tanács ezzel egyidejűleg vagy ezt követően határozatban, annak érdekében, hogy az Európai Ügyészség hatáskörét kiterjessze a több államra kiterjedő vonatkozású súlyos bűncselekményekre, az (1) bekezdést és ebből következően – a több tagállamot érintő súlyos bűncselekmények tetteseit és részeseit illetően – a (2) bekezdést módosíthatja. Az Európai Tanács az Európai Parlament egyetértését és a Bizottsággal folytatott konzultációt követően egyhangúlag határoz.

A rendelkezés alapján tehát az EÜ hatásköre kiterjed az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények tetteseinek és részeseinek felkutatására, velük szemben a nyomozás lefolytatására és bíróság elé állításukra, valamint a tagállamok hatáskörrel rendelkező bíróságai előtt a vádhatósági feladatok (vádemelés és vádképviselet) ellátására. A (4) bekezdés értelmében – követve a korábbi Alkotmányszerződésben is megfogalmazott kiterjesztő értelmezés ötletét – azonban lehetőség van a hatáskörének kiterjesztésére több államra kiterjedő súlyos bűncselekményekre és azok elkövetőire is, az Európai Tanács EP egyetértését és a Bizottsággal történő konzultációt követő egyhangú határozatával.

Az eddigi elgondolásokhoz képest az (1) bekezdés 3. rendelkezésében teljesen új motívumként jelent meg a megerősített együttműködés (enhanced cooperation) keretében történő kooperáció lehetősége, azaz konszenzus hiányában legalább kilencállam létrehozhatja a szervezetet, bár nem a teljes európai jogi térségre kiterjedő hatáskörrel. Ez az Alkotmányszerződéshez képest a tagállamok számára sokkal nagyobb rugalmasságot (a távolmaradás és esetleges későbbi csatlakozás lehetőségét magában foglaló) biztosító modellnek kínálkozott, és ezáltal kedvezőbb fogadtatásra is talált a szuverenitásukat féltő tagállamok körében.

Az EUMSZ 67cikk (3) bekezdése alapján az EU célja, hogy garantálja a biztonság magas szintjét „ (…) a bűncselekmények, (…) megelőzésére és leküzdésére irányuló intézkedésekkel, valamint a rendőri, az igazságügyi és az egyéb hatáskörrel rendelkező hatóságok koordinációjára és együttműködésére irányuló intézkedésekkel, továbbá a büntetőügyekben hozott bírósági határozatok kölcsönös elismerése és – amennyiben szükséges – a büntető jogszabályok közelítése révén (…)".

A szerződés négyféle metódusát fogalmazza meg annak, hogy a SZBJT fentiekben megfogalmazott célkitűzése megvalósuljon:

1. bűncselekmények megelőzésére és leküzdésére irányuló intézkedések
2. rendőri, az igazságügyi és az egyéb hatáskörrel rendelkező hatóságok koordinációja és kooperációja,
3. büntetőügyekben hozott bírósági határozatok kölcsönös elismerése
4. büntető jogszabályok közelítése

Ebben a rendszerben az EÜ egyértelműen az 1. csoportba tartozó intézkedések sorát gazdagítja.[74]

5.2 A sokat vitatott 86 cikk Cui bono?

A szerződés hatálybalépése szkeptikus kérdések lavináját indította el az új intézménnyel kapcsolatban. Ismét felerősödtek az ellentábor hangjai és érvei.

[74] Katalin Ligeti and Michele Simonato: *The European Public Prosecutor's Office: Towards a Truly European Prosecution Service?* New Journal of European Criminal Law, Vol. 4, Issue 1–2, 2013. 10.

Egyet lehet érteni André Klip[75] véleményével, aki azt mondta, hogy az EUMSZ 86 cikke több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. A már több mint tíz esztendeje folyó folyamatos viták ellenére is még mindig számos, ezen intézményt érintő sarkalatos kérdés várt tisztázásra.

„Cui bono?", kérdezte Hamran[76] egyik munkájában számos elméleti és gyakorlati szempontú kérdést felvetve: Milyen hatóság, testület fogja ténylegesen végrehajtani az ügyészség hatáskörébe eső bűncselekmények nyomozását, tisztázását? Ezen nyomozásokat a helyettes ügyészek maguk fogják végezni, vagy pedig alájuk rendelt más ügyészek? Lesz-e az ügyészségnek saját rendőrségi szervezete és nyomozó szerve, amelyik hatáskörrel rendelkezik majd a résztvevő tagállamok területén nyomozások lefolytatására? Vagy pedig ennek alternatívájaként egy delegált ügyész fogja a törvényességét felügyelni csupán a tagállami nyomozó szervek által folytatott nyomozásnak? Ezekre a kérdésekre nem találjuk meg a választ a 86-odik cikkben. A cikk 2. bekezdése még tovább bonyolítja a helyzetet. Hogyan lehet felelős egy szervezet más szervek által lefolytatott nyomozásokért, ha magának nincsen egyáltalán nyomozati jogköre? Ezen cikk értelmezésében az Europol nyomozati jogköröket fog kapni? Fel vannak a tagállamok készülve szuverenitásuk ily mértékű megcsonkítására? Feltételezvén az Europol tagállamok területére vonatkozó nyomozati jogkörökkel történő felruházását milyen szerepe és hatásköre lenne az OLAF-nak az EU pénzügyi érdekeinek védelmezése területén? (Ez ugyanis nem került megemlítésre a 86-odik cikkben.) A szerződés azon megfogalmazása, hogy az *„Eurojustból"* hozhatja létre az új intézményt újabb kérdéseket vetett fel. Az egész Eurojust átalakításra kerül, vagy pedig annak keretein belül, egy külön egységként jön majd létre?

A LSZ elfogadásával új lendületet kapott az EÜ létrehozásának folyamata, melyhez a kialakult gazdasági válság megfelelő politikai légkört is teremtett. Míg korábban a tagállamok egyszerűen azzal, hogy tagadták a problémát magát, meg tudtak gátolni bármilyen kezdeményezést ezen a területen, a Lisszaboni Szerződéssel a helyzet gyökeres fordulatot vett. Ugyanis s 86. cikk jelenti magának a problémának a felismerését, vagyis a tagállamoknak most már szembe kell nézni a Corpus Juris által korábban megfogalmazott kihívásokkal. Ahogyan Ligeti a cikkében megfogalmazta, nem a „ha" időszakát éljük már, hiszen már nem tabu többé a nemzeti politikai döntéshozók és gyakorlati szakemberek számára az Európai Ügyészség létrehozásának kérdése. Új szakasz nyílt az instrumentum létrejöttének a folyamatában, a „hogyan" időszakasz, azaz annak a tisztázása, hogy hogyan is épüljön fel, „nézzen ki" ez az intézmény.[77]

[75] André Klip: *European Criminal Law*. Antwerp, Intersentia, 2009, 410.

[76] Ladislav Hamran és Eva Szabova: *European Public Prosecutor's Office – Cui Bono?* New Journal of European Criminal Law, Vol. 4, Issue 1–2, 2013 Intersentia 41.

[77] Katalin Ligeti and Michele Simonato: *The European Public Prosecutor's Office: Towards a Truly European Prosecution Service?* New Journal of European Criminal Law, Vol. 4, Issue 1–2, 2013. 20.

5.3 Miért van szükség az EÜ-re? Azaz a támogatói oldal

A javaslat elkészítését alátámasztó hatásvizsgálat probléma meghatározása szerint: *„A bűnüldözés gyakran gyenge vagy hiányos amiatt, hogy nincs európai bűnüldözési struktúra, a bűnüldözési intézkedések nem folyamatosak, és hiányzik az alapul szolgáló közös európai vádemelési politika. Míg az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények ténylegesen uniós szintű bűncselekmények, a jelenlegi intézményi és jogi keret hiányossága, hogy töredezett a bűnüldözési rendszer, amely szinte kizárólag nemzeti fellépéseken alapul."*

A vizsgálat megállapításai szerint a már meglévő instrumentumok (például Europol, Eurojust, OLAF) nem biztosítanak kielégítő megoldást (mert például a tagállamokban nem végezhetnek nyomozást és nem emelhetnek vádat, valamint az OLAF tevékenysége csupán az igazgatási vizsgálatokra, valamint ezek eredményeinek a nemzeti hatóságok számára való továbbítására korlátozódik, és a nemzeti hatóságok dönthetnek úgy, hogy nem tesznek az ügyben semmiféle büntetőjogi lépést), és az uniós költségvetést károsító bűncselekmények üldözését a hatóságok több tagállamban másodlagos fontosságúnak tekintik. A koordináció, az együttműködés és az információcsere kapcsán is számos probléma és akadály merül fel, mivel a feladatkörök különböző illetékességű és hatáskörű hatóságok között oszlanak meg.

A nemzeti igazságügyi hatóságok fellépése továbbra is gyakran lassú, az átlagos elítélési arányok alacsonyak, valamint egyenlőtlen megoszlást mutatnak a különböző tagállamokban kapott eredmények.[78] A csalással érintett teljes összegnek csak igen kis részét – kevesebb mint 10%-át – sikerül visszafizettetni a bűnelkövetőkkel, elmondható, hogy a jelenlegi bűnüldözési rendszer visszatartó hatása tehát nem kielégítő.

Többek által is elismert, hogy a rendelkezésre álló statisztikai adatok az EU pénzügyi érdekei elleni bűncselekmények tekintetében nem biztosítanak megfelelő bizonyítékot ezen bűncselekmények nagy számára vonatkozóan, és valójában ezen statisztikák nem is megbízhatóak, sem tagállami sem pedig összuniós szinten, csupán részleges és megközelítő tájékoztatást nyújtanak. Az OLAF rendszeresen közöl statisztikai kimutatásokat, de maga az OLAF is elismeri ezek pontatlan jellegét, mivel a tagállamokból irányuló adatszolgáltatás nem kielégítő.[79] A tagállamok csupán a 10000 eurót meghaladó értékre

[78] A Jogi Fórum által közzétett információk szerint egy bizottsági felmérés – mely 2006–2011 között vizsgálta a tagállamoknak átadott ügyeket a meghozott bírósági határozatok aránya tekintetében – megállapította, hogy bizonyos országokban (Finnország, Litvánia) minden átadott ügyben megindult a szükséges eljárás, és bírósági határozat is született. Mások (Ausztria, Belgium, Franciaország, Luxemburg, Hollandia,Szlovákia,Románia) csak az ügyeknek közel a felében döntöttek. Egyes tagállamokban (Lengyelország, Spanyolország, Magyarország) pedig csak kevés ügy jutott el a bírósági határozatig. A legtöbb visszaélés (225 ügy) Romániában merült fel, ahol ezeknek az ügyeknek az 57%-ában folytattak le eljárást, és mindössze 24%-ban született marasztaló ítélet. A második helyet Németország szerezte meg, ahol 168 ilyen cselekményt regisztráltak a vizsgált időszakban, ezek 68%-ában hoztak bírósági határozatot, döntő többségében marasztaló ítéletet. http://www.jogiforum.hu/hirek/30582

[79] Lásd a Bizottság 2011-es éves jelentését az EP irányában az EU pénzügyi érdekeinek védelme tárgyában: Report from the Commission to the European Parliament and the Council, Protection of the European Union's financial interests – Fight against fraud, Annual Report 2011, COM(2012) 408.

elkövetett bűncselekményeket kötelesek jelenteni az OLAF felé, az annál alacsonyabb értékre elkövetett cselekményeket nem, és ez jelentős „látenciát" eredményez uniós szinten.

Az OLAF elemzése szerint ezen bűncselekmények egyre kevésbé korlátozódnak csupán egyetlen tagállamra, egyre inkább nemzetközi dimenzióba lépnek át. Gyakran előfordul az, hogy egy tagállam nyomozó hatósága nem is látja a teljes képet, csupán annak az ő saját hazájára eső szeletét. És gyakori azon jelenség is, hogyha ugyan látóképbe kerül egy ügy kapcsán annak nemzetközi kivetülése is, a nyomozást az uniós érdekek mellőzése mellett kizárólag a hazai szempontok figyelembevételével folytatják le.[80]

5.4 Lehetséges alternatívák

A probléma adott, a megoldásra számos forgatókönyvet dolgoztak ki az új intézmény ellen és mellet érvelők.[81]

Nézzük először azon főbb alternatív útvonalakat, szakpolitikai lehetőségeket, melyek mellőzik az EÜ létrehozását (azok kritikai véleményezése nélkül):

1. Minden marad a régiben, azaz változatlan szakpolitika: ez azt jelenti, hogy nem kerülnek bevezetésre új szakpolitikai intézkedések, és az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözése továbbra is kizárólag a nemzeti hatóságok kezében maradna.
2. Nem kerülne sor uniós szintű új jogalkotási intézkedésre, és nem jönnének létre új szervek sem, ugyanakkor az érintett bűncselekmények elleni küzdelmet szolgáló nemzeti és uniós szintű fellépéseket nem jogalkotási intézkedések révén megerősítenék.
3. Az Eurojust hatáskörének megerősítése: új hatásköröket kapna nyomozások kezdeményezésére az egész EU-ban. Az Eurojustnak és nemzeti tagjainak joga lenne kötelező erejű utasításokat adni a nemzeti bűnüldöző hatóságoknak nyomozások és bűnvádi eljárások megindítására, az EUMSZ 85. cikkével összhangban.

Milyen megoldások jöhetnek számításba az Európai Ügyészség felállításával?

1. Európai ügyészségi egység létrehozása az Eurojuston belül: az EÜ kereteit „befogadó ügynökségként" az Eurojust biztosítaná. Az európai ügyészségi egység kizárólagos joghatósággal rendelkezne az EU pénzügyi érdekeit érintő esetekben, és a pénzügyi bűncselekményekre szakosodott ügyészekből és nyomozókból állna.
2. Az EÜ testületi formában való létrehozása (kollégiumi modell): Az Eurojust felépítéséhez hasonlóan az EÜ is a tagállamok által kinevezett nemzeti tagokból álló testület (Kollégium) formájában kerülne kialakításra, mely testület többségi

[80] SEC (2011) 621 final, table 2.2; and OLAF, *Eleventh operational report of the European Anti-fraud Office,* 1 January to 31 December 2010.

[81] Bizottsági Szolgálati Munkadokumentum, a hatásvizsgálat összefoglalása, amely a következő dokumentumot kíséri. Javaslat: a Tanács rendelete az Európai Ügyészség létrehozásáról {COM(2013) 534 final} {SWD(2013) 274 final} Brüsszel, 2013.7.17. SWD(2013) 275 final 4.

szavazással döntene az EU-ban az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményekre vonatkozóan indítandó nyomozásokról és vádemelésekről.

3. Az EÜ decentralizált formában való létrehozása (decentralizált modell): Az EÜ az EÜ központi hivatalából, valamint a tagállamokban működő, a nemzeti igazságügyi rendszerekbe betagozódó, a nemzeti jog értelmében teljes ügyészi jogkörrel rendelkező delegált európai ügyészekből állna. A központi hivatal feletteseként utasítási joggal rendelkezne a delegált európai ügyészek tekintetében. Az EÜ együttműködne a nemzeti rendőri és ügyészi szervekkel, és felelős lenne a vádemelésért.
4. Az EÜ centralizált formában való létrehozása (centralizált modell): egy központi EÜ jönne létre, amely teljes körű jogi és gyakorlati képességgel rendelkezne ahhoz, hogy az érintett bűncselekményekre vonatkozóan nyomozást végezzen és vádat emeljen, anélkül, hogy a nemzeti bűnüldöző hatóságokra kellene támaszkodnia.

5.5 A mindent eldöntő Javaslat

2013. július 17-én a Bizottság az Európai Ügyészség létrehozásáról szóló tanácsi rendelettervezetet[82] nyújtott be (továbbiakban Javaslat), melyet egy hatásvizsgálat előzött meg.[83] E Javaslat célja az EÜ létrehozása, valamint hatásköreinek és eljárásainak meghatározása. A Javaslat egy korábbi jogalkotási javaslatot[84] egészít ki, mely meghatározta az érintett bűncselekményeket és az alkalmazandó szankciókat, és egy jogalkotási csomag része, mivel azt az Eurojust reformjára irányuló javaslat kíséri.

A témakör politikai és jogi érzékenysége miatt természetesen vita és kritikai össztűz kíséri a javaslat eddig néhány hónapos életútját. Ez nem is volt meglepő, hiszen bárminemű szupranacionális kezdeményezés a tagállamok nagyfokú ellenállását váltotta ki ezidáig is, főként a szuverenitás kikezdhetetlen bástyájának tekintett rendőri és igazságügyi együttműködés területén.

A Javaslat alapján az EÜ a nemzeti igazságügyi rendszerekre támaszkodó, decentralizált és integrált jogi személyiséggel rendelkező uniós hivatalként jön létre.

6 cikk (1) Az Európai Ügyészség a következőkből épül fel: az európai ügyész, az európai ügyész helyettesei, az e rendelet szerinti feladataik ellátásában őket támogató személyi állomány, valamint a tagállamokban működő delegált európai ügyészek.[85]

(E tanulmány célja és terjedelmi keretei nem teszik lehetővé a rendelet további elemzését)

82 *Javaslat a Tanács Rendelete az Európai Ügyészség létrehozásáról*. Brüsszel, 2013.7.17. COM(2013) 534 final 2013/0255 (APP) {SWD(2013) 274 final} {SWD(2013) 275 final}

83 Bizottsági Szolgálati Munkadokumentum, a hatásvizsgálat összefoglalása, amely a következő dokumentumot kíséri. Javaslat: a Tanács rendelete az Európai Ügyészség létrehozásáról {COM (2013) 534 final} {SWD(2013) 274 final} Brüsszel, 2013.7.17. SWD(2013) 275 final

84 Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács irányelve az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről, 2012. július 11., COM(2012) 363 final

85 A Javaslat szerint: A teljes állományi létszám elérése, 2023-ra várható 235 alkalmazottal; ebből a létszámtervben szereplő álláshelyek száma 180, a külső személyi állomány létszáma pedig 55.

5.6 Sárgalap a nemzeti parlamentektől, azaz csorbát szenved-e a szubszidiaritás alapelve?

A Javaslat az Indokolás 3.2. pontjában kiemeli, hogy szükség van az uniós fellépésre az előirányzott intézkedés lényeges uniós dimenziója miatt. Bár az EU pénzügyi érdekeinek a védelme az EUMSZ 310. cikk (6) bekezdése[86], valamint a 325. cikke alapján az EU-nak és a tagállamoknak egyaránt kötelessége (és az uniós hatáskör nem kiegészíti a tagállamok hatáskörét), de a Javaslat véleménye szerint – mivel a tagállami nyomozás és felelősségre vonás nem kielégítő és nem elégséges – ez a célkitűzés (összhangban a szubszidiaritás elvével[87]) léptéke és hatásai miatt csak uniós szinten valósítható meg. A Javaslat azt is kihangsúlyozza, hogy az arányosság elvének megfelelően ez a rendelet nem lépi túl az e cél eléréséhez szükséges mértéket.

A LSZ vívmányaként a tagállami parlamentek demokratikus ellenőrzési jogköre jelentősen bővült, mivel a szubszidiaritás és az arányosság elvének alkalmazásáról szóló 2. jegyzőkönyv 6. cikkének megfelelően a nemzeti parlamentek a jogalkotási aktus tervezetének továbbításától számított nyolc héten belül indokolással ellátott véleményt küldhetnek az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság elnökeinek, amelyben ismertetik azokat az okokat, amelyek alapján az adott tervezetet nem tartják összeegyeztethetőnek a szubszidiaritás elvével (ezt nevezzük ún. sárgalapnak).[88]

A Javaslat megjelenését követően rövid időn belül több mint 10 ország (közte hazánk is) nemzeti parlamentje élt ezzel a lehetőséggel. A kritikai észrevételek közöttaz alábbiak szerepeltek[89]:

- az EÜ tervezett kizárólagos hatáskörgyakorlása [Javaslat 11. cikk (4) bekezdése, 14. cikke] túlterjeszkedne az EUMSZ 86. cikkében biztosított (általános) felhatalmazáson, mivel ez utóbbi nem biztosít számára kizárólagos hatásköröket;
- aránytalanul korlátozná a büntetőjog tekintetében meglévő tagállami szuverenitást az EÜ szupranacionális modellje;
- bár a szándék az, hogy az EÜ kizárólag az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények miatti eljárásra rendelkezzen felhatalmazással, azonban a gyakorlatban – különösen a végrehajtás szintjén – szinte soha nem lehet majd a javasolt

[86] EUMSZ 310. cikk (6): Az Unió és a tagállamok a 325. cikk rendelkezéseivel összhangban küzdenek a csalás és az Unió pénzügyi érdekeit sértő minden egyéb jogellenes tevékenység ellen.

[87] A szubszidiaritás elve értelmében a döntéseket mindig a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni. Az Európai Unióról szóló szerződés 5. cikke alapján a szubszidiaritás elvének egy tervezett uniós intézkedés akkor felel meg, ha az tagállami szinten nem megvalósítható, illetve, ha a kitűzött cél uniós szintű fellépéssel jobban, hatékonyabban elérhető, és az uniós szintű intézkedés hozzáadott értéket teremt.

[88] A 2. számú jegyzőkönyvben meghatározott számú (minimum 19) indokolt vélemény esetén az előterjesztőnek – az Európai Bizottságnak – felül kell vizsgálnia a jogalkotási javaslatot, és végső esetben vissza is vonhatja azt. Az eljárás célja, hogy a nemzeti parlamentek szükség esetén megakadályozhassák, hogy az uniós jogalkotó intézmények túllépjék átruházott hatásköreiket.

[89] Alapját a magyar, holland és a ciprusi Országgyűlésnek indokolással ellátott véleménye az Európai Ügyészség létrehozásáról szóló tanácsi irányelvre irányuló javaslatairól jelenti.

módon meghúzni a határvonalat. Nem tisztázott, hogy meddig terjed az „Unió pénzügyi érdekei" fogalmának határa;
– az európai ügyész kizárólagos utasítási jogosítványa [Javaslat 6. cikk (5) bekezdése] megkérdőjelezné a delegált ügyészi szervezet tagállami ügyészi rendszerben való működésének lehetőségét;
– a Javaslat nem igazolja kielégítő módon, hogy az EÜ eljárása a jelenlegi helyzetnél ténylegesen hatékonyabb lenne; számos végrehajtási akadályt tartalmazna például a járulékos hatáskör [Javaslat 13. cikke], az ügyátcsoportosítási jogosultság [Javaslat 18. cikk (5) bekezdése], a joghatóság meghatározása [Javaslat 27. cikk (4) bekezdése] vagy a bizonyítékok elfogadhatósága [Javaslat 30. cikke] tekintetében;
– a Javaslat nem támasztja alá kellő mértékben az uniós fellépés tényleges hozzáadott értékét;
– a Javaslat 25. cikk (1) bekezdésében megfogalmazott „egységes jogi térség" fogalma sem értelmezhető a büntetőjogi együttműködés eddigi eredményeinek fényében (hiszen ez idáig sem a büntető anyagi, sem a büntető eljárásjog terén nem született európai uniós szintű kódex, csak néhány eljárási alapelv, garancia, illetve egyes tényállások minimumharmonizációjára került sor);
– egyelőre tisztázatlan, hogy pontosan milyen bűncselekményekre terjedne ki az EÜ hatásköre, mivel az érintett bűncselekmények – az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás, és az ahhoz kapcsolódó bűncselekmények – uniós szintű harmonizációjára, az ún. PIF- irányelvtervezet[90] elfogadására nem került sor eddig.

5.7 Lépés az európai büntetőjog kialakulása felé?

Vajon az EÜ intézménye jelenti-e az Európai Büntetőjog első csírájának a kialakulását? Annak ellenére, hogy a LSZ-ből teljes mértékben hiányzik egy olyan rendelkezés, mely egyértelmű jogi alapját jelentené európai büntetőjogi közös rendelkezések kialakításának, Sicurella[91] álláspontja szerint az EÜ létrehozása meg fogja győzni az uniós és tagállami hatóságokat arról, hogy következő lépésként szükség lesz ilyen jellegű jogalkotásra (melyet annak kell megelőznie, hogy egy szerződésmódosítással az EU felhatalmazást kapjon büntetőjogi rendelkezések meghozatalára). Véleménye szerint logikus az, hogy egy ilyen uniós hatáskörű szervezet létrehozása szükségszerűen maga után vonja annak

[90] Az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvtervezet COM(20i2)3Ó3. Az irányelvtervezet magyar nyelven elérhető az alábbi linken: http://ec.europa.eu/anti fraud/documents/pif-report/pif proposal hu.pdf

[91] Rosaria Sicurella: Setting up a European Criminal Policy for the Protection of EU Financial Interests: Guidelines for a Coherent Definition of the Material Scope of the European Public Prosecutor's Office Toward a Prosecutor for the European Union Volume I. A Comparative Analysis. Edited by Katalin Ligeti. Hart Publishing, 2013. 898.

igényét, hogy olyan uniós büntetőjogi szabályokat fogadjanak el, melyeket az EU teljes területén egységesen alkalmazni lehet.

Hogyan értelmezhető az európai ügyész hatáskörének esetleges kiterjesztése?

Vajon az EUMSz szerződés 86. cikk (4) bekezdésének kiterjesztő értelmezése kapcsán milyen kritériumrendszerrel lehet majd a bűncselekmények általános kategóriájából leválasztani a „több államra kiterjedő súlyos bűncselekményeket"? Két logika mentén indulhatunk el: a védendő érdek szupranacionális természetén alapuló kiterjesztés elmélete alapján, vagy pedig olyan kiterjesztési metódusra gondolva, amelynek ésszerű magyarázatát a speciális bűncselekményekkel szembeni közös alapon történő küzdelem tagállami érdeke jelentené.

6. Közös nyomozócsoportokról (Joint investigation Teams JIT) dióhéjban

A közös nyomozócsoport egy olyan csoport, melyet kölcsönös megállapodás alapján két vagy több tagállam illetékes hatóságai hozhatnak létre meghatározott célra és korlátozott, de közös megegyezéssel meghosszabbítható időtartamra annak érdekében, hogy a csoportot létrehozó egy vagy több tagállamban bűnügyi nyomozást folytasson.

Számos előnye van ennek az eszköznek a tradicionális nyomozási metódusokhoz képest:

- Egyrészről lehetővé teszi azt, hogy egy ügyben a különböző tagállamok illetékes hatóságai között koordináció folyjon a nyomozások kezdetétől fogva, minek következtében az összes kapcsolódó nyomozás koordinatív megközelítést kap.
- Másrészt lehetőséget teremt arra, hogy a résztvevő tagállamok a döntéshozó folyamatokba beleszólhassanak, például abba, hogy mely nyomozati cselekményeket melyik résztvevő tagállam hajtsa végre.
- Ezeken túlmenően azáltal, hogy a kiküldött tagok jelen lehetnek a nyomozati cselekményeknél, lehetővé válik az, hogy a résztvevő tagállamok a nyomozás mindenkori helyzetéről időben értesítést kapnak. Valamint nincsen szükség az időigényes, diplomáciai csatornákon keresztül történő eljárási jogsegélyre.
- A nyomozócsoport tagjai közvetlenül kérhetnek egymástól nyomozati intézkedéseket, mellőzni lehet a jogsegély iránti megkereséseket. Ez vonatkozik a kényszerítő intézkedések iránti megkeresésekre is.
- A nyomozócsoport kiküldött tagjai[92] jelen lehetnek a kihallgatásokon, házkutatásokon stb. segítve ezáltal például a kihallgatásokon a nyelvi korlátok leküzdését.
- Mivel a kiküldött tagok is jelen lehetnek a bizonyítékok gyűjtésénél, ez egy extra garanciát jelent arra vonatkozóan, hogy az információk és bizonyítékok gyűjtése maximálisan megfelel az alapvető nemzetközi (emberi jogi) standardoknak.

[92] A nyomozócsoport azon tagjainak elnevezése, akik nem a csoport működési helye szerinti tagállamból érkeztek, a csoportba „kiküldött" tagok.

- Szakmai ismeretek, tapasztalatok informális cseréjének lehetősége, a helyszínen az erőfeszítések koncentrálása.
- A résztvevők közötti kölcsönös bizalom kiépülése, valamint annak lehetősége, hogy a különböző joghatóságok alá tartozó igazságszolgáltatási szervektől érkező szakemberek közösen alkossanak nyomozási és büntetőeljárási stratégiákat.
- Az Europol, Eurojust és OLAF bevonásával újabb technikai és szakértői háttér elérhetőségének, valamint közvetlen szakmai támogatás és segítségnyújtás lehetősége.
- Amennyiben kölcsönös jogsegély iránti megkeresés kibocsátására van szükség olyan állam irányában, mely nem tagja a nyomozócsoportnak, akkor az Eurojust – amennyiben az is részt vesz a nyomozócsoportban – könnyen és gyorsan tud ebben segíteni a csoport tagállamainak.
- Minden résztvevő tagállamnak saját országában van kiépült hálózata és know-how-ja, melyet „kihasználhat" a nyomozócsoport a tevékenysége során.
- A szokásosnál gyorsabbá válik a nyomozás lefolytatása. Az ügyek gyorsabb feldolgozására és lezárására van lehetőség, gyorsabban születhetnek meg az ítéletek is.
- Már a nyomozás korai szakaszában lehetőség van arra, hogy megosszák a munkát és a feladatokat a résztvevő tagállamok egymás között, elkerülvén ezzel a felesleges párhuzamosságokat, dupla erőkifejtéseket.
- A jövő tekintetében hosszabb távra előretekintve fel lehet építeni egy határon átnyúló nyomozási hálózatot (szakértőkkel, intézményekkel, hatóságokkal).
- Minden résztvevő tagállamnak meg van a lehetősége arra, hogy a bűnüldözés területén fejlessze az emberi erőforrások kvalifikációs szintjét (tapasztalatcserék, nyelvgyakorlás, európai szemlélet). Ezen emberi erőforrások hatékonyabban kihasználhatóak, kiaknázhatóak.
- Jobb koordináció révén a költségek lecsökkenthetőek.
- Koordinált fellépésekkel a károk és veszteségek csökkenthetőek.
- Az elkövetőkre, bűnözői körökre koncentráltabb és koordináltabb, ezáltal erőteljesebb (néha váratlanabb) csapást lehet mérni, melynek visszatartó ereje is nagyobb.
- Közvetett hatásként megjelenik, hogy a nyomozásban résztvevő tagállami hatóságok a siker révén kedvezőbb társadalmi fogadtatásban részesülnek (jó PR), a beléjük vetett bizalom is erősödik.

Általános nehézségek, problémák a közös nyomozócsoportokkal kapcsolatban:

- Az állami szuverenitás bizonyos elemeiről való lemondás miatti negatív attitűd.
- Jogi ellenőrzés, ellenőrizhetőség problematikája. Az eljárás törvényességét ki és hogyan ellenőrzi?
- Az új dolgokkal szembeni hagyományos gyanakvás. Ez egyfajta új munkamódszer, mely eltér a hagyományos eljárásoktól, ezért idegenkedés tapasztalható irányában.

– Az alapvető bizalom hiánya egymás munkamódszere, jogi rendszere, eljárási garanciális rendszere és megbízhatósága tekintetében.
– Ismerethiány: magáról az instrumentumról, a másik fél jogrendjéről, intézményi rendszeréről, a benne rejlő lehetőségekről. Nemzetközi szinten és nemzeti szinten is beszélhetünk a megfelelő tájékoztatás hiányáról.
– Bonyolult és időigényes folyamat (első alkalommal), amíg az érintett felek eljutnak a megállapodás elkészítéséig (a mintamegállapodás ellenére).
– A ténylegesen alkalmazandó jog, a fegyverhasználat és gépkocsihasználat kérdésének tisztázása.
– Bizonyítékok, információk gyűjtése és az eljárásban való felhasználhatósága körében a tagállami szabályozások különbözőségéből eredő problémák.
– A használt „közös" nyelv megfelelő szintű ismeretének hiányából adódó problémák (félreértések elkerülése). Ez a probléma felveti a nemzeti és nemzetközi keretben szervezett nyelvképzés fontosságát és egyben hiányát.
– Nincsen megfelelő belső és külső „PR"-ja a nyomozócsoport eszközhasználatának. Hol lehet utánanézni az eddigi tapasztalatoknak? A legjobb gyakorlatok elemzését, értékelést hol találhatjuk meg? Miért van az, hogy a legtöbb tagállami helyi rendőri hatóság „nem is tud" erről a lehetőségről?
– Az okozott károk kompenzációs metódusainak eltérő szabályai. A büntetőjogi és a polgári jogi felelősség nemzeti szabályozásában rejlő különbözőségekből származó problémák.
– Finanszírozási problémák. Saját pénzügyi erőforrások hiánya, valamint az uniós (Európai Bizottság – Eurojust) pénzügyi támogatásra való pályázás technikai lebonyolításának (tagállamok szerinti) túlzott bonyolultsága.
– Előfordulhat néha a technikai eszközök inkompatibilitása.
– Még mindig túlzott bürokrácia áll ellen a gyorsabb, hatékonyabb és bátrabb alkalmazhatóságnak.

Szabályozásának főbb keretét a 2000. évi Kölcsönös Bűnügyi Jogsegélyről szóló Egyezmény[93] 13. cikke, valamint a 2002. június 13-án a Tanács által elfogadott, a közös nyomozócsoportokról szóló kerethatározat (a továbbiakban Kerethatározat)[94] adja. Az Európai Unió (továbbiakban EU) viszonylatában legelsőként az 1997-ben létrehozott Második Nápolyi Egyezmény említhető meg, amelynek 24. cikke először szabályozta a közös nyomozócsoportok létrehozásának feltételrendszerét és lehetőségeit, igaz ugyan, hogy „csupán" a tagállamok vámhatóságainak együttműködésére vonatkozóan.

[93] Az Európai Unió tagállamai közötti kölcsönös bűnügyi jogsegélyegyezménynek az Európai Unióról szóló szerződés 34. cikke szerinti létrehozásáról szóló, 2000. május 29-i tanácsi jogi aktus, HL C 197/1., 2000.7.12.

[94] A közös nyomozócsoportokról szóló, 2002. június 13-i tanácsi kerethatározat, HL L 162/1., 2002.6.20. A kerethatározat hatályát veszti, mihelyt a kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló európai egyezmény valamennyi tagállamban hatályba lép (5. cikk).

Az Uniós Jogsegély Egyezmény, valamint a Kerethatározat releváns cikkei leszögezik, hogy közös nyomozócsoport létrehozására különösen olyan esetekben kerülhet sor, amikor:

- bűncselekmények felderítésére irányuló nyomozás során egy tagállamnak bonyolult és nagy ráfordítást igénylő, más tagállamokat is érintő bűnügyi nyomozást kell folytatni;
- több tagállam folytat olyan bűncselekmények felderítésére irányuló nyomozást, amelyek körülményei az érintett tagállamok összehangolt és egyeztetett fellépését teszik szükségessé.

Bár már több mint egy évtizede jelen van a bűnüldözők eszköztárában ez a lehetőség, de mivel ez egy újfajta munkamódszer, eltér a hagyományos eljárásoktól, éveken keresztül idegenkedés és gyanú övezte, és néhány kifejezetten aktív államon kívül (például Franciaország, Spanyolország, Belgium) az államok nem éltek ezzel a modern módszerrel. Mára már úgy tűnik, megtört a jég, és több állam, közte hazánk is átesve a „tűzkeresztségen" (VETO bundabotrány ügy), felismerte a benne rejlő lehetőségeket.

A nyomozócsoportot „használó" tagállamok számának növekedésén túlmenően egy másik tendencia is megfigyelhető a nyomozócsoportok életében a résztvevő tagállamok viszonylatában. A bűnüldözési együttműködésben alapvetően megfigyelhető a bilaterális kooperációs forma egyeduralma (határon átnyúló megfigyelés, forrónyomon üldözés, közös határ menti járőrözés), melyet azonban a közös nyomozócsoport – mint az első operatív multilaterális nyomozási együttműködési forma[95] – multilaterális dimenzióba helyezett át.

7. Záró gondolatok

Hosszú volt az út idáig, de az EU előtt még újabb hosszú út áll ahhoz, hogy kiépítsen egy valódi európai igazságügyi kultúrát, mely két létfontosságú faktor egyensúlyára épülne: egyrészről annak szükségességére, hogy az együttműködés egyszerűsödjön és gyorsabbá váljon, másrészről pedig az emberi jogok védelmének és a személyeket védő garanciák biztosításának a szükségességére. Ebben a tekintetben alapvető fontosságú, hogy az igazságügyi hatóságok ezirányú felelősségtudata fejlődjön, melyhez vezető út egyik eleme a képzések, továbbképzésekben rejlik. [96]

Több mint 15 esztendőbe telt, amíg megjelent az EÜ-re vonatkozó jogi alap az EU-ra vonatkozó szerződési alapban. Ez azért is figyelemre méltó, mivel a Corpus Juris megjelenését követő uniós szintű szakpolitikai fejlődés rámutatott arra, hogy az EÜ

[95] André Klip: European Criminal Law. An Integrative Approach. Intersentia, 2009. 398.

[96] Anne Weyembergh: Transverse Report on Judicial Control in Cooperation in Criminal Matters: The Evolution from Traditional Judicial Cooperation to Mutual Recognition: Toward a Prosecutor for the European Union. Volume I. A Comparative Analysis. Edited by Katalin Ligeti. Hart Publishing 2013. 985.

intézményével szemben jelentős közönyt, sőt ellenállást mutató tagállamoknak rá kellett ébredniük arra, hogy valamit tenni kell az uniós csalások ellen. Ekkor a Corpus Juris által felvázolt vertikális modellel szemben alternatívaként 1999-ben a Tamperei Program megfogalmazta a kölcsönös elismerés elvén alapuló horizontális együttműködési szcenáriót. A kölcsönös elismerés elvére épülő együttműködés másfél évtizedes gyakorlatának távlatából megállapítható, hogy bár jelentős paradigmaváltást hozott az igazságügyi együttműködés területén, az uniós csalás és egyéb, az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények elleni küzdelem területén nem hozott megoldást.[97]

Az EUMSz 86. cikke mind jogi, mind pedig politikai szempontból nagyon érzékeny rendelkezés, hiszen az EÜ (az erőteljese szimbolikus jelentésén túl a ráruházott hatáskörök alapján is) kihívások elé állítja nemcsak a tagállami szuverenitást és hatásköröket, hanem a már meglévő uniós együttműködési hálózat összes szereplőjét is.

Olyan új szervezetek létrehozása, mint például az Europol, Eurojust vagy pedig az EÜ, valami egészen újat képvisel, egyfajta „páneurópai" jelenséget. Ennek az intézményi integrációnak olyan hatása van, amely eltér a normatív jogharmonizációs vagy jogegységesítési folyamatok hatásaitól, mivel sokkal szélesebb körű együttműködést biztosít. Míg a jogharmonizáció a tagállamok belső jogában eredményez változást anélkül, hogy az intézményi struktúrát is megváltoztatná, addig az intézményi integráció olyan európai szerveket hoz létre, melyek minden tagállam rendelkezésére állnak. Közvetve, hosszútávon ennek is várható egyfajta harmonizáló hatása. Az Europol létrehozását megelőzően az információáramlás közvetlenül történt a tagállami rendőrhatóságok között, melyben a tagállami hatóságok egyenrangú félként vettek részt.

Az Europol működésével azonban ez a tipikusan és hagyományosan bilaterális-horizontális kapcsolatrendszer egy vertikális struktúrával került helyettesítésre. Látható, hogy az EU nem állt meg az Europol létrehozásánál, fokozatosan haladva egyre több és több területet fed le egyre komplexebb intézményi hálózat létrehozásával. Az Europolt követően létrejött az intézményesített formája az ügyészi és bírói együttműködésnek is, és az EÜ létrehozása ennek tükrében logikus lépésnek tűnik, ha úgy tekintjük, hogy az EU saját hatáskörrel akar rendelkezni a büntetőjog, bűnüldözés területén.[98]

Elgondolkodtatónak tartom Sergio Carrera és Florian Geyer[99] azon véleményét, miszerint a LSZ (a megerősített együttműködés, opt out, vészfék mechanizmus stb. rendelkezéseiben) intézményesítette a magas fokú „kivételezést" ebben a térségben. A megkülönböztetések eredményeképpen a szabadság, biztonság és jog térségének fenntartása érdekében folytatott transznacionális együttműködés a „sebességek" komplex mátrixához vezethet. Bizonyos területek, mint például a büntetőjogi jogharmonizáció, a rendőri erők operatív együttműködése, valamint az EÜ létrehozása a vészfékeljárás és

[97] Ligeti Katalin: *Introduction.* Toward a Prosecutor for the European Union. Volume 1. A Comparative Analysis. Ed. Katalin Ligeti. Hart Publishing 2013. 1.

[98] André Klip: European Criminal Law An integrative approach. Intersentia 2009. 414.

[99] Sergio Carrera and Florian Geyer: *The Reform Treaty and Justice and Home Affairs: Implications for the Common Area of Freedom, Security and Justice,* Security versus Justice? Police and Judicial Cooperation in the European Union. Szerk. Elspeth Guild és Florian Geyer. Ashgate, 2008. 303.

a megerősített együttműködés tárgyává válhat, és ez akár azt is eredményezheti, hogy több különféle szabadság, biztonság és jog érvényesülésének térségéről beszélhetünk majd, mely veszélyeztetheti a közös SZBJT politikai projektjének sikerességét, nem is beszélve az uniós polgárok érdekeinek sérelméről.

Nagyban befolyásolja az államok bűnügyi együttműködésre való hajlamát, szerződéskötési készségét, hogy az állami joghatóság szabályozására kialakult négy elv közül (területi elv, személyi elv, állami önvédelem elve és az univerzális büntetőhatalom elve) melyik áll legközelebb jogrendjéhez. Az angolszász jogrendű Egyesült Királyság a főként területi elven[100] alapuló attitűd miatt közel 30 évig távol tartotta magát a bűnügyi együttműködésben való részvételtől, míg a főként a személyi elvet[101] előnyben részesítő kontinentális államok számára a bűnügyi jogsegély minden formája elfogadott volt jóval korábban is.[102]

Általánosan elfogadott nézet, hogy szükség van bizonyos fokú, átgondolt jogharmonizációra ezen a területen is, olyan kompromisszumokat keresve, melyek a tagállami szuverenitás legkisebb „megcsonkítása" mellett a leghatékonyabb eredményekkel szolgálnak a bűnügyi együttműködés területén. Az 1999-ben elfogadott Tamperei Program egyértelműen leszögezte, hogy az igazságügyi együttműködés (mind polgári, mind pedig büntetőjogi szempontból) sarokkövét a kölcsönös elismerés elve jelenti. Mindamellett viszont a Tamperei Program utalt a „jogalkotás harmonizációjának szükségességére" is (37. szakasz), azonban a „szükségesség" fogalmának az értelmezése vita tárgyát képezte.

A bizonyítási jogokban rejlő különbözőségekből fakadó – a gördülékeny bűnügyi együttműködést akadályozó – tényező a másik államban beszerzett bizonyítási eszköz esetleges felhasználhatatlansága. Ennek orvosolására többféle megoldás képzelhető el:[103]

- A tagállamok által legkevésbé preferált módszer a bizonyítási szabályok közelítése, harmonizálása.
- Bizonyos minimumstandardok meghatározása a bizonyítási eszközökre vonatkozóan: például az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása az eljárás során, az adott külföldi állam büntetőeljárási szabályai szerint törvényesen megszerzett bizonyíték legyen, az eljárási rendszerek alapelvi szintű harmonizálása (az eljárásban biztosított garanciák szintjén).
- Az EU-ban alkalmazott, kölcsönös bizalomra épülő elv, a kölcsönös elismerés elve, mely alapján egy másik államban szerzett bizonyíték minden különösebb vizsgálat nélkül elfogadásra kerül a büntetőügyben eljárást folytató bíróság előtt.[104]

[100] Területi elv: abban az államban kell a büntetőeljárást lefolytatni és az elkövetőt felelősségre vonni, ahol a bűncselekményt elkövette.

[101] Személyi elv: az elkövetőt annak a közösségnek kell megbüntetnie, amelyhez tartozik, amelynek az leginkább az érdekében áll.

[102] Holé Katalin: *Bűnügyi együttműködés Európában.* Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok XXXVI. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 1999. 277.

[103] Farkas Ákos: Új alkotmányos elv a magyar büntetőeljárási bizonyításban? A kölcsönös elismerés elve. A büntetőítélet igazságtartalma. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2010. 46.

[104] A büntetőeljárás során felhasználható tárgyak, dokumentumok és adatok megszerzéséről szóló 2008.december 18-i kerethatározat (2008/978/IB tanácsi kerethatározat HL L 350 2008. 12. 30)

És merre visz, vihet az út?

E tanulmány 4. alfejezetében bemutatott tendenciákból az együttműködés további irányai „megjósolhatóak". Jóslások helyett azonban Gert Vermeulen és munkatársainak[105] több éves kutatásra épülő közel 800 oldalas tanulmányából (A büntetőügyekben folytatott nemzetközi együttműködés újragondolása címmel) néhány, a bűnügyi együttműködés vonatkozásában tett javaslatát idézem fel gondolatébresztőként, azok elemzése nélkül.

A nemzetközi kutatás főbb javaslatai:

- Figyelembe véve azt, hogy a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés megkülönböztetése nem indokolt, és azt, hogy az igazságügyi együttműködés több mint csupán az igazságügyi hatóságok közötti együttműködés, használjuk a „büntetőügyekben folytatott nemzetközi együttműködés" elnevezést a „büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés helyett".
- Átfogó tisztázásra szorul az „igazságügyi hatóság" fogalmának a jelentése, és az abba tartozó szervezetek köre, valamint az együttműködésben betöltött szerepük is.
- A kettős inkriminációt követelményét következetesen tiszteletben tartva segítsük elő annak gyakorlati megvalósítását. A kettős büntetendőség azonban nem válhat a büntetőügyekben folytatott nemzetközi együttműködés általános alapelvévé.
- A horizontális együttműködési és decentralizációs irányvonal fejlődjön tovább: tanácsos az együttműködések fejlesztését a továbbiakban decentralizált csatornákon keresztül fejleszteni tovább (egyidőben a központi hatóságok szerepének a mérséklésével). Azzal azonban tisztában kell lenni, hogy a decentralizált modell támogatása ellenére a tagállamoknak még mindig közel a fele reflexszerűen a központi hatóságok fontosságát hangsúlyozza a nemzeti bűnüldözési stratégiák fejlesztésében, mely jelenség azt jelenti, hogy a horizontális együttműködés nagyfokú támogatása ellenére, a politikai befolyásnak az együttműködésből való eliminálása (mely a horizontális együttműködés szükségességének egyik legfontosabb oka), még mindig távoli célnak tűnik.
- Sokkal kifejezettebb arányossági klauzula kerüljön bevezetésre: fontos az egyértelmű szabályozása az aránytalan megkeresések megelőzése céljából. Tanácsos az arányossági sztenderdeket úgy meghatározni, hogy egyértelműen szabályozásra kerüljenek bizonyos intézmények alkalmazásának a korlátai, lehetőségei.
- Sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni a jogi személyek büntetőjogi felelősségének kérdéskörére. Uniós szintű kezdeményezésre lenne szükség ezen a terü-

[105] Gert Vermeulen – Wendy De Bondt – Charlotte Ryckman (eds.): Rethinking international cooperation in criminal matters in the EU Moving beyond actors, bringing logic back, footed in reality. IRCP (Institute for International Research on Criminal Policy) research series Volume 42 Principal European Commission DG Justice (JLS/2009/JPEN/PR/0028/E4) Maklu Antwerpen | Apeldoorn | Portland, 533.

leten. A kölcsönös elismerés elve a büntetések végrehajthatósága tekintetében elsősorban a természetes személyekkel szemben kiszabott büntetésekre fókuszál. A probléma abban is gyökerezik, hogy nem minden tagállam vezet teljes, megbízható adatbázist a jogi személyek felelősségre vonása tekintetében, ezért először ezt kellene kötelezővé tenni a tagállamok számára acélból, hogy az esetleges megkereséseknek eleget tudjanak tenni. Erre pedig épülhet azután egy hatékony adattárolási és adatcsererendszer.

– A jogsegély/megkeresés megtagadásának esetei körében ajánlatos lenne a közrendi klauzula fogalmának újradefiniálása, sokkal kicsiszoltabb, pontosabb definíció bevezetésére lenne szükség minden uniós instrumentum esetén.
– A kétszeres eljárás tilalma elve kerüljön kiterjesztésre. Nagy eltérést mutat a tagállamok értelmezése szerint ezen elv alkalmazása, ezért ajánlatos lenne egy egységes uniós szintű állásfoglalás arról, hogy mit is jelent ezen alapelv alkalmazása a határon átnyúló együttműködések során.
– Kerüljön megfontolásra az „aut dedere aut exequi" analógiájára az „aut exequi, aut tolerare" alapelvként való bevezetése. A közös nyomozócsoportok esetében a külföldi hatóság tagjának egy másik állam területén történő tevékenységének a tolerálása már ismert és a gyakorlatban is egyre gördülékenyebben működik. Azonban egyértelműen érezhető a tagállamok részéről egyfajta idegenkedés aziránt, hogy ezt a gyakorlatot más együttműködésekre is kiterjesszék.
– A tagállami implementációs eljárások elősegítésének és monitorozásának a szükségessége: egy uniós jogforrás megfelelő tagállami implementációja aktív uniós támogatást igényel, mely egyértelmű és hatékony kommunikációra épül. Egy új jogintézmény bevezetése körüli kételyek eloszlatása érdekében a gyakorlati szakemberek számára „kisegítő" dokumentumokat lenne célszerű kidolgozni (ezek nem kötelező érvényű modelldokumentumok, melyek megkönnyíthetik az alkalmazását az adott instrumentumnak, például a közös nyomozócsoportok létrehozására irányuló modellmegállapodás). Emellett ajánlatos az uniós jogalkotási folyamatok lelassítása, a már meglévő instrumentumok gyakorlatban való átültetésének az elősegítése. Az ugyanarra a jogtárgyra vagy együttműködési metódusra vonatkozó átfedő joganyagok esetén egyszerűsítés szükséges. Az elfogadott, és a gyakorlatban ténylegesen bevezetni kívánt instrumentumok esetében elengedhetetlen a megfelelő gyakorlati szakemberek uniós és tagállami szintű képzése, továbbképzése speciális célzott csoportokra kidolgozott oktatási matériával. Végül, de nem utolsósorban sokkal hatékonyabb ellenőrzési mechanizmus szükséges a felelős uniós intézmények részéről a tagállami implementálás nyomon követését tekintve.
– A határon átnyúló tanúvédelem szabályozásának a kérdése kerüljön napirendre.
– Kerüljenek bevezetésre bizonyítékgyűjtésre vonatkozó minimumsztenderdek annak érdekében, hogy biztosítva legyen a bizonyítékok felhasználhatósága.

Összefoglalás

Napjainkban a büntetőügyekben folytatott horizontális, bilaterális együttműködéseknek az alábbi modelljei körvonalazhatóak:[106]

1. Megkeresési modell: nemzetközi közjogon alapuló együttműködési forma, mely lehet szerződésen alapuló, illetve szerződés nélküli eljárás. Ez utóbbi esetében a megkeresett államnak teljes diszkrecionális jogköre eldönteni azt, hogy kíván-e eleget tenni a megkeresésnek, vagy pedig azt visszautasítja. A szerződésen alapuló eljárási jogsegélyek esetében a szerződés határozza meg a megkeresések teljesítésének, illetve a visszautasítás lehetséges eseteinek a körét. Az alkalmazandó jog kérdésköre: a nemzetközi gyakorlat fokozatosan elmozdul a locus regit actum elv alkalmazásától a forum regit actum elvig. A locus regit actum hátrányaként előfordulhat, hogy a megkereső államban a bizonyíték felhasználhatatlanná válik. A bizonyítékok felhasználhatósága érdekében szükséges az összegyűjtésükre és átadásukra vonatkozó eljárások harmonizálása is.[107]
2. A kölcsönös elismerési modell (elrendelési modell): A kölcsönös elismerés elve azt jelenti, hogy az uniós tagállamok minden külön eljárás nélkül egymás meghatározott jogi aktusait érvényesnek és végrehajthatónak tekintik az EU területén. A változó, profitorientált kereskedelmi és versenyjog területéről a kiszámítható és jogbiztonságot jelentő büntetőjogi területére átültetett elv jelentős kihívást jelent a tagállami szuverenitások számára, és bár a Lisszaboni Szerződés (LSZ) kodifikált elvként[108] jelenítette meg, alkalmazása mégsem tekinthető problémáktól mentesnek. Az elmúlt évtizedben a büntetőeljárás területén ez az elv már több mint tíz kerethatározatban öltött testet, melyek közül gyakorlati fontossága és működőképessége folytán az európai elfogatóparancs intézménye érdemel kitüntetett figyelmet.[109]
3. A hozzáférhetőségi modell: A Hágai Program által megfogalmazott hozzáférhetőségi alapelvet gyakorlatban legelőször a Prümi Szerződés valósította meg a DNS, ujjlenyomat és egyéb adatbázisokhoz való hozzáférés lehetővé tételével. Ezen együttműködés előnye gyorsaságában rejlik, hiszen nincsen szükség megkeresésre és nem kell várni a válaszra sem. Gyengesége azonban az adatvédelmi kérdésekben gyökerezik.

[106] André Klip: European Criminal Law. An Integrative Approach. Intersentia 2009. 307.

[107] Például az ellenőrzött anyagok mintáinak átadásáról szóló tanácsi határozat 1. cikke meghatározza, hogy ha ezen anyagok átadása a határozatban foglaltak szerint történik, akkor azt minden egyes tagállamban törvényesnek kell elismerni. (Council Decision 2001/419 of May 2001 on the transmission of samples of controlled substances OJ 2001, L 150/1)

[108] Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés „Igazságügyi Együttműködés Büntetőügyekben" című 4. Fejezet 82. cikk (1) bekezdése

[109] Farkas Ákos: Új alkotmányos elv a magyar büntetőeljárási bizonyításban? A kölcsönös elismerés elve. A büntetőítélet igazságtartalma. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010. 47.

A 21. század kidolgozott, kifejlesztett számos új jogi eszközt azon célból, hogy támogassa a tagállamokat a határon átnyúló szervezett bűnözés elleni küzdelmükben, de ez önmagában nem elegendő. A tagállamoknak ismerniük kell ezeket az instrumentumokat és elég bátornak kell lenniük ahhoz, hogy azokat beépítsék a mindennapi gyakorlati együttműködéseikbe. Mindehhez elengedhetetlen az előnyös politikai környezet, valamint a felelősségrevonás kimunkáltabb rendszere, és a szakértői fórum folyamatos képzése, továbbképzése (nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt).

Nyilvánvaló, hogy a kölcsönös bizalom mindig is a legfontosabb építőköve lesz az uniós tagállamok közötti hatékony és sikeres bűnügyi együttműködés bástyájának. Frattini Biztos így fogalmazott a kölcsönös elismerés alapelvével kapcsolatban: „a bírósági döntések kölcsönös elismerésének elve az igazságügyi együttműködés sarokkövét jelenti, de a tagállamok közötti kölcsönös bizalom annak szükségszerű velejárója, kulcs az alapelv megvalósulásának sikeréhez. Bizalmat nem lehet „előírni", hanem azt lépésről lépésre lehet csak kiépíteni egymás között."[110]

Gert Vermeulen szavaival szeretném zárni ezt a gondolatmenetet:

„A rendőrségi és igazságügyi együttműködés már túlnőtt a gyermekkor szakaszán, de még messze van attól, hogy teljesen felnőtt legyen."[111]

Összefoglaló kérdések

1. Sorolja fel az uniós bűnügyi együttműködés területén bekövetkezett főbb változásokat, kiemelt figyelemmel a kölcsönös elismerés elvére és a tradicionális jogsegélytípusokra!
2. Sorolja fel a Lisszaboni Szerződés vívmányait a bel- és igazságügyi együttműködés területén!
3. Vázolja fel az Európai Ügyészség kialakulása felé vezető jogalkotási folyamatot!
4. Sorolja fel a közös nyomozócsoportok intézményében rejlő többletértéket!

Felhasznált irodalom

Stefan Braum – Valentina Covolo: *From Proven Fragmentation to Guaranteed Data protection within the Virtual Criminal Law Enforceent Area: A Report on personal Data protection within the Framework of Police and Judicial Cooperation in Criminal Matters Toward a Prosecutor for the European Union*. Volume I. A Comparative Analysis. Edited by Katalin Ligeti. Hart Publishing 2013.

Sergio Carrera and Florian Geyer: *The Reform Treaty and Justice and Home Affairs: Implications for the Common Area of Freedom, Security and Justice, Security versus Justice? Police*

[110] Sajtóközlemény IP/05/581, 2005. május 20.

[111] Wendy De Bondt – Gert Vermeulen: Appreciating Approximation Using common offence concepts to facilitate police and judicial cooperation in the EU. Maklu, 2010. 01. 34.

and Judicial Cooperation in the European Union. Szerk. Elspeth Guild és Florian Geyer. Ashgate, 2008.

Csonka Péter: *Az európai büntetőjog jövője. Az európai büntetőjog kézikönyve* Szerk. dr. Kondorosi Ferenc és dr. Ligeti Katalin. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Farkas Ákos*: Az Európai Bíróság és a kölcsönös elismerés elvének hatása az európai büntetőjog fejlődésére.* Miskolci Jogi Szemle, 6. évfolyam, 2011. különszám

Farkas Ákos: Új alkotmányos elv a magyar büntetőeljárási bizonyításban? A kölcsönös elismerés elve. A büntetőítélet igazságtartalma. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010. 46.

Finszter Géza: *A bűnüldözés működési modelljei. Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex Kiadó,2006.

M. Fletcher: *Extending „indirect effect" to the third pillar: the significance of Pupino?* E. L. Review,2005.

Garamvölgyi Balázs: *Európai Ügyészség. Az európai büntetőjog kézikönyve.* Szerk. dr. Kondorosi Ferenc, dr. Ligeti Katalin. Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2008.

Ladislav Hamran és Eva Szabova: *European Public Prosecutor's Office – Cui Bono?* New Journal of European Criminal Law, Vol. 4, Issue 1–2, Intersentia,2013.

Holé Katalin: *Bűnügyi együttműködés Európában, Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok.* XXXVI. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 1999.

Holé Katalin: *Gondolatok az Európai Ügyészségről. Györgyi Kálmán Ünnepi Kötet*, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2004.

Olivia den Hollander: *Caught Between National and Supranational Values: Limitations to Judicial Cooperation in Criminal Matters as Part of the Area of Freedom, Security and Justice within the European Union.* International Community Law Review, 2008/10.

Karsai Krisztina: *Kölcsönös elismerés elve Az Európai Büntetőjog Kézikönyve.* Szerk. Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.

André Klip: *European Criminal Law. An Integrative Approach*. Intersentia, 2009.

Katalin Ligeti and Michele Simonato: *The European Public Prosecutor's Office: Towards a Truly European Prosecution Service?* New Journal of European Criminal Law, Vol. 4, Issue 1–2, 2013.

Ligeti Katalin: Eljárási jogsegély Az európai büntetőjog kézikönyve. Szerk. Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Katalin Ligeti: *Introduction Toward a Prosecutor for the European Union.* Volume 1. A Comparative Analysis. Ed. Katalin Ligeti, Hart Publishing, 2013.

M. Nyitrai Péter: *A nemzetközi bűnügyi együttműködés területeinek összefonódása Európában: a nemzetközi rendőri együttműködés és nemzetközi bűnügyi jogsegély.* Belügyi Szemle,52. évfolyam,2004/5.

M. Nyitrai Péter: *Az Európai Unió bűnügyi együttműködésének rendszertani megközelítése. Az Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF) az Európai Unió bűnügyi együttműködési rendszerében*. KJK-KERSZÖV, Budapest,2005.

M. Nyitrai Péter: Nemzetközi és európai büntetőjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Nagy Károly: *A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története*. Antológia. 1995.

Rosaria Sicurella: *Setting up a European Criminal Policy for the Protection of EU Financial Interests: Guidelines for a Coherent Definition of the Material Scope of the European Public Prosecutor's Office Toward a Prosecutor for the European Union*. Volume I. A Comparative Analysis. Edited by Katalin Ligeti. Hart Publishing, 2013.

Gert Vermeulen – Wendy De Bondt – Charlotte Ryckman (eds.): *Rethinking international cooperation in criminal matters in the EU Moving beyond actors, bringing logic back, footed in reality*. IRCP (Institute for International Research on Criminal Policy) research series Volume 42 Principal European Commission DG Justice (JLS/2009/JPEN/PR/0028/E4) Maklu Antwerpen | Apeldoorn | Portland

Gert Vermeulen– Wendy De Bondt*: Appreciating Approximation Using common offence concepts to facilitate police and judicial cooperation in the EU*. Maklu, 2010. 01.

Vida András: *Az európai bűnügyi rendőri együttműködés aktuális kérdései.* PhD Tanulmányok 2. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs, 2004.

Weyembergh Anne: *Transverse Report on Judicial Control in Cooperation in Criminal Matters: The Evolution from Traditional Judicial Cooperation to Mutual Recognition: Toward a Prosecutor for the European Union*. Volume I. A Comparative Analysis. Edited by Katalin Ligeti. Hart Publishing, 2013.

Wiener A. Imre: *Büntetőjog. Általános r*ész, KJK-KERSZÖV, Budapest, 2002.

Ch. Van Den Wyngaert: *The Transformations of International Criminal Law in Response to the Challenge of Organised Crime* – General Report International Review of Penal Law, 1999. Vol. 70. No 1-2.

Ch. Van Den Wyngaert – G Stessens: *The International Non Bis In Idem Principle: Resolving some of the Unanswered Question*. The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 48. 1999. Oct.

Kis Norbert

A közigazgatási büntetőhatalom alkotmányossági és jogpolitikai dilemmái

A közigazgatás büntetőhatalma, a közigazgatás hatáskörébe adott represszív szankciórendszer számos *rendszertani, alkotmányossági és jogpolitikai problémával terhelt terület*. Ennek növekvő jelentőséget ad az a trend, amely a közigazgatási büntetőeszközök súlyának, kiterjedésének expanzióját mutatja. Az expanzió a magyar jogérvényesítés szintjén is jelen van, de számos európai ország, az Európai Unió adminisztratív szankcióinak, sőt az ENSZ által alkalmazott egyéni adminisztratív büntetőszankciók 2001-től fejlődő rendszerében is megnyilvánul. A büntetőhatalom a legalitás alkotmányos keretei között, az igazságszolgáltatás monopóliumaként fejlődött az európai jogi kultúrában. A közigazgatás jogérvényesítési eszköztárában a büntetőszankciók megjelenése és bővülése a hatékonyság és a célszerűség elvei mentén fejlődött. A kriminálpolitika szintén felismerte az alternatív büntetés lehetőségét a közigazgatási szankcionálásban. Sok tekintetben tisztázatlan maradt azonban *milyen jogelvi és dogmatikai feltételekkel működhet a közigazgatási represszió*, a közigazgatás „büntetőjoga". Míg a büntetőjog alkotmányos elvei kikristályosodtak, a közigazgatási büntetések kevés figyelmet kaptak. A közigazgatási repressziót megfelelően kezelő *következetes és átfogó szankciópolitikát* alig találunk a jogpolitikai megoldásokban. A rendészet elmélete és a büntetőjog tudománya csak kis részben tekinti rendszertani elemének a közigazgatási büntetőhatalom kérdéseit. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy *komplex megközelítésbenelhelyezze a tudomány rendszertanában és a jogági struktúrában a közigazgatási repressziót.* Ehhez fontos értékelni a szabálysértési jog 2012-től megújult szerepét és jogelveit is. A közigazgatási büntetőhatalom helye egyes európai országok jogrendszerében, az EU jogérvényesítésében olyan komparatív szempontokat ad, amelyeket a jogelvi, alkotmányossági és rendszertani válaszkísérletek nem hagyhatnak figyelmen kívül.[1]

1. A közigazgatási büntetőhatalom fogalma és elmélete

1.1. A *közigazgatási büntetőhatalom* azon normák összessége, amelyek *a közigazgatási szerv hatáskörébe adott büntetőszankciók feltételeit* határozzák meg. A büntetőszankció anyagi jogi jogsértésre adott arányos joghátrány. A büntetőszankció

[1] M. Delmas-Marty: Punir sans juger. De la répression administrative au droit administratif penal, Paris, 1992.

jogi természetét nem annak formális kategorizálása határozza meg (például intézkedés). A preventív (megelőző célú) szankciókat is ebbe a körbe soroljuk, mivel a represszív (megtorló) szankció célja szerint preventív (represszió általi prevenció). Nem sorolhatóak ugyanakkor ide az eljárási és végrehajtási kényszerintézkedések. A közigazgatási büntetőhatalom a magyar intézménytörténetben a kihágási jogban (az 1879:XL. tc.-től az 1955. évi 17. tvr.-el történő megszűnésig), a közigazgatás-ellenesség elméletében[2], a szabálysértési jogban és újabban a közigazgatási szankciótanban körvonalazódott[3].

1.2. A *németmodellben* a közigazgatási büntetőszankcionálás jelentős részben egységes anyagi és eljárásjogi rendszert adó törvény hatálya alá tartozik. Ebbe a csoportba tartozik például Németország, Olaszország, Ausztria, Bulgária és Portugália. A német jogban az OWiG (Gesetzt über Ordnungswidrigkeiten) a közigazgatás büntetési rendszerét jelentős részben lefedi. Az osztrák rendszerben is mintaszerűen koherens és átfogó anyagi és eljárásjogi szabályozást találunk, amely a hazai közigazgatás számára is minta lehet (Verwaltungsstrafgesetz, VStG 1991).[4]

A *franciamodellben* a közigazgatás büntetőhatalommal bír, azonban nincs egységes törvényi keret és rendszer a közigazgatási szankcionálás számára. Ebbe a csoportba tartozik például Belgium, Spanyolország, Görögország, Franciaország és Hollandia. A közigazgatási büntetőjogként definiált, és a mi szabálysértési jogunkhoz hasonló jogi rezsim létezik ugyan a francia jogban, de nem tartozik a közigazgatási szervek hatáskörébe. A francia jogban ma is él a büntetőjogi trichotómia, és a csekély fokban veszélyes, a társadalmi együttélés normáit fenyegető jogsértéseket kihágásként (contravention) a bíróság bírálja el.[5]

Az *angolszászmodell* sem egységes. Az Egyesült Királyságban a közigazgatás-ellenesség (regulatory offence) szankcionálásnak hagyományosan kizárólagos eszköze a büntetőjog és a büntetőeljárás. Regulatory offence-nek a csekélyebb súlyú, nem kriminális jellegű jogsértéseket tekintik. Az angol jogrendszerben 2005-ben kezdődtek azok a „forradalminak" nevezhető változások, amelyek iránya a közigazgatási büntetőszankciók kiterjedt és szabályozott rendszerének kialakítása (system of regulatory penalties). Ez a dekriminalizációs reform az angolszász jogi kultúra sajátosságaival folyik. A megreformált rendszerben a hatóságokat törekednek abba az irányba terelni, hogy ne a büntetőel-

[2] Angyal Pál: *A közigazgatási jogellenesség büntetőjogi értékelése* (Budapest: MTA, 1931)

[3] Király Tibor, Szatmári Lajos, Papp László, Máthé Gábor, Nagy Marianna, Kántás Péter, Árva Zsuzsanna, Nagy Judit és mások munkái, többi között Nagy Marianna: *A közigazgatási szankciók elmélete.* Osiris kiadó, Budapest, 2002.); Máthé Gábor: *A közigazgatási büntetőjog elmélettörténetéhez*. In. Degré-emlékkönyv. 1995.; Papp László: *A közigazgatási büntetőbíráskodás problematikája*. Magyar Közigazgatás, 1992/6. 336.; Kántás Péter: *Adalékok a közigazgatás szankciórendszeréhez*. Belügyi Szemle, 2003/5. 45–65.; Kis Norbert –Nagy Mariann: *Európai közigazgatási büntetőjog.* HVG-Orac, Budapest, 2007.); Kis Norbert –Máthé Gábor: *European Administrative Penal Law.* BCE, Budapest, 2004.

[4] Lásd Kis – Nagy: i. m.: 154–184.

[5] Lásd Kis – Nagy: i. m. 211–221.

járásra utalás legyen a kizárólagos út, potenciálisan azonban minden esetben megmarad a büntetőjogi üldözés lehetősége. A reform célja a büntetőjogon kívüli közigazgatási szankcionálás kiterjedt rendszerének kialakítása a tételes jogban és hatósági joggyakorlatban. Paradigmaváltásról beszélhetünk, mivel a reform kiindulópontja, hogy a büntetőjogi szankcionálás, a büntetőeljárás és a büntetőbíróságok nem elég hatékonyak a közigazgatás-ellenes cselekményekkel szemben.[6]

1.3. Az európai nemzeti közigazgatási büntetőjogok vertikális dimenziója *az Európai Unió (EU) közösségi érdekeit és a közösségi joganyagot hatékonyan védelmező közösségi szankciós mechanizmus* (Community Sanction Policy). Az Európai Uniónak szüksége van olyan jogvédelmi rendszerre, amely közösségi politikát és az ezt szolgáló uniós joganyagot a jogsértésekkel szemben megfelelő védelemben részesítik. Ezek egy része ún. szupranacionális jogi tárgy, amelyek nem válnak automatikusan a nemzeti büntetőjogi vagy közigazgatási represszióval védett tárgykör részévé. A szupranacionális jogtárgy kifejezés azokat a védendő közösségi értékeket jelöli, amelyek kifejezetten az Európai Unió jogához és közös érdekeihez kapcsolódnak, és amelyek túlnyúlnak az adott állam érdekkörén. Az EU szektoriális joganyaga többnyire – közvetlenül vagy transzformáció útján – a nemzeti jog részévé válik (például a mezőgazdaság, a versenyjog, a munkabiztonság területén), ezek védelme azonban szintén a közösségi fellépés tárgykörébe tartozik.[7]

1.4. Végül 2001 óta az adminisztratív büntetőszankciók új területe jelent meg az EU és az ENSZ terrorizmusellenes intézkedéseiben. A szankciókat, így egyének számláinak letiltása (befagyasztása), utazási korlátozások, az EU és az ENSZ adminisztratív egységei büntetőeljárás nélkül és büntetőítélet nélkül is alkalmazni jogosultak. Érdemi bírósági felülvizsgálatról az anyagi jogi és felelősségi alapok bizonytalansága miatt nem beszélhetünk. A hatékony és gyors szankcionálás számos olyan alapjogi aggályt vet fel, amelyet a nemzeti jogok szintjén a közigazgatási represszió irodalma már ismer.[8]

1.5. A jogrendszerek modelljeinek sokféleségben szintézist és követendő szemléletet adott az Európai Emberi Jogi Bíróság (EEJB) gyakorlata, amely a *„büntetőhatalom" jogági kategóriáktól független „autonóm" tesztjét,* az anyagi jogi és eljárásjogi garanciák oldaláról történő megközelítést vezette be. Ez a szemlélet a közigazgatási büntetőjogot felszabadítja a „büntetőszankció egyenlő büntető igazságszolgáltatás" dogmája alól és kimondja: elvi garanciák keretei között

[6] Macrory B: Making sanctions More Effective, Macrory Review, Better Regulation Executive. Final report, 2006.

[7] Kis Norbert: Szupranacionális közigazgatási szankciók az EU-ban. In: Kondorosi F. – Ligeti K. (szerk.): Az európai büntetőjog kézikönyve, Handbook of The European Penal Law. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 373–398.

[8] Norbert Kis: How to Return the Supranational Administrative-type Counterterrorist Sanctions to the Criminal Justice System? Nouvelle Études Pénales, Proceedings of the AIDP regional Conference, 2010 No. 22.,107–119.; Norbert Kis: Financing of Terrorism. International Review Of Penal Law / Revue Internationale De Droit Pénal 78:(3-4) pp. 157–178. (2007)

a közigazgatás is gyakorolhat szankcionáló hatalmat. A büntetőhatalom fogalmi és elvi kereteit nem a jogsértés jogi természete (jogi tárgya) vagy jogági státusza alapján, hanem a kiszabható szankció jellemzői (célja és súlya) alapján kell meghatározni. A szankciótesztje alapján kell eldönteni, hogy *a jogsértésre jogági besorolástól függetlenül (tehát a közigazgatásban is) a „büntetőjog" garanciáit kell-e alkalmazni*. Az EEJB az Öztürk v. Németország ügyben (ECHR, *Öztürk v. Germany judgement* of 21 February 1984, Series A no 73) a *„szankció-teszt"* felállításával rögzítette, hogy milyen feltételekkel vonhatja ki a „büntetőjog elvi tartományából" a jogalkotó a szankcionálást.[9]A represszív (büntető) szankció jogági minősítésétől (büntetőjogi, munkajogi, közigazgatási) függetlenül azonos elvi tartományba tartozik (EEJE 6. és 7. cikk). A büntetésnek van olyan immanens, tartalmi követelményrendszere, amely függetlenül a szankcionált jogsértés pozitív jogi jellegétől, a büntetés változatlan lényegeként érvényesül. Végső soron a közigazgatás a szükséges anyagi jogi és eljárási garanciarendszer biztosításával bármilyen természetű és súlyú jogsértésre büntetőhatalmat kaphat – ezt hatályos tételes jogunk vissza is igazolja.

A tekintélyes Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület (AIDP) már 1989-es határozatában rögzítette, hogy *a közigazgatás büntetőhatalmát büntetőjogi szemlélettel kell kezelni*. Az Európa Tanács Ajánlása (Rec.(91)1) is sürgette, hogy a közigazgatási szankciókat (administrative sanctions) jogelvi keretek közé kell helyezni. Ennek okát abban jelölte meg, hogy minőségükben és súlyukban is bővülő komplex szankciórendszerek épülnek Európában.

[9] Ha a vizsgált jogellenes cselekmény a nemzeti jog szabályai szerint nem minősül bűncselekménynek, a Bíróság a cselekmény minősítése során az elkövetett jogellenes cselekmény jellegét, valamint a kilátásba helyezett, illetőleg alkalmazott szankció jellegét és súlyát veszi figyelembe. [Ld. Engel and Others v. the Netherlands judgment of 8 June 1976, Series A no. 22., Öztürk v. Germany, judgment of 21 February 1984, Series A no. 73, § 53., Demicoli v. Malta, judgment of 27 August 1991, Series A no. 210, §§31–34.] A Bíróság gyakorlatában – ha e szempontoknak megfelelnek – büntetőügynek minősülnek közigazgatási jogi szankciók is. Az ügy büntetőjogi jellegének megítélésében a Bíróság gyakorlatában nagy szerepet kap az alkalmazott szankció funkciója és súlya. A Bíróság büntetőügyként ítéli meg az ügyet, ha a kiszabható szankció természetét tekintve a büntetőjogi szankciókhoz hasonlóan represszív, megtorló jellegű. [Pl.: a fent hivatkozott *Öztürk ügy, Garyfallou AEBE v. Greece judgment of 24 September 1997, Reports 1997-V. p. 1821., Lauko v. Slovakia judgment of 2 September 1998, Reports 1998-VI., p. 2492., Kadubec v. Slovakia judgment of 2 September 1998, Reports 1998-VI. p. 2518.*,] A szankció súlyának megítélése során a büntetés szigorát, egyrészt az alkalmazott pénzbírság mértékét veszi figyelembe [Pl.: a fent hivatkozott Garyfallou AEBE v. Greece ügy].

2. A közigazgatási büntetőhatalom expanziójára a közigazgatási útra terelt büntetések fejlődésének történeti mozgatórugói adnak magyarázatot

2.1. *Dekriminalizáció, igazságszolgáltatás tehermentesítése*: a kisebb súlyú ügyek (bagatellkriminalitás) elbírálásának közigazgatási útra terelése. A magyar jogban a kihágási jog, majd a szabálysértési jog fogadta be a dekriminalizált bűncselekményeket és alkalmazott speciális anyagi és eljárásjogi feltételeket, eszközöket.

2.2. *Közigazgatás-védelem:* a közigazgatás működésének védelméhez és a közigazgatási jogérvényesítéshez szükséges szankcionálási hatáskör a védendő érdekben (jogi tárgy) találta meg a büntetőhatalom új formájának rációját. A büntetőjog büntetési monopóliumának megszűnésében az ésszerűséget egyben a büntető-igazságszolgáltatás hatékonyságának kritikája is adta.

2.3. *Gyorsaság és hatékonyság (eredményesség):* ezeknek a szempontoknak a térnyerése az állam és kormányzás filozófiájában maga után vonta a büntető-igazságszolgáltatásnál gyorsabb és eredményesebb represszió feltételeinek megteremtését. A szabálysértési jog a magyar fejlődésben csak a gyorsaság tekintetében tudott eszköz lenni. A hatékonyabb elrettentés és megelőzés nagyobb súlyú, objektív, felelősségi alapon, közigazgatási eljárásban alkalmazott szankciókat hívott életre a szabálysértésen kívüli ágazati joganyagban.[10]

2.4. *Egyszerűsítés (kodifikáció):* a büntetőjog-legalitás (törvényi szabályozás) követelménye elől a jogpolitika és a jogalkotás gyakran kereste az egyszerűbb rendeleti jogalkotás lehetőségeit. Erre a közigazgatási ágazati szankcionálás feltételeinek rendeleti szabályozásában nyílt kevéssé korlátozott lehetőség. A szabálysértési jog anyagi és eljárásjogi anyaga törvényi szinten volt szabályozott, de az egyes cselekmények kormányrendeleti szinten jelentek meg. A szabálysértési jogon kívüli miniszteri rendeleti szabályozás egyszerűbb kodifikációs megoldást kínált az ágazati szankciós eszközök megteremtésére.

2.5. *Vákuumeffektus*: az alkotmányos büntetőjogi elvek a szabálysértési jogra is kiterjedően hatékonysági (eredményességi) korlátként jelentek meg a közigazgatás-védelemben. A közigazgatási represszió a kellő alkotmányossági, elméleti és jogpolitikai korlátok nélküli, *csaknem üres jogelvi teret* alakított ki.

[10] A közigazgatási szankcionálás hatékonyságának problematikáját Nagy Marianna és Gajduschek György dolgozta fel. Nagy Marianna: *Interdiszciplináris mozaikok a közigazgatási jogi felelősség dogmatikájához* ELTE, Budapest, 2010.; Gajduschek: *Rendnek lenni kellene*, Budapest, 2008.

3. A közigazgatási represszió jogági rendszerezése és tudománytani besorolása instabil

Ez következménye, de egyben visszahatás is a közigazgatási represszió fejlődésének fenti okaira és a közigazgatási büntetőhatalom növekedésére.

3.1. A *büntetőjog* alapvetően a szabálysértéseket tekintve a közigazgatási represszió területének a jogsértések súlya szerint határolódott el a közigazgatási szankcióktól. Ez egyben az alternatív viszony meghatározását jelentette (vagy büntetőjogi, vagy közigazgatási szankció). Az alternatív szerep azonban csak a szabálysértések jogában tudott fennmaradni, az ágazati igazgatásban párhuzamos jogvédelem épült fel a büntetőjoggal (lásd hatékonyság, eredményesség). A súlyos jogsértésekre az ágazati szankciók ma már súlyosabb és diverzifikáltabb joghátrányokat tudnak alkalmazni, mint a büntetőjog (például versenyjog, telekommunikáció, fogyasztóvédelem). A büntetőjognak két jogági sajátossága maradt a közigazgatási represszióhoz képest: a bűnösségi ítélet (stigmatizáció) és a szabadságvesztés-büntetés. Az elhatárolási elméleteket[11] meghaladóan a *büntetőjog-tudomány nem vonta vizsgálati körébe a közigazgatási represszióit.* Ez annak ellenére igaz és

[11] A különbségelméletekben a közigazgatási büntetőhatalom elmélete dominánsan a kihágási-szabálysértési jog (ún. kis-bűncselekmények joga vagy bagatell büntetőjog) és a büntetőjog közötti „minőségi", illetve „mennyiségi" (fokozati) különbségeket kereste. Alapkérdései:
– milyen érvekkel igazolható a bírói igazságszolgáltatástól elterelt közigazgatási represszió,
– mi a „minőségi" különbség a bűncselekmények és a közigazgatási represszió tárgykörébe tartozó jogellenesség-típus között: a közigazgatás-ellenesség mint a büntetőjogon kívüli jogellenességi forma.
– mi a „mennyiségi" különbség a bűncselekmények és a közigazgatási represszió tárgykörébe tartozó jogellenességek között.

aa) A különbség-elméletek „minőségi" irányzata a közigazgatási büntetőhatalom önálló kereteit a bűncselekménytől elkülönülő jogifajtát képviselő közigazgatás-ellenesség fogalmával kívánták meghatározni. A kriminális és az igazgatási (rendészeti) jogellenesség természete között azonban nehéz elméletileg kielégítő elhatárolási ismérveket találni, miután értékítéletről van szó: mitől kriminális természetű egy jogsértés? Gunzert szerint tudományosan nem is lehet dönteni, a határok relatívak, elvi alapjaiban tisztázatlanok. A közigazgatási büntetőjog elméletének úttörői a közigazgatás-ellenesség jogi természetében törekedtek olyan specialitásokat találni, amelyektől a büntetőjogtól elkülönülő „közigazgatási büntetőjogi jogelveket" vártak. Vallották, hogy míg a büntetőjog feladata a jogrend (Rechtsordnung) védelme, addig a közigazgatásellenes magatartás „csupán" a közösségi, jóléti (Wohlfart) célokat, a közigazgatás rendjét védi (Verwaltungsordnung). A közigazgatási büntetőjog fejlődésének korai szakaszát jellemző felfogások a „Verwaltungswidrigkeit" – német eredetű – koncepciójában a közigazgatási jogsértés pusztán alaki jogellenességét emelik ki differenciaként. J. Goldschmidt a közigazgatási jogellenességet puszta engedetlenségnek, erkölcsileg közömbös igazgatásellenes magatartásnak tekintette. Wolf szerint a közigazgatási büntetőjog materiális értelemben közigazgatási jog, és csupán formális értelemben büntetőjog. A két jogterület eltérő természetét és törvényszerűségeit a morális alapú elhatárolásra építő elméletek lassan szintén elbuktak. A ma uralkodó álláspont szerint a büntetőjogellenes és a közigazgatásellenes cselekmény között a védendő jogi tárgyak (érdekek) oldaláról sincs minőségi különbözőség. Lásd Kis – Nagy: i. m. 14–20.

sajnálatos, hogy az EEJE-nek megfelelő alapjogi szemléletet, amely jogági besorolástól függetlenül foglalkozik a represszió jogával, több tanulmány tárgyalta.[12]

3.2. A *rendészetelmélet* viszonya a közigazgatás büntetőhatalmához nem mentes ellentmondásoktól. Magyary Zoltán a rendészet és a közigazgatás közötti differenciálás hangsúlyát a rendészet védő, megelőző, elhárító, egyfajta „negatív" tevékenységére helyezte, szemben a közigazgatás jogszolgáltató „pozitív" feladataival.[13] A rendészet tárgya a közrend és a közbiztonság. Az a fogalomalkotás, amely a közigazgatás védelmét és a közjog-érvényesítés kényszereszközeit is beleérti a rendészetbe, ma is jelen van. „A rendészet anyagi joga azon jogszabályok összessége, amelyek a közrendet veszélyeztető magatartásokat meghatározzák és közigazgatási szankcióval [vagy büntetőszankcióval] fenyegetik".[14] Finszter Géza fogalma továbbmegy: „A rendészet a modern államban az a közigazgatási tevékenység, amelynek társadalmi rendeltetése a jogellenes emberi magatartásokból keletkező veszélyek elhárítása".[15] Szamel Lajos a rendészetet olyan állami tevékenységnek tekintette, amely a közrend megzavarásának megelőzésére, a közvetlenül zavaró magatartás megakadályozására és a megzavart rend helyreállítására irányul. Az igazgatásrendészeti funkció a rendészet célját a közigazgatási felelősség érvényesítésével, ellenőrzéssel és szankcionálással érvényesíti.[16]

Ezek a definíciók arra utalnak, hogy a közigazgatás büntetőhatalma a jogrend védelmében és a jogérvényesítés érdekében a rendészet tárgya lehet. A rendőrségi és rendvédelmi szervek hatáskörén kívül a közigazgatás ágazatonként hatósági kényszert gyakorol, ellenőriz és szankcionál. A szabálysértések is többféle közigazgatási szerv hatáskörében szankcionálhatók, a rendőrségi szabálysértések viszonylag kisebbségben vannak. Ez alapján megkérdőjelezhető a rendészet feladatának általános meghatározása.

A rendészet lényegesen szűkebb területet fog át a fenti kiterjesztő céltételezésekhez viszonyítva. A rendészet elmélete a közigazgatási kényszer (benne a szankciók) halmazából kizárólag a legitim fizikai erőszakot is magában foglaló, rendőrségi (rendvédelmi szervek) monopóliumba tartozó eszközökkel foglalkozik.[17] Ez a rendészetfelfogás jelentősen leszűkült a korábbi nézetekhez képest, sőt a fent tételezett rendészetelmélethez

[12] Bittó Márta: A magyar szabálysértési jog és az Emberi Jogok Európai Egyezménye. Állam- és Jogtudomány, 1991/23. 155–174.; Geller J. Balázs: A „büntetés" fogalma az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény 7. cikkének 1. bekezdésében. Magyar Jog, 1997/2. 105 – 107.

[13] Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás*, Budapest, 1942. 564.; Magyary a közigazgatási hatóságok elé utalt kihágási ügyeket is a rendészethez sorolta. Lásd még Korinek László: *A bűnügyi tudományok helyzete*. Magyar Tudomány, 2007/12., Finszter Géza: *A rendészet elmélete és a rendészeti eszközrendszer*. Budapest, NKE NKTK, 2013. 119.

[14] Lásd Finszter: i. m. 49.

[15] Lásd Finszter: i. m. 16.

[16] Szamel Lajos: A rendészet és a rendőrség jogi szabályozásának elméleti alapjai. Budapest, MTA ÁKP, 1990. 30.

[17] Lásd Finszter: i. m. 10.

képest is. A rendészet nem terjed ki a hatósági igazgatási kényszer minden formájára, így a közigazgatási kényszer és szankcionálás nemrendőrségi (nem rendvédelmi) formáira. A rendészeti igazgatás per definitionem rendőrigazgatás.[18]

A rendészet így a közigazgatáson belül egy szakigazgatási terület és annak az elmélete, a civil közigazgatásnak az a szakigazgatási ága, amely rendészeti szervek hatáskörében alkalmazható, fizikai erőszakot is magában foglaló hatósági kényszerre terjed ki.

A közigazgatás büntetőhatalma szélesebb és komplexebb terület, mint a rendészet területe. A rendészet része a közigazgatási represszionak, fogalmi határai a fizikai kényszereszközök feltételrendszere körül rajzolódnak ki. A rendészetnek a közigazgatás teljes büntetőhatalmára kiterjedő tudományterületi bővítése akkor javasolt, ha a közigazgatás-tudományban sem kap figyelmet és teret a közigazgatási represszió.

3.3. A *közigazgatástanban és a közigazgatási jog tudományos művelésében* közigazgatási represszió mint a közigazgatás „negatív" funkciója változó súllyal van jelen. A jogalkalmazás részeként marginálisan tárgyalják a közigazgatástani alapmunkák.[19] Szamel Lajos, Szatmári Lajos és Nagy Marianna munkái érlelték ki a közigazgatás szankcióelméletét.[20] Ezen felül a szabálysértési jogi specialistáinak volt hatása a közigazgatási szankciók fejlődésére (Papp, Kántás).[21] A tudományos eredmények összességében is azt kell megállapítanunk, hogy a közigazgatási represszió a közigazgatástannak is mostohagyermeke.

4. *Elméleti és jogpolitikai komplexitás.* A jogági rendszertelenségnek és tudománytani instabilitásnak negatív konzekvenciái vannak. Ez az instabilitás okozza a közigazgatási represszióban a vákuumeffektust, azaz a jogelvi keretek és az alkotmányossági kritériumok fejletlenségét, viszonylagos hiányát. Gyors panacea nincs, de a szemléleti komplexitás érvényesítése javíthat a helyzeten.

4.1. A *közigazgatástannak és a rendészetelméletnek* is nagyobb figyelmet kellene fordítania a közrend és a jogérvényesítés büntető-igazságszolgáltatáson kívüli represszív területére. A rendészet ma – a büntetőjogi eszközökön kívül – a rendészeti szabálysértési jogot és a rendészeti szankciókat (közrendvédelem, objektív bírságok) tekinti tárgyának. A nemrendészeti szabálysértések (ágazati, szakigazgatási) és szabálysértésen kívüli ágazati büntetések már kívül esnek a rendészetelméleti tematikán. A jogtudománynak és a közigazgatástannak a jogági izolációt átívelő módon, az EEJE gyakorlatában a büntetőszankcionálásra kimunkált elvek érvényesülésével kellene a közigazgatási represszióval foglalkoznia. Ez a *komplex és tágabb tudományszemlélet indíthatja meg az alkotmányos jogelvi keretek fejlődését* ezen a területen. A *közigazgatás-tudomány és a rendészettudomány közös halmazában kell helyet kapnia a közigazgatási büntetőhatalomnak*. Ki kell munkálni a köz-

[18] Lásd Finszter: i. m. 50.

[19] Patyi András – Varga Zs. András: Általános közigazgatási jog. Mandamus, 2008. 156., ugyanakkor Gyurita (szerk): *A közigazgatási jog III.* Univ.–Győr, 2007. 23–70. külön fejezetet szentelt a közigazgatási szankciótannak.

[20] Lásd Angyal: i. m.

[21] Lásd Angyal: i. m.

igazgatási represszió alanyával, a személyes felelősség elveivel kapcsolatos dogmatikát, a felelősségi akadályrendszert és a vezetői felelősség beszámítási feltételeit. A jogsértés szervezetnek való beszámítása, a szervezeti felelősség, a szankciókiszabás elvei, a szankciótételek szabályozási kritériumai és a szankciókumuláció elvei ma részben fehér foltok a tudományos munkákban.

4.2. A *komplex szankciópolitikai szemléletnek* kell teret nyernie a *jogpolitikában* is. Ez különösen a *szankciókumulációt* érintően fontos. A párhuzamos szankcionálás (ugyanazon jogsértésért) elsődlegesen alapjogi kérdés. Másodlagosan azonban a nem hatékony, ésszerűtlen szankcionálás kockázatát is jelenti. Az ésszerűtlen szankcionálás pedig az intézmények, eljárások felesleges többletfinanszírozását jelenti az állam részéről. Példa erre a közlekedés területén a szabálysértési és a közigazgatási bírságolás párhuzamos fenntartása 2012-ig, amelynek joglogikai abszurditása csak idővel vált világossá a jogalkotó számára. Hasonlóan említhető a jogi személyek büntetőjogi és közigazgatási szankcionálásának létező (elvi) párhuzama, amelyet az ügyészi gyakorlat (opportunizmus) akként korrigál, hogy ignorálja a jogi személlyel szembeni büntetőeljárásokat. A közigazgatási szankcionálás hatékonysága gyakran felülírja az igazságszolgáltatás szervezetekkel szembeni büntetőeszközeit.

4.2.1. Különböző jogterületek büntetőszankcióinak kumulációja azonos jogsértésre vonatkozóan *a kettős büntetés tilalmának* sérelmét veti fel. A tilalmat a tudomány a „Ne bis in idem" elvben foglalja össze. A tilalom szoros értelemben a büntetőeljárásra és a büntetőjogi büntetésre vonatkozik. Alkotmányos követelményként kizárólag a kettős büntetőjogi büntetésre vonatkoztatva kapott figyelmet (42/1993. (VI. 30.) AB határozat). A büntetőjogon kívüli területen a kettős büntetés tilalmának alapjogi gyökere az emberi méltósághoz való jog, sokkal inkább azonban ésszerű jogpolitikai követelménynek kell tekintenünk.

4.2.2. A kettős büntetés tilalmát számon kell kérni a közigazgatási és szabálysértési büntetés párhu*zamos alkalmazásán.* Az azonos cselekményért egyazon természetes személyt sújtó igazgatási bírság és a szabálysértési bírság azonos célú, azonos jogi természetű adminisztratív jellegű büntetőszankciók. A közigazgatási anyagi jogi és a szabálysértési szankciók (bírságok)

- célja egyaránt a múltban elkövetett jogsértés arányos represszió, és ezáltal a jövőbeni jogsértés prevenciója,
- a védett általános jogi tárgy egyaránt a közigazgatás működésének védelme a hatósági szankcionálás útján.

A kettős közigazgatási szankcionálás ugyanazon cselekmény miatt nem abszolút tilalom. Az Európa Tanács R. 91./1. számú ajánlása a közigazgatási szankciókról 3. cikke szerint: „Egy személyt kétszer ugyanazért a cselekményért nem lehet közigazgatási büntetéssel sújtani ugyanazon jogszabály alapján vagy egyazon társadalmi érdek védelmében. Ha ugyanazon cselekmény két vagy több közigazgatási hatóság hatáskörét veti fel, különböző társadalmi érdekeket védelmező jogszabály alapján, mindegyik eljáró hatóságnak figyelembe kell venni a korábban ugyanazon cselekményért kiszabott szankciót."

Az Ajánlás iránymutatása szerint, ha különböző ágazati érdekeket védő, különböző jogszabályok alapján kerül sor a kettős közigazgatási szankcionálásra, az arányos büntetés követelményét kell tiszteletben tartania minden eljáró hatóságnak. *A szabálysértési és a közigazgatási anyagi jogi bírságok párhuzamos alkalmazása azonos ágazati érdekek védelmében történik, ezért a kettős büntetés korlátozott tilalmának sérelme joggal vetődik fel a hazai jogi szabályozásban.* A szankciópolitikai szemlélet az utóbbi években sokat fejlődött *a szabálysértési és közigazgatási szankcionálás párhuzamainak csökkentésével.*[22]

4.2.3. Az azonos jogsértésért azonos személlyel szemben alkalmazott *közigazgatási bírság és a büntetőjogi szankció párhuzamát* nem övezik szakmai viták és a jogi szabályozás sem tiltja. Mégis problematikus, mivel kevéssé belátható, hogy a büntetőeljárásban értékelt közigazgatási jogsértés miért értékelhető kétszeresen egy közigazgatási eljárásban, és miért sújtható azért ugyanaz a természetes személy közigazgatási bírsággal is. Példa erre a Btk. szerinti adócsalás miatt kiszabott büntetés és az adóbírság kettőssége, azaz az adóeltitkolás miatti kettős (!) büntetőjogi-közigazgatási represszió. Ideáltipikus megoldás lenne ezért az, hogy a természetes személyeket a bűncselekménnyel megvalósított közigazgatási jogsértésért ne lehessen közigazgatási bírsággal sújtani, amennyiben a cselekmény miatt büntetőjogi büntetéssel sújtották. A közigazgatási és büntetőjogi büntetés kettősségének tilalma azonban ma nem érvényesül a hazai szabályozásban.

4.2.4. A közigazgatási büntetőszankciók rendszerén belül is találunk többszörös párhuzamokat, amikor *különböző ágazati anyagi jogi bírságokat azonos jogsértésre ugyanazon tényállás alapján* halmozva lehet alkalmazni (különböző ágazatok közigazgatási büntetőszankciói halmozódnak, *homogén anyagi kumuláció*). A homogén anyagi kumuláció eltér a közigazgatási-szabálysértési szankcionálás párhuzamától. Ebben az esetben ugyan a közigazgatás homogén területén történik a szankciók halmozódása, de a szankcióval védett ágazati érdekek különbözőek. Az ET idézett ajánlása ezt a párhuzamot megengedi (mivel a párhuzamos közigazgatási büntetés különböző társadalmi, illetve ágazati érdekek védelmében történik). Például halmozódhat a fogyasztóvédelmi bírság az egészségvédelmi bírsággal, vagy a minőségvédelmi bírsággal. A méltányos jogalkalmazás és (természetes személy esetén) az emberi méltóság tisztelete is megköveteli azonban, hogy mindegyik eljáró hatóság vegye figyelembe a más hatóság által korábban ugyanazon cselekményért kiszabott szankciót.

4.2.5. A hazai igazgatási büntetőszankciók vonatkozásában a kettős büntetés tilalmának problémája *az EU érdekeit védő közösségi igazgatási szankciók párhuzamos alkalmazásával* kapcsolatban is felmerül. A közösségi jog adminisztratív szankciókat

[22] A 2012. évi II. törvény indoklása szerint: „A közigazgatási eljárás hatálya alá tartozó igazgatási jellegű cselekmények szabálysértési törvény hatálya alól történő kikerülésével az eljárások párhuzamossága, az ugyanazon cselekmények miatti kettős szankcionálás lehetősége megszüntetésre kerül, ezáltal egyszerűsödik a korábbi szerteágazó szabálysértési hatósági rendszer". Meg kell jegyeznünk, hogy számos párhuzamos tényállás fennmaradt, az eljárások párhuzamossága jogilag nem kizárt, de célnak kell tekinteni.

rendel alkalmazni az EU jogát és érdekeit sértő cselekményekre (ún. szabálytalanságok). A szabálytalan magatartásról és az ahhoz kapcsolódó közigazgatási intézkedésekről és szankciókról az EU jogforrásaiban ágazati szabályok rendelkeznek (például közös agrárpolitika keretében alkalmazható közigazgatási szankciók). A közösségi szankciók érvényesítésének következő módjai alakult ki:

– a közösségi szankciót az EU intézménye (szerve) szabja ki (supranational direct enforcement) például az EU Bizottsága, EU Tanácsa;
– a közösségi szankció kiszabásának hatáskörét a tagállami hatóságok gyakorolják (indirect enforcement);
– a közösségi érdekeket közvetlenül a nemzeti jog szankciói védik a nemzeti hatóságok hatáskörével (indirect enforcement).[23]

A kettős büntetés tilalma a következő összefüggésekben merülhet fel.

– Azonos cselekményért a) közösségi igazgatási szankció EU intézmény általi és b) magyar jogon alapuló közigazgatási büntetőszankció magyar hatóság általi párhuzamos alkalmazása.
– Azonos cselekményért a) közösségi igazgatási szankció magyar hatóság általi és b) magyar jogon alapuló közigazgatási büntetőszankció magyar hatóság általi párhuzamos alkalmazása.
– Azonos cselekményért a) közösségi érdekek megsértése miatti nemzeti szankció és b) a magyar jogon alapuló ágazati szankció párhuzamos alkalmazása.
– Azonos cselekményért a) közösségi igazgatási szankció EU intézmény általi vagy magyar hatóság általi és b) büntetőjogi szankció magyar bíróság általi párhuzamos alkalmazása.

Az EU TANÁCS 2988/95/ Rendelete (az EU adminisztratív szankcióiról) a kettős (közösségi és nemzeti) közigazgatási szankcionálást kifejezetten nem tiltja. Az Európa Tanács (ET) R. 91./1. számú ajánlása 3. cikkéből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a közösségi igazgatási szankció és a nemzeti igazgatási szankció eltérő jogi tárgyakat oltalmaznak. Előbbi az EU pénzügyi érdekeit és a közösségi joganyag érvényesülését, a nemzeti igazgatási szankció pedig a nemzeti közigazgatás működésének és szabályozásának rendjét. Mivel a két szankciórendszer védett jogi tárgyköre eltér, azonos cselekmény miatt párhuzamosan kiszabhatók. Az ET ajánlásának megfelelően azonban mindegyik eljáró hatóságnak figyelembe kell venni a korábban ugyanazon cselekményért azonos személlyel szemben kiszabott más szankciót (arányos büntetés követelménye). Az EU TANÁCS 2988/95/ Rendelet preambuluma az EU igazgatási szankciók és a nemzeti büntetőjogi szankciók kettősségét egyazon ügyre, egyazon személyre a méltányosság elve alapján tartja feloldhatónak.

[23] Ch. Harding: European Community Investigations and Sanctions. Leicester University, 1992.

Egy átfogó és a jogági komplexitásra érzékeny *szankciópolitikai* szemléletnek a fentiekben sematikusan bemutatott kumulációk elveit és gyakorlatát figyelembe véve kell működnie.

4. Kodifikációs következtetések az új szabálysértési jog értékelésének tükrében

A közigazgatási represszió fejlődési anomáliának oka döntően *a szabálysértési jog és a közigazgatási büntetőszankciók hibrid rendszerében és ellentmondásos viszonyában van*. Az új szabálysértési jog orvosolta a rendszertani problémákat. A közigazgatási represszió jogállami modellje azonban még további lépéseket igényel.

5.1. A szabálysértési szankcionálással párhuzamosan fejlődött ki a közigazgatási anyagi jogi szankciók összetett rendszere. Ez a közigazgatás büntetőhatalmának nemszabálysértési halmazát alakította ki. 1955-től a szabálysértési jog feladata lett volna egységes keretet adni valamennyi ágazati közigazgatási büntető-szankciónak. A közigazgatási ágazati jogalkotás azonban a 80'-as évektől „elterelte" a közigazgatás-védelem represszív eszközrendszerét a szabálysértési kodifikációtól és ágazatonként különböző szankciórendszereket alkotott.

Az ellentmondásos fejlődés két hatása: a szabálysértési jog súlytalanná válása (regressziója) és az ágazati büntetési rendszer expanziója. Az ellentmondásos fejlődésnek több oka volt. (a) A szabálysértési jog szankciórendszerét a büntetőjoghoz viszonyító „kis-büntetőjog" elmélet nem engedte súlyosabbá és differenciáltabbá tenni, míg ezt az ágazati jogalkotás az elméleti dilemmákon túllépve megtette. (b) A szabálysértési jogi felelősség „büntetőjogias" feltételrendszere a közigazgatás-védelem számára nem volt kellően hatékony jogérvényesítési eszköz. (c) A szabálysértési jog nem kapott hatáskört a szervezetek büntetésére. (d) A szabálysértési fórumrendszer rugalmatlan volt az ágazati specifikumok közvetlen érvényesítésére. (e) A szabálysértési eljárási formák és garanciák nem feleltek meg a közigazgatás-védelem eredményességi és gyorsasági szempontjainak. (f) A szabálysértési legalitás kodifikációs kritériumát megkerülve egyszerűbb és kevésbé kötött volt a rendeleti szabályozás útján történő ágazati szankcionálás.

A közigazgatási ágazati szankciók a szabálysértési jognál hatékonyabb, elrettentőbb, gyorsabb feltételrendszerben tudtak érvényesülni. Ez az alkotmányos elvi keretek hiánya, a dogmatikai vákuum és a rendeleti szabályozás „rugalmassága" mellett volt lehetséges. Nagy Marianna összegzésében: a „káosz" jelentette a fejlődési környezetet.[24]

Az új Sztv. „rendszerváltást" hozott a közigazgatási represszió jogában. Véget ért az 1955-ben indult koncepcióra alapozott kísérlet a szabálysértési joggal. Két évtized kellett

[24] Nagy Marianna: A közigazgatási jogi felelősségi rendszer szabályozásának egyes előkérdéseiről. In. Lőrincz Lajos-jubileum. Budapest, 2006. 285–289. Nagy Marianna: Az államigazgatási jog szankció elmélettörténetéről. Jogtudományi Közlöny, 1999/12. 517–528.

ahhoz, hogy a jogpolitika levonja a következtetéseket a 80'-as évek végén már megfogalmazott tételekből. Eszerint a kriminális cselekmények és a puszta közigazgatás-ellenesség nem kezelhető azonos anyagi jogi és eljárásjogi rendszerben. Az 1987-es MTA Államtudományi Kutatások Programirodája kutatási eredményei már korán igazolták, hogy a jogalkotó eredeti elképzelésével szemben a szabálysértési jog nem egységes jogintézmény, a deliktumok és a közigazgatás valós szankcionálási igénye is szétfeszíti a kereteit.[25] Spontán folyamatnak is tekinthetjük, hogy az 1980-as évektől a *közigazgatási jog* is saját rendszertani és elvi tartományába húzta vissza a közigazgatás-védelmet (Similis simili gaudet). A 2012. évi II. Sztv. a kriminális szabálysértéseket „terelte vissza" a *büntetőjog* elvi tartományába. A büntetőjog oldaláról az elzárásra és bírósági alapeljárásra utalt szabálysértés már az 1999. évi LIX. törvénytől (Sztv.) „áttételes rekriminalizálást", „pszeudo trichotómiai" formát nyert.

A 2012. évi II. Sztv. beteljesítette ezt a büntetőjogi „visszaterelési" folyamatot azáltal, hogy a *szabálysértési jog tárgyi hatályát a kriminális cselekményekre szűkítette.* A törvény preambuluma szerint „[a] társadalmi együttélés általánosan elfogadott szabályait sértő vagy veszélyeztető, a bűncselekményként történő büntetni rendeléshez szükséges kockázatokkal és veszélyességgel azonban nem rendelkező kriminális cselekmények elleni hatékony fellépés". A törvény minimumként a kisebb fokú társadalomra veszélyességet követeli meg, a puszta közigazgatás-ellenesség nem lehet szabálysértés.

A szabálysértési paradigmaváltás két fontos következtetését a 38/2012. (XI.14.) ABH határozat vonta le.[26]

a) A szabálysértési büntetendővé nyilvánítás az Alkotmánybíróság „kriminalizációs tesztjének" hatálya alá került (ABH 2011, 622, 628.). Az AB 2012 előtt nem foglalkozott a törvényi és kormányrendeleti szabálysértések büntetendővé nyilvánításával, mivel a formális közigazgatási jogellenesség is statuálhatott szabálysértést. Az új Sztv. bekapcsolta az alkotmányos büntetőjog kriminalizációs (szükségességi) tesztjét (ultima ratio büntetőjogi elve). A magatartás szabálysértéssé nyilvánításának alkotmányossági vizsgálata során alkalmazandók az alkotmányos büntetőjog követelményei.[27] A szabálysértéssé nyilvánítás szükségességének egyik feltételeként az AB a jogi tárgy (kollektív jogok vagy mások egyéni jogainak) materiális veszélyeztetését igényli. Önmagában a jogtárgy absztrakt veszélyeztetése nem elégséges. A jövő kérdése: lesz-e alkotmányos kontrollja azoknak a szabálysértési tényállásoknak, amelyek ma még egyértelműen a puszta közigazgatás-ellenességen alapulnak (pl. jégen tartózkodás szabályai). Kijelenthető, hogy *a „szükségességi teszttel" szűkebb lett a közigazgatásvédelem rendészeti igazgatási/szabálysértési eszköztára, mint 2012 előtt.* Az Sztv.

[25] *A közigazgatási büntetőjog.* Szerk. Máthé Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

[26] A közterület életvitelszerű használata szabálysértéssel összefüggő egyes jogszabályok utólagos normakontrolljáról.

[27] A 38/2012. (XI.14.) ABH [28]

tényállásainak alkotmányos kriminalizációs mércéje ma a büntetőjog szintjén van. A szabálysértések kvázi kihágássá válásával elértük azt az alkotmányjogi revelációt, amely felismeri, hogy a közigazgatási büntetőhatalmat csak (!) egy jogpolitikai döntés választja el a büntetőjogtól.

b) A második következtetés, hogy az Alkotmánybíróság – először történetében – a *szabálysértési jogon kívüli közigazgatási büntetésekre is kiterjesztette a büntetőjogi legalitás elveit.* Ezzel megnyitotta az utat a (nemszabálysértési) közigazgatási büntetőjog valódi alkotmányos kontrollja előtt.

Szakítást jelent ez azzal a szemlélettel, amelyet még a 60/2009. (V.28.) AB határozat képviselt.[28] Az AB korábban nehezen követhető differenciálást folytatott, mely szerint „a szabálysértési szankció funkciója a jogrend védelme", míg „a közigazgatási bírság funkciója a közigazgatási jog érvényre juttatása, az ágazat rendjének védelme".

Erre alapozta az AB, hogy korábban nem támasztott a szabálysértésekre is vonatkoztatott elvi követelményeket a közigazgatási bírságrendszerekkel szemben. A 38/2012. (XI.14.) ABH *számon kéri a legalitást a közigazgatási bírságokon*. Megköveteli a jogállamiság, a jogbiztonság és a közigazgatás törvény alá rendeltségének garanciáit. Az AB új szemlélete szerint a *közigazgatási bírságolás anyagi jogi garanciáit (alanyi feltételek, felelős, akadályok, elévülés stb.) törvényben kell szabályozni*.[29] A szemléletváltás azon felismerésen alapul, hogy a közigazgatási represszió minden formája jogellenes magatartás jogkövetkezményeként büntetés, szankció megállapítása, amely állami kényszer alkalmazására ad lehetőséget. Az ilyen jogalkotás csak a törvényben előírt anyagi jogi garanciák és egyértelmű felhatalmazás mellett alkotmányos.

A közigazgatási represszió alkotmányos kontrollja proaktív alkotmánybírósági szemléletnek is tekinthető felmérve, hogy a szabálysértés közigazgatás-védelmi funkciójának gyengülésével *a korábbinál szélesebb körű ágazati közigazgatási szankcionálás válik szükségessé.*

5.2. *Az új Sztv-vel létrejött kriminális szabálysértési jog és a közigazgatási büntetőhatalom alkotmányos kontrolljának új elveivel a közigazgatási represszió jogállami kodifikációja még sürgetőbb és még reálisabb célkitűzéssé vált.*

Az ágazati büntetőrendszerekben nincsenek általános törvényi keretek, világos felhatalmazások a büntetőszankcionálás feltételeire. Jellemzően alacsony szintű következetlen szabályozás (miniszteri rendelet, illetve kormányrendelet), a rendeleti represszió törvényes alapjai sok esetben hiányoznak. Rendszeressé kezd válni, hogy a hatóságok „belső szabályozással" pótolják a joghézagokat (puha szabályozás). Általában nincs szabályozott feltételrendszer a személyek, szervezetek felelősségre vonására (kit kell büntetni?), a szankciók kiszabásának elveire (arányosság, méltányosság), a szankciók kumulációjá-

[28] A közúti közlekedéssel kapcsolatos objektív felelősségről szóló egyes jogszabályok alkotmányellenességéről.

[29] 38/2012. (XI.14.) ABH [89]

ra stb. Mindez egyfelől jogbizonytalan helyzetet jelent az állampolgárok, és vállalatok számára, másfelől az önkényes hatósági szankcionálás lehetőségét hordozza. Megfelelő jogi szabályozás hiányában az érdemi bírói kontroll sem működik megfelelően. Az ágazati rendeletek nem követik a közigazgatási szankciókra vonatkozó európai jogelveket (Európa Tanács ajánlása, EU rendelet a közigazgatási büntetésekről). Az inkoherens szabályozást nem tudjuk integrálni a közigazgatási szankcionálás és végrehajtás EU együttműködési rendszerébe. Rendezetlen az EU szupranacionális közigazgatási szankcióival való halmazati viszony.

A jogalkotásnak napirendre kell vennie egy közigazgatási büntetésekről szóló kerettörvény kidolgozását. A kódexnek a közigazgatási szervek hatáskörébe tartó represszív szankciók általános anyagi jogi és eljárásjogi elveit kell szabályoznia. A kerettörvénnyel a jogbiztonság megteremtése és önkényes hatósági szankcionálás (hatósági „jogalkotás") mérséklése az elsődleges cél. Koherens jogelveket és dogmatikát kell érvényesíteni az ágazati rendeleti szabályozásokban. A jogi stabilitás teremtheti meg az érdemi bírói kontroll lehetőségét a közigazgatási büntetőhatalom felett. Folytatni kell a szabálysértési joggal való redundancia csökkentését.

A hazánkhoz hasonló erős adminisztratív büntetőrendszerrel rendelkező európai országok szabályozási trendje a közigazgatási büntetőszankcionálás általános szabályainak törvényi szabályozása (kódex). Példaként említhető Verwaltungsstrafgesetz VStG 1991 (Ausztria), Ordnungswidrigkeiten Gesetz (OWIG) (Németország) vagy az Egyesült Királyság, Regulatory Enforcement and Sanctions Act 2008. Következésképpen a szabálysértési „rendszerváltás" (2012) után a közigazgatási büntetőszankciók saját jogrendszerbeli helyének törvényi szintű kialakítása a feladat.

Összefoglaló

A közigazgatási büntetőhatalom azon normák összessége, amelyek a közigazgatási szerv hatáskörébe adott büntetőszankciók feltételeit határozzák meg. A közigazgatás büntetőhatalma számos rendszertani, alkotmányossági és jogpolitikai problémával terhelt terület. Napjainkban a közigazgatási büntetőeszközök növekvő súlyát tapasztaljuk a magyar rendszerben és az Európai Unió adminisztratív szankciórendszerében is. A közigazgatási büntetőhatalom jogági és rendszertani helyére nincs egységes európai modell. Az Európai Emberi Jogi Bíróság (EEJB) gyakorlata a „büntetőhatalom" jogági kategóriáktól független „autonóm" tesztjét alkalmazza. Eszerint a szankciók jellege és súlya szerint büntetőjogi garanciákat kell alkalmazni. A közigazgatási büntetőhatalom terjedését több ok magyarázza: dekriminalizáció, az igazságszolgáltatás tehermentesítése; a közigazgatás működésének védelme; gyorsabb és hatékonyabb (eredményesebb) jogérvényesítés igénye; egyszerűsítés a jogalkotási és jogi feltételekben.

A közigazgatási represszió jogági rendszerezése és tudománytani besorolása instabil. A büntetőjog alapvetően a szabálysértéseket tekintette a közigazgatási represszió területének (dekriminalizációs alternatíva). Az ágazati igazgatásban azonban párhuzamos jogvédelem épült fel a büntetőjoggal. A közigazgatás büntetőhatalma szélesebb és

komplexebb terület a rendészetnél is. A rendészet része a közigazgatási represszionak, fogalmi határai a fizikai kényszereszközök feltételrendszere körül rajzolódnak ki. A közigazgatástanban és a közigazgatási jog tudományos művelésében közigazgatási represszió mint a közigazgatás „negatív" funkciója marginálisan van jelen. A jogtudománynak és a közigazgatástannak a jogági izolációt átívelő módon kellene a közigazgatási represszióval foglalkoznia. Ez a komplex és tágabb tudományszemlélet indíthatja meg az alkotmányos jogelvi keretek fejlődését ezen a területen. A közigazgatás-tudomány és a rendészettudomány közös halmazában kell helyet kapnia a közigazgatási büntetéseknek. A komplex szankciópolitikai szemléletnek kell teret nyernie a jogpolitikában is. Ez különösen a büntetőjogi-közigazgatási és az ágazati szankciók közötti szankcióhalmozódást érintően fontos. Különböző jogterületek büntetőszankcióinak kumulációja azonos jogsértésre vonatkozóan a kettős büntetés tilalmának sérelmét veti fel. Ez a probléma az EU igazgatási szankciók párhuzamos alkalmazásával kapcsolatban is felmerül. A közigazgatási represszió fejlődési anomáliának oka döntően a szabálysértési jog és a közigazgatási büntetőszankciók hibrid rendszerében és ellentmondásos viszonyában van. Az ellentmondásos fejlődés két hatása: a szabálysértési jog súlytalanná válása (regressziója) és az ágazati büntetési rendszerek elburjánzása. A közigazgatási ágazati szankciók a szabálysértési jognál hatékonyabb, elrettentőbb, gyorsabb feltételrendszerben tudtak érvényesülni. Ez az alkotmányos elvi keretek hiánya, a dogmatikai vákuum és a rendeleti szabályozás „rugalmassága" mellett volt lehetséges. Az új szabálysértési jog orvosolta a rendszertani problémákat. A 2012. évi II. Sztv. a kriminális szabálysértéseket „visszaterelte" a büntetőjog elvi tartományába. A szabálysértési büntetendővé nyilvánítás az Alkotmánybíróság „kriminalizációs tesztjének" hatálya alá került. A „szükségességi teszttel" szűkebb lett a közigazgatás-védelem rendészeti igazgatási/szabálysértési eszköztára, mint 2012 előtt. Az AB új szemlélete szerint a közigazgatási bírságolás anyagi jogi garanciáit (alanyi feltételek, felelős, akadályok, elévülés stb.) törvényben kell szabályozni. Az ágazati büntetőrendszerekben nincsenek általános törvényi keretek, világos felhatalmazások a büntetőszankcionálás feltételeire. Általában nincs szabályozott feltételrendszer a személyek, szervezetek felelősségre vonására, a szankciók kiszabásának elveire (arányosság, méltányosság), a szankciók kumulációjára. A jogalkotásnak napirendre kell vennie egy közigazgatási büntetésekről szóló kerettörvény kidolgozását. A kódexnek a közigazgatási szervek hatáskörébe tartó represszív szankciók általános anyagi jogi és eljárásjogi elveit kell szabályoznia.

Összefoglaló kérdések

1. Milyen fogalmi elemei vannak a közigazgatási büntetőhatalomnak?
2. Milyen okok magyarázzák a közigazgatási büntetőhatalom terjedését?
3. Milyen módon illeszkedik a közigazgatási represszió területe a büntetőjog, a rendészet és a közigazgatás tanaihoz?
4. A komplex szankciópolitikai szemléletnek a szankciók halmozódásának milyen formáit kell kezelnie?

5. Milyen jelentősebb változásokat hozott az új Sztv. (2012. évi II. tv.) a közigazgatási szankcionálás területén?
6. Milyen további de lege ferenda fejlesztésre lenne szükség a közigazgatási represszió területén?

Felhasznált irodalom

Angyal Pál: *A közigazgatási jogellenesség büntetőjogi értékelése*. MTA, Budapest, 1931.

Bittó Márta: *A magyar szabálysértési jog és az Emberi Jogok Európai Egyezménye*. Állam- és Jogtudomány, 1991/23. 155–174.

Delmas-Marty M.: *Punir sans juger. De la répression administrative au droit administratif penal*. Paris, 1992.

Finszter Géza: *A rendészet elmélete és a rendészeti eszközrendszer*. Budapest, NKE NKTK, 2013.

Gajduschek: *Rendnek lenni kellene*. Budapest, 2008.

Geller J. Balázs: *A „büntetés" fogalma az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény 7. cikkének 1. bekezdésében*. *Magyar Jog,* 1997/2.

Ch. Harding: *European Community Investigations and Sanctions*. Leicester University, 1992.

Kántás Péter: *Adalékok a közigazgatás szankciórendszeréhez.* Belügyi Szemle, 2003/5. 45–65.

Kis Norbert –Nagy Mariann: *Európai közigazgatási büntetőjog.* HVG-Orac, Budapest, 2007.

Kis Norbert –Máthé Gábor: *European Administrative Penal Law.* BCE, Budapest, 2004.

Kis Norbert: Szupranacionális közigazgatási szankciók az EU-ban. In: *Az európai büntető-jog kézikönyve, Szerk.* Kondorosi F., Ligeti K. *Handbook of The European Penal Law*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 373–398.

Kis Norbert: *How to Return the Supranational Administrative-type Counterterrorist Sanctions to the Criminal Justice System?* Nouvelle Études Pénales, Proceedings of the AIDP regional Conference, 2010. No. 22., 107–119.

Kis Norbert: *Financing of Terrorism. International Review of Penal Law.* Revue Internationale de Droit Pénal 78:(3-4) pp.157–178. (2007)

Korinek László: *A bűnügyi tudományok helyzete*. Magyar Tudomány, 2007/12.

Macrory B: *Making sanctions More Effective, Macrory Review, Better Regulation Executive.* Final report, 2006.

Máthé Gábor: *A közigazgatási büntetőjog elmélettörténetéhez*. Degré-emlékkönyv, 1995.

Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, 1942.

Nagy Marianna: *Az államigazgatási jog szankció elmélettörténetéről*. Jogtudományi Közlöny, 1999/12. 517–528.

Nagy Marianna: *A közigazgatási szankciók elmélete.* Osiris kiadó, Budapest,2002.

Nagy Marianna: *A közigazgatási jogi felelősségi rendszer szabályozásának egyes előkérdéseiről.* In: *Lőrincz Lajos-jubileum*. Budapest,2006.

Nagy Marianna: *Interdiszciplináris mozaikok a közigazgatási jogi felelősség dogmatikájához.* ELTE, Budapest,2010.

Papp László: *A közigazgatási büntetőbíráskodás problematikája*. Magyar Közigazgatás,1992/6. 336.

Patyi András – Varga Zs. András: Általános közigazgatási jog. Mandamus, 2008.

Szamel Lajos: *A rendészet és a rendőrség jogi szabályozásának elméleti alapjai*. MTA ÁKP, Budapest,1990.

Hollán Miklós

A büntetőjogi kerettényállások

A büntetőjog és más jogágak kapcsolata régóta a tudományos érdeklődés homlokterében áll.[1] A tanulmány ennek a problematikának egyik szeletét, nevezetesen a büntetőjogi kerettényállások kérdéskörét mutatja be.

1. A kerettényállás fogalma és fajai

1.1 Fogalmak

A) A legszűkebb (eredetileg Binding által kialakított) fogalom szerint csak az a büntető norma minősül kerettényállásnak (*Blakettstrafgesetz*), amelynek kereteit más jogalkotó(nyilvánvalóan más jogszabályban, azaz például rendeletben) tölti ki.[2] Ennek jelenlegi példája a német Btk. 184e. §-a, amely azt rendeli büntetni, aki folyamatosan megszegi a prostitúció folytatásának bizonyos területre vagy időre vonatkozó rendeletben (*Rechtsverordnung*) kiadott tilalmát.[3] Hazai jogunkban ennek a fogalomnak megfelel például a környezetkárosítás tényállása,[4] mert az annak elkövetési magatartását képező szennyezés[5] kapcsán releváns határértékeket miniszteri rendeleti szinten[6] határozzák meg.

1 Lásd pl. Balás P. Elemér: *A büntetőjog és a közigazgatás kapcsolatai.* Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1937. 1.

2 Vö. KarlBinding: *Die Normen und Ihre Übertretung Eine Untersuchung über die Rechtmässige Handlung und die Arten des Delikts* Erster Band: „Normen und Strafgesetze". Engelmann, Leipzig, 1890. 162–165., jelenleg pl. Hans-Heinrich Jescheck– Thomas Weigend: *Lehrbuch des Strafrechts.* Allgemeiner Teil. Duncker & Humblot, Berlin, 1996. 111.

3 Így foglal állást a rendelkezés korábbi változataira Binding: i. m. 162–163. 10.; Maurach, Reinhard / Zipf, Heinz: *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. Teilband 1 Grundlehren des Strafrechts und Aufbau der Straftat. , C. F. Müller, Heidelberg, 1977. 113.; illetve Walter, Tonio: *Der Kern des Strafrechts; Die allgemeine Lehre vom Verbrechen und die Lehre vom Irrtum*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2006. 359.

4 2012. évi C. törvény (Btk.) 241. § (1) bek.

5 Btk. 241. § (4) bek.

6 Így pl. 14/2001. (V. 9.) KöM-EüM-FVM együttes rendelet a légszennyezettségi határértékekről, a helyhez kötött légszennyező pontforrások kibocsátási határértékeiről.

B) Egy ennél tágabb fogalommeghatározás alapján keretténnyállásnak minősülnek az olyan rendelkezések is, amelyekben a szankciót meghatározó tényállás és az azt kitöltő norma megalkotója azonos szerv is lehet.[7]

Ezen fogalomhasználat azonban azt feltételezi, hogy a büntetőjogi és a nembüntetőjogi rendelkezés két különböző jogszabályban helyezkedjen el. Nem minősülnek tehát keretténnyállásnak a szakmai melléktörvények (*Nebenstrafrecht*) tényállásaiban található azon rendelkezések, amelyek az adott jogszabály más (nem büntetőjogi) rendelkezéseire utalnak.[8]

Ezen tágabb meghatározás alapján minősül keretténnyállásnak például a csődbűncselekmény a német Btk. 283. § (5) bekezdés 7b. pontjában meghatározott változata, amely azt rendeli büntetni, aki a kereskedelmi jog szabályaival ellentétben (*entgegen dem Handelsrecht*) elmulasztja, hogy a mérleget az előírt időn belül elkészítse.[9] Érdekes módon hazánkban is a csődbűncselekmény minősül az egyik legjobb példának arra az esetkörre, amikor a keretténnyállás fogalmát más törvény tölti ki. E bűncselekmény ugyanis „a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló törvény hatálya alá tartozó gazdálkodó szervezet" fizetésképtelenséggel fenyegető helyzetét, illetve fizetésképtelenné válását (annak látszatát), illetve fizetésképtelenségét feltételezi.[10]

C) A keretténnyállás fogalmának legtágabb meghatározása még azt is megengedi, hogy a keretkitöltő norma azonos jogszabály más (nem büntetőjogi) rendelkezésében szerepeljen.[11] Ilyen például a német kábítószertörvény 29. § (1) bekezdés 8. pontja, amely azt rendeli büntetni, aki a jogszabály „14. § 5. bekezdése ellenére kábítószert reklámoz". A hivatkozott rendelkezés szerint az I. mellékletben felsorolt kábítószereket egyáltalán nem szabad reklámozni, míg a II. mellékletben felsorolt kábítószereket csak korlátozott körben.[12] Hazai büntetőjogunkban a keretténnyállás legtágabb fogalma nem releváns, hiszen abban a nem büntetőjogi és büntetőjogi rendelkezéseket vegyesen tartalmazó törvény (azaz a *Nebenstrafrecht* konstrukciója) jelenleg nem ismert.

7 Kifejezett definiálás nélkül ilyen fogalomhasználatra l. pl. Baumann, Jürgen: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Ernst und Werner Gieseking, Bielefeld, 1966, 120–121., illetve Maurach–Zipfi. m. 113. és 131–132.

8 Lásd Maurach–Zipf: i. m.: 113.

9 Lásd Walter: i. m. 359. A kereskedelmi jog szabályait a kereskedelmi törvény (*Handelsgeseztbuch*, HGB) rendelkezései töltik ki tartalommal, azon belül is a 266. és azt követő §-ok.

10 Btk. 404. § (1) bek., (2) bek. a) és b) pont.

11 Hohmann, Olaf: *Gedanken zur Akzessorietät des Strafrechts*. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik (ZIS), 2007/1. (http://www.zis-online.com/dat/artikel/2007_1_105.pdf) 42.

12 Német kábítószertörvény 14. § 5. bekezdés

1.2 Elhatárolások

A kerettényállás fogalmát el kell határolni:
- az utaló;
- az igazgatási tilalmat reprodukáló, illetve
- a normatív tényállási elemeket tartalmazó

tényállásoktól.

A) A német jogirodalomban a kerettényállás lényegében a hivatkozó (utaló) tényállások egyik formájaként jelenik meg.[13] Ezzel szemben a hazai büntetőjog tudománya a kerettényállásokat és a hivatkozó (utaló) tényállásokat lényegében két külön kategóriaként kezeli.[14] Egyes művekben az a helyes felismerés is megjelenik azonban, hogy a kerettényállások is tartalmaznak utalást, csak az nem büntetőjogi rendelkezésre vonatkozik.[15] Éppen erre figyelemmel viszont olyan fogalomhasználat lenne célszerű, amelyik szerint a kerettényállás az utaló tényállás egyik (mégpedig a nem büntetőjogi rendelkezésre utaló) fajtája.

B) A kerettényállásokat el kell határolni azoktól a büntető normáktól, amelyek csupán normatív tényállási elemet tartalmaznak. Ezen utóbbi tényállások valamely elemüknek a körülírására egy más jogágban definiált fogalmat használnak, de azt nem a büntető rendelkezés alapjául szolgáló tilalom (magatartási norma) tekintetében értékesítik.[16] Így például a lopás nem válik pusztán attól kerettényállássá, hogy a dolog idegenségét a polgári jog alapján kell meghatározni.[17]

A normatív tényállási elemeket tartalmazó, illetve a kerettényállások jogi sorsa számos vonatkozásban eltérhet egymástól.[18] A két fajta norma azonban együttesen képezi a büntetőjog más jogágakhoz képest járulékos jellegének két formáját.[19]

C) Nem minősülnek kerettényállásnak az olyan büntetőjogi normák, amelyek nem hivatkoznak valamilyen igazgatási tilalomra, hanem csak reprodukálják azt. Ilyenek például hazai jogunkban a veszélyes állat, illetve veszélyes eb tartásával kapcsolatos kötelezettség megszegésének azon fordulatai, amelyek alapján két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, „aki veszélyes ebet szaporít, az ország területére behoz, onnan kivisz, versenyeztet”,[20] illetve három évig terjedő szabadságvesztéssel bünte-

[13] Lásd Walter i. m. : 358.

[14] Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. HVG-ORAC, Budapest, 2008. 67–68.; Földvári József: *Magyar büntetőjog.* Osiris, Budapest, 1998. 54–55.

[15] Busch Béla: *A büntetőjogszabály tana*. In: Szerk. Busch Béla: Büntetőjog. Általános rész: HVG-ORAC, Budapest, 2003. 62–63.

[16] Az elhatárolásra vonatkozó különböző álláspontokra lásd Hohmanni. m. : 42.

[17] Roxin, Claus: *Strafrecht Allgemeiner Teil.* Band I Grundlagen Der Aufbau der Verbrechenslehre. Beck, München, 1997. 112–113.

[18] Részletesen lásd például a tévedés kapcsán Walter: i. m., 360–367., az alapelvi követelmények tekintetében pl. Roxin: i. m., 112–113.

[19] Lásd Hohmann, i. m. 40.

[20] Btk. 359. § (2) bek. aa) alpont.

tendő, aki „veszélyes ebet őrző-védő feladat végzésére tart, kiképez, illetve veszélyes ebbel ilyen feladatot végeztet”.[21] A fenti büntetőjogi rendelkezések teljes egészében megismétlik az **á**llatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény egyes rendelkezéseit. Azok alapján ugyanis „tilos veszélyes ebnek bármely módon való szaporítása […], bármely formában történő versenyeztetése, őrző-védő feladatokra való tartása, képzése és alkalmazása, az országba való behozatala, az országból történő kivitele”.[22]

Az igazgatási tilalmat reprodukáló normák annyiban hasonlítanak a kerettényállásokhoz, hogy azok értelmezésénél is szerepe lehet egy másik jogág normáinak. Ilyen esetekben azonban az értelmezés nem nyelvtani, hanem logikai vagy rendszertani módszerek segítségével zajlik. Így például tettesként nem büntetendő, aki a veszélyes ebet kiállítja. Ezt ugyanis csak a vonatkozó jogszabály nevesíti,[23] de a büntető tényállás nem.

1.3 Fajták

A jogirodalom egy része megkülönbözteti a
- valódi, illetve
- nem valódi

kerettényállást.

Valódi kerettényállást különböző, míg a nem valódit azonos jogalkotó által megalkotott norma tölti ki tartalommal[24] A megkülönböztetés nyilvánvalóan feltételezi a kerettényállás olyan tágabb (vagy legtágabb) megfogalmazását, hogy a keretnorma és az azt kitöltő norma azonos jogalkotótól is származhat. Ellenkező esetben (nevezetesen a szűkebb fogalom használata esetén) ugyanis a nem valódi kerettényállások nem minősülnek kerettényállásnak.

[21] Btk. 359. § (3) bek.

[22] 1998. évi XXVIII. törvény 24/A. § (5) bek.

[23] 1998. évi XXVIII. törvény 24/A. § (5) bek. A kiállító e bűncselekmény kapcsán legfeljebb a tenyésztő vagy a behozó bűnsegédje lehet, de nem a kiállítás, hanem más magatartás (kiállítás megígérése) alapján.

[24] Otto, Harro: *Grundkurs Strafrecht.* Allgemeine Strafrechtslehre. Walter de Gruyter, Berlin–New-York, 2000.18.

2. Tényállástani kérdések

2.1 Tényállási hely szerint

A keretkitöltő hatás érvényesülhet
- a büntetőjogi tényállás egésze vonatkozásában, illetve
- csak egyes tényállási elemek tekintetében.

A) Ha a büntetőjogi tényállás egésze vonatkozásában érvényesül a keretkitöltő hatás, akkor a jogirodalomban a „tisztán blankettáris diszpozíció" elnevezést használják.[25] Ilyen például a járványügyi szabályszegés, amelyet az követ el, aki járvány idején az elrendelt járványügyi elkülönítés, megfigyelés, zárlat vagy ellenőrzés szabályait megszegi".[26] Ilyen konstrukció érvényesül a gyermekmunka azon tényállásánál, amelyet az követ el, aki „a tizennyolcadik életévét be nem töltött személyek foglalkoztatására vonatkozó törvényi előírásokat megszegi".[27]

B) Ha a keretkitöltő hatás csak egyes tényállási elemek tekintetében érvényesül, akkor az történhet más elemekkel
- konjunktívan, illetve
- vagylagosan.

A keretszabályozás más elemekkel konjunktívan érvényesül például a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés esetén, amelyet az követ el, aki „foglalkozási szabály megszegésével más vagy mások életét, testi épségét vagy egészségét gondatlanságból közvetlen veszélynek teszi ki".[28]

Vagylagosan érvényesül a keretszabályozás környezetkárosítás esetén, amelyet az valósít meg, aki „a levegőt […] jelentős mértékű szennyezéssel vagy más módon" veszélyezteti.[29] Szennyezés „a levegő […] jogszabályban vagy hatósági határozatban megállapított kibocsátási határértéket meghaladó terhelése".[30]

[25] Lásd Nagy: i. m. 68. Akkor viszont a keretdiszpozíció helyett (azzal egy jelentésűként) logikusan használható a „blanketta diszpozíció" elnevezés is. Így pl. a hazai jogirodalomban Blaskó Béla: *Magyar b*üntetőjog. *Általános rész*. Rejtjel, Budapest, 2003. 104.

[26] Btk. 361. § b) pont.

[27] Btk. 209. § a) pont. A megoldás mindenképpen ellenkezik a büntetőjog ultima ratio jellegével [Szomora Zsolt: *A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények*. In: Szerk. Karsai Krisztina: *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*. Kommentár a büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez (Budapest: Complex, 2013) 437.], de akár alkotmányossági aggályokat is felvethet.

[28] Btk. 165. § (1) bek.

[29] Btk. 241. § (1) bek. a) pont.

[30] Btk. 241. § (4) bek.

2.2 Tényállási elemek szerint

A keretkitöltő hatás érintheti az
- elkövetési magatartást;
- elkövetési tárgyat, illetve
- elkövetési módot.[31]

A) Az elkövetési magatartás tekintetében emel be más jogági normákat a kiskorú veszélyeztetése, hiszen azt a kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy akkor követi el, ha „e feladatából eredő kötelességét súlyosan megszegi".[32]
B) Az elkövetési tárgy tekintetében érvényesül a keretszabályozás a rossz minőségű termék forgalomba hozatala esetén, hiszen azt az követi el, aki „rossz minőségű terméket jó minőségű termékként forgalomba hoz",[33] márpedig rossz minőségű termék az is, amely „a jogszabályban vagy az Európai Unió közvetlenül alkalmazandó jogi aktusában előírt biztonságossági vagy minőségi követelményeknek nem felel meg".[34]
C) Az elkövetési mód tekintetében tölti ki igazgatási norma a radioaktív anyaggal visszaélés tényállását, amelyet (többek között) az követ el, aki „veszélyes radioaktív anyagot engedély vagy bejelentés nélkül, illetve az engedély kereteit túllépve előállít, tárol, elhelyez, szállít".[35]

A-C) Olyan megoldás sem ritka, hogy több különböző tényállási elem (például az elkövetési tárgy és az elkövetési mód) tekintetében is keretszabályozás jelenik meg. A jövedékkel visszaélés elősegítésének elkövetési tárgya a „jövedéki termék előállítására alkalmas, a jövedéki adóról […] szóló törvényben […] meghatározott berendezés", amelynek előállítása akkor büntetendő, ha arra „engedély nélkül vagy a jogszabály megszegésével" kerül sor.[36]

3. A keretet kitöltő normák

Míg valódi kerettényállás esetén annak kitöltése szükségképpen egy másik jogszabály feladata, addig a nem valódi kerettényállás esetén e kérdés megítélése attól függ, hogy a kerettényállás tágabb vagy legtágabb fogalmát használjuk. A kerettényállás tágabb fogalma ugyanis azt feltételezi, hogy az azt kitöltő norma egy másik jogszabályban szere-

[31] Az ilyen kategorizálás alapjait és kidolgozásának igényét Wienertől merítettem. Wiener A. Imre: *Gazdasági bűncselekmények.* KJK, Budapest, 1986. 120–126.
[32] Btk. 208. § (1) bek.
[33] Btk. 415. § (1) bek.
[34] Btk. 415. § (6) bek.
[35] Btk. 250. § (1) bek. a) pont
[36] Btk. 398. § (1) bek. a) pont

pel.[37] A kerettényállás legtágabb fogalma szerint viszont a büntető rendelkezés kereteit akár azonos jogi aktus (másik rendelkezése) is kitöltheti.[38]

A keretkitöltő normák
- jogrendszeri kötődésük;
- jogágak szerinti elhelyezkedésük, illetve
- jogforrási szintjük

szerint is csoportosíthatók.

3.1 Jogrendszer szerint

A büntetőjogi kerettényállások általában ugyanazon jogrendszer más normájára utalnak.[39] Egyre gyakoribb azonban, hogy az utalás tárgya egy másik jogrendszer normája, azaz egy nemzetközi szerződés, illetve az EU jogi aktusa.

A) A nemzetközi jogra utalás egyik példája a védett tulajdon elleni támadás tényállása, amelyet – többek között – az követ el, aki „nemzetközi szerződés által védett kulturális javakat vagy azok közvetlen környékét katonai célra igénybe veszi vagy felhasználja".[40] A rendelkezés alkalmazásában „kulturális javak: az 1957. évi 14. törvényerejű rendelettel kihirdetett, a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. május 14-én kelt nemzetközi egyezmény 1. cikkében meghatározott kulturális javak".[41] Ezek például „a népek kulturális örökségére nézve nagy jelentőségű ingó vagy ingatlan javak, amilyenek az építészeti, művészeti vagy történeti emlékek, […] levéltárak".[42]

Nemzetközi jogi normára utalás különösen érdekes kérdései merülnek fel a tiltott teljesítményfokozó szerrel visszaélés tényállása kapcsán. A Btk. kihirdetett szövegének értelmező rendelkezése még úgy fogalmazott, hogy tiltott teljesítményfokozó „minden olyan szer, amely hatóanyagára tekintettel az anabolikus szerek […] közé tartozik, és nevesítve szerepel a sportbeli dopping elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló kormányrendelet I. számú mellékletében". A 2013. évi LXXVIII. törvény 19. § (4) bekezdés általi módosítás eredményeként 2013. július 1. napján hatályba lépett (és ma is hatályos) rendelkezés szerint az elkövetési tárgy „minden olyan szer, amely hatóanyagára tekintettel az anabolikus szerek […] közé tartozik, és nevesítve szerepel a sportbeli dopping elleni nemzetközi egyezmény I. mellékletének kihirdetéséről szóló

37 Vö. Baumann: i. m. 121., Maurach–Zipf: i. m. 113. és 131–132.
38 Lásd Otto: i. m. 18.
39 Ld. 3.2. cím.
40 Btk. 153. § (3) bek.
41 Btk. 153. § (5) bek. a) pont.
42 A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. május 14-én kelt nemzetközi egyezmény 1. cikk a) pont.

kormányrendeletben".[43] Az utóbbi rendelkezés javaslatához fűzött indokolás alapján „a teljesítményfokozó szerrel visszaélés tényállás […] értelmező rendelkezésének pontosítása […] szükséges (nem a kormányrendelet melléklete a helyes megjelölés, hanem a kormányrendelettel kihirdetett nemzetközi egyezmény melléklete)".[44]

A megfogalmazás szempontjából azonban a módosított rendelkezés sem tekinthető tökéletesnek. Annak alapján ugyanis a büntető norma hivatkozásának tárgya még mindig a 99/2007. (V. 8.) Korm. rendelet, a releváns szerek listáját viszont nem ennek normaszövege, hanem az abban kihirdetett sportbeli dopping elleni nemzetközi egyezmény (annak is I. számú melléklete) tartalmazza. A joghelyzetet precízen kifejező – más normák alapján a hazai kodifikátor által is ismert – megfogalmazás az lenne, hogy „az adott szer szerepel a 99/2007. (V. 8.) Korm. rendeletben kihirdetett sportbeli dopping elleni nemzetközi egyezmény I. mellékletében".[45]

B) Az Európai Unió jogi aktusa képezi az utalás tárgyát kábítószer-prekurzorral való visszaélésnél, amelyet az követ el, aki „az Európai Unió jogi aktusában meghatározott kábítószer-prekurzort engedély nélkül vagy az engedély kereteit túllépve" forgalomba hozza.[46] A rendelkezés alkalmazásában „az Európai Unió jogi aktusán a kábítószer-prekurzorokról szóló 273/2004/EK rendeletet […], illetve a kábítószer-prekurzoroknak a Közösség és harmadik országok közötti kereskedelme nyomon követésére vonatkozó szabályok megállapításáról szóló 111/2005/EK rendeletet […]" kell érteni.[47]

3.2 Jogágak szerint

A büntetőjogi keretténállás kereteit jogágak szerint kitöltheti pl.
- alkotmányjogi;
- polgári jogi;
- közigazgatási

norma.

A) Alkotmányjogi norma tölti ki például a nemzeti jelkép megsértésének tényállását, amelyet például az követ el, aki „nagy nyilvánosság előtt Magyarország […] címerére […] sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ". Az Alaptörvény határozza meg, hogy „Magyarország címere hegyes talpú, hasított pajzs. Első mezeje vörössel és ezüsttel hétszer vágott. Második, vörös mezejében zöld hármas halomnak aranykoronás kiemelkedő középső részén ezüst kettős kereszt."[48]

43 Btk. 185. § (6) bek.
44 A T/11105. számú törvényjavaslat (2013) 17. §-ához fűzött indokolás.
45 Lásd mintaként a Btk. idézett 153. § (5) bek. a) pontját.
46 Btk. 183. § (1) bek. a) pont.
47 Btk. 183. § (3) bek. a) pont.
48 Alaptörvény I) cikk (1) bek.

B) Polgári jogi norma tölti ki (általában) a hűtlen kezelés tényállását, amelyet az valósít meg, „akit idegen vagyon kezelésével bíztak meg, és ebből folyó kötelességének megszegésével vagyoni hátrányt okoz”.[49] A bírói gyakorlat szerint a vagyonkezelői megbízás „a Ptk. XL. fejezetében szabályozott kötelmi jogviszonyt hoz létre a tulajdonos és a vagyonkezelő között”.[50] Gazdasági társaságok esetén pedig a vagyonkezelésére kötelezettek körét és a kötelezettségek tartalmát a Gt. határozza meg.[51]

C) A kerettényállások jelentős részét a közigazgatási anyagi jog körébe sorolható norma tölti ki tartalommal. Ilyen például az egészségügyi termék hamisítása elnevezésű bűncselekmény azon fordulata, amelyet az követ el, aki „Magyarországon nem engedélyezett egészségügyi terméket indokolatlan mennyiségben megszerez” stb.[52] A rendelkezés alkalmazásában egészségügyi termék például a gyógyszer.[53] Ez pedig „olyan anyag vagy azok keveréke, illetve olyan készítmény, amelyet betegség megelőzése, felismerése, kezelése vagy élettani funkció fenntartása, helyreállítása, javítása vagy módosítása céljából emberi szervezetben vagy emberi szervezeten alkalmaznak”.[54]

3.3 Jogforrási szint szerint

A hivatkozás tárgya jogforrási szintjét tekintve lehet
- Alaptörvény;
- törvény;
- rendelet;
- közjogi szervezetszabályozó eszköz (például normatív határozat);
- egyedi hatósági határozat.

A) Az Alaptörvény tölti ki a lázadás tényállását, amelyet az követ el, „aki olyan tömegzavargásban vesz részt, amelynek közvetlen célja, hogy […] az Országgyűlést [...] az Alaptörvényben meghatározott jogköre gyakorlásában […] akadályozza […]”.[55] Az Országgyűlés jogköreit az Alaptörvény 1. cikk (2) bekezdése sorolja fel (például „elfogadja a központi költségvetést, és jóváhagyja annak végrehajtását”).[56] A rendelkezés k) pontjának I. fordulatában meghatározott utalás alapján jogkört az Alaptörvény más rendelkezése is meghatározhat, ilyen például a VII. cikk (4) bekezdése (döntés az állam és a vallási közösségek együttműködésről).

[49] Btk. 376. § (1) bek.
[50] Legf. Bír. Bf. III.1556/1997. sz. – BH 1998. 523.
[51] A Gt.-ből eredő keretkitöltő normák tekintetében lásd részletesen Sinku Pál: A vagyon elleni bűncselekmények. In: Szerk. Busch Béla: *Büntetőjog II*. A 2012. évi C. törvény alapján (HVG-ORAC, Budapest, 2012. 628.
[52] Btk. 186. § (1) bek. d) pont.
[53] Btk. 186. § (5) bek. a) pont.
[54] 1998. évi XXV. törvény 4. § a) pont
[55] Btk. 256. § (1) bek. a) pont
[56] Alaptörvény 1. cikk (2) bek. c) pont

B) Törvény tölti ki a harmadik országbeli állampolgár jogellenes foglalkoztatása azon alapesetének kereteit, amelyet az követ el, aki „keresőtevékenység folytatására jogosító engedéllyel nem rendelkező harmadik országbeli állampolgárt különösen kizsákmányoló foglalkoztatási feltételek között foglalkoztat".[57] A „különösen kizsákmányoló foglalkoztatási feltételek alatt" a büntetőtörvény rendelkezése alapján „a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvényben meghatározott fogalmakat kell érteni".[58] A keretkitöltő norma szerint „különösen kizsákmányoló foglalkoztatási feltételek olyan feltételek – a nemi vagy egyéb alapú megkülönböztetésből származó feltételeket is beleértve –, amelyek feltűnően aránytalanul eltérnek a legálisan foglalkoztatott munkavállalók foglalkoztatási feltételeitől, amely eltérés különösen a munkavállalók egészségét és biztonságát érinti, és sérti az emberi méltóságot".[59]

C) Rendelet tölti ki például a természetkárosítás tényállását, amelyet az követ el, aki „fokozottan védett élő szervezet egyedét",[60] illetve (bizonyos feltételekkel) „védett élő szervezet […] egyedeit […] jogellenesen megszerzi, tartja" stb.[61] A védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokat a 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet határozza meg, a védett állatfajok tartására vonatkozó részletes szabályokat pedig a 348/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet.

Csak bizonyos törvény felhatalmazásán alapuló rendelet töltheti ki a számvitel rendje megsértésének kereteit, hiszen a bűncselekményt az követi el, aki „a számvitelről szóló törvényben vagy a felhatalmazásán alapuló jogszabályokban előírt bizonylati rendet megsérti vagy könyvvezetési, beszámolókészítési kötelezettségét megszegi".[62]

A tényállás alkalmazásában keretkitöltő norma pl. 214/2000. (XII. 11.) Korm. rendelet, amely a számviteli törvény felhatalmazása alapján külön rendelkezéseket tartalmaz meghatározott gazdasági szereplők (pl. a betétbiztosítási alapok és intézményvédelmi alapok) éves beszámolókészítési és könyvvezetési kötelezettségeinek sajátosságairól.

Nem tekinthető viszont e tényállásnál keretkitöltőnek a 225/2000. (XII. 19.) Korm. rendelet, amely a felszámolás számviteli feladatairól szól, de azt „a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvényt módosító 1997. évi XXVII. törvény 35. §-ában kapott felhatalmazás alapján" alkották meg.

D) Önkormányzat szervezeti és működési szabályzata (azaz normatív határozat) kitöltheti például a hűtlen kezelés tényállásának kereteit.[63]

57 Btk. 356. § (2) bek. a) pont
58 Btk. 356. § (3) bek. a) pont
59 2007. évi II. törvény 2. § s) pont.
60 Btk. 242. § (1) bek. a) pont.
61 Btk. 242. § (1) bek. b) pont.
62 Btk. 403. § (1) bek.
63 Vö. Legf. Bír. Bfv. III. 1202/2002. sz.– EBH 2003. 840.

E) A kerettényállást egyedi határozat is kitöltheti.[64] Ennek hazai jogunkban iskolapéldája, hogy eb tartásával kapcsolatos kötelezettségek megszegése szempontjából „veszélyes eb a hatósági határozatban egyedileg veszélyes ebbé nyilvánított eb".[65]

A–E) Egyes tényállásokat többféle jogforrás is kitölthet.[66] A releváns jogforrási fajtákat nevesíti is a környezetkárosítás tényállásához kapcsolt értelmező rendelkezés, hiszen annak alapján „szennyezés: […] a levegő […] jogszabályban vagy hatósági határozatban megállapított kibocsátási határértéket meghaladó terhelése".[67] Ugyanígy többféle szintű jogforrás is kitöltheti a kiskorú veszélyeztetésének tényállását,[68] de azok fajtáit nem a büntető törvény, hanem a jogirodalom nevesíti. A releváns kötelességeket ugyanis jogszabály, illetve egyedi ügyben hozott határozat is meghatározhatja.[69]

F) Jogforrási tekintetében különösen érdekes „kakukktojások" azok a tényállások, amelyeknek a kereteit (mint például a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetést[70]) nemcsak jogszabály, de szakmai gyakorlat is kitöltheti.[71]

3.4 Különös eset: A továbbutalás

A hivatkozott normák különleges esete a továbbutalás, azaz amikor az utalás tárgya maga is egy utaló rendelkezés. Természetkárosítást követ el – többek között – aki „Natura 2000 területet […] jogellenesen jelentős mértékben megváltoztatja.[72] A tényállás alkalmazásában Natura 2000 terület alatt a természet védelméről szóló törvényben meghatározott fogalmat kell érteni".[73] Ennek alapján viszont „*Natura 2000 terület (európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű terület):* külön jogszabályban meghatározott különleges madárvédelmi terület, különleges természetmegőrzési, valamint kiemelt jelentőségű természetmegőrzési területnek kijelölt terület, illetve az Európai Unió által jóváhagyott különleges természetmegőrzési, valamint kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület.[74] A természet védelméről szóló törvényben hivatkozott külön jogszabály a 14/2010. (V. 11.) KvVM rendelet, amelynek mellékletei helyrajzi

64 Lásd Walter: i. m. 359.; Nagy: i. m. 68.
65 Btk. 359. § (4) bek.
66 Ezt láthattuk egyébként már a hűtlen kezelés tekintetében is.
67 Btk. 241. § (4) bek.
68 Btk. 208. § (1) bek.
69 Lásd Szomora: i. m. 432. Releváns jogszabály lehet pl. a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény 72.§ (1) bekezdés b) pontja, amely szerint a szülő kötelezettsége biztosítani gyermeke tankötelezettségének teljesítését. Vö. Kúria BKv 22.
70 Btk. 165. § (1) bek.
71 Vö. pl. Karsai Krisztina: *Az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények*. In: Szerk. Karsai Krisztina: *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*. Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez, Complex, Budapest, 2013. 329.
72 Btk. 243. § (1) bek.
73 Btk. 243. § (4) bek.
74 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről 4. § h) pont.

számos jegyzékeket tartalmaznak, például különleges természetmegőrzési területnek jelölt területekkel érintett földrészletekről.[75]

A továbbutalás gyakran (de nem szükségszerűen) a jogforrási szint szerinti ugrást is jelent. Ezáltal azonban valódi kerettényállásnak tekintendők olyan büntető normák is, amelyeket egy felületes vizsgálat alapján talán nem valódi kerettényállásnak minősítenénk. A tényállás keretét ugyanis végső soron akkor is egy másik jogalkotó tölti ki, ha a keretkitöltő törvény további hivatkozást tartalmaz egy rendeletre.[76]

Összefoglalás

A tanulmány bemutatja a büntetőjogi kerettényállás fogalmát, fajait, legfontosabb tényállástani és jogszabálytani kérdéseit. Meghatározza a kerettényállások viszonyát az utaló, a normatív fogalmakat tartalmazó, illetve az igazgatási tilalomra épülő tényállásokhoz. A tanulmány anyaga (a történeti visszatekintésen túl) elsősorban az új büntetőkódex kerettényállásainak beható elemzésén, valamint a német és a hazai büntetőjog-tudomány eredményein alapul.

Összefoglaló kérdések

1. Határozza meg a kerettényállás fogalmát!
2. Határolja el a kerettényállást és a normatív fogalmat tartalmazó tényállást!
3. Határozza meg a kerettényállás és az utaló tényállás fogalmi viszonyát!
4. Milyen jogforrási szintű normák tölthetik ki a kerettényállások kereteit?
5. Mi az a továbbutalás?

Joganyag

1996. évi LIII. törvény
1998. évi XXV. törvény
1998. évi XXVIII. törvény
1999. évi LXIX. törvény
2007. évi II. törvény
2012. évi C. törvény (Btk.)
1957. évi 14. törvényerejű rendelet
348/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet.

[75] Pl. 14/2010. (V. 11.) KvVM rendelet 2. melléklet.
[76] Vassilaki, Irini. E.: *Technikstrafrechts*. In: Schulte, Martin (hrsg.): *Handbuch des Technikrechts*. Springer, Berlin, 2003. 377.

99/2007. (V. 8.) Korm. rendelet
- 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet
- 14/2001. (V. 9.) KöM-EüM-FVM együttes rendelet
- 14/2010. (V. 11.) KvVM rendelet
- Magyarország Alaptörvénye

Felhasznált irodalom

Balás P. Elemér: *A büntetőjog és a közigazgatás kapcsolatai*. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1937.

Baumann, Jürgen: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Ernst und Werner Gieseking, Bielefeld, 1966.

Binding, Karl: *Die Normen und Ihre Übertretung Eine Untersuchung über die Rechtmässige Handlung und die Arten des Delikts Erster Band: „Normen und Strafgesetze"*. Engelmann, Leipzig, 1890.

Blaskó Béla: *Magyar Büntetőjog Általános rész.* Rejtjel, Budapest, 2003.

Busch Béla: A büntetőjogszabály tana. In: Szerk. Busch Béla: *Büntetőjog. Általános rész*. HVG-ORAC, Budapest, 2003.

Földvári József: *Magyar büntetőjog*. Osiris, Budapest, 1998.

Olaf Hohmann: *Gedanken zur Akzessorietät des Strafrechts*. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik *(ZIS)*, 2007/1. (http://www.zis-online.com/dat/artikel/2007_1_105.pdf)

Hans-Heinrich Jescheck–Thomas Weigend: *Lehrbuch des Strafrechts Allgemeiner Teil*. Duncker & Humblot, Berlin, 1996.

Karsai Krisztina: *Az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények*. In: Szerk. Karsai Krisztina: *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz.* Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez, Complex, Budapest, 2013.

Reinhard Maurach –Heinz Zipf: *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. Teilband 1. Grundlehren des Strafrechts und Aufbau der Straftat. C. F. Müller, Heidelberg, 1977.

Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része.* HVG-ORAC, Budapest,2008.

HarroOtto: *Grundkurs Strafrecht.* Allgemeine Strafrechtslehre. Walter de Gruyter, Berlin, 2000.

ClausRoxin: *Strafrecht Allgemeiner Teil* Band I Grundlagen Der Aufbau der Verbrechenslehre. Beck, München,1997.

Sinku Pál: A vagyon elleni bűncselekmények. In: Szerk. Busch Béla: *Büntetőjog II*. A 2012. évi C. törvény alapján. HVG-ORAC, Budapest 2012.

Szomora Zsolt: A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények. In: Szerk. Karsai Krisztina: *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz.* Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez. Complex, Budapest,2013.

Irini. E. Vassilaki: *Technikstrafrechts.* In: MartinSchulte (hrsg.): *Handbuch des Technikrechts*. Springer, Berlin,2003.

Tonio Walter: *Der Kern des Strafrechts; Die allgemeine Lehre vom Verbrechen und die Lehre vom Irrtum* Mohr Siebeck, Tübingen,2006.

Wiener A. Imre: *Gazdasági bűncselekmények.* KJK, Budapest 1986.

Ruzsonyi Péter

Pönológiai alapvetések

1. Bevezetés

A büntetések végrehajtása már az ősi, közösségi társadalmak szankciórendszere óta – a törvényhozás és a végrehajtás mellett az igazságszolgáltatás szerves részeként – a stabil harmadik pillér szerepét látja el. A büntetés ugyanis egyidős a társadalommal, mindig megfelelt az adott történelmi korszaknak, viseli annak jegyeit, felfogását és eszközeit. A pönológia tudományterületére is általános érvényű igazság, hogy a jövő tervezése a múlt ismeretét feltételezi és igényli, hiszen csak annak tudományos elemzése alapján hagyományozhatók át valós értékek és elvek.

Tanulmányunkban kriminálpedagógiai szempontból vizsgáljuk a mai értelemben vett börtönügy kialakulását, és működésének elveit. Meghatározásra kerülnek továbbá a pönológia alapvető fogalmai, valamint rövid betekintést adunk a szabadságvesztés-büntetés alkalmazásának nemzetközi gyakorlatába.

Tanulmányunk végén megvizsgáljuk a hazai börtönügy reintegrációs törekvéseket középpontba állító fejlesztésének lehetőségét és optimális irányát.

2. Pönológiai fogalomértelmezés

A pönológiai tartalmú fogalmak értelmezése jelentős eltérést mutat a különböző tudományterületi megközelítések függvényében. Tanulmányunk jelenlegi részében kísérletet teszünk egy egységes kriminálpedagógiai alapú definíciós rendszer létrehozására.

2.1 Pönológia

2.1.1 A pönológia fogalmának kialakulása és eltérő tartalmú értelmezései

A pönológia kifejezést először Franz Lieber használta 1838-ban.[1] Álláspontja szerint a pönológia olyan tudományág, amely a büntetés elméletével, gyakorlatával és történetiségével foglalkozik, valamint vizsgálja a büntetésnek a társadalommal és a bűnelkövetők pszichológiai állapotával fennálló kapcsolatát.[2] Szintén Lieber adja közre egy

[1] Franz Lieber: Letter to His Excellency Patrick Noble, Governor of South Carolina, on the Penitentiary System. South Carolina, 1838.

[2] Lásd LIEBER: i. m.

másik definíciós kísérletében: „a pönológia a büntetőtudományok egyik fajtája, amely a bűnelkövetők megbüntetésével (társadalomból történő eltávolításával és fogva tartásával) foglalkozik."[3]

A hazai szerzők közül Angyal Pál használta először a fogalmat 1920-ban. Álláspontja szerint annak vizsgálatát, hogy a büntetésnek és a bűnözés elleni egyéb küzdelem eszközeinek milyen a társadalmi hatása, pönológiának hívjuk.[4]

Fél évszázaddal később Vermes a pönológiát már büntetés-végrehajtási aspektusból vizsgálta. Definíciója szerint a pönológia a kriminológia része és elsősorban a büntetés-végrehajtás reáljelenségeivel, így a bűntettesek kezelése során alkalmazott módszerek és eszközök hatásosságának elemzésével, felmérésével, megfelelő következtetések kialakításával foglalkozik.[5] Ligeti Katalin a pönológia és a kriminológia kapcsolatát vizsgálja. Értelmezése szerint „a pönológia szorosan kapcsolódik a büntetőjogi jogkövetkezmények tanához, felhasználja a kriminológia bűntettes-típusokra vonatkozó kutatási eredményeit; a büntetés-végrehajtási életviszonyokat nemcsak jogi rendezettségükben, hanem valóságos tényeikben fogja fel. A kriminálpolitika a pönológiai ismeretekre alapozva dolgozza ki a büntetési rendszert, a büntetések és intézkedések fajtáit és részletszabályait".[6]

A nemzetközi szakirodalom fogalomértelmezése jelentős eltéréseket mutat. Az Oxford Értelmező Szótár megközelítése büntetés-végrehajtási központú: „a pönológia a bűncselekmények elkövetőire kiszabott büntetések végrehajtásának és a büntetés-végrehajtási intézetek irányításának tudománya". A jellemzők részletesebb leírása során hangsúlyozza, hogy a pönológia a fogvatartottak kezelésével és az elítéltek reintegrációjával foglalkozó tudományág, de hatásköre kiterjed a feltételes kedvezményre bocsátott elítéltek rehabilitációjára, valamint szerepe van a bűnmegelőzésben is. A pönológiát továbbá olyan büntetőtudományként definiálja, amely a biztonságos fogva tartás megteremtése érdekében is munkálkodik.[7]

Fairchild társadalomtudományi aspektusú megközelítése szerint „a pönológia az alkalmazott szociológia egyik ága, amely a bűncselekmények miatt kiszabott büntetések elméletével és alkalmazásával foglalkozik".[8]

Taft kriminológiai alapú értelmezése átfogóbb képet ad. A pönológia jellemzőit a következők szerint írja le: (1) a pönológia a büntetés és a bűnelkövetők „átalakításának" módszertana; (2) feladata részben megegyezik a kriminológia feladatával; hatékony és konstruktív technikák kidolgozása a szociális béke és biztonság fenntartása és fejlesz-

[3] Lásd Lieber: i. m.

[4] Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1920.

[5] Vermes Miklós: *A kriminológia alapkérdései.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1971.

[6] Ligeti Katalin: *Kriminálpolitika*. In. Szerk. BORBÍRÓ Andrea – KEREZSI Klára: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve*. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009. 71.

[7] *A New English Dictionary on Historical Principles (NED)*. Szerk. Michael Profitt. Oxford University Press, United Kingdom, 1989.http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/penology

[8] Henry Pratt Fairchild: *Dictionary of Sociology.* Philosophical library, New York, 1944. 217.

tése érdekében; (3) a pönológia segíti a feltételes szabadság és a büntetés-végrehajtás intézményrendszerének megteremtését és működtetését; (4) a bűnelkövetők „megreformálásán" túl a pönológia hozzájárul a szociális harmónia és békesség eléréséhez; (5) a pönológia olyan közös alapelveket fogalmaz meg, majd alkalmaz, amelyek általános értelemben a társadalom reformja, speciális értelemben pedig a bűnelkövetők megreformálása érdekében fejti ki tevékenységét.[9]

Cleara kriminológia és a pönológia kapcsolatát vizsgálja: „egy adott büntetés meghatározása a kriminológia feladata, de annak gyakorlati végrehajtása és az alkalmazás szabályainak kidolgozása a pönológia hatáskörébe tartozik."[10] Másik megfogalmazása szerint „a pönológia a büntetés alapelveivel és alkalmazásával foglalkozik".[11]

A The American Heritage© Dictionary tudomány-rendszertani megközelítése szerint a pönológia „a börtönök irányításával és a bűnelkövetők rehabilitációjával foglalkozó tudományág, elmélet és gyakorlat".[12]

Az Encyclopaedia Britannica definíciója rendkívül előremutató. Nem elégszik meg a pönológia „klasszikus" meghatározásával (büntetés tudománya), hanem az értelmezést kiegészíti az olyan – nem kizárólag büntető – szankciók, illetve eljárások bevezetésével, mint a feltételes kedvezmény alkalmazása, valamint a fogvatartottak orvosi kezelése, oktatása és rehabilitációja[13] Ebbe az irányvonalba tartozik a Merriam-Webster értelmező szótár szócikke is, amely szerint „a pönológiának vizsgálnia kell a büntetés erkölcsi alapját; a társadalomnak az alkalmazással kapcsolatos indítékát és szándékát; a büntetés alakulását az eltérő történelemi korokban, a különböző országok büntetőrendszerét, valamint az alkalmazott eljárások társadalomra gyakorolt hatását."[14]

2.1.2 A pönológia kriminálpedagógiai definíciója

A pönológia kifejezés a latin 'poena' (büntetés) és a '-logy' (tudományág) toldalékból tevődik össze. Szószerinti jelentése: büntetőtudomány, a büntetés tudománya.

A pönológia interdiszciplináris tudományág, amely kialakulásának időszakától több szálon kötődik a bűnügyi tudományokhoz, ezen belül leginkább a kriminológiához; de fejlődése és önállósodása során egyre több átfedést alakít ki a pszichológiával és a kriminálpedagógiával is. A pönológia a büntetés – elsősorban a szabadságvesztés-büntetés – célrendszerével, fejlődésével, végrehajtásának elméletével és gyakorlatával, valamint a társadalomra kifejtett hatásával foglalkozik. Célja olyan végrehajtási módszerek kidolgozása, amelyek biztosítják a szabadságvesztés-büntetés hatékonyságát, valamint

9 Donald Reed Taft: Criminology. Macmillan, New York, 1956.
10 Todd R. Clear: Harm in American penology: offenders, victims, and their communities. SUNY Press, Albany, 1994. 15.
11 Lásd Todd R. Clear: i. m. 15.
12 The American Heritage® Dictionary of the English Language, Houghton Mifflin Company, Boston, 2009.
13 Encyclopaedia Britannicahttp://www.britannica.com/EBchecked/topic/450231/penology
14 The Merriam-Webster Dictionary http://www.merriam-webster.com/dictionary/penology

a törvényben megjelölt célok megvalósítását. A bűnelkövetők reintegrációjának elősegítése mellett súlyt helyez a végrehajtó intézetek irányítási elveinek és gyakorlatának fejlesztésére, valamint foglalkozik a személyi állomány képzésével is. A pönológia tevékenységrendszere a bűnmegelőzést is szolgálja.

2.2 Kriminálpedagógia

A kriminálpedagógiára – Ruzsonyi korábbi definíciójából[15] kiindulva – úgy tekintünk, mint a neveléstudomány speciális ágára, amely a kriminalitás veszélyének kitett személyek, az antiszociális cselekményeket elkövető emberek, a bűnelkövetők, különösen a végrehajtandó szabadságvesztésre, javítóintézeti elhelyezésre ítéltek személyiségformálásával, korrekciós nevelésével foglalkozik. A pedagógiai eljárás során a kognitív és a szociális képességek egymással összehangolt fejlesztésére törekszik. Elsődleges célja a konstruktív életvezetés megalapozása az eredményes reintegráció érdekében.

2.3 Zártintézeti korrekciós nevelés

A zártintézeti korrekciós nevelés szélesebb tevékenységi kört jelöl, mint önmagában a büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés vagy a nevelőintézeti nevelés. Generális jellemzője, hogy külső kényszer következményeként (preventív intézkedés, bírói ítélet, kötelezően előírt viselkedési szabályok) jön létre a pedagógia helyzet, amelyből a nevelési folyamat alanyai képtelenek következmények nélkül teljes egészében kilépni. A zártintézeti jelleg nem biztonsági kategóriát jelent tehát, inkább arra a presszióra utal, amely az érintettek egyes állampolgári jogait kisebb-nagyobb mértékben korlátozza (szabad mozgás, tartózkodási hely megválasztása, szólásszabadság, egyesülési jog, stb.), illetve az alapvető szükségletek egy részének (például szexualitás) kielégítését teszi lehetetlenné vagy nehézkessé. A zártintézeti korrekciós nevelést megvalósító intézményrendszer az alternatív ambuláns formától a félnyitott intézeteken át egészen a zárt fegyházig terjed.

2.4 Büntetés-végrehajtási nevelés

A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés célja a konstruktív életvezetés megalapozásának elősegítése bűnelkövetők körében, azaz olyan büntetés-végrehajtási reintegrációs eljárás kidolgozása, amely társadalmilag elfogadott, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformák kialakítására, valamint a már meglévő pozitív tulajdon-

[15] Ruzsonyi Péter: *Kriminálpedagógia és reintegráció.* In Borbíró Andrea et al (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* IRM, Budapest, 2009. 304.

ságok és viszonyulási formák tudatosítására és elmélyítésére irányul. Ennek érdekében vizsgálja a kriminalizálódás folyamatának pedagógiailag megragadható csomópontjait. Szakmódszertana felhasználásával részt vállal a prevencióban és a rehabilitációban. Alkalmazására elsődlegesen (zárt)intézeti körülmények között kerül sor, de – preventív céllal – kiterjedhet a veszélyeztetett (élet)helyzetben lévő, illetve antiszociális magatartást tanúsító fiatalok és felnőttek intézeten kívül szervezett segítő programjaira, illetve az utógondozásra is.

A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés a kriminálpedagógia által feltárt törvényszerűségek mellett felhasználja az általános és más szakpedagógiák (gyógypedagógia, szociálpedagógia), a pszichológia és a kriminológia tudományos eredményeit. A tevékenység alapvetően nem gyógyító jellegű, hanem a résztvevők együttműködési szándékára alapozott korrigáló és fejlesztő pedagógiai program. A nevelésbe bevontak személyisége ugyan jellemzően sérült, esetleg szélsőségesen kialakulatlan, de alapvetően mentálisan egészséges emberek, akik képesek dönteni, ugyanakkor felelősek tetteikért.

A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés az általános pedagógiától markánsan különbözik: a nevelési folyamat alanyaiban, a pedagógiai szituációban és körülményekben, valamint az alkalmazott módszerekben. A személyiségformálás olyan feltételét igyekszik megteremti, amely az elítéltek önkéntes együttműködésén és döntési felelősségén alapszik, tiszteletben tartja a fogvatartottak szuverenitását és önbecsülését, valamint kerüli az intim térbe való indokolatlan mértékű beavatkozást.

2.5 Reintegráció

2.5.1 A reintegráció fogalmának korábbi értelmezései

Gönczöl szerint a reintegráció egy tág, semleges fogalom, amely: „a társadalmi életben való újbóli részvételt elősegítő folyamatot" jelenti. Értelmezése szerint az „újbóli" arra utal, hogy egy adott személy tartós intézeti nevelés, szabadságvesztés, vagy akár közösségben végrehajtott büntetés után, a katonaság után, egy hosszabb kórházi vagy egészségügyi intézménybeli tartózkodás után, vagy egy hosszabb betegség után igyekszik visszatérni a „normál" életbe, de ide sorolja még a sértetté válás utáni helyzetben kialakult traumatikus állapot leküzdésének folyamatát is.[16]

A reintegráció fogalma szakspecifikus meghatározásának sorában Hornungné Rauh Edit egyedi álláspontot képvisel. A szerző a fogyatékkal élők szempontjából elutasítja a reintegráció mint önálló fogalom létjogosultságát. Véleménye szerint az integráció jelentése a fogyatékosságügyben a különböző tulajdonsággal rendelkező embercsoportok együttélése, a társadalmi folyamatokban való közös részvétele. A „re" szó csak a visszahelyezésre utal; miszerint pl. a fogyatékos személyek életkörülményeit úgy kell

[16] Gönczöl Katalin: A reintegráció fogalmának értelmezése. Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004). (http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155)

megszervezni, hogy életüket újra a többségi társadalomban élhessék. Ebből következően tehát a „re" és az „integráció" önmagukban is ugyanazt a folyamatot jelölik.[17]

Gábor Edina a szenvedélybetegek problémáján keresztül közelít a reintegráció fogalmához. Definíciója szerint a társadalmi reintegráció nem más mint a „gyógyult, illetve gyógyuló félben lévő szenvedélybeteg" újonnan szerzett vagy meglévő, és megerősített szociális készségein, szerepein keresztül a társadalomba történő visszailleszkedése, „új" társadalmi státuszának („mint a társadalom hasznos tagja") fokozatos kivívása, megerősítése.[18]

Hatvani Erzsébet már tágabb értelemben definiálja a reintegrációt. Szerinte a reintegráció az a folyamat, amikor a kiszorult vagy marginalizálódott egyén visszakerül a közösségbe, integrálódik ahhoz a közösséghez, amelyben szükségletei szocializált formában kielégíthetővé válnak, tudásával, tevékenységével, létezésével része lesz az egésznek, mely ezáltal jobban működik. Új elemként hangsúlyozza, hogy a reintegráció magában foglalja azt a társadalomban folyó intézményesített tevékenységet is, mely céljaival elősegíti a kiszorult vagy marginalizálódott egyén visszakerülését a közösségbe. Kiemeli, hogy a folyamat során a reintegrációs technikák intézményes alkalmazása szükséges, mert ezek az emberek a társadalom vagy közösség működésében nem vagy akadályozottan tudnak részt venni, magatartásuk akadályozza a közösség (integrált) működését. E körben jelentkeznek a társadalmi reintegráció objektív és szubjektív feltételeinek biztosítását elősegítő módszerek.[19]

Huszár László álláspontja van legközelebb tanulmányunk szellemiségéhez. A reintegrációt úgy értelmezi, mint minden olyan tevékenység, intézkedés összességét, amely képes: vagy a zárt intézeti tartózkodás ténye által okozott pszichés, egzisztenciális ártalmakat csökkenteni; vagy hozzájárulni ahhoz, hogy az egyén a zárt intézetből való kikerülés után a társadalom által elfogadott módon élhessen.[20]

2.5.2 A reintegráció fogalmának kriminálpedagógiai meghatározása[21]

Napjainkra megteremtődtek a feltételei annak, hogy konszenzusos megállapodásra jussunk a büntetés-végrehajtás alaptevékenységének fogalmi szintű meghatározásában. Az elméleti szakemberek több mint két évtizedes munkája eredményeként ma már kiraj-

[17] Hornungné Rauh Edit: *Reintegráció.* Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004. (http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155)

[18] Gábor Edina: *A kábítószerügyi koordinációért felelős helyettes államtitkárság szakmai állásfoglalása*. Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004. http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155

[19] Hatvani Erzsébet: *Integráció – reintegráció.*. Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004. http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155

[20] Huszár László: *Néhány megfontolás a reintegráció fogalmának értelmezéséhez*. Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004. http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155

[21] A kriminálpedagógiai tartalmú definiálási kísérletet nélkülözhetetlennek tartjuk, mivel a 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról – továbbiakban Bv. Kódex – 54 alkalommal használja a reintegráció kifejezést, azonban a fogalom pontos meghatározásával adós marad.

zolódtak a legfontosabb irányvonalak, valamint a lényegi összefüggések. A reintegráció fogalmának széles körű bevezetése, illetve alkalmazása közelebb vihet a jelenleg még tapasztalható „fogalmi bizonytalanság" felszámolásához.

A reintegráció olyan ernyőfogalom, amely tartalmában – a különböző szakterületek tevékenységkörének megfelelően – jelentős különbségeket jelenít meg, ugyanakkor lényegi jellemzője a kiszorult vagy marginalizálódott egyén közösségbe történő visszakerülésének elősegítéseminden esetben dominánsan érvényesül. A büntetés-végrehajtási munka teljes vertikuma (amely magában foglalja a reszocializációt, reedukációt, rehabilitációt, integrációt) a reintegrációs tevékenységrendszer szerves részeként értelmezhető. Ennek a munkának meghatározó – de nem kizárólagos – eszköze a zártintézeti korrekciós nevelés, amely a kriminálpedagógia ismeretanyagából indul ki, és annak módszereit felhasználva szervezi és irányítja a fogvatartottak intézeti életét. A reintegrációs célok eléréséhez nélkülözhetetlen a fogvatartott önkéntes és tevékeny részvétele; a börtönélet valamennyi szegmensének célirányosan összehangolt munkája; valamint a „szabad társadalom" segítő közreműködése.

A fogvatartott támogatása saját képességeinek fejlesztése, illetve új képességek, készségek kialakítása során történik. A büntetés-végrehajtási intézményrendszer felelőssége továbbá a közvélemény korrekt tájékoztatása, a társadalom igényeinek, szükségleteinek figyelembevétele, valamint a segítő, támogató, illetve karitatív szervezetek közreműködésének elősegítése. A büntetés-végrehajtásnak ezért ki kell alakítania sajátos tevékenységrendszerét a megelőzés, a kezelés és az utógondozás komplex folyamatában, amelynek végső célja a társadalmi reintegráció elősegítése.[22]

A büntetés-végrehajtási szervezet alapvető feladata ebben a komplex rendszerben a fogvatartottak társadalmi reintegrációjának elősegítése, valamint a dezintegrációs hatások (börtönártalmak) csökkentése. A reintegrációs folyamat intézményes támogatásához pedig elengedhetetlen a fogvatartott személyiségének, a rendszerintegrációs zavarokból adódó problémáknak, továbbá a szociális integrációs zavaroknak a pontos diagnózisa.

3. A börtönügy kialakulása

3.1 A szabadságvesztés-büntetés megjelenését megelőző „kriminálpedagógiai" nézetek áttekintése

A nevelés gondolata a büntetés kontextusában már az időszámítás előtt gyökeret vert. Protagorasz szerint „értelmes lény nem a múltra, hanem a jövőre tekintettel büntet". A filozófus a jövőre vonatkozó szempontok között említette a bűnös megjavítását is.

[22] Ruzsonyi Péter: Kriminálpedagógiai alapvetések. In. Szerk. Hautzinger Zoltán –Verhóczki János: *Sodorvonalon, Tanulmányok Virányi Gergely 60. születésnapja tiszteletére.* Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság, 2012. 251.

Az ókorban felmerült nevelés gondolata nem ment teljesen feledésbe a középkor és az újkor teoretikusainál sem.

A bűn és a büntetés pedagógiai problematikája a XVI. század óta áll a neveléssel foglalkozók figyelmének központjában. A nevelés gyakorlatát kezdetektől a feltűnő szigor jellemezte. Legfontosabb eszköznek a büntetést tekintették, amely szélsőségesen durva és megalázó volt. Ennek okát a középkori nevelési felfogás jellemzi legszemléletesebben, amely szerint a gyermek nemcsak tökéletlen, hanem az eredendő bűnnel terhelt. Emiatt hajlik a bűnbeesésre, gonosz indulatok tartják rabságban, így értelemszerűen szükség van vele szemben a szigorra, a kemény fegyelmezésre.

A valláserkölcsi alapon álló nevelési, büntetési elképzelések nem adtak más lehetőséget a nevelésre, mint a megfélemlítő, elrettentő szigort és a testi fenyíték alkalmazását.[23] Ez a felfogás még fokozottabban élt azokban, akik a büntetőjogi büntetést alkalmazták.

3.2 A büntetés-végrehajtás kialakulása történetének pedagógiai csomópontjai

3.2.1 A „Szempci Fenyítőház" megnyitásától a kiegyezésig (1772–1867)

A szabadságvesztés mint önálló büntetési nem a polgárosodó társadalmakban a XVII. század végétől alakult ki fokozatosan, ahogy az egyéni szabadság és az emberi munkaerő értékké vált. Lukács Tibor szóhasználatával élve: a börtön az újkor, pontosabban a korai kapitalizmus „vívmánya".[24] Az első időszakban a szabadságvesztésre azonban úgy tekintettek, mint ami a halálbüntetések, a testcsonkítások, a megszégyenítő büntetések helyébe lépett, tehát azoknál sokkal humánusabb nem lehetett.

Magyarországon az első központi jellegű büntetés-végrehajtási intézetet gróf Eszterházy Ferenc alapította 1772-ben Pozsony megyében, Szempcen, „Szempci Fenyítőház" néven. Többszöri áthelyezés után (1779.: Tallós; 1785.: Szeged) az intézet 1831-ben megszűnt és ezzel befejeződött a hazai börtönügy első kísérlete.

A Szempci Fenyítőház közös rendszerben működött. A differenciálásnak egyetlen típusát alkalmazták: a férfiakat és a nőket különítették el egymástól. Lukács hangsúlyozza, hogy a fenyítőház minden kezdetlegessége ellenére nevelési szempontból maradandót alkotott azzal, hogy szolgálati utasításában megfogalmazta az intézményesített javítás gondolatát. Legeredményesebb eszköznek a végrehajtás során a munkát tartották, a rabokat kenderfonásra, zsákszövésre, pokróckészítésre fogták. Hittek a vallás személyiségformáló erejében, ezért a fenyítőházban lelkészt is alkalmaztak. A rabok naponta jártak istentiszteletre, ahol hittanra oktatták őket. A lelkésznek kötelessége volt, hogy a rabokat: „...a kátéból megvizsgálja és gondja legyen rá, hogy mindenki legalább a lelki üdvösségre

[23] Sokan a verést nevezték – és még ma is nevezik – „biblikus nevelésnek". Nézetük igazolására általában három verset idéznek a Példabeszédek könyvéből: 23,13; 29,15; 13,24., a verés jelentőségének és létjogosultságának alátámasztására.

[24] Lukács Tibor: *Szervezett dilemmánk: a börtön*. Magvető, Budapest, 1987. 51., valamint Lukács Tibor: *Feljegyzések az élők házáról*. Gondolat, Budapest, 1979. 14.

megkívántató keresztyéni kötelességeket tökéletesen ismerje".[25] A fogvatartottakhoz történő viszonyulásról ugyanakkor sokat elárul, hogy a különböző szabályzatok a rabokat gyakran „javíthatatlan", „elvetemült csőcselék", „istentelen" stb. jelzővel illették.

Deák Ferenc az 1840-es Követjelentésében a tömlöcök embertelen viszonyait látva kiábrándultan állapította meg: „A büntetés célját veszti [...] midőn a vétkesre sújtva csak bosszul, de nem javít [...] s fájdalommal kell megvallanunk, a tömlöcök mégsem javítóhelyek, hanem nagy részben a vétkek oskolái valának, s gyakran aki [...] mint vétkét bánó bűnös kerül a börtönbe, mint kitanult gonosztevő hagyja el azt."[26]

A hazai börtönügyi javaslat – Deák Ferenc irányításával – az 1843-44. évben a magányrendszer mellett tört lándzsát. Ennek a rendszernek a követelményeit szem előtt tartva alakították át Márianosztrán az egykori pálos rendi kolostort börtönné és ebben a rendszerben építették fel 1845-ben a balassagyarmati, majd a komáromi börtönt is.

A reformkor nagyjainak 1843-as börtönügyi javaslatai haladó elképzeléseket fogalmaztak meg az uradalmi, illetve törvényhatósági tömlöcök megszüntetésére, ezzel együtt az egységes szabályozású börtönrendszer létrehozására, azonban sorra valamennyi előterjesztés elbukott, a gyakorlati megvalósításra nem kerülhetett sor.

Magyarország úgy lépett a XIX. század második felébe, hogy egyetlen büntetés-végrehajtási intézete sem volt, nem érvényesültek modern elvek a büntetés-végrehajtásban, a vármegyékben pedig néhány kivételt leszámítva a feudális tömlöcök voltak a jellemzők.[27]

A börtönügyi reformtörekvéseket félbeszakították a történelmi események. Történelmi paradoxon, hogy a szabadságharc leverése után éppen a neoabszolutizmus tette meg az első lépéseket a magyar börtönügy égető problémáinak megoldására. 1852-ben az osztrák kormány Magyarországon bevezette az osztrák Büntető Törvénykönyvet, így ezzel általánosan alkalmazott büntetési nemmé vált hazánkban is a szabadságvesztés. A törvényi szabályozás pedig megkövetelte, illetve elősegítette a tömlöcök megszüntetését és a börtönügy fejlesztését.

Az osztrák börtönügyi politika nagyszabású fegyház-alapítási programba kezdett Magyarországon. A legfontosabb cél a gyorsaság és az olcsóság volt. Ennélfogva a kormány fegyintézetté alakított át régi várakat és más középületeket. Az 1852–1856 között megnyílt intézetek (váci, márianosztrai, illavai, lipótvári és lepoglavai) így eleve nem lehettek alkalmasak semmiféle korszerű börtönügyi eszme befogadására: az alkalmatlan falak közé erőltetett fegyházakban sem az egészséges elhelyezést, sem a javító értelemben alkalmazott munkáltatást, sem a nevelés alapfeltételeként megfogalmazott elkülönítést és differenciálást nem lehetett végrehajtani.[28] Ezek a körülmények azonban tökéletesen megfeleltek a kormánynak, hiszen az osztrák börtönrendszer lényege éppen a tekintély-

[25] Lásd Lukács T.: *Feljegyzések…* i. m. *64*.

[26] Kónyai Manó: *Deák Ferencz beszédei I. kötet 1829–1847*. Követjelentés. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1882. 350.

[27] Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Századvég Kiadó, Budapest, 1995.

[28] Mezey Barna: Rabgondozás. A reszocializáció történelmi tendenciái. *Börtönügyi Szemle,* 1996/4. 135–146.

uralmon alapuló, legszigorúbb értelemben vett totális intézmény volt. A fegyintézeti hálózatot az erdélyi területeken 1860-ban az egyetlen, eleve fegyintézeti célokra épített nagyenyedi és a már 1786-ban „provinciális" börtönné nyilvánított szamosújvári intézetek egészítették ki. Az elhelyezési feltételek ezekben a börtönökben sem voltak jelentősen jobbak.

A magyar börtönügy a rossz telepítések miatt – Lőrincz József szerint – olyan mellékvágányra került, amelynek következményei máig hatnak.[29]

1863-ban – a gyakorlat további egységesítésének szándékával – helytartótanácsi körrendeletet adtak ki a „hatósági fogházak szervezetéről". A rend és a fegyelem mellett kívánalomként írták elő az elítéltek és a vizsgálati foglyok, valamint a férfiak és a nők elkülönítését. Ezek a differenciálási törekvések még rendkívül szűk körűek voltak, de feltétlenül hozzájárultak a személyi állomány viszonyulásának és gondolkodásának formálásához. Megtiltották a bentlakók szidalmazását, bár megengedték szükség esetén „mérsékelt mennyiségre terjedő testi büntetés" alkalmazását. A körrendelet előírta a foglyok „lelki oktatását".

3.2.2 A kiegyezéstől a II. világháború végéig tartó időszak büntetés-végrehajtásának jellemzői

A kriminálpedagógiai nézetek már a századforduló elején jelentkeztek. Első képviselői: Kármán Elemér és Finkey Ferenc voltak. Haladó – a nemzetközi törekvésekkel párhuzamos – kriminálpedagógiai gondolataik („Az a büntetés, amely csak sújt, csak fájdalmat okoz, amely megsemmisíti, tönkreteszi az elítéltet, nem tökéletes büntetés".)[30] azonban oppozícióban álltak koruk uralkodó nézeteivel, s ezért nem indukálhattak változást a büntetés-végrehajtás gyakorlatában.

Az 1867. évi kiegyezés a börtönügyben (is) jelentős változásokat hozott. Gyors ütemben kiépült a polgári jellegű államapparátus és jogrend. Ennek a folyamatnak kiemelkedő állomása volt az első magyar Büntető Törvénykönyv – az 1878. évi V. törvénycikk –, az úgynevezett Csemegi kódex. Ez a jelentős jogalkotás korlátozta a halálbüntetést, megszüntette a testi és a megszégyenítő büntetéseket és bevezette a szabadságvesztést, mint önálló büntetési nemet. Kapa-Czenczer a kor büntetés-végrehajtási gyakorlatát elemezve felhívja a figyelmet arra, hogy „a kódexben nem kapott központi szerepet a nevelés szükségessége, bár azt számos külön rendtartás hangoztatta. A nevelés elsődlegesen a morális meggyőzést jelentette, mely feladat egyértelműen a lelkészekre hárult."[31]

A Büntető Törvénykönyv elfogadását jelentős börtönépítési program követte. Az ideál ekkor még a magányrendszer volt, így ebben a szellemben épült fel többek között

[29] Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon.* Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság, Budapest, 1997. 34.

[30] Finkey Ferenc: *Büntetés és nevelés.* Budapest, 1922.

[31] Kapa-Czenczer Orsolya: *Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt.* Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest 2008. 227.

a Szegedi Börtön (1881), a Soproni Fegyház (1884) és a Budapesti Országos Gyűjtőfogház (1896) is.

Az elítéltek foglalkoztatásának skálája fokozatosan szélesedett. A munkáltatás mellett 1883-ban Illaván már „fegyenciskolát" működtettek. Határozott pedagógiai törekvéseket érvényesítettek akkor, amikor a fegyenceket „érdemosztályba" sorolták, és aki felsőbb osztályba jutott – az eltöltött idő, munkája, szorgalma alapján kiérdemelte –, jutalomként zenét tanulhatott.

Tudomásunk szerint ez volt az első olyan kísérlet a hazai börtönügy történetében, amikor az állandó fegyelmezés, illetve büntetés helyett az elítélteket jutalom kilátásba helyezésével igyekeztek nagyobb együttműködésre és jobb teljesítményre, szellemi gyarapodásra sarkallni.

Annak ellenére, hogy a fejlődés késéssel indult el, a magyar börtönügy a századforduló idejére felzárkózott a nyugat-európai szintre, kiépült az ír fokozatos rendszert követő hazai börtönrendszer. A magyar börtönügy e múlt század végi virágkora történetének eddig legkiegyensúlyozottabb szakasza volt.

A XX. század fordulóját követő évtizedben a már veszteglésre kényszerült gazdaság szinte azonnal érzékelhető nyomokat hagyott a börtönvilágon. A korábbi támogatottság a töredékére zsugorodott. A preferencia beszűkülése kedvezőtlenül hatott a személyi állomány minőségi javítására is.

Ez különösen érzékeny lemaradást okozott akkor, amikor a büntetőjogi reformirányzatok Európa-szerte kimozdították az ítélkezési rendszert a merev, tettarányos szemléletből, és a tettes felé fordítva a figyelmet, lehetővé tették a magyar börtönügynek is a humán tudományok – a pszichológia, pedagógia, kriminológia – alkalmazását.[32]

Az I. világháború befejezése, a trianoni békeszerződés utáni években a századforduló tájékán megindult börtönügyi depresszió tovább mélyült, sem az ország gazdasági helyzete, sem pedig az uralkodó kriminálpolitikai szemlélet nem kínált lehetőséget a mégoly szolid börtönreformálásra sem. Tény, hogy a két világháború között a börtönügy az igazságszolgáltatás perifériájára szorult, anyagi és szellemi támogatottsága a korábbi évtizedekhez viszonyítva tragikusan visszaesett.[33] Honi büntető törvényhozásunk a megfelelő tárgyi és szellemi feltételek híján az ártalmatlanná tételt, a fizikai elszigetelést és az elrettentést szolgálták.

3.2.3 A törvénytelenségek kora és a konszolidáció

Az elmélet síkján a lemaradásunk a polgári társadalmak kriminálpedagógiai irányzataitól a 40-es évek végére még jelentősebbé vált, amikor a Makarenko által képviselt felfogás elkötelezett hívévé vált a hazai szakma. Az irányzat sajnálatosan leegyszerűsítette és túlideologizálta Makarenko törekvéseit, jelszószerűen kiragadta és dogmává tette – többek között – a következő megállapítását is: „A törvénysértők nevelése lényegében

[32] Lásd Lőrincz – Nagy: i. m. 35.
[33] Lőrincz József: *Büntetőpolitika és börtönügy.* Rejtjel, Budapest, 2009.

nem különálló feladat, nem különbözik alapvetően más normális gyermekek nevelésétől..."[34], tehát nincs szükség semmiféle „speciális nevelésre". Ez az álláspont hosszú évtizedekre rányomta a bélyegét a kriminálpedagógia – és ettől elválaszthatatlanul a nevelési törekvések – elméletére és gyakorlatára, sőt bizonyos vonatkozásban még ma is érezteti hatását.

Az eltorzult igazságszolgáltatás az 1950-es évek elejétől az elítélteknek hazai történelmünkben példátlan tömegét zúdította a börtönökre. A dogmatikus szemlélet hatására szinte teljesen megszűnt a különbség a szándékos és a gondatlanságból elkövetett bűncselekmény megítélése között, megszűnt a fokozatosság és egységes lett mindenkivel szemben a büntetés-végrehajtás. Az átpolitizált büntetéstan új tartalma a represszív prevenció lett.

A sztálini büntetőpolitika a magyar börtönügy személyi és szervezeti feltételrendszerét is drasztikus alapossággal igazította saját követelményeihez. 1949–50-ben a börtönök személyi állományának teljes cseréjét végezték el. Az új személyzet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem főképpen a politikai megbízhatóság kritériumai alapján verbuválódott. A szakmai képlet végtelenül leegyszerűsödött: a személyzet és az elítéltek mint politikai ellenfelek álltak egymással szemben.

Fontosnak tarjuk hangsúlyozni, hogy a – még éppen csak körvonalazódó – nevelési törekvések háttérbe szorulásának az oka nem csak a személyzet ideológiai-politikai elkötelezettsége volt, mivel a humán kvalitások és a segíteni akarás pártsemlegesek. Az alapvető probléma az elvárásokban és direktívákban volt, amely „kézi irányítással" meghatározta a gyakorlatot. Az 1950-es Btá[35] néven elhíresült jogszabály középpontjába a munkáltatást és az őrzést állította, mint fő feladatot.

A büntetés-végrehajtási testület 1952-ben az igazságügy miniszter felügyelete alól a belügyminiszter fennhatósága alá került. Ezzel automatikusan együtt járt a katonai formaságok túlhangsúlyozása. A túlzottan őrzés- és termeléscentrikus nézetet éltette a merev, sokszor durvaságig menő rideg bánásmód. Az elítéltek megjavításának, nevelésének gondolata hosszú távra feledésbe merült, a kedvezményrendszer is kizárólag a munkateljesítményre épült. Az őrszobákon kihelyezett parancsoló jelmondat a „ne csak őrizd, gyűlöld is" gyakorlatában elterjedt a durva, embertelen bánásmód, az elítéltek mély, megalázó alávetése az átmilitarizált személyzetnek.[36]

Az ,50-es évek első felének súlyos politikai és büntetőpolitikai torzulásai hazai börtönügyünket legtragikusabb korszakába kényszerítették. E korszak súlyos vesztesége volt, hogy miközben a nyugati társadalmakban felélénkültek a társadalom perifériájára sodródottak társadalomba visszavezetésére, segítésére irányuló, jelentős anyagi és szellemi ráfordítással járó erőfeszítések, addig régiónkban a büntetőhatalom a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomását és megalázását végezte. A – tágan értelmezett

[34] Anton Szemjonovics Makarenko: *Művei V.* Budapest, 1955. 325.
[35] A büntetőjog általános részéről szóló 1950. évi II. törvény
[36] Lásd Lőrincz – Nagy: i. m. 53.

– korrekciós nevelés elméletének és gyakorlatának a XX. század beköszöntése óta tartó és egyre fokozódó „zuhanórepülése" ekkor érkezett el a legmélyebb pontjához.

Az 1950-es évek végének konszolidáltabb viszonyai között felerősödő törekvések a korábbi évtizedekben történt súlyos visszaélések és törvénytelenségek feledése és megismétlése ellen irányultak. Ennek érdekében a büntetés-végrehajtásban a megelőzés eszközei kerültek előtérbe, kísérletek történtek a fogva tartás humán normáinak javítására.

1955-ben megjelent az első Büntetés-végrehajtási Szabályzat. Ez jelentős lépés volt, de a szemléletet megváltoztatni nem tudta, mivel maga is a régi szemléletben fogant. A bekezdések között szóltak ugyan a nevelésről, de a hangsúlyt a biztonságos őrzésre és a munkáltatásra helyezte a jogalkotó. Az elvek és a gyakorlat, különösen a feltételek és a szemlélet ellentmondásban álltak egymással. A szocialista pedagógia alapvetően kollektivista vonulata okozott zavart az általános pedagógia célrendszerének megalapozatlan adaptálásával. Az elítéltek jogairól említést sem tett a szabályzat, részletesen szabályozta viszont kötelességeket. A bánásmódot illetően kimondta ugyan, hogy a humanizmus elvének érvényesülnie kell, de ezt a kitételt nem volt képes a gyakorlatban elfogadtatni és alkalmazni. A személyzet nagy része olyan tehernek és veszélyforrásnak tartotta a humanizálási törekvéseket, amelyek a liberalizmushoz, a fegyelem meglazulásához vezetnek. A gyakorlat tehát még azt a keveset is megkérdőjelezte, amit a jogalkotó 1950-ben, majd 1955-ben megfogalmazott.

Az MSZMP 1957. júniusi országos értekezletén meghirdetett büntetőpolitikai tézisek lényegüket tekintve visszatérést jelentettek a lenini elvekhez. A lenini modell ideológiai hátterében egyfelől megfélemlítő szigorúságú büntetések alkalmazása állt az „ellenforradalmárokkal" és a hivatásos bűnözőkkel szemben, másfelől azonban a bűnelkövetők túlnyomó többségét a kapitalista múlt és környezet még meglevő kriminogén, tudattorzító hatása áldozatának tekintették. Éppen ezért a büntetés a megtévedt, elkallódott, vétkes dolgozóknak az új típusúnak szánt társadalom építésébe való bekapcsolását tűzte céljául. A büntetés végrehajtásának feladata ennek megfelelően olyan megelőző, javító, nevelő tevékenység lett, amely a bűnelkövetőt egyrészt eljuttatja cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másfelől pedig javítja esélyét a társadalmi munkamegosztásba való visszailleszkedéshez.[37] A szabályozás – politikai túldimenzionáltsága ellenére is – végsősorban megteremtette az elítéltek nevelésének elvi, jogi, szervezeti feltételeit.

A 8/1959. BM számú utasítás ezt a nevelési elvet hivatalosan is büntetés-végrehajtási feladattá tette. A nevelési célokkal kapcsolatban kimondta: „A büntetésvégrehajtás tartama alatt a letartóztatottak döntő többségénél [...] el kell érni, hogy bűncselekményét megbánja, legyen fegyelmezett és rendszerető, a munkát megszeresse, tartsa be a törvényeket, a szocialista társadalom együttélési szabályait, védje és óvja a társadalom tulajdonát, tisztelje szocialista társadalmi rendünket". Ha az utasítás szövegét az ideológiai kitételek nélkül vizsgáljuk, akkor azonnal kirajzolódik előttünk, hogy milyen viselkedést preferált az intézményrendszer. Mivel a fogvatartottaktól a „megjavulást" már a szabad-

[37] Lásd Lőrincz – Nagyi. m. 39.

ságvesztés tartama alatt elvárták, ezért a „rendszerető", fegyelmezett és szabálykövető rab eszményítése került a középpontba. Az önálló gondolat vagy bármilyen önálló cselekedet nem fért bele a tevékenységrendszerbe. A mechanikusan átvett politikai szlogenek mögött nem húzódott meg valós pedagógiai tartalom.

Az 1960-as években a korábbi feladatok megtartása mellett megjelent a politikai-erkölcsi átnevelés igénye, amelynek célja a szocialista embertípus elérése volt, ennek eszközeként a pedagógia speciálisan átalakított eszközrendszerét alkalmazták.[38]

A büntetés-végrehajtás 1963-ban kivált a Belügyminisztérium kötelékéből, ismét az igazságügy-miniszter felügyelete alá került. Ez az intézkedés elvi jelentőségű volt, amely hangsúlyozta, hogy a büntetés-végrehajtás az igazságszolgáltatás szerves része.

Áttekintve a vizsgált időszak kriminálpedagógiai irodalmát, arra a megállapításra juthatunk, hogy az általános neveléselméleti elveknek és módszereknek mechanikus alkalmazásától a szerzők többsége nem tudott elszakadni, holott a zárt büntetőintézetek nyilvánvalóan sajátos miliője ezt megkövetelte volna. A büntetés-végrehajtási pedagógia fejlődésének ebben a szakaszában magán viselte a naiv pedagógiai optimizmus jegyeit. Fenntartás nélkül képviselték azt a nézetet, hogy a zártintézeti kényszerkörülmények kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének alakítására.

3.2.4 A kriminálpedagógia fejlődése a „tényleges" korrekciós nevelés kezdeteitől a rendszerváltásig

Az 1966. évi büntetés-végrehajtási jogszabály („A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról szóló 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet") – hazánk történelmében az első Büntetés-végrehajtási Kódex – szellemét és törekvéseit illetően alkalmat kínált a magyar börtönügy európai irányultságú fejlődéséhez. Jelentősége abban mutatkozott meg, hogy hozzájárult a klasszikus börtönt a moderntől megkülönböztető fordulathoz: „az elítéltet a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte".[39] A hazai büntetés-végrehajtási nevelés történetében pedagógiai fordulópontot jelentett ez az új szemléletű szabályozás és a nyomában kialakuló, illetve átformálódó gyakorlat.

Az 1960-as évek közepétől megjelenő kriminálpedagógiai tanulmányok a korszak átnevelési ideológiájának szemléletét tükrözték. Alapvetően jó szándékú, pedagógiai tartalmú elképzelésekről volt szó. A megközelítés kiindulási alapja az a helyeselhető felfogás volt, hogy egyetlen fogvatartott sorsának jobbításáról sem szabad lemondani. A szemlélet buktatója abban rejlett, hogy fenntartás nélkül hitte és hirdette, hogy a zártintézeti kényszerkörülmények – a megfelelő pedagógiai módszerek alkalmazása mellett – kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására.

A kezelési, nevelési elképzelések „túltervezésének", illetve kudarcának nyilvánvalóvá válása közel azonos időben következett be a nyugati és a keleti tömb országaiban, igaz,

[38] Az 1966. évi 21. tvr. határozta meg a korszak szellemiségét.
[39] Lásd Lőrincz–Nagy: i. m. 40.

más-más faktor mentén. A kiindulási alap azonos volt; az átnevelési szemlélet, amely az elítéltek morális átalakítását, a bűnelkövetéstől belső meggyőződésből fakadó tartózkodásukat tűzte ki célul. Ennek megvalósítását főképpen pszichológiai, pedagógiai módszerekkel látták megoldhatónak.

A fejlett nyugati országokban az 1960-as, valamint a 70-es évek elején klinikai aspektusból közelítettek a büntetés-végrehajtáshoz és túlzott optimizmussal kezelték a korrekciós beavatkozás (intervention) lehetőségeit. Ezt 1974-től határozott pesszimizmus váltotta fel, amely eltartott egészen 1981-ig. Ezt az időszakot nevezi a szakirodalom a „treatment" ideológia válságának.[40] 1983–84-ben találtak először (újra) bizonyítékot arra, hogy a korrekciós beavatkozásnak van egy „relatív kis eredménye". Később ez a megítélés a „több dolog is működhet" irányába mozdult el.[41]

Magyarországon az 1970-es évek elejétől a börtönök személyzetének jelentős generációváltásával új, a korábbinál jóval felkészültebb tiszti és tiszthelyettesi generáció állt szolgálatba. Ennek az új nemzedéknek a szakmai felkészültsége már lehetővé tette, hogy a hazai börtönügy fokozatosan megszabaduljon ideológiai terheitől, és figyelmét a reálisan megoldható ellentmondások és problémák felé irányítsa. A folyamat fontos állomása volt a humán segéderők, a pedagógusok és pszichológusok szélesedő bevonása, a börtönügy tudományos kutatásának megkezdése. Ezzel a nevelési szakszolgálat 1960-tól tartó fokozatos kiépülése és fejlődése új lendületet kapott.

Az 1970-es évek közepétől vált nyilvánvalóvá, hogy az elítéltek átnevelésére irányuló cél az állami túlvállalásnak olyan produktuma, amelyhez a még mindig kötelező szakmai optimizmuson túl alig állnak rendelkezésre megfelelő eszközök és módszerek.[42] A korrekciós célokat azonban – ideológiai megfontolások alapján – nem lehetett a nyugati mintát követve feladni, sőt új erőforrások mozgósításával, és a célok „finomításával" még egyértelműbbé kellett tenni a nevelés primátusát. Ez a folyamat is hozzájárult ahhoz, hogy az évtized végére kialakultak a büntetés-végrehajtásban azok a lehetőségek, amelyek a nevelés számára valóban kibontakozást biztosítottak.

A társadalmi visszailleszkedés elősegítését és a személyiségformálást tűzte zászlajára az 1970-es években meginduló új szemléletű irányvonal, amelynek alapját az 1973-as jogpolitikai határozaton nyugvó új szabályozások jelentették.[43] Vitathatatlanul a legnagyobb jelentőségű történés a ma is hatályos szabályozás megjelenése volt, amely korszerű jogszabálynak minősült. E törvénymű a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet volt, amely már segítségül hívta a kriminálpedagógia és a pszichológia eszköztárát is. A szakmai kezdeményezések hatá-

40 Gönczöl Katalin: *„A rehabilitációs ideológia „csődje" – börtönreformok az amerikai kontinensen"*.. Jogtudományi Közlöny,1977/12. 659–663; Gönczöl Katalin: *Bűnös szegények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.

41 T. B Palmer: Intervention with juvenile offenders: recent and long-term changes. In: L. Armstrong Troy (szerk.): Intesive Interventions with High-Risk Youth: Promosing Approaches in Juvenile Probation and Parole. NY: Criminal Justice Press, Monsey, 1991. 85–120.

42 Lásd Lőrincz–Nagyi. m. 42.

43 Btk., 1979. évi 11. sz. tvr.

sára 1983-ban átfogó nevelési, majd később munkáltatási koncepció készült, mintegy előrevetítve a hamarosan bekövetkező politikai és társadalmi változást.[44]

3.2.5 Az utóbbi két és fél évtized kriminálpedagógiai útkeresése

A nyolcvanas évek végére a politikai befolyás fokozatosan háttérbe szorult, egyre inkább a szakmai szempontok kerültek előtérbe, a tevékenység központi eleme az elítélt lett. E folyamatban a rendszerváltás idejére a magyar büntetés-végrehajtás szakmai szervezetté vált. Kiépültek az elítéltekkel közvetlenül foglalkozó szakmai team-ek (nevelési szolgálat, belső felügyelet), differenciáltabbá vált az elítéltek osztályozása, elvi síkon és gyakorlatban egyaránt korszerűsödött, humanizálódott a bánásmód. A direkt ellenségeskedés helyébe korrektebb, az együttműködésre jobban alapozó kapcsolatrendszer jött létre a személyzet és az elítéltek között.

A rendszerváltást követően megjelentek a különféle korrekciós pedagógiai törekvések, amelyek a szociális munka és a börtönpszichológia jelentőségét hangsúlyozták. Az eltelt évtizedek alatt a mindenkori jogalkotó igyekezett a változó társadalmi viszonyokhoz igazítani a szabályozást, azonban az első igazi „nagy robbanásra" a rendszerváltást követően került sor, amikor 1993-ban egyértelművé vált, hogy az európai normák és értékek irányába kell fejleszteni a szabályozást.[45] A felismerést az európai börtönmodell részletes megismerése és a hazai alkalmazásra irányuló törekvések felgyorsulása követte. E fejlődés elvi magját az a változtatási igény jelentette, amely a korábbi paternalista berendezkedésű börtöntől egy új típusú fogva tartásig vezette volna a honi börtönügyet. E korszerű szakmai irányultság feltételezte az elítéltekkel való szorosabb együttműködést, hiszen azt a felismerést tartalmazta, hogy a büntetőintézet a társadalomba történő visszailleszkedést mindössze elősegítheti, de e cél megvalósításának hordozója elsősorban maga az elítélt. Ebben az időszakban bővült a progresszív végrehajtás alkalmazásának lehetősége. A nyugat-európai tapasztalatok szemléletünk alakulására számos kérdésben jelentős hatást gyakoroltak. Előtérbe került az a realista felfogás, amely a büntetőintézeti körülmények elkerülhetetlenül személyiségkárosító hatásának mérséklését, a börtönviszonyok humanizálását tűzte ki célként. E folyamatra jelentős hatást gyakoroltak azok a törekvések, amelyek a nyugati demokráciákban az egyéni, emberi jogok – különösen pedig a hatalmi túlkapásoknak kitett rétegek, személyek – védelmére irányultak. Az Egyesült Nemzetek, majd az Európa Tanács által életben tartott nemzetközi intézményrendszer segítségével kialakított európai börtönmodellnek két alapvető igénynek kell megfelelnie: az egyik a társadalom biztonsághoz való joga, a másik a fogva tartott személy emberi méltóságának tisztelete.

[44] Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BVOP): Az új büntetés-végrehajtási törvény koncepciója a bv. szervezet feladatrendszerének tükrében (3. változatú munkaanyag, kézirat) 2013. 6.

[45] Lásd BVOP: i. m. 6.

Az európai börtönszabályok széleskörű bevezetésével együtt járó progresszivitást az 1999. évi CIV. törvény megjelenése háttérbe szorította. A szigorodó szabályok miatt beszűkült mozgásteret a szakma folyamatosan igyekezett tágítani, amely a 2006. évi LI. törvény hatályba lépésével érte el legnagyobb sikerét, ugyanis ez a szabályozás ismét elismerte a progresszív szemléletmódot és ezzel komfortosabb normák között működhetett a büntetés-végrehajtási szervezet.[46]

4. Nemzetközi kitekintés: a jelenkori végrehajtási típusok kriminálpedagógiai alapú elemzése

Thyssen szerint a börtönök minőségi elemzésének két különböző módja kínálkozik. Az egyik a büntető funkció szemszögéből történik, amelynek során a rácsokra, az ajtókra (amelyeknek csupán a külső oldalán van kilincs), a biztonsági személyzetre, a napirend feszességére, a magánélet, és az ellenkező neműekkel való kapcsolat hiányára koncentrálunk. A másik lehetőség a reintegrációs törekvések vizsgálata.[47]

Jelenleg egymástól jelentősen eltérő reintegrációs elképzelések, és ennek megfelelően sokrétű gyakorlat él egymás mellett. A kialakult helyzet rendkívül dinamikusan változik, a megújulás igénye generálisan jellemzi az országokat. Az esetenként markánsan eltérő filozófiák és az ebből következő gyakorlat elemzése érdekében feltétlenül indokolt egy rendszerezési elv meghatározása.

Mi a következőkben a szankciórendszer három eltérő koncepciója mentén mutatjuk be a reintegrációs törekvéseket:

a) a represszív szankciórendszer alapvetően a megtorlás és elrettentés funkcióit hangsúlyozza;

b) a neo-treatment szankciórendszer az elkövető integrálásával járó reszocializációt tűzi ki céljául, amelynek folyamatát a deformálódott személyiségjegyek módosításával tartja megvalósíthatónak úgy, hogy az elítélt maga fedezze fel személyiségének negatívumait, és találjon rá a társadalmilag is elfogadható megoldásra;

c) az intervenciós jellegű szankciórendszer a fenti két kategória között helyezkedik el, s tipikusan azokra a végrehajtási eljárásokra utal, amelyeknél az intézményrendszer nem alakít ki ugyan tényleges partneri viszonyon alapuló együttműködést a fogvatartottal, de a merev elutasítás, a kiszolgáltatottság sem jellemzi.[48]

[46] Lásd BVOP i. m. 6.

[47] Ole Thyssen: Punishment, Confinement and Care. In *The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference Report.* Norway,Langesund, 2003. 17–25.

[48] Ruzsonyi Péter: Karakteresen eltérő kezelési formák a fiatalkorú fogvatartottak körében. Börtönügyi Szemle, 2002/2. 23–52.

4.1 Represszív szankciórendszer

A represszív szankciórendszert alkalmazó végrehajtási típusok egyik legjellemzőbb példája az Egyesült Államokban elterjedt ún. csizmatábor[49]. A klasszikus csizmatáborokra úgy tekinthetünk, mint a goffmani totális intézmények szélsőséges megtestesítőire, hiszen ebben a végrehajtási típusra teljességgel igaz, hogy:

- a totális intézmény meghatározza és megköti a benne résztvevők helyét, körülhatárolja a teret (elég szűkösen), amelyben mozoghatnak, élhetnek;
- meghatározza a résztvevő társakat;
- pontosan meghatározza a tevékenységet, a tevékenység módját, idejét;
- körülhatárolja az időt is, amely fölött nem a totális intézetbe utalt rendelkezik, hanem az az egységes autoritás, amely hatalma alá be van sorolva.[50]

Osler csoportosítását elfogadva a csizmatábor rendszerű végrehajtási forma alapvető céljai a következők:

- elrettentés (a program résztvevőinek speciális, és a bűnelkövetés szándékával rendelkező szabad állampolgárok generális visszatartása);
- a fogvatartottak rehabilitációja;
- a bűncselekmény elkövetése miatti büntetés;
- a börtönök túlzsúfoltságának és a fogvatartási költségeknek a csökkentése.[51]

4.2 Intervenciós irányzat

Az intervenciós irányzat a végrehajtási típusok közül az európai „börtönvilág" legáltalánosabb végrehajtási típusa. Generális jellemzője a szélsőségektől való tartózkodás, ugyanakkor Európában az intervenciós végrehajtási típuson belül is karakteres jellemzőkkel rendelkező alcsoportok alakultak ki. A következőkben ezek jellemzőit tekintjük át.

4.2.1 Drillközpontú irányzat (Anglia, Franciaország)

Az ide tartozó országokban érhető tetten leginkább a feszes, kiszolgáltatottságot hangsúlyozó és alkalmazó végrehajtási típus. Az intézeteik meghatározó része régen épült, befogadóképessége nagy, pavilonszerű kialakításra alig találunk példát. Az intézményeket tradicionálisan úgy alakították ki, hogy azok elszigeteljék a fogvatartottat. Kívülről

[49] Ruzsonyi Péter: Régi és új forma (Érvek és ellenérvek a csizmatáborokról). Börtönügyi Szemle. 2000/3. 1–14.
Ruzsonyi Péter: *Csizmatáborok 2.* (A pedagógiailag értékelhető alkotórészek szintézise). Börtönügyi Szemle, 2000/4. 1–18.

[50] Erving Goffman: *Asylums.* Pinguen, London, 1974.

[51] Osler Mark W.: Shock Incarceration: Hard Realities and Real Possibilities. Federal Probation. 1991. March: 34–42.

nézve a börtönök elriasztó zártságot sugallnak. Már látványuk is visszatartó hatású, a falak, rácsok és pengedrót szándékosan önmérsékletet akar kiváltani az állampolgárokból, szimbolizálva egy lehetséges cselekmény lehetséges következményét. Belülről nézve mindent áthat a hivatali hatalom, az érintetteknek nincs lehetősége megválasztani a társaságukat és a napi tevékenységüket. Minden faktor abba az irányba hat, hogy a fogvatartott egy pillanatra se felejtse el, hogy valami bűnt követett el, ha nem is a saját megítélése szerint, de a társadalom szemében feltétlenül. Büntetés-végrehajtásuk „belterjes", nemzetközi kapcsolatokat jelentéktelen mértékben ápolnak. A szabadságvesztés-büntetés alkalmazása során a büntetési elem és az elrettentés fokozottan érvényesül.

4.2.2 Porosz iskola (Ausztria, Németország)

Ausztria és Németország börtöneiben egyaránt a kábítószer és a külföldi fogvatartottak magas aránya jelenti a legnagyobb problémát. Ráadásul a külföldiek részaránya lassan, de fokozatosan emelkedik, esetenként meghaladja az 50 százalékot. A fiatalkorúak és a fiatal felnőtt fogvatartottak esetében a kialakult korrekciós rendszer a felnőttekénél lényegesen megengedőbb, központi szerepet játszik a szakképzés és a környezettel való minél szorosabb együttműködés. A munkavégzés, illetve a tanulás mindenki számára kötelező. Lehetőség van az általános iskolai tanulmányok befejezésére és a középiskola szervezett végzésére, illetve a levelező oktatásba történő bekapcsolódásra.

Az említett példák jól szemléltetik a jogalkotó szándékát és talán még jobban a „középutas" végrehajtási mód sajátosságait. A fogvatartottra önálló egyéniséggel rendelkező személyként tekintenek, azonban a szükségletek csak egy szűkebb rétegéből (kábítószer-felhasználók, szélsőségesen agresszív fogvatartottak) indulnak ki a kezelési program megtervezésekor, és az érintettek tudatos, tevőleges együttműködését nem kívánják meg.

4.2.3 Mediterrán országok (Málta, Olaszország, Portugália stb.)

Az érintett országok büntetés-végrehajtásának elmélete és gyakorlata egyszerre mutat rokonságot a drillt megvalósító és a reszocializációt központba állító típusokkal. A végrehajtás elmélete folyamatosan újul, jelenleg is számos progresszív elemet tartalmaz. A tárgyi feltételek azonban viszonylag elmaradottak. Érdekes jelenség, hogy az intézményrendszer társadalmi elfogadottsága az európai átlagnál jobb, azonban az állomány képzési rendszere ettől jelentősen elmarad. A katolikus egyház ideológiai hatása a bűn, a büntetés és a bűnös szerepének megítélésében meghatározó.

4.2.4 Volt szocialista blokk országai (Csehország, Lengyelország, Románia stb.)

A II. világháborút követő időszak közös történelmi öröksége máig hatással van az érintett országok büntetés-végrehajtási munkájára. Az ideológiai gyökerek, az intézményrendszer tárgyi és – részben – személyi feltételei csak lassan változnak, illetve bizonyos mértékben még ma is nyomasztóan hatnak. A rendszerváltozást követő időszakban ezek az országok valamennyien saját egyéni útjukat kezdték járni, egyes területeken komoly

eredményeket értek el, máshol még jelentősek a lemaradások. Az egyház szerepvállalása jelentőssé vált a volt szocialista blokk összes országában.

4.2.5 Rehabilitációs irányzat (Hollandia, Írországstb.)

Az intervenciós végrehajtási típus másik pólusa a rehabilitációs irányzat. Ez a filozófiai és gyakorlati irányultság áll a legközelebb a neo-treatment típusú kategóriához. A belső büntető- és fegyelmi rendszer, a jutalmazás és a büntetés egyaránt nevelési célokat szolgál. A könyvtárak, a tantermek és a tanműhelyek egyértelmű célja a fogvatartottak személyiségformálása, oktatása és képzése. A lelkészek, a nevelők, szociális munkások és az egészségügyi személyzet, valamint a pszichológusok tevőleges szereplői a reintegrációs rendszernek. A fogvatartottak érdeklődése és igénye határozza meg a tevékenységrendszer pontos irányát. Az együttműködés az intézeti élet számtalan vonatkozásában megvalósul. Az eredményes pedagógiai eljárások egyik legfontosabb feltételének a részletesen kimunkált kategóriarendszert tartják.

Az intervenciós végrehajtási típus alcsoportjainak áttekintését néhány kiragadott példa segítségével végeztük el. Reményeink szerint jól érzékelhetővé váltak a tendenciák és sajátosságok, de fontos lehet a leglényegesebb közös jegyek és a legmarkánsabb különbségek kiemelése. A lényegi azonosságok közé tartozik, hogy valamennyi ismertetett integrációs típus:

- deklarált célrendszere viszonylag homogén, amelyben első helyen a reszocializáció/reintegráció áll;
- elfogadja a nyitottság, a normalizáció és a felelősség elvének fontosságát,
- büntető igazságszolgáltatási koncepciója kiforratlan, folyamatosan változik, a megtorlás igénye időnként hangsúlyossá válik;
- a kábítószer intézeten belüli fogyasztását tényszerű helyzetként kezeli;
- állandósult túlzsúfoltsággal küzd, a fogvatartottak száma folyamatosan emelkedik;
- a szakképzésnek központi szerepet szán;
- a végrehajtás során nem épít a tényleges együttműködésen alapuló személyiségformálás igényére.

Lényegi különbségeket találunk:

- a személyi és tárgyi feltételekben;
- a differenciálási elvekben;
- a külvilággal tartható kapcsolat minőségében és mennyiségében; valamint
- az utógondozói rendszer minőségében és hatásfokában.[52]

[52] Lásd Ruzsonyi: „Kriminálpedagógiai alapvetések” i. m.

4.3 Neo-treatment végrehajtási típus

A Thyssen által összegyűjtött három kulcstevékenység (büntetés, reszocializáció, gondozás) a neo-treatment végrehajtási típusban (Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország) valósul meg egységként. Az érintett országok korrekciós szakemberei és döntéshozói felismerték, hogy a börtönkörnyezet lényeges szerepet játszik a pozitív változás kialakításában és a társadalmi érdekek elfogadtatásában, amely megkönnyíti az elítéltek szabadulás utáni vissza-, illetve beilleszkedését. Elfogadottá vált az a nézet, hogy minél eredményesebben asszimilálja a börtönkörnyezet a közösségi környezet jellemzőit, annál könnyebb az átmenet a börtönbüntetésből a szabad társadalomba. A normalizált börtönirányítás alapja a kommunikáció, a választás és a felelősség biztosítása lett. Ezek az intézetek nyitottan, a társadalom jelentős kontrollja alatt működnek. Az ilyen körülmények kialakításának az a célja, hogy a társadalom „külső" szemléletmódja lassan „belsővé" váljon, és ezzel segítsen a fogvatartottban kialakítani az önmegfigyelés és önmaga mérlegelésének képességét. Az, hogy a fogvatartottat kiteszik a külső ellenőrzésnek, reményeik szerint kialakítja az érintettben az önkontrollt és feltámasztja a lelkiismeretet. Bizonyára az sem véletlen, hogy a börtönök és a társadalom valós és érdemi együttműködése azokban az országokban alakult ki, amelyekben általános a gazdasági jólét és a politikai stabilitás. A neo-treatment végrehajtási típus generális jellemzői a következők:

- szükségletalapú programok;
- támogató-segítő intézményrendszer és programok;
- valós partneri viszony;
- többszintű oktatás és szakképzés;
- az elítéltek proszociális magatartását elősegítő kognitív készségek fejlesztése;
- döntéshozás képességének kialakítása;
- élménypedagógia;
- sport, rekreáció;
- alkohol- és kábítószer-fogyasztók speciális programja;
- szexuális jellegű bűncselekményeket elkövetettek kezelése;
- felelősségen alapuló progresszív rendszer;
- támogató társadalmi környezet.[53]

5. Bv. Kódex[54] pedagógiai potenciálja: a személyiségformálás lehetősége a fogvatartottak körében

A szabadságvesztés céljáról a jelenlegi szabályozás egyértelműen fogalmaz: „[a] szabadságvesztés végrehajtásának célja az, hogy e törvényben meghatározott joghátrány

[53] Lásd Ruzsonyi: „Kriminálpedagógiai alapvetések" i. m.

[54] 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról: továbbiakban Bv. Kódex

érvényesítése során elősegítse az elítéltnek a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől"[55], illetve annak elősegítése, hogy „az elítélt szabadulása után integrálódjon a társadalomba és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől"[56]. A Bv. Kódex más szavakkal, de megegyező tartalommal fogalmaz: *„A szabadságvesztés végrehajtásának célja az ítéletben meghatározott joghátrány érvényesítése, valamint a végrehajtás alatti reintegrációs tevékenység eredményeként annak elősegítése, hogy az elítélt szabadulása után a társadalomba sikeresen visszailleszkedjen és a társadalom jogkövető tagjává váljon."*[57] Pedagógiai szempontból azonban meghatározó jelentőségűnek tartjuk, hogy a Bv. Kódex a végrehajtás során kiemeli a következő tevékenységköröket: *„A szabadságvesztés végrehajtása során biztosítani kell, hogy az elítélt önbecsülése, személyisége, felelősségérzete fejlődhessen, és ezáltal felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre."*[58] Álláspontunk szerint kizárólagosan így valósulhat meg „a büntetés-végrehajtás embermentő tevékenysége".[59]

Könnyen belátható, hogy ez a cél kizárólag akkor érhető el, ha az elítélt a szabadságvesztés-büntetés tartama alatt szellemi és fizikai állapotát, általános és szakismereteit fenntartja és fejleszti, ha rendszeresen munkát végez, valamint önként és aktívan közreműködik élete alakításában, ha pozitív családi és társadalmi kötődéseit ápolja, amennyiben fejlődik önállósága és kialakul a felelősségérzete saját sorsa irányítása iránt, azaz ha személyisége pozitív irányú változáson megy keresztül. A Bv. Kódex megfogalmazása szerint: „A szabadságvesztés végrehajtása során a végrehajtás rendjének megtartásához és a büntetés-végrehajtás feladatainak ellátásához szükséges fegyelem érvényesül. Ezt lehetőleg az elítélt önkéntes jogkövetésével, vele együttműködésben kell biztosítani".[60] Hangsúlyos elvárás továbbá. hogy: „Az elítéltet kizárólag a büntetés céljának eléréséhez szükséges legkisebb mértékű korlátozásoknak lehet alávetni. A szabadságvesztés végrehajtása során a büntetés-végrehajtási szervezet az elítélt életébe csak a büntetés céljának eléréséhez szükséges mértékben avatkozik be. Az elítélt szabadságvesztés alatti életvitelét – ha erre képesnek és késznek mutatkozik – vele együttműködésben kell kialakítani."[61] Ez a változás azonban csak tudatosan megtervezett körülmények között, célirányos módszerek alkalmazásával, szakemberek irányítása mellett, és a fogvatartottak önkéntességére épülő tényleges együttműködés kialakításával érhető el. Ez a folyamat lényegét tekintve nem más, mint a reintegrációs nevelés. A Bv. Kódex terminológiája szerint: „Az elítéltek társadalmi beilleszkedését elősegítő reintegrációs tevékenységet a végrehajtásért felelős szerv – önállóan vagy más szervezetekkel együttműködve – az

55 Bv. tvr. 19. §
56 Bv. tvr. A szabadságvesztés végrehajtása, I. A/1
57 Bv. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (1)
58 Bv. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (7)
59 Csóti András: A magyar büntetés-végrehajtási szervezet múltja, jelene és jövője az új börtönügyi változások tükrében. Börtönügyi Szemle, 2013/4. 17.
60 Bv. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (5)
61 Bv.. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (8)

elítéltek munkáltatása, terápiás foglalkoztatása, továbbá általános iskolai, illetve középfokú iskolai oktatása, felsőfokú tanulmányok végzése, szakképzése, szakmai gyakorlat megszerzése, valamint egyéb reintegrációs programok által biztosítja. A végrehajtásért felelős szerv a reintegrációs tevékenységet az elítélt személyéhez igazodó szakmai módszerekkel végzi.[62]

Megítélésünk szerint a reintegrációs pedagógiai törekvések megvalósításának kedvező keretet teremt az új törvény, „amely kellőképpen strukturált és differenciált rezsimrendszert alakít ki, amelynek egyes elemei biztosítják az elítélt személyiségéhez mért és legmegfelelőbb reintegrációs programot, amelynek egyes elemeit áthatják az individualizációs elvek"[63]. A Bv. Kódex, amely „új alapokra helyezi a szabadságvesztés célját, feladatát, amennyiben a reintegrációra törekvés, valamint a fogvatartott reintegrációban való aktív és személyes közreműködése az egyén sajátos kezelési igényeihez igazodó osztályozási és kezelési rendszerrel párosul. Ennek a rendszernek a lényege egy olyan szakmai munkafolyamat, amely a fogvatartott megismerésével kezdve az ismeretek kiértékelésével, differenciálással, megfelelő rezsimbe sorolással, a személyiség változásának figyelemmel kísérésével, a korábbi döntések rendszeres felülvizsgálatával segíti elő a reintegrációt, a biztonságos működést, a visszaesések számának csökkenését."[64]

6. Kriminálpedagógiai alapú fejlesztési elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében

A hazai büntetés-végrehajtási intézményrendszer pedagógiai irányultságú változtatási javaslatainak áttekintésekor Vókó György csoportosításából indulunk ki.[65] A szerző szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben folytatott nevelési eljárások három területén kell elsődlegesen változtatni. Mindenekelőtt az elítéltek életviszonyainak alakulására kell a legnagyobb hangsúlyt fektetni, azaz a reintegrációs céloknak a megfelelő irányú hatásokat kell keletkeztetniük. A második terület az elítéltek cselekvéseinek szabályozása, azaz olyan tevékenységformák gyakoroltatása, erősítése, vagy éppen ellenkezőleg: háttérbe szorítása, csökkentése, amelyek által lehetőségeket biztosítanak az elvárt kedvező hatás elérésére. A harmadik szempont pedig az elítéltek felfogásának alakítása, amely egyben a legnehezebb is, és amely az értékrend változását, az ismeretek bővítését, a beilleszkedésre irányuló törekvések erősítését tartalmazza.

A fenti célok elérése érdekében a hazai büntetés-végrehajtási intézményrendszer gyakorlati fejlesztésének több csomópontját határozhatjuk meg. A legátfogóbb a fogvatartottakkal történő foglalkozások európai sodorvonalba történő beillesztése. (A Bv. Kódex preambuluma hangsúlyozza, hogy a törvény „az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen

[62] Bv. Kódex: A szabadságvesztés végrehajtásának célja és elvei; 83. § (3)

[63] Schmehl János: „Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei". Börtönügyi Szemle, 2013/4. 19.

[64] Lásd BVOP: i. m. 3.

[65] Vókó György: *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Dialóg-Campus, Budapest, 2006.

alapvető jogainak védelme, kiemelten az elítéltek és az egyéb jogcímen fogvatartottak emberi méltóságának a tiszteletben tartása érdekében, a kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmának és az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülése céljából, Magyarország nemzetközi jogi és európai uniós kötelezettségeinek figyelembevételével…" kíván szabályozni.)

A magyar büntetés-végrehajtás hosszú, kitérőktől sem mentes utat megtéve érkezett el napjainkra egy új fejlődési szakaszhoz.[66] A korábbi időszakoktól eltérően a jelenlegi átalakulás iránya nemzetközi szinten determinált. Tudomásul kell vennünk, hogy az európai sodrásból tartósan kimaradni nem lehet és nem érdemes. A változás azonban nem jelentheti a hagyományok feladását, a hazai büntetés-végrehajtás eddig megteremtett értékeinek megtagadását. (A Bv. Kódex külön pontban mutat rá az Európai Unió jogának való megfelelésre.)

Az új koncepció kialakításához olyan látásmódra van szükség, amely képes integrálni a büntetés-végrehajtási intézetekben a pedagógiai reintegrációs módszerek alkalmazását a fogvatartottak és a környezetük közötti konfliktusok megoldására irányuló szociális és pszichológiai módszerek alkalmazásával, az önálló és konstruktív életvezetés kialakításával, továbbá az általános és szakképzéssel, valamint a legkülönfélébb társadalmi szervezetek tevékenységével.

Az új tevékenységkörök meghatározását követően még egy jelentős kérdést kell megválaszolnunk: kik irányítsák és koordinálják a fogvatartottakkal kapcsolatos reintegrációs munkát? A jelenlegi struktúrából kiindulva egyértelműen a nevelői állományt[67] tartjuk képesnek erre, hiszen a nevelők a munkával telt évtizedek során hatalmas pedagógiai tapasztalatot halmoztak fel az elítéltekkel való bánásmód, törődés, támogatás, oktatás során. Tapasztalataikra és pedagógiai beállítottságú szakmai elkötelezettségükre a jövőben is feltétlenül szükség lesz, hiszen „jól képzett, magasan motivált és magabiztos, megbízható, a börtönök mindennapi életét kezelni képes személyzet nélkül az elítéltosztályozás önmagában nem sokat ér".[68]

A megváltozó keretek között a nevelők napi munkavégzése jellegének is törvényszerűen változnia kell. Véleményünk szerint jelenleg még öncélú lenne az új felfogású nevelői munkakör részletes újraszabályozási kísérlete, de bizonyos tendenciákat már most tisztán lehet látni. Kívánatos volna, ha a nevelő a jövőben elsősorban mint a reintegrációs tevé-

[66] Bökönyi István: *Előszó. Kriminálexpo 2003* – Az uniós csatlakozás börtönügyi kérdései Magyarországon és a többi EU-tagjelölt országban című nemzetközi konferencia anyagához. Börtönügyi Szemle, 2004/1. 1–2.

[67] A Bv. Kódex a „nevelő" kifejezést kizárólag A javítóintézeti nevelés végrehajtása – XXVII. fejezetben használja, A szabadságvesztés végrehajtása – V. fejezetben nem alkalmazza ezt az elnevezést. A koncepció a „nevelő" helyett a „reintegrációs tiszt/előadó" kifejezés bevezetését javasolja annak érdekében, hogy a szakmai nyelv kifejezései nagyobb mértékben essenek egybe azok gyakorlati tartalmával. Lásd BVOP i. m. 8. Figyelemmel kell azonban lenni arra a tényre, hogy a javasolt új elnevezés bevezetése még valósult meg, így az esetleges félreértések elkerülése érdekében jelen tanulmányban továbbra is a „nevelő" kifejezést használjuk.

[68] William Rentzmann: Alappillérek a modern elítélt kezelési filozófia fejlődésében: normalizálás, nyitottság, felelősség. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 2001/1. 20–42.

kenység szervezőjeként működne a fogvatartottak között. A sokirányú, esetleg a fogvatartottak érdeklődésével, érdekeivel egybeeső tevékenység számtalan olyan lehetőséget kínál, amelyben a nevelő segítő, támogató, korrigáló, ötletadó, esetleg alkotó együttműködő szerepben jelenik meg az elítéltek között, de az ellenőrző és irányító funkciója sem sérülhet.

Ennek a kettősségnek a veszélyeire hívja fel a figyelmet Forgács Judit: „a nevelői szerep ellentmondásossága leginkább ott érhető tetten, hogy segítőként is át kell vennie a felügyelőkre jellemző magatartásmintákat, továbbá meg kell felelnie a rendszer által közvetített értékeknek és elvárásoknak, így a fegyőrszubkultúra a felügyelőkéhez hasonlóan érvényre jut a nevelő szerepmegvalósításában is. A nevelői csoport sajátos feladataiból adódóan több szempontból kirekesztett helyzetű. Mivel a nevelő a büntetés-végrehajtás dolgozója (nem iskolában, nevelőotthonban tevékenykedik), nem lehet tagja a pedagógustársadalomnak és szociális munkásnak sem tekinthető. A börtönben végzett speciális feladatai miatt az „igazi fegyőrök" közé sem tartozhat, mivel a nevelő feladataihoz köthető humán értékeket nem fogadja magába a fegyőrszubkultúra."[69] Véleményünk szerint ez a kettősség éppen a reintegrációs célok egyértelmű megfogalmazásával, valamint a keretek és az alkalmazandó módszerek újszerű meghatározásával oldható fel; a „reintegrációs tisztviselők" tevékenységét úgy kell definiálni, hogy a segítő-támogató-együttműködő-irányító és ellenőrző funkciók szerves egységet alkossanak. Nem a régi fogalmakat kell „összefésülni", hanem újat kell alkotni, és azt új tartalommal kell felruházni.

A hazai büntetés-végrehajtási intézményrendszer fejlesztésének másik iránya egy differenciáltabb büntetés-végrehajtási rendszer létrehozása. Ennek lényeges feltétele a korszerű büntetés-végrehajtási intézetek hálózatának kialakítása. (A Bv. Kódex hangsúlyozza, hogy „a szabadságvesztés végrehajtása során az elítélt kockázati elemzése, magatartása és a reintegrációs tevékenységben való részvétele függvényében az egyes fokozatokon belül a végrehajtás rendje, az elítélt részére adható kedvezmények az egyes fokozatokhoz kapcsolódó rezsimszabályok szerint eltérőek lehetnek". A rezsimek kialakításával kapcsolatban pedig kiemeli, hogy: „az elítélt az egyes végrehajtási fokozatokhoz kapcsolódóan általános, enyhébb és szigorúbb rezsimszabályok alá sorolható be", valamint, hogy: „az elítélt biztonsági besorolása önmagában nem lehet akadálya annak, hogy az elítélt az egyes fokozatokhoz tartozó kedvezőbb rezsimszabályok alá kerüljön.") A differenciált elhelyezés, foglalkozás, bánásmód, szakmai igény szervezettebbé, olcsóbbá, hatékonyabbá alakítaná a büntetés-végrehajtást. Oda irányítaná a szükséges szakembereket, erőket, ahol azokra valóban szükség van, s az adott kategóriának megfelelő feladatokra összpontosítana, nem volna szükség mindenütt mindenre.[70]

[69] Forgács Judit: Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés? Börtönügyi Szemle, 2013/2 12.

[70] Módos Tamás: Minőségbiztosítás (nem csodaszer, de számtalan félreértés forrása). Börtönügyi Szemle 2001/2. 39–54.

A büntetés-végrehajtás intézményrendszerének fejlesztéséhez elengedhetetlen a „kitüntetett" fogvatartotti csoportok meghatározása. (Bv. Kódex: „A büntetés-végrehajtási szervezet a sajátos kezelési igényű elítéltek részére speciális részleget alakíthat ki, ahol a végrehajtás rendje elsősorban e sajátos igényekhez igazodik.") A legfontosabb ilyen csoport a fiatalkorúak, valamint az első bűntényesek kategóriája. A korrekciós munka pedagógiai jellege a fiatalkorúak nevelésében érvényesül a legmarkánsabban, hiszen „az ilyen korban lévő elítéltek személyisége még nem kiforrott. Most vannak a felnőtté válás időszakában. Azért, mert személyiségük még átalakulóban van, náluk lehet a legtöbb esély arra, hogy szakszerű nevelői beavatkozással kihasználjuk ezt az 'utolsó' lehetőséget, és fejlődésüknek pozitív irányt szabjunk."[71] Szabó András megfogalmazása szerint a büntetés-végrehajtási nevelés „nem puszta edukáció, hanem a hibás személyiséget átrendező reedukáció".[72] A nevelés ilyen típusú megközelítésének a fiatalkorú bűnelkövetők esetében van létjogosultsága, mert ez az a kör, ahol a tényleges pedagógiai ráhatás eséllyel kecsegtet.[73]

Pedagógiai szempontból tartalmas büntetés-végrehajtási munkát csak olyan tevékenységrendszertől várhatunk, amelynek középpontjában a rehabilitációs törekvés[74], még pontosabban a konstruktív életvezetés megalapozása áll, amely végső sorban az eredményes reintegráció feltételeinek megteremtéséhez járul hozzá. Egyetértünk Thyssennel, aki szerint a börtönrendszernek többet kell tennie, mint az új szokások kialakítása általi reszocializáció, fel kell vállalnia, hogy behatoljon a fogvatartottak belső motivációs rendszerébe.[75]

Megfelelően átgondolt nevelési feltételek megteremtésével és hatásszervezéssel a konstruktív életvezetés kialakulását akadályozó negatív tényezők összefonódása kezelhetőnek látszik. Szervező munkánk során nem feledkezhetünk meg arról, hogy az optimális nevelési modellnek sokirányú fejlesztést kell garantálnia, azaz a magatartásformálással és az ösztönző-reguláló sajátosságok formálásával párhuzamosan kell gondoskodnia a szervező-végrehajtó sajátosságok, ezen belül kitüntetetten a szociális képességek fejlesztéséről. Mindez komplex hatásszervezést kíván meg a büntetés-végrehajtási reintegrációs munka során.

Könnyen belátható, hogy a reintegrációs törekvések kizárólag akkor érhetőek el, ha az elítélt a szabadságvesztés-büntetés tartama alatt szellemi és fizikai állapotát, általános és szakismereteit fenntartja és fejleszti, ha rendszeresen munkát végez, valamint önként és aktívan közreműködik élete alakításában, ha pozitív családi és társadalmi kötődéseit ápolja, amennyiben fejlődik önállósága és kialakul a felelősségérzete saját sorsa irányí-

[71] Garami Lajos: Fiatalkorú elítéltek differenciálásának szempontjai. BVOP Archívum: kézirat, 1978. 2.

[72] Szabó András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során. Jogtudományi Közlöny 1966/11. 494.

[73] Lásd még: Gáfor at al.: *Büntetés-végrehajtási pedagógia.* RTF Büntetésvégrehajtási Tanszék, Budapest, 1989.

[74] Dan Macallair: *Reaffirming Rehabilitation in Juvenile.* Justice, Youth & Society, 1993/1. 104–125.

[75] Lásd Thyssen: i. m.

tása iránt, azaz ha személyisége pozitív irányú változáson megy keresztül. (A Bv. Kódex szerint: „A szabadságvesztés végrehajtása során a végrehajtás rendjének megtartásához és a büntetés-végrehajtás feladatainak ellátásához szükséges fegyelem érvényesül. Ezt lehetőleg az elítélt önkéntes jogkövetésével, vele együttműködésben kell biztosítani". Hangsúlyos elvárás továbbá, hogy: „Az elítéltet kizárólag a büntetés céljának eléréséhez szükséges legkisebb mértékű korlátozásoknak lehet alávetni. A szabadságvesztés végrehajtása során a büntetés-végrehajtási szervezet az elítélt életébe csak a büntetés céljának eléréséhez szükséges mértékben avatkozik be. Az elítélt szabadságvesztés alatti életvitelét – ha erre képesnek és késznek mutatkozik – vele együttműködésben kell kialakítani.") Ez a változás azonban csak tudatosan megtervezett körülmények között, célirányos módszerek alkalmazásával, szakemberek irányítása mellett, és a fogvatartottak önkéntességére épülő tényleges együttműködés kialakításával érhető el. Ez a folyamat lényegét tekintve nem más, mint a reintegráció. (A Bv. Kódex megfogalmazása szerint: „Az elítéltek társadalmi beilleszkedését elősegítő reintegrációs tevékenységet a végrehajtásért felelős szerv – önállóan vagy más szervezetekkel együttműködve – az elítéltek munkáltatása, terápiás foglalkoztatása, továbbá általános iskolai, illetve középfokú iskolai oktatása, felsőfokú tanulmányok végzése, szakképzése, szakmai gyakorlat megszerzése, valamint egyéb reintegrációs programok által biztosítja. A végrehajtásért felelős szerv a reintegrációs tevékenységet az elítélt személyéhez igazodó szakmai módszerekkel végzi.)

A speciális körülményekből (az érintettek köre, az alkalmazható módszerek, a hely jellege, az együttműködés kialakításának rendkívüli nehézsége) adódóan a neveléstudomány ilyen speciális területe a kriminálpedagógia, azon belül pedig a büntetés-végrehajtási (korrekciós) pedagógia. Alaptételként fogadjuk el továbbá, hogy a nevelés célja a konstruktív életvezetés kialakítása[76], illetve a büntetés-végrehajtási (korrekciós) nevelés célja a konstruktív életvezetés kialakításának megalapozása.[77] A konstruktív életvezetés kialakítása nem más, mint a társadalmilag értékes, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformák kialakítása.

Összefoglalás

Jelen tanulmány a pönológia tudományterületével foglalkozó elemzés. A hazai szakirodalomban alig található olyan mű, amely komplexitásában vizsgálja a kérdést, ezért rendkívül fontosnak tartjuk, hogy szélesebb körű áttekintést adjunk a témában.

A pönológiai fogalmak értelmezése, illetve definiálási kísérlete a korábban tapasztalható fogalmi bizonytalanság felszámolására kínál megoldási javaslatot, valamint egy egységes értelmezés megteremtését igyekszik elősegíteni. (A Szerző természetesen öröm-

[76] Bábosik István: *Egy optimális nevelési modell körvonalai*. In: Szerk. Bábosik István: *A modern nevelés elmélete*. Telosz Kiadó, Budapest, 1997. 249–263.

[77] Ruzsonyi Péter: A konstruktív életvezetés megalapozása fiatalkorú bűnelkövetők körében zártintézeti viszonyok között (ELTE Bölcsészdoktori disszertáció, kézirat)Budapest, 1998.

mel veszi, ha az itt leírt definícióktól eltérő értelmezések is napvilágot látnak, hiszen a tudományterület közös érdeke a fejlődést támogató szakmai diskurzusok megjelenése.) A tanulmányban definiálásra került fogalmak közül – éppen a vizsgált terület jellege miatt – a „pönológia' és a „reintegráció" értelmezése kapott jelentősebb hangsúlyt.

A közös értelmezés kereteinek megteremtését követően kriminálpedagógiai szempontból elemeztük a klasszikus értelemben vett szabadságvesztés-büntetés fejlődésének hazai csomópontjait. Tanulmányunk ezen részében a kriminálpedagógiai törekvések megjelenését és azok fejlődését kívántuk bemutatni. Elemzésünk során a szabadságelvonással járó büntetések hazai szabályozásának utolsó 250 évére koncentráltunk. Az időintervallum ilyetén szűkítését a tanulmány terjedelmi korlátai, illetve a pedagógiai szemléletmódunk indokolja.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a rabok segítésének, támogatásának igénye a történelem során már évszázadokkal ezelőtt megfogalmazódott; a legősibb formája a rabok támogatásának a fogházmisszió volt, de a rabsegélyezés intézménye is ősi gyökerekkel bír. Mezey ugyanakkor egyértelműen rámutat, hogy a börtönben sínylődők élelmezése, ruházása és lelki gondozása az ókorban és a középkorban a kegyesség és jótékonyság kategóriájába tartozva, az egyház által is ösztönözve beépült a szegénygondozással kapcsolatos tevékenységek közé, azonban nem jelentett többet ennél.[78] Ezeket a kezdeményezéseket és számos későbbi törekvést (Például segélyezés, patronázsmozgalmak, karitatív programok, szakképzés stb.) azonban határozottan meg kell különböztetni a tényleges büntetés-végrehajtási korrekciós neveléstől.

A hazai büntetés-végrehajtás fejlődése bemutatását követően a szabadságvesztés-büntetés jelenkori végrehajtási típusainak kriminálpedagógiai alapú elemzésére vállalkoztunk. Célunk, hogy megismertessük az olvasót a büntetés-végrehajtási nevelési /kezelési gyakorlat tendenciáival, illetve a mögöttük meghúzódó végrehajtási elvekkel. Véleményünk szerint ez a megközelítés hozzásegít bennünket ahhoz, hogy a jelenkori hazai büntetés-végrehajtást el tudjuk helyezni a nemzetközi porondon.

A tanulmány befejező részében először a Bv. Kódex pedagógiai potenciálját vizsgáltuk meg, majd elemeztük a személyiségformálás lehetőségét a fogvatartottak körében. Ezt követően a kriminálpedagógiai alapú fejlesztési elképzeléseket gyűjtöttük csokorba.

A törvényben foglalt célok elérése érdekében nélkülözhetetlennek tartott, és a korábban felsorolt részcélok szervesen illeszkednek ebbe a pedagógiai önmeghatározásba. Megállapításunkat azonban egy rendkívül fontos kitétellel kell pontosítani. A nevelés a büntetés-végrehajtásban sem lehet cél, hanem eszköz: a célok (a börtönadaptáció és a társadalmi reintegráció) elérésének egyik fontos, de nem kizárólagos eszköze.

A fenti tevékenységkörök és az attól elválaszthatatlan pedagógiai módszerek megválasztásában szerepe van a fogvatartott személyiségének, az őt körülvevő szociális kapcsolatrendszernek, az adott intézet nyújtotta feltételrendszernek és az aktuális pedagógiai célnak. Megítélésünk szerint a reintegrációs pedagógiai cél (konstruktív életvezetés

[78] Mezey Barna: *Rabgondozás.* A reszocializáció történelmi tendenciái. Börtönügyi Szemle, 1996/4. 135–146.

megalapozása) meghatározásával kellő alapot biztosítunk ahhoz, hogy az érdeklődők és szakemberek átfogó képet kapjanak a büntetés-végrehajtási korrekciós pedagógia törekvéseiről. A megértéstől pedig már csak egy kicsi lépés szükséges a támogatásig.

Összefoglaló kérdések

1. Melyek a pönológia mint tudományterület jellemzői és kialakulásának csomópontjai?
2. Mi a reintegráció fogalmának kriminálpedagógiai meghatározása?
3. A hazai büntetés-végrehajtás fejlődési folyamatában kriminálpedagógiai szempontból mely csomópontok a legjelentősebbek?
4. A Bv kódex milyen tevékenységet állít a büntetés-végrehajtás feladatrendszerének középpontjába?
5. Melyek napjaink – kriminálpedagógiai alapú – végrehajtási típusai és mik az egyes csoportok jellemzői?

Felhasznált jogszabályok

1878. évi V. törvénycikk
1950. évi II. törvény
1955. évi Büntetésvégrehajtási Szabályzat
8/1959. BM utasítás
1966. évi 21. tvr.
1979. évi 11. törvényerejű rendelet
1999. évi CIV. törvény
2006. évi LI. törvény
2013. évi CCXL. törvény

Felhasznált irodalom

Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1920.

Bábosik István: Egy optimális nevelési modell körvonalai. In: *A modern nevelés elmélete.* Szerk. Bábosik István, Telosz Kiadó, Budapest,1997. 249–263.

Bábosik István: *A nevelés folyamata és módszerei.* Leopárd, Budapest,1994. 8.

Bökönyi István: *Előszó* (Kriminálexpo 2003 – „Az uniós csatlakozás börtönügyi kérdései Magyarországon és a többi EU-tagjelölt országban" című nemzetközi konferencia anyagához). Börtönügyi Szemle, 2004/1. 1–2.

„Az új büntetés-végrehajtási törvény koncepciója a bv. szervezet feladatrendszerének tükrében" Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, 3. változatú munkaanyag, kézirat, 2013.

Todd R Clear: *Harm in American penology: offenders, victims, and their communities*. SUNY Press, Albany,1994.

Csóti András: *A magyar büntetés-végrehajtási szervezet múltja, jelene és jövője az új börtönügyi változások tükrében*. Börtönügyi Szemle, 2013/4. 14–17.

Encyclopaedia Britannica http://www.britannica.com/EBchecked/topic/450231/penology

Henry Pratt Fairchild: *Dictionary of Sociology.* Philosophical library, New York,1944.

Finkey Ferenc: *Büntetés és nevelés.* Budapest, 1922.

Forgács Judit: *Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés?* Börtönügyi Szemle, 2013/2. 1–16.

Gábor Edina: *A kábítószerügyi koordinációért felelős helyettes államtitkárság szakmai álláspontja* Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004. http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155

Garami Lajos: Fiatalkorú elítéltek differenciálásának szempontjai. BVOP Archívum, kézirat, 1978.

Gáfor at al.: *Büntetésvégrehajtási pedagógia.* (RTF, Büntetés-végrehajtási Tanszék, Budapest, 1989)

Erving Goffman: *Asylums.* Pinguen, London,1974.

Gönczöl Katalin: *A reintegráció fogalmának értelmezése*. Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004. http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155

Gönczöl Katalin: *A rehabilitációs ideológia „csődje" – börtönreformok az amerikai kontinensen.* Jogtudományi Közlöny, 1977/12. 659–663.

Gönczöl Katalin: *Bűnös szegények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1991.

Hatvani Erzsébet: Integráció – reintegráció. Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004. (http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155)

Hornungné Rauh Edit: *Reintegráció.* Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004. http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155

Huszár László: *Néhány megfontolás a reintegráció fogalmának értelmezéséhez.* Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2004.http://www.bunmegelozes.hu/?pid=1155

Kapa-Czenczer Orsolya: *Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés-büntetés alatt*. Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest,2008.

Kónyai Manó: *Deák Ferencz beszédei I. kötet 1829–1847. Követjelentés.* (Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1882. 319–355.

Franz Lieber*: Letter to His Excellency Patrick Noble, Governor of South Carolina, on the Penitentiary System*. South Carolina, 1838.

Ligeti Katalin: *Kriminálpolitika*. In: Szerk. Borbíró Andrea – Kerezsi Klára: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve.* Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009. 59–86.

Lőrincz József: *Büntetőpolitika és börtönügy*. Budapest, Rejtjel, 2009.

Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon.* Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság, Budapest,1997.

Lukács Tibor: *Szervezett dilemmánk: a börtön.* Budapest, Magvető, 1987.

Lukács Tibor: *Feljegyzések az élők házáról.* Budapest, Gondolat, 1979.

Dan Macallair: *Reaffirming Rehabilitation in Juvenile*. Justice,Youth & Society, 1993/1. 104–125.

Anton Szemjonovics Makarenko: *Művei V.* Budapest, 1955.

Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Századvég Kiadó, Budapest, 1995.

Mezey Barna: *Rabgondozás. A reszocializáció történelmi tendenciái. Börtönügyi Szemle,* 1996/4. 135–146.

Módos Tamás: *Minőségbiztosítás (nem csodaszer, de számtalan félreértés forrása). Börtönügyi Szemle,* 2001/2. 39–54.

Mark W. Osler: *Shock Incarceration: Hard Realities and Real Possibilities*. Federal Probation, 1991 March: 34–42.

T. B Palmer: *Intervention with juvenile offenders: recent and long-term changes*. In: Szerk. L. Armstrong TROY: Intesive Interventions with High-Risk Youth: Promosing Approaches in Juvenile Probation and Parole. NY: Criminal Justice Press, Monsey 1991. 85–120.

A New English Dictionary on Historical Principles (NED). Szerk. Michael Proffitt. Oxford University Press, United Kingdom 1989. http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/penology

William Rentzmann: *Alappillérek a modern elítélt kezelési filozófia fejlődésében: normalizálás, nyitottság, felelősség*. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 2001/1. 20–42.

Ruzsonyi Péter: *A konstruktív életvezetés megalapozása fiatalkorú bűnelkövetők körében zártintézeti viszonyok között.* ELTE Bölcsészdoktori disszertáció, kézirat, Budapest,1998.

Ruzsonyi Péter: *Régi és új forma (Érvek és ellenérvek a csizmatáborokról). Börtönügyi Szemle*, 2000/3. 1–14.

Ruzsonyi Péter: *Csizmatáborok 2. (A pedagógiailag értékelhető alkotórészek szintézise)*Börtönügyi Szemle, 2000/4. 1–18.

Ruzsonyi Péter: *Karakteresen eltérő kezelési formák a fiatalkorú fogvatartottak körében*. Börtönügyi Szemle, 2002/2. 23–52.

Ruzsonyi Péter: *Kriminálpedagógia és reintegráció*. In: A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II. Szerk. Borbíró Andrea et al., Budapest, IRM, 2009. 299–324.

Ruzsonyi Péter: *Kriminálpedagógiai alapvetések*. In: Sodorvonalon, Tanulmányok Virányi Gergely 60. születésnapja tiszteletére. Szerk. Hautzinger Zoltán – Verhóczki János. Magyar Rendészettudományi Társaság, Budapest,2012. 249–264.

Schmehl János: *Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei*. Börtönügyi Szemle, 2013/4. 18–21.

Szabó András: *Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során.* Jogtudományi Közlöny, 1966/11. 494.

Donald Reed Taft: *Criminology.* Macmillan, New York,1956.

The American Heritage® Dictionary of the English Language. Houghton Mifflin Company, Boston,2009.

*TheMerriam-Webster Dictionary*http://www.merriam-webster.com/dictionary/penology

Ole Thyssen: Punishment, Confinement and Care. In: *The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference Report*. Langesund, Norway, 2003.

Vermes Miklós: *A kriminológia alapkérdései*. Akadémia Kiadó, Budapest,1971.

Vókó György: *A magyar büntetés-végrehajtási jog.* Dialóg-Campus, Budapest,2006.

Czenczer Orsolya

A büntetés-végrehajtás jogi szabályozása

1. Bevezető gondolatok

A büntetőjogi felelősségre vonás a társadalomra legveszélyesebb normasértésekért történik. A büntetés-végrehajtás feladata – a társadalom igényének megfelelően végrehajtani rendelt büntetőjogi szankciók mellett – a fogvatartottak társadalomba visszavezetésével, reszocializálásával vagy reintegrálásával a megbomlott jogi egyensúly helyreállításán munkálkodni.

Jelen tanulmány rövid betekintést enged az egyetemes és magyar büntetés-végrehajtás történelmi eseményeibe, folyamataiba, amelyek által bemutatásra kerül a mai értelemben vett börtönügy kialakulása, intézményrendszerének felépítése és működési elvei, valamint a magyar büntetés-végrehajtás jövőképe és az ahhoz hozzájáruló új Bv. Kódex rendelkezései. Meghatározásra kerülnek továbbá a büntetés-végrehajtás alapvető fogalmai és intézményei, valamint rövid kitekintést nyerhetünk a nemzetközi porondra, megismerve olyan garanciális intézmények és szervezetek munkáját, amelyek biztosítják az alapvető emberi jogokat tiszteletben tartó és humánus büntetés-végrehajtás alapjait és működését.

A társadalmi változások, az arra reagáló büntetőpolitika, az új büntetőtörvénykönyv elfogadása, valamint az elmúlt években megnövekedett büntetés-végrehajtásra nehezedő terhek aktuálissá, időszerűvé és szükségessé tették a büntetés-végrehajtást szabályzó 1979. évi 11. törvényerejű, vonatkozó rendeletek lecserélését és egy modern, a nemzetközi kötelezettségvállalásainknak eleget tevő, ugyanakkor nemzeti jellegzetességeknek is megfelelő új törvény megalkotását. Ennek megfelelően 2013. decemberében a Magyar Országgyűlés elfogadta a büntetés-végrehajtás kódexét, a 2013. évi CCXL. törvényt, amely 2015. január 1. napján lép hatályba, és ezáltal a büntetés-végrehajtási feladatok és tevékenységek méltó formában – törvényi szinten – kerülnek szabályozásra. Az új kódex gyökeres változásokat sejtet több tekintetben is. Új alapokra helyezi a magyar büntetés-végrehajtást, kezdve onnan, hogy magát a büntetés-végrehajtási jogviszony fogalmát is meghatározza, immár pönális kényszer jogviszonyként definiálva azt. Változásokat eszközöl továbbá a végrehajtásért felelős szervek hatásköreiben, döntéseik formai és tartalmi követelményeiben, illetve az azokkal szembeni jogorvoslati lehetőségekben is. A szabadságvesztés, mint a legelterjedtebb büntetési forma újraszabályozása az új törvény egyik legfontosabb nóvuma. E körben a kódex új, a jelenlegi társadalmi helyzetre reagáló alapelveket fogalmaz meg (rugalmasság, pragmatizmus, káros hatások minimalizálása, egyéniesítés). A hatályos normákhoz hasonlóan továbbá is kiemelt célként kerül meghatározásra a társadalomba való visszailleszkedés elősegítése, az elítéltek hatékonyabb oktatása és foglalkoztatása, a szabadulás utáni jogkövető életmód kialakításához szükséges

feltételek biztosítása, valamint az önellátó, önfenntartó büntetés-végrehajtás kialakítása. Mindezek elérésére, valamint a progresszív szemléleten alapuló és az individualizált igényekhez igazodó büntetés-végrehajtás kialakításáért, az új kódex olyan jogintézmények bevezetését tervezi, mint a Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer, a társadalmi kötődés program, családterápia vagy éppen a modern technikai vívmányok használata.

A magyar büntetés-végrehajtás fordulóponthoz érkezett. A történelmi múlt, a (még) hatályos – már 35 éves – normarendszer, a nemzetközi elvárások és kötelezettségek, az elmúlt évek átfogó igazságügyi reformja és számos szakmai javaslat alapján egy új korszak küszöbén állunk, egy modern büntetés-végrehajtási korszak küszöbén.

2. A büntetés-végrehajtás szervezetének jogállása és felépítése

A büntetés-végrehajtási szervezet (továbbiakban: bv. szervezet) „személyi állományának munkájával szolgálja a társadalmat, azáltal, hogy a jogszabályokban meghatározottak szerint, biztonságos és humánus körülmények között hajtja végre a személyi szabadság korlátozásával járó büntetéseket és intézkedéseket; együttműködik a társszervekkel, nemkormányzati szervezetekkel és magukkal a fogvatartottakkal annak érdekében, hogy csökkentse a bűnismétlés kockázatát, ezáltal hozzájáruljon a Magyar Köztársaság biztonságának, közrendjének fenntartásához."[1]

Célunk és feladatunk tehát jelentős és nemes. A hazai büntetés-végrehajtási szervezet jogállását és szervezeti működését az állam törvényi szinten szabályozza.[2]

A szervezeti törvény a bv. szervezetnek az államszervezetben elfoglalt helyét, az irányítási és vezetési jogköröket, a szervezet felépítésének és működésének legfontosabb szabályait tartalmazza. Ennek megfelelően a bv. szervezet a jogszabályokban meghatározott szabadság-elvonással járó büntetéseket, intézkedéseket, büntetőeljárási kényszerintézkedéseket, a szabálysértési elzárást végrehajtó állami és fegyveres rendvédelmi szerv. A bv. szervezet működését a kormány a büntetés-végrehajtásért felelős miniszter – ma hazánkban a belügyminiszter – útján irányítja. A felsőszintű vezetési hierarchiában a minisztert követi a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, élén a büntetés-végrehajtás országos parancsnokával. A teljes szervezetet a szigorú alá-fölérendeltség, illetve a szolgálati út betartásának kötelezettsége jellemzi.

A demokratikus országokban, így Magyarországon is, a büntetés- (és intézkedés) végrehajtás differenciált és strukturált ellenőrzések rendszere alá tartozik. Az ellenőrzési, felügyeleti szintek és eljárások jogrendszertanilag különböző szempontok alapján csoportosíthatók,[3] így létezik egyrészről belső, azaz végrehajtáson belül telepített, illetve belső végrehajtási szervek által foganatosított ellenőrzés; másrészről pedig külső, azaz

[1] Felelősen, felkészülten – a büntetés-végrehajtási szervezet fejlesztési programja (2008–2012); BVOP

[2] 1995. évi CVII. törvény a büntetés-végrehajtási szervezetről

[3] Csernyánszki Lajos – Horváth Lajos – Heylmann Katalin et al.: *Büntetés-végrehajtási jog – Büntetés-végrehajtási rendszerek*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2007. 54.

egyfajta garancia- és kontrollbiztosító ellenőrzés, amelynek hazai résztvevői: a büntetés-végrehajtási bíró(ság), az alapvető jogok biztosa, különböző összetételű és feladatkörű civil szervezetek, illetve a büntetés-végrehajtási ügyész.

A bv. szervezet feladatai szakfeladatokra és kapcsolt szakfeladatokra tagozódnak. Ezeknek az egyes szakfeladatoknak és a kapcsolt szakfeladatoknak a részletes szabályait, illetve azok büntetés-végrehajtáson belüli szervezetét és rendszerét, más jogszabályok, szervezeti-működési szabályzatok, illetve egyéb szabályzatok határozzák meg.[4] A bv. szakfeladatok köre öt elkülönülő csoportra bontható: ezek a biztonsági, nevelési, nyilvántartási, foglalkoztatási, valamint egészségügyi feladatok. Ezen feladatok ellátása Magyarországon a büntetés-végrehajtás szervezeti szempontból egységes rendszerén belül valósulnak meg, amely egyrészről horizontálisan, másrészről pedig vertikálisan tagolható.

A *horizontális felépítés* a különböző végrehajtási intézetek, illetve intézettípusok differenciálását jelenti. A bv. intézetek típusait különböző szempontok szerint lehet felosztani.

Magyarországon általában három fő típusú végrehajtási intézetet különítünk el: vannak a megyei intézetek – ezek helyi végrehajtási intézetek, ahol elsősorban az előzetes letartóztatás foganatosítása történik, de előfordulhat, hogy rövid időtartamú büntetésre ítélt elítéltek vagy – büntetés-végrehajtási szempontból lényeges ok miatt – egyéb kategóriájú elítéltek is kerülnek itt elhelyezésre (pl. munkáltatás miatt). A második típusba sorolhatók az úgynevezett országos (regionális) letöltő intézetek, amelyekben azokat a szabadságvesztéseket hajtják végre, amelyek jogerősek vagy meghaladnak bizonyos időtartamot. Azonban itt is előfordulhat – mind a már említett büntetés-végrehajtási lényeges szempont, mind a túlzsúfoltság okán –, hogy más kategóriájú elítéltek vagy előzetesen letartóztatottak elhelyezésére kerül sor. A harmadik intézettípus pedig az úgynevezett speciális büntetőintézetek, amely specialitása abból ered, hogy bűnelkövetők meghatározott kategóriái számára került létrehozásra. Ilyenek a fiatalkorúak részére létesített külön intézetek, a döntően gyógyító feladatokat ellátó intézetek, a női-, illetve katonai elítélteket elhelyező intézetek vagy külön részlegek.

Mindezek az intézetek, bv. szervek a jogszabályok, országos parancsnoki intézkedések és utasítások, valamint a szervezeti és működési szabályzatokban foglaltak alapján látják el a büntetések és intézkedések végrehajtásával járó feladatokat, a fogvatartottak – köztük a kóros elmeállapotúak – gyógykezelését, elmemegfigyelését és kivizsgálását.

A *vertikális* felépítés a végrehajtási hatóságok tagozódását jelenti. Az elsődleges vagy „elsőfokú" büntetés-végrehajtási hatóság általában a végrehajtási intézet vezetője, parancsnoka. Ezt követi a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, majd pedig a legfelsőbb szintű végrehajtási hatóság, többnyire a büntetés-végrehajtásért felelős minisztérium. Ezek a szervek gondoskodnak rendszerint a büntetés-végrehajtási intézetek létesítéséről, fenntartásáról, felújításáról, valamint arról, hogy az intézetek és a személyi állomány a büntetés-végrehajtási jogszabályoknak megfelelően működhessenek, tevékenykedhessenek.

[4] 21/1997 (VII. 8) IM. rend. a büntetés-végrehajtási szervezet Szolgálati Szabályzatáról 2. §

3. A büntetés-végrehajtás rövid történeti áttekintése

A mai értelemben vett szabadságvesztés-büntetés és ennek végrehajtására létrehozott börtön az újkor, a korai kapitalizmus vívmánya. Persze elemeit megtaláljuk már a rabszolgatartó társadalmakban és hűbériségben (feudalizmusban) is, de általánossá akkor vált, amikor a szabadság alapvető értékké minősült. A szabadság fogalma a polgári forradalmak korában vált az egyenlőséggel és a testvériséggel együtt jelszóvá, amit ekkortájt foglaltak először törvénybe.[5]

Amióta a társadalomban, kisebb-nagyobb közösségekben él az ember, kénytelen tekintettel lenni másokra, ezt várják tőle embertársai. Az őstársadalmakban a bosszún alapuló közös felelősségérzet, illetve a hordák egymás közti magánháborúja volt a jellemző. Ezt váltotta fel az egyén felelősségét is tükröző kompenzáció és kompozíció, azaz a megváltás személyi és vagyoni formái, amelyek a birtokolható javak szaporodásával lettek egyre általánosabbak, valamint a tálió elvére épített igazságszolgáltatás. Garanciális jelentősége volt a bosszúnak, a sértett nemzetség részéről a megtorlás elkerülhetetlen volt. Ebből a perspektívából megközelítve a büntetési rendszerek felépítése és működése nem elméleti megfontolások eredménye, azt a gyakorlat alakította. A jogalkotás és a jogérvényesítés kereteit az adott kor fejlettségi szintje határozta meg. A rabszolgatartó és a hűbéri társadalmak évtizedeire a halál, a testcsonkító és megszégyenítő büntetések korszaka volt a jellemző, hiszen az embereknek legtöbbször semmijük nem volt a testükön és életükön kívül, így csak erre irányulhatott a büntetés.

Az állam és jog létrejöttekor a hatalom új szervezete a nemzetségi hagyományokra támaszkodva építette ki büntetési rendszerét. Példa erre a „proskribálás" (kiközösítés), amely a korai germán jogokban „közbékevesztés" címen jelent meg. A kiközösített embert bárki meggyilkolhatta, vagyonát elvehette. Emellett megjelent a halálbüntetés állami foganatosítása is. Az állam és az állami büntetési rendszer megjelenésével ugyanakkor együtt járt a nyílt jogegyenlőtlenség. Azonos (ugyanolyan) bűncselekmény elkövetőit másként büntették, ha szabad ember volt, vagy ha szolga. Rómában másként büntették a plebejust, mint a patríciust. A hűbéri társadalmakban még jobban elvált az egyes csoportok, rétegek „büntetőjoga"; másként büntették a főnemest, a köznemest, a városi polgárt. Egyéb kiváltságok is szerepelhettek, például Magyarországon: kunok, jászok, székelyek élveztek ilyen kiváltságokat. Egyben azért mégis egyezség volt, hiszen egészen a XVII. század végéig, a XVIII. század elejéig az elrettentésre alapuló büntetési nemek és büntetési formák domináltak.[6]

Az ókorban és a középkor első felében ismert *börtönök* lényegében elsődlegesen nem a büntetés végrehajtására, hanem annak biztosítására szolgáltak, hogy a bűnelkövetőt bíróság elé állítsák. Eleinte a fogvatartás színhelye nem is épület (építmény) volt, vagy eredetileg nem is erre a célra szolgált. A foglyokat vermekben, barlangokban, kutakban,

[5] Tari Ferenc: A büntetés-végrehajtás fejlődése. In: Szerk. Ruzsonyi Péter: *Büntetés-végrehajtási Igazgatás*. Rendészeti Szakvizsga Bizottság, Adyliget, 2012.

[6] Lásd Tari F.: i. m.

ketrecekben, később pincékben tartották. A XVII. században már kialakult a börtön néhány fajtája, így a városokban, a várakban, kastélyokban, városházán, kolostorokban vagy akár a hóhér házában elkülönítettek egy kisebb részt a fogvatartás céljára. Az építési technika fejlődésével egyre inkább várakban, középületekben, vagy teljesen önálló épületben helyezték el a foglyokat. Az archaikus jog büntetési rendszere egyhangú, majdnem mindegyik bűncselekmény szankciója halálbüntetés.

A klasszikus kor büntetési rendszerében a halálbüntetés (lefejezés, keresztre veszítés, vadállatok elé vetés, élve elégetés) és a száműzetés különböző formája a jellemzők. Több új büntetési nem is kialakul így: a rabszolgává minősítés, a közmunka, illetőleg a vagyonelkobzás.

A feudalizmus sajátossága, hogy megjelenik a keresztény vallás tanításainak erőteljes hatása. A tettes megjavulásában bízva előfordult, hogy először inkább nevelő jellegű büntetést szabtak ki kisebb vétségek esetén. Így például a böjt, papi oktatás, testi büntetés. Megjelentek a különféle istenítéletek a gyakorlatban (vízpróbák, tüzes vas próba, párbaj stb.). Egyre nagyobb szerepet kapott a megtorlás és az elrettentés elve. A testi büntetéseket (az elítélt fájdalommal járó fizikai sértése, testcsonkító büntetések), és a fenyítő büntetéseket (korbácsolás, seprűzés, pálcázás stb.) is alkalmazták.

Tulajdonképpen a XIX. században alakult ki a szabadságvesztés mai értelemben vett alapeszméje, amely az ártalmatlanná tételre, a teljes elszigetelésre, a munkavégzésre, valamint a kezdeti osztályozásra és a javítás eszméjére épült. Ezekből az elemekből jött létre a század központi büntetési formája, a szabadságvesztés és annak intézménye, a börtön. A szabadságvesztés-büntetés elemeinek a megjelenése a polgárosuló nyugat-európai államokban a XVI–XVIII. században történt. Azonban a börtönügy fejlődését valójában a XVIII. század végétől és a XIX. század elejétől számítjuk. A XVII. században a szabadságvesztés végrehajtásának ugyanis még nem volt kialakult rendszere, a fogvatartás törvényességének sem volt garanciája. Először 1553-ban Angliában egy London melletti királyi kastélyt alakították fegyházzá (Bridewell). Ez volt az első börtön, ahová a munkakerülőket, prostituáltakat és bűnelkövetőket helyeztek el. Később törvénnyel rendelték el, hogy minden grófságban állítsanak fel hasonló fegyházat. Belgiumban Mária Terézia uralkodása idején, az 1773-ban alapított genti fegyházban az elítéltek nappal szigorú felügyelet alatt közös termekben dolgoztak, éjjel pedig elkülönítve hálózárkában aludtak. Itt már bizonyos kategóriák szerint csoportosították is őket. Ez volt az első modern büntetőintézet.

3.1 A magyarországi börtönrendszer kialakulása

Már Szent István Törvénykönyvében is nyoma volt a szabadságvesztésnek, mert aki pénteken húst evett, annak egy hétig bezárva böjtölnie kellett. Ismerték a tömlöcbe zárást, a szolgasággal sújtást és a kiutasítás intézményét. Az Árpád-korban már az internálás intézménye is megjelent, de a börtön is részét képezte a büntetési rendszernek.

A XV–XVI. századra megjelent az „örökös börtön". A XVII. századra a börtönök több fajtája alakul ki, így volt börtöne a földesúrnak az úriszék mellett a városban, az

uradalmi épületben vagy a kastély pincéjében. A vármegyei hatóságok szolgálatában is voltak börtönök. A kor felfogása szerint a szabadságelvonás önmagában nem igazi büntetés, testi sanyargatással kell azt kiegészíteni. A XV. századtól kezdve ugyan szokás volt a bűnelkövetőket a városháza, a megyeháza vagy a vár földalatti helyiségeiben elzárni, de szabadságvesztés-büntetésről még Werbőczy Hármas-könyvében sem esett szó. A szabadságvesztés először a Magyar Törvények Gyűjteményében, III. Károly uralkodása alatt kiadott 1723. évi XII. törvénycikkben jelent meg, a vérfertőzést büntették szabadságvesztéssel.

A magyarországi börtönrendszer kibontakozását, fejlődését számos tényező akadályozta, melyek főként a nemesi előjogokban testesültek meg. A bebörtönzés költséges volt, (épület, őrzés, élelmezés) e mellett elvonta a gazdaságtól a munkaerőt, nem számolhattak a nyilvános büntetések hatásaival, ráadásul a börtön nem volt elég szigorú a kor felfogásához képest. Tulajdonképpen a börtön a maga elszigetelt világával ez idő tájt nem szolgálta az elrettentés célját.

A helytartótanács rendeletei ellenére a nemesek nem áldoztak pénzt a börtönök létrehozására, így az első központi börtön magánkezdeményezésre jött létre *Szempci Fenyítőház* néven 1772-ben. A rabokat ítélet alapján a Helytartó Tanács utalta be egy évnél hosszabb tartamra, az általa kibocsátott rendelet alapján. A következő börtönre szintén sokat, több mint 14 évet kellett várni, amely 1786-ban Szamosújváron létesült.

Az abszolutizmus korában az osztrák büntetőtörvények voltak érvényben. 1854-ben egy osztrák igazságügyi miniszteri rendelet intézkedett a magyarországi fogházak szervezetéről és a foglyokkal való bánásmódról. Az 1867-es kiegyezés után gyors ütemben indult meg a polgári jellegű államapparátus és jogrend kiépítése. A fejlődés jelentős állomásának tekintették a törvényhatósági börtönök átvételét. A börtönügy fejlődése döcögve haladt, hibás központi döntésektől kísérve (szabadságvesztés végrehajtására sokszor alkalmatlan épületeket létesítettek, a dolog érdekessége, hogy némelyik még ma is börtönként funkcionál, például Lipótvár, Ilava, Márianosztra, Vác). A kiegyezés, majd az 1878. évi V. törvénycikk (Csemegi-kódex) adott lendületet a modern magyar börtönrendszer kiépítésének. Többek között felépült a Szegedi Kerületi Börtön, a budapesti Királyi Gyűjtőfogház, a Soproni Fegyház. A század végén 9 országos, 65 törvényszéki és 313 járásbírósági fogház működött. A börtönügy századvégi virágkorát pezsgő börtönügyi irodalom, szellemi gondozás kísérte. Az első világháború után a trianoni döntést megszenvedte a magyar büntetés-végrehajtás is, hiszen elvesztette az országos intézetek 33%-át, a törvényszéki fogházak 64%-át, a járásbírósági fogházak 63%-át. Az I. világháború utáni időszak börtönügyi fejlődése teljesen megtorpant, sem a gazdaság helyzete, sem az uralkodó kriminálpolitikai szemlélet már nem kínált lehetőséget még a szolid börtönreformra sem. A börtönügy szakmai fejlődését az is hátráltatta, hogy az intézetek élére számos, a hadseregtől leszerelt tiszt került; elindítva az intézetekben dívó és máig károsan ható militáris szemléletet.

Tovább romlott a büntetés-végrehajtás helyzete a II. világháborút befejező időszakban is, különösen 1952-től, amikor a Belügyminisztérium vette át a börtönök felügyeletét és irányítását. Ekkor alakult meg a *Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BVOP)* és az elítélti munkáltatás irányítására a *KÖMI* (Közérdekű Munkák Igazgatósága).

A büntetőpolitika eltorzulásának következtében az elítéltek száma meghaladta a 35 ezret (valamint további 12.000 elítélt várt befogadásra) és a 100 ezret is elérte az internáltak száma. A rabgazdaságok termelése az általános népgazdasági terv részét képezték. A börtönök egy részének irányítása az ÁVH kezébe került. Az 50-es évek végére már megjelenik az igény a börtönügy garanciális elemeinek erősítésére a szabályozás szintjén. Az 1955. évi Bv. Szabályzat már mellőzi a testi és a fizikai fájdalmat okozó fegyelmi büntetéseket, 1959-ben pedig megteremtették az elítéltek nevelésének elvi és szervezeti feltételeit.

A magyar börtönöknek az állami szervek rendszerében elfoglalt helyéről 1963-ban született döntés szerint a felügyelet és irányítás visszakerült az Igazságügyi Minisztériumhoz, és ezzel kezdetét veszi az egyes büntetések végrehajtásának jogi szabályozása is. Egyúttal a 60-as évek elején megélénkült kriminológiai, szociológiai, pszichológiai kutatások rámutattak a társadalom belső ellentmondásaira, feltárták a bűnözés tényleges alakulását, és bemutatták, hogy a szocializmus fejlődésével a bűnözés nem hal el, mint azt korábban hirdették.

A börtönügy több évtizedes elmaradásának, valamint a törvényi szintű szabályozás hiányának felismerése az elméleti munka megélénküléséhez vezetett. Ennek egyik eredménye az *1966. évi 21. tvr.* megalkotása volt. E jogszabály már céljában, elveiben, tartalmában megközelítette az európai normákat. Merőben újszerű volt az a felfogás, hogy az elítélteket nem csak kötelezettségekkel látta el, hanem jogokat is biztosított számukra, ezzel az elítélteket a végrehajtás tárgyából annak alanyává tette. Eközben tovább romlott a bűnözés helyzete, nőtt az elítéltek száma, ennek eredményeként az *1971. évi 28. tvr.* a fokozatok elnevezésében gyakorlatilag visszatért a Csemegi-kódex terminológiájához. Az egyes fokozatokra vonatkozó különbségtétel érvényesült többek között: a kedvezményrendszerben, az őrzés és felügyelet szigorúságában, valamint a ruházati ellátásban. Az 1971. évi Novella a Büntető Törvénykönyvről a halálbüntetés mellé visszaállította az életfogytig tartó szabadságvesztést és szigorításokat rendelt el a visszaeső bűnözőkkel szemben.

A 70-es években megindult – elsősorban a büntetés-végrehajtás egy szűk lelkes csoportjának kezdeményezésére – a rendszer humanizálása, amely számos országos parancsnoki intézkedésben öltött testet. Megismerhetővé váltak az ENSZ és az Európa Tanács által kidolgozott ajánlások a korszerű börtönök működésére vonatkozóan. Ennek eredménye lett, hogy a büntetések és intézkedések végrehajtását egységes rendszerbe foglalták. Az *1979. évi 11. Törvényerejű rendeletet (továbbiakban Bv. tvr.)* a büntetés-végrehajtás szakemberei alkothatták meg. A törvényerejű rendeletben kibővült az elítélt külvilággal való kapcsolatának lehetősége, olyan új intézmények jelentek meg, mint az átmeneti csoport és a gyógyító-nevelő csoport, valamint véglegesedett a három végrehajtási forma az 1978. évi IV. tv (Btk) értelmében: fogház, börtön és fegyház végrehajtási fokozatra.[7]

[7] Lásd Tari: i. m.

3.2 A rendszerváltás hatása a magyar börtönügyre

Az 1989-es rendszerváltás következményeként, a jogállamiság kialakítására tett lépések eredményeként elkezdődött az állam büntető hatalmának korlátozása. Tulajdonképpen ez a változás a bv.-ban és a büntetési rendszer átalakításában már a végrehajtás humánusabbá tétele által, valamint az Európához közelítés jegyében az emberi jogok tiszteletben tartására figyelemmel, megkezdődött. Így megszüntetésre került a halálbüntetés, a szigorított őrizet, a kényszergyógyítás munkaterápiás intézeti kezelési formája, továbbá a szigorított javító-nevelő munka.

Az 1979. évi 11. számú tvr. (Bv. tvr.) korszerű terveket fogalmazott meg, ugyanakkor ennek végrehajtását korlátozták a börtönnépesség váratlan nagyarányú megnövekedése következtében keletkezett elhelyezési és egyéb személyi és tárgyi feltételekben jelentkező problémák. A szabályozás először gondolt azokra, akiknél az elmeműködés kóros állapota korlátozta a cselekménye következményeinek felismerését, illetve akik személyiségzavarban szenvednek. Ezen személyek és a kényszergyógyításra kötelezett alkoholisták számára létrehozták a gyógyító-nevelő csoport intézményét. A Bv. tvr. egységes szempontok szerint szabályozta a közügyektől, a foglalkozástól, a járművezetéstől eltiltást, a kitiltást és a kiutasítás végrehajtását. A vagyonelkobzás-büntetést is a büntetés-végrehajtási feladatok közé sorolta. Az ekkor hatályos Btk. továbbá lehetővé tette, hogy a bv. bíró a büntetés végrehajtása alatt megváltoztassa az ítéletben meghatározott fokozatot, azaz enyhítse vagy szigorítsa azt.

A jogharmonizáció folyamata a büntetés-végrehajtási jog fejlődésében is gyökeres változást eredményezett, amely az 1979. évi 11. tvr. módosítására irányuló munkálatokban öltött testet. A módosítás szükséges volt egyrészt, mert a jogszabályoknak tartalmaznia kellett a nemzetközi kötelezettségekből adódó előírásokat, új rendelkezéseket, másrészt szerepeltetni kellett a büntetési rendszer átalakításából fakadó módosításokat. Az Európa Tanácsba belépéssel egyidejűleg hangsúly helyeződött arra, hogy a hazai börtönügyi normák megfeleljenek az Emberi Jogok Európai Egyezménye előírásainak, az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának európai büntetés-végrehajtási szabályokra vonatkozó ajánlásainak, valamint az ENSZ minimum szabályainak. Az 1993-ban történt novelláris módosítás tovább fokozta a nemzetközi kötelezettségvállalásainkból fakadó rendelkezések megjelenését a Bv tvr.-ben, így bevezetésre került az enyhébb végrehajtási szabályok (EVSZ) alkalmazásának lehetősége, amellyel enyhítették az elítélt személyi szabadságának korlátozását. Ugyanakkor szélesebb körűvé vált a fogvatartottak panaszjoga és általános lett a bírói út igénybevételének lehetősége is. A rendszerváltozást követő években tulajdonképpen megkezdődött a börtönügy szervezeti korszerűsítése.

4. A büntetés-végrehajtás szabályozása nemzetközi egyezmények és alapelvek mentén

A hazai büntetés-végrehajtás eredményeinek értékelésében és fejlesztésében nélkülözhetetlen más országok ezen a területen elért gyakorlatának ismerete. Hazánkban egy-

idejű feladat a nemzetközi kötelezettségvállalásainkból eredő harmonizációs jogalkotási problémák megoldása és a büntető igazságszolgáltatási rendszer reformja. Az új büntetőtörvénykönyv[8] és az új Bv Kódex mindkettőre megoldást kínál. Fontos azonban megjegyezni, hogy a „jogharmonizációs követelmények nem törhetik le az ország belső kívánalmait."[9]

Az első jelentős nemzetközi szabályzó az 1920-as években került összeállításra a nemzetközi büntetőjogi és börtönügyi bizottság által és az úgynevezett *minimális követelmények* megnevezést viselte, melyeket az elítéltek emberséges és szociális kezelése szempontjából minden tagállamnak kötelessége volt betartani. A népszövetség – és Magyarország is – 1929-ben elfogadta az *Alapelvek az elítéltek kezelésére* címmel kiadott dokumentumot, amely a legfontosabb korabeli börtönügyi követelményeket foglalta össze. Az évek folyamán a fogvatartottakhoz kapcsolódó alapelveket számos egyéb nemzetközi dokumentumba is belefoglalták, így az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába*, valamint a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezség Okmányába*.

A nemzetközi együttműködés a fogvatartottak jogainak tiszteletben tartására nagy múltú és elismerésre méltó hagyományokra tekinthet vissza.

Az 1949-ben megalakult Európa Tanács által 1950. november 4-én, Rómában életre hívott „Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről" tartalmazza az egyik legtöbbet hivatkozott alapelvet, miszerint „senkit sem lehet kínzásnak vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni" (3. cikk – Kínzás tilalma).

Az Európa Tanácsnak a büntetés-végrehajtással foglalkozó és az ilyen ügyekkel közvetlenül megbízott legfontosabb testületei a Bűnözési Problémák Európai Bizottsága (CDPC) és a Börtönügyi Együttműködési Bizottság (PC-R-CP). Ez a két bizottság teremti meg a nemzetközi együttműködés lehetőségét és a munkavégzéshez szükséges szakmai és technikai hátteret Európában az Európa Tanács Alapszabályzatának keretén belül és a Miniszteri Bizottság ellenőrzése mellett. A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának másik rendkívül fontos dokumentuma a „Fogvatartottakkal való bánásmódra vonatkozó minimum irányelvek" (az ún. európai börtönszabályok, amelyek a Miniszteri Bizottság ajánlása alapján kerültek elfogadásra), az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény, valamint olyan alapdokumentumok, mint az ENSZ által kiadott ún. standard minimum szabályok.[10] Ugyanakkor számos egyéb lényeges nemzetközi irányelvet is figyelembe vesz a végrehajtás során a szervezet, mint például a bebörtönzöttekkel való bánásmódhoz kiadott általános minimális irányelvek (ENSZ, 1955) vagy éppen az 1966-ban megjelent Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezség Okmánya 10. cikke, amely egyértelműen megfogalmazza a szabadságvesztéssel kapcsolatos elvi követelményeket, miszerint *„a szabadságuktól megfosztott személyekkel emberséges és az emberi személyiség veleszületett méltóságának tiszteletben tartásával kell*

[8] 2012. évi C. tv a Büntető Törvénykönyvről

[9] Vókó György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Dialóg Campus kiadó, Budapest–Pécs, 2004. 107.

[10] Lásd Tari i. m.

bánni. Továbbá a büntetés-végrehajtási rendszerben olyan bánásmódot kell alkalmazni, melyek alapvető célja az elítéltek javítása és a társadalomba való beilleszkedés elősegítése."

Az Európa Tanács hagyta jóvá Az *Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Egyezmény*ét is. Ez az egyezmény is tartalmazza, hogy az elítélt panaszával – ha kimerítette az összes hazai jogvédelmi lehetőséget – az *Emberi Jogok Európai Bizottságához* fordulhat. Ezen bírósághoz fordulás lehetősége biztosítékot ad a fogvatartott részére, hogy egyéni panaszt nyújtson be, ha jogait vagy emberi méltóságát súlyosan megsértették és az adott országban rendelkezésre álló valamennyi jogorvoslati lehetőséget kimerítette.

Az utóbbi évtizedekben ugyanakkor az Európa Tanács az emberi jogok garantálása körében egyre nagyobb hangsúlyt fektetett az erőszak megelőzésének kérdésére is. Magyarország 1993. évig XXXI. tvr-el fogadta el az európai egyezményt és a hozzá tartozó 8. sz. jegyzőkönyvet.

Az Európa Tanács számos más ajánlást megfogalmazott az évek folyamán. (Csupán példálózó jelleggel: ilyen a fogvatartottak speciális igényeire, illetve csoportjára vonatkozó ajánlások, a „*vesz*élyes elítéltek fogvatartására és kezelésére" kiadott ajánlás, illetve a börtönben biztosítandó egészségügyi ellátással kapcsolatban, továbbá a börtönök túlzsúfoltságáról, a biztonságosság megnövekedéséről, az életfogytiglani szabadságvesztésről, valamint a feltételes szabadságvesztésről szóló ajánlások.)

4.1 Európai börtönszabályok

Az Európa Tanács először 1987-ben, majd 2006-ban újra elfogadta az Európai Börtönszabályokat, amely az egyes országok börtönügyi szabályának alapját képezi. Az ajánlás értelmében az Európai Börtönszabályokat a tagországok kormányai a belső jog részeként saját törvényhozásukba és gyakorlatukba vezetik be. Az ajánlás megjelöli azokat az alapelveket, melyek a végrehajtás során különös jelentőséggel bírnak, többek között azt tartalmazzák, hogy a szabadságuktól való megfosztás olyan viszonyban (tárgyi és erkölcsi) nyilvánul meg, melyek biztosítják az emberi méltóság tiszteletben tartását. A végrehajtás törvényességének ellenőrzéséről kimondja, hogy azt a büntetés-végrehajtási szervezettől független hatóság, vagy testület végezze. Az ajánlás rögzíti, hogy a fogvatartott panasszal fordulhat a börtönigazgatósághoz, vagy más hatósághoz. Biztosítani kell, hogy az elítélt gyakorolhassa vallását, illetve hozzájusson vallásos irodalomhoz, szakkönyvekhez. Ha egy intézetben jelentős számú azonos valláshoz tartozó személy van, biztosítani kell egy szakképzett személyt a foglalkozásokhoz (börtönlelkészi szolgálat). Továbbá minden fogvatartottnak biztosítani kell azt a jogát, hogy börtönbe kerüléséről, vagy más intézetbe való szállításáról értesíthesse a családját.

Külön foglalkozik a szabályzat a munkavégzéssel, oktatással, valamint speciális kezelést igénylő fogvatartottakkal, például fiatalkorúkkal, előzetes letartóztatottakkal.

A 108 pontból álló ajánlás kiterjed továbbá a börtönrendszerek működésére, a fogvatartottak elosztására és osztályozására, elszállásolására, személyes higiéniájára, ruházatára, ágyneműjére, élelmezésére, egészségügyi ellátására, fegyelmezésére és büntetésére, az alkalmazható kényszerítő eszközökre, a fogvatartottak tájékoztatására, a külvilággal

való kapcsolatra, erkölcsi támogatására, vagyontárgyaik megőrzésére, szállításukra, más börtönbe való áthelyezésére, a kezelési célokra és rezsimekre, a fogvatartottak oktatására, képzésére, testnevelésére, testmozgására, sportjára, pihenésére, a szabadulásukra történő felkészítésre, és a különleges fogvatartotti csoportokra (előzetes letartóztatottak).

4.2 A Kínzás Megelőzési Bizottság (CPT) működése

Magyarország több emberi jogi nemzetközi egyezmény részes állama, így a Kínzás és Kegyetlen, Embertelen vagy Megalázó Büntetések és Bánásmód Megelőzésére alakult Európai Egyezménynek is. A fogvatartottakkal való emberséges bánásmódot szolgálja az 1987-ben elfogadott és Magyarországon 1995. III. tvr. kihirdetett fent említett egyezmény és az ebben felhatalmazást kapott, ellenőrzésére szolgáló *Kínzás Megelőzési Bizottság* (továbbiakban: CPT). A CPT munkája során rendszeres és ad hoc látogatásokat szervez, elsősorban (de nem csak) olyan fogvatartási intézményekbe, ahol a szabadságuktól megfosztott személyek kerülnek elhelyezésre. A CPT összetétele tekintetében egy multidiszciplináris bizottságról van szó, amelyben független szakértők tevékenykednek. A Bizottság ezen látogatások révén megvizsgálja a szabadságuktól megfosztott személyekkel szemben tanúsított bánásmódot annak érdekében, hogy amennyiben ez szükséges, erősítse védelmüket a kínzással, az embertelen vagy megalázó büntetésekkel vagy bánásmóddal szemben.

A CPT a meglátogatott országban a tényszerű helyzet feltárása közben konkrétan megvizsgálja a meglátogatott intézmények általános körülményeit; megfigyeli a rendfenntartó állomány és más szervek személyzetének hozzáállását a szabadságuktól megfosztott személyekhez; beszélgetéseket folytat szabadságuktól megfosztott személyekkel és meghallgatja esetleges sérelmeiket, valamint megvizsgálja a szabadságvesztés alapjaként szolgáló jogi és adminisztratív kereteket. Kötelezettségeinek teljesítése során a CPT vezérelve az, hogy minél szélesebb körű védelem érvényesüljön a visszaélések ellen, legyenek azok fizikai vagy mentális természetűek. A CPT tevékenysége az együttműködés koncepciójára épül, és három alapelve vezérli:

- a szabadságuktól megfosztott személyek bántalmazására vonatkozó tilalom abszolút érvényű;
- a bántalmazás – még enyhébb formában alkalmazva is – ellentétes a civilizált magatartással;
- a bántalmazás nem csak annak áldozatára ártalmas, hanem az azt elrendelő vagy jóváhagyó tisztviselő számára is megalázó, és végső soron káros általában az országos hatóságokra nézve is.

A CPT tevékenysége során először is feltárja a meglátogatott országokban a tényszerű helyzetet, konkrétan megvizsgálja a meglátogatott intézmények általános körülményeit, megfigyeli a rendfenntartó állomány és más szervek személyzetének hozzáállását. Meglátogatja a szabadságuktól megfosztott személyeket, beszélgetéseket folytat velük, hogy megismerje az előzőekben felsoroltakkal kapcsolatos véleményüket és meghallgassa

esetleges kérelmeiket. Végezetül megvizsgálja a szabadságvesztés alapjául szolgáló jogi és adminisztratív szerepeket, szükség esetén intézkedéseket javasol az olyan bánásmód megelőzésére, amely ellentétes a szabadságuktól megfosztott személyek ésszerűen elfogadható kezelési normáival. Funkciója teljesítése során a CPT-nek jogában áll hasznosítani az emberi jogokra vonatkozó európai egyezményekben foglalt jogi normákat és számos más ide vonatkozó emberi jogi dokumentumot.

A CPT minden látogatásáról egy jelentést készít, ebben összegzi tapasztalatait, ha szükséges ajánlásokat és egyéb tanácsokat fogalmaz meg, amelyek alapján párbeszéd bontakozhat ki a Bizottság és a tagország között. Ha az érintett állam nem veszi figyelembe a CPT ajánlásokat, akkor a CPT nyilatkozatot tehet közzé a kérdéssel kapcsolatban. A Bizottság tevékenységét két alapelv jellemzi: az együttműködés és a titkosság.[11]

4.3 A büntetés-végrehajtás sajátosságai egyes európai országokban

A büntetés-végrehajtás az európai országokban (de általában a világon mindenhol) jogilag szabályozott és szervezett törvényre vagy rendeletre, és az ehhez kapcsolódó igazgatási előírásokra épül. Valamennyi államban azonos, hogy a fogvatartott közjogi viszonyban áll az állammal, e viszony szabályozása elsősorban a törvényhozó feladata. A külföldi államokban erre többféle megoldást alkalmaznak. Vannak olyan országok, ahol a büntetés-végrehajtás alapvető elvi jellegű rendelkezéseit elsősorban a büntető anyagi jogban, vagyis a Btk.-ban találjuk, és a végrehajtás részletes szabályait különböző szintű előírások tartalmazzák. Erre tipikus példa Svájc. Vannak azonban olyan országok is, ahol a büntetés-végrehajtás alapvető joganyaga a büntetőeljárási törvényben található. E megoldás Franciaországban ismert. A leggyakoribb megoldás szerint önálló büntetés-végrehajtási törvény tartalmazza a büntetés-végrehajtási joganyagot. Ide sorolható például Olaszország, Spanyolország, Portugália, a skandináv országok, számos közép-európai ország és a volt szocialista országok. E megoldásnál a büntetés-végrehajtás alapvető keretét, vagyis a büntetések és intézkedések alkalmazási feltételeinek szabályozását a Btk. tartalmazza, ugyanakkor a végrehajtás feladatáról, szervezetéről, a tényleges működéséről a fogvatartott, valamint a végrehajtási személyzeti jogokról és kötelezettségekről szóló speciális, illetve részletes szabályozások külön jogszabályban szerepelnek. Előfordul azonban olyan ország is, mint például Belgium, ahol rendeleti szinten szabályozzák a büntetés-végrehajtást.

Az elmúlt évtizedekben a börtönnépesség lassú, de folyamatos emelkedése volt jellemző. E folyamat az utóbbi években felgyorsult, aminek következtében szinte valamennyi állam büntetés-végrehajtási intézeteire a nagyfokú zsúfoltság jellemző. Ennek következtében szinte valamennyi európai államban nagyarányú börtönépítési programot hajtottak végre és jelentős számú új férőhelyet létesítettek. Így Hollandiában, Spanyolországban, Franciaországban, Angliában, valamint a volt szocialista országokban, külö-

[11] Lásd Tarii. m.

nösen Romániában. A zsúfoltság csökkentésére egyre többször alkalmaznak úgynevezett alternatív büntetéseket, vagy az elektronikus házi őrizetet. Az USA, Oroszország és Kína különös helyet foglal el a büntetés-végrehajtási palettán, hiszen a világ elítéltjeinek közel fele e három országban tölti büntetését. Az utóbbi évtizedben súlyos problémát jelentett és jelent az alkohol- és a kábítószerfüggés, annak intézeten belüli megjelenése. Ugyanilyen gond – különösen Nyugat-Európában – a börtönön belüli külföldiek magas aránya. Egyes vélemények szerint Nyugat-Európában ez a szám eléri, sőt esetenként meghaladja a 30%-ot.

Az európai trendek két jól elkülönülő fő irányvonalat követnek. Az egyik a „kemény kéz", avagy a „law and order" politikája; a másik pedig a szabadságvesztés végső megoldásként, avagy „ultima ratio" jellegét követő irányvonal. Mindezekre figyelemmel a fejlett államok úgynevezett kettős nyomsávú büntetőpolitikát alkalmaznak. Megkülönböztetik a kisebb súlyú és a súlyosabb bűncselekményeket, és azok elkövetőit, illetve e cselekményekre adott válaszokat. Így rendkívül differenciált intézményhálózattal rendelkeznek a csizmatáboroktól a maximális biztonságú (ún. supermax) intézetekig. E differenciáltságnak megfelelő a rezsimrendszer is, melynek kialakítása a büntetés-végrehajtás feladata. Nyitott, félig nyitott és zárt intézetek sora működik, melyekben az átjárhatóság gyakori és megoldott.[12]

5. A büntetés-végrehajtás működésének jogi szabályozása

Magyarország a bűnözés elleni küzdelem keretében igyekszik vizsgálni és feltárni annak okait, és megtalálni a megfelelő megoldásokat a kiküszöbölésük érdekében. Ennek során egyre hangsúlyosabb figyelmet fordítanak a szankció végrehajtásának tágabb értelemben betöltött szerepére, belátva azt, hogy minden büntetés vagy büntetőjogi intézkedés hatékonysága nagymértékben függ a büntetés-végrehajtási szervek tevékenységének színvonalától is. Hiszen „mit ér a nyomozás vagy a tárgyalás által esetleg kiváltott morénói pszichodráma, ha nem részesül további társadalmi szempontból pozitív ráhatásban az elítélt a büntetés végrehajtása alatt, ha nem kap segítséget szabadulása után a társadalomba visszailleszkedéshez."[13]

A büntető anyagi és eljárási jog mellett a büntetés-végrehajtási jog (továbbiakban: bv. jog) mintegy harmadik pillérként felöleli valamennyi, a büntetőtörvénykönyvben meghatározott büntetés és intézkedés végrehajtásának szabályait. A bv. jog jogforrásai rendszerének sajátossága, hogy nem egyetlen jogág területén helyezkedik el, hanem a nemzetközi jog, a büntetőjog, büntető-eljárási jog, közigazgatási jog és számos más jogág berkeiben is található részszabályozás.

A jelenlegi büntetés-végrehajtási jog egy átmeneti időszakot él éppen. Ugyanis a (még) hatályos jogforrásainkat 2015. január 1. napjával felváltja a büntetés-végrehajtás régóta

[12] Lásd Tari: i. m.
[13] Lásd Vókói. m. : 12.

áhított és várt új Kódexe, a 2013 évi CCXL. törvény, a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról.

Az új bv. Kódex létrejöttének célja és alapja a hatékonyabb, jobb, az új kihívásoknak megfelelőbb, eredményesebb megoldások megteremtése. Ez a folyamat tehát átlépi a korábban kijelölt határokat, új megközelítést és szemléletmódot vezet be a hazai büntetés-végrehajtásba. Indokolt volt ez a váltás, hiszen a társadalmi változások, az arra választ adó büntetőpolitika az új büntetőtörvénykönyv megalkotásával, valamint a büntetés-végrehajtási szervezet szakmai meggyőződéséből fakadó szándék aktuálissá tette – a büntetések és intézkedések elavult jogi szabályozása helyett – egy új, tartalmát, szabályozási elveit és irányait tekintve modern büntetés-végrehajtási kódex megalkotását.

Időszerű is volt ez a váltás, hiszen az említett változások mellett az elmúlt években a hazai büntetés-végrehajtás a nemzetközi kötelezettségvállalások és ajánlások tekintetében adós maradt, elsősorban a túlzsúfoltság kérdésének kezelésében.

Az új szabályozás indokai tehát, hogy egy demokratikus jogállamban alapvető fontosságú törvényi szinten szabályozni azokat a jogkövetkezményeket és végrehajtásukat, amelyek a személyi szabadság jogszerű elvonásával vagy korlátozásával járnak, valamint, hogy egy új büntetőtörvénykönyv mint „kabát" feltételez egy új, modern és végrehajtható büntetés-végrehajtási törvényt mint „gombot. Továbbá, hogy a hazai realitásokkal számolva az Emberi Jogok Európai Bíróságának és a Kínzás Megelőzési Bizottságnak a döntései, észrevételei felhívták a figyelmet a hiányosságainkra; valamint az elítéltek reintegrációs segítését új alapokra kellett helyezni az aktív és személyes szerepvállalásuk fényében. A fentiek mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy átértelmezzük a szabadságvesztés célját, feladatát, eredményességét.

5.1 Jelenlegi (még) hatályos szabályozás

A büntetés-végrehajtási jog a büntetések, a büntetőjogi intézkedések, a büntetőeljárási törvényben felsorolt szabadságkorlátozó kényszerintézkedések végrehajtását, annak előkészítését és megkezdését, a végrehajtáshoz kapcsolódó járulékos feladatokat, a végrehajtásban közreműködő szervek és személyek feladatait, a végrehajtás hatálya alatt álló személy jogi helyzetét (jogait és kötelezettségeit), társadalomba való visszavezetésének, illetve beilleszkedésének módszereit, a jogok és kötelezettségek érvényesítésének módját szabályozza. Mint látható tehát a büntetés-végrehajtási jog nem korlátozódik csupán a szabadságvesztés-büntetés szabályozására, annál sokkal komplexebb és a büntetőtörvénykönyvben meghatározott valamennyi szankció végrehajtásának módjával és eljárásával foglalkozik. Mégis a bv. jog leglényegesebb eleme maga a szabadságvesztés-büntetés. Ezen a területen pedig a jelenleg (még) hatályos főbb hazai jogforrásaink közül kiemelni szükséges az 1979. évi 11. törvényerejű rendeletet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról, valamint a 6/1996. (VII.12) IM rendeletet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól. A számos csatlakozó és kiegészítő rendeletek mellett a közjogi szabályozó eszközök közül a normatív utasítások: országos parancsnoki intézkedések, utasítások is meghatározzák a bv. szervezet működését, tevékenységét.

A bevezető részt követően már szóltunk arról, hogy a bv. szervezet feladatai szakfeladatokra és kapcsolt szakfeladatokra tagozódnak. A szakfeladatok köre öt elkülönülő csoportra bontható: biztonsági, nevelési, nyilvántartási, foglalkoztatási, valamint egészségügyi feladatokra. Ezekből a szakfeladatokból a szabadságvesztés-büntetés szempontjából leglényegesebb két elem: a biztonság és nevelés kérdéskörei.

A biztonság mindig is a büntetés-végrehajtási szervezet és intézetek legfontosabb prioritása lesz. Biztonság nélkül nincs börtön. A *bv. biztonsági szakfeladatával* szemben támasztott elvárás azonban kettős. Egyrészt a biztonsági rendszernek olyan biztonsági állapotot kell fenntartani, amely lehetővé teszi a büntetés-végrehajtás jogszabályokban meghatározott feladatainak biztonságos körülmények közötti ellátását, valamint garantálja az abban közreműködő vagy résztvevő személyek életét, testi épségét, személyi szabadságát. Másrészről biztosítania kell a fogvatartottak őrzését, felügyeletét, ellenőrzését, illetve a bv. objektumainak őrzését, védelmét, továbbá óvja az anyagi javak sérthetetlenségét. Ebben az állapotban a társadalom, a személyzet, a fogvatartottak, illetve a büntetés-végrehajtás javai, azok állapota, épsége nincs veszélyben, illetve a veszély megelőzésére, elhárítására előre kidolgozott és begyakorolt eljárások, módszerek állnak rendelkezésre, melyekhez a szükséges élő erő, tudás és anyagi háttér is biztosított. A bv. biztonsági tevékenységét az azt alkotó elemek és feltételek jellemzőinek figyelembevételével a hatályos jogszabályaink értelmében két típusra lehet bontani: dinamikus és statikus biztonságra.[14]

A *dinamikus biztonság* azokat az elemeket foglalja magában, amelyek a fogvatartottak személyiségének, viselkedésének, társas viszonyainak megismerésén, befolyásolásán és életminőségük alakításán alapulnak. A fogvatartottak kontrolljának leghatékonyabb eszköze az emberi kapcsolatokon, a kommunikáción alapul. Ennek alapfeltétele a kommunikációs készségek megfelelő színvonala, valamint a személyzet közvetlen vagy közvetett jelenléte. A *statikus biztonság* ezzel szemben mindazon tevékenységek, eljárások és eszközök összessége, amelyek a fogvatartottak a biztonságra veszélyes cselekményeinek fizikai megakadályozására, megszüntetésére vonatkoznak. A biztonsági rendszer alkalmazásával a bv. szerv biztonsága fenntartható, illetve helyreállítható. Azon eljárások, tevékenységek, módszerek és eszközök összessége, amelyek együttes alkalmazásával észlelhetők, megelőzhetők, csökkenthetők vagy/és megszüntethetők a biztonságot veszélyeztető tényezők. A jelenlegi gazdasági környezetben a dinamikus biztonsági elemek alkalmazása egyre inkább előtérbe kerül és hosszú távon a biztonsági elvárások maradéktalan teljesülését is egyre hatékonyabban szolgálja.[15]

A bv. nevelés vagy ahogyan az új Bv. Kódex megfogalmazza: a reintegráció a szabadságvesztés-büntetés másik legfontosabb eleme. Mind a hatályos, mind pedig a leendő hatályos kódexünk értelmében a büntetések és intézkedések végrehajtásának rendjét úgy kell kialakítani, hogy a joghátrány és megelőzésen túl elősegítse a hatékony reintegrációt.

[14] A büntetés-végrehajtási szervezet tansegédlete a büntetés-végrehajtási vezetők továbbképzéséhez. BVOP, Budapest, 2013. 111. (továbbiakban: BVOP tansegédlet)

[15] Lásd BVOP tansegédlet… i. m.. 111.

Az 1979. évi törvényerejű rendeletünk értelmében a szabadságvesztés végrehajtásának feladata, hogy fenntartsa az elítélt önbecsülését, fejlessze felelősségérzetét és ezzel elősegítse, hogy felkészüljön a szabadulás utáni, a társadalom elvárásainak megfelelő önálló életre. Az új Bv. Kódex e feladatokat kiegészíti a jogkövető magatartás kialakításának kötelezettségével is. Cél tehát, hogy a nevelési szakfeladatok ellátása során ne csak az eredményes reintegráción munkálkodjunk, hanem kialakítsunk az elítéltben egy olyan mentalitást, amely a jogkövető magatartás kialakulásához és rögzüléséhez is vezet. Ez tehát a bv. nevelés feladata és ennek a feladatnak a végrehajtása érdekében fel kell használni a szükséges gyógyító, oktató, erkölcsi és szellemi erőforrásokat, továbbá biztosítani kell a rendszeres munkavégzés feltételeit.[16] Ugyanakkor a nevelő és fogvatartott közötti emberi kapcsolat kialakítása az egyik legnagyobb érték.[17] Ez igaz a magyar bv. nevelésre is, hiszen elsődleges feladatunk a szabadulásra történő felkészítés során (amely az egész büntetési idő alatt tart), a felelős és segítő közreműködés, azaz a hatékony reintegráció megteremtése. A nevelési eljárások ennek érdekében három területre koncentrálnak: elsősorban az elítéltek életviszonyaira, cselekvésük szabályozására, valamint értékrendszerük megváltoztatására.

A magyar büntetés-végrehajtás nevelésének egyik alappillére a munkavégzés biztosítása. A munka rendszeressége normakövetésre késztet, amely segíti a fogvatartott szabadulás utáni visszailleszkedését. Éppen ezért a hazai bv. szervezet törekszik arra, hogy valamennyi munkaképes fogvatartott számára társadalmilag hasznos, a munkaerőpiacon megjeleníthető munkát biztosítson, és amennyire lehetséges, ez a munka olyan legyen, hogy fenntartsa, növelje a fogvatartottak szellemi és fizikai képességeit. A hazai fogvatartotti munkáltatást a bv. gazdasági társaságai biztosítják. Ezeknek a szervezeteknek a célja a fogvatartotti munkáltatás biztosítása mellett a belső ellátás rendszerének fejlesztésével a büntetés-végrehajtási szervezet teljes önellátásának megvalósítása. A büntetés-végrehajtási szervezet „állami, fegyveres" jellegéből adódóan az ilyen célra alapított gazdálkodó szervezetek kizárólagos állami tulajdonban vannak, jelenleg összesen 12 ilyen gazdasági társaság (kft.) működik. Jellemzőjük a kis területen, nagy létszámú betanított munkás foglalkoztatása, tevékenységeiket pedig alapvetően három irányba hasznosítják: saját felhasználású termékek előállítására, kooperációs termékek előállítására, valamint bérmunkára.

A foglalkoztatási, nyilvántartási és egészségügyi feladatok a jogszabályokban meghatározottak szerint zajlanak. Bv. foglalkoztatás alatt mindazokat a tevékenységeket, programokat értjük, amelyeket a bv. szervezet egyéni vagy csoportos formában, a kezelés, fejlesztés, szabadulásra való felkészítés érdekében, szervezett keretek között biztosít az elítéltek részére. Ez a fogvatartottakkal kapcsolatos fejlesztő tevékenység legmarkánsabb és egyben a legtöbb szakmai felvértezettséget igénylő szakasza. A nyílvántartási szakfeladatokat a bv. intézetekben számos egymás mellett működő szakterület összehangolt tevékenysége során hajtják végre eredményesen. A büntető igazságszolgáltatási rendszer

[16] Lásd BVOP tansegédlet… i. m.. 112.

[17] Ruzsonyi Péter: A skandináv országok büntetés-végrehajtási rendszerének elemzése. In: *Börtönügyi Szemle,* 2011/1. 15.

részeseként ezen feladatok legtöbbször más hatóságok döntésein, rendelkezésein alapulnak, így a társszervekkel való együttműködés, az információ-áramlás létfontosságú. A nyilvántartási szakterület emellett biztosítja a bűnügyi nyilvántartás, nevelési, biztonsági feladatok hatékony rögzítését, nyilvántartását, illetve a biometrikus (fénykép) adatok kezelését is. Az egészségügyi szakfeladatok pedig a fogvatartottak járó- és fekvőbeteg ellátására, munkaegészségügyi ellátására, kórházi szakrendelések biztosítására, alap- és fogászati ellátásokra, gyógyszer és egyéb gyógyászati segédeszközök biztosítására vonatkoznak.

Amint azt már a szervezeti bemutatásnál említettük, a hatályos jogforrások keretében a büntetés-végrehajtáshoz szorosan kapcsolódó és kiemelt jelentőségű a végrehajtás törvényes működésének külső, azaz garanciális kontrollja. Ennek megfelelően a bv. garanciarendszere vagy külső kontrollrendszere egy összetett, széleskörű monitorozó hatáskört lát el, ugyanis a végrehajtási tevékenységet irányító, vezető és ebből fakadó ellenőrzésen túlmenően ide tartozik az ügyészi törvényességi felügyelet, a bírósághoz fordulás lehetősége, a társadalmi ellenőrzés és az elítéltnek az ombudsmanhoz, valamint a nemzetközi szervezetekhez fordulás joga is. A büntetés-végrehajtás törvényességének fontossága kérdésében a világon mindenhol egyetértés van. Ez a törvényesség felügyeleti szempontból két oldalról közelíthető meg: egyrészről érvényt kell szerezni a fogvatartotti jogoknak azért, hogy ebben a sajátságos helyzetben ne érje őket több hátrány, mint amennyit a törvény és ítélet részükre meghatározott, másrészről viszont gondoskodni kell a társadalom védelméről is, azáltal, hogy a kiszabott büntetés végrehajtása megtörténjen.

6. Az új Bv. Kódex által vetített jövőkép

Lényegét tekintve a rendszerváltás óta várat magára a büntetés-végrehajtási jogterület átfogó felülvizsgálata. Bár 1993-ban sor került egy novelláris módosításra, amely az 1979. évi 11. tvr-ben megfogalmazottak szempontjából, illetve a demokratikus intézményrendszernek megfelelő átalakítást jelentett, nem hozott azonban lényegi szakmai megújulást és nem volt teljes körű sem. 2013 nyarán hatályba lépett az új Btk., ennek kapcsán sürgősen időszerűvé vált egy új büntetés-végrehajtási törvény megalkotása is. Így annak érdekében, hogy a büntetés-végrehajtási szabályozás korszerű, az európai uniós tagságunkból eredő és nemzetközi megállapodásokban vállalt kötelezettségeinknek megfelelő, a jogtudomány és a joggyakorlat eredményeit hasznosító törvénymű szülessen és a büntetőjogágban bekövetkezett változásokat koherens módon megjelenítse, a Kormány a 1415/2013. (VII.) Kormányhatározat megalkotásával elrendelte az új büntetés-végrehajtási kódex megalkotását. A szoros határidőket meghatározó Kormányhatározat elvárásainak értelmében 2013 szeptemberében már kész szakmai koncepció és tervezet került az illetékes minisztérium asztalára, melyet rövid egyeztetést követően 2013 decemberében a Magyar Országgyűlés elfogadott, és a 2013. évi CCXL. törvényként 2015. január 1. napján[18] rendelt hatályba lépni.

[18] Az új Kódex egyes rendelkezései 2016. január 1. napján lépnek hatályba.

Az új kódex több tekintetben is új alapokra kívánja helyezni a büntetés-végrehajtást. Hiánypótló a bv. jogviszony fogalmának bevezetése, hiánypótló a bíróság és az ügyész feladatainak átlátható, rendszerezett és részletes szabályozása is, valamint a Kódex külön részletezi a szabadságvesztés-büntetés alapelveit, kijelöli a végrehajtás fő irányvonalát azáltal, hogy a fogvatartott egyéni aktivitását helyezi középpontba. Központi szerepet kap tehát az egyéniesítés és a jogkövető magatartás kialakítása.

A jelenleg (még) hatályos szabályzókhoz hasonló kereteket hagyott rendszertanilag az új Bv. Kódex is. A jövőt tekintve a bv. munkája változatlan marad abból a szempontból, hogy klasszikus feladata az ítéletben foglalt joghátrány maradéktalan, jogszerű és szakszerű végrehajtása a törvényes keretek között. Ugyanakkor bár szintén régi feladatunk az elítéltek reintegrációja, a szabadulás utáni sikeres társadalmi visszailleszkedés esélyének növelése, ezen feladat ellátására új eszközök, módszerek állnak majd rendelkezésünkre. E két szorosan összefüggő, klasszikus, de újszerű feladat-megközelítés mentén működő tevékenység elvégzése és a siker záloga nagyon sok összetevőtől függ. Az említett biztonság-reintegráció kettős nyomvonal érvényesülése, érvényesítése a jövőben is a büntetés-végrehajtás alapját és kiindulópontját jelenti.

A Kódex újdonságai tekintetében, valamint a jövőt kémlelve a legfontosabb nóvumokat két csoportra bonthatjuk. Egyrészről a dogmatikai, elméleti és ezáltal a törvény és szakma szellemiségét erősítő elemek némelyikét emelnénk ki, másrészről a gyakorlati, mindennapi szakmai munka új eszközeit, módszereit vesszük górcső alá azok hatékonysága szempontjából.

A Kódex meghatározza a büntetés-végrehajtási jogviszony fogalmát. Rendkívül fontos egy ilyen definíció megalkotása, hiszen a végrehajtás szabályai és jellege is ehhez kapcsolódik majd, innen indul ki. Ugyanígy kerül átgondolásra a szabadságvesztés célja is. „A szabadságvesztés céljáról való új gondolkodásmóddal azt kívánjuk elérni, hogy olyan reintegrációs programok valósuljanak meg, amelyek arra ösztönzik az elítéltet, hogy aktívan vegyen részt ezeken, felismerve, hogy a társadalomba való visszailleszkedésének ez az első és megkerülhetetlen állomása."[19] A Kódex a dogmatikai alapvetések tisztázása mellett kiemelt figyelmet fordít a fogvatartottak sajátos igényeihez igazodó osztályozási és kezelési rendszerek, rezsimek, csoportok kialakítására. Mindezek célja az egyéniesítés és progresszivitás.

Évtizedek óta éri a bv. szervezetet az a vád, hogy nem működtet olyan szakmai mechanizmusokat, amelyek alapján hatékonysága mérhetővé válna.

Ennek megváltoztatására a bv. szervezet kialakított egy olyan munkamódszert, amely lehetőséget ad a visszaesővé válás prognosztizálására. Mindezek jegyében az új Kódex legnagyobb újítása a Kockázat Elemzési és Kezelési Rendszer (KEKR) kialakítása és működtetése. Az elítéltek reintegrációs hajlandóságának mérésével és az ebből nyert információk alapján történő végrehajtással a bűnmegelőzés eszközei a bv. intézetekben is megjelennek. Az új Kódex nyomatékosítja, hogy az integrációs elvnek az egész

[19] Schmehl János: Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei. In: *Börtönügyi Szemle,* 2013/4. 18.

büntetés-végrehajtási időtartamot át kell hatnia, minden elítéltre ki kell terjeszteni és nem csupán az elbocsátás előtti időszakra kell korlátozódnia. A KEKR rendszer lényege pontosan ott mutatkozik majd meg, hogy olyan adatokat szolgáltat, amelyek alapján felmérhető, hogy a szabadságvesztését megkezdő fogvatartott milyen visszaesési kockázattal jellemezhető, milyen reintegrációs hajlandósága van és ez milyen módszerekkel, eszközökkel befolyásolható. Vagyis a KEKR rendszer az egyénre koncentrálva alakítja ki hatásmechanizmusát.

A KEKR rendszer megállapításai önmagukban még nem eredményeznek reintegrációt, ezért rendkívül fontos – és az új Kódex erre jogalapot is teremt – hogy a büntetés-végrehajtás egy kellőképpen strukturált és differenciált rezsimrendszert alakítson ki, amelynek egyes elemei biztosítják az elítélt személyiségéhez mért és a KEKR rendszer által megállapított reintegrációs programot. Ennek az új diagnosztikai és kezelési rendszernek a bevezetése megkövetelte egy új, speciális célkitűzésű intézet létrehozását is, amelynek feladata a 18 hónapot meghaladó szabadságvesztésre ítéltek diagnosztizálása, az őket befogadó intézet kijelölése, az elítélt bv. kockázati csoportba sorolása, a feltárt szükségletekhez igazított kezelési igény meghatározása, valamint a reintegrációs programjuk kidolgozása az ítéletben meghatározott végrehajtási fokozaton belül. Ez a kategorizálás az elítéltek megfigyelését, kapcsolódó iratok elemzését, a fogvatartott szakterület-specifikus szempontból történő kivizsgálását és azt követő véleményalkotást foglalja magába. Ezen intézet a Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet (KKMI) nevet viseli és 2016. január 1. napján kezdi meg működését. Rendkívüli szerepet szán a Kódex a KKMI-nek egyéb szabadságvesztés során felmerülő döntések keretében is. Így például a feltételes szabadságra bocsátás esetén itt végzik majd el az elítélt kockázatelemzését. Szintén tevékenysége jellegéből adódóan a KKMI koncentráltan jut majd olyan információkhoz, amelyek mind a bűnmegelőzésben, mind pedig a reintegrációs munkában értékes adatokat jelentenek.[20]

A Kódex reintegráció keretében eszközölt további fontos változtatása a jutalmazás és fegyelmezés rendszerének átalakítása. Az új törvény sokkal strukturáltabban és széles körben ad lehetőséget az egyén magatartásához igazodó, legmegfelelőbb jutalmazási vagy fegyelmezési eszköz alkalmazására. A jutalmak körébe bevonva például olyan lehetőségeket is, amelyek fogvatartotti körökben rendkívül fontosak, de azok a mindennapokban nem, vagy csak korlátozott mértékben, illetve díjazás ellenében vehetők igénybe: például konditerem használata. Elképzelhetetlen számunkra, micsoda jelentőséggel bír egy ilyen jutalom (díjmentes konditerem-használat) egy elítélt vagy előzetesen letartóztatott számára. Ugyanakkor a törvény a fegyelmezési rendszert is szélesítette, lehetővé téve a célorientált és megfelelő mértékű fegyelmi fenyítés kiszabását.

Mindenki számára ismert az úgynevezett karcerizációs hatás, azaz a bebörtönzés káros hatása az emberi személyiségre. Ennek csökkentése érdekében az új Kódex bővítette és a különböző rezsimcsoportokhoz kapcsolta a fogvatartottak kommunikációs lehetőségeit is. Az új kommunikációs módszerek, illetve a kapcsolattartás gyakorisága

[20] Lásd Schmehl i. m.

a fogvatartott magatartásához idomult rezsimszabályokhoz igazodik, így az együttműködő, normakövető és magas reintegrációs hajlandóságot mutató elítélt esetében szinte a mindennapi külső (hozzátartozói) kapcsolattartási forma valamelyike is biztosítható.

Egy új törvény alkalmazhatósága nagyon sok esetben attól is függ, hogy a szervezet, amiről az rendelkezik, milyen infrastruktúrával bír. A magyar büntetés-végrehajtási intézetek ugyanazzal a globális problémával küzdenek, mint legtöbb külföldi társuk: túlzsúfoltsággal. Az új Bv. Kódex fókuszában a férőhelybővítés is áll. Hiszen egy 145%-os telítettségi mutatóval rendelkező országban, ahol 12.600 férőhelyre 18 ezer feletti létszámú fogvatartott elhelyezése szükséges, nem csak az a kérdés, hogy hogyan lehet őket eredményesen, sikeresen reintegrálni, hanem hogy hová lehet őket este lefektetni. Az új Bv. Kódex számol ezzel a kihívással, annak anyagi vonzatával. Egy ilyen törvény nemcsak a szervezet gazdasági területét állítja kihívás elé, hanem a szakmai területeket is, hiszen olyan technikákat, módszereket kell találni, amelyek biztosítják a költségvetési ráfordítási igény és a költségvetés teherbíró képessége egyensúlyát, valamint a korszerű, eredményes szakmai feladatellátás optimális működtetését.[21]

Összefoglalás

A magyar büntetés-végrehajtás fordulóponthoz érkezett. Több mint 150 évre visszatekintő, modern értelemben vett börtönügyünk legfontosabb állomásához érkezett. A társadalmi változások, az arra választ adó büntetőpolitika, a nemzetközi kötelezettségvállalásból és azok által megfogalmazott ajánlásokból kiindulva, de a pragmatizmus talaján maradva egy egységes szemléletű és modern eszközrendszerrel felszerelt határozott célt kijelölő, mérhető eredményességgel bíró büntetés-végrehajtás korszaka jött el. Ha tendenciákról és alapvetésekről kell beszélni a büntetés-végrehajtás területén, ez az az a pillanat, amikor a múltunk hagyományai, az európaiságunk és nemzetköziségünk terhei és a jövő reményteli megvalósulása egy pontban összpontosul. Kétségtelen tehát, hogy a történelmi múlt, a hatályos – bár közel 35 éves – normarendszer, a nemzetközi elvárások és kötelezettségek, az elmúlt évek átfogó igazságügyi reformja és számos büntetés-végrehajtási gyakorlati és a hétköznapi munka során felmerülő szakmai igény alapján egy új korszak küszöbén állunk, egy modern büntetés-végrehajtási korszak küszöbén.

Összefoglaló kérdések

1. Melyek a legjelentősebb nemzetközi szervezetek és egyezmények, amelyek befolyásolják a büntetés-végrehajtás szabályozásának alakulását?
2. Melyek a legjelentősebb nóvumai az új Bv. Kódexnek?

[21] Varga Valéria: Gazdasági kihívások az új bv kódex vonatkozásában. In: *Börtönügyi Szemle,* 2013/3. 25.

3. Milyen eszközök és módszerek segítenek a fogvatartotti reintegráció sikerességében ma és melyek lesznek ezek az új Kódex hatályba lépését követően?
4. Mi a bv. szervezet legjelentősebb kihívása az új törvény végrehajtása során?

Felhasznált jogszabályok

1995. évi CVII. törvény a büntetés-végrehajtási szervezetről

21/1997 (VII. 8) IM. rendelet a büntetés-végrehajtási szervezet Szolgálati Szabályzatáról 2. §

2012. évi C. tv a Büntető Törvénykönyvről

Felhasznált irodalom

A büntetés-végrehajtási szervezet tansegédlete a büntetés-végrehajtási vezetők továbbképzéséhez. BVOP, Budapest,2013.

Csernyánszky Lajos – Horváth Lajos – Heylmann Katalin – Kabódi Csaba – Lőrincz József – Nagy István – Pallo József: *Büntetés-végrehajtási jog – Büntetés-végrehajtási rendszerek.* Rejtjel Kiadó, Budapest 2007.

Felelősen, felkészülten – a büntetés-végrehajtási szervezet fejlesztési programja. 2008–2012. BVOP, Budapest,2008.

Kabodi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstani alapfogalmak.* Rejtjel, Budapest, 2005.

Ruzsonyi Péter: *A skandináv országok büntetés-végrehajtási rendszerének elemzése.* Börtönügyi Szemle, 2011/1. 1–19.

Schmehl János: *Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei.* Börtönügyi Szemle 2013/4. 18–21.

Tari Ferenc: *A büntetés-végrehajtás fejlődése*. In: *Büntetés-végrehajtási igazgatás*. Szerk. Ruzsonyi Péter . Rendészeti Szakvizsga Bizottság, Adyliget, 2012.

Varga Valéria: *Gazdasági kihívások az új bv.* kódex vonatkozásában. Börtönügyi Szemle, 2013/3. 22–27.

Vókó György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004.

Hautzinger Zoltán

A külföldiekre vonatkozó büntetőjogi rendelkezések rendszere

„A ki Rómában van, annak római szokások szerint kell élnie."
(Werbőczi István: Nemes Magyarország szokásjogának hármaskönyve)

1. Bevezetés

Magyarország Alaptörvénye az Alapvetések körében, generálklauzulaként határozza meg, hogy az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek.[1] Az egyes szerzők által alkotmán-magnak is nevezett[2] szabályra épülnek az Alaptörvény egyéb jogalkotási szabályai és a jogalkotási törvény. E rendelkezés szerint a Magyarországon hatályos jogi normákat mindenkinek ismernie kell, hiszen csak ennek következményeként kényszeríthetők ki az egyes jogi rendelkezések. Ebből pedig további két követelmény fogalmazható meg. Egyfelől a magyar jogszabályokat mindenki számára megismerhetővé kell tenni, másfelől biztosítani kell annak elvét is, hogy az általánosan érvényesülő jogszabályok mindenkire egyformán legyenek kötelezőek (jogegyenlőség klauzulája). Csak ezeknek az elveknek az egységes érvényesülésével várható el bárkitől is – honos vagy nem honos személytől –, hogy magatartásuk jogkövető legyen.

A jog általánosan kötelező ereje mutatkozik meg a büntetőjogi szabályok területi hatályában is. Az új Büntető Törvénykönyv – a korábbi kódexekhez hasonlóan – úgy rendelkezik, hogy a magyar büntetőtörvényt kell alkalmazni a belföldön, illetve a Magyarország területén kívül tartózkodó magyar felségjelű úszólétesítményen vagy magyar felségjelű légi járművön elkövetett bűncselekményre.[3] A területi elv (principium territoriale) értelmében tehát az állam büntetőjogának hatálya azon a földrajzi területen alkalmazható, tekintet nélkül az elkövető állampolgárságára, ahol az az állami főhatalmat gyakorolja. A Magyarország határain túlra „kiterjesztett" területi hatály alkalmazása ugyanakkor relatív, kizárólag csak olyan bűncselekmények vonatkozásában érvényesíthető, amelyek magyar úszólétesítményen vagy légi járművön valósultak meg, az ilyen jármű országon kívüli tartózkodási helyétől függetlenül.[4] Ezt erősítik meg a hazai bün-

1 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) R) cikk (2) bek.
2 Patyi András – Varga Zs. András: Általános közigazgatási jog (az Alaptörvény rendszerében). Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2012. 95.
3 Vö: A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Új Btk) 3. § (1) a)-b) pont
4 Blaskó Béla: *Magyar Büntetőjog Általános Rész.* Rejtjel Kiadó, Budapest–Debrecen, 2013. 134.

tető eljárásjogi szabályok is, miszerint a magyar büntető joghatóság alá tartozó ügyekben az eljárást a büntetőeljárásról szóló törvény szerint kell lefolytatni.[5]

A fenti, a magyarországi jogalkotásában és jogalkalmazásában alapvető zsinórmértéknek tekinthető szabályok elvi éllel szögezik le, hogy a magyar állampolgárok mellett a hazánkba érkező vagy itt tartózkodó, az országgal állampolgársági kötelékben nem álló személyeknek (idegeneknek) is be kell tartaniuk a jogszabályokat és tartózkodniuk kell minden olyan cselekménytől, amely a magyar büntetőtörvény szerint büntetendő. Az idegenek személyi körének magyar joghatósága alá vonására ugyanakkor a magyar büntetőjogi szabályozásnak és jogalkalmazásnak is tekintettel kell lennie, hiszen olyan sajátos személyi körről van szó, amely egyfelől más társadalmi, vallási és családi környezetből és kultúrából származik, másfelől részvétele a magyar jogalkalmazásban – már csak a nyelvismeret teljes vagy viszonylagos hiánya miatt is – eleve hatósági támogatást igényel. E tanulmány elsődleges feladata csokorba gyűjteni és rendszerezni mindazokat a büntetőjogi (ezen belül büntető anyagi, eljárás- és végrehajtási jogi) rendelkezéseket, amelyek a nem magyar honos személyekre vonatkoznak.

2. Az idegenekre vonatkozó büntető anyagi jogi szabályozás

2.1 Történeti visszatekintés

Bár, a nem honos személyekre vonatkozó magyar jogi szabályozás (összefoglaló kifejezéssel élve: idegenjog) történeti gyökerei egészen az államalapításig visszanyúlnak, azok tartalma vagy a letelepedés egyes feltételeit határozták meg, vagy rendészeti normáknak voltak tekinthetők. Az idegenek magyar joghatósága alá vonásának történeti adalékaként meglepően türelmes megoldásáról olvashatunk Werbőczi István Hármaskönyvében, amelynek második része, ötödik címe arra a kérdésre, hogy a rendeletek és statútumok kit kötelezzenek, az alábbi választ adja:

„1. § Azután köteleznek mindenkit, a ki fejedelem joghatóságának alá van vetve.

2. § És nem csak ezeket, hanem mindazokat az idegeneket is, a kik ebben az országban tartózkodnak.

3. § De ha a közönséges rendelkezés valamely büntetést vagy hátrányt célozna, akkor az idegeneknek három havi időt adnak, a mely idő reájuk nézve a statutumok kihirdetését pótolja. Példának okáért, ha az volna elhatározva és elrendelve, hogy e bécsi vagy boroszlói, avagy más idegen se merészeljen feje és minden javai elvesztésének terhe alatt árúczikkeivel az ezen országban tartani szokott vásárokra jönni vagy az országból juhokat, ökröket és lovakat nyájanként kivinni és kihajtani, akkor a három hónap időközben az ilyen idegent, még ha tetten kapnák is, jogosan sem halállal büntetni, sem vagyonától megfosztani nem lehet, mivel őt a statutumok nem tudása és ki nem hirdetése menti.

[5] A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) 11. § (2) bek.

4. § De csakis egy hónap illeti meg az idegent akkor, ha nem büntetésre vagy hátrányra céloz, hanem valaki jogának vagy az itéletének orvoslására, avagy a perlekedés módjára tartozik.

5. § A bentlakókra nézve pedig bárminő rendűek, méltóságúak és rangúak legyenek, a statumok közzé tételének ideje elégséges. És ilyen módon sem a belföldiek, sem az idegenek magukat nem menthetik, mert: „a ki Rómában van, annak római szokások szerint kell élnie."

A fenti rendelkezések a korábbi, főleg tiltó vagy korlátozó idegenjogi normák egyfajta továbbfejlesztésének tekinthetők. A Tripartitumot megelőző szabályok ugyanis hallgattak arról, hogy az országban érvényesülő anyagi és eljárásjogot a jövevények milyen módon és hogyan ismerhették meg. Bár a jog nem ismerése már ebben az időszakban sem számíthatott felelősséget kizáró tényezőnek, a külföldiek számára a Hármaskönyv megengedte, hogy bizonyos (hátrányt okozó, illetve eljárásjogi) normák megismerésére a külföldi elegendő idővel rendelkezzen.[6]

A hármaskönyvi szabályozástól eltekintve azonban meg kell állapítani, hogy a Corpus Jurisban az első magyar büntetőtörvény elfogadásáig az egyes, idegeneket érintő jogszabályok tényállásszerű büntetőrendelkezést nem tartalmaztak, így az első külföldiekre vonatkozó büntetőjogi normák megjelenése is a Csemegi Kódex elfogadására datálható. Ez, azon túl, hogy tiszteletben tartotta azt az általános elvet, hogy a külföldi személyek büntetőjogi felelőssége általában megegyezik a magyar honosokéval, számba vette mindazokat – nem mellesleg napjainkig meglévő – a kritériumokat is, amelyek a külföldiekre vonatkozó sajátos, büntetőjogi szabályokat tartalmazták. Ilyen volt például, hogy a külföldiek nem voltak föltételes szabadságra bocsáthatók, avagy „*külföldiek bűntett miatt, a törvény különös részében meghatározott büntetésen fölül, az országból való kiutasításra is ítélhetők, és a visszatéréstől is örökre vagy határozott időre eltilthatók.*"[7] E törvényhely egyszerre szabályozta a kiutasítást és a visszatérés tilalmát, amelyet csak külföldivel (nem magyar állampolgárságú) személlyel szemben és bűntett miatt lehetett határozott vagy határozatlan időre kiszabni. Maga a Csemegi Kódex egyébként egyedül a magyar állampolgár fogalmát adta meg azzal, hogy ebbe a körbe mindazok értetnek, akik a magyar állam területén honossággal bírnak.[8] A honosságot egy másik, időben korábbi jogszabály, a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk alapján lehetett megítélni. A vonatkozó jogszabályok alapján például – Angyal Pál értelmezése szerint – magyar honosnak minősült a horvát állampolgár, így vele szemben nem volt alkalmazható e büntetés, de az osztrák állampolgár külföldinek számított, így az ki volt utasítható.[9] A kiutasítás intézménye érvényesüléséhez

[6] Hautzinger Zoltán: *A külföldiekre vonatkozó magyar jogi szabályozás fejlődése és története.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest , 2012, 26.

[7] A Magyar Büntető Törvénykönyv a bűntettekről és a vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk (Csemegi Kódex) 64. §

[8] Vö. Csemegi Kódex 6. §

[9] Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Athenaeum, Budapest, 1909. 206.

kapcsolódó szabály volt az is hogy, akit kiutasítottak és az országba való visszatéréstől is eltiltották, amennyiben valamelyik kötelezettségének nem tett eleget, kihágás miatt elzárásra volt ítélhető.[10]

Az állam területéről szóló kiutasítás mellett ebben az időben más jogszabályok értelmében használatos volt a valamely községből való kiutasítás (mai szóhasználattal élve kitiltás), és az elítéltnek ún. illetőségi helyére való utasítása is, de ezek a szankciók egyfelől csak belföldi személlyel szemben voltak alkalmazhatók, másfelől – ahogy Finkey Ferenc fogalmaz – tisztán közrendészeti intézkedések voltak, ennélfogva mellékbüntetésnek (belebbezésnek) nem voltak tekinthetők.[11]

A kiutasítást ezt követően minden magyar Büntető Törvénykönyv is a kizárólag külföldiekkel szemben kiszabható szankcióként definiálta. A Csemegi Kódexet bő hét évtizeddel később az első szocialista büntetőkódex (Btá.) követte, amely a külföldi kiutasítását úgy szabályozta, hogy *„A Magyar Népköztársaság területéről ki kell utasítani az elkövetőt, ha külföldi állampolgár, és ha az eset összes körülményeit figyelembe véve az országból eltávolítása kívánatos*."[12] A Btá. a kiutasítás időtartamát a végleges mellett konkrét időintervallum megadásával is behatárolta, így annak hatályát a bíróság három és tíz év között határozhatta meg. A törvény szerint *„ebbe az időtartamba csak az az idő számít be, amelyet az elítélt a főbüntetés végrehajtásának befejezése vagy végrehajthatóságának megszűnése után külföldön töltött el*."[13] A Btá. emellett szigorú szabályozásnak volt tekinthető abban az értelemben is, hogy a külföldi a kiutasítása alatt nem térhetett vissza még ideiglenesen sem.

A következő, immár újra egységes, 1961. évi Büntető Törvénykönyv a kiutasítás mellékbüntetésével kapcsolatban a korábbi törvényi szabályozáshoz képest jóval szűkebben, csupán annyit közölt, hogy *„azt az elkövetőt, aki külföldi állampolgár, a Magyar Népköztársaság területéről ki kell utasítani, ha az eset összes körülményeit figyelembe véve eltávolítása az országból kívánatos.*"[14] Ebben az időben külföldinek kellett tekinteni az igazoltan külföldi állampolgárokat, továbbá a kétes és vitás állampolgárokat, valamint a hontalanokat.[15] A hatvanas évek büntetőjoga a kiutasítást nemcsak szabadságvesztés, hanem minden más főbüntetéssel együtt engedte alkalmazni, illetve – a Btá.-val ellentétben – nem szabta meg a kiutasítás tartamát, mivel – ahogy azt a miniszteri indokolás tartalmazta – az országhatár átlépése és a külföldinek az ország területén való tartózkodása egyébként is engedélyhez volt kötve.

[10] A magyar Büntető Törvénykönyv a kihágásokról szóló 1879. évi LX. törvény (Kbtk.) 70. § szerint: „Aki a magyar állam területéről vagy annak egy részéről, vagy valamely vidék, város vagy község területéről a hatóság által jogerejűleg kitiltatott és a tilalom tartama alatt oda, ahonnan kitiltatott, a hatóság engedélye nélkül visszamegy: egy hónapig terjedő elzárással büntetendő."

[11] Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedése, Budapest, 1902. 389.

[12] A Büntető Törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény 46. § (1) bek.

[13] Btá. 46. § (2) bek.

[14] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény 54. §

[15] Vö. A külföldiek be- és kiutazásáról, valamint az ország területén való tartózkodásáról szóló 17/1954. (III. 10.) MT sz. rendelet 1. §

Az 1978. évi Büntető Kódex (régi Btk.) a hatályba lépésekor a kiutasítással – mint továbbra is mellékbüntetéssel – összefüggésben már bővebben úgy rendelkezett, hogy *„azt a nem magyar állampolgár elkövetőt, akinek az országban tartózkodása nem kívánatos, a Magyar Népköztársaság területéről ki kell utasítani. A kiutasított köteles az ország területét elhagyni, és csak külön engedéllyel térhet vissza.”*[16] A külföldi fogalmát ekkor már egy 1966. évi Korm. rendelet határozta meg úgy, hogy *„aki útiokmánya szerint más ország állampolgára vagy hontalan.”*[17] A régi Btk. a kiutasítás korábbi szabályozásaihoz képest azzal a rendelkezéssel bővült, hogy a kiutasított kötelezettségévé tette az ország elhagyását, és visszatérését külön engedélyhez kötötte. Erre azért volt szükség, mert a kódex az ország elhagyása kötelezettség megszegését, avagy az engedély nélküli visszatérést jogellenes belföldi tartózkodásnak minősítette: *„Az a kiutasított külföldi, aki engedély nélkül tartózkodik a Magyar Népköztársaság területén, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”*[18]

A jogellenes belföldi tartózkodás (később beutazási és tartózkodási tilalom megsértése) a régi Btk. hatályosulásától kezdve nemcsak a büntetőügyben mellékbüntetésként kiszabott kiutasítás törvényes érvényesülését védte, hanem a büntetőeljáráson kívül, idegenrendészeti eljárásban alkalmazott kiutasítást is. A deliktum bevezetése tehát a korabeli jogirodalom szerint azért is volt indokolt, mert az egyre inkább nemzetközi jelleget öltő bűnözés elleni védekezés egyik intézményének szerzett hatékonyabb érvényt.[19] Maga a deliktum nem mellesleg a rendészeti bűncselekmények körében kapott helyet, az általa védett jogi tárgy egyes tankönyvek szerint a magyar hatóságok idegenrendészeti tárgyú döntéseinek érvényesüléséhez fűződő társadalmi érdek[20] és ezen keresztül az államigazgatás rendje volt.[21] Más vélemények alapján azonban a bűncselekmény elsősorban az ország területi szuverenitásának védelmét szolgálta azzal, hogy bűntette a belföldön illetéktelenül tartózkodó kiutasított vagy – későbbi megfogalmazás szerint – beutazási és tartózkodási tilalom hatálya alatt álló személyeket.[22]

2.2 A külföldiekre vonatkozó rendelkezések az új Btk.-ban

Bár hazánk európai uniós csatlakozásával mind a kiutasítás, mind a jogellenes belföldi tartózkodás (vagy beutazási és tartózkodási tilalom megsértése) jelentős szövegváltozá-

16 A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (Régi Btk.) 61. §

17 A külföldiek be- és kiutazásáról, valamint az ország területén való tartózkodásáról szóló 24/1966. (IX. 25.) Korm. rendelet 11. § (1) bek.

18 Régi Btk. 214. §

19 *Magyar Büntetőjog. Különös rész.* Szerk. Fonyó Antal. BM Könyvkiadó, Budapest, 1981. 230.

20 Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: *Büntetőjog. Különös rész.* Hvg Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2004. 248. (A hivatkozott tankönyvi fejezetet Sinku Pál írta.)

21 *A Magyar Büntetőjog Különös Része.* Szerk. Nagy Ferenc Korona Kiadó, Budapest, 2004. 328. (A hivatkozott tankönyvi fejezetet Maráz Vilmosné írta.)

22 *Büntetőjog. Különös Rész.* Szerk. Blaskó Béla. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2008. 173. (A hivatkozott tankönyvi részt Schubauer László írta.)

sokon mentek keresztül, jóformán a régi Btk. hatályon kívül helyezéséig megmaradtak a hazai büntetőjogban. A 2013. július 1-jén hatályba lépett büntetőtörvény a kiutasítást újra büntetésként kezeli, de már nem kriminalizálja a Magyarország területéről kiutasított, de külön engedély nélkül tartózkodó külföldieket. A törvény továbbá a külföldiekhez kapcsolódó deliktumként szabályozza a jogellenes tartózkodás elősegítése,[23] a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés[24] és a harmadik országbeli állampolgár jogellenes foglalkoztatása[25] bűncselekményeket.

Mindegyik törvényi rendelkezéssel összefüggésben fontos megjegyezni, hogy azok tekintetében a külföldi meghatározása a korábbi büntetőszabályokhoz képest, Magyarország európai uniós tagállami minősége folytán jelentősen megváltozott. Amíg idegenjogi szempontból korábban elegendő volt a külföldit úgy meghatározni, hogy mindenki annak minősül, aki nem magyar állampolgár, addig a 2004. évi uniós csatlakozást követően már tekintettel kellett lenni arra is, hogy hazánk egy olyan térség tagja lett, ahol a nemzeti honossággal nem rendelkező személyeket alapvetően két nagyobb csoportra, a szabad mozgás jogával rendelkezők körére és az ún. harmadik országbeli állampolgárokra lehet osztani.

Az idegenek ilyen értelemben vett differenciálása pedig azt is jelenti, hogy a korábban hagyományosan külföldiekre vonatkozó büntető anyagi jogi intézmények már nem alkalmazhatók ugyanolyan mértékben minden nem magyar állampolgárra.

2.3 A kiutasítás

Az új Btk. a kiutasításról mint büntetésről fő szabályként úgy rendelkezik, hogy „azt a nem magyar állampolgár elkövetőt, akinek az országban tartózkodása nem kívánatos, Magyarország területéről ki kell utasítani. A kiutasított köteles az ország területét elhagyni, és a kiutasítás tartama alatt nem térhet vissza."[26]

A kiutasítás, lényegét tekintve, mit sem változott a Csemegi Kódex szabályozása óta. E szankció célja, hogy a magyar állampolgársággal nem rendelkező, bűncselekmény miatt felelősségre vonható személy Magyarország területéről hatóságilag távoltartható legyen. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a kiutasítás alkalmazása egyrészt a magyar állampolgárokra vonatkozóan az Alaptörvény miatt nem lehetséges,[27] másrészt még a nem magyar honos személyeknél sem korlátlan.

Törvényi akadályként jelentkezik, hogy a menedékjoggal rendelkező külföldi nem utasítható ki az ország területéről. Ennek nemzetközi jogi alapját a menekültek hely-

[23] (Új) Btk. 354. §
[24] (Új) Btk. 355. §
[25] (Új) Btk. 356. §
[26] (Új) Btk. 59. § (1) bek.
[27] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XIV. cikk (1) bek. szerint magyar állampolgár Magyarország területéről nem utasítható ki.

zetéről szóló 1951-es ENSZ egyezmény[28] (Genfi Egyezmény) 33. cikke 1. pontja adja meg, amely szerint:

„*Egyetlen Szerződő Állam sem utasítja ki vagy küldi vissza („refouler") a menekültet azon ország területének határára, ahol élete vagy szabadsága faji, vallási okokból, nemzeti hovatartozása miatt, vagy abból az okból van veszélyeztetve, hogy bizonyos társadalmi csoporthoz tartozik, vagy bizonyos politikai véleményt vall.*" A nemzetközi gyakorlatban közkeletűvé vált non-refoulement elve ugyanakkor eltérést is enged, miszerint: „*A jelen rendelkezésből folyó kedvezmény azonban nem illeti meg azt a menekültet, akiről alaposan feltehető, hogy veszélyezteti annak az országnak biztonságát, amelynek területén van, vagy aki mivel különösen súlyos bűncselekményért jogerősen elítélték, veszélyt jelent az illető ország lakosságára nézve.*" Ez az engedmény viszont túlhaladottá vált azzal, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága jogalkalmazási gyakorlatában következetesen megerősítette, hogy a kínzás, embertelen és megalázó bánásmód vagy büntetés 3. cikkben foglalt alapvető jelentőségű tilalma arra is kötelezi a részes államokat, hogy ne utasítsanak ki senkit olyan országba, ahol alapos okkal hihető, hogy ilyen bánásmódnak lenne kitéve.[29] Ennélfogva a non-refoulment elve mint abszolút tilalom jelenik meg Magyarország Alaptörvényében[30] is, és ezzel párhuzamosan az új Btk. fenti rendelkezésében is. A magyar jogszabályok értelmében ugyanakkor menedékjogot élvez a Magyarország által menekültként, oltalmazottként, valamint menedékesként elismert személy.[31]

A kiutasítás elrendelésének további – igaz, nem korlátlan – akadálya, hogy a „szabad mozgás és tartózkodás jogával, valamint Magyarország területén letelepedettként vagy bevándoroltként tartózkodási joggal rendelkező személlyel szemben kiutasításnak csak olyan bűncselekmény elkövetése miatt lehet helye, amely ötévi vagy azt meghaladó tartamú szabadságvesztéssel büntetendő."[32] A szabad mozgás jogával rendelkező külföldiek beutazása és tartózkodása korlátozása vonatkozásában az egyik legfontosabb az ún. Szabad Mozgás Irányelv,[33] amelynek 27. cikke (2) bek. rögzíti, hogy a korlátozó intézkedés meghozatalakor irányadók:

– az arányosság követelménye: „*A közrendi vagy közbiztonsági okokból hozott intézkedéseknek meg kell felelniük az arányosság elvének…*"

[28] Magyarországon a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1989. évi 15. törvényerejű rendelet léptette életbe.

[29] Gyulai Gábor – Mink Júlia – Iván Júlia: *Kiutasítás és emberi jogok.* Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2012. 13.

[30] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XIV. cikk (2) bek. szerint „senki nem utasítható ki olyan államba, vagy nem adható ki olyan államnak, ahol az a veszély fenyegeti, hogy halálra ítélik, kínozzák vagy más embertelen bánásmódnak, büntetésnek vetik alá."

[31] A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény 3. § (2) bek.

[32] (Új Btk.) 59. § (3) bek.

[33] Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve (2004. április 29.) az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint az 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

– az egyén személyes magatartásán alapuló intézkedés feltétele: *„A közrendi vagy közbiztonsági okokból hozott intézkedések kizárólag az érintett egyén személyes magatartásán alapulhatnak. Korábbi büntet*őítéletek önmagukban nem képezhetik ezen intézkedések meghozatalának az alapját."
– az egyén személyes magatartásának jellegére vonatkozó feltételek: *„Az érintett egyén személyes magatartása valódi, közvetlen és kell*ően *súlyos veszélyt kell, hogy jelentsen a társadalom valamely alapvet*ő érdekére. Az adott ügyhöz közvetlenül nem kapcsolódó vagy az általános megel*őzési megfontolásokon alapuló indokolások nem elfogadhatók*."[34]

A szabad mozgás jogával rendelkezők esetében irányelvi követelményt határoz meg a 28. cikk (1) bekezdése is, miszerint *„A közrendi vagy közbiztonsági okokból hozott kiutasítási határozat meghozatala el*őtt *a fogadó tagállam figyelembe vesz olyan megfontolásokat, mint hogy az érintett személy mennyi ideje tartózkodott a területén, az érintett személy életkorát, egészségi állapotát, családi és gazdasági helyzetét, társadalmi és kulturális integrációját a fogadó tagállamban, valamint a származási országgal fennálló kapcsolatainak mértékét*."

A kiutasítás alkalmazásánál további korlátozó szabályként kell gondolni arra, hogy *„azzal szemben,*

a) aki Magyarország területén legalább tíz éve jogszerűen tartózkodik, vagy
b) akinek a családi élet tiszteletben tartásához való joga sérülne,

csak tízévi vagy azt meghaladó tartamú szabadságvesztés kiszabása esetén lehet helye kiutasításnak, feltéve, hogy az elkövetőnek az országban tartózkodása a közbiztonságot jelentősen veszélyeztetné."

A hivatkozott törvényhely már nemcsak a szabad mozgás jogával rendelkező nem magyar állampolgárok, hanem az ebbe a körbe és a magyar állampolgárságú személyekhez sem sorolható harmadik országbeli állampolgárok kiutasítását korlátozza abban az esetben, ha az idegen huzamosabb ideje már Magyarország területén tartózkodik, vagy akinek a kiutasítása a családi életére lenne negatív kihatással. E korlát relativitása abban rejlik, hogy sor kerülhet a fenti feltételekkel rendelkező személy kiutasítására, ha legalább tízévi szabadságvesztésre ítélték, és az elkövető országban való tartózkodása – természetesen, büntetésének kitöltését követően – a közbiztonságot jelentősen veszélyeztetné.

A kiutasítás időtartama határozott (egytől tíz évig tartó) vagy végleges hatályú lehet. *„Végleges hatállyal az utasítható ki, akit tízévi vagy azt meghaladó tartamú szabadságvesztésre ítélnek, és – figyelemmel a bűncselekmény kiemelkedő súlyára, az elkövetés jellegére, és az elkövető kapcsolataira – az országban tartózkodása a közbiztonságot jelentősen veszé-*

[34] Töttős Ágnes: A közrendre, közbiztonságra veszélyesség uniós szabályozása a legális migráció területén. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XIII. Pécs, 2012. 288–289.

lyeztetné. A szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személy végleges hatállyal nem utasítható ki."[35]

2.4 Az idegenekhez kapcsolódó egyes különös törvényi tényállások

A kiutasításbüntetés alkalmazhatóságának fenti felvázolása mellett érdemes megemlíteni mindazokat a bűncselekményeket, amelyek általában az idegenekkel (ebben az értelmezésben esetleg harmadik országbeli állampolgárokkal) összefüggésben jelentkezhetnek. Minthogy a jogellenes belföldi tartózkodáshoz (beutazási és tartózkodási tilalom megsértéséhez) hasonló, kizárólag külföldi által elkövethető bűncselekmény már nincs a magyar büntető anyagi jogi szabályozásban, ebbe a körbe leginkább azok a cselekmények vonhatók, amelyeket jellemzően a külföldiekkel (harmadik országbeli állampolgárokkal) összefüggésben valósítanak meg.[36] Ilyen az embercsempészés, a jogellenes tartózkodás elősegítése, a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés és a harmadik országbeli állampolgár jogellenes foglalkoztatása.

Az említett deliktumok közül az embercsempészést már az 1961. évi büntető törvénykönyv is büntetni rendelte.[37] Abban az időszakban ugyanakkor e tényállás elsősorban nem a belföldre irányuló illegális migráció megakadályozására, hanem sokkal inkább az engedély nélküli kivándorlás megfékezésére szolgált. Ezzel összefüggésben a Btk.-ban ebben az időben olyan bűncselekmények is szerepeltek, mint a tiltott határátlépés, a hazatérés megtagadása, avagy a tiltott határátlépés vagy embercsempészés feljelentésének elmulasztása. Napjainkban az embercsempész-tevékenység a szervezett bűnözés által preferált területté vált, amelynek keretében az elkövetők a Magyarországra (és az Európai Unió területére) beutazási és tartózkodási engedéllyel nem rendelkező személyeket

[35] (Új) Btk. 60. § (1)-(3) bek.

[36] Ide nem értve a külföldi hivatalos személy sérelmére vagy ilyen személlyel összefüggésben megfogalmazott különös törvényi tényállásokat. Például a külföldi hivatalos személlyel kapcsolatban elkövetett befolyás vásárlása (Btk. 298. § (3) bekezdés), a külföldi hivatalos személlyel kapcsolatban elkövetett befolyással üzérkedés (Btk. 299. § (3) bekezdés) vagy a nemzetközileg védett személy elleni erőszak (Btk. 313. §). Az (Új) Btk. 459. § 13. pontja szerint külföldi hivatalos személynek minősül a külföldi államban jogalkotási, igazságszolgáltatási, közigazgatási vagy bűnüldözési feladatot ellátó személy, törvényben kihirdetett nemzetközi szerződéssel létrehozott nemzetközi szervezetnél szolgálatot teljesítő személy, akinek a tevékenysége a szervezet rendeltetésszerű működéséhez tartozik, törvényben kihirdetett nemzetközi szerződéssel létrehozott nemzetközi szervezet közgyűlésébe, testületébe megválasztott személy, ideértve a külföldön megválasztott európai parlamenti képviselőt is, a Magyarország területén, illetve állampolgárai felett joghatósággal rendelkező nemzetközi bíróság tagja, a nemzetközi bíróságnál szolgálatot teljesítő személy, akinek a tevékenysége a bíróság rendeltetésszerű működéséhez tartozik.

[37] Egyes magyar jogszabályok az embercsempészéshez hasonló cselekményeket már 1881-től megfogalmaznak, de bűncselekményként ezen a néven csak 1961-től határozzák meg. A törvényi tényállás történeti fejlődéséről lásd bővebben Gaál Gyula: *Az embercsempész tevékenység megjelenési formáinak és módszereinek változásai a Magyar Köztársaság államhatárán 1991–2003 között.* Doktori (PhD) értekezés Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2005. 9–14.

segítenek hozzá az államhatár jogellenes átlépéséhez. Ennélfogva az embercsempészés olyan büntetőjogi tényállást jelent, amelynek célja a hazánkba irányuló – nem pedig az innen kiinduló – illegális migráció visszaszorítása. Bár a cselekmény elkövetője és részese (elsősorban felbujtója) bárki lehet, az embercsempész elkövetési magatartásokat magyar és nem magyar állampolgár személyek rendszerint harmadik országbeli állampolgárok illegális határátlépéséhez segítséget nyújtva követik el.[38]

Az új Btk. vezette be a magyar büntetőjogszabályokba a jogellenes tartózkodás elősegítése[39] és a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés[40] bűncselekményeket. Előbbi – meglehetősen bonyolult – szabályozása lényegében a régi Btk.-ban jogellenes belföldi tartózkodás elősegítése bűncselekmény napjainkra aktualizált tényállását jelenti. Lényege szerint elkövetője csak a szabad mozgás jogával rendelkező személy lehet, aki ilyen joggal nem rendelkező személy (rendszerint harmadik országbeli állampolgár) jogellenes tartózkodásához nyújt vagyoni haszonszerzés végett segítséget.

Hasonló célból rendeli büntetni az új Btk. a családi kapcsolatok létesítésével visszaélést is, amelyet az a felnőtt korú személy követheti el, aki anyagi haszonszerzés céljából, kizárólag tartózkodási jogosultságot igazoló okmány kiadása érdekében létesít családi kapcsolatot, vagy az apaságot megállapító teljes hatályú elismerő nyilatkozathoz hozzájárul. A két bűncselekmény közötti különbség, hogy amíg a jogellenes tartózkodás elősegítése csupán a szabad mozgás jogával nem rendelkező személyek engedély nélküli tartózkodásának segítését rendeli büntetni, addig a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés olyan állapot színlelését jelenti, amellyel a harmadik országbeli állampolgár egyébként jogellenes tartózkodását intelektuális módon kívánja legalizálni.

Még a régi Btk. által is – igaz, egyik utolsó módosításai révén – pönalizált bűncselekményként jelentkezik a harmadik országbeli állampolgár jogellenes foglalkoztatása.[41] E deliktum központjában a keresőtevékenység folytatására jogosító engedéllyel nem rendelkező harmadik országbeli állampolgár áll, akit – tekintet nélkül arra, hogy legálisan vagy illegálisan tartózkodik az ország területén – ilyen engedély hiányában foglalkoztatnak. A tényállás megalkotásának elsődleges indoka az Európai Parlament és a Tanács által 2009. június 18-án elfogadott, az illegálisan tartózkodó harmadik országbeli állampolgárokat foglalkoztató munkáltatókkal szembeni szankciókra és intézkedésekre vonatkozó minimumszabályokról szóló 2009/52/EK irányelv, amely arra kötelezi a tagállamokat, hogy súlyos – az irányelvben konkrétan meghatározott – esetekben büntetőjogi szankciókat írjanak elő a nemzeti jogszabályaikban.[42] E bűncselekmény törvényi megalkotása tehát az irányelv rendelkezéseinek magyarországi implementálá-

38 Az (Új) Btk. 353. § (1) bek. szerint: „Aki államhatárnak más által a jogszabályi rendelkezések megszegésével történő átlépéséhez segítséget nyújt, bűntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

39 (Új) Btk. 354. §

40 (Új) Btk. 355. §

41 (Új) Btk. 356. §

42 Új Btk. *kommentár. 6. kötet*. Szerk. Polt Péter. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 2013) 177. A hivatkozott kommentári részt Gellér Balázs írta.

sával az európai uniós szabályokra is tekintettel rendeli büntetni a migrációhoz kötődő jogellenes foglalkoztatást.

3. Külföldiek büntetőeljárása

3.1 Történeti visszatekintés

A magyar büntető eljárásjogban a külföldi elem jelenléte terhelti, hatósági és egyéb közreműködő személyek (például tanú) tekintetében lehet érdekes. A külföldiekre vonatkozó általánostól eltérő szabályozás volumene ugyanakkor nem olyan mértékű, hogy a katonákhoz vagy a fiatalkorúakhoz hasonlóan önálló fejezetbe rendezzék.

3.1.1 Külföldi az első bűnvádi perrendtartási szabályokban

Az első büntetőeljárási jogszabály[43] a külföldi elem megjelenítése tekintetében számos példát tartalmazott. Ilyen volt például, hogy *„külföldön elkövetett bűncselekmény tekintetében az eljárásra az a magyar bíróság illetékes, amelynek területén a terhelt lakik vagy tartózkodik*"[44] avagy *„ha a külföldi hatóság kér kiadatást, a szükséges eljárásra az a törvényszék illetékes, a melynek területén a kiadatni kért egyén lakik vagy tartózkodik; ha pedig ez nem volna megállapítható, az a törvényszék, amelynek területén kézrekerült*."[45] E szabályok ugyanakkor elsősorban nem a külföldi terheltre vonatkoztak. Abban az esetben kellett azokat alkalmazni, ha a külföldön elkövetett bűnügyben magyar bíróságnak kellett dönteni.[46] Irk Albert példázatai nyomán a külföldön elkövetett bűncselekmények illetékessége szárazföldön elkövetett bűncselekmények esetén a lakó- vagy tartózkodási hely, ilyen nem létében az elfogatás helye állapítja meg, míg a magyar hajón elkövetett bűncselekmények esetén a kiindulási és megérkezési kikötőhely vagy az elfogatási hely bíróságai közül az lesz illetékes, amely a másik kettőt megelőzte.[47]

Sajátosabb szabályozást olvashatunk a Bp. ismeretlenek, távollevők és a szökevények elleni eljárásról szóló XXIII. fejezetében, ahol azt olvashatjuk, hogy *„ha külföldi a jelen törvény hatályának területén követett el bűntettet vagy vétséget, az eljárás idején pedig nem itt tartózkodik, a nyomozás, illetőleg a vizsgálat ekkor is teljesítendő, s a kiadatása, illetőleg átkísértetése iránti intézkedések megteendők; ha pedig saját hazájában tartózkodik, a további teendőkre nézve a kir. ügyészség a főügyész utján az igazságügyi miniszter utasítását*

[43] A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvény, Budapest

[44] Bp. 25. §

[45] Bp. 27. §

[46] A tárgyban született bírósági határozatok is elsősorban a magyar állampolgárok által külföldön elkövetett bűncselekmények elbírálására vonatkoztak. Vö: Auer György – Mendelényi László: *A bűnvádi eljárási jog.* Athenaeum, Budapest, 1933. 47.

[47] Irk Albert: *A magyar büntető perjog vezérfonala.* Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1931. 50.

kéri ki és az igazságügyi miniszter intézkedéséről a bíróságot értesíti."[48] Az Angyal Pál által különleges eljárásnak definiált ügymenet lényege szerint a Bp. nem tartotta fenn azt a joggyakorlatot, hogy a vádlott kézre kerítésének sikertelensége esetén az eljárást meg kellett (volna) szüntetni, hanem az „*a vádlott távolléte dacára*" elrendelte a nyomozás lefolytatását, és megállapította a terhelt felkutatásának módozatát is.[49] Ezek akként alakultak, hogy a külföldi a Magyarországon elkövetett bűncselekményt követően hova távozott. Egyfelől, ha az saját hazájába menekült, ahonnan mint saját honos személy kiadatása nem volt várható, a királyi ügyészség a főügyészség útján az igazságügyi miniszterhez fordulhatott, hogy diplomáciai úton kérjék a külföldi országban a büntetőeljárás lefolytatását. Másfelől, ha a külföldi Horvát-Szlavon-Dalmátországba távozott, úgy átkísértetése, ha más államba menekült, úgy kiadatási eljárást kellett kezdeményezni. A kiadatásra tehát már a 19. század végén nemcsak honos, hanem külföldi személyek esetében is sor kerülhetett, sőt egy korabeli jogeset értelmében Berlinben tartózkodó osztrák honos által Magyarországon elkövetett bűntett miatt a vádlott kiadatását a magyar bíróság is kérhette.[50]

A Bp. a külföldi terhelt esetében a fentiek mellett még egy sajátos rendelkezést tartalmazott, mégpedig az előzetes letartóztatás elrendelése tekintetében. A „külföldiség" szabálya szerint előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság volt elrendelhető „*ha a terhelt nem magyar honos és alaposan tartani kell attól, hogy szabadlábon hagyása esetében a hatóság ujabb idézésére nem fog megjelenni.*"[51] A törvény az idézett szabályt – a letartóztatás szabadságvesztéssel fenyegetettségében megnyilvánuló általános ok mellett – mint különös feltételt határozta meg, amelyre abban az esetben volt szükség, ha a külföldi esetében tartani kellett attól, hogy nem jelenik meg.[52] Kizárólag annak ténye tehát, hogy a terhelt nem magyar állampolgár, a letartóztatás elrendelését elvileg nem alapozhatta meg.

3.1.2 Külföldi terhelt a katonai büntető perrendtartásokban

Az általános büntetőeljárási szabályozással párhuzamosan létező katonai büntetőperrendtartások a katona mint sajátos jogállású terhelt esetében további specialitást kölcsönöztek a külföldi személyekre vonatkozóan. A hadseregi büntetőperrendtartás[53] és a honvéd büntetőperrendtartás[54] azonos szövegezéssel rendelkeztek azokról az esetekről, ha az eljárást a törvény hatálya alá nem tartozó honosságú személyekkel szemben kel-

48 Bp. 471. §

49 Angyal Pál: *A magyar büntetőeljárásjog tankönyve. I. kötet*. Athenaeum, Budapest, 1917. 307.

50 A bűnvádi perrendtartás és az azt életbe léptető törvény jogesetek és értekezések gyűjteményével. Szerk. Csiki László: Révész Béla Bizománya, Marosvásárhely, 1902. 305.

51 Bp. 141. § 4. pont. Vö: Finkey Ferenc: *A magyar büntető perjog tankönyve.* Grill Károly Könyviadó Vállalata, Budapest, 1916. 377.

52 Herke Csongor: *A letartóztatás.* Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002. 51.

53 A közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXII. törvénycikk

54 A honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk

lett lefolytatni.[55] Külföldi tisztnek és hasonló állású egyénnek minősültek „*mindazok, akiket a közös haderő mozgósított vagy olyan csapatainak (parancsnokságainak) kíséretéhez tartoznak, amelyek az osztrák–magyar monarchián kívül vannak,*"[56] akik számára „*a haditörvényszék éppen* úgy *alakul, mint a fegyveres erőhöz tartozó tisztek és hasonló állás*ú *egyének számára.*"[57]

Szintén ugyanazt a szöveget olvashatjuk a hadifoglyok és a külföldi személyekkel szemben lefolytatott eljárással összefüggésben is, miszerint „*ha hadifoglyok és külföldiek fölött kell háboru idejében vagy valamely hadivállalat alatt büntetőbíráskodást gyakorolni, a jelen bűnvádi perrendtartásnak a bíróságok alakítására és az eljárásra vonatkozó rendelkezéseit Ő Felsége módosíthatja.*"[58]

3.1.3 A külföldi megjelenése a hatályos büntetőeljárási törvényt megelőző kódexekben

3.1.3.1 Az 1951 évi büntető perrendtartás

A Bp.-t felváltó 1951. évi büntető perrendtartás önálló fejezetben rendelkezett a büntetőeljárás alapelveiről, amelyek egyike volt az anyanyelv használatának biztosítása: „*Az eljárás nyelve magyar. A magyar nyelv nemtudása miatt senkit hátrány nem érhet. A magyarul nem tudó személy az eljárás egész folyamán mind szóban, mind írásban anyanyelvét használhatja.*"[59]

Az 1949. évi népköztársasági alkotmány szellemében, az eljárási törvények tekintetében első ízben megfogalmazott alapelv az eljárás egész folyamán mind szóban, mind írásban nemcsak a terheltnek, hanem az eljárás bármely más résztvevőjének lehetővé tette az anyanyelv használatát. Ezzel az anyanyelvhasználat – a törvényi indokolás szerint – az ország bármely részében, s ezzel természetszerűen sokkal szélesebb körben nyújtott valóságos védelmet az anyanyelv használatának lehetőségére, mint a korábbi jogrendszer, amely csupán egyes vidékekre korlátozottan állapított meg a gyakorlatban egyébként soha meg nem valósított szabályokat.[60]

Az anyanyelvhasználat elvének érvényesítése érdekében az 1951. évi Bp. rendelkezett a tolmácsról is, amely szerint „*ha az eljárásban meghallgatandó személy magyarul nem beszél és az általa használt nyelvben az eljáró hatóságnak nincs kellő jártassága, a meghall-*

[55] Az 1912. évi magyar katonai büntetőeljárás törvényeiről lásd bővebben Hautzinger Zoltán: *A magyar katonai büntetőeljárás fejlesztési irányai*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2011. 36–37.

[56] A közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXII. törvénycikk 11. § 9. pont

[57] A közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXII. törvénycikk 463. § és a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk 463. §

[58] A közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXII. törvénycikk 494. § és a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk 494. §

[59] A büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény (1951. évi Bp.) 8. §

[60] 1951. évi Bp. miniszteri indokolása

gatásnál tolmácsot kell alkalmazni."[61] E szabályozás ugyanakkor a Bp. rendelkezéseihez képest jelentős előrelépést nem jelentett, mivel az szintén előírta, ha a kihallgatandó személy által használt nyelvben a hatóság nem kellően jártas, tolmácsot kell alkalmazni.

Az anyanyelv használatához kapcsolódó szabályok mellett az eljárásban nem magyar állampolgárként részt vevő személyekre vonatkozó sajátos rendelkezést már nem találunk. Ide kötődő lehet azonban a kiadatás szabályozásánál az, hogy amennyiben külföldi hatóság kér kiadatást és megkereséséhez elfogatóparancsot (nyomozólevelet), vádhatározatot, büntetőítéletet vagy ezekkel egyenlő hatályú más határozatot csatol, a kikért személyt – feltéve, hogy a kiadatásnak helye lehet – le kell tartóztatni. A kiadatási letartóztatás elrendelése miatt nem volt fellebbezésnek helye, és akkor is elrendelhető volt, ha a külföldi hatóság megkeresése a szükséges kellékeket nem tartalmazta, de a késedelem a büntetőeljárás sikerére veszéllyel járt volna. Ebben az esetben ugyanakkor, ha a szükséges hiánypótlás a letartóztatás foganatosításától számított három hónap alatt nem érkezett meg, a letartóztatást meg kellett szüntetni.[62]

Az 1951. évi Bp. további sajátossága volt, hogy az 1951. évi 31. évi törvényerejű rendelet értelmében 1952. január 1-jétől annak részeként integrálódott a korábban önálló törvényi szabályozást élvező katonai büntetőeljárás. Az 1912. évi katonai büntető perrendtartásokhoz képest az ország és annak katonai és rendészeti szerveinél bekövetkező változások miatt természetszerűleg más szemléletű törvényi szabályozás a külföldi katonákra mint hadifoglyokra a hadifogságuk alatt elkövetett bűncselekményekre is kiterjesztette a katonai büntetőeljárás hatályát.[63]

3.1.3.2 Az 1962 évi büntetőeljárási jogszabály

Törvény helyett 1962-ben törvényerejű rendeletben[64] határozták meg újra a büntető eljárásjogi szabályokat, amelyre egyfelől a büntető anyagi jog újragondolása, másfelől az 1951. évi Bp.-t ért novelláris módosítások miatt kellett sort keríteni. A Be. tvr. a külföldiekre vonatkozóan jelentős újításokat nem vezetett be, azonos szövegezéssel tartotta meg az anyanyelv használatának biztosítását és a tolmácsra vonatkozó – fentebb már vázolt – rendelkezéseket. Az új jogszabály azonban nem szólt – sajátos külföldi katonai kategóriaként – a hadifoglyok magyar eljárásjog alá vonhatásának lehetőségéről.

Új elemként jelentkezett a Be. tvr-ben, hogy az kötelező védelmet írt elő, ha a terhelt a magyar nyelvet nem ismerte.[65] Ezzel lényegében a védelem jogának gyakorlása tekintetében történt előrelépés. Igaz, Fenyvesi Csabával egyetértve, az ilyen és ehhez hasonló érdemi előrelépések védői oldalról alapvető változást nem hoztak, továbbra is

[61] 1951. évi Bp. 61. § (1)
[62] 1951. évi Bp. 236. § (1)-(3) bek.
[63] L. az 1951. III. törvénybe iktatott büntető perrendtartás hatálybaléptetéséről, végrehajtásáról és a katonai büntetőeljárásban való alkalmazásáról szóló 1951. évi 31. törvényerejű rendelet 20. § (2) bek.
[64] A büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. törvényerejű rendelet (Be. tvr.)
[65] Vö. Be. tvr. 38. § (1) bek. c) pont

az előkészítő eljárás, a nyomozás szinte érdemi védői tevékenység, bekapcsolódás nélkül zajlott le.[66] Külföldi terhelt esetében például ebben az időben még nem volt szó a konzuli képviselet vagy segítség lehetőségéről, amely intézmény a későbbi büntetőeljárási szabályok szerves részévé lettek.

3.1.3.2 Az 1973 évi büntetőeljárási kódex

A Be. tvr. – elődjéhez hasonlóan – mindössze csak egy bő évtizedet élt meg, mivel a büntető eljárásjogot 1973-ban újra törvényi szinten szabályozták. Ennek okaként a törvényi indokolás – a „szokásos" törvényi módosítások és az igazságszolgáltatást érintő újabb jogszabályok kihirdetése mellett – azt jelölte meg, hogy az eltelt időszakban „*mind hazánkban, mind külföldön sok tapasztalat halmozódott fel a bűnüldözés gyakorlatában, új tudományos eredmények születtek.*"[67]

Kevésbé az új tudományos eredményeknek, inkább a nem magyar állampolgárokat érintő büntető eljárásjogi kérdéseknek köszönhetően az 1973. évi Be.-ben jóval több olyan rendelkezés található, amelyek tekintettel vannak a külföldiekre. A törvény kihirdetéskori állapota a korábbi szabályozások összes vonásait ismerte, így abban megtalálható volt az anyanyelv használatának elve[68] és a tolmács[69] alkalmazásának szükségessége, valamint a védőkényszer a magyar nyelvet nem ismerő – sőt újabb

elemként a külföldön tartózkodó – terhelt büntetőügyében. Ez utóbbi nóvum oka, hogy az 1973. évi Be. lehetőséget teremtett a külföldön tartózkodó terhelt távollétében is az eljárás lefolytatására.[70] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az eljárás ilyen lefolytatása tekintetében a jogalkotó elsősorban a magyar állampolgárságú terheltek esetében gondolt, míg a külföldiek esetében bevezette a büntetőeljárás felajánlásának lehetőségét. Erre a nemzetközi vonatkozású különleges eljárásra abban az esetben kerülhetett sor, ha a nem magyar állampolgár által elkövetett bűncselekmény miatt a magyar hatóságok azért nem tudtak érdemben eljárni, mert a külföldi – hazájába való visszatérte miatt – kiadatásának nem volt helye, illetőleg az eljárás felajánlása más, célszerűségi okból lehetett indokolt. A büntetőeljárás felajánlása akkor is célszerű lehetett, ha a külföldi elítélt a jogerős büntetés végrehajtása előtt távozott külföldre és kiadatásának nem volt helye.[71]

A büntetőeljárás felajánlása mellett a nemzetközi vegyes különleges eljárások körében kapott törvényi szabályozást a korábbról már megismert kiadatás és a bűnügyi jogsegély. A kiadatás[72] továbbra is csak olyan külföldi esetében volt lehetséges, aki nem az állam-

66 Fenyvesi Csaba: *A védőügyvéd. A védő büntetőeljárási szerepéről és jogállásáról.* Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002. 87.

67 A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény (1973. évi Be.) általános indokolása

68 1973. évi Be. 8. § Az anyanyelvhasználatra vonatkozó további szabály szerint vétségi eljárásban jegyzőkönyv helyett nem lehetett jelentést készíteni, ha nem magyar anyanyelvű személy a kihallgatás, illetőleg a szembesítés során anyanyelvét kívánja használni. (1973. évi Be. 150. § (2) bek.)

69 1973. évi Be. 80. §

70 1973. évi Be. 47. § c)-d) pontok

71 1973. évi Be. 391–393. §

72 1973. évi Be. 389–390. §

polgársága szerinti hazájában tartózkodott, míg a bűnügyi jogsegély olyan nemzetközi szerződésen vagy viszonosságon alapuló együttműködés lehetett, amelyet a megkeresett külföldi hatóság például tanú kihallgatása vagy szakértő meghallgatása tekintetében teljesíthetett. A szabályozás értelmében bűnügyi jogsegély ügyekben a nyomozó hatóság a legfőbb ügyész, a bíróság az igazságügyminiszter útján érintkezett a külföldi hatósággal.[73]

A fentiek mellett az 1973. évi Be. a törvény hatályánál szólt arról, hogy a nemzetközi szerződés vagy viszonosság alapján mentességet élvező külföldi esetében a büntetőeljárás csak akkor volt lefolytatható, ha a mentességről a külföldi állam lemondott.[74] Figyelemmel arra, hogy ez a lemondás előzetes döntést igényelt, a megkezdett nyomozást fel kellett függeszteni. Szintén felfüggesztési ok volt, ha a nem magyar állampolgár által külföldön elkövetett bűncselekmény miatti büntetőeljáráshoz szükséges döntést kellett beszerezni.[75]

Az 1973. évi Be. módosításai a külföldiek büntető eljárásjogi helyzetét számos pontban érintették. Ezek köréből kiemelendő a külföldi úti okmányának elvételére – mint kényszerintézkedésre –, a külföldi állam hatósága tagja vagy konzuli tisztviselője jelenléti lehetősége a külföldi terhelt vagy sértett kihallgatásán. Megjegyzendő azonban, hogy ezek a módosítások a hatályos büntetőeljárási törvény elfogadásával párhuzamosan, avagy azt követően kerültek be a régi Be. szövegébe, így azokon már az új büntető eljárásjogi szabályozás szelleme érződik.

3.2 A hatályos büntető eljárásjogi szabályok sajátosságai

A külföldieket érintő rendelkezések a hatályos Be. szabályozásában minden eddiginél szélesebb körben öltenek testet. Kiemelt jelentőségű ügyeknek minősülnek például „*a külföldi gazdálkodó szervezet részére vagy érdekében tevékenységet végző személlyel kapcsolatban elkövetett vesztegetés [Btk. 290. § (4) bekezdés], a külföldi gazdálkodó szervezet részére vagy érdekében tevékenységet végző személy által elkövetett vesztegetés elfogadása [Btk. 291. § (4) bekezdés], a külföldi hivatalos személy működésével kapcsolatban elkövetett hivatali vesztegetés [Btk. 293. § (3) bekezdés], a külföldi hivatalos személy által elkövetett hivatali vesztegetés elfogadása [Btk. 294. § (4) bekezdés], a külföldi gazdálkodó szervezet részére vagy érdekében tevékenységet végző személlyel kapcsolatban elkövetett befolyás vásárlása [Btk. 298. § (2) bekezdés], a külföldi hivatalos személlyel kapcsolatban elkövetett befolyás vásárlása [Btk. 298. § (3) bekezdés], a külföldi hivatalos személlyel kapcsolatban elkövetett befolyással* üzérkedés [Btk. 299. § (3) bekezdés].”[76] Ebben az esetben a nyomozást és a bírósági eljárást is a kiemelt ügyekre vonatkozó, általánostól eltérő szabályok szerint

[73] 1973. évi Be. 394. §
[74] 1973. évi Be. 15. § (3) bek.
[75] 1973. évi 137. § c) pont
[76] Be. 554/B. § c) pont

kell lefolytatni.[77] Ezek az eljárási normák azonban kizárólag a külföldi elemre vonatkozó általános – továbbiakban ismertetett – szabályokhoz képest eltéréseket külön nem tartalmaznak. Az idegenek büntető eljárásjogának rendszere továbbra is az anyanyelvhasználat és a külföldi terhelt jogai gyakorlásának előmozdítását támogatják. A Be. azonban nem minden esetben nevesíti a terhelt „külföldiségét", de egyes rendelkezések célszerűségüket tekintve leginkább a nem magyar állampolgár személyekre alkalmazhatók.

3.2.1 Az anyanyelv használata

Ahogy az a korábbi szabályozások történeti kialakulásával kapcsolatban látható, az anyanyelvhasználat az egyik legtradicionálisabb alapelv. Andrássy György szerint az ún. nyelvszabadság már az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából levezethető, miszerint mindenekelőtt a saját nyelvünkön van jogunk a gondolat, a lelkiismeret és a vallás, valamint a vélemény és a kifejezés szabadságának gyakorlására.[78] Az anyanyelvhasználat tehát valójában egy egyetemes elismerésre váró emberi jog, amely a büntetőeljárásban olyan evidenciákkal jelentkezik mint a diszkrimináció tilalma („*a magyar nyelv nem tudása miatt senkit sem érhet hátrány*"), avagy maga a nyelvszabadság, azaz a „*büntetőeljárásban mind szóban, mind írásban mindenki az anyanyelvét, törvénnyel kihirdetett nemzetközi szerződés alapján, az abban meghatározott körben regionális vagy nemzetiségi nyelvét vagy – ha a magyar nyelvet nem ismeri – az általa ismertként megjelölt más nyelvet használhatja.*"[79]

Az anyanyelvhasználat bárkit megillet, aki a büntetőeljárás alanyává válik, és igényli e jog gyakorlását. Ezen túl semmilyen bizonyításnak vagy igazolásnak nincs helye, még annak a magyar állampolgárnak az esetében sem, aki tartósan idegen nyelvi környezetben él, így megértési vagy kifejezésbeli problémái vannak. Amennyiben a büntetőeljárás alanya idegen nyelvet használ, tolmács alkalmazása kötelező. A tolmácsra vonatkozó szabályozás egyfajta könnyítő rendelkezést ad arra az esetre, ha az anyanyelv használata aránytalan nehézségbe ütközne. Ebben az esetben a magyar nyelvet nem ismerő személy által ismertként megjelölt más nyelv használatát is megengedi a törvény. A tolmácsra továbbra is a szakértőkre vonatkozó rendelkezések az irányadók azzal, hogy külön tolmácsként elsősorban külön jogszabályban meghatározott feltételeknek megfelelő személy vehető igénybe, de ha ez nem lehetséges, eseti tolmácsként kellő nyelvismerettel rendelkező személy is kirendelhető.[80]

Az anyanyelvhasználat elve egyúttal hatósági kötelezettséget is meghatároz, mégpedig úgy, hogy annak az eljáró hatóságnak (bíróságnak, ügyésznek, nyomozó hatóságnak), amelyik a büntetőeljárásban keletkezett iratot (határozatot) meghozza, gondoskodnia kell a fordításról is. Ez alól némi mentességet ad az a szabály, hogy – ha törvény elté-

[77] A kiemelt jelentőségű ügyekről lásd bővebben Mészáros Bence: *Kiemelt jelentőségű ügyek, alkotmányos aggályok – új különeljárás a büntetőeljárási törvényben*. Közjogi Szemle, 2011/3. 59–64.

[78] Andrássy György: *Nyelvszabadság* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2013. 111.

[79] Be. 9. § (1)-(2) bek.

[80] A tolmácsra vonatkozó szabályozást lásd: Be. 114. §

rően nem rendelkezik – a kézbesítendő iratot nem kell lefordítani, ha erről az érintett kifejezetten lemond.[81] A terhelt esetében továbbá a Be. külön szól arról, hogy a vádiratnak, illetve a határozatnak a rá vonatkozó részét az eljárásban általa használt nyelven kell kézbesíteni.[82] Bár a törvény a rá vonatkozó rész fordítását kívánja csak meg, ez a gyakorlatban ténylegesen a teljes irat idegen nyelvű kézbesítését jelenti. Több vádlott esetén, különösen a társas bűnelkövetés különböző alakzatainál ugyanis a védekezésre való felkészülés részét képezi a vádlott-társ szerepének az ismerete is.

A fordítás és a tolmácsolás költsége bűnügyi költség, amelyet az állam visel. Mindemellett az anyanyelvhasználat a terhelt esetében a hatékony védelem biztosítása szempontjából is vizsgálandó, hiszen a terhelt nemcsak a hatóság előtti megjelenései alkalmával, hanem a védővel való kommunikációja során is anyanyelvét vagy más, közvetítői idegen nyelvet használhat. Ez a kommunikáció az eljárás során lefolytatott bármely kihallgatáshoz, meghallgatáshoz vagy fellebbezéshez, illetve más eljárási kérelmek benyújtásához kapcsolódhat, ezért a védői, terhelti, a védekezéshez szükséges megbeszélés érdekében igénybe vett tolmácsköltség nem a terheltet, hanem az államot terheli.[83]

Az eljárás törvényessége szempontjából merülhet fel a kérdés, hogy mi lehet a szankciója annak, ha az eljárásban résztvevő személy anyanyelvhasználati jogát nem gyakorolhatja. Ez relatív eljárási szabálysértésnek minősül, azaz nem semmisségi ok, és nem is valószínű az ügydöntő határozat hatályon kívül helyezése és új eljárás elrendelése, hacsak az nem valószínűsíthető, hogy a terhelt elleni eljárás olyan nyelven folyt, amelyet ő nem, vagy csak korlátozottan értett. Ez ugyanis nemcsak az anyanyelv használatához, hanem – ahogy azt fentebb láthattuk – a védelemhez való jogot is alapvetően sértené. Relatív eljárási szabálysértés lehet az is, ha nem vizsgázott tolmácsot vesznek igénybe, ez azonban csak akkor vezethet az ítélet hatályon kívül helyezésére, ha az eljárásban részt vevők törvényes jogainak korlátozása folytán ez a körülmény lényeges hatást gyakorolt az eljárásra.[84]

3.2.2 A külföldi joggyakorlását elősegítő tényezők

A magyar büntető eljárásjog a büntető anyagi jogi szabályoktól eltérően általában nem tartja szükségesnek a külföldiek szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkezők, avagy a harmadik országbeli állampolgárok szerinti differenciálását. Az eljárás szempontjából ugyanis lényegében közömbös, hogy a terhelt, sértett vagy tanú külföldisége milyen országhoz kötődik. Más szempontból ugyanakkor lényeges lehet a terhelt állampolgársága abban a tekintetben, hogy a nem Magyarországon tartózkodó külföldivel szemben hatékonyabb lehet az eljárás olyan országgal kooperálva, amelyikkel Magyarországnak élő bűnügyi együttműködése van. Ez azonban nemcsak a külföldi terhelt honossága, hanem

[81] Be. 9. § (3)-(4) bek.
[82] Be. 219. § (3) bek. és 262. § (6) bek.
[83] EBD 2013. B.1.
[84] BH 2005. 312.

állampolgárságra tekintet nélkül a terhelt tartózkodási helye szerint is releváns szempont lehet, hiszen maga az eljárás eredményes befejezése hiúsulhat meg, ha nemzetközi bűnügyi együttműködés hiányában a terhelt személyes részvétele, a tanú kihallgatása, avagy a terhelttel szemben jogerősen megállapított szankció végrehajtása lehetetlenné válik.

3.2.2.1 A külföldi terhelttel kapcsolatos szabályok

A külföldi terhelt fogalmát a terhelt általános meghatározásából[85] kiindulva úgy célszerű a legegyszerűbben megfogalmazni, mint az a nem magyar állampolgárságú személy, akivel szemben büntetőeljárást folytatnak. A külföldi terheltre vonatkozó eljárásjogi szabályok elsősorban olyan jellegű normák, amelyek a nem magyar honos feljelentett személy, gyanúsított vagy vádlott jogai gyakorlását, egyes esetekben hatékonyabb védekezését segíthetik.

A terhelti jogosítványok körében elsőként azt a rendelkezést kell említeni, amely szerint a fogva lévő külföldi terhelt jogosult arra, hogy államának konzuli képviselőjével a kapcsolatot felvegye, vele írásban és szóban ellenőrzés nélkül érintkezzék.[86] Ez a jogosítvány a terhelt védekezési (ezen keresztül ügyelőbbreviteli) jogát segítheti, amelynek révén egyúttal ügyismereti jogai is szélesednek, hiszen a konzuli képviselő is meg tudja adni a büntetőeljárás tárgyához kapcsolódó legalapvetőbb tájékoztatásokat. E quasi védői lehetőség mellett a konzul – csakúgy, mint például fiatalkorú terhelt esetében annak nagykorú hozzátartozója – védői meghatalmazást is adhat.[87]

A Be. szabályozza a konzuli tisztségviselő jelenlétét a bírósági eljárásban is. Ennek keretében a bíróság a konzuli tisztségviselő jelenlétét a tárgyaláson a nyilvánosság kizárása során is engedélyezheti.[88] Olyan jogosítványról van szó, amely arra hatalmazza fel a külföldi állam konzuli tisztségviselőjét, hogy zárt tárgyaláson is jelen legyen, azaz részvétele akkor sem korlátozható, ha egyébként a nyilvánosság kizárása állam- vagy szolgálati titok védelme miatt indokolt. Erre tekintettel bírósági határozat szól arról, hogy külföldi vádlott esetén a tárgyalásról értesíteni kell hazájának konzulátusát.[89] Szintén a bíróság előtti védekezés jogát erősítheti az a szabály, hogy amennyiben a vádat a sértett (magánvádló) képviseli, a külföldi feljelentett személy (terhelt) személyes meghallgatásán is jelen lehet államának konzuli tisztségviselője.[90]

Kevésbé a terhelti jogosítványokat, inkább a büntetőeljárás sikerét biztosítják azok a normák, amelyek nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítése végett engedik meg azt, hogy egyes nyomozási cselekményeken, avagy még a zárt tárgyaláson is jelen legyen a külföldi állam hatóságának tagja. Ennélfogva a vonatkozó nyomozási cselekményre a külföldi állam hatóságát is értesíteni kell, amely értesítés csak abban az

[85] Be. 43. § (1) bek. szerint „A terhelt az, akivel szemben büntetőeljárást folytatnak."
[86] Be. 43. § (3) bek. a) pont, illetve az előzetes letartóztatással összefüggésben 135. § (3) bek.
[87] Be. 47. § (1) bek.
[88] Be. 238. § (2) bek.
[89] BH 2005. 278. I.
[90] Be. 502. § (3) bek.

esetben mellőzhető, ha a késedelem veszéllyel jár. Ebben az esetben azonban a külföldi állam hatóságát az elvégzett nyomozási cselekményről utólag haladéktalanul értesíteni kell.[91]

A külföldi terhelti kör speciális megjelölését jelenti, hogy a katonai büntetőeljárás hatálya kiterjed a szövetséges fegyveres erő tagja által belföldön, valamint e személynek a Magyarország határain kívül tartózkodó magyar hajón vagy magyar légi járművön elkövetett, magyar büntető joghatóság alá tartozó bűncselekményére.[92] A szövetséges fegyveres erő[93] tagja által elkövetett bűncselekmények kivizsgálását illetően felmerül az egyes – alapvetően a küldő és a fogadó – államok büntetőjogának versengése is. Ennek az összeütközésnek a feloldására az ún. NATO SOFA Egyezmény[94] VII cikke szolgál, amely szerint a fogadó államnak joghatósága van a fegyveres erő vagy polgári állomány tagja, illetve hozzátartozója által a fogadó állam területén elkövetett, a fogadó állam törvényei szerint bűncselekménynek minősülő cselekmények esetében tekintet nélkül

arra, hogy az a küldő állam szerint büntetendő-e vagy sem. A fogadó – jelen esetben a magyar – állam büntető joghatósága azonban e téren nem kizárólagos. Az Egyezmény ugyanis a küldő állam joghatóságának elsőbbségét írja elő, amennyiben a bűncselekményt kizárólag ez állam tulajdona vagy biztonsága, avagy kizárólag ez állam fegyveres erőinek vagy polgári állományának tagjai, illetve hozzátartozóik személye vagy tulajdona ellen követték el, illetve akkor is, ha a bűncselekmény szolgálati kötelezettség teljesítése közben elkövetett tevékenység vagy mulasztás. Minden más bűncselekmény esetében a fogadó állam hatóságait illeti meg a felelősségre vonás, azzal, hogy a fogadó állam e jogáról a küldő állam javára lemondhat.[95]

3.2.2.2 A külföldi sértettel vagy tanúval összefüggő rendelkezések

A Be. a terhelthez hasonlóan a külföldi sértett vagy tanú fogalmát sem ismeri. Ezek meghatározását szintén az általános törvényi szabályozásból kiindulva úgy lehet megtenni, hogy külföldi sértett az a nem magyar állampolgár, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette,[96] míg tanúként az a külföldi is kihallgatható, akinek a bizonyítandó tényről tudomása lehet.[97]

A külföldi sértett vagy tanú vonatkozásában a Be. a terhelti jogállásnál említett főbb szabályokat terjeszti ki. Így – a generális elvként említett anyanyelvhasználat mellett – nem magyar állampolgár sértett ügyében is megengedi a törvény a konzuli tisztviselő,

91 Be. 184. § (6) bek.

92 Be. 470. § (1) bek. d) pont

93 Szövetséges fegyveres erő alatt lényegében az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét (NATO) kell érteni, így a szövetséges fegyveres erők tagjai is csak ehhez a szervhez kötődhetnek.

94 Magyarországon kihirdette az Észak-atlanti Szerződés részes államai és a „Békepartnerség" más résztvevő államai közötti, fegyveres erőik jogállásáról szóló Megállapodás és annak Kiegészítő Jegyzőkönyve megerősítéséről és kihirdetéséről szóló 1995. évi CII. törvény

95 Hautzinger Zoltán: *A katonai büntetőjog rendszertana.* AndAnn Kft., Pécs, 2010. 147.

96 Be. 51. § (1) bek.

97 Be. 79. § (1) bek.

avagy nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettség teljesítése kapcsán a külföldi hatóság jelenlétét akár az eljárási cselekményeken, akár a zárt tárgyaláson.

Különösen érdekes az a rendelkezés, amely megengedi, hogy az egyébként Magyarországra jogszerűen beutazni nem tudó külföldi a folyamatban lévő büntetőeljárás miatt beutazhasson: *„ha a beutazás és a tartózkodás külön törvény szerinti feltételei egyébként nem állnak fenn, az ügyész és a bíróság indítványozhatja az idegenrendészeti hatóságnál, hogy engedélyezze annak a külföldinek és reá tekintettel hozzátartozójának a beutazását, illetve belföldi tartózkodását, akinek a vallomása olyan bizonyítékot tartalmazhat, amely előreláthatólag másként nem pótolható.”*[98] A büntetőeljárás eredményes lefolytatásának tehát nem lehet akadálya, ha az olyan külföldi részvételét feltételezi, akinek magyarországi beutazásának és tartózkodásának feltételei nem állnak fenn. A beutazás feltételeit harmadik országbeli állampolgárok esetében az ún. schengeni határellenőrzés deklarálja, amely szerint a hat hónapon belül három hónapot meg nem haladó tartózkodás esetén beutazási feltétel: érvényes, a határ átlépésére jogosító úti okmány vagy okmányok, érvényes vízum, amennyiben az az adott állampolgársági kategória határátlépéséhez szükséges (kivéve, ha az utas érvényes tartózkodási engedéllyel rendelkezik), a tervezett tartózkodás céljának és körülményeinek igazolása, és megfelelő anyagi fedezet mind a tervezett tartózkodás időtartamára, mind pedig a származási országba való visszatéréshez, vagy egy olyan harmadik országba történő átutazáshoz, ahová a beutazás valószínűsíthető, beutazási tilalmat elrendelő figyelmeztető jelzés hiánya, illetve a beutazás nem jelent veszélyt a tagállamok közrendjére, belső biztonságára, közegészségügyére vagy nemzetközi kapcsolataira.[99] Büntetőeljárásban e beutazási feltételek alóli mentesítés kizárólag az ügyész vagy a bíróság indítványára az idegenrendészeti hatóság által rendelhető el a külföldi (jelen esetben harmadik országbeli állampolgár) és családtagja részére, amennyiben a külföldi vallomása olyan bizonyítékot tartalmazhat, amely más bizonyítási eszközzel nem pótolható. A beutazás engedélyezése a vonatkozó idegenjogi szabályozás értelmében ún. humanitárius célból kiadható ideiglenes tartózkodási engedély megadásával történik, és a külföldi csak meghatározott ideig tartózkodhat az ország területén.[100]

A feltételhiányos tartózkodás biztosítása felmerülhet a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező nem magyar állampolgárok esetében is. Minthogy az ilyen külföldi érvényes úti okmánnyal vagy személyazonosító igazolvánnyal, továbbá nemzetközi szerződés által meghatározott körben lejárt érvényességű úti okmánnyal, lejárt érvényességű személyazonosító igazolvánnyal vagy beutazás céljából elismert egyéb okmánnyal jogo-

98 Be. 71. § (8) bek.

99 Vö. A személyek határátlépésére irányadó szabályok közösségi kódexének (Schengeni határ-ellenőrzési kódex) létrehozásáról szóló az Európai Parlament és Tanács 562/2006/EK rendelete 5. cikk (1) bek.

100 A harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény (Harmtv.) 29. § (1) bek. e) pont

sult beutazni,[101] a beutazáshoz és a tartózkodáshoz való jog csak az arányosság elvének betartásával és az érintett kizárólag olyan személyes magatartása alapján korlátozható, amely valódi, közvetlen és súlyos veszélyt jelent a közrendre, a közbiztonságra, a nemzetbiztonságra vagy a közegészségügyre.[102] Bár e törvényben meghatározott indokok értelmezése korántsem egyszerű – a terrorizmussal való kapcsolat, valamint a súlyos bűncselekmények elkövetése például mind megalapozhatják a közrendre, közbiztonságra veszélyesség megállapítását –, a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásának korlátozása sem gyakori. Nemcsak erre, hanem a szabad mozgás jogával rendelkező személyekkel kapcsolatos határrendészeti ellenőrzés minimumkövetelményeire is tekintettel ugyanakkor az Szmtv. nem ismeri a méltányossági beléptetési normát, így hasonló protokoll, mint a harmadik országbeli állampolgárok esetében (ügyészi vagy bírói indítványra idegenrendészeti hatóság intézkedése) nem alakult ki.

3.2.3 Külföldivel szembeni büntetőeljárást kizáró ok

A külföldi terhelti fogalomhoz sajátos eljárási akadályként kötődik az a törvényi rendelkezés, amely szerint nem lehet nyomozást indítani „*közokirat-hamisítás (Btk. 342. §) miatt, ha a hamis vagy hamisított, illetve más nevére szóló valódi úti okmányt a külföldi az ország területére történő beutazás érdekében használja fel, feltéve, hogy vele szemben idegenrendészeti eljárásnak van helye. Ez a rendelkezés nem alkalmazható, ha a külföldivel szemben más bűncselekmény elkövetése miatt is nyomozást kell indítani.*”[103]

Az idézett törvényhely lényegében célszerűségi megfontolásból enged kivételt a büntetőeljárás megindításának elméleti alapjául szolgáló hivatalbóliság elve alól. A jogalkotói szándék gazdaságossági szempontokra épül, miszerint, ha a bűncselekmény elkövetése kizárólag a magyarországi – jelen esetben jogszerűtlen – beutazásra irányult, és emiatt idegenrendészeti eljárásnak van helye, nem lehet nyomozást indítani. A nyomozási akadály csak több feltétel egységes fennállása esetén alkalmazható.

Először is speciális alanyi körről beszélhetünk, hiszen a bűncselekmény feltételezett elkövetője csak olyan külföldi lehet, akivel szemben helye lehet a beutazás megtagadásának és a határátkelőhelyen való visszairányításnak, avagy idegenrendészeti eljárásként kiutasításának. Ez – a külföldiek fentebb értelmezett büntetőjogi differenciálására is figyelemmel – a harmadik országbeli állampolgársági kört jelenti, mivel a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyekkel szemben a személyazonosság és az állampolgárság beazonosíthatósága esetén ilyen intézkedésekre nem kerülhet sor. Ebből fakad a második feltétel, hogy a nyomozást csak az idegenrendészeti eljárás lefolytatása miatt lehet kizárni. Ha a külföldivel szemben az idegenrendészeti eljárás bármely okból nem folytatható le, a nyomozást az általános szabályok szerint kell lefolytatni.

[101] A szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásról szóló 2007. évi I. törvény (Szmtv.) 3. § (1) bek.

[102] Szmtv. 33. §

[103] Be. 170. § (6) bek.

Szintén nyomozást kell indítani abban az esetben, ha a külföldi terhelttel szemben más bűncselekmény megalapozott gyanúja is felmerül. Ennek oka, hogy az officialitás alóli kivétel csak a közokirat-hamisítás bűncselekményére vonatkozik, így nem ad felmentést olyan bűncselekmények esetében, amelyek célja nem, vagy nemcsak az országba való illegális bejutás. Ekkor pedig a büntetőeljárás célja csupán idegenrendészeti eszközök alkalmazásával nem is érhető el.

A nyomozási akadály gyakorlati alkalmazásával összefüggő további fontos kitétel, hogy az csak határátkelőhelyen, és a határellenőrzés során alkalmazott rendészeti célú személyazonosítás folytán felfedett közokirat-hamisítás alkalmával vehető figyelembe. Nincs helye e rendelkezés értelmezésének a külföldi nem határátkelőhelyen való – ún. mélységi – ellenőrzése során, mivel ekkor a közokirat-hamisítás már nem az országba való beutazás, hanem a jogszerű magyarországi tartózkodás igazolása érdekében követik el. Megfontolandó ugyanakkor, hogy az eljárás-gazdaságossági szempontok ebben az esetben is felmerülnek, mivel a külföldi jogszerűtlen tartózkodásával keletkezett állapot megszüntetéséhez, a külföldi kiutasításának elrendeléséhez és végrehajtásához (kitoloncolásához) az idegenrendészeti eljárás is elégséges lenne.

3.2.4 Eljárás a külföldön tartózkodó terhelt távollétében

Sajátosan nem külföldi terhelttel szembeni eljárásként kell gondolni a külföldön tartózkodó terhelt elleni büntetőeljárásra, mivel annak jogpolitikai célja nem a magyar honossággal nem rendelkező személy külföldiségére tekintettel megvalósuló felelősségre vonása, hanem annak kiküszöbölése, hogy a terhelt távolléte miatt se a nyomozás, se a tárgyalás felfüggesztésének ne legyen helye. Az eljárás ugyanakkor az ügyész vádiratban tett indítványára külföldivel szemben is lefolytatható, ha az nem Magyarország területén tartózkodik, és kiadatásának vagy az európai elfogatóparancs alapján történő átadásának nincs helye, illetve kiadatását vagy az európai elfogatóparancs alapján történő átadását megtagadták, és a büntetőeljárás átadására sem került sor.[104]

Ha a bírósági eljárásban derül ki, hogy a vádlott ismert helyen, de külföldön tartózkodik, a bíróság felhívhatja az ügyészt, hogy kívánja-e a vádlott távollétében lefolytatni az eljárást. E felhívás azonban a bíró részére nem kötelezettség, csupán lehetőség, mivel ügyészi indítvány hiányában az eljárás egyébként felfüggeszthető. A bírói gyakorlat szerint *„egymagában az a körülmény, hogy a külföldi állampolgárságú terhelt részére a tárgyalásra szóló idézés nem kereste jelzéssel érkezett vissza, továbbá a vádlott védőjének az a bejelentése, hogy a vádlott visszautazott a külföldi lakóhelyére, nem nyújt alapot a büntetőeljárás felfüggesztésére; ilyen esetben a bíróságnak hivatalból, a hatóságok megkeresése útján kell tisztáznia, hogy a vádlott az ország területét valóban elhagyta-e, mert kizárólag ez alapozza meg az állásfoglalást abban a kérdésben, hogy a távollévő terhelttel szemben a büntetőeljárás lefolytatására alap van-e.”*[105] Más kérdés azonban, hogy a határellenőrzés

[104] Be. 532. § (1) bek.
[105] BH2001. 162.

bizonyos viszonylatokban való eltörlése, illetve a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek határátlépésének schengeni külső határokon alkalmazott határregisztrációban rögzítésének elmaradása az ország elhagyásának vélelmét gyengíthetik. Nem lehet kétséges azonban a nem magyar állampolgárságú terhelt külföldi tartózkodása, ha erre már a nyomozás során fény derül, sőt, ha erre tekintettel biztosíték letétbe helyezését engedélyezték.

A biztosíték intézménye lényegében azt jelenti, hogy a külföldön élő terhelt távollétében is lefolytatják az eljárást, mert az érintett külföldi a nyomozás során az ügyész, a vádemelést követően a bíróság által meghatározott olyan összeget helyez letétbe, amely elégséges a várható pénzbüntetés, a vagyonelkobzás és a bűnügyi költség végrehajtásához.[106] A biztosíték tehát azt a célt szolgálja, hogy a külföldön életvitel szerint tartózkodó terhelt otthonába visszatérve lehessen részese az eljárásnak. Ez a lehetőség viszont csak akkor állhat rendelkezésre, ha legfeljebb felfüggesztett szabadságvesztés-büntetés várható, mivel a biztosíték nem szolgálja az óvadékhoz hasonlóan a terhelt jelenlétét biztosító letartóztatás kiváltását, így nem is eredményezheti, hogy a külföldiségre hivatkozva a terhelt a biztosíték letétbe helyezésével kerülje el a vele szemben kiszabható szabadságvesztés végrehajtását.[107] Ebben a különleges eljárásban továbbá a terheltnek fel kell hatalmaznia a védőt, hogy a keletkezett iratokat kézbesítési megbízottként helyette átvegye, és a védő kötelessége lesz a terheltet haladéktalanul értesíteni a részére kézbesített idézésről. Ha a terhelt Magyarország területét elhagyta, és a kézbesítési megbízottnak kézbesített idézés ellenére nem jelenik meg, nincs helye az elővezetés elrendelésének, az eljárás felfüggesztésének, hirdetményi idézésnek, és a tárgyalást a terhelt távollétében is meg kell tartani.

3.2.5 Az idegenekkel szembeni büntetőeljárás nemzetközi vonatkozásai

A nemzetközi bűnügyi együttműködés szabályai hosszú ideig az aktuális Büntető Törvénykönyv részeként szerepeltek, kidolgozott, fogalmilag letisztult rendszere – a nemzetközi bűnügyi jogsegély törvényben foglalásán kívül – nem volt e területnek.[108]

A jogalkotó 1996-ban határozott úgy, hogy a büntető anyagi jogi és eljárásjogi szabályok kiszélesítésével és jelentős tartalmi módosításával egy önálló törvényben foglalja össze a nemzetközi büntetőjogi együttműködés során rendezést igénylő kérdéseket. Ez a nemzetközi bűnügyi jogsegélyről szóló törvény lett, amely a bűnügyi jogsegély formái között határozza meg a kiadatást; a büntetőeljárás átadását és átvételét; a szabadságelvonással járó büntetés vagy ilyen intézkedés végrehajtásának átvételét vagy átengedését; a vagyonelkobzás, elkobzás vagy ezzel azonos hatású büntetés vagy intézkedés végrehajtásának átvételét vagy átengedését; az elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné

[106] 375.

[107] A kapcsolódó joggyakorlat szerint: „biztosíték letétbe helyezése nem engedélyezhető azokban az ügyekben, amelyekben a vádlottal szemben végrehajtandó szabadságvesztés kiszabása várható." Vö. BH2003. 404.

[108] Nagy Judit: Magyarország részvétele a nemzetközi (elsősorban uniós) igazságügyi és rendőri együttműködés vérkeringésében. Magyar Rendészet, 2010/1–2. 36.

tétele vagy ezzel azonos hatású büntetés vagy intézkedés átvételét, illetve átengedését; az eljárási jogsegélyt és a feljelentést külföldi államnál.[109] A felsorolt büntető eljárásjogi tartalmú intézmények közül külföldiek tekintetében elsősorban a kiadatás és a büntetőeljárás átadása lehet érdekes.

A kiadatás Magyarországról – mint a fent hivatkozott törvény második fejezetének címe is mutatja – azt jelenti, hogy a hazánk területén tartózkodó személy külföldi állam megkeresésére büntetőeljárás lefolytatása, szabadságvesztés-büntetés, illetőleg szabadságelvonással járó intézkedés végrehajtás céljából kiadható. Fontos garanciális szabály, hogy a kiadatásnak csak akkor lehet helye, ha az a cselekmény, amely miatt a kiadatást kérik, mind a magyar, mind a megkereső állam törvénye szerint egy évet meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény. Szintén fontos rendelkezés, hogy meg kell tagadni a menekült kiadatását, kivéve, ha azt a menedékjogról szóló törvényben meghatározott biztonságos harmadik ország kéri, de a menedékes, a befogadott, valamint a menekültkénti, illetőleg menedékeskénti elismerését kérő külföldi annak az államnak, ahonnan elmenekült, nem adható ki. Szintén a kiadatás akadálya lehet, ha a kiadatási kérelem alapjául szolgáló bűncselekmény miatt a megkereső állam törvényei halálbüntetés kiszabását teszik lehetővé. A kiadatás csak akkor valósulhat meg, ha a megkereső állam kellő biztosítékot nyújt arra, hogy amennyiben a kiadott személlyel szemben halálbüntetést szabnak ki, azt nem hajtják végre.

A büntetőeljárás átadása elsősorban abban az esetben célszerű, ha a Magyarországon tartózkodó terhelt annak az államnak az állampolgára, amelynek részére az eljárás átadása történik, vagy abban az államban van állandó lakóhelye, illetve szokásos tartózkodási helye, avagy a terhelt az eljárás során külföldön tartózkodik, kiadatásnak nincs helye, kiadatását megtagadták, vagy kiadatási kérelem előterjesztésére nem kerül sor.[110] Kötelező azonban a büntetőeljárás átadása, ha a magyar büntető joghatóság alá tartozó ügyben a külföldi által belföldön, valamint Magyarország határain kívül tartózkodó magyar hajón vagy magyar légi járművön elkövetett bűncselekmény üldözéséről törvénnyel kihirdetett nemzetközi szerződésben lemondott.

4. A külföldivel szembeni büntetés-végrehajtás

4.1 A külföldire vonatkozó legfontosabb nemzetközi büntetés-végrehajtási szabályok

A nem magyar állampolgárokra vonatkozó legfontosabb büntetés-végrehajtási szabályok megalkotására és alkalmazására az Európai Börtönszabályok is hatással vannak.

[109] Vö. a nemzetközi bűnügyi jogsegélyről szóló 1996. évi XXXVIII. törvény 4. § (1) bek. a)-g) pontjait.

[110] 1996. évi XXXVIII. törvény 37. § (1)-(2) bek.

Az Európa Tanács által kiadott dokumentum[111] általános elvként szögezi le, hogy a börtönszabályokat pártatlanul, különösen a nemen, a fajtán, a bőrszínen, a nyelven, a valláson, a politikai vagy bármely más véleményen, a nemzeti vagy társadalmi eredeten, a nemzeti kisebbséghez tartozáson, a vagyonon, a születésen vagy bármely más állapoton alapuló, minden hátrányos megkülönböztetés nélkül kell alkalmazni (13. szabály). A diszkrimináció tilalmával összefüggésben említhető a gondolat-, lelkiismereti- és vallásszabadság szabálya, amely nemcsak azt jelenti, hogy a fogvatartottakat mindezek a jogok megilletik, hanem annak kötelezettségét is, hogy lehetőség szerint a börtönrezsimet úgy kell megszervezni, hogy a fogvatartottak számára lehetőséget biztosítsanak vallásuk gyakorlására és filozófiájuk követésére, az adott vallások vagy filozófiák által elismert képviselők által tartott vallási szertartásokon vagy gyűléseken való részvételre, vallásuk vagy filozófiájuk ilyen képviselői négyszemközti látogatásainak fogadására és vallásos vagy egyházi jellegű kiadványok birtokban tartására (29. szabály). Nyilvánvaló, hogy az így megfogalmazott elvek megfogadása különösen fontos a külföldiek számára, hiszen az idegen kultúrából érkezők számára még inkább fontossá válnak a különbözőségből eredő hátrányok csökkentése és a számukra megszokott szokások követése. Szintén általános, de az idegenek érdekében felhozható norma a tájékoztatási kötelezettség, amely szerint a befogadáskor és a későbbiekben szükség szerinti gyakorisággal minden fogvatartottat írásban és szóban – azon a nyelven, amelyet ért – tájékoztatni kell a fegyelemről szóló szabályozásról, valamint jogairól és kötelezettségeiről a büntetés-végrehajtási intézetben (30. szabály).

Az Európai Börtönszabályok az általános elvek mellett a külföldiekre vonatkozóan sajátos szabályokat is előírnak (37. szabály). Ilyen egyfelől, hogy a külföldi ország állampolgárságával rendelkező fogvatartottakat haladéktalanul tájékoztatni kell azon jogukról, hogy felvegyék a kapcsolatot diplomáciai vagy konzuli képviselőikkel és ésszerű lehetőségeket kapjanak a kapcsolatfelvételhez. Másfelől olyan államok állampolgárságával rendelkező fogvatartottak számára, akiknek nincs az országban diplomáciai vagy konzuli képviselőjük, valamint a menekülteknek és a hontalanoknak ugyanilyen lehetőségeket kell biztosítani és engedélyezni kell, hogy az érdekeik képviseletével megbízott állam diplomáciai képviselőjéhez vagy bármely más olyan nemzeti hatósághoz vagy nemzetközi szervezethez forduljanak, amelynek az a feladata, hogy védelmezze az adott érdekeket. Végül a büntetés-végrehajtási hatóságoknak szorosan együtt kell működniük ezekkel a diplomáciai vagy konzuli képviselőkkel a börtönbe zárt külföldi polgárok érdekében, akiknek különleges szükségleteik lehetnek. Ezek mellett a külföldi állampolgárságú fogvatartottak számára kifejezetten a jogsegélyről szóló tájékoztatást kell adni, amelynek tartalmaznia kell annak a lehetőségét is, hogy büntetésük végrehajtása végett kérjék más országnak való átadásukat.

A büntetés-végrehajtás átadásának lehetősége külön nemzetközi egyezményen alapul. Ez a jogsegély lényegében csak külföldiek esetében alkalmazható, célja, hogy az elítélt

[111] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által 2006. január 11-én elfogadott, a Miniszteri Bizottság Európai Börtönszabályokról szóló R/2006/2 ajánlása a tagállamok számára

személyek átszállításáról szóló egyezmény[112] értelmében lehetőség legyen a bűnelkövetők részére büntetésük saját államukban és társadalmukban való letöltésére. A büntetés-végrehajtás átengedése során feltételként jelentkezik, hogy

- az átszállítandó személy a végrehajtó állam állampolgára legyen,
- a legalább hat hónap letöltendő szabadságvesztést kiszabó ítéletnek végrehajthatónak kell lennie,
- az elítélt és az átszállításban érintett mindkét állam a büntetés-végrehajtás átengedéséhez hozzájáruljon,
- a büntetőítélet alapjául szolgáló cselekménynek a végrehajtó állam joga szerint is bűncselekménynek kell minősülnie.[113]

4.2 A nem magyar állampolgárok büntetésének végrehajtása

4.2.1 Külföldiek büntetés-végrehajtása a múltban

Az anyagi és az eljárásjogi követelmények megfogalmazása mellett a nem magyar állampolgárok büntetés-végrehajtása is sajátos feltételek teljesítését igényli. Amíg azonban a büntető anyagi és alaki szabályok a külföldit nemcsak elkövetőként vagy terheltként, hanem a bűncselekménnyel vagy a büntetőeljárással érintett egyéb személyként is értelmezik, a büntetés-végrehajtási jog kizárólag az elítéltek vonatkozásában tartalmaz releváns normákat. Ennek jogtörténeti emlékei egészen a XIX. századra nyúlnak vissza, amikor – egységes büntetés-végrehajtási törvény híján – különböző szabályzatokban helyeztek el külföldiekre vonatkozó rendelkezéseket.[114] Ilyen volt például a feltételes szabadságra bocsátások tárgyában tett felterjesztéseknél tapasztalt eltérések megszüntetése tárgyában 1891. július 12-én kiadott 17.745. sz. IM. rendelet, miszerint a külföldi szabadulók segélyben egyáltalán nem részesíthetők, avagy az államfogház-büntetés végrehajtása tárgyában új utasítás kibocsátása iránt 1895. március 14-én kelt 1140. sz. IME. rendelet, amely azt határozta meg, hogy külföldieknek az államfogoly meglátogatása rendszerint nem engedhető meg. A büntetés-végrehajtási jogi terminológia egyébként mást értett idegen és mást külföldi alatt. Míg a külföldi meghatározása a fentebb már vázolt állampolgársági jogi vonalat követte, addig idegennek az volt tekintendő, aki az intézet hivatalnoki karához vagy a felügyelő személyzethez, avagy ezeknek az intézetben lakó családjához nem tartozott.[115]

[112] Magyarországon kihirdette az elítélt személyek átszállításáról szóló, Strasbourgban, 1983. március 21-én kelt Egyezmény, Strasbourgban, 1997. december 18-án kelt Kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 2001. évi LXVII. törvény

[113] Vö. Király Klára: *A külföldi elítéltek jogi helyzete*. Börtönügyi Szemle 2003/3. 95–107.

[114] Nem mellesleg, már az 1830-as és '40-es években sem volt elhanyagolható a külföldiek létszáma az egyes büntetés-végrehajtási intézetekben. Lásd erről bővebben: *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek* Szerk. Megyery István. M. Kir. Igazsügyministerium, Budapest, 1905.

[115] Vö. Házszabályok és szolgálati utasítások a magyar királyi országos fegyintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és őrök számára 1870. június 10-én kelt IM. rendelet. Harmadik rész 48. §

A büntetés-végrehajtási jog a XX. században megrekedt a törvényi szabályozásnál alacsonyabb szinten. Az ún. 1955. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat a külföldiekkel kapcsolatban két rendelkezést tartalmazott. Az egyik az elítéltek elkülönítéséről szólt, miszerint a börtönökben a külföldieket a magyar állampolgároktól el kell különíteni, míg a másik szerint a börtönökben és munkahelyeken készített napirendet a letartóztatottak előtt anyanyelvükön ki kell hirdetni.[116] Némileg meglepetés, hogy ezek az alapvető követelmények a későbbi jogi szabályozásban, különösen a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról szóló 1966. évi 21. törvényerejű rendeletben nem köszönnek vissza, mégis az 1955. évi szabályzat a jogfejlődés szempontjából mind az anyanyelvhasználatra, mind az elítéltek klasszifikációjára vonatkozóan máig ható és a gyakorlatban is alkalmazott rendelkezéseknek minősíthetők.

A büntetés-végrehajtási jog fejlődése szempontjából fontos mérföldkőnek volt tekinthető a 2014. december 31-ig hatályos ún. Bv. tvr.,[117] valamint a korábbi szabályozást végre törvényi formában felváltó új Bv. Kódex.[118] Mindegyik jogszabály közös jellemzője, hogy egyre szélesedő mértékben rendelkezik a nem magyar állampolgárokról. Különösen figyelemre méltó a 2015. január 1-jén hatályba lévő Bv. Kódex tárgyhoz kötődő szabályozási megoldása, amely – a hatályos Büntetés-végrehajtási Szabályzathoz hasonlóan[119] – a fiatalkorúak és a katonák mellett külön alcímet szentel a nem magyar állampolgárságú elítéltek befogadására és a büntetés végrehajtásának részletesebb módjára.

4.2.2 A külföldiekre vonatkozó hatályos magyar büntetés-végrehajtási szabályok irányvonalai

A külföldi elítéltekre vonatkozó magyar szabályozás legfontosabb irányvonala, hogy nem tesz különbséget a belföldi és a nem magyar állampolgárságú elítéltek között. Ennek megfelelően, ha a nem magyar állampolgárral szemben kiszabott szabadságvesztés-büntetés végrehajtása nem kerül más államnak átengedésre, úgy a büntetés-végrehajtásra a magyar szabályokat kell alkalmazni. Meg kell azonban jegyezni, hogy a más állampolgárságú elítéltek fogva tartása a kommunikációs nehézségek, eltérő szokásaikból adódó feszültségek és a külső kapcsolatok megteremthetőségének problémái miatt nehézségekkel járhat. Ez alkalmanként az elítélt magatartására is kiható bizonytalanságot idézhet elő, amely negatívan hathat az intézet rendjére vagy a személyzettel való zavartalan együttműködésre.[120] Ennélfogva mind a hatályos, mind az új büntetés-végrehajtási jogi szabályok sajátos rendelkezéseket adnak közre, megteremtve ezzel – a fiatalkorúak és

[116] A Büntetésvégrehajtási Szabályzat kiadásáról szóló 1105/1954. (XII. 17.) MT határozat 4. és 11. pontja

[117] A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bv. Kódex)

[118] A büntetések, intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (Új Bv. Kódex)

[119] A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet (Bv. Szabályzat) IX. cím

[120] *Büntetés-végrehajtási jog.* Szerk. Horváth Tibor Rejtjel, Budapest, 2001. 185.

a katonák mellett – a külföldiek klasszifikációját, illetve reintegrációs folyamatuk eredményesebb megvalósulását.[121]

A külföldiek fogva tartására vonatkozó elvek körében egyfelől beszélhetünk olyan tézisekről, amelyeket az Európai Börtönszabályokkal összhangban nem kizárólag a külföldiekre állapítottak meg, de jellegüknél fogva azok potenciális címzettek lehetnek. Ilyen a fentebb már említett diszkrimináció tilalma, avagy a szabad vallásgyakorláshoz és a lelkiismereti szabadsághoz való jog.[122] Másfelől vannak olyan büntetés-végrehajtási elvek is, amelyek tipikusan a külföldiekre alkalmazandók. Ilyen az anyanyelvhasználatának elve és a diplomáciai vagy konzuli kapcsolattartási jog.[123]

Az anyanyelv használatára vonatkozó legfontosabb megállapítás továbbra is az, hogy egyrészt az elítéltet vagy az egyéb jogcímen fogvatartottat nem érheti hátrány a magyar nyelv nem ismerete miatt, másrészt – nem a magyarral megegyező – anyanyelvét mind szóban, mind írásban szabadon használhatja. Ezzel összhangban a végrehajtásért felelős szervnek a fogvatartott anyanyelvén vagy az általa ismert más nyelven kell tájékoztatást adnia a végrehajtás rendjéről, a végrehajtással összefüggő jogairól és kötelezettségeiről, valamint a fogva tartást foganatosító szerv házirendjéről. A tájékoztatásnak – amennyiben ezt nemzetközi egyezmény lehetővé teszi – ki kell térnie a szabadságvesztés végrehajtásának átengedésére is. A nyelvhasználattal kapcsolatos szabályok szorosan összefüggnek a tolmácsolási költségek finanszírozásával is, amelyek csak abban az esetben nem terhelik az államot (a büntetés-végrehajtási intézetet), ha a külföldi nem a szabadságvesztéssel összefüggésben kéri tolmács közreműködését.

Alapvető követelményként jelentkezik a nem magyar állampolgár konzuli kapcsolattartásának a biztosítása is. Ennek jegyében a nem magyar állampolgárságú elítélt vagy más címen fogva tartott jogosult államának diplomáciai, illetve konzuli képviseletéhez fordulni, és annak képviselőjével a kapcsolatot tartani. A kapcsolattartás lehetősége az állampolgársággal nem rendelkező személyek (hontalanok) esetében is adott, mivel az ilyen fogvatartottak az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságához és képviselőjéhez fordulhatnak. A diplomáciai és konzuli kapcsolattartás egyben érdekvédelmet is jelent, amely kihat a fogvatartottat a büntetés-végrehajtásban is megillető védelem jogára is. A külföldi hazájának konzuli képviselője ugyanis – a büntetőeljárásban meglévő szabályokhoz hasonlóan – védőt is meghatalmazhat. A kapcsolattartás alapja, hogy a külföldi elítélt büntetés-végrehajtási intézetbe történő befogadásáról haladéktalanul értesíteni kell az állampolgársága szerint illetékes diplomáciai vagy konzuli képviseletet. Ezt azonban mellőzni kell, ha a külföldi írásbeli nyilatkozatában ezt kifejezetten kéri.

[121] Az elítéltek reintegrációjának fejlesztési lehetőségeiről lásd bővebben Ruzsonyi Péter: *Kriminálpedagógiai alapvetések.* In: *Sodorvonalon. Tanulmányok Virányi Gergely 60. születésnapja tiszteletére.* Szerk. Hautzinger Zoltán – Verhóczki János. Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, Budapest, 2012. 249–264.

[122] Bv. Kódex 2. § (3) bek. és 36. § (1) bek. h) pont

[123] Bv. Kódex 2. § (2) bek. a)-b) pont és 36. § (1) bek. o) pont

4.2.3 A külföldi elítélt büntetése végrehajtására vonatkozó egyéb szabályok

A nem magyar állampolgárságú elítéltek büntetés-végrehajtására vonatkozó szabályok körében – az anyanyelvhasználat és a konzuli kapcsolattartás mellett – elsősorban az ilyen elítélt elhelyezésére vonatkozó klasszifikációs szabályokat kell kiemelni. Külföldi esetében lehetőség szerint biztosítani kell, hogy a vele együtt elhelyezett elítéltek között legyen az általa használt nyelvet, továbbá a magyar nyelvet ismerő és beszélő személy. Nem lehet azonban együtt elhelyezni azokat a külföldieket, akik között nemzeti, nemzetiségi, etnikai vagy vallási ellentét áll fenn.

A külföldi elítélt kérelmére szabadságvesztése alatt biztosítani kell a büntetés-végrehajtási intézet lehetőségeihez mérten a magyar nyelv oktatását, illetve olyan programokba kell bevonni, amelyek megismertetik azokkal a nemzeti, történelmi és erkölcsi értékekkel, amelyek Magyarországot jellemzik.

A nem magyar állampolgárságú elítélt büntetés-végrehajtásának gyakorlati megvalósításához kapcsolódik még, ha a külföldi elítélt nem Magyarországról kap csomagot, annak vám- és postaköltségét, valamint az egyéb költségeket – hacsak azt az illetékes külképviselet át nem vállalja – maga viseli. Amennyiben a külföldi letéti pénzzel nem rendelkezik, és a költségeket az illetékes külképviselet sem biztosítja, a büntetés-végrehajtási intézet a költségeket megelőlegezheti, ha a tartozás megfizetését a külföldi elítélt vállalja és annak fedezetét igazolja. Letéti pénz hiányában ugyanakkor már az intézet saját költségeként biztosítja, hogy a külföldi hozzátartozója részére havonta egy alkalommal levelet küldjön. A nem magyar nyelven írt vagy kapott magántermészetű levél biztonsági ellenőrzése esetén a levelet négy napon belül kell az intézetnek a címzetthez továbbítani vagy kézbesíteni.[124]

4.2.4 A kiutasítás végrehajtásának büntetés-végrehajtási feladatai

A kiutasítás mint büntetőjogi szankció végrehajtása iránt ugyan a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalnak a bíróság székhelye szerint illetékes regionális igazgatósága intézkedik kizárólagos hatáskörrel, e büntetés biztosítása érdekében a büntetés-végrehajtási intézetnek is vannak feladatai. Ez elsősorban az érintett idegenrendészeti hatóság legalább hat hónappal korábbi értesítését jelenti a várható szabadulás idejéről.

A külföldiek igazgatására (beutazására és magyarországi tartózkodására) vonatkozó mindkét – korábban már említett – törvény értelmében a kiutasított közvetlen kérelemmel fordulhat a büntetés-végrehajtási bíróhoz a kiutasítási akadály megállapítása érdekében. Amennyiben a büntetés-végrehajtási bíró döntése nem állapít meg visszaküldési tilalmat, úgy a kiutasítás végrehajtásának egyfelől nincs akadálya, másfelől annak további ügyintézése kikerül a büntetés-végrehajtási szervezet rendszeréből.[125]

[124] Bv. Szabályzat 225. §

[125] A témával kapcsolatban lásd bővebben Jójárt Borbála Gyöngyike: *Kiutasítás végrehajtásának eljárásjogi kérdései*. Pécs, 2011. 18–23.

A kiutasítás végrehajtásának szabályait kell alkalmazni abban az esetben is, ha a külföldi elítélt vagy képviselője a szabadságvesztés végrehajtásának más állam részére történő átengedését kéri.

Összefoglalás

A magyar Alaptörvény és az egyes hazai büntetőjogszabályok rendelkezéseiből is alapvető szabályként olvasható ki, hogy a hazai jog Magyarország területén mindenkire egyformán kötelező az állampolgársági hovatartozástól függetlenül.

Mindemellett nem lehet tekintet nélkül lenni arra, ha a büntető anyagi jog alanya adott esetben külföldi, azaz nem magyar állampolgár is lehet. Erre a körülményre már az első hatályba lépett büntetőtörvény, a Csemegi Kódex is tekintettel volt, és a külföldiekre vonatkozó sajátos büntetőjogi szabályok – még ha viszonylag csekély mértékben is – azóta is jelen vannak hatályos büntetőjogunkban.

A büntető anyagi jogi rendelkezések köréből kiemelkednek a külföldivel szemben sajátos szankcióként alkalmazható kiutasítás, illetve mindazok a különös büntetőjogi törvényi tényállások, amelyek sajátos elemként nevezik meg a nem magyar honos személyeket, napjainkban elsősorban az ún. harmadik országbeli állampolgárokat. A büntető eljárásjogi rendelkezések a külföldiek differenciálását nem tartja szükségesnek, hiszen az eljárás szempontjából közömbös, hogy a nem honos személyeket milyen bűncselekménnyel összefüggésben vonják be a büntetőeljárásba. Ugyanez állapítható meg a büntetés-végrehajtási normákkal összefüggésben is. Közös azonban mindkét jogterület vonatkozásában az, hogy a külföldiekkel szembeni eljárási és végrehajtási szabályok alkalmazása során a magyar állampolgároktól eltérő sajátos rendelkezéseket kell biztosítani, amelyek egyrészt a terhelt eljárási jogai gyakorlásának elősegítését, másrészt az elítélttel szembeni végrehajtási szabályok hatékonyabb és kulturáltabb alkalmazását jelentik. Szintén közös az eljárásjogi és a végrehajtásjogi szabályok közös vonása, hogy azok nemzetközi téren is alkalmazhatók abban az esetben, ha célszerű, hogy a nem magyar állampolgárságú terhelttel vagy fogvatartottal (elítélttel) szemben a büntetőeljárást vagy a büntetés végrehajtását külföldön, rendszerint abban az államban valósítsák meg, amelynek az inkriminált személy az állampolgára.

A fentiekre tekintettel megállapítható, hogy a nem magyar állampolgárokkal szembeni büntetőjogi szabályok már az első jogalkotói lépésektől olyan modellt körvonalaznak, amelyek vizsgálata és fejlesztése – mint sajátos büntetőjogi rendszer – a továbbiakban is lényeges.

Összefoglaló kérdések

1. Mi a legfőbb elméleti alapja a nem magyar állampolgárokra vonatkozó büntetőjogi rendelkezések megalkotásának és alkalmazásának?
2. Hogyan definiálható a külföldi a magyar büntetőjogi szabályok vonatkozásában?

3. A büntetőeljárás mely alanyi köreire határozhatók meg a külföldiekre vonatkozó büntető eljárásjogi szabályok?
4. Mely esetben érvényesül a külföldivel szembeni sajátos büntetőeljárási akadály?
5. Melyek a külföldi elítéltre vonatkozó büntetés-végrehajtási jogi szabályok irányvonalai?

Felhasznált jogszabályok

Házszabályok és szolgálati utasítások a magyar királyi országos fegyintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és őrök számára 1870. június 10-én kelt IM. rendelet

A Magyar Büntető Törvénykönyv a bűntettekről és a vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk

A Magyar Büntető Törvénykönyv a kihágásokról szóló 1879. évi LX. törvény

A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvény

A közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXII. törvénycikk

A honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk

A Büntető Törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény

A büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény

Az 1951. III. törvénybe iktatott büntető perrendtartás hatálybaléptetéséről, végrehajtásáról és a katonai büntetőeljárásban való alkalmazásáról szóló 1951. évi 31. törvényerejű rendelet

A külföldiek be- és kiutazásáról, valamint az ország területén való tartózkodásáról szóló 17/1954. (III. 10.) MT sz. rendelet

A Büntetésvégrehajtási Szabályzat kiadásáról szóló 1105/1954. (XII. 17.) MT határozat

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény

A külföldiek be- és kiutazásáról, valamint az ország területén való tartózkodásáról szóló 24/1966. (IX. 25.) Korm. rendelet

A büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. törvényerejű rendelet

A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény

A menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1989. évi 15. törvényerejű rendelet

A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet

Az Észak-atlanti Szerződés részes államai és a „Békepartnerség" más résztvevő államai közötti, fegyveres erőik jogállásáról szóló Megállapodás és annak Kiegészítő Jegyzőkönyve megerősítéséről és kihirdetéséről szóló 1995. évi CII. törvény

A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet

A nemzetközi bűnügyi jogsegélyről szóló 1996. évi XXXVIII. törvény 37. § (1)-(2) bek.

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) 11. § (2) bek.

Az elítélt személyek átszállításáról szóló, Strasbourgban, 1983. március 21-én kelt Egyezmény, Strasbourgban, 1997. december 18-án kelt Kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 2001. évi LXVII. törvény

Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve (2004. április 29.) az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint az 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről

A személyek határátlépésére irányadó szabályok közösségi kódexének (Schengeni határellenőrzési kódex) létrehozásáról szóló az Európai Parlament és Tanács 562/2006/EK rendelete

A harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény

A szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásról szóló 2007. évi I. törvény

A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény

A büntetések, intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény

Felhasznált irodalom

Andrássy György: *Nyelvszabadság*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs,2013.

Angyal Pál: *A magyar büntetőeljárásjog tankönyve.* I. kötet. Athenaeum, Budapest, 1917.

Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Athenaeum, Budapest,1909.

Auer György – Mendelényi László: *A bűnvádi eljárási jog.* Athenaeum, Budapest,1933.

Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: *Büntetőjog. Különös rész.* Hvg Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest,2004.

Büntetőjog. Különös Rész. Szerk. Blaskó Béla. Rejtjel Kiadó, Budapest,2008.

Blaskó Béla: *Magyar Büntetőjog. Általános* rész. Rejtjel Kiadó, Budapest–Debrecen, 2013.

A bűnvádi perrendtartás és az azt életbe léptető törvény jogesetek és értekezések gyűjteményével. Szerk. Csiki László. Révész Béla Bizománya, Marosvásárhely,1902

Fenyvesi Csaba: *A védőügyvéd. A védő büntetőeljárási szerepéről és jogállásáról.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs,2002.

Finkey Ferenc: *A magyar büntető perjog tankönyve.* Grill Károly Könyviadó Vállalata, Budapest,1916.

Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedése, Budapest, 1902.

Magyar Büntetőjog. Különös rész. Szerk. Fonyó Antal. BM Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Gaál Gyula*: Az embercsempész tevékenység megjelenési formáinak és módszereinek változásai a Magyar Köztársaság államhatárán 1991–2003 között.* Doktori (PhD) értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2005.

Gyulai Gábor – Mink Júlia – Iván Júlia: *Kiutasítás és emberi jogok.* Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2012.

Hautzinger Zoltán: *A katonai büntetőjog rendszertana.* AndAnn Kft., Pécs,2010.

Hautzinger Zoltán: *A külföldiekre vonatkozó magyar jogi szabályozás fejlődése és története.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest,2012.

Hautzinger Zoltán: *A magyar katonai büntetőeljárás fejlesztési irányai.* DialógCampus Kiadó, Budapest–Pécs,2011.

Herke Csongor: *A letartóztatás.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs,2002.

Büntetés-végrehajtási jog. Szerk. Horváth Tibor. Rejtjel, Budapest,2001.

Irk Albert: *A magyar büntető perjog vezérfonala.* Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs,1931.

Jójárt Borbála Gyöngyike: *Kiutasítás végrehajtásának eljárásjogi kérdései*. Pécs, 2011.

Király Klára: *A külföldi elítéltek jogi helyzete.* Börtönügyi Szemle,2003/3. 95–107.

A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Szerk. Megyery István. M. Kir. Igazsügyministerium, Budapest, 1905)

Mészáros Bence: *Kiemelt jelentőségű ügyek, alkotmányos aggályok – új különeljárás a büntetőeljárási törvényben*. Közjogi Szemle, 2011/3. 59–64.

*A Magyar Büntetőjog Különös r*észe. Szerk. Nagy Ferenc. Korona Kiadó, Budapest, 2004.

Nagy Judit: *Magyarország részvétele a nemzetközi (elsősorban uniós) igazságügyi és rendőri együttműködés vérkeringésében. Magyar Rendészet*, 2010/1–2. 32–47.

Patyi András – Varga Zs. András: Általános közigazgatási jog (az Alaptörvény rendszerében). Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs,2012.

Új Btk. *kommentár. 6. kötet*. Főszerk. Polt Péter. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013.

Ruzsonyi Péter: *Kriminálpedagógiai alapvetések.* In: Sodorvonalon. Tanulmányok Virányi Gergely 60. Születésnapja tiszteletére. Szerk. Hautzinger Zoltán – Verhóczki János. Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, Budapest, 2012. 249–264.

Töttős Ágnes: *A közrendre, közbiztonságra veszélyesség uniós szabályozása a legális migráció területén*. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XIII. Pécs, 2012. 285–297.

Barabás Andrea Tünde

A resztorativitás elmélete és gyakorlata

1. Sértettek hátrányban

Az elmúlt két évtizedben a büntetésfelfogások és az áldozatokkal kapcsolatos jogosultságok területén a büntetőeljárásban drámai változások következtek be. A jogalkalmazók – így a rendőrség – tevékenységét ez a gyakorlatban elsősorban a minél korábbi diverziót szolgáló megoldások terjedésében, valamint az áldozatok, és különösen a sérülékeny áldozatok, nők, gyermekek kezelésének szemléletében történő változások területén érinti.

A resztoratív szemlélet a bűnözésre adott válasz új útjaként, a hagyományos büntetőeljárás alternatívájaként jelent meg Amerikában, majd Európában, először az angolszász jogterületeken, és hamarosan látványos eredményeket mutatott. Míg a common law országokban elsősorban a diverziós, a korai beavatkozással járó resztoratív formák terjedtek el, addig a kontinens többi országára inkább az jellemző, hogy ezek a lehetőségek a büntetőeljárásba ágyazódtak be. Az elért sikerek hatására több országban indultak kísérletek a resztoratív eszközök alkalmazására a büntetés-végrehajtás területén, börtönkörülmények között is.

A resztoratív igazságszolgáltatás alapgondolata az elkövető, az áldozat és a közösség közötti kiegyezésre/megbékélésre való törekvés, és a reintegráció elősegítése. Ez nem csak az elkövető érdeke. Az áldozattá válással kapcsolatos kutatások szerint a bűncselekmény elszenvedését követően, a kezeletlen trauma hatására a sértett könnyen kerülhet olyan állapotba, hogy nem képes korábbi életvitelét folytatni, bezárkózik, szorong, kapcsolatai megszakadnak, és életminősége fokozatosan romlik. Noha ez a súlyosabb, illetve erőszakos bűncselekmények áldozatai körében fordul elő nagyobb gyakorisággal, de bekövetkezhet akár egy „egyszerű" betörést követően is, amikor a sértett többet nem akarja (vagy nem meri) otthonát elhagyni, vagy éppenséggel fél oda visszatérni.

A felek megbeszélésének középpontjában az elkövető cselekedettel való szembenézése, az áldozat nézőpontjának megismerése és a tettes felelősségvállalása áll, szemben a megtorló büntetéssel, ahol a „viszontsérelem" okozása a cél.[1] Ez segítheti később az elkövetőt a társadalomba, közösségbe való visszailleszkedésben. A társadalom számára ez azért is fontos, mert a kirekesztés következménye veszélyes szubkultúrák kialakulása lehet. Az elkövetőnek kapnia kell még egy esélyt, hogy a társadalom hasznos tagjának érezhesse magát.

A közösség is részt vesz ebben a folyamatban, és figyel arra, hogy az elkövető és az áldozat ne maradjon egyedül, megvalósuljon a reintegráció, és lehetővé váljon a jóvátétel.

[1] Martin Wright: *Restoring Respect for Justice.* Waterside Press, Winchester, 1999. 32.

A konfliktusmegoldás így számos előnnyel jár: a társadalomnak több biztonságot nyújt és kevesebb a költsége (pl. a korábbi szabadlábra helyezéssel vagy a sikeres visszailleszkedés következtében). Az áldozat megkönnyebbül, válaszokat kap kérdéseire, az elkövető önuralmat tanul, hogy hasonló szituációkban ne forduljon elő ugyanaz. A tettes és az elkövető a beszélgetések során elkezdi feldolgozni az eseményeket. Előtérbe kerül a felek társadalmi és pszichikai integrációja.[2]

1.1 Előzmények – A sértett a büntetőeljárásban

A sértett eljárási pozíciójának változásai a kontinentális és az angolszász igazságszolgáltatás rendszerében hasonlóan alakultak az évszázadok során. Korábbi aktív szerepének hanyatlásával a XIX. századtól a nemzetközi egyezmények, az alkotmányok és más nemzeti jogforrások is elsősorban a terhelt személyére koncentráltak, őt kívánták védeni az igazságszolgáltatás önkényétől, háttérbe szorítva a sértettek jogait és érdekeit, melyek erősítésére csak az 1960-as évek végétől helyeződött ismét hangsúly.

A sértetti jogok mind a kontinentális, mind az angolszász rendszerben a 60–70-es években, az áldozati mozgalmak fellépésével kerültek ismét előtérbe, azokkal a törekvésekkel, amelyek az áldozat helyzetének javítását, eljárásjogi pozíciójának és alkotmányos jogainak erősítését tűzték ki célul. A kriminológiai irányzatok egy része, a viktimológia önállósulása, különösen hozzájárult a sértett eljárási helyzetének rendezését sürgető nézetek elterjedéséhez.

Alapvetően azonban ma is igaz, hogy mindkét típusú; a kontinentális formális, valamint az angolszász versengő típusú eljárás is nehezen tűri a sértetti részvételt a büntetőeljárásban. Ugyanakkor a kontinentális eljárás, tekintettel arra, hogy a formaiságra nagy hangsúlyt fektet, éppen ebből adódóan nyújt nagyobb – ha nem is túl széles körű – lehetőséget arra, hogy jogosítványokkal ruházza fel a sértettet. Ezzel szemben az angolszász versengő rendszerben, ahol az ügyész és a vádlott vagy a védelem közötti vita zajlik, a sértett nyilvánvalóan még kevésbé kaphat szerepet.[3] Ugyanakkor az angolszász országokban alkalmazták először a sértett aktívabb, bár látszólag formális bevonását szolgáló új intézményt, az ún. Victim Personal Statement vagy Victim Impact Statement intézményét. Ez, jelentősebb részvételt biztosítva a büntető igazságszolgáltatásban, lehetőséget ad a sértettnek nyilatkoznia arról, hogyan érintette a bűncselekmény, mit érez, vagy bizonyos esetekben akár arról, milyen büntetést tart elfogadhatónak. A sértetti nyilatkozatnak két fő célja lehet: az egyik, hogy olyan információt szolgáltasson, ame-

[2] Eduard Matt – Frank Winter: Täter-Opfer-Ausgleich in Gefängnissen – Die Möglichkeiten der restorative justice im Strafvollzug. Neue Kriminalpolitik (NKPol) 2002/4.

[3] Bárd Károly: Vádlottak jogai és sértettek érdekei a nemzeti és nemzetközi büntetőeljárásban. Kézirat, 2013.

lyet a büntetés kiszabásakor a bíró figyelembe vesz, másrészt terápiás cél, mely a sértett számára megkönnyítheti a történtek feldolgozását.[4]

A kontinentális eljárásban egyébként jellemzőbb a sértett részvétele. Szemben például az angolszász eljárási rendszerrel, a kontinentális eljárásban általában magánjogi igényt érvényesíthet a sértett. Ezen felül, ha nem is lép fel magánfélként a büntetőeljárásban, később kártérítési pert indíthat, amelyben a büntetőperben tett bizonyos megállapítások felhasználhatók. Az angolszász rendben magánjogi igény érvényesítésére nincs lehetőség. Az angol büntetőbíróságok kötelesek megfontolni, hogy a terheltet a sértett vagy családja javára kártérítés fizetésére kötelezzék, de ez nem a sértett magánjogi igénye alapján, hanem hivatalból történik. Bár az Egyesült Államokban a büntetéskiszabási irányelvek – Sentencing Guidelines – ugyancsak rendelkeznek a sértettnek nyújtandó kárpótlásról, de megint csak nem magánjogi igényt terjeszt elő a sértett, hanem szintén hivatalból teszik.[5] William T. Pizzi az angolszász jogi helyzetet elemezve kiemeli, hogy az ügyésznek nem feladata a sértett képviselete, az ügyész és a sértett érdekei sokszor nem fedik egymást, a sértett az esetére koncentrál, az ügyész pedig más körülményeket is figyelembe vesz, mint például az eljárás sikerének esélyei, vagy akár politikai szempontok (ez abból adódik, hogy az ügyészi pozíció választáson alapul). Így, ha az ügyész úgy érzi, hogy kevés az erőforrása, akkor vádalkut köthet, miközben a sértett ezzel talán egyáltalán nem ért egyet. Mindez könnyen eredményezheti, hogy a sértett frusztrációt érez amiatt, hogy láthatatlan marad az eljárásban. Ebből a szempontból úgy tűnik, a sértett még hátrányosabb helyzetbe kerül, mint a kontinentális eljárások során.[6]

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy valójában az angolszász rendszer nem biztosít többletjogokat a bűncselekmények sértettjeinek a kontinentális jogokhoz képest, sőt a felek közötti versengő jellegből adódóan inkább kisebb a sértett érdekérvényesítési lehetősége. Ennek ellenére, talán éppen a fenti problémák megoldásának érdekében, a sértettekkel kapcsolatos intézmények kapcsán azt láthatjuk, hogy az angolszász rendszer jóval befogadóbb, nyitottabb, amely könnyebben enged teret új lehetőségek alkalmazásának. A mediáció, a resztoratív szemlélet terjedése mutatja, milyen jól működhet egy nem éppen angolszász, sokkal inkább indián, maori vagy vallási hagyományokra épülő intézmény is az angolszász igazságszolgáltatás rendszerében. A sértett helyzete javításának ugyanis egyik legjobb eszköze éppen a resztoratív megoldások széles körű alkalmazása.

A terhelt érdekei is ritkán esnek egybe a sértettével.[7] E módszerek másik fontos értéke, hogy a bűncselekmények sértettjei igényérvényesítésének szolgálata mellett segítik

[4] James Chalmers – Peter Duff – Fiona Leverick: Victim Impact Statement: „Can Work, Do Work (For Those Who Bother to Make Them)". The Criminal Law Review, 2007.360–379.; Róth Erika: A sértett helyzete a büntetőeljárásban az Európai Unió elvárásainak tükrében. Miskolci Jogi Szemle. Különszám. 2011. 155–167.

[5] Lásd Bárd K.: i. m.

[6] William T Pizzi: Victims' Rights: Rethinking Our 'Adversary System'. Utah Law Review, 1999., 349–368.

[7] Erdei Árpád: A sértett a büntető eljárásjog szemüvegén át. In: Tiszteletkötet Irk Ferenc professzor 70. születésnapjára. Szerk. Barabás A. Tünde. OKRI, Budapest, 2012. 107–113.

az elkövetők reintegrációját, hiszen a tettüktől elidegenítő, elhúzódó, személytelen és érzelemmentes büntetőeljárás során történő elítélés-megbélyegzés helyett a tettel és az okozott fájdalommal való szembesülésüket, és ezzel a visszatartást segítik elő.

Kent Roach a *Due Process and Victims' Rights* című könyvében kritikus szemlélettel közelíti meg azokat a változásokat, amelyek az elmúlt két évtizedben az áldozatokkal kapcsolatos jogosultságok területén a büntetőeljárásban bekövetkeztek. Leszögezi, hogy számos esetben a due process és az áldozati jogok ütköznek, aminek eredményeként az áldozati jogok igénye végül háttérbe kerül. Roachszerint a jövő büntető igazságszolgáltatása azon múlik, hogy vajon tudnak-e fejlődni a sértetti jogok a punitív irányzatok uralma során, illetve azok inspirálni fogják-e a bűnmegelőzés és a resztoratív igazságszolgáltatás növekvő erősödését. Véleménye szerint ugyanis, a Herbert Packer-féle kétpólusú: a due process – tisztességes – eljárási modell és a bűnözéskontroll-modell alternatívájaként, kiépülőben van a büntető igazságszolgáltatás sértettalapú modellje.[8]

1.2 Áldozati sérelem – A büntetőeljárás elhúzódása

A hatályos magyar büntetőeljárási törvény (a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény) az eljárás három fő szakaszát különíti el: 1. nyomozás, 2. vádemelés (ügyészi szakasz) és 3. bírósági szakasz. Az első szakaszban folyik a bűncselekmény felderítése és a bizonyítékok beszerzése. A kontinentális eljárási rendszer nagy hangsúlyt helyez a bizonyításra. A bizonyítás nehézségei, a fokozott ügyteher, a többfokozatú eljárás miatt évekig húzódhat az ügy végleges lezárása.[9] Így tehát könnyen előfordulhat, hogy az elkövető akár több évvel tette elkövetése után kerül bíróság elé, és esetleg arra sem emlékszik pontosan, mi miatt folyik az eljárás, hiszen a köztes időszak alatt még újabb bűncselekményeket is elkövetett. Joggal merülhet fel az a kérdés, vajon ilyenkor milyen visszatartó szerepet játszhat például a szabadságvesztés-büntetés azon kívül, hogy amíg az elkövető börtönben van, addig a kinti világban nem követ el újabb bűncselekményt. Emellett nyilvánvalóan sérülnek a sértett amúgy is gyenge lábakon álló jogosítványai, és akár újra viktimizálódhat, amikor évekkel a cselekmény elszenvedését követően tanúként újra át kell élnie vallomása során a vele történteket.

[8] Kent Roach: Due Process and Victims' Rights: The New Law and Politics of Criminal Justice University of Toronto Press, Toronto, 1999. 391.

[9] Az eljárás sok esetben már a korai, nyomozati szakban is elhúzódhat. Ezt nem feltétlenül az esetek súlyossága indokolja, inkább a bizonyítási eljárás a korai szakaszban. Így előfordulhat, hogy kevésbé súlyos esetben több elkövető ellen, és/vagy több eset miatt (pl. sorozat jellegű bűncselekmények) folyik eljárás, ami miatt hosszabb időre van szükség, vagy szakértő véleményét kéri a nyomozó hatóság valamely kérdés eldöntésére, ami akár évekig is eltarthat. Előfordult már olyan eset is, hogy egy ügy az eljáró ügyész szekrényében ragadt, és egész egyszerűen elévült, amiben szerepet játszhat, de semmiképpen sem okolható ezért a sok munka. Bár valóban igaz, hogy az ügyészek munkaterhe jelentősen eltér Magyarország egyes megyéiben, és van, ahol évekig nem történik semmi, pusztán csak egy-egy megkeresés vagy levélváltás zajlik annak érdekében, hogy nehogy a fenti eset előforduljon.

Az eljárások elhúzódása nem speciálisan magyar probléma. A strasbourgi Emberi Jogi Bíróság elé került ügyek több mint harminc százaléka az eljárás ésszerű időn belüli lefolytatásával áll kapcsolatban.[10] Az ésszerű időn belüli tárgyalás követelménye azt a célt szolgálja, hogy az egyének vitás ügyei minél hamarabb rendeződjenek, és kivédje a hosszas várakozás miatti bizonytalanságot is.[11]

A közösségnek, az elkövetőnek, illetve a sértettnek is joga van arra, hogy az ügyet, amelyben érdekelt, haladéktalanul elintézzék.[12]

Az eljárás elhúzódása nemcsak a hatékonyságot ássa alá, hanem gyengíti a vádat, növeli a védelem költségeit, növekednek az eljárás költségei, nehezebbé válik a bizonyítás, továbbá az állampolgárok részéről gyengül az igazságszolgáltatásba vetett bizalom.

Ennek a felismerésnek köszönhető azoknak a lehetőségeknek a terjedése a kontinensen, amelyek – angolszász mintára, lazítva az eljárás szigorú keretein – az eljárás egyszerűsítését és gyorsítását célozzák, és ennek köszönheti előretörését a resztoratív igazságszolgáltatás eszközeinek térnyerése és alkalmazása a büntetőeljárásban.[13]

2. A resztoratív igazságszolgáltatás – elméleti háttér

A resztoratív igazságszolgáltatás elméletének egyik fő kiindulópontja a bűncselekmények értelmezésének új szemlélete, nevezetesen a bűncselekmény olyan interperszonális konfliktus, amely zavart, károkat és sérelmeket okoz az emberi kapcsolatokban, és ez a konfliktus a bevont érintettek „tulajdona".[14]

Maga a resztoratív szó helyreállítást, a megsértett rend visszaállítását jelenti. Az igazságszolgáltatásban való értelmezése egy olyan új irányzatot jelöl, amely a korábbi megtorló (retributív) és megelőző (preventív) szemlélethez képest az áldozat szerepét előtérbe

[10] Nagy Anita: *Az emberi jogok és a büntetőeljárás kapcsolata I.* Sectio Juridica et Politica,Miskolc, Tomus XXVIII., 2010. 341–369.

[11] Az Emberi Jogok Egyetemes Egyezménye a tisztességes eljárás általános követelményeit rögzítő minden – akár polgári jogi, akár büntetőjogi vád alapján folyó – eljárásban követendő 6. cikk 1. pontjában rögzíti az ésszerű időn belüli tárgyalásra vonatkozó előírást. Az ügyek nagy száma, az igazságügyi szervek túlterheltsége, személyi hibák, technikai problémák, jogszabályváltozások nem indokolják az ügyek késedelmes elbírálását. John McBride: *The Continuing Refinement of Criminal Due Process*. European Law Review, 1997 HRC/2.

[12] Balla Lajos – Kardos Sándor: A tisztességes eljárásról a strassbourgi bíróság gyakorlatában. Bírák Lapja 2005/2. 40–54.

[13] Magyarországon 2007. január elseje óta alkalmazható a közvetítői eljárás, azaz mediáció a büntetőügyekben. A közvetítői eljárásnak vannak törvényi korlátai: a szabályozás szerint ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő, személy elleni, közlekedési, illetőleg vagyon elleni bűncselekmények esetén van lehetőség alkalmazására. A felek közötti közvetítést hivatásos *mediátor* végzi, aki az ügyész mellett a közvetítés sikerének másik kulcsfigurája. Bár a mediáció hatóköre viszonylag korlátozott, az elmúlt évek jelentős sikereket mutattak, ami részben az ügyek egyre növekvő számában, részben a közvetlenül érintettek (sértett és elkövető) szinte százszázalékos elégedettségében, részben pedig az eljáró hatóságok, elsősorban az ügyészség elfogadásának és kezdeményező kedvének növekedésében nyilvánult meg.

[14] Nils Christie: *Conflicts as property.*. British Journal of Criminology (17) 1977/1. 1–15.

helyezve a neki, illetve a sértett közösségnek való kárhelyreállítást és az elkövető ezzel történő reintegrálódását tűzi ki célul.

Tony Marshall szerint a helyreállító igazságszolgáltatás olyan eljárás, amelynek során minden, a bűncselekmény által érintett fél összejön azért, hogy közösen döntse el a sérelem és következményeinek megoldását a jövőre nézve.[15]

Howard Zehr a resztoratív eljárásokat egy olyan folyamat eredményeként látja, amelynek a két ellentétes pólusú párja az elidegenedés és a valahova tartozás, a szégyen és a tisztelet.

Kiemeli, hogy a bűncselekmény aláaknázza a társadalomban a teljesség érzését. A resztoratív igazságszolgáltatás a bűncselekmény újradefiniálására törekszik azáltal, hogy nem jogsértésként vagy az állam elleni támadásként interpretálja azt, hanem más személynek vagy személyeknek okozott sérelemként vagy igazságtalanságként. Arra bátorítja az áldozatot és az elkövetőt, hogy közvetlenül kapcsolódjanak be a dialógus vagy tárgyalás útján történő konfliktusmegoldásba. „A resztoratív igazságszolgáltatás minimális követelménye, hogy a figyelmet az áldozatok *sérelmei*re és szükségleteire irányítsuk, az elkövetőket *felelősségvállalás*ra kényszerítsük annak érdekében, hogy helyreállítsák a sérelmet, és az eljárásba bevonjuk az áldozatokat, az elkövetőket és a *közösség*et egyaránt."[16] A resztoratív igazságszolgáltatás elméletében tehát a hangsúly az elkövető helyett az áldozatnak okozott sérelem és szükségleteik elismerésére tevődik át, az elkövetőt arra ösztönzik, hogy elmagyarázza tettének okait, és aktív szerepet játsszon a kár helyreállításában.

Eszközei szempontjából a helyreállító igazságszolgáltatás egy interperszonális folyamat, azaz olyan eljárás, amely bevonja a közvetlen érdekelteket annak meghatározásába, hogyan lehetne rendbe hozni a tett elkövetésével okozott sérelmet és miként lehet a továbbiakban ezeket megelőzni.[17]

A resztoratív igazságszolgáltatás nem pusztán egy gyakorlat, hanem egy sajátos filozófia, a bűncselekményekről és az azokra adandó válaszról való újfajta gondolkodásmódként.[18]

Az International Institute for Restorative Practices (Resztoratív Gyakorlatok Nemzetközi Intézete), amely a resztoratív gyakorlatok területén úttörő munkát végzett az Egyesült Államokban, kidolgozta a resztoratív gyakorlatok definícióit és elméleti kereteit, amely a szociális fegyelmezés modelljeiből indul ki.

A szociális fegyelmezési sémát (1. sz. ábra) széles körben és számos területen lehet alkalmazni. A társadalmi normák betartását és a magatartásbeli határok összefüggéseinek négy alapvető megközelítését mutatja be. Ezt a négy megközelítést a magas és alacsony kontroll, valamint a magas és alacsony támogatás kombinációjaként ábrázolja.

[15] Tony F. Marshall: *The evolution of restorative justice in Britain*. European Journal on Criminal Policy and Research(4) 1996/4. 21–43.

[16] Howard Zehr: *The little book of restorative justice*. Good Books, Pennsylvania, 2002. 25.

[17] Paul McCold – Ted Wachtel: *In Pursuit of Paradigm: A Theory of Restorative Justice.* Paper presented at the XIII World Congress of Criminology, 10–15 August 2003, Rio de Janeiro

[18] Lásd Zehr H.: i. m. 25.

A resztoratív tartomány, mint azt az ábra mutatja, a magas kontrollt és a magas támogatást egyesíti, és azokra a helyzetekre jellemző, amikor az emberekkel együtt cselekszünk ahelyett, hogy velük vagy értük tennénk meg ezt.[19]

1. ábra: **Szociális fegyelmezési séma**[20]

A formális igazságszolgáltatás és a helyreállító igazságszolgáltatás különbségeit Zehr a normasértés értelmezése, és az ennek megfelelő válaszok alapján az alábbiak szerint csoportosítja:[21]

Büntető igazságszolgáltatás	Helyreállító igazságszolgáltatás
a bűncselekményt az állam elleni tettnek tekinti	a bűncselekményt személyek közötti konfliktusként értékeli
az igazság érdekében az állam képviseli a büntetést/felelősségre vonást	az igazságszolgáltatás közvetlenül bevonja az áldozatokat, elkövetőket és a hozzájuk tartozó közösség tagjait, hogy együtt dolgozzák ki a helyreállítás menetét/módját
a legfőbb célja, hogy az elkövető „megkapja, amit megérdemel”	legfőbb célja az áldozatok szükségleteinek kielégítése, valamint az elkövető felelősségvállalása a kár helyreállításában

19 Vidia Negrea: Konfliktuskezelés és közösségépítés resztoratív gyakorlatokkal. 2011. hu.iirp.edu/articles.html?articleId=681

20 Lásd McCold – Wachtel: i. m.

21 Lásd Zehr: i. m.

A resztoratív rendszer hozzájárul az egyén felelősségvállalásának elősegítéséhez, amelynek során az egyén és a közösség együtt keresi a megoldást a bűncselekmények okozta sérelem elhárításában. Az elkövetők belátják tettük következményeit, megbánást tanúsítanak, és ezzel a jogi megoldástól függően általában elkerülhetik a bírósági eljárást, a büntetést és a stigmatizációt. Elősegítheti, hogy az emberek közelebb kerüljenek egymáshoz, és egy összetartóbb, nagyobb kohéziójú társadalom jöhessen létre. A resztoratív konferenciák alkalmával például összegyűlnek az áldozatok, az elkövetők, segítőik és más érintett személyek, hogy megbeszéljék, mi is történt, és hogyan oldható meg az ügy. Az áldozatoknak teljesülhet az a vágyuk, hogy elmondják az elkövetőknek, milyen módon és mértékben érintette őket és családjukat a bűncselekmény, és olyan információkhoz juthatnak, amit csak a tettesek tudnak.[22]

2.1 A helyreállító igazságszolgáltatás megvalósulási formái

A resztoratív igazságszolgáltatásnak többféle *megvalósulási formája* alakult ki a különböző társadalmakban aszerint, hogy az eljárás milyen módon vonja be a közös munkába az érintett csoportot: elkövetők (normaszegők), áldozatok (sértettek) és az érintett közösségek,[23] valamint aszerint, hogy ki szervezi és vezeti a megbeszélést, illetve hogy mely konfliktustípusokat és eredményeket célozzák meg.[24] A fő célok szempontjából ezek lehetnek: tettes-áldozat közötti békéltetés, közösségi és jogi mediációs eljárások, csoportkonferencia-módszerek, rendőrségi jóvátételi programok, családi konferenciák, békítő és ítélő körök.

- A *szembesítő modellek* célja a megbocsátás, bocsánatkérés és a sértett kárának valamilyen formában történő megtérítése. Ezek elérésére dolgozták ki a mediációt (például sértettek közötti megállapodások, áldozat-elkövető békítő megbeszélések, áldozat-elkövető mediáció) vagy a konferenciákat (például családi döntéshozó csoportkonferenciák és közösségi vagy áldozat-elkövető közötti jóvátételi, resztoratív konferenciák), melyben bevonhatják az érintett felek mellett a hozzátartozókat, támogatókat és a velük foglalkozó szakembereket is. A konferenciamodellek mellett főleg akkor döntenek, ha egy közösségen belüli (lakó- vagy munkaközösség, család, iskola) konfliktusok feloldását célozzák és a feleknek a későbbiekben is együtt kell működniük.
- A *transzformatív modellek* az együttélést alapozzák meg és a kialakult sérelmek vagy igazságtalanságok orvoslásának lehetőségét helyezik előtérbe. Ilyenek

[22] Schweighardt Zsanett: *A helyreállító igazságszolgáltatás elemei a magyar büntető igazságszolgáltatás rendszerében.* ELTE ÁJK, (Budapest, 2010.

[23] Paul McCold: *Toward a Mid-Range Theory of Restorative Criminal Justice.* (Paper presented to Restorative Practice in Action, Second International Conference on Conferencing and Circles, Toronto, August 2000.

[24] David Miers: *An international review of restorative justice* (Crime Reduction Series Paper 10), Home Office, London, 2001.

a resztoratív körök, melyek lehetnek proaktívak (az együttműködést megalapozó) vagy reaktívak (ítélkező, problémamegoldó vagy sérelmeket-traumákat feldolgozó, gyógyító és kapcsolatokat helyreállító körök).[25]

A gyakorlatban a modellek alkalmazása függ a jogi szabályozástól, az alkalmazó intézmény szokásrendszerétől vagy a vezetői szemlélettől és rugalmasságától, de más faktorok is befolyásolják, mint például a társadalom nyomása és elvárása, a média hatása vagy a szociálpolitika.[26]

A resztoratív gyakorlatok lehetnek formális, illetve informális jellegűek.

A *formális* resztoratív gyakorlatok közé tartozik a resztoratív konferencia, a családi csoportkonferencia és a családi csoportos döntéshozatal.

A resztoratív gyakorlatok *informálisak* (kötetlenek) is lehetnek. A resztoratív informális gyakorlatok magukban foglalják azokat az affektív megállapításokat, melyek kifejezik az egyén érzéseit, valamint az affektív kérdéseket, melyek hatására az emberek elgondolkodnak azon, hogy a viselkedésük hogyan érintett másokat. A rögtönzött resztoratív konferenciák, csoportok és körök valamivel strukturáltabbak, de nem igényelnek olyan alapos előkészítést, mint a formális konferenciák. (2. sz. ábra)

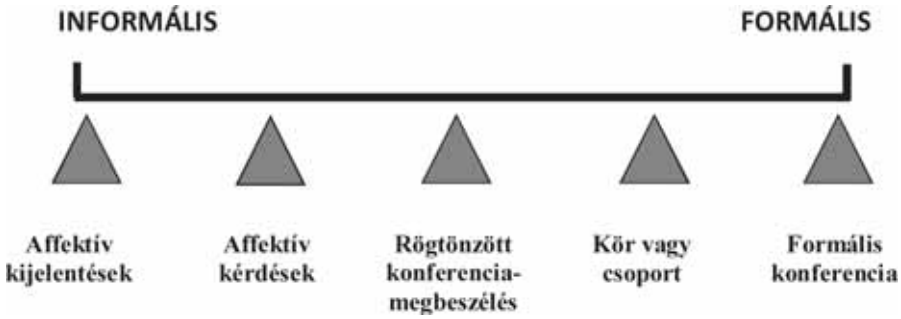

2. ábra: **A resztoratív gyakorlatok folyamatábrája**[27]

Ha balról jobbra haladunk a skálán, ahogy a resztoratív gyakorlatok egyre formálisabbá válnak, annál inkább jellemző, hogy többen vesznek részt bennük, több előkészületet és időt igényelnek, valamint strukturáltabbak és befejezettek. Habár a formális

[25] Ted Wachtel: *Restorative justice in everyday life: Beyond the formal ritual* (Paper presented at Reshaping Australian Institutions Conference: Restorative Justice and Civil Society, The Australian National University, Canberra, February 1999); Kay Pranis: *Restorative Justice, Social Justice and and the Empowerment of Marginalized Populations.* In: Restorative Community Justice: Repairing Harm and Transforming Communities. Szerk. Bazemore, Gordon – Schiff, Mara. Andreson Publishing, Cincinnati: 2001.

[26] Lásd Negrea: i. m.

[27] Ted Wachtel: *Mit jelentenek a resztoratív gyakorlatok?* (Adaptálva Ted Wachtel 2007. november 7-én elhangzott beszédéből, az International Institute for Restorative Practices [IIRP] X. világkonferenciáján Budapesten)

resztoratív gyakorlatoknak látványos hatásuk lehet, az informális gyakorlatok hatásai halmozódnak, mert mindennapi életünk részei.[28]

A helyreállító igazságszolgáltatás különböző módozatai a büntető igazságszolgáltatás minden szakaszában szerephez juthatnak: a hatékony *bűnüldözés rész*ként éppúgy, mint a büntetőútról való elterelés, a *diverzió eszköze*ként, illetve az ítélkezés során is, sőt a hatékony társadalmi bíráskodásnak és a *büntetés-végrehajtás*nak is részévé válhatnak.[29]

A helyreállító eljárások, működjenek akár a büntető igazságszolgáltatás részeként, akár annak kiváltását célozva, a következő lépéseket foglalják magukban:

I. A bűncselekmény beismerése (a tények tisztázása, megbeszélése).
II. Az ártalmas hatások egymással történő megosztása és megértése (érzelmek, érdekek, szükségletek kifejezése).
III. Megegyezés a jóvátétel feltételeiben (jóvátétel elfogadása).
IV. A jövőbeli magatartásról szóló megállapodás elérése (változás keresztülvitele).

Eszközként az eljárási meghatározás a helyreállító igazságszolgáltatás minimális követelményét adja meg:

1. be kell vonni az áldozatokat, elkövetőket és ezek közösségeit olyan közvetlen, szemtől szembeni találkozóba, ahol
2. ők határozzák meg a folyamat kimenetelét.

Mivel ez egy felhatalmazó, megerősítő stratégia, a helyreállító igazságszolgáltatás az érintettek elkötelezettségétől és aktív részvételétől függ.[30]

A különböző eljárások tipológiáját és eredményességeit legjobban Paul McCold, az International Institute for Restorative Practices kutatási igazgatója dolgozta ki. A modellek struktúrájukban eltérőek aszerint, hogy ki szervezi és vezeti a megbeszélést, hogyan bátorítják a részvételt, kiket vonnak be az eljárásba, és hogy mely témaköröket célozzák meg.[31]

A resztoratív eljárások módszerük alapján az alábbi módon tipizálhatók:

– Mediációs modellek (közösségi mediáció, áldozat-elkövető békítő program, áldozat-elkövető mediáció)
– Körmodellek (békítő, ítélő és gyógyító körök)
– Konferenciamodellek (családi döntéshozó csoportkonferenciák és közösségi csoportkonferenciák)

2.1.1 Mediációs modellek

A helyreállító igazságszolgáltatás működésének kezdetétől egészen az 1990-es évekig ezt a módszert a mediáció szinonimájaként tartották számon, illetve a mediáció határozta

[28] Lásd Wachtel: i. m.
[29] Lásd Schweighardt: i. m.
[30] Hatvani Erzsébet: *A mediációról Magyarországon* (International Institute for Restorative Practices X. Világkonferenciája, Budapest, 2007. november 7.)
[31] Lásd Zehr, i. m.

meg a helyreállító igazságszolgáltatás gyakorlatát. A mediáció olyan konfliktuskezelő technika, amely talán egyidős az emberiséggel.[32]

A büntetőügyek formális bírói ítélkezéstől való elterelése érdekében alkalmazott mediáció az Egyesült Államokban indult meg az 1970-es években. 1978-ban az áldozat-elkövető békéltetés kanadai koncepciója átlépte Amerika határát. 1979-ben Anglia is felállította saját programját és alkalmazni kezdte a fiatalkorúak jóvátételi rendszerét.

A sikerek eredményeként ezt követően megállíthatatlanul terjedt tovább a mediáció Európa-szerte.

Az *Európa Tanács* ajánlása szerint mediáció minden olyan eset, amikor az áldozat és az elkövető felhatalmazást kap és önkéntesen vállalja, hogy egy harmadik fél (közvetítő) segítségével aktívan részt vesz a bűncselekmény miatt létrejött kár helyrehozatalának megoldásában.[33] Ez a megfogalmazás gyakorlatilag minden lényeges elemről szól, így az elkövető és az áldozat önkéntes vállalkozásáról, a mediátor segítségéről és jelzi a kárhelyreállításról szóló megállapodást. Nem említi viszont a tettesi oldalon beálló következményt, így például a büntetés csökkenését.

A definíciók pozitív elemeire támaszkodva elmondható, hogy a *mediáció* végeredményben a bűncselekmény által létrejött konfliktust úgy segít megoldani, hogy azt visszahelyezi a társadalomba, és az érintett felek „megegyezésével" állítja helyre a megsértett jogrendet. Vagyis a *tettes-áldozat-egyezség* a bűncselekmény sértettje és elkövetője között létrejövő önkéntes megállapodás arról, hogy a tettes az okozott kárt az áldozatnak egy mindkettejük által elfogadott formában és mértékben jóváteszi, és ennek következtében részben vagy egészében mentesül a mindenkor adott társadalomban egyébként szokásos felelősségre vonás következményei alól. A felek közötti egyezkedés általában egy közvetítő segítségével zajlik. A kiegyezés tartalma és formája koronként és jogrendszerenként változhat.

A mediáció során egy semleges harmadik fél (rendszerint képzett közösségi önkéntes – főleg a Skandináv országokban – vagy szakember, mint például Magyarországon a pártfogók esetében) közvetít a megbeszélésen az áldozat és az elkövető között, akik

1. elmondják, hogyan érintette őket a bűncselekmény,
2. tényeket, információkat osztanak meg egymással,
3. megalkotnak egy kölcsönös megelégedettséget célzó, írott jóvátételi megállapodást,
4. elkészítenek egy utánkövetési tervet, így erősítve meg az áldozatot és az elkövetőt a helyreállító (resztoratív) eljárás teljesítésében.

Fiatalkorú elkövetők esetében rendszerint a szülők is jelen vannak, noha részvételi szintjük sokféleképpen változik. A jóvátételi megállapodás adott esetben érvényesíthető bíróság előtt is, az adott ország szabályainak megfelelően.

[32] Lásd Hatvani, i. m.

[33] Az Európa Tanács 1999. évi 19. számú miniszteri ajánlása: *A mediáció alkalmazásáról büntetőjogi ügyekben* [Council of Europe's Recommendation No. R (99)19 Mediation in Penal Matters]. Fordította: Fellegi Borbála.

Ideális esetben a mediátor egy-két hónap elteltével ellenőrzi, hogy betartották-e a megállapodást.[34]

2.1.2 Körmodellek

1982-ben a navajo indiánok megalakították a Navajo Békítő Bíróságot Yukonban. A békítőkör modell – amely a közösségen belüli törzsi bűncselekmények felett rendelkezett – hivatalos megjelenése ehhez az időponthoz köthető.[35]

Az intézmény törzsi szokásból fejlődött ki. Eszerint, ha valaki úgy gondolta, hogy rosszat tettek neki, akkor először az elkövetőhöz fordult jóvátételért. Ez egyben kifejezte igényét a kapcsolat rendbehozatalára is. Amennyiben ez nem végződött sikerrel, a sértett egy tiszteletben álló közösségi vezetőhöz fordult, hogy ő szervezzen békítő megbeszélést. Maga az eljárás nem állította szembe a feleket, hanem bevonva az áldozatot, az elkövetőt, azok családját és a törzs más tagjait az ügyek megbeszélésébe, együtt keresték az ügy megoldását.[36]

Többféle kört különböztet meg a szakirodalom: vannak *beszélő, megértő, gyógyító, ítélő, támogató, közösségépítő, konfliktuskezelő, reintegrációs* és ünneplő körök. A *beszélő körök* egy adott témát járnak körbe, ahol nem szükséges feltétlenül megegyezésre jutni. A *megértést segítő körök* egy bizonyos nehézség vagy konfliktus megértését segítik, nem hoznak döntéseket, céljuk az, hogy minél teljesebb képet fessenek le egy adott esemény vagy viselkedés összefüggéseiről vagy okairól. A *gyógyító körök* egy traumát vagy veszteséget átélt személy vagy személyek megsegítésére szolgálnak. A *támogatást nyújtó körök* összehozzák azokat a kulcsszereplőket, akik segítenek túljutni a nehézségeken. A *közösségépítő* körök célja, hogy összekösse a közös érdeklődési körrel rendelkező embereket, és kapcsolatot alakítsanak ki egymással. A *konfliktuskezelő* körök azon csoportokat célozzák meg, akiknek nézeteltérésük van egymással és a megoldást egy közös megegyezésen alapuló döntéssel pecsételik meg. A *reintegráló* körök segítik az egyén visszakerülését abba a csoportba vagy közösségbe, ahonnan kiközösítették. Ezt elsősorban a börtönből vagy javítóintézetből kiengedett felnőttek és fiatalok társadalomba való reintegrálásánál alkalmazzák. Az ünneplő körök összehozzák a csoportot és az egyént, vagy egy másik csoportot azért, hogy elismerjék és elfogadják egymást és megosszák egymással az örömeiket és eredményeiket.[37]

[34] Lásd Hatvani, i. m.

[35] Paul McCold: *The recent history of restorative justice: Mediation, circles, and conferencing*. In: Handbook of restorative justice. Szerk. Dennis Sullivan – Larry Tifft. Routledge, New York, 2006. 23–51.; James W. Zion – Robert Yazzie: *Navajo peacemaking, Original dispute resoluton and a life way.* In: Handbook of restorative justice. Szerk. Dennis Sullivan – Larry Tifft. Routledge, New York, 2006. 151–160.; James W. Zion – Robert Yazzie: Navajo *Restorative Justice: The Law of Equity and Harmony*. In: Szerk. Burt Galaway – Joe Hudson. Criminal Justice Press, Monsey, 1996. 157–174.

[36] Zion – Yazzie, i. m. (1996); és Zion – Yazzie i. m.(2006). Idézi: Hatvani, i. m.

[37] A körökről lásd bővebben Kay Pranis: *The little book of circle processes*. In: Good Books, 2005. 14–18.

Az ítélő kör, amely másik elnevezése – éppen az igazságszolgáltatás hagyományos módjától való eltérést hangsúlyozva – *békítő kör*, olyan közösségi eljárás, amely a büntető igazságszolgáltatási rendszerhez társulva konszenzussal dönt az adott ügy rendezéséről, minden érdekelt fél panaszát figyelembe véve. Ezek a körök hagyományos körrituálét használnak egy olyan tiszteletteljes helyzet megteremtése érdekében, ahol a közösség minden érdekelt tagja – az áldozat, az áldozat támogatói, az elkövető, az elkövető támogatói, a döntőbíró, a vádló, a védőügyvéd, rendőrség és bírósági dolgozók – szabadon beszélhet a tett megértése érdekében, és azért, hogy meghatározza a minden érintett fél elszenvedett sérelmének orvoslásához és a jövőbeli előfordulás megelőzéséhez szükséges lépéseket. [38]

Az ítélő körök a közösségi és a büntető igazságszolgáltatás együttes alkalmazása során a megfelelő büntetés eldöntésébe bevonják a sértett feleket is. Megbeszélik azt, mi történt és miért, milyen hatása volt ennek és mi szükséges ahhoz, hogy helyrehozzák a sérelmet, és megelőzzék, hogy újra bekövetkezzen.

*A kör*modell büntető jellege a hagyományos igazságszolgáltatási formákhoz képest a kezdetektől kevésbé volt hangsúlyos: egyrészt nem a büntetés volt a középpontban és nem is ez volt a legfontosabb eredménye a körülésnek. Másrészt a körülések során számos más, különböző, a büntetőeljárás során nem kezelt problémára is gyógyírt találhatnak a felek.

Az ítélő körök nemcsak bevonják a hagyományos bírósági eljárás szereplőit, hanem gyakran tárgyalóteremben is zajlanak. Kialakíthatnak egy nagy kört, vagy egy belső és egy külső kört hoznak létre. A belső kört az áldozat, az elkövető, támogatóik vagy saját családjuk tagjai, valamint a bírósági eljárásba rendszerint bevont igazságszolgáltatási szakmák képviselői alkotják. A külső gyűrűben olyan szakemberek ülnek, akiket felkérhetnek különleges információk előadására, továbbá a közösség más érdekelt tagjai. Az elkövetők bevonásának előfeltételei a következők: a felelősség elfogadása, a bűnösség beismerése, kapcsolat a közösséghez, a jóvátétel szándéka, konkrét lépések a helyrehozatal érdekében, az elkövető közösségi támogatása és az áldozat hozzájárulása.

Az ítélkező köreljárás befogadó jellegű. A közösségben mindenki érdekelt a folyamat kimenetelében, ezért is vehet benne részt. Értékét nem annyira az elkövetőre és áldozatára, inkább a közösségre gyakorolt hatása adja. Elismertnek és tiszteltnek lenni, mások tiszteletét és elismerését is jelenti. Az ítélkező körök ily módon mindenekelőtt közösségépítésről szólnak.[39]

A kör, ellentétben az igazságszolgáltatási rendszerrel, az emberek és közösségek erejét használja arra, hogy a résztvevők szembesítsék egymást a sérelemmel, felfedezzék és megérthessék ezek mélyebb okait. A körben, éppen az indián gyökerei következtében, az egyéni és közösségi felelősség is teret kap(hat). Míg az igazságszolgáltatás csak az

[38] Kay Pranis: Empathy Development in Youth through Restorative Practices. Public Service Psychology, 2000/2.

[39] Lásd Pranis, i. m. (2005)

egyént tartja felelősnek, a körök ezen túl megpróbálják tisztázni a felelősség szélesebb dimenzióit, lehetőséget teremtve annak megbeszélésére, megértésére.

2.1.3 Konferenciamodellek

Új-Zélandon 1989-ben hatályba lépett A gyermekek, fiatalkorúak és családjaik védelméről szóló törvény, forradalmasítva a fiatalkorúak igazságszolgáltatási eljárását. A családi csoportkonferencia-modellt egyrészt mint a bírósági eljárás alternatíváját, másrészt mint az ítélethozóknak szóló útmutatást vezették be. Ezzel megteremtették a jogi kereteit annak, hogy a családokat bevonják a gyermekük által elkövetett cselekmény jóvátételéről való döntéshozásba, és a módszert felhasználhassák a súlyos és különös visszaeső fiatalkorú elkövetők eseteiben is.

A módszer törvényerőre emelése Új-Zéland-szerte természetes kísérletet indított el a konferenciamodell alkalmazása terén.

A „konferencia" olyan eljárás, melyben emberek egy csoportja összeül, hogy megbeszélje azokat a kérdéseket, amelyekben egy korábban velük történt esemény kapcsán érintettek.[40] Működtetésének egyik elméleti alapja a *reintegratív szégyen elmélete*. Braithwaite szerint ugyanis a család és a barátok által kifejezett rosszallás vezet valódi lelkiismeret-furdaláshoz, bűntudathoz, szemben a hatóságok rosszallásával, amely ellenkezést, dacot eredményez. A reintegratív szégyen az elkövetőt egyrészt a szégyenérzés megtapasztalására ösztönzi az elkövetett magatartása miatt, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy megtartsa méltóságát. Ezt az elkövető a magatartásáért vállalt felelősségén túl azzal valósítja meg, hogy alkalmat kínál a történtek rendbe hozásához is.[41]

A konferenciamódszer hasonlít a mediációhoz a főszereplők bevonásában, az elkövetőket és az áldozatokat ideértve, illetve abban is, hogy a viták megoldása nem szakmai-professzionális beállítódású. Azonban a konferenciamódszer a csoportos eljárás normatív hatását aknázza ki a viselkedés rendbehozatalára, szabályozására. A módszer támogatói az elkövetett cselekmény által leginkább érintett közösségi tagok közvetlen bevonását úgy tekintik, mint a közösség bevonásának folyamatát.[42]

A resztoratív igazságszolgáltatás konferenciamodelljei az áldozat, az áldozat támogatói és az elkövető támogatói (családtagokat és más fontos személyeket ideértve) bevonása alapján változatos képet nyújtanak. Különböznek aszerint is, hogy ki facilitál, hogy az egész csoport vagy csak bizonyos családtagok tárgyalnak az eset lehetséges kimeneteléről, és hogy ki hagyja jóvá a megállapodást. Általában szakemberek facilitálják a konferenciát, akik a teljes munkaidejük meghatározott részében is elláthatják a munkát (például

[40] *Group Conferencing: Restorative Justice in Practice Draft.* Szerk. Ann Warner-Roberts – Guy Masters. Center for Restorative Justice and Mediation, Minneapolis, 1999.

[41] John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration.*: Cambridge University Press, Cambridge, 1989. 25–31.

[42] Lásd McCold: i. m. (1996)

rendőrségi vagy iskolai esetgazda, iskolai tanácsadó, szociális munkás), de lehetnek tanácsadók is. Néhány program önkéntes facilitátorokra épít.[43]

A konferenciamódszer esetében a békítés csak egy a konferencia számos pozitív eredménye közül, a módszert alapvetően a helyreállítás és a közösség átformálásának filozófiája vezeti. Más resztoratív modellek inkább az áldozat-elkövető lelkivilágára koncentrálnak, semmint az esemény által érintett valamennyi fél szociálpszichológiájára.[44]

Az igazságszolgáltató konferenciák nem „informálisak", és nem is csupán a bírói útról való elterelés a cél. Sokkal inkább a családok és barátok kedvéért hívják össze ezeket, hiszen mind az áldozat, mind az elkövető élvezi ezen közösségek gondoskodását. A konferenciamódszer egyrészt az új-zélandi modellből (családi csoportkonferencia-modellek), másrészt az ausztráliai Wagga Wagga-ból elindult rendőrségi konferencia-módszerekből kinőtt közösségi csoportkonferencia-modellek különböző változataiból fejlődött ki.[45]

Felmérések sora bizonyítja, hogy a konferenciamódszer képes az elkövetők felelősségét értelmes módokon megragadni és érzékenyen reagálni az áldozatok valódi szükségleteire: lehetőséget nyújthat mind a jelenlétre, személyes találkozásra, mind a meghallgatásra, némi gyógyulásra, annak közelebbi megértésére, mi és miért történt, és az ügy több szempontból is fontos lezárására.[46]

Jelenleg Magyarországon a módszert nem a bűncselekmény érintettjei közötti konfliktusok esetében alkalmazzák, hanem a bűncselekményt elkövető vagy kriminalizálódó személyek és családtagjaik között a helyzet rendezésére (például börtönből való szabadulást megelőzően).

A módszer családi csoportkonferencia (CSCSK) és családi döntéshozó konferencia (CSDCS) formájában zajlik. Mindkét formára jellemző, hogy a tág értelemben vett családtagok – a nagycsalád, barátok, szomszédok stb. – találkozója, amelyet egy probléma megoldását támogató terv kidolgozására hívnak össze. Bár a döntések a szakemberek tanácsai mentén születnek, de a család és közvetlen környezete játssza a központi szerepet a problémamegoldás legjobb útjának kidolgozásában, a döntések meghozatalában, és a végrehajtás felelőssége is a családé.[47]

A segítő szakemberek a gyermekvédelem, a szakellátás, az oktatás, a szociális ellátás, szükség esetén addiktológia területén végzik mindennapi munkájukat. A konferencián jelen lévő szakemberek kiválasztását a családon belüli probléma jellege határozza meg, amelyhez a családdal folytatott előkészítő megbeszélés nyújt támpontot.[48]

43 Lásd Warner-Roberts – Masters: i. m. Idézi: Hatvani, i. m.
44 Lásd Hatvani: i. m.
45 Lásd Warner-Roberts – Masters: i. m.
46 Győrfi Éva: Konfliktuskezelés szemtől szembe – A resztoratív szemlélet érvényesülésének egy lehetséges módja. Család, Gyermek, Ifjúság, 2002/4. 8–14.
47 www.csagyi.hu
48 www.jovatetthely.hu

3. Resztoratív rendőrség

Bár Magyarországon ennek nincsen meg a lehetősége, több, elsősorban angolszász jogrendszerű országban alkalmaz a rendőrség maga is resztoratív technikákat, már az eljárás kezdeti szakaszában. De nem idegen a rendőrségtől a helyreállító módszer a kontinentális jogrendszerű országokban sem, aminek jó példáit láthatjuk például a németországi projektekben, ahol rendőr akár facilitálhat is bizonyos ügyekben. Németországban már 1984-ben biztosította a Belügyminisztérium annak lehetőségét, hogy a rendőrség a fiatalkorúak eseteiben ajánlja és akár maga vezesse le a sérelem helyreállítását, a bocsánatkérést, vagy hasonló léptékű cselekményt az áldozat és elkövető közötti béke visszaállítása érdekében.[49]

Ez tehát az ügy korai szakaszban történő elterelését jelenti, ami különösen alkalmas megoldás lehet például fiatalkorú, és/vagy első bűntényes bűnelkövetők eseteiben, akiknél – amennyiben őszintén megbánják tettüket és vállalják az esetleges jóvátételt – nagyobb nevelő hatása lehet a resztoratív módszer korai alkalmazásának, mint amilyen káros hatást gyakorolhat a hagyományos büntetőeljárás végigvitele és az ezzel járó stigmatizálódás.

Az első kapcsolat a resztoratív igazságszolgáltatás és a rendészet között – Terry O'Connel rendőrtiszt nevéhez köthető (New South Wales, Ausztrália), aki 1992-ben közösségi rendfenntartó technikaként alkalmazta először az új-zélandi családi csoportkonferenciára emlékeztető módszert, a közösségi-rendőrségi modellbe ültetve. O'Connel szervezésében az elkövetők, áldozatok és támogatók egy közös megbeszélési folyamatban vettek részt. A konferenciák facilitálása az eredeti Wagga-modellben egy rendőrtiszt rutinszerű kötelességeinek része volt. Szerepe szerint valamilyen közös megegyezés elérésére bátorította a résztvevőket, amelyben a bűncselekménnyel okozott sérelem jóvátételéről állapodtak meg.

O'Connel modellje egy forgatókönyv szerinti megbeszélési folyamat, ugyanezt a módszert vitték át később az Egyesült Államokba és Kanadába, ahol először említették meg a resztoratív rendészet fogalmát (családi csoportmegbeszélés-projekt, Pennsylvania, Bethlehem).

A közösségi csoportkonferenciák, más néven „real justice" vagy közösségi felelősségi konferenciák, csak a kilencvenes évek elejére fejlődtek olyan fórumokká, ahol az emberek úgy foglalkozhatnak a társadalomban nem tolerált, helytelen magatartásformákkal, hogy tág tere nyílik a valódi béketeremtő lehetőségeknek is: bevonva iskolákat, munkahelyeket, közösségeket, ifjúsági szervezeteket és kollégiumokat. Ezek a konferenciák már nem feltétlenül a rendőrség kompetenciájába tartoznak, és bármely hatóságnál működő hivatalnok (például pártfogó felügyelő) vagy képzett közösségi önkéntesek által facilitálhatóak, hogy az esetet eltereljék a hivatalos eljárástól.[50]

[49] Friedel Dünkel – Dieter Rössner: Law and Practice of Victim/Offender Agreements. In: *Mediation and Criminal Justice.* Szerk. Martin Wright – Burt Galaway. Sage,London, 1989. 152–177.

[50] Lásd Győrfi: i. m.

3.1 Resztoratív törekvések Angliában és Walesben

A rendőrség szerepének fejlődése eredményeképpen az elmúlt évtizedben – Angliában és Walesben – 33 rendőrség integrált gyakorlatába resztoratív technikákat valamilyen formában.

Fő alkalmazott területei: fiatal- és felnőtt korúak, első elkövetés, enyhébb bűncselekmények.

Ugyanakkor a közelmúltban visszaeső elkövetőknél, súlyosabb támadások kapcsán is alkalmazták ezt a módszert, továbbá tervezik a büntető igazságszolgáltatási folyamat minden szintjére kiterjeszteni.[51]

Angliában és Walesben a rendőrség helyi szintű, közösségorientált és elkötelezett szolgáltatás irányába való fejlesztése szükségszerűen magával hozta a resztoratív módszerek alkalmazásának igényét. Ez összefüggésben van a szakmapolitikai diskurzusban mindinkább előtérbe került „közösségi rendőrség" elvével. Mindkét eszmében közös az aktív állampolgári részvétel, a közösség bevonása, a kohézió fenntartásának szándéka és a fejlett informális szociális kontroll, ami az állampolgárok körében a civilizált, önszabályozó irányítást támogatja. Ebből a nézőpontból a resztoratív igazságszolgáltatás lehetőségek tárházát nyújtja a rendőrségi szolgáltatások fejlesztésének; erősíti a rendőrség döntőképességét, közösségi elköteleződését és a bürokratikus terhek csökkentését.

Az Egyesült Királyságban 2010-ben az igazságügy-miniszter a parlament elé terjesztette a Sentencing and Rehabilitation Green Paper-t[52] (az ítélkezésről és rehabilitációról szóló dokumentumot). A dokumentum kiemeli a rendőrség frontharcos szerepét a bűnözés elleni küzdelem és a bűnözőkkel való találkozás területén, és ennek kapcsán hangsúlyozza a resztoratív technikák alkalmazásának fontosságát.

Peterson és Clamp munkájában áttekintette az eddigi beszámolókat a resztoratív technikák alkalmazásáról, figyelmet fordítva a felmerülő lehetséges problémákra, melyeket e stratégia alkalmazása és gyakorlatának szélesítése hozhat, kiemelve a helyreállító technikák rendőrök által való alkalmazásával kapcsolatos véleményeket.[53] Ennek alapján megállapították, hogy a resztoratív rendészeti munka abban a sokszínű, különböző, rendőrök által vezetett programban testesül meg, ami a megbeszélésektől, resztoratív konferenciákon, mediáción keresztül az alkalmas esetek javaslatán át a resztoratív trénin-

[51] Craig Peterson – Kerry Clamp: *Exploring recent developments in restorative policing in England and Wales*. Criminology and Criminal Justice,2012, 1–19.

[52] *Breaking the cycle: Effective Punishment, Rehabilitation and Sentencing of Offenders*. Presented to Parliament by the Lord Chancellor and Secretary of State for Justice by Command of Her Majesty, London, December 2010)
www.justice.gov.uk/consultations/docs/breaking-the-cycle.pdf

[53] Ashworth Allan: *Is restorative justice the way forward for criminal justice*? Current Legal Problems, 2001/1 347–376.; Paul McCold: *Police-facilitated restorative conferencing: What the data show* (Paper presented to the Second Annual International Conference on Restorative Justice for Juveniles, Florida Atlantic University, and the International Network for Research on Restorative Justice for Juveniles, Fort Lauderdale, 7–9 November 1998.) Mark Umbreit – Howard Zehr: *Family group conferences: A challenge to victim–offender mediation? VOMA Quarterly* 1996/1 4–8.

gekig, esetmegbeszélésekig terjed. Úgy tűnik, hogy a rendőrség munkájának közösségi fókuszú, problémamegoldás-orientált rendészet felé való természetes eltolódása lehetővé teszi és igényeli a helyreállító technikák alkalmazását.

A resztoratív rendőrségi munka közvetlen előnye a szervezet számára abban mutatkozik meg, hogy míg a formális és hagyományos módszerek eredményei gyakran nem kielégítőek az áldozat, az elkövető és a szélesebb közösség számára sem, az alternatívák alkalmazása javíthat a rendőrség megítélésén és erősítheti a bizalmat.

Egy fejlett demokratikus államban, ahol a rendőrség munkája valóban megegyezésen alapul, transzparens és elérhető a teljes közösség számára, akkor egy etikai keret határain belül a rendőrség nagy döntési szabadságot élvez az ügyben, hogy hogyan használja és értelmezze a rá ruházott hatalmat. Így a resztoratív igazságszolgáltatás elveinek – mint integritás, nyitottság, tisztelet, igazságos eljárás – nagyon is helye van a rendőrségnél.[54] A tapasztalatok alapján a rendőrök rendelkeznek azokkal a hatékony képességekkel és rugalmassággal, amelyek alkalmazásával vissza lehet váltani a „józan ésszel alkalmazott rendészetre", és a professzionális döntéshozás visszaépítésére egy mereven teljesítményorientált évtized után, mely alatt a rendőröket arra bátorították, hogy a könnyen megoldható esetek nyomozására koncentráljanak, így növelve a megoldott bűnesetek arányát és ezzel erősítve a közösségnek a szervezet iránt érzett bizalmát.

3.2 Néhány eredmény Ausztráliából és az Egyesült Államokból

Ausztráliában a konferenciák az első programtól kezdve csaknem folyamatos vizsgálódás tárgyát képezik. A Wagga Wagga-ban történt kezdeti értékelés 691 letartóztatott fiatalkorú esetét hasonlította össze a program első három évében a program bevezetését megelőző tizennyolc hónapban zajlott 534 esettel. Az eredmények[55] az alábbiakat mutatták:

- a bíróságon kívül kezelt elkövetők aránya 49%-ról 72%-ra nőtt a visszaesés növekedése nélkül,
- a konferencián résztvevők körében az ismételt elkövetés alacsonyabb számú volt, mint azoknál, akiket bíróság elé állítottak (36% az utóbbiak, 19% az előbbiek esetében),
- a konferencián megszületett egyezségek betartásának aránya 95% felett volt,
- a megelégedett áldozatok aránya 90% volt.

[54] Mel Lofty: *Dreaming of a New Reality.* (Paper presented at the Third International Conference on Conferencing, Circles and other Restorative Practices, Minneapolis, Minnesota, August 8–10, 2002.)

[55] David B. Moore – Terry O'Connell: Family Conferencing in Wagga Wagga: A Communitarian Model of Justice. In: Family Conferencing and Juvenile Justice: The Way Forward or Misplaced Optimism? Szerk. Christine Alder – Joy Wundersitz. Australian Institute of Criminology, Canberra, 1994.; David B. Moore – Lubica Forsythe: A New Approach to Juvenile Justice: An Evaluation of Family Conferencing in Wagga Wagga (Centre for Rural Social Research, Charles Sturt University, Wagga Wagga, 1995) 18. Idézi: Győrfi, i. m.

Az Egyesült Államokban található pennsylvaniai Bethlehemben folyt a „Real Justice" néven futó konferenciaprogram első teljes körű reprezentatív vizsgálata.[56]

A felmérés 215 bűnügyet tartalmazott, bevonva 292 fiatalkorú elkövetőt és 217 áldozatát véletlenszerűen kijelölt bíróság vagy rendőr által facilitált eljárásokból. A választható esetek közé tartoztak vagyon elleni és erőszakos bűncselekmények, ideértve a fenyegetést, zaklatást, rendzavarást és a bántalmazás enyhébb eseteit. Az eredmények:

- a konferenciára kijelölt esetekben a részvételi arány 42%-os volt (50% a vagyon elleni, 32% az erőszakos bűncselekmények esetében)[57],
- az áldozatok, elkövetők és ezek szüleinek több mint 96%-a elégedett volt és korrektséget tapasztalt, nagyobb arányban, mint azok, akik a bírósági eljáráson mentek keresztül,
- az áldozatok közül azok, akik részt vettek konferenciamegbeszélésen, jelentősen nagyobb valószínűséggel mondták, hogy az elkövető kielégítő módon vállalt felelősséget, szemben azokkal, akik nem vettek részt konferencián,
- az elkövetők 94%-a betartotta az áldozatnak a konferencián tett ígéretét, mind az anyagi kártérítés, a közösségi munka, mind a bocsánatkérés vagy más szimbolikus jóvátétel vonatkozásában,
- azoknak a fiataloknak a körében, akik konferencián vettek részt, alacsonyabb az újraelkövetési ráta, mint azoknál, akik visszautasították a részvételt; ideális programmá téve a konferenciamódszert a fiatalkorúak hivatalos igazságszolgáltatási eljárástól való eltorelésére.
- azon elkövetők, akik részt kívántak venni konferenciamegbeszélésen, alacsonyabb visszaesési arányt (20%) mutattak, míg a részvételt visszautasítóknál ez magasabb (48%) volt.

Ez a vizsgálat alátámasztotta az eredeti Wagga Wagga-kutatás[58] konklúzióját, amely szerint számos tipikus fiatalkori elkövető terelhető el a hivatalos igazságszolgáltatás rendszeréből anélkül, hogy megnövekedne a visszaesés általános szintje.[59]

4. Mediáció Magyarországon

Magyarországon 2007. január elseje óta alkalmazható a közvetítői eljárás, vagy más néven mediáció a büntetőügyekben. A korábban sokak által vitatott helyreállító (resztoratív) eszköz lehetőségének megteremtése a büntetőeljárásban a kétségek ellenére már a kezdetekkor jó eredményeket mutatott. Tény azonban, hogy alkalmazása

[56] rjusticesbc.pbworks.com/f/Bethleham+RJ+Study+1998.pdf

[57] Ennek az a jelentősége, hogy az ilyen megbeszéléseken történő részvétel önkéntes, tehát az elvileg konferencián kezelhető esetekben az érintettek döntésén múlik, hogy lesz-e facilitált megbeszélés.

[58] Lásd Moore – Forsythe: i. m. (1995)

[59] Lásd Győrfi: i. m.

elmúlt éveiben számos nehézséget kellett legyőzni, és bizonnyal van még teendő a jogi szabályozás és a gyakorlati megvalósítás területén egyaránt. Már maga a közvetítői eljárás intézményesülése is kihívást jelentett a sztrikt legalitás elvén működő igazságszolgáltatás résztvevői: a jogalkalmazók, pártfogók, ügyészek, bírák, és az eljárás közvetlen érintettjei: azaz a sértettek és az elkövetők számára egyaránt.

A büntetőközvetítéssel kapcsolatos első és egyben legnagyobb kihívás maga a lehetőség megszületése volt hazánkban. A közvetítés során a két, büntetőügyben ellentétes oldalon álló fél, a sértett és az elkövető önkéntes, közvetítő (mediátor) segítségével zajló párbeszéde a megbékélés és a jóvátétel lehetőségét teremti meg. E gondolatkör meglehetősen távol áll a legalitás elvén, az állami büntetőigény érvényesítésén alapuló kontinentális jogrendszerünktől, különösen, hogy a felek közötti egyetértés csökkentheti vagy kiválthatja az egyébként irányadó szankciót. E rendszerre az jellemző – *Nils Christie* megfogalmazásában –, hogy az állam a konfliktust kisajátítva kivette a sértett kezéből a döntési jogát a saját ügye felett.[60] Ezen alapállásból azután nehezen enged a későbbiek során.

Mint arról korábban szó volt, a büntetési elméletek az elmúlt évszázadokban a tettest vagy tettét állítva a középpontba, elsősorban a megtorláson alapuló (retributív), a további bűncselekményt megelőző (preventív), illetve a bűnelkövetőt a társadalomba visszavezető (reszocializációs) eszméket képviseltek. Az 1960-as évek végén, az elkövetővel kapcsolatos treatment-elmélet csődjével egyidejűleg, a sértettel foglalkozó áldozattan (viktimológia) önálló tudománnyá válása irányította a figyelmet az áldozatra. Részben ennek köszönhető a helyreállító szemlélet térnyerése, amely a büntetőeljárásban a sértett igényének, szempontjainak érvényesítését helyezte középpontba, szemben a korábbi büntetési elméletekkel, amelyek az elkövetőkre összpontosítottak: őket akarták elszigetelni, megváltoztatni, átnevelni, visszavezetni; a társadalmat tőlük megvédeni, bűnüket megtorolni.

A közvetítés alkalmazásáról büntetőügyekben több mint egy évtizede zajlottak viták Magyarországon. A mellette érvelő szakemberek körében is vitatott kérdés volt azonban, hogy a büntetőeljáráson belül, vagy azon kívül kell-e működnie.[61]E vitákat zárta le a 2006. évi LI. számú törvény, amelyet 2006 februárjában fogadtak el – az utolsó

[60] Nils Christie: *Conflicts as Property.* British Journal of Criminology (17). 1977/1. 1–15.

[61] Az ellenzők érvei között szerepelt az, hogy a büntetőjog és jogalkalmazás szerepétől és céljától, a magyar lakosság, illetve a jogalkalmazók lelkületétől, vagy akár a magyar jogintézmények megoldásaitól idegen a közvetítés. Amennyiben a büntetés célja a tettarányos megtorlás, úgy a kiegyezés kínálta mentesülés a további joghátrányok alól semmiképpen sem építhető be a büntető jogalkalmazásba. A tettarányosság szükségességének nézetét képviseli például *Szabó András.* Erről lásd: SZABÓ András párhuzamos véleménye a *23/1990. (X. 31.) AB határozatban.* A kiegyezéses eljárás és a büntetőeljárás különválasztásának szükségességét képviselte *Király Tibor.* Erről szólt *A büntetőpolitika időszerű kérdései* című összejövetelen elhangzott előadásában, ahol a helyreállítás gondolata kapcsán a kételyét fejezte ki, hogy vajon joga van-e a sértettnek, illetve az államnak lemondani a büntetőigényről a jóvátétel esetén.

előtti pillanatban – hiszen az Európai Unió (EU) Tanácsának határozata e lehetőségnek a megteremtését 2006. március 22-i határidővel írta elő.[62]

4.1 A jogi szabályozás és anomáliái

A közvetítői eljáráshoz szükséges változásokat a 2006. évi LI. törvény szabályozta, amely több ponton módosította a Büntetőeljárási törvényt (Be.) és a Büntető Törvénykönyvet (Btk.), aminek alapján azután 2007 januárjától lehetővé vált a bűncselekmény elkövetőjének és áldozatának megegyezése a büntetőeljáráson belül.

E szerint az egyezségi eljárás (a közvetítés) elsősorban a bírósági ügyszakot megelőzően, a vádemelésig lehetséges, ha az elkövető a bűnösségét beismerte. Az eljárást az ügyész, a felek, illetve képviselőik egyaránt kezdeményezhetik, és amennyiben a törvényi feltételek fennállnak, valamint a sértett és a gyanúsított beleegyeznek, az ügyész legfeljebb hat hónapra felfüggesztheti az eljárást a kiegyezés lebonyolítása céljából. Ha valamilyen okból a közvetítés lefolytathatóságának kérdése csak később, a bírói szakban merül fel, akkor ezen eljárási szakaszban is lehetséges a közvetítés.

A közvetítői eljárásnak azonban vannak törvényi korlátai: a büntethetőséget kizáró tevékeny megbánás (Btk.29.§) alkalmazásának a törvényben meghatározott az élet, testi épség és az egészség elleni, az emberi szabadság elleni, az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni, a közlekedési, a vagyon elleni, illetve a szellemi tulajdonjog elleni vétség, illetve vagy három évnél nem súlyosabban büntetendő bűntettek elkövetése esetében van helye. Akkor is helye lehet a tevékeny megbánásnak, ha a felsorolt bűncselekményekkel szorosan összefüggő, vagy halmazatban álló más (nem súlyosabb büntetési tétellel fenyegetett) bűncselekmény is megvalósult.

A felnőttek körében egyébként eredményes közvetítés esetén, ha az elkövető büntethetősége megszűnik, az ügyész az eljárást megszünteti, más esetben pedig vádat emel. A három évet meg nem haladó büntetéssel fenyegetett cselekmény esetén a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalasztja, ha a gyanúsított a teljesítést megkezdte, de még nem fejezte be. Amennyiben a fenti bűncselekmények három évnél súlyosabban, ám öt évnél nem súlyosabban büntetendők, és az egyéb törvényi feltételek is fennállnak, akkor a sikeres közvetítői eljárás eredményes lezárását követően a büntetés korlátlanul enyhíthető. A fiatalkorúak esetében egységesen az ötéves büntetési tételkeret a lehetséges felső határ. (Btk. 107. §)

Emellett a Btk. 29. §-a, vagyis a tevékeny megbánás szabályozása is több esetben tartalmaz kizáró okokat: így például a közvetítés alkalmazásának nincs helye, ha az

[62] Az európai uniós csatlakozását követően Magyarország számára kötelezővé vált az Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-én kelt kerethatározata. Ennek tizedik cikkelye szerint törekedni kell a büntetőügyekben a közvetítés elősegítésére az erre alkalmas bűncselekmények esetében, valamint figyelembe kell venni a közvetítés során elért megállapodást a büntetőeljárásban [10. cikk (1)–(2)]. A közvetítést érintő nemzetközi nyilatkozatokról részletesen lásd Görgényi Ilona: *Kárjóvátétel a büntetőjogban, közvetítés a büntetőügyekben,* Budapest, 2006.

elkövető többszörös vagy különös visszaeső, a bűncselekményt bűnszervezetben követte el, illetve a bűncselekménye halált okozott.[63]

A korábbi szabályozáshoz képest újdonság, hogy az új Btk. lehetőséget biztosít arra, hogy az elkövető által a már a közvetítői eljárást megelőzően teljesített és a sértett által elfogadott jóvátételt utólagosan – közvetítői eljárás keretében – megállapodásba lehessen foglalni, és az eljárást meg lehessen szüntetni. A jogalkotó így kívánja elősegíteni, hogy a sértett kára minél hamarabb megtérüljön. Fontos kiemelni, hogy a tevékeny megbánás jogintézménye nem korlátozódik a vagyoni jellegű jóvátételre, és kizárólag akkor van helye, ha mind a sértett, mind az elkövető beleegyezik, hogy közvetítői eljárásra kerüljön sor.

A fentiekből látható, hogy az előremutató törekvések, és a folyamatos fejlődés ellenére az alkalmazhatóság köre továbbra is korlátozott, főként az elkövetett bűncselekmény jellege, körülményei és súlya, valamint az elkövető előélete szempontjából, ami a sértettek egyenlő kezelésének elvét csorbíthatja. Valójában nem is olyan könnyű az évi mintegy százhúszezer ismertté vált bűnelkövető közül olyat találni, akinek ügye közvetítésre alkalmas.

A közvetítéssel kapcsolatos másik lényeges jogszabály a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvény (Bktv.), amely a közvetítők tevékenységét, feladatait, és más ehhez kapcsolódó gyakorlati kérdéseket szabályoz.

E törvény szerint a felek közötti közvetítést hivatásos *közvetítő* végzi, aki az ügyész mellett a közvetítés sikerének másik kulcsfigurája. Büntetőügyekben először – 2007. január 1-jétől – az Igazságügyi Hivatal[64] e feladatra átképzett pártfogó felügyelője járhatott el, majd 2008-tól – a korábbi elképzeléseket fölülírva – ügyvéd is lehet közvetítő, a közvetítői tevékenységről szóló törvény 3. §-a alapján. Az eljárás ügyvéd esetében is ugyanaz, mint pártfogó közvetítő esetében.

Sajátos, hogy a közvetítői eljárás célját a két fönti jogszabály eltérő módon határozza meg; mintha a jogalkotó maga előtt sem tisztázta volna, mit is akar voltaképpen.

A 2006-os Be.-módosítás szerint ugyanis a közvetítői eljárás *célja, hogy a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartását elősegítse*.

A közvetítői eljárásban arra kell törekedni, hogy a gyanúsított és a sértett között – a gyanúsított tevékeny megbánását megalapozó – megállapodás jöjjön létre. A Bktv. szerint ezzel szemben a közvetítői eljárás a bűncselekmény elkövetésével kiváltott viszálykezelő eljárás, amelynek *célja*, hogy a büntetőeljárást lefolytató bíróságtól, illetőleg ügyésztől független, harmadik személy (közvetítő) bevonásával a sértett és a terhelt közötti viszály rendezésének megoldását tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő – írásbeli – megállapodás jöjjön létre. Vagyis ez utóbbi jogszabály gyakorlatilag az eszközt jelöli meg célként. Szerencsére az eddigi gyakorlatban a közvetítők, helyesen értelmezve feladatukat, nem a felek közötti megállapodások kierőszakolását helyezték középpontba tevékenységük során.

[63] 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 29. § (3)

[64] Jelenleg: Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal. A közvetítői eljárás lefolytatása a megyei kormányhivatalok feladatkörébe tartozik.

Az egyezségi eljárás valódi célja – a törvényi szabályozás sajátosságai ellenére – kettős irányú. Egyrészről *hatni kíván a bűncselekmény elkövetőjére*, hiszen a sértettel való találkozással és beszélgetéssel, a számára adandó jóvátétellel elő kívánja segíteni az őszinte megbánást, és ezzel jövőbeni tartózkodását a hasonló cselekedetektől. Ugyanilyen súllyal esik emellett latba – a magyar büntetőeljárásban eddig egyedülálló módon – a sértett szándéka és akarata az egyezségi eljárásban részvételét illetően, és a tekintetben is, hogy kíván-e, és ha igen, milyen formában találkozni a személlyel, aki sérelmét okozta, meghallgatni őt, valamint arról egyezkedni vele, hogyan kaphatna jóvátételt. Vagyis a másik fő irány a *sértetti igény megfogalmazása és érvényesítése* az elkövető önkéntes teljesítésével, és mindezzel afelek megbékélésének elősegítése.

4.2 Alkalmazás a gyakorlatban: ügyek és sértettek

A büntetőeljárás nagy vesztese az áldozat, akinek sérelme elindítja az ügyet. Ő az ugyanis, aki alultájékozottan, tényleges jogi és mentális támogatás nélkül, sokszor alapvető jogainak semmibevételével bolyong a büntetőeljárás számára áttekinthetetlen útvesztőiben. Kellemetlen, ám szükséges résztvevőként, a legtöbb esetben tanúként jelenik meg. Az elkövetőközpontú bírósági eljárásban csekély szerephez jut a sértett érdekeinek képviselete. Nem kérdezik igényeiről, érzéseiről, és arról, mit gondol, hogyan kellene büntetni az elkövetőt. Az elsőfokú eljárást követően már „nincsen szükség rá", így sokszor arról sem értesül, vajon elítélték-e, és ha igen, milyen büntetést kapott végül az elkövető.

Magyarországon a hivatalos statisztikák szerint évente több mint négyszázezer bűncselekményt jelentenek, és több mint kétszázezer természetes személy sértettet vesznek nyilvántartásba.[65]

A természetes személy sértettek által jelentett esetek túlnyomó része vagyon elleni bűncselekmény, ezt követik a személy elleni; a házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni; illetve a közlekedési bűncselekmények. Ez azt jelzi, hogy elvileg tág esélye lenne a közvetítés alkalmazásának. Legalábbis a sértettek érdeke az lenne, hogy minél szélesebb körben nyíljék meg a lehetőség a jóvátétel iránti igényük érvényre juttatására.

A jogszabályi korlátok miatt azonban már a szóba jöhető ügyek szempontjából csorbul a sértettek körében az egyenlő bánásmód elvének érvényesülése. Hiszen nem mindegy, hogy aki ellenük bűncselekményt követett el, visszaeső-e, vagy csak megtévedt első bűntényes. Továbbá, hogy milyen jellegű bűncselekményt követett el, és milyen súlyosan büntethető.

A hivatalos statisztikai adatok szerint az alkalmazás első évében az összes sértett több mint egy százalékát érintette a közvetítés.[66] Az Igazságügyi Minisztérium (IM) az első évben eredetileg ötszáz lehetséges üggyel számolt, amihez képest kiváló eredmények szü-

[65] Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENyÜBS).

[66] E vizsgálatról, illetve az egyéb eredményekről lásd: A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon. Szerk. IVÁNYI Klára, Budapest, 2008.

lettek, hiszen több mint kettőezer-négyszáz közvetítői eljárást folytattak le az Igazságügyi Hivatalok. Ezeknek közel kétharmadát az ügyészségek utalták közvetítésre. Az esetek többsége (több mint hetven százalék) egy sértettes, azaz egyszerűbb ügy volt. Összesen több mint ezerötszáz megállapodás született. Ezek kétharmada anyagi jellegű volt, míg huszonegy százalékban nem anyagi (immateriális) jellegű megállapodás született, vagyis bocsánatkérésre került sor. Az esetek csupán tizenöt százalékában végződött eredménytelenül a közvetítői eljárás.

A következő években a közvetítés folytatta sikertörténetét. 2010-ben már több mint háromezer ügyben történt közvetítés, és ez a tendencia azóta is folytatódik. Mint az alábbi *táblázatból* is kitűnik (forrás: KIM), az alkalmazás negyedik évében a 2007-es alapévhez képest negyvennégy százalékkal nőtt az ügyek száma.

A befejezett ügyek száma 2012-re 4660 volt, ami további növekvő tendenciát mutat. A közvetítésben érintett sértetteknek az összes sértetthez viszonyított aránya azonban viszonylag csekélyebb mértékben emelkedik, például 2009 és 2010 között csak fél százalékkal növekedett. Ez összefüggésbe hozható a bűncselekményt elszenvedett sértettek regisztrált számának folyamatos növekedésével.

Közvetítői eljárások	2007	2008	2009	2010
Összes beérkezett ügy	2451	2976	3158	3532
Bíróságról beérkezett	922	540	453	375
Ügyészségtől beérkezett	1529	2436	2705	3157
Fiatalkorú terhelt ügyében összesen	*299*	*355*	*360*	*398*

Az ügyeket jellemzően a büntetőeljárások ügyészségi szakaszában kezdeményezik, ez a folyamat egyezik azzal a jogalkotói szándékkal, mely szerint a közvetítői eljárás lehetőségét bírósági szakban csak akkor teszi lehetővé, ha annak már korábban is lehetősége lett volna, csak arra valamiért nem került sor.

Az ügyek számának emelkedésében jelentőséget kell tulajdonítani a rendőrségi felvilágosító munka javulásának is, amit a 23/2003. (VI. 24.) BM–IM együttes rendeletet 2010-es módosítása eredményezett, amely előírta a rendőrök számára, hogy arra alkalmas esetekben, a sértettek és terheltek tájékoztatását e lehetőségről kiemelt módon dokumentálják.

Az már az első év során kiderült, hogy az országban a közvetítői eljárás alkalmazásának aránya megyénként meglehetősen eltérően alakul, vagyis igen nagy különbségek mutatkoztak az ügyek számát illetően az egyes területeken. E helyzet, bár a megyei sorrendek évente változtak, alapvetően fönnmaradt: azaz, továbbra is jelentősek az esetszámok közötti eltérések, ami arra utal, hogy az alkalmazási kedvet az emberi tényezők is jelentősen befolyásolják. Ezt ábrázolja a következő oldalon lévő *grafikon* (forrás: KIM).

A közvetítői eljárásra utalt ügyek *bűncselekményi összetétele* nem változott jelentősen az évek során. Az ügyek csaknem felét vagyon elleni bűncselekmények (nagyobb számban lopás, rongálás, csalás és sikkasztás), az egyharmadát a közlekedési bűncselekmények (elsősorban a közúti baleset gondatlan okozása), az egyötödét pedig személy elleni

cselekmények (elsősorban a testi sértés és a zaklatás) tették ki 2010-ben. Az alkalmazási terület jellege szintén összefüggést mutat az eljárás helyszínével.

Az országon belüli ügymegoszlás egyenetlensége arra utal, hogy korántsem mindegy a sértett szempontjából, hogy hol zajlik az eljárás. 2012-ben például Budapesten érezhette leginkább szerencsésnek magát a sértett, legalábbis abból a szempontból, hogy itt jó esélye volt az ügy egyezségi eljárásra utalásának. Ezzel szemben az ország egyes megyéiben, ugyanilyen ügyben, ez szinte teljesen esélytelen volt.

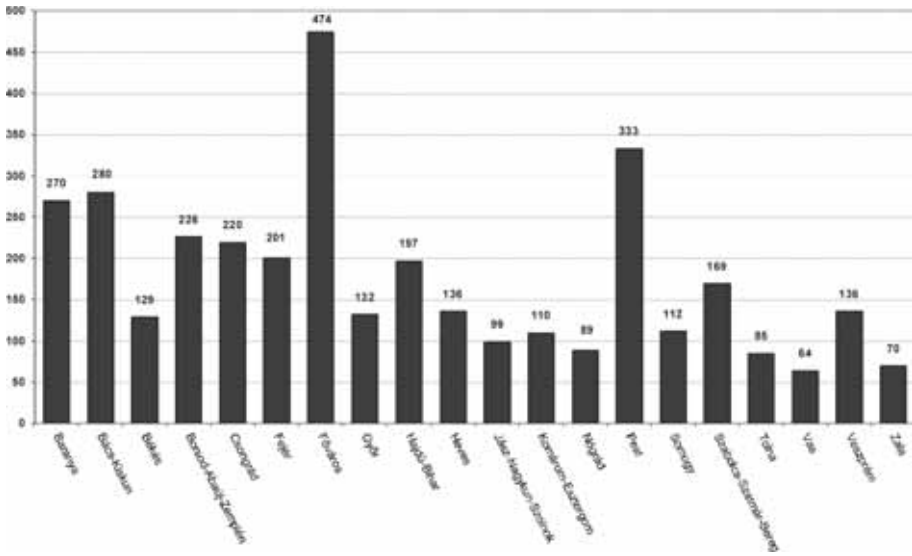

3. ábra: **A 2010-ben érkezett közvetítői ügyek száma megyénként**

A 2012-ben befejezett a 4660 ügy közül a közvetítői eljárás során a tevékeny megbánást megalapozó megállapodás 3623 esetben, tehát az összes befejezett ügy nyolcvan százalékában jött létre.[67] Ezek több mint kilencven százalékban teljesültek is, hasonlóan a nemzetközi tapasztalatokhoz. A teljesítések magas aránya jelzi, hogy a megállapodások tartalma jellemzően megfelelő, és egyaránt tekintetbe veszi a sértetti igényt és a terhelt teljesítőképességét.

Sajnálatosan ritkán alkalmazzák e megoldást a *fiatalkorúak* ügyeiben, ahol pedig az eredmények szerint különösen hatékonynak mutatkozik. Itt ugyanis az adatok szerint 2010-ben háromszázötvenhét befejezett ügyből háromszáztizennégy esetben jött létre megállapodás (nyolcvannyolc százalék), amelyek kilencvennégy százaléka teljesült, négy esetben pedig vádemelés elhalasztására került sor.[68] Ez a tendencia azóta is stagnál, nem mutat jelentős változást.

[67] Forrás: KIM
[68] Forrás: KIM

E szám azonban nem tűnik olyan rossznak, ha összevetjük a fiatalkorú bűnelkövetők arányával, amely nagyjából hasonlóan alakul éves szinten. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi gyakorlattal szemben – ahol a közvetítést éppen a fiatalkorúak ügyeiben tartják igen hatékony módszernek, illetve a jogintézmény bevezetésekor elsőként az ő eseteikben alkalmazták – a hazai jogalkalmazók nem részesítik előnyben a fiatalkorúak ügyeiben a közvetítői eljárást.

4.3 Kérdések és kételyek

A közvetítés tehát az elmúlt évek alatt – a lehetőségekhez mérten – sikeres utat járt be a magyar igazságszolgáltatás történetében. A korábbi ellenérzések dacára a közvetítői eljárás mint helyreállító módszer jól működik hazánkban, és évente több mint háromezer esetben zárul sikerrel.

Az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) kutatói 2008–2009-ben, fókuszcsoportos vizsgálattal, az ügyészségi gyakorlat oldaláról kísérték végig a közvetítői eljárás tapasztalatait.[69] Ennek során megfogalmazódtak azok a nehézségek, amelyek szerepet játszottak az eltérő megyei gyakorlatok kialakulásában. Az is világossá vált, hogy *minden olyan nehézség, amely a közvetítés alkalmazását nehezíti, gyakorlatilag sérti az áldozatok azon jogát, hogy azonos módon „szolgáltassanak igazságot" ügyükben* Magyarország különböző területein.[70] Ez egyébként korántsem kirívó eset, hiszen más vizsgálatok hasonló anomáliákat találtak az igazságszolgáltatás további területein is.[71]

Az alábbiakban azokkal a kérdésekkel foglalkozom, amelyek kihatással vannak a sértett ügyének alakulására, illetve befolyásolják a közvetítés elrendelését.

Az alkalmazás eredményességének legfőbb letéteményesei maguk az eljáró hatóságok. Így például, ha az ügyész, akinek a közvetítéshez szükséges lépések megtételében kiemelkedően jelentős szerepe van (hiszen indítványozhat, kezdeményezhet és tájékoztat), nem ért egyet az intézmény céljával, avagy kétségei vannak vele kapcsolatban, akkor nem fogja szorgalmazni a közvetítést, amely így nem fog működni az adott területen. Ilyen kétséget jelent az ügyészi munkában a tettarányos büntetés érvényesítésének szükségessége, és ennek kapcsán az, hogy mi számít valóban megfelelő jóvátételnek. Sokan nem értenek egyet azzal például, hogy elégséges lehet egy bocsánatkérés testi sértés vagy komolyabb vagyoni kár okozása esetén. Bár ajóvátétel mértéke megfelelőségének vizsgálata egyértelműen kikerült az ügyészek feladatköréből a 2009-es Btk.-módosítás alapján, az ügyészek egy része továbbra sem alkalmazza szívesen a közvetítést, mert ebben

69 Lásd Barabás Tünde – Windt Szandra: *Az ügyész szerepe a mediációban: Az első év tapasztalatai.* In: *Kriminológiai Tanulmányok 46.* Szerk. Virág György. OKRI, Budapest, 2009. 132–168.

70 A szolgáltatott igazság kérdéseiről lásd bővebben GÖNCZÖL Katalin: A szolgáltatott igazság. Élet és Irodalom, 2005/40.

71 Lásd például Fleck Zoltán: *Bíróságok mérlegen.* Pallas Könyvek, Budapest, 2008.; valamint Bencze Mátyás: *A magyar felsőbírósági gyakorlat jellemző problémái.* In: *Bíróságok mérlegen II.* Szerk. Fleck Zoltán . Budapest, Pallas Könyvek, 2008. 185–268.

az ügyészi hatókör csökkenését látja. (A szabályozás következtében ugyanis – függetlenül az ügyész véleményétől – a sértett akarata a mérvadó a megállapodások során, így annak megfelelőségét nem kell az eljáró ügyésznek vizsgálnia.) E kétely indokolatlanul csökkentheti a sértettek lehetőségét arra, hogy az egyébként alkalmas esetekben igénybe vegyék a közvetítést.

Eltérő emellett annak megítélése is, hogy milyen ügyekben megfelelő eszköz megoldásként a közvetítői eljárás. Így például a családon belüli erőszak eseteinél többen megkérdőjelezik egyrészt a sértett önkéntességét az eljárásban, másrészt a létrejövő egyezségek tartalmának komolyságát, és éppen a sértett érdekeinek védelmében utasítják el a közvetítést. Más szempontok alapján ugyan, de szintén értelmetlennek látja a jogalkalmazók egy része a közvetítés lefolytatását családtagok között olyan esetben, amikor például a súlyos testi sértést okozó közlekedési balesetben elkövetőként a férj, míg sértettként a baleset során mellette ülő felesége vesz részt az eljárásban. E kérdések valóban kevéssé tisztázottak, és a nemzetközi tapasztalatok is igen eltérőek ezzel kapcsolatban. Ausztriában például évek óta sikeresen működtetik a közvetítést a családon belüli erőszak eseteiben.[72] Tény azonban, hogy itt a közvetítő munkáját fölkészült szakmai csapat segíti. A fiatalkorúakkal kapcsolatos eljárások hatásosságában

kételkednek a jogalkalmazók a tekintetben, hogy mit nyújthat nekik, és mennyire van rájuk bármilyen hatással a szembesülés a sértettel és a tettel, főleg, mivel a terheltek helyett – anyagi eszközök hiányában – rendszerint a szülők fizetik a jóvátételt, amennyiben ezt meg tudják tenni egyáltalán. Éppen ezért a fiatalkorú elkövetőknél más elterelési módokat jobb eszköznek tartanak az ügyészek, mivel a közvetítői eljárás eredményeként nem látják biztosítottnak a fiatal jó útra terelését. Tapasztalataink szerint ez a fentiek mellett azzal áll összefüggésben, hogy az elrendelők (közöttük is elsősorban az ügyészek) a pártfogó felügyelet támogató, a társadalomba visszailleszkedést elősegítő hatásáról nem szívesen mondanak le a fiatalkorú terheltek eseteiben – ami a közvetítői eljárás során nem rendelhető el. Ez ismét a sértetti érdekek csorbulását eredményezi, hiszen egy korábbi, a vádemelés elhalasztásával kapcsolatos kutatás rámutatott arra, milyen kevéssé alkalmazott feltétel védelhalasztás esetén a jóvátétel elrendelése a sértett részére.[73] Mindezek azt mutatják, hogy az elrendelések gyakoriságát erősen befolyásolja a jogalkalmazói attitűd, és a megoldatlan támogatói háttér.

A gyakorlati tapasztalatok szerint igen ritkán kerül sor a *súlyos* (legfeljebb öt évig terjedő büntetéssel fenyegetett)cselekmények körében közvetítői eljárásra utalásra, vagyis a jogalkalmazók elsősorban az enyhébbnek tűnő esetekben javasolják, és nem tartják jó eszköznek a súlyosabb eseteknél, ahol pedig a nemzetközi, elsősorban belga eredmények

[72] Erről lásd: Christa Pelikan: Victim–Offender-Mediation in Domestic Violence Cases: A Comparison of the Effects of Criminal Law Intervention: The Penal Process and Mediation. Qualitative Social Research Doing Qualitative Research Forum 2002/3.

[73] Barabás Tünde – Mészáros Ádám – Windt Szandra: *A vádelhalasztás eredményessége és föltételei 2006-ban: Aktafeldolgozás, különös tekintettel a megelőzés és az individualizálás szempontjaira. In: Kriminológiai Tanulmányok 45.* Szerk. Virág György. OKRI, Budapest, 2008. 193–238.

szerint kiemelten eredményes lehet az érintettek találkozása, és sokban segíti a sértett számára a történtek földolgozását.

A közvetlen érintettek oldaláról egyéb körülmények is befolyásolják a közvetítés alkalmazását. A jelenlegi gazdasági helyzetben jellemzőbb, hogy a sértettek anyagi jóvátételt kérnek, és ezen esetekben elsősorban a megegyezést részesítik előnyben. Eközben az elkövetői oldalon sem jellemző a jó anyagi háttér, vagyis a sértett részéről igényként felmerülő jóvátételi összeg megfizetése gyakran lehetetlen. A megbocsátás elfogadása elsősorban ott merül föl, ahol hozzátartozó a gyanúsított.

A sértettek sokszor kevéssé, vagy egyáltalán nem ismerik a közvetítést, mellette gyakran kívánják az elkövető megbüntetését, vagy közben gondolják meg magukat, azt érezve, hogy éppen a számukra nehezedik az eljárás. A vizsgálatok szerint az ország egyes erősen leszakadó térségeiben, a sértettek a hagyományos eljárási formákat részesítik előnyben a megbocsátással szemben, ezt tekintik komoly büntetésnek. Ugyanitt különös gond az, hogy az elkövetők az egyezkedés során könnyen ígérnek, de azután nem kerül sor tényleges teljesítésre. Ez részben teljesítőképtelenségükkel és kilátástalan helyzetükkel is összefügg.

4.4 A változtatás irányai

2007 eleje óta több mint húszezer ügyben folyt közvetítői eljárás. A résztvevők, akik elégedettségi kérdőívet töltenek ki az eljárást követően, a koordinációért felelős korábbi Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Szolgálata (KIMISZ) elemzése szerint nagyon elégedettek voltak, mert: (1) önként vehetnek részt a közvetítési eljárásban; (2) tevékeny részesei, alakítói a folyamatnak; (3) a sértett gyorsabban és egyszerűbben juthat a neki megfelelő jóvátételhez; (4) az elkövető szembesül tettének következményeivel, bocsánatot kérhet és saját vállalásának megfelelő jóvátételt nyújthat; (5) a sértett számára a találkozás az elkövetővel segít a bűncselekmény okozta lelki sérülés feldolgozásában, megszűnik, vagy csökken a félelemérzet; (6) a sértett megismerheti a bűncselekmény elkövetésének okait, ez segíti az újabb áldozattá válás megelőzését; (7) az elkövető vagy elkerülheti az eljárás folytatását és nem válik büntetett előéletűvé, vagy a kiszabandó büntetése korlátlanul enyhíthető; (8) a közvetítői eljárás átlagosan három hónapot vesz igénybe, és a büntetőeljárás a közvetítést követő mintegy három hónapon belül befejeződhet.[74] Vagyis, az adott szerepvállalás, a saját ügyben döntés lehetősége, a sértetti kérdések megválaszolása (például: „Miért pont én?" „Mit tehettem volna ellene?"), és az eljárás gyorsasága mind-mind előremutató következményei a közvetítésben való részvételnek. Ezek egyben arra utalnak, hogy lenne igény a közvetítői eljárás hatókörének korlátlan szélesítésére, amely segíthetne abban is, hogy a büntetőeljárás során a sértetteket érő másodlagos és harmadlagos viktimizáció esélye csökkenjen,

[74] kimisz.gov.hu

és a bűncselekmény miatti sérülések feldolgozhatóak legyenek. Erre egyébként a hazai áldozatsegítés rendszere más formámában nem is képes.[75]

Mindeközben jelenleg sem kiaknázott a közvetítői eljárás lehetőségének igénybevétele, a közvetítés csak bizonyos ügyekben működik aggálytalanul. Ilyen eszményinek tűnő eset: ha lehetőleg a sértett maga vagy az elkövető kezdeményezi az eljárást; a cselekmény vagyon elleni; van anyagi jellegű kár (ami azonban nem túl nagy); a sértettnek nem lesz elég egy bocsánatkérés; az ügyben nem volt több sértett, illetve több elkövető; vagy az elkövető nem követett el egyidejűleg más bűncselekményeket is. Ez, az első olvasatra hosszúnak tűnő felsorolás azonban folytatható lenne. Az mindenesetre látható, hogy a közvetítés szempontjából az ismérvek milyen bonyolult rendszerének kell megfelelnie nemcsak az eszményi sértettnek, hanem az elkövetőnek és az ügynek is.

A közvetítői eljárás alkalmazása során arra kellene törekedni, hogy a felek szabad döntésén túlmenően csak a jogszabályi feltételek vizsgálata legyen elsődleges szempont, és az eljáró hatóságok fogadják el, hogy az ügyben a továbbiakban a közvetítő felügyeli az eljárás jogszerű folyamatát és a felek érdekeinek érvényesülését.

A közvetítés sikeres alkalmazásának feltétele a közvetítés lehetőségének elfogadtatása a közvetlen érintettekkel: a tettessel és az áldozattal. Miközben az e kutatási területtel foglakozó szakemberek az egyetemeken, illetve a szakmai továbbképzéseken különböző formában már évek óta oktatják a közvetítés alapkérdéseit, a nem szakmabeli polgárok felvilágosítása érdekében igen kevés történt, és a köz véleményét, amelyet már a jogszabály megalkotása előtt ismerni kellett volna, nem vizsgálta senki. Néhány hazai kutatás az elmúlt évek során érintette lakosság attitűdjeit a közvetítéshez. Ezek azt mutatták, hogy a lakosság egésze, illetve a vizsgált területek polgárai nem utasítják el az egyezség gondolatát, de körükben nagyfokú a bizonytalanság.[76]

Fontos lenne ezért, hogy a szélesebb közvéleményt is tájékoztassák e jogintézményről, hiszen a tény, hogy az ügyek nagy többségét eddig hivatalból küldték közvetítésre, arra enged következtetni, hogy sem a sértettek, sem a terheltek nem rendelkeznek elegendő információval. A tisztességes sértetti tájékoztatás azért is lényeges, mivel az elkövetők ügyvédi segédlettel jóval hamarabb értesülnek e lehetőségről, és így az áldozatok kellő tájékoztatás hiányában hátrányos helyzetbe kerülhetnek.

[75] A 2005 óta hatályos, *a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2*005. évi CXXXV. törvény értelmében a segítségnyújtás a következő területekre terjed ki: a tájékoztatásra, az érdekérvényesítés elősegítésére, az azonnali pénzügyi segélyre, a szakjogászi segítségre és az állami kárenyhítésre. A lélektani és egyéb, nem anyagi természetű segítségnyújtás nem szerepelt az állami, intézményes feladatok között. Sömjéni László – Zséger Barbara: *Az állami áldozatsegítés rendszere és értékelése.* In: A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II. Szerk. Borbíró Andrea et al. IRM, Budapest, 2009. 73–94.

[76] Az eredmények megerősítették a tényt is, hogy a sértettek megbocsátási hajlandóságát, a kárhelyreállítás mint a büntetés helyettesítése eszközének elfogadását igen sok körülmény befolyásolja. Mindezek ellenére biztató jel, hogy a megkérdezetteknek csak körülbelül a fele utasította el a helyreállító megoldást saját esetében. Erről lásd Barabás Tünde: *Vélemények a büntetésről és a kiegyezés lehetőségéről.* Belügyi Szemle, 2007/12. 74–89.; valamint *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében.* Szerk. Tamási Erzsébet. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006.

A sértetti jogegyenlőség elvének érvényesítése érdekében mindenképpen meg kellene oldani a kártalanítani kívánó, ám teljesítésre képtelen helyzetben lévő elkövető jóvátételének elősegítését. Erre megoldás lenne egy *kármegelőlegezési alap* létrehozása, amely a nehéz anyagi helyzetben lévő elkövetők számára megelőlegezné a kártalanítás összegét, mint ahogyan ez például Belgiumban meg is valósul. Az elkövető szerződést kötne az alappal arról, hogy milyen formában, módon, részletekben fizeti vissza az összeget, vagy esetleg valahogyan ledolgozza azt. Ez egy egyenlőtlen és igazságtalan helyzetet oldana meg akár az elkövetői, akár a sértetti oldalon.

A jelenlegi jogszabályi lehetőségek mellett úgy tűnik, hogy némileg emelkedhet még a közvetítői eljárások száma, de lényeges bővülés nem várható. Bár az új Btk. némileg bővítette az alkalmazási kört, semmilyen komoly érv sem szól a közvetítés lehetőségének korlátlan kiterjesztése ellen. Azaz érdemes lenne a megegyezés lehetőségét a bűncselekmények minden olyan esetében megengedni, ahol erre sértetti igény mutatkozik. Azaz nem volna szabad, hogy kizáró okot jelenthessen például a cselekmény jellege, az elkövető előélete, vagy akár a cselekmény súlya. A távlatokat tekintve érdemes bizakodónak lenni, hiszen a jogalkotás iránya egyértelműen a sértett és a közösség számára történő helyreállítás felé mutat, tekintve az új Btk. egyes újdonságait, így a tevékeny megbánás szélesedő lehetőségeit, vagy akár a jóvátételi munka új intézményének bevezetését.

5. Helyreállító módszerek alkalmazása a büntetés-végrehajtás során[77]

5.1 Börtön dilemma: őrzés kontra támogatás?

Kimmet Edgar és Tim Newell[78] az angliai és walesi börtönökben vizsgálva a resztoratív eszközök alkalmazásának lehetőségeit, akadályait, jellemzően két börtöntípust különböztetnek meg: a korlátozó, büntető, valamint a reform szemléletű intézményt, ahol cél az elítéltekkel való munka, problémamegoldásra való törekvés és a reintegráció elősegítése.

Amíg a büntető börtön célja kizárni, megalázni és viszontsérteni azt az embert, aki megsértette a törvényt, addig a reform szemléletű börtönben odafigyelnek az emberi méltóságra, és segítenek a raboknak jóvátenni az általuk okozott kárt. Előbbi börtönben uralkodó a korlátozó és stigmatizáló kontroll, a szeretett személyek támogatásától való szeparálás, továbbá a kölcsönösen dominanciára törekvő, brutális elítélti és személyi állomány. A raboknál ez a bánásmód növelheti a visszaesés valószínűségét.

[77] A szerző kutatását az MTA Bolyai ösztöndíja támogatta (Áldozati megbékélés – tettesi felelősségvállalás lehetőségei a büntetés-végrehajtás során Magyarországon).

[78] Edgar Kimmet – Tim Newell: *Restorative justice in prisons: A guide to making it happen.* Waterside Press, Winchester, 2006. 57–61.

Ezzel szemben a reformszemléletű börtönben megértik, hogy a kriminalitáshoz bizonyos szociális konfliktusok vezetnek, amivel foglalkozni kell. Biztosítják a biztonságos légkört, a probléma közös megoldását. A hangsúlyt arra fektetik, hogy olyan védelmező hálót hozzanak létre, amely segíti a fogvatartottat a sikeres visszailleszkedésben.

Valójában e két típus tiszta formája nem található meg sehol, inkább az jellemző, hogy szinte minden zárt intézményben együtt jelennek meg ezek a tényezők. Kétségtelen, hogy a börtönök szigorú elvek szerint működnek, amelyek nagyon nehézzé teszik a resztoratív technikák bevezetését. Minden börtönben jelen vannak azonban olyan értékek is, amelyek támogathatják a resztoratív eszközök alkalmazását.

Ez a tétel érvényes a magyar körülményekre is. Vagyis a különböző büntetés-végrehajtási intézetekben különböző formában és mértékben mindkét törekvés előfordul. Ez nagyban függ az intézmény jellegétől, a fogvatartotti állománytól, valamint a parancsnok szemléletétől is.[79]

Az Edgar–Nevell szerzőpáros rámutat a börtönbüntetés alapvető problémáira.[80] A megtorló szemlélet szerint a rossztevőknek „viszontsérelmet" kell okozni. Ez azért történik, hogy érezze az elkövető, nem éri meg bűnözni, vagyis elrettentsék a bűnözéstől. A büntetés azonban sokszor inkább további bűnözést gerjesztő tényezővé válik, azaz nem éri el a célját. Hatására az elítélt elszigetelődik, családi kötelékei megszakadnak, hajléktalanná válhat, nem kap támogatást, ami egyenes út a visszaesés felé.

A megtorló börtönben a nevelő hatás sem érvényesül, nem segíti az elkövetők fejlődését, felkészülését a szabadulás utáni életre. Az elítéltek szinte semmilyen döntést nem hozhatnak, az a feladatuk, hogy passzívan elfogadják és viseljék a büntetést.

Az őröknek mindvégig fenn kell tartaniuk a kontrollt, így nem kockáztathatják, hogy a rabok beleszólhassanak, mi és hogyan működjön a börtönben. A fogvatartottak azt érzik, hogy az őrök nem tartják tiszteletben szükségleteiket, és minden azért történik, hogy ők rosszul érezzék magukat. Mindez nagy belső feszültségeket gerjeszt, és erősíti

a börtönön belüli konfliktusok, erőszak kialakulásának esélyét. A resztoratív igazságszolgáltatás ezzel szemben akkor működik a legjobban, amikor a közvetlenül érintettek jogosultak döntést hozni arról, hogyan lehet az okozott problémákat gyógyítani vagy helyrehozni. A saját döntésnek jelentős szerepe lehet a börtönön belüli konfliktusok megoldásában is. Ehhez azonban sok mindennek kell változnia, legelsősorban a börtön szerepének/céljának megítélése területén.

Elkövetői oldalról szemlélve, bizonyos szubkultúrában a büntetett előélet pozitívumnak számíthat: kitartást, keménységet sugall. A tettel és a következményekkel való foglalkozás a stigmatizálás kiegészítő veszélyét is magában foglalja, ezért a fogvatartott

[79] Ezt a tapasztalatot a MeRePS (Mediation and Restorative Justice in Prison Settings) című, JLS/2008/JPEN015-30-CE-0267156/00-39 számú projekt keretén belül, az Európai Bizottság Criminal Justice 2008 programja által támogatott kutatásom során, két magyarországi büntetés-végrehajtási intézményben folytatott fókuszcsoportos beszélgetések eredményei megerősítették.

[80] Lásd Edgar – Nevell: i. m.

inkább elutasítja a beismerést, a megbánást.[81] Ez nehezítheti a resztoratív szemlélet alkalmazását. Az elítéltek sokszor nem akarnak az elkövetett cselekménnyel foglalkozni, negatívan viszonyulnak a társadalomhoz és az áldozathoz, igazságtalannak ítélik meg a velük való bánásmódot, sőt akár bosszúvágy érlelődik bennük. Ezért arra lenne szükség, hogy a büntetés-végrehajtásban szisztematikusan foglalkozzanak a cselekedet feldolgozásával. A szociológus és pszichoanalitikus George Bruns szerint a problémát az intézményes védelem jelenti, amely elnyeli a foglyok és a büntetés-végrehajtók személyes identitását és az intézmény által előírt munkaszabályzat introjekciójához vezet.[82]

Az erőszak mindennapos probléma a börtönökön belül is. Noha nagy különbség van az egyes börtönök között a verekedések és támadások előfordulását tekintve, de mindenhol érvényes, hogy az erőszakos incidensek aláássák a létesítmény kiegyensúlyozott működését. Így a resztoratív eszközök alkalmazása hasznos lehet nemcsak az elkövető és a külvilágban élő sértett között, hanem elkövető-elkövető viszonylatban is.

Az agresszió csökkentésének konfliktusközpontú szemlélete arra épít, hogy a börtönlét elkerülhetetlenül feszültségeket/összeütközéseket generál. Az erőszakra adott válasz nem az, hogy elkerüljük a konfliktust, hanem hogy azok kimenetele ne szándékos bántalmazás legyen.

A tipikus börtönöknek négy jellemző aspektusa generál konfliktust:

- az anyagi javaktól való megfosztottság – ami versengést eredményez;
- az áldozattá válás magas kockázata – gyilkosság, homoszexualitás;
- a személyes autonómia elveszítése – törekvés a személyes erő és saját döntések érvényesítésére;
- a hiányzó tapasztalat a konfliktusok erőszakmentes megoldására.[83]

Ezeknek a körülményeknek egyike sem küszöbölhető ki teljesen, vagyis érdemes ott beavatkozni, ahol a legnagyobb esély lehet a jó megoldásra. A közös döntésen alapuló resztoratív eszközök igénybevétele mindegyik területen eredményes lehet a feszültségek oldásában.

5.2 Nemzetközi példák a megvalósításra

Miközben a legtöbb resztoratív program Európa más országaiban is a börtönökön kívül folyik, az utóbbi években több kísérlet zajlott, amelyek azt vizsgálták, hogyan lehetne a helyreállító igazságszolgáltatást a börtönök falain belül megvalósítani, illetve, hogy lehetséges-e olyan börtönrezsim kialakítása, amely teljes mértékben resztoratív elveken

[81] Ezt mutatják a MeRePS program keretében a balassagyarmati büntetés-végrehajtási intézetben végzett kutatásaim eredményei is, amelyek szerint a börtönben tartózkodó elítélteknek jó része ártatlannak vallja önmagát.

[82] Idézi Eduard Matt – Frank Winter: „Täter-Opfer-Ausgleich in Gefängnissen – Die Möglichkeiten der restorative justice im Strafvollzug" *Neue Kriminalpolitik* (NKPol) 2002/4. 128–132.

[83] Lásd Edgar – Newell: i. m. 64.

és értékeken alapul. Ezek a megoldások még nem terjedtek el Európában, azonban több országban, így Németországban, Belgiumban, Nagy-Britanniában komoly eredményeket értek el, főként a súlyos bűncselekmények elkövetőire fókuszálva. A programok igen sokszínűek, néhányat maguk az érintettek, a bebörtönzöttek és az áldozataik kezdeményeznek, de vannak olyanok is, amelyek központi, kormányzati elhatározásból vagy közösségi akaratból jönnek létre.

Németországban először a '80-as években, Hamelnban kezdtek resztoratív módszereket alkalmazni, szexuális bűnelkövetők ügyeiben helyettesítő (vagyis nem az eredeti) áldozatok egyeztető beszélgetéseivel. Emellett a fiatalkorú bűnelkövetőknek konfliktuskezelő és antiagresszió-tréningeket kínáltak fel.[84] A tettesáldozat-egyezséget (TOA)[85] modellkísérletek formájában több büntetés-végrehajtási intézetben alkalmazzák a következmények feldolgozásának elősegítésére. Reutlingenben 1995-től működött pilot formájában a Tisztázás és konfliktussegítés a büntetés-végrehajtásban tettesek, áldozatok és hozzátartozók részére program,[86] amit 1998-ban pénzügyi támogatás hiányában fel kellett függeszteni. Brémában 1995 óta alkalmaznak erre alkalmas esetekben közvetítői beszélgetéseket és TOA-eljárást a bebörtönzöttekkel, mind a fiatalkorúak, mind pedig felnőttek végrehatási intézeteiben.[87]

Belgiumban egy 2000-ben született döntés alapján a büntetés-végrehajtás egész területén működik a mediáció. Minden börtönbe kineveztek egy eredetileg önálló, később más funkciókat is ellátó resztoratív tanácsadót. Feladata elősegíteni a sértett és az elkövető közötti kommunikációt, és rávezetni az elítélteket, beszéljenek tettükről és reflektáljanak saját viselkedésükre. Közreműködnek azoknak az ideális konstrukcióknak a keresésében, amelyek illeszkednek az egyes elítéltekhez, és megvizsgálják az áldozattal való személyes találkozó lehetőségét. A börtönben a konkrét közvetítői munkát nonprofit szervezetek látják el. A belga modell elsősorban a súlyos bűncselekmények (rablás, személy elleni erőszakos cselekmények) elkövetői és sértettjei körében működik a gyakorlatban. (Erről a későbbiek során részletesen lesz szó.)

Nagy-Britanniában szintén nagyon elterjedt a resztoratív eszközök használata a börtönökben. A konfliktusrendezések széles köre valósul meg. Így alkalmazható a mediáció az eredeti érintettek között, vagyis a bűncselekmény sértettje és az elkövető között, de lehetséges mediáció a börtönön belüli konfliktusok esetében is, így elítélt-elítélt, valamint elítélt-börtönszemélyzet között is. A resztoratív szemlélet különböző eszközök alkalmazásával érvényesül a büntetés-végrehajtáson belül:

- mediáció, elkövető-áldozat egyezségkötés, anyagi kárkiegyezés;
- közösségi munka jótékonysági szervezeteknek;

[84] Lásd Matt – Winter: i. m.

[85] TOA: A mediáció német elnevezésének: Täter–Opfer–Ausgleich (tettes–áldozat–egyezség) rövidítése

[86] Klärungs- und Konflikthilfe im Strafvollzug für Täter, Opfer und Angehörige

[87] Arthur Hartmann – Tim Steudel – Frank Winter: Országjelentés a Németországban alkalmazott tettes–áldozat egyezségről. [Täter-Opfer-Ausgleich, TOA]" In: A helyreállító igazságszolgáltatás jogi szabályozása és gyakorlata néhány európai országban. Szerk. Herczog Mária. Család, Gyermek, Ifjúság Könyvek, Budapest:, 2008). 120–160.

– konfliktuskezelés a börtönön belül (az elítéltek között, az elítéltek és a személyzet között);
– társadalmi munka, esetmegbeszélések a börtönben.

Az angliai és walesi, valamint a skóciai börtönszolgálat egyaránt alkalmaz mediációs eszközöket a személyzet tagjai között kialakult konfliktusok rendezésére is. A megoldás a személyzet minden tagjának rendelkezésére áll, diszkrét, informális.

Nem az az elsődleges célja, hogy igazságot tegyen a felek között. Különösen alkalmas a személyes összetűzések, valamint az eltérő munkastílusból és felelősségi körökből adódó konfliktusok rendezésére. A személyzet önkéntes tagjai hatnapos mediátorképzést követően körletükön kívüli börtönökben, párokban dolgoznak.

A mediáció ilyen jellegű alkalmazásának előnyei a tapasztalatok szerint:
– elősegíti az érintettek kommunikációs készségének fejlődését;
– lehetővé teszi a munkatársak képességeinek és potenciáljának pontosabb feltérképezését;
– elősegíti, hogy az érintettek felelősséget vállaljanak tetteikért;
– lehetővé teszi konstruktív megoldások alkalmazását a konfliktusrendezés során;
– megelőzi a konfliktusok elfajulását;
– minimálisra csökkenti a konfliktusokkal kapcsolatos költségeket (munkaidőkiesés, a vizsgálatok időigénye).[88]

5.3 A resztoratív programok típusai

A programok tárgyuk alapján is több csoportra oszthatók. Egyes projektek a börtönlakók empátiáját és tudatosságát igyekeznek fejleszteni, míg mások a fogvatartottaknak biztosítják a kártérítési lehetőséget áldozataik részére. Léteznek olyan programok, amelyek találkozók keretében próbálják rendezni a bebörtönzöttek és áldozataik, a családtagok és a közösség viszonyát. Olyan projektre is volt példa, amely a börtönök és a környezetükben élő közösségek közötti kapcsolatok ápolását helyezte előtérbe.[89]

Van Ness a programokat az alábbi módon csoportosítja:[90]

A *tudatosság és empátianövelő programok* azon a felismerésen alapulnak, miszerint a viktimizáció léte, jellege a legtöbb elítélt számára ismeretlen. A cél az, hogy megértessék az elkövetőkkel, milyen hatással van bűncselekményük az áldozatokra, ezzel csökkentsék a visszaesők számát. Ezeknek a projekteknek a módszerei főként találkozók,

[88] Marian Liebmann: *Restorative Justice: How it works.* Jessica Kingsley Publishers, London–Philadelphia, 2007.

[89] Otmar Hagemann: *Restorative Justice in prison?* In: *Repositioning Restorative Justice.* Szerk. Lode Walgrave. Willan Publishing, Devon, 2003. 221–235.

[90] Daniel W. van Ness: *Prisons and restorative justice. In: Handbook of restorative Justice.* Szerk. Gerry Johnstone – Daniel W. van Ness. Willan Publishing, Cullompton, 2007. 312–323.

prezentációk megszervezése, a börtönlakók és az áldozataik közötti párbeszéd kialakulásának elősegítése.

A jóvátételi programok célja, hogy elősegítsék az elkövetőknek az áldozatok részére történő – főként anyagi – jóvátételt. Mivel az eljárási, ügyvédi költségek általában erősen megcsappantják az elítéltek pénzügyi lehetőségeit, a legtöbb esetben nem marad anyagi forrásuk az áldozatok kártérítésére. Ezt a problémát kiküszöbölendő hoztak létre olyan pénzalapokat, amelyekből ezeket az igényeket kielégítik. Ahhoz, hogy egy börtönlakó hozzájusson ezekhez a forrásokhoz, meghatározott mennyiségű közösségi munkát kell végeznie.

A *mediációs/dialógus programok* keretében találkozókat szerveznek a súlyos bűncselekmények áldozatai és tettesei között. Ezt egy előkészítő szakasz előzi meg, amely arra szolgál, hogy a feleket felkészítse a találkozásra. A találkozó az előkészítés során már szerepet vállaló mediátor segítségével zajlik. Célja, hogy amennyire lehet, begyógyítsa a bűncselekmény által okozott lelki sebeket. Ugyancsak fontos vonulata ennek a programnak az elítélt és a családja közötti mediáció, amelyre azért van szükség, mert a bűncselekmény elkövetésének a legtöbb esetben az a következménye, hogy a bűnelkövető és családtagjai eltávolodnak egymástól. Azzal a céllal is születtek programok, hogy a közösség tagjai és az elítélt közötti dialógus helyreállításával előkészítsék a szabadulás utáni reintegrációt. Külön projektként kezelik a legsúlyosabb, nemi erkölcs elleni bűncselekmények elkövetőinek beilleszkedését, hiszen a társadalom, a közösség velük szemben a legelutasítóbb.

A *börtönközösség programok* azt célozzák, hogy csökkentsék a börtönök és börtönlakók izoláltságát azoktól a közösségektől, amelynek közelében élnek. Az elítéltekkel közösségi munkát végeztetnek, így erősítve az adott közösségben betöltött szerepüket.

A *konfliktusfeloldó programok* azzal a céllal jöttek létre, hogy segítséget nyújtsanak a börtönlakóknak a konfliktusaik erőszak alkalmazása nélkül való rendezéséhez. Az elítéltek megtanulják, hogyan ismerjék fel azokat a helyzeteket, amelyek potenciálisan magukban hordozzák az erőszak veszélyét, és milyen kommunikációs eszközökkel kerülhetik el annak alkalmazását. Egyes programok a fogvatartottak egymással szemben való nézeteltéréseinek békés elsimítását célozzák. Arra is volt példa, hogy a szintén börtönbüntetését töltő bandavezér segítségét kérték a banda tagjai közötti konfliktus feloldásában.

A legambíciózusabbak az átformáló programok, amelyek arra irányulnak, hogy olyan környezetet, egyfajta „erkölcsös börtönt" alakítsanak ki, amelyben a fogvatartott megváltozik, megjavul. Ezek a programok abból indulnak ki, hogy a börtönök olyan intézmények, ahol a morális korrekció az egyik fő feladat, azzal, hogy a szabadulókat jobb, erkölcsösebb életvitelre ösztönzik.

5.4 Belgium: a resztoratív börtön modellje[91]

Belgiumban a 1996-os Dutroux-ügy után,[92] Stefaan De Clerck igazságügy-miniszter hívta fel a figyelmet elsőként annak szükségességére, hogy az áldozatok, illetve családtagjaik az elkövetőkkel azok büntetése alatt is találkozhassanak, ha erre igényük lenne, akár a legsúlyosabb bűncselekmények esetében is.

Ennek nyomán a Leuveni Katolikus Egyetem és a Liège-i Egyetem együttműködésben hat belga börtönben indított programot 1998 és 2000 között annak vizsgálatára, hogy mennyire hatékony a resztoratív igazságszolgáltatás ebben a szakaszban, és milyen lehetőségek rejlenek benne. Az eredmények nagyon pozitívak voltak, ennek nyomán minden belgiumi börtönben program indult a resztoratív irányultságú fogvatartási rendszer kialakítása érdekében. Minden egyes börtönben kialakítottak egy ún. Restorative Justice (RJ) tanácsadói feladatkört, attól függetlenül, hogy egyes börtönökben hány személyt tartottak fogva.

A resztoratív szemlélet bevezetésekor a börtönökben a személyzet bevonásával felkészítő képzéseket tartottak. Az áldozatokat és a közvéleményt tájékoztatták az eljárások sajátosságairól. Az elkövetők számára olyan programokat szerveztek, amelynek során megismerhették, hogyan vállalhatnak felelősséget tetteikért. Ennek során szembesítették őket azzal, hogy az áldozatokat milyen károk érhették, és megmutatták, van lehetőség a károk jóvátételére.

2000. október 4-én körlevelet adtak ki, amely keretbe foglalta az RJ tanácsadók feladatait, de konkrét információkat nem tartalmazott a tekintetben, hogy ezeket miként valósítsák meg. Így a tanácsadók egyetlen kiindulópontja a korábbi kutatásból származó tapasztalat volt. Ez a helyzet egyáltalán nem volt könnyű, hiszen a börtönökben mindaddig az elkövető állt a középpontban, az áldozatnak vajmi kevés figyelem jutott, az okozott sérelemmel senki nem törődött, és a képzéseket megelőzően a börtönökben senki sem hallott a resztoratív igazságszolgáltatásról. A tanácsadók első feladata az emberek felvilágosítása és a resztoratív szemléletmódra való érzékenyítése volt. Ezzel kapcsolatban két fontos kérdés merült fel. Kiket kell informálni és hogyan? Az első kérdésre a válasz egyszerű: mindenkit, aki érintett a bebörtönzés folyamatában, tehát a teljes börtönszemélyzetet és a fogvatartottakat. A második kérdésre adott válasz minden egyes börtön esetében mást jelent, számít a börtön nagysága és nyitottsága is. Sokan kételkedtek, szkeptikusak maradtak az új modellel szemben, mivel a börtönök hosszú ideje saját kultúrával rendelkeztek, s ez szükséges is volt ahhoz, hogy a mindennapi élet biztonság-

[91] Karolien Mariën: *A helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása a belgiumi börtönökben.* In: *A helyreállító igazságszolgáltatás európai gyakorlata a büntetőeljárásban.* Szerk. Gyökös Melinda – Klopper Judit – Lányi Krisztina.(Konferenciakötet.) IRM, Budapest, 2010. 227–231.

[92] A Dutroux-ügy néven ismert bűncselekmény-sorozat 1996 nyarán egész Belgiumot megrázta. A férfit emberrablással, nemi erőszakkal és gyilkossággal vádolták. Dutroux hat lányt rabolt el, és a háza alatt épített kínzókamrájában tartotta őket fogva. A fogságot csak két lány élte túl. news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3794985.stm

ban és zökkenőmentesen haladjon. Ezt a már kialakult rendszert a reform fenyegette. Noha a módszer sikeresen működött és jelentős eredményeket ért el, sokat is változott.

2008 közepére megszűntek az önálló RJ tanácsadók. A börtönökben azonban továbbra is van a resztoratív igazságszolgáltatás alkalmazásáért felelős személy, aki a vezetőség tagja, és ilyen minőségében más feladatokat is ellát.

A gyakorlatot tekintve börtönkörnyezetben mostanáig szinte csak súlyos bűncselekmények esetében került sor mediációra. A tapasztalatok szerint nagyon eredményesen működik, és a felek igénylik is. A program nyolc éve alatt Belgium flamand területén 630 esetben kérte valamelyik fél a mediációt, és 343 alkalommal került rá sor. Ebből 84 ügyben történt személyes találkozás, a többiben mediátor közvetített. Jellegük szerint összesen 124 vagyon elleni, 108 emberölés és 111 nemi erőszak bűncselekmény fordult elő.[93]

5.5 És az áldozat?

Mind a hazai, mind pedig a nemzetközi áldozattá válással kapcsolatos kutatásokból az derül ki, hogy a sértetté váltak alapvetően elégedetlenek a hivatalos szervek (rendőrség, ügyvédek, ügyészek, bírák) munkájával. Szerintük nem foglalkoznak eléggé a bűncselekmény következményeivel, sem tőlük, sem másoktól nem kapnak elég támogatást a cselekmény miatt keletkezett sérelmeik orvoslásához. Az angliai vizsgálatok azt mutatják, hogy a sértettek szeretnék, ha az ő szükségleteikre is rákérdeznének és az elvárásaik alapján döntenének. Ezek az eredmények felhívták a figyelmet arra, hogy milyen fontos a jóvátétellel foglalkozni, helyreállítva ezzel az áldozatok magabiztosságát és a nyilvános közvélemény hitét az igazságos, jól funkcionáló igazságszolgáltatásban.[94]

A resztoratív szemlélettel szemben gyakran hangoztatott érv, hogy a sebeket csak egyedül lehet begyógyítani, ha sokan, sokáig foglalkozunk a tettel, akkor inkább roszszabb állapotba kerül a sértett, mint azt megelőzően. Tény, hogy a büntetés-végrehajtási szakban történő találkozáskor, amikorra már sok idő eltelt a bűncselekmény óta, különös figyelemmel kell eljárni az érintettek megkeresésekor. A történtek feldolgozása gyakran segíti az elítélt viselkedésének konstruktív átformálását, míg nem biztos, hogy az áldozat esetében is eredményes lesz. Ezért olyan konstellációkat kell kidolgozni, amelyek minden érintettnek megfelelnek, és amit az intézetvezetők is elfogadnak és támogatni tudnak.

Az áldozatnak és az elkövetőnek olykor mindenekelőtt a tettel való foglalkozás előnyeit és esetleges hátrányait kell megismerni, ami – különösen a sértett esetében – megfelelő felkészítést igényel. A kutatások alátámasztják, hogy az áldozatoknál gyakran fel-

[93] Bram van Droogenbroeck: Áldozat-elkövető mediáció súlyos bűncselekmények esetén Belgiumban. In: A helyreállító igazságszolgáltatás európai gyakorlata a büntetőeljárásban. Szerk. Gyökös Melinda – Klopper Judit – Lányi Krisztina. (Konferenciakötet) IRM, Budapest, 2010. 232–237.

[94] Lásd Edgar – Nevell , i. m. 78.

lép a kontrollvesztés, az értelmezés nehézsége, az emberiségben és az igazságos világban való hit megrendülése.[95]

Fontos, hogy az elkövetővel való találkozónak értéke és célja legyen a sértett részéről is. A külföldi tapasztalatok szerint azonban akkor is hatékony lehet az ilyen beszélgetés, ha az áldozatnak még nincs konkrét kérése, mivel ez a tettessel való találkozó során is megfogalmazódhat, vagy az elkövető is felkínálhat lehetőségeket.

Nagyon lényeges tehát, hogy kinek, mikor nyílik alkalma ilyen megbeszélésre. Az alábbi ábra a bűncselekményt elszenvedett személy lelkiállapota változásának fázisait mutatja be:

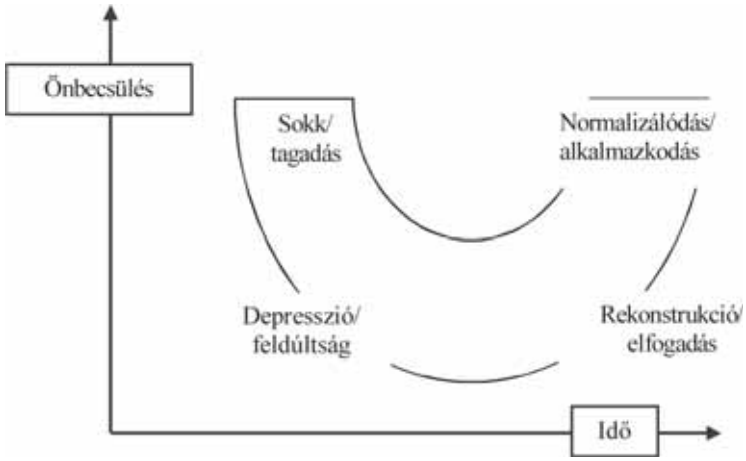

4. ábra: **A lelki helyreállítás négyfázisú modellje**[96]

Az áldozat a bűncselekmény elszenvedésekor sokkos, feldúlt állapotba kerül, próbálja semlegesíteni a történteket. Ekkor elsősorban megértő támogatást igényel. Ez az a szakasz, amikor ha a büntetésről kérdezzük, könnyen felmerül benne a kézlevágástól kezdve akár a halálbüntetés gondolata is, például egy lakásbetörés esetén, amikor a családi fotókat tartalmazó laptopot is elvitték.[97] Ezt követően, az idő múlásával depresszióssá válhat, önbecsülése a mélypontra csökken, és magát is, esetleg csak magát hibáztatja a történtekért. Ekkor még szintén nagyon erősen negatívak az érzési, de például a „ki a hibás", „miért pont én" kérdéseire lehet, hogy már szeretne választ kapni az elkövetőtől. Jó esetben ebből a szakaszból kikerülve, lassan elfogadja a vele történteket (ekkor

[95] Erről ír Marian Liebmann: *Konfliktuskezelés előítéltekkel.* Szerk. Barabás Tünde – Fellegi Borbála – Windt Szandra. OKRI, Budapest, 2010. 24–26.

[96] A lelki folyamat ábráját Marian Liebmann mutatja be. Lásd Barabás – Fellegi – Windt: i. m. 25.

[97] Ilyen véleményekkel találkozhattunk például az OKRI részvételével zajlott nemzetközi *Crime prevention Carousel* című AGIS kutatásban. Erről részletesen lásd: Irk Ferenc et al.: *Hungarian National Report*, OKRI, Budapest, 2006.

szereltet be például új zárat vagy riasztórendszert), és idővel helyreáll a lelkiállapota. Az utóbbi két fázisban viszonylag jó esélye lehet a mediációnak, mivel a sértett már képes érdeket érvényesíteni, sőt utóbb akár megérteni és megbocsájtani is. Az, hogy ez a folyamat mennyi idő alatt játszódik le, minden esetben egyéni. Sokan azonban nem olyan szerencsések, hogy a folyamat végére elérjenek. Vannak, akik az egyes fázisokban, akár a legelején, megragadnak, és nem képesek azon túljutni. Az ő esetükben különösen fontos szerepet játszhatna a mediáció, megfelelő támogatással és segítséggel, azért, hogy az elkövetővel való találkozást, beszélgetést követően a továbblépés lehetővé váljon számukra.[98]

A különösen súlyos esetekben, a belgiumi tapasztalatok szerint, a bírósági szakaszban túl korai lenne a mediáció, mivel gyakran előfordul, hogy valamelyik fél még túl feldúlt, és nem alkalmas arra, hogy találkozzon a másikkal. Emellett előfordul, hogy a sértett úgy érzi, korábbi eljárási szakaszban az elkövetőnek valamilyen előnye származhatna a mediációból, ezért nem akarja. Az, hogy Belgiumban a mediáció súlyos cselekmények esetén is jól működik, azt mutatja, a sértettekben ilyen cselekmények körében még sokkal a tett elszenvedését követően is olyan kérdések, érzések, fájdalmak maradnak, ami miatt részt kívánnak venni mediációban, akár közvetlen, akár közvetett módon. A tapasztalatok szerint minél súlyosabb a bűncselekmény hatása az érintettekre, annál szükségesebb a mediáció. Az áldozatok ismételt áldozattá válásához vezethet, ha ilyen eseteknél kizárják a megbeszélés, megértés, megbocsátás lehetőségét.[99]

5.6 Lehetőség a büntetés-végrehajtáson belüli mediációra: előnyök, hátrányok

Miközben a szereplők, a konfliktusok, az érzések és az ügyek ugyanazok, a hangsúlyok, a feladatok, a helyszínek és a várt közvetlen és hosszú távú hatások máshol-máshogyan találhatók meg az ítélkezés előtti és utáni (büntetés-végrehajtásbeli) mediáció során.

A következő táblázat ezeket a különbségeket mutatja.

1. táblázat: **A pre- és posztmediáció közötti különbségek**

	Ítélet előtti mediáció	Büntetés-végrehajtás alatti mediáció
Közvetlen hatás	1. jóvátétel, helyreállítás, megbocsátás áldozati oldalon 2. megbánás az elkövetői oldalon	1. megbánás a tettesi oldalon 2. jóvátétel (szimbolikus, pl. bocsánatkérés), megbocsátás áldozati oldalon

[98] A témáról részletesebben lásd Barabás – Fellegi – Windt: i. m.
[99] Lásd Droogenbrock: i. m.

	Ítélet előtti mediáció	Büntetés-végrehajtás alatti mediáció
Hosszú távú hatás	3. megbékélés, feldolgozás az áldozati oldalon 4. attitűd/személyiségváltozás az elkövetői oldalon	3. attitűd/személyiségváltozás az elkövetői oldalon 4. megbékélés, feldolgozás, esetleg utólagos helyreállítás az áldozati oldalon
Hely	a mediációs szolgálat irodája	bv. intézmény
Időbeli elhelyezkedés	a bűncselekmény elszenvedéséhez/ elkövetéséhez viszonylag közel: gyors válasz – gyors hatás	jóval a bűncselekmény megtörténte után
Szereplők	áldozat, **elkövető,** közösség, családtagok, támogatók mindkét oldalon, mediátor	**elkövető,** áldozat (vagy más, hasonló bűncselekmény áldozata), családtagok, támogatók sértetti oldalon, közösség, börtönszemélyzet, mediátor
Előkészítés	viszonylag gyorsan megvalósítható	elmaradhatatlan, valószínűleg hosszabb folyamat
Kimenetel	Sokkal gyorsabb és közvetlen hatás az érintettek és a közösség felé. **Az eredmény általában (többnyire)nagyon pozitív.**	Sokkal hosszabb és megerőltetőbb minden érintettnek, több energiát és anyagi eszközt igényel. **A kimenet kétséges lehet.**

Tény, hogy a mediáció általánosságban elterjedt, az ítélkezést megelőző formája sokkal gyorsabb és látványosabb eredményeket hozhat a megvalósítás során. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy az ítélkezés, a felelősség megállapítása és a büntetés – bár az állam eleget tesz feladatainak – általában nem oldja fel a sértettben keletkezett feszültségeket, és az elkövető elítélése nem jelent egyet azzal, hogy maga is elítéli, megbánja tettét.[100] Így tehát, bár a büntetés-végrehajtás átmenetileg kivonja az elkövetőt a mindennapokból, de nem oldja meg hosszú távon az újabb elkövetővé válástól való visszatartását.

[100] A MeRePS-kutatás eredményei szerint az elkövetők legfeljebb azt bánják, hogy ügyetlenségük miatt börtönbe kerültek, és akár a sértettet hibáztatják feljelentése miatt.

5.7 Záró gondolatok

A büntetés-végrehajtásnak a magyar szabályozás szerint nem célja a felek közötti megbékélés elősegítése, és erre jelenleg nem is alkalmas. Így az érintettek, ha addig nem békéltek meg, akkor később erre lehetőségük sincs – legalábbis a jog értékelte módon. Ezzel azonban méltánytalanul szorul ki az a sértett – aki esetleg ezt a későbbiek során igényelné – a jóvátétel-megegyezés lehetőségéből. A bebörtönzöttek számára pedig később nem nyílik esély szembesülni a tettük által előidézett fájdalommal/sérelemmel, és arra sem, hogy utólag – a büntetőjog által értékelt formában – kifejezésre juttathassák megbánásukat.[101]

Az elkövető találkozása a sértettel jelentős szerepet játszhat abban, hogy szembesüljön tette következményeivel és felmérhesse a károkat, amelyeket a valóságban okozott. Számos pszichológiai vizsgálat mutatja, hogy az elkövető cselekményétől igyekszik elvonatkoztatni, „kívül maradni", és így büntetése letöltését követően könnyen érezheti, hogy a maga részéről az ügyet letudta, s folytathatja ott, ahol abbahagyta.[102]

Howard Zehr felhívja a figyelmet arra, hogy sok elkövető érzi magát egyben áldozatnak. A börtönben növekszik a mentális betegségek és a pszichotikus rendellenességek előfordulásának valószínűsége.[103] Ez nem a pozitív változást segíti elő, sőt, a visszailleszkedést hátráltatja. Éppen ezért a sértettel való találkozás döntő jelentőségű lehet, adott esetben még akkor is, ha esetleg ez büntetőjogi konzekvenciákat (például a büntetés csökkentését) nem eredményez.[104] Különösen fontos lehet ez a cél a fiatalkorú bűnelkövetők esetében, akiknél még nem vált életformává a bűnözés, és ahol a nevelési hiátusok és emocionális zavarok még inkább orvosolhatónak látszanak.

A Matt–Winter szerzőpáros az igazságszolgáltatás alapelveit elemezve kiemeli, hogy az igazságszolgáltatás során az elítélteknek nem szabadna a bebörtönzés alatt rosszabbá válni, mint korábban voltak. Segíteni kellene őket abban, hogy a károkat, amiket okoztak, jóvátehessék, könnyebben visszailleszkedhessenek a társadalomba, lehetővé téve az anyagi kártérítést, a részletfizetés lehetőségét, a jótékonysági munka végzését bármilyen formában. Végül támogatni kellene azt a törekvést, hogy a cselekményükkel szembenézhessenek, és kifejezhessék megbánásukat a sértett felé. Ezeknek az elveknek az érvényesülése gyakorlatilag a resztorativitás megvalósítását jelenti a börtönökben, ami egyaránt segítené a sértettek megbékélését, és az elkövetők reintegrációját is.

Az igazságszolgáltatás ilyenfajta átalakítása azonban csak akkor lehetséges, ha a különböző intézmények összedolgoznak, a társadalmi és intézményi együttműködés is kiépül.

[101] Idézi Matt – Winter: i. m.

[102] Freddie Strasser – Paul Randolph: *Mediáció, a konfliktusmegoldás lélektani aspektusai*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2005.

[103] Howard Zehr: *The little book of restorative justice.* Good Books, Pennsylvania, 2002.

[104] Marian Liebmann – Stephanie Braithwaite: Restorative Justice in custodial settings. Report for the Restorative Justice Working Group in Nothern Ireland (1999)

Természetesen kell hozzá az is, hogy a büntetés-végrehajtás ne zárkózzon el, hanem épp ellenkezőleg, többféle formában nyitott legyen a közösség felé.[105]

Összefoglalás

A resztoratív szemlélet a bűnözésre adott válasz új útjaként, a hagyományos büntetőeljárás alternatívájaként jelent meg Amerikában, majd Európában, először az angolszász jogterületeken, és hamarosan látványos eredményeket mutatott. Míg a common law országokban elsősorban a diverziós, a korai beavatkozással járó resztoratív formák terjedtek el, addig a kontinens többi országára inkább az jellemző, hogy ezek a lehetőségek a büntetőeljárásba ágyazódtak be.

A fejezet első részében bemutatja a helyreállító szemlélet kialakulásának elméleti és tudománytörténeti hátterét, nemzetközi gyakorlatát.

A resztoratív igazságszolgáltatás alapgondolata az elkövető, az áldozat és a közösség közötti kiegyezésre/megbékélésre való törekvés, és a reintegráció elősegítése. Ez nem csak az elkövető érdeke. Az áldozattá válással kapcsolatos kutatások szerint a bűncselekmény elszenvedését követően, a kezeletlen trauma hatására a sértett könnyen kerülhet olyan állapotba, hogy nem képes korábbi életvitelét folytatni, bezárkózik, szorong, kapcsolatai megszakadnak, és életminősége fokozatosan romlik. Így sok esetben éppen az ő érdeke, hogy találkozhasson az elkövetővel, választ találjon kérdéseire és jóvátételt kapjon az elszenvedett sérelmeiért. A resztoratív eszközök alkalmazása már az eljárás kezdeti szakaszában is jelentős eredményeket hozhat az érintettek számára. Ezért a fejezet első részében foglalkozik a speciális, hazánkban nem alkalmazott a rendőrségi resztoratív módszerekkel.

A tanulmány második része a helyreállító elv intézményesült formájának, a közvetítői eljárásnak a fejlődését mutatja be Magyarországon. Hazánkban 2007. január elseje óta alkalmazható a közvetítői eljárás, vagy más néven mediáció a büntetőügyekben. A korábban sokak által vitatott helyreállító eszköz alkalmazásának implementálása a büntetőeljárásba, a kétségek ellenére már a kezdetekkor jó eredményeket mutatott. A mediáció jól működik hazánkban és évente már több mint négyezer esetben zárul sikerrel. Tény azonban, hogy az elmúlt évek során számos nehézséget kellett legyőzni és a törvényi környezet pozitív változásai ellenére is van még teendő, a jogi szabályozás és a gyakorlati megvalósítás területén egyaránt.

A fejezet részletesen bemutatja a szabályozás lépcsőit, a jelenlegi hazai gyakorlatot, az alkalmazás egyes nehézségeit, a területi egyenlőtlenségeket, a gyakorlati szakemberek által felvetett hiányosságokat. Mindezek mellett rámutat arra, hogy milyen eredményes e helyreállító módszer alkalmazása, mennyire elégedettek a közvetlen érintettek, azaz a sértettek és az elkövetők, és szól a változtatás/további fejlesztés lehetséges irányairól is.

[105] Matt – Winter: i. m.

A fejezet harmadik részében a helyreállító módszerek büntetés-végrehajtáson belüli alkalmazásának lehetőségeit vizsgálja. A büntetés-végrehajtásnak a magyar szabályozás szerint nem célja a felek közötti megbékélés elősegítése, és erre jelenleg nem is alkalmas. Így az érintettek, ha addig nem békéltek meg, akkor később erre lehetőségük sincs. Ezzel azonban méltánytalanul esik el a jóvátétel/megbékélés esélyétől az a sértett, aki esetleg ezt a későbbiek során igényelné, és a bebörtönzöttek sem tudnak szembesülni a tettük által előidézett fájdalommal/sérelemmel, és arra sincs módjuk, hogy legalább utólag kifejezésre juttathassák megbánásukat. Az elkövető találkozása a sértettel jelentős szerepet játszhat abban, hogy felmérhesse tette következményeit és a károkat, amelyeket a valóságban okozott, a sértettnek pedig segítheti a történtek feldolgozását és a megbékélést. A fejezet utolsó részében Európa más országaiban, az utóbbi években zajlott kísérleteket mutatja be, amelyek azt vizsgálták, hogyan lehetne a helyreállító igazságszolgáltatást a börtönök falain belül megvalósítani, illetve lehetséges-e olyan börtönrezsim kialakítása, amely resztoratív elveken és értékeken alapul. Az elemzés végül a börtönmediáció nemzetközi gyakorlatát vizsgálva járja körül, a módszer előnyeit, hátrányait, az érintettek mellett az intézmények és a társadalom szerepét is értékelve.

Összefoglaló kérdések

1. Melyek azok a jogtörténeti, jogelméleti és jogalkalmazásban rejlő okok, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatás kialakulásához vezettek?
2. Hasonlítsa össze a büntető és resztoratív igazságszolgáltatás folyamatát, értékelje az eljárások erősségeit és esetleges gyengeségeit!
3. Ismertesse a helyreállító filozófia jogelméleti alapjait!
4. Mutassa be a helyreállító igazságszolgáltatás három fő modelljét, annak jellemzőit!
5. Mit jelent a resztoratív rendőrség fogalma, és milyen rendészeti munka során alkalmazható a helyreállító technika?
6. Mely okok vezettek a közvetítői eljárás bevezetéséhez Magyarországon?
7. Ismertesse az alkalmazás főbb irányvonalait!
8. Milyen eredményeket mutat a mediáció hazai alkalmazása, mely pontok kérdésesek?
9. Hasonlítsa össze a hagyományos és a resztoratív börtön intézményét!
10. Ismertesse az áldozattá válás folyamatának szakaszait, és a beavatkozás lehetőségeit!
11. Mely célokra koncentrálnak a börtönmediációs programok, ismertesse a programok fő típusait!
12. Melyek a pre- és posztmediáció jellemző eltérései?

Felhasznált irodalom

Ivo Aertsen – Kristel Beyens: *Restorative Justice and the Morality of Law – A Reply to Serge Brochu*. In: *Punishment, Restorative Justice and the Morality of Law.* Szerk. Erik Claes – René Foque – Tony Peters. Intersentia, Antwerpen–Oxford, 2005.

Ivo Aertsen: *Victim-offender mediation in Belgium*. In: *Victim-Offender Mediation in Europe.* European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice. Making Restorative Justice Work, Leuven University Press, Leuven,2000. 153–192.

Ashworth Allan: *Is restorative justice the way forward for criminal justice?* Current Legal Problems,2001/1 347–376.

Az Európa Tanács 1999. évi 19. számú miniszteri ajánlása A mediáció alkalmazásáról büntetőjogi ügyekben. [Council of Europe's Recommendation No. R (99)19 Mediation in Penal Matters]. (Ford.: Fellegi Borbála)

Balla Lajos – Kardos Sándor: *A tisztességes eljárásról a strassbourgi bíróság gyakorlatában. Bírák Lapja* 2005/2. 40–54.

Konfliktuskezelés elítéltekkel. Szerk. Barabás Tünde – Fellegi Borbála – Windt Szandra. OKRI, Budapest 2010.

Barabás Tünde – Mészáros Ádám –Windt Szandra: *A vádelhalasztás eredményessége és feltételei 2006-ban: Aktafeldolgozás, különös tekintettel a megelőzés és az individualizálás szempontjaira.* In: Kriminológiai Tanulmányok 45. Szerk. Virág György. OKRI, Budapest,2008. 193–238.

Barabás Tünde – Windt Szandra: *Az ügyész szerepe a mediációban: Az első év tapasztalatai.* In: Kriminológiai Tanulmányok 46. Szerk. Virág György,OKRI, (Budapest, 2009. 132–168.

Barabás Tünde: *A mediáció esélyei Magyarországon egy empirikus vizsgálat tükrében.* In: Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok 33. Szerk. Irk Ferenc, OKRI, Budapest, 1996. 142–157.

Barabás Tünde: *Megbékélés és helyreállítás a börtönben?* In: Barabás Tünde – Fellegi Borbála – Windt Szandra: *Felelősségvállalás, kapcsolat, helyreállítás*. OKRI, Budapest,2011. 22–63.

Barabás Tünde: *Vélemények a büntetésről és a kiegyezés lehetőségéről.* Belügyi Szemle,2007/12.74–89.

Barabás Tünde: *Börtön helyett egyezség?* KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004.

Bárd Károly: *Kit illet a tisztességes eljárás?* In: *Györgyi Kálmán ünnepi kötet.* Szerk. Balázs Gellér. KJK-Kerszöv, Budapest,2004. 31–51.

Bárd Károly: *Vádlottak jogai és sértettek érdekei a nemzeti és nemzetközi büntetőeljárásban.* Kézirat, 2013.

Bencze Mátyás: *A magyar felsőbírósági gyakorlat jellemző problémái.* In: *Bíróságok mérlegen II.* Szerk. Fleck Zoltán. Pallas Könyvek, Budapest,2008. 185–268.

John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration.* Cambridge University Press, Cambridge,1989.

Breaking the cycle: Effective Punishment, Rehabilitation and Sentencing of Offenders (Presented to Parliament by the Lord Chancellor and Secretary of State for Justice by Command of Her Majesty, London: December 2010)

James Chalmers – Peter Duff – Fiona Leverick: *Victim Impact Statement: „Can Work, Do Work (For Those Who Bother to Make Them).* The Criminal Law Review, 2007,360–379.

Lewis Chris – Ellis Tom: *Victim Protection in the United Kingdom: Policies, Practices and the Law.*

Nils Christie: *Conflicts as property*. British Journal of Criminology, (17) 1977/1. 1–15.

Nils Christie: *A fájdalom korlátai* Európa, Budapest, 1991.

Civilising Criminal Justice: An International Restorative Agenda for Penal Reform. Summary. Szerk. David Cornwell – John Blad – Martin Wright. Waterside Press, Hampshire,2013.

Francis T. Cullen et al.: *Public support for correctional rehabilitation in America: change or consistency?* In: *Changing Attitudes to Punishment: Public opinion, crime and justice.* Szerk. Julian V. Roberts – Mike Hough. Willan Publishing, Oregon, 2002.

Charles Doyle: *Crime Victims' Rights Act: A Summary and Legal Analysis of 18 U.S.C. 3771*. (Crime Victims' Rights Act: A Summary and Legal Analysis of 18 U.S.C. 3771. Congressional Research Service, 2012)

Dieter Dölling – Arthur Hartmann: *Täter–Opfer–Ausgleich im Erwachsenenstrafrecht bei den Staatsanwaltschaften Nürnberg-Fürth und Aschaffenburg.* DBH, Köln, Materialien Nr. 45, 2000)

Friedel Dünkel – Dieter Rössner: *Law and Practice of Victim/Offender Agreements*. In: *Mediation and Criminal Justice.* Szerk. Martin Wright – Burt Galaway. Sage1989, London, 152–177.

Erdei Árpád*: A sértett a büntetőeljárásjog szemüvegén át.* In: *Tiszteletkötet Irk Ferenc professzor 70. születésnapjára*. Szerk. Barabás A. Tünde, OKRI, Budapest,2012. 107–113.

Fellegi Borbála: Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intéz*ményesülése Magyarországon.* Napvilág, Budapest, 2009.

Fleck Zoltán: *Bíróságok mérlegen.* Pallas Könyvek, Budapest,2008.

Monroe H. Freedman: Our Constitutionalized Adversary System. *Chapman Law Review,* 1998.

Fundamentals of Victims' Rights: A Brief History of Crime Victims' Rights in the United State *Victim Law Bulletin* 2011. *law.lclark.edu/live/files/11822-fundamentals-of-victims-rights-a-brief-history-of*

Gönczöl Katalin: A szolgáltatott igazság. Élet és Irodalom, 2005/40.

Gönczöl Katalin: Veszélyeztetők és veszélyeztetettek a jelenkori kapitalizmusban. Élet és Irodalom, 2009/38.

Görgényi Ilona: *Kárjóvátétel a büntetőjogban, közvetítés a büntetőügyekben*. Budapest, 2006.

Győrfi Éva: *Konfliktuskezelés szemtől szembe – A resztoratív szemlélet érvényesülésének egy lehetséges módja*. *Család, Gyermek, Ifjúság,* 2002/4. 8–14.

Otmar Hagemann: *Restorative Justice in prison?* In: *Repositioning Restorative Justice.* Szerk. Lode Walgrave. Willan Publishing, Devon, 2003. 221–235.

Barry Hancock – John Jackson: *Standards for Prosecutors – An Analysis of the United Kingdom National Prosecuting Agencies* (Nijmegen: International Association of Prosecutors & Wolf Legal Publishers, 2006)

Arthur Hartmann – Tim Steudel – Frank Winter: *Országjelentés a Németországban alkalmazott tettes*-áldozategyezségről [*Täter-Opfer-Ausgleich, TOA]"* In: *A helyreállító igazságszolgáltatás jogi szabályozása és gyakorlata néhány európai országban.* Szerk. Herczog Mária. Család, Gyermek, Ifjúság Könyvek, Budapest,2008. 120–160.

Hatvani Erzsébet: *A mediációról Magyarországon* (International Institute for Restorative Practices X. Világkonferenciája, Budapest, 2007. november 7.)

Herke Csongor: *A német és az angol büntetőeljárás alapintézményei*. PTE ÁJK, Pécs, 2011.

Irk Ferenc et al.: *Hungarian National Report*. OKRI, Budapest,2006.

A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon. Szerk. Iványi Klára. Budapest, 2008.

Kerezsi Klára: *A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról*. In: *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében.* Szerk. Tamási Erzsébet. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest,2006. 203–240.

Edgar Kimmet – Tim Newell: *Restorative justice in prisons: A guide to making it happen.* Waterside Press, Winchester,2006.

David B. Kopel – Elisabeth Semel: *Victims' Rights Amendment is All Wrong.* Cato Institute, Massachusetts,1996.

Anne Lemonne – Tinneke Van Camp: *Critical reflection on the development of restorative justice and victim policy in Belgium*. Paper presented by Tinneke VanCamp at the 11th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Workshop 2 'Criminal justice reform, including restorative justice'. Bangkok, April 2005.

Kim M. E. Lens – Antony Pemberton – Stefan Bogaerts: *Heterogenity in victim participation: A new perspective on delivering a Victim Impact Statement*. European Journal of Criminology, 2013/4. 479–495.

Marian Liebmann – Stephanie Braithwaite: *Restorative Justice in custodial settings. Report for the Restorative Justice Working Group in Nothern Ireland*, 1999.

Marian Liebmann: *Restorative Justice: How it works*: Jessica Kingsley Publishers, London–Philadephia,2007.

Mel Lofty: *Dreaming of a New Reality*. Paper presented at the Third International Conference on Conferencing, Circles and other Restorative Practices, Minneapolis, Minnesota, August 8–10, 2002.

Karolien Mariën: A helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása a belgiumi börtönökben. In: *A helyreállító igazságszolgáltatás európai gyakorlata a büntetőeljárásban.* Szerk. Gyökös Melinda – Klopfer Judit – Lányi Krisztina. (Konferenciakötet.) IRM, Budapest, 2010. 227–231.

Tony F. Marshall: *The evolution of restorative justice in Britain.* European Journal on Criminal Policy and Research.1996/4. 21–43.

Eduard Matt – Frank Winter: *Täter-Opfer-Ausgleich in Gefängnissen – Die Möglichkeiten der restorative justice im Strafvollzug*. Neue Kriminalpolitik (NKPol), 2002/4.

Eduard Matt – Frank Winter: *Täter-Opfer-Ausgleich in Gefängnissen – Die Möglichkeiten der restorative justice im Strafvollzug*. Neue Kriminalpolitik (NKPol), 2002/4.

John McBride: *The Continuing Refinement of Criminal Due Process*. European Law Review, 1997 HRC/2.

Paul McCold – Ted Wachtel: *In Pursuit of Paradigm: A Theory of Restorative Justice.* Paper presented at the XIII World Congress of Criminology, 10–15 August 2003, Rio de Janeiro.

Paul McCold: *The recent history of restorative justice: Mediation, circles, and conferencing.* In: *Handbook of restorative justice.* Szerk. Dennis Sullivan – Larry Tifft. Routledge, New York,2006. 23–51.

Paul McCold: *Police-facilitated restorative conferencing: What the data show*. Paper presented to the Second Annual International Conference on Restorative Justice for Juveniles, Florida Atlantic University, and the International Network for Research on Restorative Justice for Juveniles, Fort Lauderdale, 7-9 November 1998.

Paul McCold: *Toward a Mid-Range Theory of Restorative Criminal Justice*. Paper presented to Restorative Practice in Action, Second International Conference on Conferencing and Circles, Toronto, August 2000.

David Miers: *An international review of restorative justice*. Crime Reduction Series Paper 10, Home Office, London,2001.

David B. Moore – Lubica Forsythe: *A New Approach to Juvenile Justice: An Evaluation of Family Conferencing in Wagga Wagga*. Centre for Rural Social Research, Charles Sturt University, Wagga Wagga, 1995.

David B. Moore – Terry O'Connell: *Family Conferencing in Wagga Wagga: A Communitarian Model of Justice.* In: *Family Conferencing and Juvenile Justice: The Way Forward or Misplaced Optimism.* Szerk. Christine Alder – Joy Wundersitz. Australian Institute of Criminology, Canberra,1994.

Nagy Anita: *Az emberi jogok és a büntetőeljárás kapcsolata I.* Sectio Juridica et Politica, Tomus XXVIII., Miskolc,2010. 341–369.

Vidia Negrea: *Konfliktuskezelés és közösségépítés resztoratív gyakorlatokkal*, 2011. hu.iirp.edu/articles.html?articleId=681

Christa Pelikan: Victim–Offender-Mediation in Domestic Violence Cases: A Comparison of the Effects of Criminal Law Intervention: The Penal Process and Mediation. *Qualitative Social Research,* Doing Qualitative Research Forum, 2002/3.

Craig Peterson – Kerry Clamp: *Exploring recent developments in restorative policing in England and Wales*. Criminology and Criminal Justice, 2012, 1–19.

William T. Pizzi: *Victims' Rights: Rethinking Our 'Adversary System'.* Utah Law Review, 1999, 349–368.

Kay Pranis: Empathy Development in Youth through Restorative Practices. *Public Service Psychology,* 2000/2.

Kay Pranis: *Restorative Justice, Social Justice and and the Empowerment of Marginalized Populations*. In: *Restorative Community Justice: Repairing Harm and Transforming Communities.* Szerk. Gordon Bazemore– Mara Schiff.. Anderson Publishing, Cincinnati,2001.

Kay Pranis: *The little book of circle processes.* Good Books, Intercourse, 2005.

Kent Roach: *Due Process and Victims' Rights: The New Law and Politics of Criminal Justice*. University of Toronto Press, Toronto,1999.

Julian V. Roberts – Mike Hough: *Public attitudes to punishment: the context*. In: *Changing Attitudes to Punishment. Public opinion, Crime and Justice.* Szerk. Julian V. Roberts – Mike Hough. Willan Publishing, Oregon, 2002.

Róth Erika: *A sértett helyzete a büntetőeljárásban az Európai Unió elvárásainak tükrében*. *Miskolci Jogi Szemle.* Különszám, 2011. 155–167.

Schweighardt Zsanett: *A helyreállító igazságszolgáltatás elemei a magyar büntető igazságszolgáltatás rendszerében*. ELTE ÁJK, Budapest, 2010.

Sömjéni László – Zséger Barbara: *Az állami áldozatsegítés rendszere és értékelése*. In: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* Szerk. Borbíró Andrea et al. IRM, Budapest, 2009. 73–94.

Freddie Strasser – Paul Randolph: *Mediáció, a konfliktus megoldás lélektani aspektusai.* NyitottKönyvműhelyBudapest, 2005.

A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében. Szerk. Tamási Erzsébet. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest,2006.

Mark Umbreit – Howard Zehr: *Family group conferences: A challenge to victim–offender mediation?* VOMA Quarterly,1996/1 4–8.

Bram Van Droogenbroeck: Áldozat-elkövető mediáció súlyos bűncselekmények esetén Belgiumban. In: *A helyreállító igazságszolgáltatás európai gyakorlata a büntetőeljárásban.* Szerk. Gyökös Melinda – Klopfer Judit – Lányi Krisztina. (Konferenciakötet) IRM, Budapest, 2010. 232–237.

Daniel W. Van Ness: *Prisons and restorative justice*. In: *Handbook of restorative Justice.* Szerk. Gerry Johnstone – Daniel W. Van Ness Willan Publishing, Cullompton, 2007. 312–323.

Ted Wachtel: *Mit jelent a resztoratív gyakorlatok?*Adaptálva Ted Wachtel 2007. november 7-én elhangzott beszédéből, az International Institute for Restorative Practices [IIRP] X. Világkonferenciáján Budapesten.

Ted Wachtel: *Restorative justice in everyday life: Beyond the formal ritual.* Paper presented at Reshaping Australian Institutions Conference: Restorative Justice and Civil Society, The Australian National University, Canberra, February 1999.

Group Conferencing: Restorative Justice In Practice Draft. Szerk. Ann Warner-Roberts – Guy Masters. Center for Restorative Justice and Mediation, Minneapolis, 1999.

Martin Wright: *Restoring Respect for Justice*. Waterside, Winchester, 1999. www.port.ac.uk/departments/academic/icjs/staff/documentation/filetodownload.63887.en.pdf

Howard Zehr: *The little book of restorative justice.* Good Books, Pennsylvania,2002.

James W. Zion – Robert Yazzie: *Navajo peacemaking, Original dispute resoluton and a life way*. In: *Handbook of restorative justice.* Szerk. Dennis Sullivan – Larry Tifft. Routledge, New York, 2006.151–160.

James W. Zion – Robert Yazzie: *Navajo Restorative Justice: The Law of Equity and Harmony*. In: *Restorative Justice: International Perspectives.* Szerk. Burt Galaway – Joe Hudson. Criminal Justice Press, Monsey, 1996. 157–174.

Internetes hivatkozások

www.csagyi.hu
www.hu.iirp.edu
www.iirp.edu
www.jovatetthely.hu
www.justice.gov.uk
www.rjusticesbc.pbworks.com

Mátyás Szabolcs – Sallai János

Kriminálgeográfia

Az elmúlt szűk két évtizedben olyan társadalmi és gazdasági változások, illetve folyamatok játszódtak le a világban, melyek hatására egyre fontosabb kérdéssé vált a közbiztonság. A rendszerváltozást megelőző néhány évhez képest hazánkban is igen jelentős változások mentek végbe a társadalom szinte minden területén, és ezeknek a folyamatoknak a következtében jelentősen nőtt a bűncselekmények, az elkövetők és sértettek száma, illetve az okozott kár nagysága. Az okok felderítésében, a problémák feltérképezésében és a lehetséges megoldások megtalálásában egy igen fontos diszciplína lehet a bűnözésföldrajz, amely jogtalanul mellőzött tudományág, holott a földtudományra jellemző térszemlélet és a területi különbségek érzékeltetésére való képessége nagyban hozzájárulhat más bűnügyi tudományágak kutatásához is.

1. A bűnözésföldrajz feladata, fogalma és helye a tudományon belül

1.1 A bűnözésföldrajz feladata

Nyilvánvaló kapcsolat mutatható ki a földrajzi hely és a bűncselekmények száma, fajtája, intenzitása stb. között, és ezen komponensek közötti összefüggések vizsgálatát tekinti egyik fő feladatának a bűnözésföldrajz. A földrajztudományban jártas emberekre jellemző módon, a diszciplínát a térszemlélet teszi egyedivé, így más, a geográfiát felhasználó bűnügyi tudományoktól eltérően nem a statikus megközelítés jellemző rá, hanem a dinamika. Konstans elemek felhasználásával próbálja kideríteni többek között azt, hogy a bűnelkövetők miért részesítenek előnyben bizonyos területeket. „A bűnügyi földrajz nem elégszik meg a földrajzi hely és a bűnözés statisztikájának összehasonlításával, hanem a következő kérdést teszi föl: mik azok a leíró indikátorok, amelyek meghatározzák a bűnözés növekedését, és amelyek magyarázzák az adott földrajzi hely vonzó hatását a bűnözésre?”[1]

1.2 A diszciplína helye a tudományon belül

A bűnözésföldrajz tudománybeli besorolásával kapcsolatban meg kell említeni, hogy számos kutató – hazánkban és külföldön egyaránt – eltérően ítéli meg a diszciplína

[1] Horst herold: *Földrajz és bűnözés*. Belügyi Szemle Tájékoztatója 1973/17. 82.

tudományban elfoglalt helyét. Egyesek a bűnügyi tudományokhoz sorolják, míg mások a földtudományhoz. A hazai geográfusok többsége szerint a diszciplína a földtudományhoz sorolható, annak is a társadalomföldrajzi ágához (ezen belül pedig az alkalmazott szociálgeográfiához). Nyilvánvaló azonban az, hogy a tárgy több tudományág határán helyezkedik el, melyek közül a földrajz és a kriminológia a legmarkánsabb. A diszciplína tehát a társadalomtudományok közé sorolható, szintetizáló és interdiszciplinális tudomány, mely komplex ismereteket igényel, hisz nem elég csak a bűnügyi tudományok magas szintű ismerete, hanem elengedhetetlen hozzá a földrajz (szociálgeográfia) ismerete is.

1.3 A bűnözésföldrajz elnevezései és fogalma

A kriminálgeográfiai kutatások „előszobájának" tekinthetjük a Chicagói Iskolát (lásd: 2.1. fejezet), melynek kutatói, bár nem definiálták a ma bűnözésföldrajznak nevezett tudományágat, azt viszont megállapították, hogy szoros korreláció mutatható ki egy adott terület társadalmi-gazdasági tényezői, és a bűncselekmények területi eloszlása között. Kutatásaik során elsősorban a kriminológia és a szociológia eszköztárát használták.

Attól függően, hogy egy adott kutató mely tudományágat képviseli, tartalmi szempontból jelentős eltérések figyelhetők meg a bűnözésföldrajzi meghatározásokban. Igen nagy múlttal rendelkeznek a német bűnözésföldrajzi kutatások, ennek ellenére a diszciplína tudománybeli besorolása még német nyelvterületen sem egyértelmű. Ezt bizonyítják az alábbi meghatározások is.

Hentig, H. V. szerint a bűnözésföldrajz „…annak a viszonynak a leírása, ami létezik egyrészt a bűnözés, másrészt a klíma, a föld, a táj, a történelem, a gazdaság és népmozgalom között."[2]

Herold, H. véleménye szerint „A bűnügyi földrajz azt a kapcsolatot igyekszik kimutatni, ami a bűnözés és a földrajzi hely között áll fenn. A kiindulási pont tehát nem a bűncselekmények elkövetője […] vagy a bűnelkövetés helye, hanem a földrajzi hely, a partikuláris sajátosságok, a strukturális és funkcionális jellegzetességek, tehát a földrajzi hely a maga felszíni megjelenésében, az adott technikai, civilizációs, kulturális és társadalmi sajátosságaival."[3]

Hellmer, J. „a kriminálgeográfiát a kriminológia részének tekinti, mely a bűnözés területi eloszlásával, tényezőivel (a kriminogén faktorokkal) és a bűnüldözés területi különbségeivel foglalkozik."[4]

A bűnözésföldrajz mindössze két és fél évtizedes múlttal rendelkezik hazánkban. Ennek egyik következménye az, hogy még az elnevezése kapcsán sincs konszenzus. A hazai kriminálgeográfiai szakirodalomban a tudományág alábbi megnevezéseivel lehet találkozni: bűnözésföldrajz, kriminálgeográfia, kriminálföldrajz, bűnügyi földrajz,

[2] Lásd Herold: i. m. : 81.
[3] Lásd Herold: i. m. 81.
[4] Tóth Antal: *A bűnözés térbeli aspektusainak szociálgeográfiai vizsgálata Hajdú-Bihar megyében*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskola, Debrecen, 2007. 9.

bűnözési földrajz, kriminális földrajz, geokriminológia, környezeti kriminológia. A fenti megnevezések közül a leggyakrabban a bűnözésföldrajz és a kriminálgeográfia használatos; ezek tulajdonképpen szinonim fogalmaknak tekinthetők. Mindkét megnevezés hűen érzékelteti azt, hogy egy olyan tudományágról van szó, amely legszorosabb kapcsolatban a kriminológiával és a földrajzzal van. A hazai geográfusok által megfogalmazott definíciók közül az alábbiakat érdemes kiemelni:

Kovács Zoltán: „A bűnözésföldrajz a kriminológia és a társadalomföldrajz között képez interdiszciplinális kapcsolatot, s mint ilyen nem csupán a bűnelkövetések térbeli eloszlását, hanem a bűnözés térbeli szabályait, társadalmi hátterét is vizsgálja, s prognosztizálja a lezajló társadalmi folyamatok ismeretében a bűnözés várható térbeli elmozdulásait."[5]

Berényi István – elsősorban a német szociálgeográfia „Kriminalgeographie" értelmezése alapján – a bűnözés földrajzán a szociálgeográfia azon ágazatát érti, amely a tér, a társadalmi csoportok és a bűnesetek összefüggéseivel foglalkozik."[6]

Tóth Antal értelmezése szerint „…a kriminálgeográfia a bűnözésnek mint társadalmi tömegjelenségnek a tér- és időbeli aspektusait vizsgáló alkalmazott szociálgeográfiai ágazat, a kriminológia és a társadalomföldrajz között álló inter-szubdiszciplína.

A bűnözés térbeli struktúráját, terjedelmét, tendenciáját és dinamikáját, területi intenzitását, társadalmi-gazdasági hátterét, a lezajló társadalmi-gazdasági folyamatok ismeretében a várható térbeli elmozdulásait vizsgálja, s hozzájárul területspecifikus bűnmegelőzési stratégiák kidolgozásához."[7]

2. A bűnözésföldrajzi kutatások nemzetközi és hazai képviselőinek, illetve eredményeinek a bemutatása

2.1 A bűnözésföldrajzi kutatások nemzetközi eredményeinek áttekintése

A diszciplína gyökerei a XIX. századra nyúlnak vissza, amikor a statisztikai adatszolgáltatás és adatgyűjtés Európa számos országában mind jobban előtérbe került, s nyert létjogosultságot. A statisztikai adatokat feldolgozók ugyanis ekkor szembesültek azzal, hogy a területi intenzitást, a térbeli struktúrát és egyéb törvényszerűségeket is meg lehet figyelni a bűnügyi statisztikai adatokból, különösen akkor, ha térképen is ábrázolják a megadott értékeket. A bűnözésföldrajz (s ebben a kriminológia) első jelentősebb művelője egy francia ügyvéd, Guerry A. M. (1802–1866) volt, aki „*Franciaország erkölcsi statisztikájáról szóló essé*"[8] címen könyvet jelentetett meg, melyben „a statisztikai adatok

[5] Kovács Zoltán: *A bűnözésföldrajz szerepe a városi környezetminősítésben*. *Műhely,*1990/6. 2.
[6] Lásd Tóth: i. m. 15.
[7] Lásd Tóth: i. m. 10–11.
[8] André Michel Guerry: *Essai sur la Statistique Morale de la France*. Crochard, Paris, 1833.

alapján feldolgozta a nem, az életkor és a bűnözés viszonyát területi megoszlásban."[9] Guerry munkássága nagyban befolyásolta és ösztönözte a későbbiekben a „kriminológia atyjának" nevezett Quetelet-et (1796–1874), aki megállapította, hogy ugyanolyan törvényszerűségek figyelhetők meg a „bűnös emberi magatartások" esetében, mint a természeti jelenségeknél.[10]

Nemzetközi viszonylatban az első, a mai értelemben vett településszintű analízisek megalkotása az Egyesült Államokhoz (Chicagói Iskola) köthető, ahol már a múlt század elején végeztek kriminálökológiai kutatásokat[11] (városökológia és szociálökológia néven is ismert /human ecology/). A kezdeti kutatások a *Chicagói Egyetem Szociológiai Tanszékének* vezetőjéhez, Park, R. E.nevéhez köthetők, aki az ökológiai megállapításait a települések lakóközösségére is adaptálta. Park kutatásaihoz számos kutató csatlakozott, akikkel kiteljesedett a chicagói iskola munkássága (Burgess, E. W., McKenzie, R. D.). Ők az „1925-ben megjelent munkájukban rámutatnak, hogy a városi társadalom és általában a társadalom jelenségeinek megértésében a környezeti viszonyok, az élet tárgyi feltételei, és kiváltképpen a tér szerkezete, fizikai struktúrája magyarázó erővel bírnak; a társadalom térbeli szerveződésében törvényszerűségek mutathatók ki."[12]McKenzie nevéhez köthető az ökológiai folyamatok tipológiájának a kidolgozása, aki kutatásai során különös figyelmet szentelt a migráció városformáló hatásának. Főként Park és Burgess kutatásai hatására vált ismertté a *zónaelmélet* (vagy *koncentrikus körök elmélete*) fogalma, mely a bűncselekmények száma és a városközponttól való távolság fordított arányosságára hívta fel a figyelmet.[13]

Elsősorban Shaw, C. R. és McKay, H. D.voltak azok, akik kutatásaik során észrevették, hogy Chicagó egyes részein jóval magasabb a bűncselekmények száma, mint a város más övezeteiben. Az egyes részek szociológiai vizsgálata során megállapították, hogy a bűnügyileg erősebben fertőzött övezetek lakói elsősorban a szegényebb néprétegek közül kerültek ki, akik létbizonytalanságban, és az átlagtól eltérő értékrend szerint élnek.[14]

Felétlenül nagy jelentőségű és kiemelkedő eredményeket értek el a chicagói iskola képviselői, azonban egy idő után bizonyos – főként a biológiai és analógiai alapokra hivatkozó – elméletek már nem tudtak egyes társadalmi jelenségekre magyarázatot adni, ezért az 1940-es évek második felétől számos kritika érte a kutatókat. Így például a zónaelmélet a legtöbb kritikát azért kapta, mert a későbbi kutatások során megállapították, hogy kizárólag az észak-amerikai városokra alkalmazható, azok közül is csak

9 Vígh József: *Kriminológiai alapismeretek.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 26.

10 Lásd Vígh: i. m. 9.

11 ökológia = a kutatók felfogását és fogalomkészletét ökológiai analógiák határozták meg (konfrontáció, szegregáció, konkurencia, szukcesszió stb.)

12 Szirmai Viktória: *A településszociológia alapjai. Építés Fejlődéséért Alapítvány*, 1995. (http://www.policy.hu/flora/szirmai.htm)

13 Tóth Antal: A kriminálgeográfiai kutatások aktualitása hazánkban. Debreceni Szemle, 2004/1. 13–24.

14 Clifford Shaw – Henry Mckay: Juvenile Delinquency and Urban Areas: A Study of Rates of Delinquents in Relation to Differential Characteristics of Local Communities in American Cities. University of Chicago Press, Chicago, 1942.

a régebben alapítottakra.[15] Ebből a zsákutcából próbált meg kitörni a fenti kutatásokat a klasszikus szociológiával ötvöző Wirth, L., aki „a patologikus jelenségeket és az emberi kapcsolatokban tapasztalt válságjeleket a nagyváros három lényeges tulajdonságival magyarázta: a nagy lélekszámmal, a népsűrűséggel, valamint a város differenciált társadalmi szerkezetével.[16] Young, M. és Willmott, P. az 1950-es években Dél-Londonban végeztek településszociológiai vizsgálatokat, amelyek során megállapították, hogy a zónaelmélet London déli részére nem alkalmazható. Szintén erre a megállapításra jutott Morris, T., aki ugyancsak Londonban végzett vizsgálatokat, de nem tudta a zónaelméletet alkalmazni, mivel szerinte az európai városok nem mindig sugárirányban fejlődtek.[17]

Rendkívül értékes vizsgálatokat végzett Horst, H. nürnbergi rendőrkapitány. Kutatásai során rávilágított a bűnözést elősegítő, kiváltó és vonzó okok szerepének pontos mérésére, és megteremtette az alapját a rendőri szervezet azon kialakításának, mely a helyi adottságoknak a leginkább megfelel. Ennek hatására a város rendőrőrsei jelentős átszervezésen mentek keresztül.[18]

2.2 A magyarországi kriminálgeográfiai kutatások vázlatos története

A bűnözésföldrajz kialakulásának feltételei Földes Bélának köszönhetően már a 19. század végén megteremtődtek,[19] akit a későbbiekben számos kutató követett (Irk Albert, Hacker Ervin stb.), azonban az ezirányú kutatások a második világháború után abbamaradtak. A második világháborút követően a kriminológia „burzsoá tudománynak" számított. A statisztikai adatok titkosak voltak, azokhoz még a kutatók sem férhettek hozzá. Mérföldkőnek tekinthető a hazai kriminológia életében az 1960-as esztendő, amikor megalakult a Legfőbb Ügyészség keretein belül az *Országos Kriminológiai Intézet* (OKRI), majd 1963-ban a jogi egyetemeken kötelező tantárggyá tették a kriminológiát. 1983-ban alakult meg a *Magyar Kriminológiai Társaság*, amelynek több száz elméleti és gyakorlati szakember lett tagja.

A hazai geográfusoknak kissé megkésve, csak az 1980-as évektől nyílt arra lehetőségük, hogy bűnözésföldrajzi kutatásokat folytathassanak. Hazánkban területileg a kutatás legfőbb színtere a főváros volt, amelyet teljes egészében – kriminálgeográfiai aspektusból – még nem elemeztek, az egyes kerületeket vagy a település főbb mutatóit viszont már igen. A geográfusok közül az egyik „első fecske", aki bűnözésföldrajzzal foglalkozott, Kovács Zoltán volt, aki többek között a főváros VIII. kerületében végzett településen belüli kriminálgeográfiai kutatásokat. Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében

15 Schifferné Kovács Kinga: *Áruház a város szélén. Városkörnyéki mezőgazdasági területek hasznosítása*. Doktori értekezés Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Agrárközgazdasági Doktori Iskola, Budapest, 1999.

16 Lásd Szirmai: i. m.

17 Lásd Tóth: i. m.

18 Lásd Herold: i. m.

19 Földes Béla: *A bűnügy statisztikája*, Budapest, 1889.

a „Budapest turizmusának szociálgeográfiai vizsgálata" című kutatási program keretében több vizsgálatot végeztek; Michalkó Gábor a főváros vonatkozásában vizsgálta a nemzetközi turizmus bűnözésföldrajzát, melynek során többek között a turisták sértetté válásának elemzését végezte el. Igen fontos állomásnak tekinthető – a főként kriminológusok által 1999–2000-ben, az OKRI-ban lefolytatott – „Területi bűnmegelőzési modellek" című kutatás, amely Budapest V., IX. és XXII. kerületét vizsgálta. A kutatás egyik fő célcsoportja a sértettek voltak. A kutatás során térinformatikai módszerekkel jelölték be azokat a helyeket, ahol a legnagyobb volt a veszélye a sértetté válásnak, s ennek kapcsán konkrét bűnmegelőzési javaslatokat is megfogalmaztak.[20] A IX. kerületben az oktatással és az iskolai gyermekvédelemmel kapcsolatos bűnmegelőzési javaslatok születtek,[21] míg a XXII. kerületben a helyi gyermekvédelmi intézményrendszerre alapozva készültek bűnmegelőzési javaslatok.[22] Balázs Andrea a XV. kerület bűnügyi földrajzát vizsgálta Rákospalota, Újpalota és Pestújhely viszonylatában. Ennek során megállapította, hogy Rákospalota a legkevésbé, Pestújhely pedig a leginkább fertőzött a 100.000 főre eső bűncselekmények tekintetében.[23] Irk Ferenc Budapesten és négy európai nagyvárosban (Amszterdam, Hamburg, Krakkó, Bécs) hasonlította össze a városlakók problémáit, és ezek alapján bűnmegelőzési módszereket határozott meg. A főváros esetében az egyik legteljesebb körű elemzést Kobolka István és Sallai János végezte, akik Budapest egészét vizsgálták az 1960–1985 közötti időszakra vonatkozóan. A kutatás fő adatbázisát a mai kor igényeihez mérten rendkívül adathiányos BRFK-jelentések, és a KSH statisztikai adatai adták, amelyek között számszakilag kimutatható eltérések voltak megfigyelhetők. Ezek nagyban befolyásolták a korabeli bűnügyi folyamatok nyomon követését, ennek ellenére számos olyan, évtizedek óta jelen lévő probléma merült fel, amelyek napjainkban is megoldásra várnak (futballhuliganizmus, szervezett bűnözés, fiatalkori bűnözés stb.). Sallai János és Ritecz György számos tanulmányukban az államhatár kriminálföldrajzát vizsgálták, így többek között a magyar–ukrán határszakaszt, illetve az európai uniós, majd a schengeni csatlakozás várható hatását.[24]

A főváros után hazánkban kriminálgeográfiai szempontból az egyik leginkább kutatott település Debrecen, ahol először Kozma Gábor végzett ez irányú kutatásokat. Kozma rámutatott a debreceni Nagyerdő rendezési tervének hatásvizsgálata kapcsán,

[20] Kerezsi Klára – Ritter Ildikó: *Budapest V. kerületének bűnözési térképe*. Belügyi Szemle, 2000/10. 20–53.

[21] Kerezsi Klára – Kó József: *A IX. kerület bűnözési térképe. Belügyi Szemle*, 2001/7–8. 100–124.

[22] Kerezsi Klára – Finszter Géza – Kó József – Gosztonyi Géza: *A területi bűnmegelőzés lehetőségei Budapest V., IX. és XII. kerületében*. Kriminológiai tanulmányok 2001. 112–180.

[23] Balázs Andrea: A XV. kerület bűnügyi földrajza. (A „Magyar Közigazgatás Fejlesztése" című pályázatra készített dolgozat), 2003.

[24] Sallai János: *Az ukrán–magyar határ kriminál földrajza a '90-es években* (Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 2002) 30.; Sallai János – Ritecz György: A Magyar Köztársaság határrendje és a határbiztonsága a „schengeni" elvek EU-ba való beépülése, illetve Magyarország uniós csatlakozása tükrében. Budapest: Rendőrtiszti Főiskola, 1999. 30.

hogy a különböző beruházások jelentősen befolyásolják egy adott terület és tágabb környezete társadalmi viszonyait is.[25]

Tóth Antal kutatásai Hajdú-Bihar megyével, Hajdúböszörménnyel, Debrecennel, a határszakaszokkal és Magyarországgal kapcsolatosak. Mindenképp kiemelendő Tóth doktori értekezése, mivel a magyar kriminálgeográfiában ilyen nagy lélegzetű kutatás addig nem készült. Az értekezés erényei közé sorolható a kriminálgeográfia legfontosabb fogalmainak a meghatározása, a kutatási módszerek és irányzatok megismertetése. Mátyás Szabolcs elsősorban Hajdú-Bihar megye és Debrecen bűnözésföldrajzával foglalkozik, illetve a Hajdú-Bihar-Bihor Eurorégióval.

Örvendetes tény, hogy az elmúlt években számos egyetemi és főiskolai hallgató is bűnözésföldrajzi témájú diplomamunka, illetve szakdolgozati témát választott, melynek keretében rendszerint lakóhelyük kriminálgeográfiai elemzését végezték el. A fiatal kutatók főként a Debreceni Egyetem, az ELTE, a volt Rendőrtiszti Főiskola és az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola hallgatói közül kerültek ki.

3. A kriminálgeográfiai kutatások legfontosabb forrásai

Tekintettel arra, hogy a hazai bűnözésföldrajzi kutatások meglehetősen rövid időre nyúlnak csak vissza, ezért a kutatásokhoz felhasználható szakirodalom, gyakorlati útmutatók és egyéb források száma rendkívül csekély. Az alábbiakban, felsorolásszerűen nézzük meg, hogy milyen források tekinthetők a kriminálgeográfiai kutatások legfontosabb adatbázisainak:

- Rendőrségi konferenciák, évértékelő- és munkaértekezletek
- Könyvtárak és szakmai folyóiratok
- Robotzsaru NEO Integrált ügyviteli és ügyfeldolgozó rendszer
- BM Koordinációs és Statisztikai Osztály
- Évértékelő jelentések (annak ellenére, hogy nem kriminálgeográfiai célzattal íródtak, számos fejezetük a bűnözésföldrajz aspektusából nézve is értelmezhető és eredményesen felhasználható)
- Rendőri vezetőkkel történő szakmai konzultációk
- Lakossági kérdőíves felmérés
- Már meglévő településszintű analízisek megismerése (diplomamunkák, szakdolgozatok és a témában íródott két doktori értekezés)
- Világhálós források

[25] Kozma Gábor: *Társadalmi-gazdasági hatások.* In: *A Debreceni Nagyerdei Park Rendezési Tervének várható környezeti, ökológiai és társadalmi hatásai.* Szerk. Kerényi Attila. Debreceni Egyetem, Debrecen, 1997. 157–163.

www.ksh.hu(a Központi Statisztikai Hivatal honlapja)
www.police.hu (az Országos Rendőr-főkapitányság honlapja)
http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu (az Európai Statisztikai Hivatal honlapja)
http://crimestat.b-m.hu/ (a bűnözésföldrajzi kutatások legfőbb adatbázisa)

4. Magyarország bűnügyi helyzetének elemzése és főbb kriminálstatisztikai mutatói

4.1 A bűncselekmények terjedelme, dinamikája és tendenciája

A rendszerváltozást megelőző néhány évtizedben Magyarországon a bűncselekmények száma viszonylagos stabilitást mutatott, nem voltak az ismertté vált bűncselekmények szempontjából kiugró, ún. „fekete évek". Az 1960–70-es években stagnáló, sőt bizonyos időszakokban még csökkenő periódust is meg lehet figyelni (1965: 121961, 1967: 119872, 1969: 110622 – ez a tendencia nemcsak hazánkat, hanem más szocialista országokat is jellemzett),[26] ekkor a bűncselekmények száma még tartósan 130000 alatt maradt. Lassú emelkedés a 70-es évek második felétől volt megfigyelhető, azonban az, amikor már bizonyos tendenciákat és következtetéseket is le lehetett vonni, a kutatók szerint az 1980-as évekre tehető. Míg 1980-ban még „csak" 130470 volt az ismertté vált bűncselekmények száma, addig 1990-re már 341061, vagyis egy évtized alatt 2,6-szorosára növekedett. Ennek a növekvő dinamikájú bűnözésnek egy újabb, korábban hazánkban soha nem látott mértékű lendületet adott az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltozás („bűnözési boom"), mely gyökeresen átalakította a magyar társadalmat. A bűnözés jelentős mértékű terjedelmi növekedése mellett azonban egy igen szignifikáns minőségi és szerkezeti változása is megfigyelhető a bűncselekményeknek.[27]

Az 1990-et követő években a bűncselekmények száma tovább emelkedett, ami 1998-ban kulminált (600621), megdöntve ezzel a korábbi magyarországi negatív rekordot. Gyorsan hozzá kell azonban tenni, hogy természetesen jelentősen romlott a bűnügyi helyzet hazánkban a kérdéses két évtizedben, azonban ezt a kiugró értéket egy 78000 „B" lapos fővárosi csalássorozat eredményezte, tehát ez a valós bűnügyi helyzetet bemutató következtetések levonására nem alkalmas.[28]

A rendszerváltozás idején a még identitását kereső és átalakulóban lévő rendőrség szakmailag nem volt felkészülve az új helyzetre és a gyors társadalmi változásokra, így a tömeges és sokszor újfajta bűncselekményekre nem tudta megadni a sikeres választ.

[26] Számos kutatás bizonyította már, hogy a diktatúrákban (függetlenül azok „színétől") alacsonyabb az *ún. köztörvényes bűncselekmények* száma, mint a demokratikus országokban, mely a kiterjesztett szabadságjogok negatív velejárója.

[27] Tauber István: *Rendszerváltás – bűnözés*. Belügyi Szemle 2003/7–8. 80–97.

[28] A jelentős bűncselekményi érték egy 78000 db-os parkírozási szabálysértés következménye. Ezt valamelyest tompította a kérdéses évben a szabálysértési értékhatár 5000-ről 10000 forintra történő emelése, így kb. 20000 db tulajdon elleni bűncselekménnyel kevesebb realizálódott.

Mindezekhez hozzájárultak az átalakulás idején meglévő jogszabályi hiányosságok, melyet sokan kihasználtak, és ez a bűnözés további növekedéséhez vezetett. A szervezett bűnözés szintén ekkor ütötte fel a fejét, amely korábban hazánkban gyakorlatilag ismeretlen volt.[29] Ezekhez az önmagukban is súlyos problémákhoz járult hozzá részben a gazdasági válság okozta munkanélküliség (1990: 1%, 1993: 12,9%), a szegénység nagyarányú terjedése, a külföldről érkezett nagyszámú migránsok, és számos egyéb olyan tényező, amelyek elősegítették a bűncselekmények számának növekedését.[30]

A rendszerváltást megelőző években kezdődő, erőteljesen növekvő tendencia 1998-ig tartott, ettől az évtől kezdődően erőteljesen csökkent a bűncselekmények száma. A 90-es évek vége felé szilárdult meg a bűnügyi helyzet hazánkban, amikorra „magára talált" a rendőrség, így 1999-re már mintegy százezres csökkenést regisztrálhattak a rendőrség szakemberei (1998: 600621, 1999: 505716, 2000: 450673). Ez igazolja a fent leírtakat, vagyis hogy az 1998-as kiugró érték valóban extrém volt, bár nem tagadható a folyamatos növekedés a bűncselekmények számát illetően. Szintén a fent leírtakat igazolják Kornai János kutatásai, aki szerint hazánkban a rendszerváltás 1998-ban fejeződött be, és ez az év a növekvő bűncselekményi érték utolsó éve is.[31]

Az elmúlt másfél évtized adatai alapján megállapítható, hogy sem jelentős csökkenés, sem növekedés nem volt tapasztalható, kisebb ingadozások figyelhetők meg csupán[32]. A bűncselekmények terjedelme és struktúrája pedig az ezredforduló és az azt követő évek adatai alapján már nagy hasonlóságot mutat a nyugat-európai demokráciák bűnözésének főbb mutatóival. A hazai bűnözés a stabilizáció és a konszolidáció jegyeit hordozza magán.[33] (Meg kell azonban jegyezni, hogy 2009 óta a bűncselekmények terjedelmét illetően növekedés figyelhető meg. Ennek részben az az oka, hogy a vagyon elleni bűncselekményekkel járulékosan elkövetett, visszaélés okirattal bűncselekmény esetszámai jelentősen emelkedtek. A deliktum növekedésének hátterében az áll, hogy a korábbiakkal ellentétben országos szinten egységessé vált a bűncselekményre vonatkozó jogértelmezési mód.)

29 Lásd Tóth: i. m.

30 Lásd Tauber: i. m.

31 Kornai János: *Szocializmusból a kapitalizmusba. Mit jelent a rendszerváltás?* In: *Magyarország Évtizedkönyve. A rendszerváltás (1989–1998).* Szerk. Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 1998/1.

32 A terjedelmi ingadozás főként két, korábban nem pönalizált bűncselekményhez köthető; a *szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése*, illetve a *tiltott pornográf felvétellel visszaélés* bűntettéhez, mely bűncselekmények egyes években az ismertté vált deliktumok közel 10%-át teszik ki.

33 Igazságügyi És Rendészeti Minisztérium: *Az ezredfordulót követő bűnözési helyzet*. IRM Statisztikai és Elemző Osztály, 2010. (http://crimestat.b-m.hu)

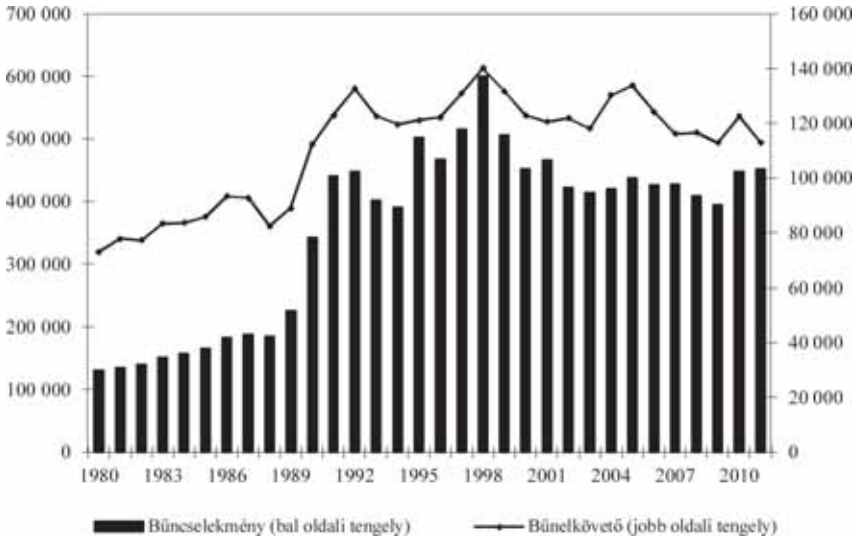

1. térkép: **Az ismertté vált/regisztrált bűncselekmények és az ismertté vált/regisztrált bűnelkövetők száma Magyarországon (1980–2011)**[34]

4.2 A bűnözési fertőzöttség

Jelentős eltérések figyelhetők meg országos viszonylatban az egyes területi szintek lakosságszám-arányos bűnözési gyakorisága tekintetében. A bűnözés területeit feltérképező morfológiai kutatások megállapították, hogy hazánk esetében is elkülöníthetünk bűnkibocsátó és bűnvonzó területeket[35]. A bűnözési gyakoriság szempontjából vizsgálva megyéinket megállapítható, hogy 100 000 főre vetítve Budapesten követik el a legtöbb bűncselekményt. Ennek okai főként a nagyvárosi bűnözésben keresendők, melynek „feltételei" hazánkban legszignifikánsabban a fővárosban teremtődtek meg. Itt az országos átlagnak mintegy 1,5-szerese a bűnözési gyakoriság. Negatív értelemben igen előkelő helyen áll az 1990–2011 közötti kriminálstatisztikai adatok 100 000 lakosra jutó számtani átlaga alapján Somogy – a turisták által gyakran látogatott Balaton déli partja következtében –, illetve Csongrád és Hajdú-Bihar megye. Legkevésbé fertőzött megyéink Vas, Tolna, Nógrád, Heves és Békés, ahol a fenti időintervallumot figyelembe véve jóval az országos átlag alatti volt a bűnözési gyakoriság.[36]

A 100 000 főre számított bűncselekmények száma alapján kijelenthető, hogy nincs egyértelműen kimutatható összefüggés egy adott terület gazdasági fejlettsége és a bűnözés

[34] Patkós Csaba – Tóth Antal: A bűnözés néhány térbeli jellemzője a rendszerváltás utáni Magyarországon. Területi Statisztika, 2012/15. 252.

[35] Korinek László: *A bűnügyi tudományok helyzete*. Magyar Tudomány, 2007. (www.matud.iif.hu/07dec/10.html)

[36] Lásd Patkós – Tóth: i. m. 250–263.

egészének gyakorisága között. Nyilvánvaló, hogy bizonyos deliktumok vonatkozásában van kriminogén hatása az átlag alatti jövedelemnek, azonban az ország leghátrányosabb helyzetű megyéi rendszerint átlag alatti bűncselekményi gyakorisággal rendelkeznek.

2. térkép: **A 300 legkedvezőtlenebb helyzetű település az ismertté vált/regisztrált bűncselekmények 100 000 lakosra jutó számának számtani átlaga alapján (2001–2011)**[37]

4.3 Az ismertté vált bűncselekmények struktúrájának változása hazánkban 2000–2012 között

A bűnözés intenzitásának földrajzi aspektusú vizsgálata, vagyis az egyes területek bűnözésintenzitásának összehasonlítása a gyakorlati bűnüldöző és bűnmegelőző munkának is fontos szegmense. A mennyiségi összehasonlításon túl azonban a minőségi (bűncselekményi főcsoportok szerinti) összehasonlításra is szükség van, mivel ebből kaphatunk reális képet egy adott terület kriminalitásáról.[38] A bűncselekményi struktúra változását legjobban a *Büntető Törvénykönyv Különös részében* található kilenc bűncselekményi főcsoport egymás közötti arányának változása mutatja, ezt alapul véve lehet a legérzékletesebben bemutatni a szerkezetváltozást. A kilenc főcsoporton kívül mesterségesen létrehoztak további három bűncselekményi kategóriát; az *erőszakos és garázdajellegű*, a *közterülten elkövetett*, illetve a *szervezetten elkövetett bűncselekményekét*.

[37] Lásd Patkós – Tóth: i. m. 259.
[38] Heller Farkas Tamás: *A hazai bűnözés intenzitásának vizsgálata*. Belügyi Szemle, 1964/3. 5–19.

A bűnügyi szerkezetet tekintve hazánkban – követve az európai trendet – a *vagyon elleni bűncselekmények* dominálnak, melyek a rendszerváltozást követően kezdtek el drasztikusan emelkedni.

Míg az 1990-es évek elején még az összbűnözés 80%-át tették ki, addig napjainkra 60% alá csökkentek. Esetszámait tekintve a második legjelentősebb a *közrend elleni bűncselekmények főcsoportja,* a harmadik helyen pedig a *személy elleni bűncselekmények* állnak, melynek arányait – a többi főcsoporttal szemben – a növekedés jellemzi. Közel azonos értékekkel jelentkeznek a *közlekedési bűncselekmények*, melyek aránya viszonylagos stabilitást mutat. A maradék öt főcsoport részesedése az összbűnözésen belül együttesen sem éri el a 10%-ot, bár természetesen ez nem jelenti azt, hogy ezen deliktumok tárgyi súlyukat tekintve kevésbé lennének fontosak.

5. A bűnözésföldrajzi kutatások területi egységei

Tóth Antal a kutatásai során hat olyan területi egységet jelölt meg, aminek a bűnözésföldrajzi elemzése szükségszerű. A későbbiekben más kutatók is többségében a Tóth által javasolt területi struktúrában végezték elemzéseiket. 2013. január elsején azonban visszaállították a járásokat, ezért indokolt a kutatott területi szintek számát hétre növelni. A vizsgálandó területi egységek a következők:

Nemzeti/nemzetközi szint:
Részben a nemzetközi szervezetekben betöltött tagságaink, részint pedig Magyarország más országgal történő összehasonlíthatósága érdekében szükséges a legnagyobb kiterjedésű területi szint elemzése. Hazánk más országgal történő összehasonlíthatósága esetén azonban figyelembe kell venni azt, hogy az egyes országokban az eltérő jogi normák miatt a nemzetközi összehasonlítás számos nehézséget vet fel.

Régiók szintje:
Magyarországon a hét tervezési-statisztikai régiót az 1999. évi XCII. tv. alapján hozták létre, melyet elsősorban az Európai Uniós statisztikai alapú támogatási rendszere (NUTS) tett szükségessé. Régióink a Közép-Magyarországi Régió kivételével három megyét foglalnak magukba, ezért ezen szint tekinthető az egyik legkevésbé homogén területi egységnek. Elemzésük elsősorban a más régióval történő összehasonlítás során válhat szükségessé, a mindennapi rendőri munka során azonban erre ritkán kerül sor.

Megyei szint:
A magyar közigazgatás egyik legidőtállóbb területi egysége, amely a közgondolkodásba is a leginkább beépült. A kriminálstatisztikai adatokat gyakran megyei szinten adják meg, azonban a megyei területi egységek igen heterogén képet mutathatnak, mivel jelentős területi különbségek figyelhetők meg közöttük (lásd: Somogy megye). A megyei értékek egymással történő összevetése rendkívül fontos és hasznos, azonban számos kriminalisztikai trend csak az alacsonyabb szintek elemzése során fog megmutatkozni.

Járási szint:
A járások a megyék részét képezik, számuk megyénként – a megye nagyságától és népességszámától függően – 6-18. Összesen 175 járás található hazánkban. Elemzésükkel a vizsgált megyéről jóval reálisabb kriminálgeográfiai kép nyerhető, mintha egy megye értékeit összességében vizsgálnánk. A járási szint vizsgálatánál problémát okozhat viszont, hogy a járások közigazgatási területe nem egyezik meg a rendőrkapitányságok illetékességi területével. Méretében a járás és a kistérség közel azonos, területük azonban nem esik egybe.

Kistérségi szint:
A kistérségek szintén területfejlesztési és statisztikai célokat szolgáló területi egységek, melyeket rendszerint néhány tucat település alkot; számuk jelenleg 174. A megyei értékek elemzése során a területi különbségek felfedése végett szükséges a kisebb, kistérségi szint elemzése is. A kistérségi szint elemzésénél szintén problémaként jelentkezhet – amire Tóth Antal is felhívja a figyelmet –, hogy a KSH kistérségei és a rendőrkapitányságok illetékességi területe nem minden esetben esik egybe.

Települési szint:
A lakosság részéről jogos elvárásként jelentkezett/jelentkezik, hogy megismerhessék lakókörnyezetük bűnözési viszonyait. A települési szint a leggyakrabban kutatott területi egység. Kisebb települések esetén általában kevésbé jelentős területi differencia fedezhető fel az egyes településrészek kriminalitása között. Nagyobb városok esetében viszont (például megyei jogú városoknál) az egymástól élesen elkülönülő területeken eltérő értékrendű és társadalmi státuszú emberek laknak, akik között jelentős kriminalitási különbségek figyelhetők meg.

Településen belüli szint:
Napjainkban egyre inkább előtérbe kerülnek a településen belüli vizsgálatok, melyek egyik legfőbb mozgatórugója a lakossági elvárások ezirányú változása. Amint azt már korábban említettük, egy nagyobb település esetében már megfigyelhetők olyan, egymástól élesen elkülönülő településrészek, ahol a szegregáció folytán gyökeresen eltérő státuszú emberek laknak, ami jelentős kriminálstatisztikai különbségeket eredményez. Természetes igényként jelentkezik az, hogy mindenki megismerhesse a közvetlen lakókörnyezete (lakótelep, városrész stb.) bűnügyi viszonyait, így az elkövetkező években várhatóan növekedni fog a települési szinten belül végzett analízisek száma. A településen belüli vizsgálatokat az alábbi 3 alszinten lehet elvégezni:[39]

- *kerületek, rendőrőrsök;*
- *városrészek;*
- *utcák, háztömbök* (lásd: Oscar Newman, építészeti bűnmegelőzés).

[39] Tóth Antal: *A bűnözés térbeli aspektusainak szociálgeográfiai vizsgálata Hajdú-Bihar megyében*. Doktori értekezés Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskola, (Debrecen, 2007. 9.

6. A bűnözési térképezés

„A bűnözési térkép olyan tematikus térkép, amelyen a bűnözés valamely jellemzőjének földrajzi elhelyezkedése ábrázolható. A térképeket szemlélve észrevehetünk olyan kapcsolatokat, összefüggéseket a bűnözés és a kriminogén tényezők között, melyek egyébként elkerülnék a figyelmünket"[40] A bűnözési térképezésnél (angolul: crime mapping) meg kell említenünk a „forró pontok" fogalmát (angolul: hot spots). „Általános elfogadott definíciója nincs, de általában olyan relatíve kis kiterjedésű helyeket értenek alatta, ahol a bűncselekmények koncentrálódnak, ahol hosszabb időn át magas a bűnügyi fertőzöttség." A forró pontok nem statikus, hanem dinamikus képződmények, melyek térben és időben folyamatosan változnak.[41]

6.1 A bűnözési térképezés nemzetközi és hazai történetének vázlatos áttekintése

A bűncselekmények kétdimenziós, térképi megjelenítése egyidős a kriminalitás területi alapú vizsgálatával. Guerry már az 1833-ban megjelent munkájában térképen ábrázolta Franciaország területén a személy és vagyon elleni deliktumokat, és kutatásai során jelentős eltéréseket állapított meg az ország északi és déli része között. Az Egyesült Államokban az 1900-as évektől használnak bűnözési térképeket. Ezek a kezdeti időben ún. gombostű térképek voltak: a bűncselekménnyel érintett területeket gombostűvel jelölték. A gombostű térképeknek azonban számos hiányossága van, így többek között nehéz megoldani az archiválást, azt, hogy naprakész és áttekinthető legyen, illetve a méretéből adódóan nem mobilis. A „generációváltás" a bűnözési térképezésben az 1960-as években következett be, amikor az USA-ban (St. Louis) már számítógépes feldolgozást és megjelenítést is alkalmaztak. Jelentős változás azonban csak a személyi számítógépek megjelenésekor, az 1990-es években következett be, amikor az emberek szélesebb körben is hozzájutottak a bűnözési térképezéshez szükséges hardverekhez és szoftverekhez.[42] Meg kell említeni továbbá a Németországban, Schwind, H. D. által végzett kutatásokat, aki Bochum városáról készített bűnözési térképeket.

Hazánkban a bűnözés térinformatikai alapú ábrázolása csak a 2000-es évektől kezdődött. Jelenleg is mindössze néhány kutató az, aki térinformatikai alapú bűnözési térképezéssel foglalkozik, így például Pödör Andrea (Nyugat-Magyarországi Egyetem) és Piskóti-Kovács Zsuzsa (Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola).

[40] Lásd Tóth: i. m. 27.
[41] Lásd Tóth: i. m. 33.
[42] Piskóti-Kovács Zsuzsa: *A felületmodellezés alkalmazási lehetőségei a bűnözésföldrajzi vizsgálatokban.* (HunDEM 2011 kerekasztal és konferencia közleményei: 2011) (www.uni-miskolc.hu/~fkt/HunDEM2011/Cikkek/Piskoti_Zs.pdf)

6.2 A bűnözési térképek alkalmazásának lehetőségei és korlátai

A térképi, vizuális megjelenítés jóval több információval szolgál, mint amit önmagában egy-egy statisztikai adatsor adna. Sőt, bizonyos esetekben a statisztikai adatok hamis képzetet is keltenek, mivel nem a valóságot mutatják (például egy, a területi különbségeket elfedő megyei adatsor). A bűnözési térképek a mindennapi rendőri munkában számos területen adaptálhatók, így többek között a bűnmegelőzés, a szolgálatszervezés és az elemző-értékelő munka során, illetve a bűnügyi és közrendvédelmi akciók területének meghatározása és a járőrútvonalak megtervezése terén.

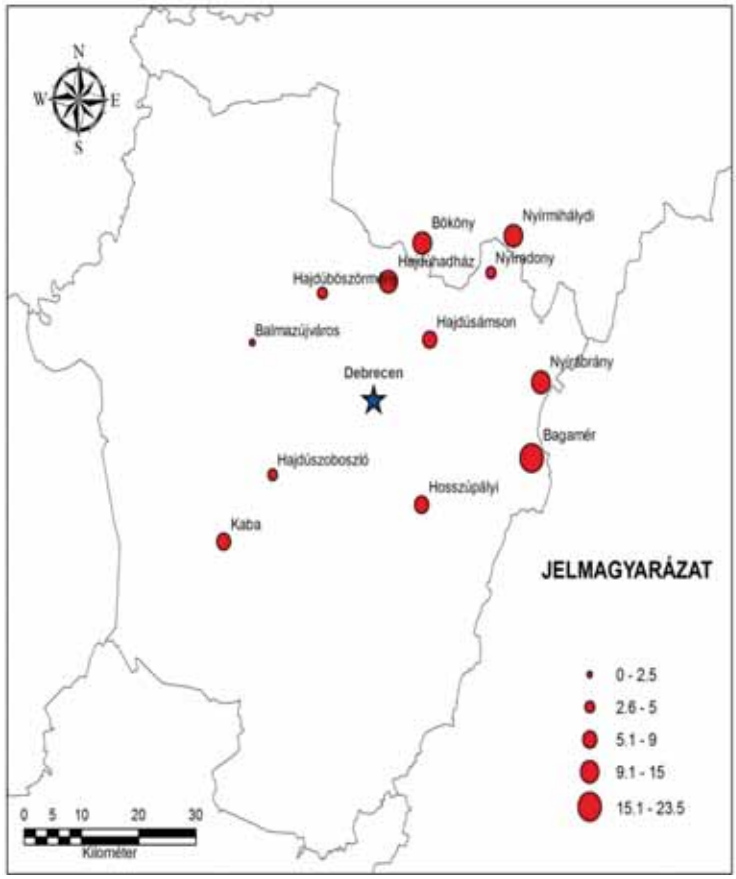

3. térkép: **Példa a bűnözési térkép gyakorlati alkalmazására. A 10000 főre jutó lopás bűncselekményt elkövetők gyakoriságának alakulása a Debreceni Rendőrkapitányságon a „kibocsátó" település alapján (az elkövetés helye szerint – 2010)**[43]

[43] Mátyás Szabolcs: A Debreceni Rendőrkapitányság elkövetői és bűnelkövetői vonzáskörzete. Magyar Rendészet 2012/2. 46.

A térképi megjelenítés lehetővé teszi továbbá azt, hogy felismerhetővé váljanak a különböző közigazgatási területeken lévő, bűnügyileg viszont összetartozó területek, a területi különbségek pedig sokkal dominánsabban válnak érzékeltethetővé.[44] A bűnözési térképek, a rendőrségi felhasználás mellett, többek között a területfejlesztési koncepciók kidolgozásánál és a városrendezési tervek elkészítésénél, illetve az optimális iskolába és munkába járás útvonalának kiválasztásánál is sikeresen felhasználható.

A bűnözési térképek közzétételével kapcsolatban kettős álláspont uralkodik. Egyes szakemberek a minél szélesebb körű nyilvánosságot szorgalmazzák, mondván, amennyiben a lakosok tisztában vannak lakókörnyezetük bűnügyi helyzetével, úgy maguk is segíthetnek a bűnmegelőzésben, mivel jobban odafigyelnek környezetükre. Mások viszont úgy vélik, hogy ha a bűnözési térképek szakavatatlan kézbe kerülnek, s ezeket rosszul értelmezik, akkor hamis képzetet kelthetnek bennük, s ennek egyik lehetséges negatív következménye a csökkenő ingatlanár.

6.3 A bűnözési térképek hazai alkalmazásai

Nyilvánvaló, hogy a bűnözési térképezés gyors hazai elterjedésének egyik gátja a hiányos eszközpark (számítógépek, programok), és a megfelelően képzett térinformatikai ismeretekkel rendelkező szakemberek hiánya. Ennek ellenére, az elmúlt néhány évben mindenképp pozitív elmozdulás figyelhető meg.

A legelső, a rendőri gyakorlatban is alkalmazott digitális bűnözési térképet a Dunaújvárosi Rendőrkapitányságon hozták létre. A térkép belső használatra készült, a lakossági hozzáférés nem volt megoldott. Nem sokkal ezután a XIII. Kerületi Rendőrkapitányságon létrehoztak egy újabb fejlesztésű bűnözési térképet (2005), ennél azonban már megoldottá vált a lakossági hozzáférés is. Sajnos még a rendőrök közül is kevesek előtt ismert, hogy a RobotZsaru NEO Integrált Ügyviteli és Ügyfeldolgozó Rendszerben (a későbbiekben: RzsNeo) létezik egy ún. „térképészeti alrendszer" menüpont, amelynek segítségével bizonyos bűncselekmények vonatkozásában bűnözési térkép készíthető.[45]

Az alrendszer számos hibája ellenére is használható, ami pedig az alrendszer egyik legfőbb pozitívumaként értékelhető, az az, hogy az adatbázisa naprakész. A RzsNeo mellett az ORFK honlapján (*www.police.hu*) 2012 óta elérhető egy olyan bűnözési térkép, ami 30 napos késleltetéssel jelenít meg számos, a lakosság szubjektív biztonságérzetét negatívan befolyásoló bűncselekményt (lopás, betöréses lopás, autófeltörés, garázdaság stb.).

[44] Pödör Andrea: *Térinformatikai alapú bűnözési térképek alkalmazása a helyi bűnmegelőzési stratégia kidolgozásában.* (XV. Országos Térinformatikai Konferencia: 2005. (www.otk.hu/cd05/4szek/PdrAndrea.htm)

[45] A RzsNeo-ban az elérési útvonal: keresések – statisztikák, listák – térképészeti alrendszer – bűnügyi térkép

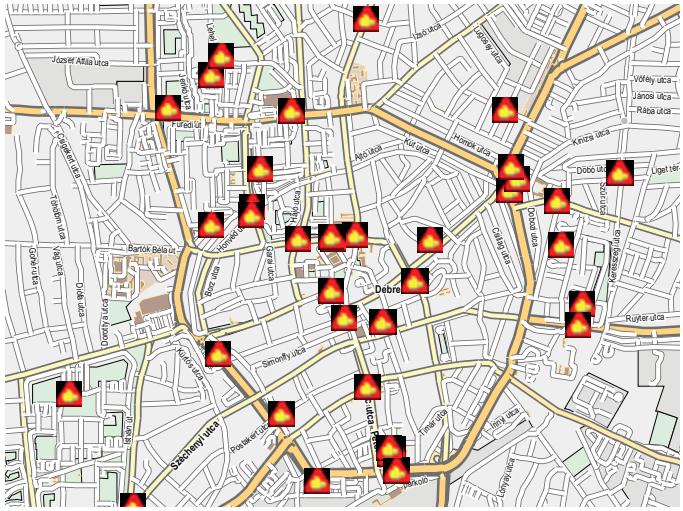

4. térkép: **Az „egyéb rablások" Debrecen belvárosában (2008)**[46]

A Belügyminisztérium által üzemeltetett másik honlapon, a *http://crimestat.b-m.hu*-n szintén elérhető egy olyan alkalmazás, amellyel bűnözési térképek készíthetők.

Természetesen nem minden típusú bűncselekmény jeleníthető meg a térképen (például egyes gazdasági bűncselekmények), azonban a lakosság szubjektív biztonságérzetére leginkább ható deliktumok ábrázolhatók, mivel azok térrelevánsak, a földrajzi tér konkrét helyeihez köthetők (rablás, lopás, betöréses lopás, autófeltörés stb.).

Összességében elmondhatjuk, hogy a bűnözési térképek önmagukban nem fognak megoldani semmilyen problémát, használatuk azonban mindenképp elősegíti a rendőri munkát. A bűnözési térkép a rendőrség szakemberei számára olyan lehetőség, amit a XXI. század rendőrsége nem nélkülözhet a mindennapi rendőri munka során.

7. A kutatás gyakorlati hasznosíthatóságának lehetőségei

Mint a legtöbb új keletű, csekély múlttal rendelkező diszciplínánál, itt is gyakorta merül fel az a kérdés, hogy milyen gyakorlati haszna van, mi az, ami az elméletből megvalósítható, a mindennapi rendőri munka során alkalmazható. E kérdésre a választ részben a Nyugat-európai, részben pedig a hazai példák alapján tudjuk megadni. A bűnözésföldrajzi kutatások számos olyan, a gyakorlati rendőri munka során is használható eredményt hoznak, amelyek adaptálása elősegítheti a rendőrség reagáló képességének és bűnügyi eredményességének javulását.

Az Európai Unióban főként Németországban találunk példát a bűnözésföldrajzi kutatások gyakorlati alkalmazására. Ezek közül feltétlenül említést érdemel Horst Herold;

[46] A Robotzsaru NEO Integrált ügyviteli és ügyfeldolgozó rendszerben készített térkép

az ő kutatási eredményeinek felhasználásával gyökeresen átalakították Nürnberg rendőrőrseit. Néhány évtized múlva (1990-es évek) nagy előrelépést hozott a német bűnözésföldrajzi kutatásokban a *Bundeskriminalamt* által kidolgozott általános bűnözési *területi elemzési séma*, melyet a későbbiekben több nagyvárosban is adaptáltak (Mühlhausen, Essen, Hamburg, Osnabrück, Rostock, Lübeck).[47] Említésre méltó továbbá még a Svédországban (Stockholm)[48] és Nagy-Britanniában végzett gyakorlati kriminálgeográfiai munka; utóbbiban ezt főként a bevetés-irányítási központoknál alkalmazzák.[49]

A hazai kutatások eddig két várost érintettek olyan mélységben, hogy azok a rendőri munka szinte teljes vertikumában felhasználhatók. A Hajdúböszörményi Rendőrkapitányság viszonylatában *Tóth Antal* végzett kutatásokat. A kutatás hozzájárult az eredményesebb rendészeti és bűnüldözési tevékenység folytatásához, illetve a területspecifikus bűnmegelőzéshez (például az építészeti bűnmegelőzés és a közlekedésbiztonság területén). A kutatás egyik legfontosabb megállapítása az volt, hogy a bűnözési szempontból fertőzött területek és a lakosság által legkevésbé biztonságosnak tartott városrészek nem feltétlenül esnek egybe. Mátyás Szabolcs a Debreceni Rendőrkapitányság esetében végzett hasonló jellegű kutatásokat. Debrecen forró pontjainak a feltérképezésével a járőrszervezés, illetve a figyelő- és portyaszolgálatok válhatnak eredményesebbé, a rendészeti vezetés számára a bűnügyi helyzet elemzését követően pedig objektív módon összevethetővé váltak a regionális központok. A kutatás eredményei a rendészeti vezetés számára többek között a kapitányságvezetői évértékelő jelentések készítésénél használhatók fel, a Magyarországon lezajló főbb bűnügyi trendek, strukturális változások, illetve a térbeli és időbeli aspektusú különbségek bemutatása pedig a rendészeti oktatás során válhat hasznossá.

Összefoglalás

Az elmúlt szűk két évtizedben bekövetkezett társadalmi és gazdasági változások indokolják hazánkban is olyan újfajta kutatási módszerek és tudományágak életre hívását, amelyek elősegítik a hatékonyabb bűnmegelőző és bűnüldöző munkát. Egyik ilyen diszciplína a bűnözésföldrajz (kriminálgeográfia), amely Magyarországon viszonylag rövid múlttal rendelkezik. A bűnözésföldrajzzal foglalkozó kutatók elsősorban a földrajzi hely és a bűncselekmények egyes komponensei közötti kapcsolatot igyekeznek kimutatni. A diszciplína tudománybeli besorolása nemcsak hazánkban, hanem külföldön sem egyértelmű. Mivel interdiszciplinális tárgyról van szó, így egyes kutatók a bűnügyi tudományokhoz, míg mások a földtudományhoz sorolják (alkalmazott szociálgeográfia). A kriminálgeográfiai kutatások „előszobájának" tekinthetjük a Chicagói Iskolát. Itt

[47] Lásd Tóth: i. m.

[48] Vania Ceccato– Robert Haining – Paola Signoretta: *Exploring Offence Statistics in Stockholm City Using Spatial Analysis Tools*. Annals of the Association of AmericanGeographers 2002/1. 29–51.

[49] Lásd Tóth: i. m.

a kutatások során elsősorban a kriminológia és a szociológia eszköztárát használták fel. Igen nagy múlttal rendelkeznek a német bűnözésföldrajzi kutatások, ennek ellenére a diszciplína tudománybeli besorolása német nyelvterületen sem egyértelmű. Hazánkban területileg a kutatás legfőbb színtere a főváros, azonban a települést ennek ellenére teljes egészében kriminálgeográfiai aspektusból még nem elemezték. A bűnözésföldrajzi vizsgálatok egyik sajátsága a kutatási eredmények minél hatékonyabb vizuális ábrázolása, mivel a térképi megjelenítés jóval több információval szolgál, mint amit önmagában egy-egy statisztikai adatsor adna. A kriminálgeográfia kutatási eredményei a gyakorlati rendőri munka során számos területen adaptálhatók. Felhasználható többek között a bűnmegelőzés, a szolgálatszervezés, az elemző-értékelő munka, a rendészeti vezetés és a rendészeti oktatás terén.

Összefoglaló kérdések

1. A bűnözésföldrajz mint tudományág, mely két tudományterülethez kötődik a legszorosabban?
2. Milyen területi szintjei vannak a hazai bűnözésföldrajzi kutatásoknak?
3. A bűncselekmények terjedelmét, dinamikáját és tendenciáját tekintve, milyen trend jellemzi hazánkat az elmúlt másfél évtizedben?
4. Milyen területen alkalmazhatók a bűnözési térképek?

Felhasznált irodalom

Balázs Andrea: *A XV. kerület bűnügyi földrajza* (A „Magyar Közigazgatás Fejlesztése" című pályázatra készített dolgozat) 2003.

Berényi István: *Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

Vania Ceccato– Robert Haining – Paola Signoretta: *Exploring Offence Statistics in Stockholm City Using Spatial Analysis Tools.* Annals of the Association of American Geographers, 2002/1. 29–51.

Földes Béla: *A bűnügy statisztikája.* Budapest, 1889.

André Michel Guerry: *Essai sur la Statistique Morale de la France.* Crochard, Paris, 1833.

Heller Farkas Tamás: *A hazai bűnözés intenzitásának vizsgálata*. Belügyi Szemle 1964/3. 5–19.

Joachim Hellmer: *Kriminalitätsatlas der Bundesrepublik Deutschland und West-Berlins. Ein Beitrag zur Kriminalgeographie.* Bundeskriminalamt, Wiesbaden, 1972. 13–39.

Hans von Hentig: *Der kriminelle Mensch im Kräftespiel von Zeit und Raum*. Das Verbrechen, 1961/1.

Horst Herold: *Földrajz és bűnözés*. Belügyi Szemle Tájékoztatója, 1973/17. 79–85.

Igazságügyi És Rendészeti Minisztérium: *Az ezredfordulót követő bűnözési helyzet.* IRM Statisztikai és Elemző Osztály, 2010. http://crimestat.b-m.hu

IRK Ferenc: *Városi biztonság, nagyvárosi bűnmegelőzés*. Belügyi Szemle, 2005/3. 32–56.

KEREZSI Klára – FINSZTER Géza – KÓ József – GOSZTONYI Géza: *A területi bűnmegelőzés lehetőségei Budapest V., IX. és XII. kerületében.* Kriminológiai tanulmányok, 2001. 112–180.

KEREZSI Klára – KÓ József*: A IX. kerület bűnözési térképe.* Belügyi Szemle, 2001/7–8. 100–124.

KEREZSI Klára – RITTER Ildikó: *Budapest V. kerületének bűnözési térképe.* Belügyi Szemle,2000/10. 20–53.

KOBOLKA István – SALLAI János: *Budapest kriminálgeográfiája 1960–1985 között. KBH Szakmai Szemle*, 2008/3. 86–102.

KORINEK László: *A bűnügyi tudományok helyzete*. Magyar Tudomány, 2007. (www.matud.iif.hu/07dec/10.html)

KORNAI János: *Szocializmusból a kapitalizmusba. Mit jelent a rendszerváltás?* In: *Magyarország Évtizedkönyve. A rendszerváltás (1989–1998).* Szerk. KURTÁN Sándor – SÁNDOR Péter – VASS László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 1998/1.

KOVÁCS Zoltán: *A bűnözésföldrajz lehetőségei hazánkban*. Műhely, 1989/9.

KOVÁCS Zoltán: *A bűnözésföldrajz szerepe a városi környezetminősítésben*. Műhely,1990/6.

KOZMA Gábor: *Társadalmi-gazdasági hatások.* In: *A Debreceni Nagyerdei Park Rendezési Tervének várható környezeti, ökológiai és társadalmi hatásai*. Szerk. KERÉNYI Attila Debreceni Egyetem, Debrecen,1997. 157–163.

MÁTYÁS Szabolcs: *A Magyar Köztársaság és Hajdú-Bihar megye bűnügyi helyzetének elemzése és főbb kriminálstatisztikai mutatói*. In: *ACTA Iuventutis Geographica.* Szerk. SÜLI-ZAKAR István. Debreceni Egyetem, Debrecen,2009. 211–216.

MÁTYÁS Szabolcs: *Police collaboration of Hungarian and Romanian counties on the frontier*. In: *Neighbours and Partners: On the two sides of the border.* Szerk. SÜLI-ZAKAR István. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2008. 203–210.

MÁTYÁS Szabolcs: *A Debreceni Rendőrkapitányság kriminálgeográfiai elemzése*. Doktori értekezés (Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskola, Debrecen,2011.

MÁTYÁS Szabolcs: *A Debreceni Rendőrkapitányság elkövetői és bűnelkövetői vonzáskörzete*. Magyar Rendészet,2012/2.

MICHALKÓ Gábor: *A nemzetközi turizmus bűnözésföldrajzi aspektusai Budapesten*. Belügyi Szemle, 1996/11. 12–30.

PATKÓS Csaba – TÓTH Antal: *A bűnözés néhány térbeli jellemzője a rendszerváltás utáni Magyarországon.* Területi Statisztika, 2012/15. 250–263.

PISKÓTI-KOVÁCS Zsuzsa: *A felületmodellezés alkalmazási lehetőségei a bűnözésföldrajzi vizsgálatokban.* HunDEM 2011 kerekasztal és konferenciaközleményei: 2011. (www.uni-miskolc.hu/~fkt/HunDEM2011/Cikkek/Piskoti_Zs.pdf)

PÖDÖR Andrea: *Térinformatikai alapú bűnözési térképek alkalmazása a helyi bűnmegelőzési stratégia kidolgozásában*.XV. Országos Térinformatikai Konferencia, 2005. www.otk.hu/cd05/4szek/PdrAndrea.htm

PÖDÖR Andrea: *Térinformatikai alapú bűnmegelőzési stratégia,* 2006. (web.axelero.hu/konyadr/index_elemei/UntitledFrame-4_elemei/m2-iromany/bmakepnelkul.doc)

SALLAI János: *Az ukrán–magyar határ kriminál földrajza a '90-es években.* Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 2002.

Sallai János – Ritecz György: *A Magyar Köztársaság határrendje és a határbiztonsága a „schengeni" elvek EU-ba való beépülése, illetve Magyarország uniós csatlakozása tükrében*. Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 1999.

Schifferné Kovács Kinga: *Áruház a város szélén. Városkörnyéki mezőgazdasági területek hasznosítása*. Doktori értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Agrárközgazdasági Doktori Iskola, Budapest, 1999.

Clifford Shaw – Henry Mckay: *Juvenile Delinquency and Urban Areas: A Study of Rates of Delinquents in Relation to Differential Characteristics of Local Communities in American Cities.* University of Chicago Press, Chicago,1942.

Szirmai Viktória: *A településszociológia alapjai. Építés Fejlődéséért Alapítvány*, 1995. http://www.policy.hu/flora/szirmai.htm

Tauber István: *Rendszerváltás – bűnözés.* Belügyi Szemle,2003/7–8. 80–97.

Tóth Antal: *A kriminálgeográfiai kutatások aktualitása hazánkban. Debreceni Szemle,* 2004/1. 13–24.

Tóth Antal: *A bűnözés térbeli aspektusainak szociálgeográfiai vizsgálata Hajdú-Bihar megyében*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskola, Debrecen, 2007.

Vígh József: *Kriminológiai alapismeretek.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 9–26.

Balláné Füszter Erzsébet

A tudomány a nyomozás szolgálatában

1. A forenzikus tudományok és a kriminalisztika

A forenzikus[1] tudomány meghatározása definíciószerűen nem adható meg, mivel nem önálló tudományról van szó. Az összefoglaló „forenzikus" elnevezés alatt a legkülönfélébb tudományok és tudományterületek ismeretanyagának igazságügyi célú alkalmazását értjük.

A forenzikus tudományok egyszerre tekinthetők réginek és újnak. Ha a „tudomány" megnevezés elnyerésének legfontosabb kritériumait tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy igencsak fiatal, kilenc-tíz évtizednél nem régebbi szakterülettel állunk szemben. Még a világ legfejlettebb országai is csak a múlt század eleje, közepe táján hozták létre azokat az intézményrendszereket (bűnügyi laboratóriumokat, egyetemi tanszékeket és intézeteket), amelyek célirányosan a bűncselekmények felderítése és bizonyítása során felmerült kérdések tudományos megválaszolását voltak hivatottak teljesíteni, továbbá a szigorú minőségi standardok megléte, és a művelőiktől elvárt speciális felsőfokú végzettség is csak viszonylag új keletű elvárásnak számít.

A kriminalisztika tudományának kialakulása valamivel korábbra, a XIX. század végére tehető, és igen jelentős mértékben Hans Gross (1847–1915) grazi vizsgálóbíró, az Osztrák-Magyar monarchia jeles büntetőjogásza és szakírója nevéhez köthető. Az 1893-ban megjelent, A vizsgálóbíró kézikönyve című munkája már „igazi" kriminalisztikának számít. Többek között, a kor tudományos eredményeire támaszkodva, egy sor, a mai értelemben az igazságügyi orvostan, valamint a kriminál technika körébe tartozó kérdést tárgyal, és felhívja a kriminalisták (lényegében a vizsgálóbírók) figyelmét arra, hogy fokozott mértékben vegyék igénybe a természettudományok és a technika lehetőségeit, mivel azok még a megoldhatatlannak látszó ügyek esetében is segítséget nyújthatnak a számukra. (A könyv 15 éven belül öt kiadást ért meg, ami abban az időben egy szakkönyv tekintetében óriási sikernek számított). Gross használta először, abűnügyi segédtudományok gyűjtőneveként, a „kriminalisztika" elnevezést, és Gross alapította meg a mai napig létező „Archiv für Kriminologie" folyóiratot is.[2]

A forenzikus tudományokkal igen szoros kapcsolatban álló, és a kriminalisztikának a kriminál taktika, valamint a kriminálmetodika mellett igen fontos területét képező kriminál technika mai arculatát igazából csak a múlt század második felében érte el.

[1] A „forenzikus" szó a latin *„forensis"*-ből származik, aminek jelentése: *„a Fórum előtti, a Fórumra tartozó"*. A Fórum (piactér) az ókori Rómában a törvénykezés helye volt.

[2] *Bevezetés a kriminalisztikába.* Szerk. Lakatos János. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.

A kriminál technika és a forenzikus tudományok definíciószerű elhatárolása szükségtelen, de ugyanakkor igen nehéz is lenne, mivel a nemzetközi szakirodalomban fogalmi és tartalmi értelmezésük korántsem egységes, annyira nem, hogy egyes angolszász országokban gyakran egymás szinonimájaként is használják őket.[3]

A hazai értelmezés szerint akriminál technika alapvetően a tárgyi bizonyítékok keletkezési körülményeivel és azok vizsgálatának lehetőségeivel foglalkozik annak érdekében, hogy a szóban forgó ügy vitatott kérdéseire minél objektívebb választ lehessen adni. A tudomány és a technika fejlődésének eredményeként, az új vizsgálati módszerek kidolgozásának és bevezetésének következtében, napjainkra a felderítést elősegítő információforrások és a tárgyi bizonyítékként számításba vehető dolgok köre jelentősen kiszélesedett. A kriminál technika túlnőtt azon a kezdeteket jellemző felfogáson, amikor szinte kizárólagos feladata a különféle nyomok vizsgálata volt. Napjainkra a kriminál technika a kriminalisztika leggyorsabban fejlődő és leginkább szerteágazó területévé vált, mivel a kriminál technika összegyűjti, rendszerezi (vagy önállóan kidolgozza) és alkalmazza azokat az ismereteket, tudományos, technikai és műszaki eljárásokat, valamint módszereket, amelyek egy vizsgált esemény vagy cselekmény körülményeinek tisztázásához és a felmerülő kérdések megválaszolásához szükségesek.

A kriminál technika és a forenzikus tudományok sok területen átfedik egymást, céljuk és feladatuk, vagyis a jogalkalmazási célú ténymegállapítás pedig közös. Mivel azonban az elvégzendő feladat és a megválaszolásra váró kérdések természete annyira sokrétű, a kriminál technika és a különféle forenzikus tudományok jól megférnek egymás mellett, felhasználva, sokszor kiegészítve egymás eredményeit.

A forenzikus tudományok kialakulása és fejlődése alapvetően arra a társadalmi igényre vezethető vissza, hogy fény derüljön a bűncselekmény elkövetőjének személyére, és hogy bűnössége megcáfolhatatlanul bizonyítható legyen.

A XVIII. századtól kezdve elsősorban azért vált hangsúlyossá a tudomány szerepe a bűnüldözésben, mert a kínvallatás, a tortúra fokozatos eltörlése eredményeként az erőszakkal kikényszerített beismerő vallomás kezdte elveszíteni a bűnösség kérdésének eldöntésében játszott kizárólagos szerepét. Ezzel egyidejűleg megnőtt az igény az új bizonyítási eszközök iránt. Az erőszakkal kikényszerített vallomás helyett új bizonyítékokra volt szükség. A technikai újítások és az új tudományos eredmények végül is elvezettek a tudományos alapokon nyugvó valóságkutatáshoz, a szakértői bizonyítás megszületéséhez, vagyis a forenzikus tudományok kialakulásához.[4]

[3] Saferstein könyvében a kriminalisztika és a forenzikus tudományok kifejezéseket egymás szinonimájaként használja: „… the term criminalistics seems more descriptive than forensic science…. The two terms will be used interchangeably …" In: Richard Saferstein: *Criminalistics: an introduction to forensis science.* Pearson Prentice Hall, New Yersey, 2007. 5.

Az American Academy of Forensic Science és az American Board of Criminalistics a kriminalisztikát (mely megnevezés alatt a lényegi tartalom alapján a kriminál technika értendő) a forenzikus tudományok egyik területének tekinti.

[4] Forker A.: Történeti kriminalisztika – kísérlet az európai kriminalisztika fejlődésének tanulmányozására. In: A kriminalisztika aktuális kérdése. Szerk. Katona Géza. BM, Budapest, 2001. 71.

Első hallásra meglepőnek tűnhet, de a tudományos módszerek elterjedésére a bűnügyek felderítésében, azok népszerűsítése révén, igen serkentőleg hatottak Sir Arthur Canon Doyle (1859–1930) híres és a mai napig népszerű bűnügyi történetei is. Sherlock Holmes, a lángelméjű detektív nemcsak legendás megfigyelőképessége és intuíciói révén jutott el rendre a megoldáshoz, hanem – korát megelőző módon – „nyomozásai során" nagyon sokszor alkalmazta a kriminalisztika és a születőben levő forenzikus tudományok legújabb felfedezéseit is. Doyle írásaiban például jóval azelőtt olvashatunk a vérfolt-diagnosztikáról mint a forenzikus szerológia legújabb felfedezéséről, a daktiloszkópiai ujjnyomvizsgálatról, a hamisított okmányok és írások felismerhetőségének lehetőségéről, vagy arról, hogy a kilőtt lövedékről megállapítható, hogy melyik fegyverből adták le a végzetes lövést, mint hogy ezek a módszerek az egyes országok rendőrségi gyakorlatában elterjedtek volna.

2. A forenzikus tudományok kialakulásának legfontosabb mozzanatai

2.1 A törvényszéki orvostan mint a forenzikus tudományok úttörője

Az első „nyomozást segítő tudósok" minden bizonnyal az orvoslásban járatos emberek lehettek, mivel – értelemszerűen – a halálesetek kapcsán általában az elsők között jelentek meg a „helyszínen" és vizsgálták meg a holttestet. Az ember élete és testi épsége ellen elkövetett bűncselekmények helyes megítélése a kezdetektől megkövetelte a halál beálltán túl a halál okának kiderítését is.

Az első holttest vizsgálatról készült feljegyzés Krisztus előtt 44-ből maradt ránk. Amikor római szenátorok egy csoportja, Brutus vezetésével március idusán, a Pompeius színházban, ahol a szenátus ülésezett, Julius Caesart meggyilkolta, a holttestet Antistius római orvos (keresztneve nem maradt fenn) alapos orvosi vizsgálatnak vetette alá. A vizsgálat eredményeként megállapította, hogy a testet ért 23 késszúrás közül csak az az egy volt halálos, amelyik a mellkasba hatolt. Az Antistius által készített feljegyzést tekinthetjük a világ legelső halottszemle jegyzőkönyvének és egyben az első szakértői véleménynek.

Az autopszia, a halottszemle, vagyis a halál okának megállapítására végzett hullavizsgálat görög eredetű kifejezés, a görög αυτοψια (autopszia) „saját szemével való látás, megfigyelés, tapasztalás" főnévből származik. Ebben az időben azonban boncolásokat a vallási tiltás miatt még nem végeztek.

Az emberi test és a különféle halálokok megismerése tekintetében a görög orvostudós Claudius Galen (Galenus) (Kr. u. 129–201 körül) nevét azért jegyezte fel a szakmatörténet, mert munkásságával jelentősen hozzájárult az anatómia és a patológia kialakulásához. A gladiátorok orvosa révén anatómiai ismereteit elsősorban a sérülések gyógykezelése során szerezte, és mivel az emberi holttestek felnyitása ekkor még tilos volt, ezért különféle állatok boncolásából nyert megállapításokat értelmezve próbált következtetéseket levonni az emberi test belső felépítésére vonatkozóan.

A kora középkorból a témára vonatkozó túl sok ismeret nem maradt fenn. Egyedül egy 1111-ből származó angol krónika érdemel említést, amiben egy Jeruzsálemből hazafelé tartó norvég király esetéről olvashatunk, akinek a kíséretébe tartozók közül sokan váratlanul elhaláloztak, amikor a hazaút során Bizáncban megpihentek. Mivel rögtön erőszakos halálra gondoltak, gyanújukat, miszerint mérgezett bor okozta a katonák halálát, a mai szemmel nézve igencsak érdekes módon próbálták meg igazolni. A gyanúsnak vélt borba ugyanis egy darab disznó májat áztattak, majd pedig összehasonlították azt az egyik felnyitott holttest májával. És miután mindkét májszövet külsőre hasonló elváltozást mutatott, bizonyítottnak vették, hogy valóban a mérgezett bor okozta az emberek hirtelen halálát.[5] Ez a történet – kuriozitásán túl – azt is igazolja, hogy a tiltás ellenére azért időnként már alkalmazták a boncolást a kérdéses halálok eldöntésére.

A legtöbb angolszász országban napjainkban is működő, halottvizsgálati feladatot ellátó „coroner-rendszer" gyökerei a középkorra nyúlnak vissza. Ez az egyik legősibb angol hivatal, melyet az I. Richárd által 1194-ben kiadott „Articles of Eyre" a „Korona ügyeinek képviselete érdekében" (latinul: custos placitorum coronae, innen ered a „coroner" elnevezés) hozott létre. Kezdetben a coronerek elsődleges feladata a királyi hatalom pénzügyi érdekeinek szem előtt tartása volt, de már ekkor előírták számukra a holttestek „megszemlélését" minden olyan esetben, amikor a halál hirtelen, váratlanul és bizonytalan körülmények között következett be. A coronerek nem rendelkeztek orvosi végzettséggel, és azokban az országokban, ahol még működik a coroner-rendszer, a mai napig nem előírás az orvosi diploma megléte.[6] (Az angol bírósági rendszer keretében jelenleg is a coroner az a személy, akinek a feladata annak megállapítsa, hogy a halál természetes okból következett be, szerencsétlenség történt vagy pedig bűnügyről van-e szó. Az utóbbi esetben a nyomozást már bűnügyi bíróság folytatja le.)

Az 1248-ból Kínából származó, a „Hsi Yüan Lu" (A bűnös tettek eltüntetése) címet viselő könyv szerzője – egyebek mellett – már részletesen kifejtette, miként lehet megkülönböztetni egymástól a különféle fulladásos haláleseteket. Részletesen elmagyarázta, hogy amíg a tüdőben levő víz a vízbefulladásra utal, addig a nyakon talált jellegzetes nyomásfoltok és a gégeporc zúzódásos sérülései a fojtogatás árulkodó jelei.[7]

Az emberi test felnyitására vonatkozó egyházi tiltás enyhülésének tudható be az első autentikus bűnügyi célzatú boncolás, melyet 1302-ben, Bolonyában Bartolomeo de Variagiana vezetésével végezte egy két (az akkori szóhasználattal élve) orvosból és három sebészmesterből álló csoport. A boncolás célja annak megállapítása volt, hogy egy ismert nemesember, Azzolino halálát valóban mérgezés okozta-e.[8]

Amikor pedig 1410. május 3-án V. Sándor, a katolikus egyház történetének harmincegyedik ellenpápája váratlanul meghalt, és miután felmerült a gyanúja, hogy halála Baldassare Cossa bíboros számlájára írható (a nagy befolyású és nagy hatalomvágyú

[5] Lester King – Marjorie Meehan: *A history of the autopsy*. *Am J Pathol.* 1973/11. 514–544.
[6] Dinesh Rao: *History of Medicolegal System Ebook*. www. forensicpathologyonline.com/printpdf/19
[7] Herbert A. Giles – L. L. D. Aberd – D. Litt. Oxon: *The „Hsi Yüan Lu"or „Instructions to coroners"*, Proc R Soc Med. 1924/17, 59–107.
[8] *www.ishim.net/ishimj/910/JISHIM%20NO.10%20PDF/06.pdf*

bíboros ugyanis Sándor halálát követően XXIII. János néven foglalta el a pápai trónt), a kérdés tisztázása érdekében az egyházi méltóságok a pápa holttestének felnyitása mellett döntöttek. A boncolást Pietro D'Algerata végezte el.[9] (A fennmaradt krónikák nem zárták ki a mérgezést, a boncolás eredményéről azonban hozzáférhető hivatalos forrás nem áll rendelkezésre.)

A betegségek és a halál kiváltó okaival foglalkozó modern patológia megalapítójának a XVI. századi Ambroise Parét (1510–1590) tartják. Munkásságát borbélyként kezdte, majd katonaorvosként folytatta, míg kora legelismertebb francia sebésze nem lett. Jelentős szakmai újításokat vezetett be a sebészetben, de emellett számos hivatalos bűnügyi célú holttestvizsgálatot is végzett. Ő jegyezte le először a hullavizsgálatban azóta is leggyakrabban használt fogalmakat.

Az 1532-ben V. Károly német császár meghagyására, a regensburgi birodalmi gyűlésen elfogadott és a német birodalomra vonatkozóan életbe léptett büntető anyagi és eljárási szabályokat egyesítő törvénykönyv, a Peinliche- oder Halsgerichtsordnung már a holttestek kötelező felnyitását írta elő olyan bűnügyekben, amikor az erőszakos halál okának bizonyítása a boncolástól várható volt. A latin nevén (Constitutio Criminalis Carolina) ismertté vált és már nyomozórendszerű eljárási törvények végképp megnyitották az utat a törvényszéki boncolás és ezzel a forenzikus patológia fejlődése előtt.

Nem sokkal több mint száz évvel később, 1660-ban jelent meg Gottfried Welsch (1618 – 1690) „Rationale vulnerum lethalium judicium" (Racionális ítéletek halálos sebekről) című könyve, mely a halottkémi munka egyik első alapművének tekinthető. A könyv tudományos alapokra helyezte a halottszemlét, a halálokok és a sérülések törvényszéki vizsgálatának hangsúlyozása révén. A csupán két évvel később megjelent második kiadást Welsch már kiegészítette a mérgezések jeleinek felismerésére vonatkozó ismeretekkel is, felhívva a figyelmet azokra a halálesetekre, amikor külső sebek nem árulkodnak az erőszakos halálokról. Kiemelkedő munkássága alapján okkal tartják a lipcsei születésű németorvost, aki dékánja, majd rektora is volt a lipcsei egyetemnek, a németországi törvényszéki orvostani egyik megalapítójának.

A hatósági halottszemle fontosságának felismerését mutatja az 1656-ból származó „Praxis criminalis" (teljes címe szerint: Forma processus judicii criminalis), a III. Ferdinánd (osztrák császár és magyar király) által Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott büntető rendtartás. Hazánkban Kollonics Lipót esztergomi érsek 1687-ben adatta ki latin nyelven, és noha törvényként soha nem fogadták el, mégis hazánk bűnvádi eljárására igen hosszú időn keresztül jelentékeny befolyást gyakorolt. A császári „büntető gyakorlat" „De criminalibus causis in particulari" című (második) részében az egyes bűncselekményekre vonatkozó intézkedéseket tartalmazott, így például elsőként intézkedett a kötelező és rendszeres orvosszakértői igénybevételről. Kimondta, hogy orvosi kérdések felderítése megesketett orvosokra tartozik, sebesítésnél, emberölésnél a sérültet, illetve a hullát esküdt sebésznek kell megvizsgálni, meg kell állapítani, hogy az illető melyik testrészén, milyen eszközzel, hány sebet kapott, és hogy azok halálosak

[9] Lester King – Marjorie Meehan: *A history of the autopsy*. Am J Pathol. 1973/11. 514–544.

voltak-e. A rendelkezések értelmében a holttest csak az orvosi vizsgálatot követően volt eltemethető.[10]

A tudományos igényű boncolásról szóló első szakkönyv „De sedibus et causis morborum per anatomen indigatis" (A betegségek székhelyeiről és okairól az anatómia által feltárva) címmel, az elismert padovai orvos, Giovanni Baptista Morgagni (1682–1771) munkásságának eredményeként látott napvilágot 1761-ben. Morgagni már vegyi vizsgálatokat is végzett a boncolásokból származó hullarészeken, és törvényszéki orvosi problémákkal is foglalkozott.[11]

A XVIII. század végére a patológusok már rendszeresen törekedtek az áldozat személyazonosságának megállapítására, mérgezés gyanúja esetén a méreg kimutatására és az áldozaton és a környezetében talált vérfoltokból kiolvasható következtetések levonására. Ez az időszak tekinthető a törvényszéki orvostan tényleges kezdetének. A halottszemlét hazánkban is ekkorra már számos királyi és helytartótanácsi rendelet írta elő, de megfelelő szakemberek híján még a városokban sem került rá sor minden esetben.

Az 1826-os „Utasítás a Magyar Országi Szabad Királyi Városokba elrendelt Halottkémek számokra" részleteiben szabályozta a halottkémlést. Eszerint a halottkémlés elsőrendű célja az volt, hogy a „város bátorságba tétessék, ne talán valaki tetszhalálban lévén, vagy holtnak képét viselvén, iszonyuképp elevenen temessék el." A halottkém feladata ezen kívül az erőszakos halál felderítése, a halálokok feljegyzése és a járványok jelzése is volt.[12]

A szakmatörténet a francia orvos, Antoine Louis (1723–1792) nevét azért említi meg, mert róla tudott, hogy a halál okának megállapításán túl, már arra is hangsúlyt fektetett, hogy megkülönböztesse a gyilkosságot az öngyilkosságtól. (Egyébiránt Louis volt a – később, a humánusabb ítélet-végrehajtásokért szót emelő Joseph Ignace Guillotinról elnevezett – „humánus lefejező eszköz" megtervezője.)

A törvényszéki orvostan kialakulásában fontos szerepet játszott Henri Louis Bayard (1812–1852) párizsi orvos, akinek a nevéhez fűződik például a spermiumok első megbízható mikroszkópos kimutatásának leírása, melyet egy 1839-ben megjelent írásában tett közzé.[13]

Rudolph Virchow(1821–1902) német orvost pedig a celluláris patológia atyjaként tartja számon a szakmatörténet. Ő ugyanisa betegségek okainak sejtszintű tanulmányozása terén jutott mai napig helytállónak bizonyuló megállapításokra. Saját korában keményen támadott gondolatait 1856-ban „Cellularpathologie" (Sejtkórtan) címen jelentette meg. Virchow volt az, aki a hajszálak kriminalisztikai célú vizsgálatával elsőként foglalkozott egy 1879-es bűnügyben.

A hajszálak kriminalisztikai vizsgálatának terén 1910 számít jelentős dátumnak. Viktor Balthazard (1872–1950), a párizsi Sorbonne Egyetem törvényszéki orvostan

10 *Igazságügyi orvostan.* Szerk. Sótonyi Péter. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2005.
11 Birtalan Győző: *Orvosi felfedezések nyomában*. Littera Nova, Budapest, 1996.
12 Lakner Judit: *A halál megállapítása, A tetszhalott*. Historia1991/5–6.
13 Fred Ashley White: Physical Signs in Medicine and Surgery: An Atlas of Rare, Lost and Forgotten Physical Signs. Museum Press Books, USA, 2009.

professzora és Marcelle Lambert ebben az évben publikálták tanulmányukat „Le poil de l'homme et des animaux" (Az emberi haj és az állati szőr) címmel, melyben a haj és szőrképletek általános morfológiai jellemzésén túl megemlítik a hajszálak összehasonlító vizsgálatának kriminalisztikai jelentőségét is. Ugyanebben az évben Balthazard sikeresen működött közre egy emberölési ügy felderítésében: összehasonlító vizsgálattal bebizonyította, hogy az áldozat körme alatt talált hajszálak a gyanúsítottól származtak.

2.2 A törvényszéki orvostan kialakulásának magyarországi vonatkozásai

Irodalmi adatok szerint hazánkban először *id.* Rayger Károly (1641–1707) végzett hatósági felkérésre boncolásokat. Az orvosdinasztiából származó Rayger Károlyt Pozsonyban, Altdorfban, Wittenbergben, Leidenben és Párizsban folytatott tanulmányait követően 1667-ben Strassburgban avatták orvosdoktorrá. Pozsonyban 39 évig folytatott orvosgyakorlatot. I. Lipót császár udvari orvosává és Magyarország főorvosává nevezte ki, 1694-ben pedig beválasztották a bécsi császári Leopoldina Akadémia tagjai sorába. Az orvosi praxis mellett jelentős tudományos munkásságot is folytatott. Írt a himlőről, az influenzáról, és gyógynövénykönyvet is kiadott. A törvényszéki orvostan történetében azért számít jelentős szereplőnek, mert nagy hangsúlyt fektetett a halállal végződő esetek boncolással történő tisztázásának. Nevéhez fűződik az élve szülöttség megállapítására mai napig alkalmazott „tüdő-légpróba" bevezetése, ami „Rayger-féle úszópróba" néven vált az orvosi szakmában ismertté.[14] (A vizsgálat alapja az, hogy az élve született újszülött tüdeje a víz felszínén úszik, mivel az újszülött első légvételével a tüdő léghólyagocskái levegővel telnek meg. A pozitív eredményt mutató próba egyértelmű bizonyítéka az élve szülöttség megállapításának, segítve ezáltal az esetleges bűncselekmény gyanújának megalapozását.)

A magyarországi törvényszéki orvostan fejlődése szempontjából igen jelentősnek számít az az 1726-ból származó feljegyzés, miszerint a hirtelen halál és a gyilkosság elkülönítésére „pontos boncolás végzendő, ebben jártas sebészekkel". 1788-ban pedig a Helytartótanács az egész ország területén kötelezően elrendelte a halottkémlést.[15]

A törvényszéki orvostan (medicina forensis) hazánkban több mint 200 éves egyetemi múltra tekint vissza. A Helytartó Tanács 1793. november 22-i rendelete kimondta: „a medicina forensis és a politica medica (orvosi közigazgatás) a pesti egyetemen önálló tanszéken, szigorlati tárgyként oktassék".

Az Igazságügyi Orvostani Intézet jogelődje a Törvényszéki Orvostani Intézet 1887-ben kezdte meg működését. Az intézménynek helyet adó új épület – Ajtai Kovács Sándor (1845–1917) a pesti orvosi kar törvényszéki orvostan tanára, később az egyetem rektora – instrukciói alapján, Hauszmann Alajos tervei szerint épült fel.

[14] Kapronczai Károly: *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Mundus, Budapest, 2004..
[15] *Igazságügyi orvostan.* Szerk. Sótonyi Péter. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2005.

Belky János (1851–1892), aki a kolozsvári orvosi karon a törvényszéki orvostan egyetemi tanára, Scheuthauer Gusztáv (1832–1894), aki a pesti orvosi karon a kórbonctan tanára és Mihalkovics Géza (1844–1899), aki a budapesti egyetemen a bonctani intézet igazgatója, az anatómiai tanszék tanára, majd az egyetem rektora volt, nevét azért jegyezte fel a szakmatörténet, mert az elhíresült 1882–1883-as tiszaeszlári perben a védelem szakértőjeként alkotott szakvéleményük alapján ejtették a vádat.

Lechner Károly (1850–1922) orvos, elmegyógyász, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, 1889–1920 között az Elme- és Ideggyógyászati Klinika igazgatója az ideg- és elmekórtan, valamint a törvényszéki lélektan terén folytatott kiemelkedő munkásságot. Az ő nevéhez fűződik az első szakmai alapmű, a „Törvényszéki lélek- és elmekórtan" (I–II. köt., Bp., 1896) elkészítése.

1909-ben Kenyeres Balázs (1865–1940), (aki már 1892-től a fővárosi rendőrség rendőrorvosa volt) megjelentette az azóta is alapműnek számító „Törvényszéki orvostan" című háromkötetes szakkönyvét, 1910-ben pedig azonos címmel a törvényszéki orvostan első (kétkötetes) tankönyvét. 1915-től 1935-ös nyugalomba vonulásáig ő vezette a Törvényszéki Orvostani Intézetet, és emellett a budapesti és Pest vidéki törvényszék orvosszakértője is volt.

Napjainkban a törvényszéki orvostan művelését és oktatását (immár igazságügyi orvostan elnevezéssel) a négy orvosi egyetemen működő Igazságügyi Orvostani Intézetek itthon és külföldön is elismert munkatársai végzik. (Amikor 1953-ban a „törvényszék" elnevezés a bíróságok elnevezéséből eltűnt, a Törvényszéki Orvostani Intézetek nevét Igazságügyi Orvostani Intézetre változtatták.)

2.3 A törvényszéki toxikológia – a mérgek kimutatásának tudománya

Mivel az igazságügyi célú toxikológiai vizsgálatok az analitikai kémia, valamint a toxikológia olyan speciális ötvöződésén alapszanak, melyben a vizsgálatot végző toxikológust elsősorban a mérgező anyag kimutatatása és mennyiségi meghatározása érdekli, ezért a törvényszéki toxikológia kialakulásához nélkülözhetetlen volt az alkímia korát már meghaladó szintű kémia tudományának a kialakulása, melynek ideje a XVIII. század végére és a XIX. század elejére tehető.

1775-ben, amikor a kémia művelői még nem voltak teljesen tisztában az elem és vegyület fogalmával, amikor még azt sem tudták pontosan, hogy milyen kémiai folyamatok zajlanak le az égés során, a Köpingben gyógyszerészként dolgozó Carl Wilhelm Scheele (1742–1786) svéd vegyésznek, aki szabadidejében kémiai kísérleteket végzett és hamarosan Európa legjobb kísérleti kémikusává vált, sikerült kidolgoznia egy eljárást, amivel ki tudta holttestből mutatni az arzént, amennyiben az nagy mennyiségben volt jelen.

A korszerű orvosi mérgezéstant elsők között a párizsi orvosi egyetemen kezdték el oktatni. A „törvényszéki toxikológia atyjának" tartott spanyol születésű Mathieu Orfila (1787–1853) figyelme nem véletlenül irányult a mérgezésekre. Érdeklődése középpontjába azért került a mérgek kimutatása, mert Párizsban az egyetemen az orvostanhallga-

tókat oktatta kémiára. Ő volt az, aki elsőként javasolta, hogy a boncolások során szövetmintát vegyenek az esetleges méreganyagok kimutatása érdekében. 1813-ban „Traité des poisons" (A mérgekről) vagy más néven „Toxicologie generale" (Általános toxikológia) címmel publikálta a mérgezések kezeléséről, azok patológiai jeleiről és a méreganyagok kimutatásáról szóló, híressé vált tanulmányát, ami egyben a törvényszéki toxikológia megszületését is jelentette. Kutatásokat folytatott a véletlen és szándékos mérgezések elkülönítésének lehetőségeiről is. Bűnügyi célú vizsgálatainak eredményeit a „Leçons de Medicinale Légale" (Fejezetek az igazságügyi orvoslásból) (1823), és a „Traité des Exhumations Juridiques" (Az igazságügyi exhumációkról) (1830) című műveiben foglalta össze.[16]

A legelső bírósági ügy, melyben a toxikológia sikeresen debütált, 1832-ben, Nagy Britanniában folyt. A per során James Marsh (1794–1846) skót vegyésznek sikerült meggyőző bizonyossággal bizonyítani az arzénmérgezés tényét. A róla elnevezett, igen érzékeny „Marsh-próbát" azóta is eredményesen alkalmazza a kémiai analitika és a toxikológia egyaránt.

A törvényszéki toxikológia akkor lépett ismét nagyot előre, amikor 1851-ben Jean Servais Stas (1813–1891) brüsszeli kémiaprofesszornak először sikerült növényi eredetű méreganyagot kimutatni holttestek testszöveteiből.

A XIX. század végén Magyarország a törvényszéki toxikológia terén az élvonalban járt, ugyanis az 1872-ben létrejött Országos Művegyészeti Intézet Európában egyedülállónak számított. A megalakulását követő évben pedig már több laboratóriumból álló intézményként működött, melynek 1883-tól az a Felletár Emil (1834 – 1917) lett a főigazgatója, aki már 1863-tól a törvényszéki vegytan magántanára volt.

Felletár igen gazdag tudományos munkássága alapján („A vérfoltok biztos felismeréséről", „Vélemény a halotthamvasztás engedélyezésének kérdése tárgyában", „Tapasztalatok törvényszék-vegyészeti gyakorlatomból", „A törvényszéki chemia elemei" című publikációin túl jelentős érdemei voltak a hullamérgek felismerése, az arzénkimutatás, a metilalkohol toxicitásának megállapítása és a beteg állatok tejében található kórokozók kimutatása terén is) joggal tekinthető a hazai törvényszéki kémia és toxikológia megalapítójának.

Az Országos Művegyészeti Intézet neve 1897-ben Országos Bírósági Vegyészeti Intézetre változott, s ezen a néven működött egészen 1976-ig, amikor újabb névváltozás eredményeként Országos Igazságügyi Toxikológiai Intézet lett. A jelenlegi nevén Igazságügyi Szakértői és Kutató Intézetek – Országos Toxikológiai Intézet a toxikológiai vizsgálatokat döntő többségben hatósági kirendelésre végzi. A vizsgálatok során kábítószerek, pszichotróp anyagok, gyógyszerek és különböző mérgek minőségi és mennyiségi meghatározása történik tájékozódó, ún. „screen" és az annak eredményét megerősítő vagy elvető nagyérzékenységű specifikus vizsgálatokkal.

[16] Szállási Árpád: Egy népszerű francia toxikológia, és két magyar fordítása, Orvosi Hetilap, 1999/49. 2755–2756.

2.4 A személyazonosítás múltja és jelene

A személyazonosítás kérdése szinte egyidős az emberi társadalommal. Koronként változó eszközökkel és módszerekkel ugyan, de mindig azt a célt szolgálta, hogy az egyes embereket meg lehessen különböztetni egymástól, és hogy a kérdéses személy kilétét meg lehessen állapítani. A személyazonosítás napjainkban alkalmazott hatékony módszereinek kialakulásáig nagyon sok időnek kellett eltelnie, a korábbi eljárások közül nem egy esetében az eredményesség és főleg a humánusság igencsak vitatható volt.

A rabszolgatartó társadalmakban természetesnek számított, hogy a tulajdont képező rabszolgákat megbélyegezték, vagyis egyszerűen belesütötték a bőrükbe annak a nevét, akinek a birtokába tartoztak. A személy kilétének megállapításánál sokkal fontosabb volt a rabszolgatartó tulajdonának a védelme.

A középkorban, sőt még az újkorban is elterjedt volt a megbélyegzés számtalan formája. Az Osztrák Császárságban Mária Terézia korában a bűncselekményt és a periratot nyilvántartó tartomány betűjelét égették bele az elítéltek hátába. Franciaországban, kezdetben a Bourbon-liliomot, majd az elkövetett bűncselekmény betűjelét égették az elítélt vállára, és ugyancsak tüzes vassal jelölték meg a gályarabokat is. Először 1791-ben törölték el a megbélyegzést, hogy a büntetés letöltése után lehetőség legyen a rehabilitációra, azonban 1799-ben a visszaeső bűnelkövetőknél újra bevezették, míg végül 1832-ben törölték el végérvényesen. A megbélyegzés gyakran nemcsak a felismerhetőséget, hanem egyben a büntetést is szolgálta.

A XIX. századra a nagyvárosok lakosságának jelentős növekedése és a bűnözés egyre nagyobb mérvű elterjedése miatt a visszaeső bűnözők, csalók és szélhámosok azonosítása – a szinte mindennapos álnévhasználat miatt – gyakorlatilag lehetetlenné vált. A bűnözőkről készített személyleírások és – a fényképezés felfedezését és elterjedését követően – a fényképfelvételeket is tartalmazó bűnügyi nyilvántartások idővel kezelhetetlen halmazokká váltak. Gyakorlati szükségszerűségként fogalmazódott meg egy olyan kriminalisztikai módszer kidolgozásának az igénye, mely viszonylag gyorsan, egyszerűen és nagy biztonsággal volt alkalmas a kérdéses személy kilétének a megállapítására.

A személyazonosítás első, tudományosnak mondható módszere antropometriai[17] alapokra épült. Az 1879-ben, a francia Alphonse Bertillon (1853–1914), a Párizsi Személyazonosság Megállapításával Foglalkozó Hivatal vezetője által felállított személyazonosító és nyilvántartási rendszer elméleti alapját az az ismert biológiai megállapítás adta, hogy 21 éves kor után (néhány igen ritkán előforduló hormon-rendellenesség kivételével) az emberek csontméretei nem változnak.

A bertillonage-nak elnevezett módszer az emberi testről felvett 11 méreten alapult (testmagasság, széttárt karok közötti távolság, ülőmagasság, fej hossza, fej szélessége, jobb fül hossza, arc szélessége, bal lábszár hossza, bal középső ujj hossza, bal kisujj és

[17] antropometria (görög eredetű szó), jelentése: emberméréstan; az antropológiának (embertannak) a testrészek méreteivel és arányukkal foglalkozó ága. *Idegen szavak kéziszótára*. Terra, Budapest, 1967.

a bal alkar hossza), és lehetőséget nyújtott az egyes személyek adatait tartalmazó kartonok osztályozása alapján nyilvántartásba vételre és természetesen a nyilvántartásból történő „visszakeresésre" is.

Bertillon módszere – viszonylagos nehézkessége ellenére – a maga korában forradalmian újnak számított, és igen hasznos volt, mivel időlegesen ugyan, de megoldotta az akkor a bűnüldözés előtt álló egyik legfontosabb kérdést: a törvénysértők személyének eredményes azonosítását és adataik nyilvántartását, ezt megelőzően ugyanis csak tanúvallomások és a hatóság tagjainak emlékezete segítette az álnevet használó – gyakran visszaeső – bűnözők valódi kilétének felfedését.

A bertillonage sorsát a bűntettesek számának gyors növekedése pecsételte meg. Ez egyrészt adódott abból a matematikailag kiszámítható tényből, hogy 11 méret felvétele esetén annak a statisztikai valószínűsége, hogy két olyan személyt találjanak, akinek mind a 11 mérete megegyezik egymással 1: 286 435 456. Vagyis, 286 435 436 főt meghaladó lélekszám után fordulhat csak elő két, egyforma adatokkal rendelkező személy. Mivel kétszáznyolcvanhat és fél millió felnőtt korú lakosú ország még ma is csak igen kevés van, ennél lényegesebb akadályt jelentett az a körülmény, hogy a túl sok személy adatait tartalmazó nyilvántartások működtetése nehézkessé vált. A szükséges méretek felvétele alapján felállított nyilvántartási rendszer viszonylag gyorsan „telítődött", és a tárolt nagyszámú adat következtében gyakorlatilag kezelhetetlenné vált.

Az utólag a kriminalisztika egyik zsákutcájának tartott személyazonosítási és nyilvántartási célú rendszer ugyan gyorsan elterjedt egész Európában, azonban egyik országban sem lett hosszú életű. Alkalmazása ugyanis igen nagy precizitást és sok pontos mérést igényelt, a nyilvántartás nehézkes és meglehetősen bonyolult volt, de legfőképpen azért, mert a század végére megszületett egy sokkal egyszerűbb, és pontosabb személyazonosító „tudomány", az ujjlenyomatok mintázatának egyediségére épülő daktiloszkópia, mely fokozatosan, de véglegesen kiszorította a személyazonosítási célú antropotmetriát a kriminalisztikai gyakorlatból.

A „daktiloszkópia" kifejezés két görög eredetű szó összetételéből adódik: daktylos = ujjak, szkopein = nézni[18], szemlélni. A daktiloszkópia szóösszetétel tehát az ujjak szemlélését jelenti.

Kialakulásának kezdeti lépéseit meghatározni nem lehet, de a legtöbb történész egyetért abban, hogy az ujjak lenyomatainak tudatos alkalmazása nagyon régi időkre nyúlik vissza. Feltehetően már az ősember is felfigyelt tenyerének és ujjai belső felületének különböző mintáira, amelyeket barlangrajzok formájában meg is örökített. Ilyen jellegű képeket találtak a tudósok a Pireneusok barlangjaiban és egyéb paleolit-kori[19] leleteken is.

[18] Lásd: Szőke Ágnes: *Antik eredetű szókincs*, Athenaeum kiadó

[19] paleolitikum (görög eredetű szó), jelentése: őskorszak, csiszolatlan kőkorszaknak vagy pattintott kőkorszaknak is nevezik. A kőkorszak legrégibb szakasza, kb. Kr. e. 500 ezer és 20 ezer év közötti időszakra terjed ki. *Idegen szavak kéziszótára*. Terra, Budapest, 1967. és *Természettudományi Kislexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

Az ujjlenyomatoknak a személyazonosításban történő igen korai felhasználását igazolják az asszíriai és a babilóniai kőtáblák képei. A British Múzeumban látható például egy olyan lelet, ami azt ábrázolja, amint egy babilóniai hivatalnok épp ujjlenyomatot vesz a bűncselekménnyel vádolt személy letartóztatásakor.

A Bibliában is több helyen van utalás az ujjlenyomatokra és a bőrmintákra, Pál apostol például saját ujjlenyomatával írja alá leveleit.

Marcus Fabius Quintilianusnak a Kr. utáni első évszázadban íródott, „Kéznyomat a falon" című műve arról tanúskodik, hogy a Római Birodalomban bírósági tárgyalásokon már bizonyítékként felhasználták az ujjlenyomatokat.

Történelmi feljegyzésekből tudjuk, hogy a Kínában, Japánban és Babilonban már Krisztus születése előtt használták az ujjlenyomatokat dokumentumok aláírására, és üzleti szerződések hitelesítésére.

Az ujjlenyomatok megismerésének és vizsgálatának tudományos megalapozását Marcello Malpighi(1628–1694)olasz orvosnak, a mikroszkópos anatómia atyjának az emberi bőr szerkezetére vonatkozó megállapításai és Johannes Evangelist Purkinje[20] (1787–1869) cseh egyetemi tanárnak, a bőrfodorszál-mintázatok rendszerességét kimutató, a XIX. század elején nyilvánosságra hozott kutatásai vezették be.

A daktiloszkópia megszületéséhez vezető folyamatban igen jelentős szerepet játszott az angol származású William Herschel (1738–1822), aki a Brit Koronagyarmat részét képező India Bengália tartományának köztisztviselőjeként 1858-ban Indiában bevezette az írástudatlan lakosság körében az aláírások helyettesítésére a tintába mártott ujjak és a tenyér lenyomatát.

Kezdetben Herschel viszonylag keveset tudott az ujjlenyomatokról, még azt sem tudta, hogy Japánban vagy Kínában már évezredek óta ismert volt a szerződéseknek a vérbe mártott ujj lenyomatával történő megpecsételése. Az ujjlenyomatok alkalmazásának bevezetésekor elsősorban az a gondolat vezérelte, hogy a különféle elismervények ilyen „misztifikált formájú" hitelesítése az egyszerű emberek szemében vélhetően nagyobb súllyal bír. Lassacskán a nap mint nap szerzett tapasztalásai révén fedezte fel, hogy ezek a lenyomatok mindig különböznek egymástól, és hogy ugyanannak a személynek az ujjlenyomata sok év után sem változik.

Vizsgálódásainak megállapításairól kora egyik legelismertebb tudományos folyóiratában, a brit „Nature"-ben számolt be.

Herschel munkásságával egyidőben dolgozott a tokiói Sukiji kórházban a skót származású orvos, Henry Faulds (1843–1930), aki orvostudományra oktatta a japán medikusokat. Attól kezdve foglalkozott az ujjlenyomatokkal, hogy egyszer felfedezett egy őskori agyagedénybe égetett ujjlenyomatot. Érdeklődését annyira felkeltette a téma, hogy

[20] A cseh születésű *Johannes Evangelist Purkinje*, a prágai orvosi egyetemen folytatott tanulmányai után a roszlói (ma Wraclaw) egyetem professzoraként az emberi bőr felépítésével kapcsolatos vizsgálódásai során 1822-ben leírta az egyes ujjlenyomatfajtákat. A bőrredők különbözőségei között 9 csoportot állított fel, és ezen sajátosságok alapján kidolgozta azok osztályozásának kezdetleges szabályait is. Vizsgálódásai eredményeként arról is beszámolt, hogy az emberi tenyérhez hasonló mintázat található a majmok végtagjain is.

ettől kezdve behatóan vizsgálta az ujjlenyomatokat. Először csak az az etológiai kérdés érdekelte, hogy vannak-e jellegzetes sajátosságok az egyes népek ujjlenyomataiban, majd a véletlen segített megvilágítani az ujjbegyek mintázatának gyakorlati alkalmazhatóságát.

Az történt ugyanis, hogy szomszédságában egy betörés során a tolvaj kihűlt szénserpenyőbe esett, csupa korom lett, majd amikor menekülés közben át kellett másznia egy fehérre meszelt falon, kormos ujjainak nyomát véletlenül hátrahagyta. Néhány nap múlva elfogtak egy gyanúsítottat, azonban amikor Faulds megvizsgálta az ujjain levő mintázatot, arra a következtetésre jutott, hogy a nyomok nem származhattak a feltételezett tettestől. Állítása rövid idő alatt be is igazolódott, miután néhány nap múlva elfogták az igazi tettest, akinek ujjlenyomatai már megegyeztek a falon levőkkel.

Vizsgálódásainak eredményeit a „Nature" 1880. október 28-i számában jelentette meg[21].

Az egyre több visszaeső bűnöző személyének azonosítása nemcsak a francia, hanem az angol rendőrség számára is igen súlyos, megoldatlan problémát jelentett. A feladatra a brit kormány Sir Francis Galtont (1822–1911), az akkori Anglia egyik legismertebb antropológusát (aki egyébként Charles Darwin unokaöccse volt) kérte fel.

Galton tudományos alapossággal látott neki a feladatnak. Vizsgálódásainak első eredményeiről ő is a „Nature"-ben számolt be 1888-ban, majd az 1892-ben kiadott, „Fingerprints" (Ujjnyomatok) című könyvében már teljes részletességgel összegezte mindazt az ismeretet, amit az idő tájt az ujjak és a tenyér mintázatáról tudni lehetett[22]. Leírta a legfontosabb ujjnyomattípusokat, felfedezte a legfontosabb törvényszerűségeket[23], és kidolgozta az ujjlenyomatok osztályozásának első rendszerét.

A Galton által 1892-ben leírtak közül, az osztályozási rendszer kivételével, valamennyi megállapítás kiállta az idő próbáját. A rendszerezéssel kapcsolatban azért merültek fel problémák, mert – miként Galton maga is rövidesen felismerte – a valóságban az egyes mintatípusok előfordulási gyakorisága – a kezdeti feltételezéssel ellentétben – nem azonos, így rendszere csak addig működött, amíg viszonylag kevés személy ujjlenyomatát dolgozta fel.

Az ujjlenyomatok a tudomány falai közül Mark Twain (1835–1910) 1894-ben megjelent híres írása, a „Pudingfejű Wilson tragédiája" nyomán kerültek nyilvánosságra, amiben a főhősnek a gyilkos fegyveren talált véres ujjnyomok vizsgálata révén sikerül a bírósági tárgyaláson elérnie, hogy az ártatlanul megvádolt két gyanúsítottat felmentsék a vádak alól.

Az ujjlenyomatok vizsgálatán alapuló személyazonosítás másik atyja a londoni születésű Sir Edward Henry (1850–1931), aki a brit-indiai tartományi rendőrség főfelü-

[21] Részlet a cikkből: „Véres ujjak nyomainak vagy egyéb, üvegen, anyagban stb. hátramaradt lenyomatoknak a jelenléte esetén mód van arra, hogy a kriminalisták tudományos azonosítást végezzenek. Én magam már két hasonló esetről tudok beszámolni."

[22] Időrendi sorrendben: Grew, Bidloo, Malpighi, Mayer, Purkinje, Kollman, Faulds, Herschel és Thompson kutatásaiból merített.

[23] Matematikai valószínűség számítás alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy két különböző személynek nem lehet egyforma az ujjlenyomata, és azt is kijelentette, hogy az ujjak mintázata az ember élete során nem változik.

gyelőjeként, Bengáliában, a bűnelkövetők nyilvántartására alkalmazta a Bertillon-féle antropometriai rendszert, mivel azonban annak hiányosságai egyre nagyobb mértékben jelentkeztek, érdeklődéssel fordult Galton kutatásai felé. Nem sokkal a megjelenés után már eljutott hozzá Galton könyve, és rövidesen arról is tudomást szerzett, hogy a Galton által felállított rendszer működése a nyilvántartottak számának növekedésével kérdésessé vált.

Több éves kutatómunka eredményeként sikerült megoldania az ujjlenyomatok rendszerezésének és nyilvántartásának kérdését. Tudományos munkájának összegzéseként „Classification and Uses of Fingerprints" (Az ujjlenyomatok osztályozása és alkalmazása) címmel 1900-ban megjelentetett könyve tartalmazta az általa felállított – és kis változtatásokkal ugyan, de még ma is alkalmazott – daktiloszkópiai személyazonosító és nyilvántartási rendszer leírását. Henrynek olyan rendszert sikerült alkotnia, amely Galtonéhoz képest sokkal jobban kezelhető volt, és nagyszámú adat tárolására és visszakeresésére is alkalmasnak bizonyult.

A Galton által lefektetett elméleti alapokra felépített Henry-féle osztályozási rendszer elsőként 1897-ben Brit-Indiában került bevezetésre, az akkorra kezelhetetlenné vált bertillonage helyett. Ezt követően a daktiloszkópia igen rövid idő alatt nemzetközileg ismertté és elfogadottá vált. Az alkalmazása révén elért látványos eredmények egyértelműen azt eredményezték, hogy egyre több ország rendőrsége vezette be a „Galton-Henry-féle tízujjas daktiloszkópiai nyilvántartási rendszer"-ként ismertté vált módszert: 1900 – London, 1902 – Budapest, 1903 – Bécs és Drezda és így tovább. (A londoni rendőrség 1903. évi jelentésében már arról számolt be, hogy a daktiloszkópiai módszer alkalmazása révén egy év alatt 1760 álnevet használó egyént sikerült leleplezniük.)

New York város rendőrsége először 1903-ban vezette be a letartóztatottak ujjnyomatolását, de az egész USA-ra nézve egységesen csak az 1924-es törvényt követően került sor a daktiloszkópia bevezetésre. Az FBI egységes, az egész országot átfogó daktiloszkópiai rendszere 1930-ra állt fel.

A sors furcsa fintora, hogy a néhány évtized alatt világszerte elfogadott rendszer elnevezése egy olyan embertől származik, akiről eddig nem is esett szó. Az elnevezés szülőatyja ugyanis egy horvát származású fiatalember, Juan Vucetich (1858–1925) volt. Vucetich középosztálybeli származása révén jó nevelésben részesült, tanulmányai során olvasta az ujjnyomatokról a Nature-ben megjelentetett írásokat is. 1884-ben kivándorolt Argentínába, ahol a sors úgy hozta, hogy született matematikai tehetsége révén néhány év alatt a la-platai rendőrség statisztikai hivatalának vezetője lett. Bertillon rendszerének eredményességét ünneplő tudósítások hatására azzal bízták meg, hogy a párizsi intézmény mintájára állítson fel egy antropometriai irodát. Vucetich azonban – okkal – nem tartotta kellőképpen megbízhatónak a bertillonage-t, mivel az volt a véleménye, hogy a mérések pontossága nagymértékben függött az azokat végző technikai személyzet képességeitől. De mivel parancsot kapott, hogy Bertillon módszere szerint dolgozza ki az antropometriai rendszert, fenntartásai ellenére rövid idő alatt felállította az antropometriai ügyosztályt. Közben azonban tovább folytatta az ujjlenyomatokkal kapcsolatos kutatásait, melyek eredményeként 1892-re sikerült kidolgoznia, és főnökei kezdeti ellenállását leküzdve 1894-ben bevezetnie azt az általa daktiloszkópiának elneve-

zett ujjlenyomat-osztályozási és nyilvántartó rendszert, ami a mai napig is széles körben használt, elsősorban a spanyol nyelvterülethez tartozó országokban. Ezáltal Argentína lett a világ első országa, amelyben a személyazonosítás rendszereként országos szinten bevezették a daktiloszkópiát.

Ahogy múltak az évek sorban vezették be rendszerét a környező dél-amerikai államokban is: Brazíliában, Chilében, Bolíviában és végül 1908-ban Peruban, Paraguayban és Uruguayban. Mivel azonban Juan Vucetich munkásságának híre annak idején nem jutott el Európába, így végül is a daktiloszkópiát „kétszer kellett felfedezni".

Vucetich ujjlenyomat-osztályozási rendszere és a Galton-Henry-féle rendszer nagyon sok tekintetben hasonlít egymáshoz, annak ellenére, hogy egymástól teljesen függetlenül kerültek kidolgozásra. A mai napig mind a két rendszer működik, és az ujjlenyomat szakértők, valamint a bűnügyi technikusok munkája eredményeként szolgálja a bűnüldözést.

A daktiloszkópia magyarországi bevezetése dr. Pekáry Ferenc budapesti főkapitány nevéhez fűződik, aki Londonban eltöltött szabadsága alatt ismerkedett meg a Galton-Henry-féle tízujjas nyilvántartási rendszerrel, melyet hazaérkezvén rövid időn belül a hazai bűnüldözés szolgálatába állított. Lelkes és kitartó munkája eredményeként két évvel később már a budapesti nyilvántartásban 6000 bűnöző ujjlenyomat lapja volt megtalálható.

Hazánkban kezdetben a daktiloszkópiát csak személyazonosításra használták. Az első látványos helyszíni ujjnyom alapján történő bűnügyi célú azonosításra 1907-ben került sor, a híressé vált dánosi négyes rablógyilkosság felderítése során, amikor a helyszínen talált véres ujjnyom perdöntő bizonyítéknak számított, és hatására az elkövető beismerő vallomást tett.

A hamis nevet használók leleplezésében elért eredmények, és a sikeres helyszíni azonosítások eredményeként az igazságügy miniszter 1908. évi 24 300/IM számú rendelete alapján 1909. január elsejei hatállyal felállításra került az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal, és annak keretében a – más néven, de gyakorlatilag azóta is működő – Ujjnyomat Hivatal.

A II. világháború alatt az addigra több százezres nagyságot elérő országos nyilvántartás teljes anyaga megsemmisült, ezért 1945-ben az egész munkát újra kellett kezdeni, és ez a fejlesztés a mai napig tart.

A XX. század második felének informatikai fejlődése eredményeként a '90-es évek elején a daktiloszkópiában is forradalmi változás következett be. A nagy adattároló képességű és nagy műveleti sebességű számítástechnikai berendezések, kiegészítve a digitális képfeldolgozásra (alakfelismerésre) alkalmas elemekkel, lehetővé tették a daktiloszkópia „digitalizálását". Ennek a folyamatnak az eredményeként jöttek létre az ún. AFIS[24]-rendszerek.

[24] **A**utomatic **F**ingerprint **I**dentification **S**ystem = automatikus ujjnyomat azonosító rendszer; 2013-tól Magyarországon a COGENT 3M Company által kiépített rendszer az ujjnyomok mellett a tenyérnyomok azonosítását is lehetővé teszi, ezért szokták CAFIS vagy CAPFIS-rendszernek is nevezni (**C**ogent's **A**utomated **P**almprint and **F**ingerprint **I**dentification **S**ystem).

Ezek már monodaktiloszkópiai nyilvántartási rendszerek, mivel az osztályozás nem a tíz ujj együttes képéből felállított képlet, hanem minden egyes ujj nyomatának különkülön történő digitális bevitele alapján történik, ami egyben azt is eredményezi, hogy a rendszer képes egyetlen nyom vagy nyomat alapján is keresésre. Az AFIS-rendszer alkalmazásával tehát igen rövid idő alatt teljesíthető az, a bűnüldöző szervek részéről joggal felmerülő igény, hogy állapítsa meg a szakértő, vajon a helyszínen rögzített ujjnyom(töredék) vagy tenyérnyom részlet származhatott-e valamelyik, a nyilvántartásba már korábban bekerült személytől.

Az AFIS-rendszerek a nyilvántartásba veendő ujjlenyomatlapokat és a helyszíni nyomokat digitalizált formában tárolják, és elvégzik a nyomok és a tárolt nyomatok, illetve a kérdéses és a tárolt nyomatok közötti azonosítást. Alkalmasak továbbá a vizsgálandó nyom és a tárolt helyszíni nyomok közötti összehasonlításra, lehetővé téve ezáltal egyes bűncselekmények sorozatjellegének feltárását is.

A személyazonosítás terén a XX. század végére, az informatika és az elektronika világában megvalósult óriási technikai fejlődés bázisán, az egyre erősödő társadalmi igény hatására forradalmian új változások következtek be. Az első kézgeometria-olvasó 1974-es kereskedelmi forgalomba állítása megnyitotta a biometrikus személyazonosítás korszakát.

Az 1900-as évek utolsó évtizedében a biometrikus azonosító rendszerek[25] gyártása, telepítése és működtetése globális iparággá fejlődött.

A biometrikus arcfelismerő rendszerek első bűnügyi célú alkalmazására Floridában (USA) a 2001-es Super Bowl mérkőzésen került sor, amikor is a körözött személyek kiszűrése érdekében a stadionba automatikus arcfelismerő rendszert telepítettek.

A New York-i Világkereskedelmi Központ ikertornyait ért terrortámadást (2011. szeptember 11.) követően az USA Kongresszusa által elfogadott Patriot Act (Hazafias Törvény, 2001. október 26.) lehetővé tette a rendfenntartó szervek számára, hogy a terrorizmus visszaszorítása érdekében olyan eszközöket is igénybe vegyenek, amelyek alkalmazását korábban a személyes szabadságjogok megsértésének tartottak.

Ennek eredményeként léptették életbe 2004-ben a US-VISIT nevű, a világon példa nélkül álló programot (teljes nevén United States Visitor and Immigrant Status Indicator Technology/Egyesült Államok Látogatói és Bevándorlási Státusz Jelző Technológia), jelenlegi nevén Office of Biometric Identity Management (Biometrikus Azonosító Irányítás Hivatala), melynek lényege, hogy az USA valamennyi nemzetközi repülőterén és kikötőjében, valamint a szárazföldi határátkelőknél a vízummal érkező külföldi utasok mindkét mutatóujjának lenyomatát belépéskor számítógépbe szkennelik és digitális fényképet is készítenek az illetőről. Az így nyert mintákat összevetik a Szövetségi Nyo-

[25] A biometria az emberi test olyan mérhető vagy egyéb vizsgálati eljárásokkal meghatározható jellemzőivel foglalkozik, melyek alkalmasak lehetnek nyilvántartási adatbázis létrehozására és a tárolt adatokkal történő összehasonlítás alapján végzett személyazonosításra. A napjainkban leggyakrabban alkalmazott biometrikus alapú eljárások a hang/beszéd azonosítás, a kézgeometria vizsgálata, az ujj- és tenyérlenyomat alapján történő személyazonosítás, az arcfelismerés, a retina vizsgálaton alapuló személyazonosítás és az íriszvizsgálat.

mozó Iroda nyilvántartásában szereplő terroristagyanús személyekről és bűnözőkről tárolt adatokkal.

Napjainkra a különféle elektronikus megfigyelési és rögzítési rendszerek a társadalom szinte minden területén megjelentek (közterületi térfigyelő rendszerek, közintézmények, bevásárlóközpontok, pénzintézetek, repülőterek, múzeumok, kiállítótermek zártláncú biztonságtechnikai célú megfigyelési rendszerei, az autópályák kamera rendszerei, sport- és tömegrendezvények megfigyelése stb.). A rögzített felvételek utólagos tanulmányozása komoly bűnüldözési jelentőséggel bír. A 2005-ös, ötvenhat áldozatot követelő merényletsorozat vizsgálata során, a londoni metrórendszer és egy emeletes busz ellen intézett bombatámadás elkövetőinek felderítésében olyan komoly segítséget jelentettek a pályaudvarok és autópályák kamerarendszerei által rögzített felvételek, hogy ezt követően a brit bűnüldöző szervek, a terrorizmus elleni harc részeként, bevezették az automatikus biometrikus arcfelismerő rendszer alkalmazását a teljes londoni kamerarendszeren.

A biometrikus adatok alapján történő személyazonosítás jelentőségét felismerve született meg a 2252/2004 ET rendelet, amely előírta, hogy az útlevelekbe és egyéb úti okmányokba biometrikus azonosítókat kell beilleszteni, annak érdekében, hogy az okmány és annak valódi birtokosa között megbízható kapcsolat jöjjön létre.

2006-ban először öt nagy EU-ország (Nagy Britannia, Franciaország, Németország, Spanyolország és Olaszország) vezette be az ún. biometrikus útleveleket. Az újfajta útlevelek hátsó borítójába olyan chip került elhelyezésre, amely alkalmas arra, hogy egy digitális fényképet, a tulajdonos nevét, születési idejét, állampolgárságát és egyéb adatokat (valamint 2009-től már két ujjlenyomatot is) tartalmazzon.

A vonatkozó uniós előírásoknak eleget téve Magyar Köztársaság 2006. augusztus 29-től kezdte el a digitális arcképmást hordozó, 2009. június 28-tól pedig már a digitális ujjnyomat adatokat is tartalmazó chippel ellátott biometrikus útlevelek kiadását.

2.5 A világ első bűnügyi laboratóriuma

Nem túlzás azt állítani, hogy a forenzikus tudományok kialakulása nagymértékben függ egy francia orvos-jogásztól, akit gyakran a forenzikus tudományok atyjának is neveznek.

A szakmatörténet Dr. Edmond Locardot (1877–1966) nem egyszer a francia Sherlock Holmsként emlegeti. Orvosi és jogi ismeretek birtokában rendelkezett azzal a tudományos háttérrel, ami lehetővé tette, hogy érdeklődési körének éljen, és megvalósítsa a bűncselekmények felderítése terén megfogalmazott újfajta elképzeléseit, nevezetesen, hogy a bűnözők elfogásához nem elegendő csupán a csavaros eszű, tapaszt detektív képességeire és – sokszor szakmai szerencséjére – építeni, hanem a tudomány és a technika fejlődésének korszerű eredményeit is be kell vetni a bűnözők ellen folytatott harcba.

A híres francia orvos-kriminológus Alexandre Lacassagne (1843–1924) tanítványa volt a lyoni orvosi egyetemen, akinek kriminológiai iskolája igen nagy hatást gyakorolt rá.

Kriminalisztikai gondolkodásmódjának kialakulásában jelentősen inspirálta a (korábban már említett) osztrák Hans Gross és a napjainkban is oly közkedvelt Sherlock

Holmes novellák szerzőjének, az angol orvos, Arthur Canon Doyle-nak a munkássága. Doyle-ról köztudott, hogy nemcsak híres bűnügyi történeteiben, hanem a való életben is eredményesen segédkezett a bűnüldöző szerveknek, a legbonyolultabb bűncselekmények megoldásában. Éles elméje, kiemelkedő megfigyelőképessége, deduktív gondolkodásmódja és a problémák megközelítésének forenzikus szemlélete – főhőséhez hasonlóan – az ő munkamódszerét is jellemezte.

1904-ben Frankfurtban (Németország) Georg Popp (1867–1928) sikeresen oldotta meg egy fiatal lány meggyilkolásának ügyét azáltal, hogy a kriminalisztika történetében elsőként vizsgálva a talaj-, korom- és egyéb ásványianyag-maradványokat, bizonyítani tudta, hogy a gyanúsított járt a tett helyszínén, és ruházata érintkezett az áldozatéval, mert azon is kimutathatóak voltak a gyanúsított munkahelyéről származó talaj- és ásványianyag-maradványok.

1908-ban Locard elhatározta, hogy európai és amerikai útra indul, annak megvizsgálására, hogy a fejlett országok rendőrségei miként alkalmazzák a tudományos módszereket a bűnügyek megoldásában.[26] De miután egyetlen országot sem talált, ahol a bűncselekmények nyomainak vizsgálatával foglalkozó laboratórium segítette volna a rendőrség munkáját, úgy döntött, hogy létrehozza a világ első önálló bűnügyi laboratóriumát.

1910-ben sikerült meggyőznie a lyoni rendőrség vezetőit, hogy bocsássanak rendelkezésére a bíróság épületének padlásán két szobát bűnügyi laboratórium céljára. Lelkesedése átsegítette a kezdeti nehézségeken és a nyomasztó pénzhiányon, olyannyira, hogy laboratóriuma és az ott folyó munka rövid idő alatt világhírnevet szerzett számára.

Locard volt az, aki a kriminalisztika történetében, elsőként foglalkozott tudományos alapossággal a bűncselekmény elkövetése során keletkező különféle anyagátadások kérdésével, megállapításai Locard's Theory (Locard-elmélet), vagy más néven a Locard's Exchange Principle (Locard-féle cserélődési alapelv) elnevezéssel váltak szakmai körökben ismertté. Az 1934-ben „La Police et Les Methodes Scientifiques" (A rendőrség és a tudományos módszerek) címmel megjelent munkájából származnak a következő gondolatok:

„Az egyén bármely cselekedete, így nyilvánvalóan a bűncselekménynek minősülő erőszakos cselekedet sem játszódhat le anélkül, hogy ne hagyna nyomot. Ami bámulatos, az ezeknek a nyomoknak a sokfélesége. Ezek néha lábnyomok lesznek, néha egyszerű nyomok és néha foltok."[27]

Érdekes módon, abban, hogy Locardnak, a törvényszerűen bekövetkező nyomkeletkezésre vonatkozó gondolatait szinte az egész világon megismerték, igen nagy szerepe volt az amerikai kriminalista Paul Leland Kirknek (1902–1970). A vegyész végzettségű Kirk, aki PhD fokozatát biokémiából szerezte, a legfontosabb meghatározó személyisége volt a múlt század középső évtizedeiben nemcsak az USA-ban, hanem nemzetközi szin-

[26] W. Jerry Chisum – Brent E. Turvey: *A History of Crime Reconstruction.* Elsevier Academic Press, USA, 2011.

[27] Locard, E:. *La Police et Les Methodes Scientifiques.* 1934.7. In: Wayne Petherick – Brent E. Turvey – Claire E. Ferguson: *Forensic Criminology*. Academic Press, 2009.

ten is a forenzikus szakmának, tudományos munkáiban nagyon sokszor, és részletesen foglalkozott Locard tételével. Olyannyira, hogy az nem az eredeti, hanem a Kirk által megfogalmazott formában került be a tudományos köztudatba: „A különféle objektumok között lejátszódó minden egyes érintkezés nyomképződéssel jár; az elkövető bármilyen tevékenységet is végez a helyszínen, annak nyoma néma tanúként fog ellene szolgálni; ezek a nyomok nemcsak a már jól ismert ujjnyomok és lábnyomok lehetnek, mert a helyszínen maradhatnak az elkövető elhullajtott hajszálai, a ruházatából kitépődő szövetszálak, az összetörött üveg darabjai, az elkövetéskor használt eszköz nyoma, a lekaparódott festék és az a vér vagy az a nyál is, amit vagy az elkövető hagy a helyszínen, vagy ami a helyszínen kerül rá; a felsoroltak és ezen kívül még sok más egyéb is, néma tanúként szolgálhatnak az elkövető ellen; ezek olyan bizonyítékok, amelyek nem felejtenek; ezek olyan tanúi az eseménynek, amelyek nem zavarodnak össze a hirtelen lejátszódó váratlan történések hatására; ezeknek a nyomoknak a jelenlétére mindig lehet számítani, szemben azzal, hogy a bűncselekménynek nincs mindig szemtanúja; ezek tényszerű bizonyítékok; ezek a tárgyiasult elváltozások nem tévedhetnek, és nem tanúskodhatnak hamisan; kizárt, hogy egy bűncselekmény elkövetése során valamilyen nyom ne maradjon hátra, értékükből csak emberi mulasztás révén veszíthetnek: vagy ha nem találjuk meg őket, vagy ha a vizsgálatuk vagy az értelmezésük hibás."[28]

Locard munkássága új korszakot nyitottak meg a forenzikus bűnüldözés terén. Világszerte sorra alakultak a bűnügyi laboratóriumok, 1923-ban az USA első bűnügyi laboratóriuma Los Angelesben, amit 1929-ben követett a Nortwesterni majd, 1932-ben az FBI laboratórium, és 1935-ben pedig Nagy Britannia első bűnügyi laboratóriuma.

A szakértői vizsgálatok profilja rohamosan bővült, újabb és újabb módszerek kerültek kidolgozásra.

Két amerikai (USA, Berkeley) fiatalember, a 27 éves John Larson, aki a pszichológiadiploma megszerzése után épp orvosi tanulmányait folytatta, és a 18 éves főiskolai hallgató Leonard Keeler, 1921-ben megalkotta az első poligráfkészüléket.

A nebraskai (USA) születésű Luke May (1892–1965) az eszköznyomok vizsgálata terén ért el jelentős eredményeket. Megállapításait 1930-ban jelentette meg „The identification of knives, tools and instruments, a positive science" (Kések, eszközök és szerszámok azonosítása, a pozitív tudomány) című tanulmányát a „The American Journal of Police Science"-ben.

Magyarország nemcsak a daktiloszkópia bevezetése, hanem a tudományos alapokon nyugvó kriminalisztikai vizsgálatok végzése terén is az élvonalban járt. Az 1909-ben létrehozott Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatalban, a daktiloszkópiai vizsgálatokat végző Ujjnyomat Hivatal egyik egységekén hamarosan már Bűnügyi Laboratórium is működött, ahol idővel lábnyom-, vér-, írás-, textil- és lőfegyvervizsgálatokra is sor került.

A II. világháború a Bűnügyi Laboratóriumot sem kímélte, sajnálatos módon a daktiloszkópiai gyűjtemény is megsemmisült.

[28] Paul Leland Kirk: *Crime investigation: physical evidence and the police laboratory.* Interscience Publishers, New York, 1953. 4.

1950-ben a Budapesti Rendőr-főkapitányság szervezeti egységeként létrehozták a Bűnügyi Technikai és Nyilvántartási Alosztályt, mely a fő profilját képező daktiloszkópia mellett már véralkohol- és orvosszakértői vizsgálatok végzéséért is felelős volt.

A forenzikus szakértői vizsgálatoknak a bűnüldözési munkába történő széleskörű bevezetése hazánkban akkor vált lehetővé, amikor 1961-ben Dr. Kertész Imre(1926–2004) vezetésével megkezdte működését a szervezetileg az Országos Rendőr-főkapitánysághoz tartozó Bűnügyi Technikai Intézet.

Dr. Kertész Imre jogi végzettséggel rendelkezett, 1971-ben az állam- és jogtudomány doktora lett, azonban a természet- és az orvostudományok sem álltak tőle távol. Vezetése alatt, ami mintegy 27 évig tartott, a kezdetben csak néhány kisebb laboratóriumból álló Bűnügyi Technikai Intézet óriási fejlődésen ment keresztül. Olyan európai szintű intézménnyé vált, amelynek magasan kvalifikált igazságügyi szakértői a legmodernebb tudományos és technikai eredményeinek alkalmazásával segítik a bűnüldözési munkát. (1990 óta az intézet Bűnügyi Szakértői és Kutató Intézet néven működik.)

A másik hazai szakértői intézetet, az Igazságügyi Szakértői Intézetek Hivatalát 1992-ben az igazságügyi miniszter alapította. Jogelőd intézményei az a 10 budapesti és vidéki területi igazságügyi szakértői iroda volt, amelyek 1964 óta működtek.

2.6 A lőfegyverrel elkövetett bűncselekmények bizonyítása és a lőfegyver-azonosítás története

Még háromszáz év sem telt el az első kézi lőfegyvernek számító puska elkészítése és egy, az angliai Lancasterben 1784-ben elkövetett emberölés között, aminek nyomozása során, az elkövető személyének bizonyítása érdekében már egyfajta törvényszéki vizsgálatra került sor. Az elhalt boncolásakor a fejsérülésben megtalálták ugyanis az elkövetéshez használt pisztoly töltésekor a fojtásra szolgáló újságpapír egy darabkáját. (Ez idő tájt még csak elöltöltős lőfegyverek léteztek, és a fegyver töltése úgy történt, hogy a csőbe, a lőpor és a lövedék közé összegyűrt papírdarabkát gyömöszöltek.) És miután ez a papírdarabka pontosan illeszkedett a feltételezett tettes zsebében talált újságpapírhoz, a gyilkos személye bizonyítást nyert.

Ez az eset ugyan még nem tekinthető igazi forenzikus ballisztikai vizsgálatnak, mert nem a lőfegyver azonosítása szolgáltatott bizonyítékot a tettes bűnösségére, de megnyitotta azt az utat, amely a XIX. század második felére elvezetett a forenzikus ballisztika kialakulásához.

Az első olyan bűnügy, aminek nyomozása során lövedék-összehasonlításra került sor, 1835-ben történt, Londonban. Egy lőfegyverrel elkövetett emberölési ügy kivizsgálásával Henry Goddard nyomozót bízták meg, aki olyan alapos munkát végzett, hogy még a házilag készített ólomlövedékek öntésére használt öntőformát is megvizsgálta. Miután a gyanúsítottnál talált öntőformán felfedezett egy szokatlan sérülést, és annak jellegzetes nyomát a kilőtt lövedéken is látni lehetett, igazolni tudta az emberöléshez használt lőszer eredetét. Ráadásul az ő figyelmét sem kerülte el az kis papírdarabka, amit a lőszer összeállításakor a fojtáshoz használtak. Miután a gyanúsított szobájában

megtalálta azt az újságot is, amiből a kitépett papírdarabka származott, az elkövető kiléte többé nem volt kérdéses.

1852-ben az USA-beli Oregon állam seriffje végezte az első bizonyítási kísérletet annak megállapítására, hogy egy elhalt személy ingén talált sérülés lövéstől vagy szakadástól származott-e. A holttestről levett ingre leadott próbalövések következtében keletkezett folytonosság megszakadások és a kérdéses sérülés összehasonlítása eredményeként egyértelműen meg tudta állapítani, hogy az ingen levő lyukat lövés okozta.

1889-ben Franciaországban, a korábban már említett Alexandre Lacassagne, a lyoni egyetem törvényszéki orvostan professzora volt az első, aki a huzagolások száma alapján megállapította, hogy egy bűnügyben szerepet játszó lövedék a kérdéses fegyverek közül melyikből származott. Kutatásainak eredményéről „La Deformation Des Balles de Revolver" (Revolverlövedék deformációja) című cikkében számolt be, mely az Archives d'anthropologie criminelle et des sciences pénales című folyóiratban jelent meg.[29] A forenzikus ballisztika művelői erre az időpontra datálják a tudományterület megszületését.

Röviddel Lacassagne korszakalkotó publikációját követően, 1898-ban a német vegyész Paul Jeserich (1854–1927) továbbfejlesztve Lacassagne vizsgálatát, puha anyagra próbalövéseket adott le a gyanúsított fegyveréből, majd ezt követően az áldozatból kioperált lövedék, valamint a próbalövésből származó lövedékek felületén található mikroszkópikus méretű huzagolási nyomok összehasonlítása alapján azonosította az elkövetéshez használt fegyvert. Az esetet követően – sajnálatos módon – Jeserich a továbbiakban nem foglalkozott a lőfegyver-azonosítás kérdésével, kutatásait más irányban, a kémia területén folytatta tovább.[30]

1912 egy újabb jelentős mérföldkőnek számít a törvényszéki célú lőfegyvervizsgálatok terén. Ekkorra tehető ugyanis, hogy a francia Victor Balthazard (1872–1950), a párizsi Sorbonne Egyetem törvényszéki orvostan professzora a lövedékek vizsgálatára új módszert vezetett be, megnyitva ezzel egyben a kriminalisztikai fényképezés előtt is az utat. Balthazard számtalan fényképfelvételt készített a tesztlövésekből származó, valamint a kérdéses lövedékek palástjáról és a lövedékek talpáról, majd a leginformatívabbakat sokszorosan felnagyította. A nagyított képeket, amiken már szabad szemmel is jól láthatóak voltak a fegyvercső huzagolása, illetve az ütőszeg által létrehozott benyomódások, egymás mellé helyezve jól fel tudta ismerni az egyezéseket és az eltéréseket.

Az is Balthazard volt, aki elsőként jelentette ki, hogy nem létezik két olyan fegyvercső, aminek belsejében a megmunkálásához használt szerszámok nyomai teljesen megegyeznének egymással. Azt is megállapította, hogy a cső belső falán található huzagolás mellett ezek a sajátosságok is nyomot hagynak a kilőtt lövedéken. Számtalan kísérlettel bizonyította, hogy a kérdéses lövedék és a próbalövésből származó lövedék palástján található

[29] James Hamby: The History of Firearm and Toolmark Identification. *Association of Firearm and Tool Mark Examiners Journal* 30th Anniversary Issue, 1999/3.

[30] Joe Nickell – John Fischer: *Crime Science: Methods of Forensic Detection*. University Press, Kentucky, USA, 1999.

nyomegyüttes mikroszkópos összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a vizsgált lövedék melyik fegyverből leadott lövésből származik. „Identification des Projectiles: Perfectionnement de la Technique" (Lövedékek azonosítása: a módszer tökéletesítése) című cikke az Annales de Medicine Legale1922-es, januári számában jelent meg.[31]

A forenzikus ballisztika másik kiemelkedő személyiségeként Calvin Hooker Goddard (1891–1955) nevét kell megemlíteni, aki csak névrokona az 1835-ös londoni bűnügyet sikeresen kivizsgáló Henry Goddardnak.

Goddard Baltimore-ban (USA) a Johns Hopkins Egyetemen 1911-ben először bölcsész, majd 1915-ben orvosi diplomát szerzett. Belépett a hadsereg orvosi szolgálatába, ezredesi rangot szerzett és részt vett az első világháborúban is. Különös érdeklődést mutatott a lőfegyverek iránt, és azon belül is elsősorban a lőfegyver azonosítás érdekelte. Judge C. E. Waite-tal, Philip Gravelle-el és Capt. E. C. Crossman-nal közösen kifejlesztették a speciálisan a lövedékek vizsgálatára szolgáló összehasonlító mikroszkópot, mely a mai napig fontos vizsgáló műszere a forenzikus ballisztikai laboratóriumoknak.

Az Army Ordnance-ban „Forensic Ballistics" (Forenzikus ballisztika) címmel 1925-ben megjelentetett publikációjában tudományos alapossággal kifejtette az összehasonlító mikroszkóp alkalmazásának jelentőségét a lőfegyvervizsgálatok terén.

1926-ban, Judge C. E. Waite-tal, Philip Gravelle-el és Capt. E. C. Crossmannal közösen New Yorkban megalapította a „Bureau of Forensic Ballistics"-t, vagyis a Forenzikus Ballisztika Hivatalát azzal a céllal, hogy a hatóságok számára az egész országban elérhető legyen a lőfegyver-azonosítások elvégeztetése.

A harmincas évektől a Northwestern Egyetemen (Chicago, Illinois, USA) a „rendőri tudományok" professzora volt, és a forenzikus ballisztika kimagasló személyiségeként, szakértői vizsgálataival számos híres bűnügyben segítette a nyomozó hatóságok és az igazságszolgáltatás munkáját.[32]

A lőfegyverrel elkövetett bűncselekmények felderítésében és bizonyításában nemcsak annak a megállapítása bír jelentőséggel, hogy melyik fegyverből adták le a lövést, noha sokszor ez is elvezethet az elkövetőhöz, hanem még inkább az, hogy ki az a személy, aki a lövést leadta. A „lövő kéz" meghatározása különösen érdekes az olyan ügyekben, amikor azt kell eldönteni, hogy emberölésről vagy öngyilkosságról van-e szó. Lövéskor ugyanis különféle anyaglerakódások kerülhetnek a fegyvert működtető személy kezére és ruházatára, melyek elsősorban a lőszerben levő gyutacs és a lőportöltet maradványai és égéstermékei.

A lövési maradványok kimutatására szolgáló első vizsgálati módszert, az ún. paraffintesztet (difenil-amin- vagy bőrnitrátteszt néven is ismert) a Mexikóváros rendőrségének bűnügyi azonosító laboratóriumában dolgozó Teodoro Gonzales 1933-ban vezette be a rendőri munkába. A teszt során a kézfej bőrét olvasztott paraffinnal vonta be, majd annak kihűlését követően, a megszilárdult bevonatot kesztyűként lehúzta

[31] *Annales de Medicine Legale*, Volume 2. January 1922. 250–345.

[32] Clarence W. Muehlberger: Col. Calvin Hooker Goddard 1891–1955. In: *Journal of Criminal Law and Criminology,* 1955/1.

a vizsgált kézről. A lövés során a kézfejre szóródott lőporszemcsék beletapadtak a paraffinba. Kimutatásuk azon a kémiai reakción alapult, hogy a lőpormaradványban található nitrát anionok (–NO_3–) a difenil-amin kénsavas oldatával reagálva, élénk kék színreakciót adnak. Mivel azonban a nitrátok a környezetünkben széles körben fordulnak elő (pl. műtrágyákban, tisztító és konzerváló szerekben, valamint a vizeletben is), ezért a paraffinteszt eredménye csak tájékoztató jelleggel vehető figyelembe.

Mivel a fémes elemek közül az ólom, az antimon és a bárium az, amelyek együttes előfordulása utal lövésből származó maradvány jelenlétére, 1959-ben Harrison és Gilroy színreakciót mutató analitikai tesztet dolgozott ki a gyutacs égéséből származó bárium, antimon és ólom kimutatására. Az eljárás során a vizsgálandó bőrfelületre borkősavoldattal átitatott szűrőpapírt vagy fehér vászondarabot borítottak, majd a kézről levéve a szűrőpapírt nátrium-rhodizonát-oldattal permetezték le, ami a gyutacs maradvány ólom- és báriumszemcséit vörösesbarnára színezte. Az antimon kimutatására pedig triphenyl-methyl-arsonium jodidot használtak.[33]

Mivel a vegyszeres analitikai úton történő kimutatásánál nagyobb biztonsággal kutathatók fel a lövésre utaló maradványok a különféle műszeres mikroanalitikai technikák révén, az FBI laboratóriumai az 1970-es évektől kezdve elkezdték alkalmazni az ún. neutron aktivációs vizsgálati módszert (Neutron Activation Analysis /NAA/) a bárium és az antimon kimutatására. A költséges eljáráshoz azonban nukleáris reaktorra volt szükség a magas hőmérsékletű neutronsugárzás előállításához, ráadásul az ólom kimutatására nem volt alkalmas, csak az arzént és az antimont tudta detektálni.

Ezért a 2000-es évek elejétől egyre több ország forenzikus laboratóriumai – így a Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézet is – áttértek a lőmaradványok morfológiai és elemi összetétel alapján történő azonosítására, amely energiadiszperzív röntgen mikroanalizátorral felszerelt pásztázó elektronmikroszkópos (SEM-EDS) vizsgálattal történik.[34] (Az eljárást egyébként már 1974-ben kidolgozták az Aerospace Corporation munkatársai: J. E. Wessel, P. F. Jones, Q. Y. Kwan, R. S. Nesbitt és E. J. Rattin.)

2.7 Írásvizsgálat

Kezdetben a „Comparatio literarum", vagyis a kézírás-összehasonlítás, az okmányok eredetiségének vizsgálata, az írásoktatók, az írnokok és más, írástudó személyek feladata volt.

[33] Vincent J. M. Di Maio: *Gunshot Wounds: Practical Aspects of Firearms, Ballistics, and Forensic Techniques,* Second Edition. Elsevier Science Publishing, New York, 1999.

[34] John Joseph Tobin: „The Development of a Gas Chromatography/Mass Spectrometry (GC/MS) Method for the Separation and Identification of Components of Organic Gunshot Residue and Its Use as a Forensic Tool for Association of Firearms Related Evidence", PhD Dissertation Directed by: Dr. William LaCourse, Professor, Department of Chemistry and Biochemistry, UMBC, 2012. www.archive.hshsl.umaryland.edu/bitstream/10713/1654/1/TobinJr_umaryland_0373D_10264.pdf

Írásvizsgálatról először Konstantin császár „Ubi"törvényének (Kr. sz. 300) „De falso" fejezetében olvashatunk, mely szerint „Hamisítás esetén szigorú vizsgálatot kell folytatni a bizonyítékok, tanúk írás-összehasonlítása alapján.

Justinianus bizánci császár i.sz. 534-ben közzétett Kódexének több cikkelye is érint írásvizsgálati jellegű kérdéseket. A 73. c. egy írásvizsgálati tévedéssel kapcsolatban a következőket írja: „…a kézírások hasonlatossága félrevezető lehet. A másik oldalról viszont, ha a formák nem hasonlítanak egymásra, még nem bizonyítják a hamisítást."[35]

Irodalmi adatok szerint az első részletes dokumentumvizsgálattal foglalkozó tanulmány a francia származású Francois Damelle munkájaként 1609-ből maradt ránk. De igazán tudományos igényű dokumentumvizsgálatról csak több száz év múlva beszélhetünk.

Több forrásból is tudjuk, hogy 1810-ben Németországban a Konigin Hanschritt néven ismertté vált okirat hitelességének eldöntésére elsőként alkalmaztak kémiai tesztet, a tinta összetételének megállapítása érdekében.[36] (Lyle, 2008.)

A grafológia megszületése, ami az 1870-es évekre tehető, és legfőképpen Jean Hippolyte Michon abbé (1806–1881) nevéhez fűződik, jelentős hatással volt a kriminalisztikai írásvizsgálat fejlődésére. Michon abbé alapította meg 1871-ben a Grafológia című folyóiratot és a Francia Grafológiai Társaságot, 1879-ben grafológiai kongresszust szervezett, 1880-ban pedig törvényszéki grafológiai szakkönyvet jelentetett meg. A grafológia elnevezés is tőle származik.

A törvényszéki kézírásvizsgálat az 1894-es Dreyfus-perben betöltött szerepe révén vált Európa-szerte ismertté, de egyben vitatottá is.

Alfred Dreyfus francia tüzértisztet azzal vádolták meg, hogy ő készítette azt a titkos katonai adatokat tartalmazó kézírásos listát, amit aztán a párizsi német követség katonai attaséjához juttatott el. Feltételezett tettéért árulás vádjával letartóztatták, és noha mindvégig tagadta bűnösségét, az *Ördög-szigeten* (Cayenne, Francia-Guyana) letöltendő életfogytiglani börtönre ítélték.

Az ügyben két „írásszakértői vélemény" is készült. Az első szakember, Alfred Gobert, a Banque de France (a francia központi bank) törvényszéki dokumentumszakértője arra a megállapításra jutott, hogy a listát tartalmazó névtelen levelet nem Dreyfus, hanem valaki más írhatta. A hatóságok azonban nem fogadták el Gobert megállapításait, és Alphonse Bertillont, aki akkor már a francia rendőrség törvényszéki azonosító szolgálatának vezetője volt, kérték fel egy újabb összehasonlító vizsgálat elvégzésére. Bertillon viszont Goberttel ellentétben kétséget kizáróan kijelentette, hogy a vád tárgyát képező levél írója a hazaárulással vádolt Dreyfus volt. Miután Bertillon véleménye egyértelműen megerősítette a vádat, Dreyfust letartóztatták, és annak ellenére, hogy váltig hangoztatta ártatlanságát, és tagadta, hogy a levelet ő írta volna, röviddel ezután el is ítélték. A per azonban olyan nagy vihart kavart, hogy az ügyet négy év múlva újratárgyalták,

[35] Vigh András: Az igazságügyi kézírásvizsgálatok aktuális kérdései, *Doktori értekezés*, ELTE JTK, Budapest, 2007). 29.

[36] Douglas P. Lyle: *Howdunit Forensics*. Ohio: F+W Publications, Cincinatti, 2008.

mely során enyhítő körülményekre hivatkozva tíz év börtönre mérsékelték a büntetést. A Dreyfus ártatlanságát vallók azonban nem nyugodtak ebbe bele, s az ügy végül a francia semmítőszék elé került; ahol másfél évi tárgyalás után tévesnek nyilvánították a hadbíróság ítéletét s kimondták Dreyfus ártatlanságát. Az egész társadalmat megosztó per nagyon sokat ártott a kézírásazonosítás szakmai hitelességének, mivel a vád alapját a végül is tévesnek értékelt írásszakértői vélemény képezte.

Az igazságügyi célú kézírásvizsgálat alakulásának további történetéből még egy fontos mozzanatot érdemes megemlíteni. Az amerikai Albert Sherman Osborn (1858–1946), akit a XX. század egyik legnagyobb kézírás szakértőjeként tartanak számon, 1910-ben jelentette meg „Questioned Documents" című művét, amit még napjainkban is az igazságügyi célú klasszikus kézírásszakértés és dokumentumvizsgálat alapművének tartanak.

2.8 A vérkimutatás módszereinek felfedezése

A friss vér – színénél és állagánál fogva – könnyen felismerhető, ellentétben a beszáradt, régi vagy igen kicsi vérfoltokkal, amikről sokszor csak speciális vizsgálat útján lehet eldönteni, hogy valóban vértől származtak-e.

Elsőként a lengyel orvos, Karl Ludwig Teichmann (1823–1895), a krakkói egyetem anatómia tanára jött rá 1853-ban, hogy miként lehet egy viszonylag egyszerű, de ugyanakkor teljes mértékben megbízható mikroszkópos vizsgálattal kétséget kizáróan eldönteni, hogy egy vérnek látszó beszáradt folt valóban vér-e. A róla elnevezett és a mai napig alkalmazott „Teichmann-próba" az idők múlásával sem veszített jelentőségéből.

Annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy az ismeretlen eredetű vérfolt embertől származott-e, vagy ha nem, akkor milyen állattól, elsőként Paul Theodor Uhlenhuth (1870–1957) német bakteriológus, a greisfwaldi egyetem tanára dolgozott ki 1901-ben egy nagyon érzékeny módszert. Eljárása egy Rügen szigeti brutális kettős gyerekgyilkossági ügyben debütált. A tárgyalás során Uhlenhutnak sikerült bebizonyítania, hogy a gyanúsított ruházatán levő vérfoltok – ellentétben annak állításával – emberi eredetűek voltak, és nem szarvasmarhától származtak, miként az a gyanúsított védekezésében állt.

A beszáradt, sokszor igen kis mennyiségük miatt szinte alig látható, akár kimosott vérfoltok felkutatását nagyban elősegítette az Oskar és Rudolf Adler nevéhez fűződő benzidinteszt felfedezése, ami 1904-re tehető. Az újonnan kifejlesztett reagens forgalmazását a gyógyszerek és egyéb vegyszerek előállításával foglakozó Merck cég azonnal megkezdte, a legtöbb országban elterjedt, és napjainkban is változatlanul alkalmazzák a helyszíni és laboratóriumi vérfoltkutatásban egyaránt.

A látens vérfoltok kimutatására alkalmas másik fontos módszert, a luminolpróbát 1937-ben dolgozta ki a német Walter Specht (1907–1977), a jénai orvosi egyetem törvényszéki és kriminalisztikai intézetének munkatársa. A Specht-féle eljárás igen széles körben elterjedt, szinte valamennyi rendőrség a mai napig használja a vérfoltok felkutatására, mivel könnyű alkalmazhatósága és igen nagyfokú érzékenysége miatt ma sincs nála jobb megoldás, ha például egy kitakarított helyiségben, lemosott bútorokon vagy tágas nagy területeken, akár erdőben vagy mezőn kell vérfoltok után kutatni.

2.9 A vérfolt eredetének meghatározására irányuló vizsgálatok megjelenése

Karl Landsteiner (1868–1943) osztrák szerológus és patológus 1900 és 1901 között fedezte fel az ABO vércsoport rendszert, miközben azt vizsgálta, hogy a vérátömlesztés miért menti meg egyes emberek életét, amikor másoknál halálos következménnyel jár. A következő évben Max Richterrel (1867–1932), a bécsi egyetem törvényszéki orvostani intézetének munkatársával együtt kidolgozták a bűncselekmények helyszínein, az elkövetési eszközökön és a különféle ruházati tárgyakon található beszáradt vérfoltok csoport-meghatározására alkalmas tesztet, ami túlzás nélkül állítható, hogy a bűncselekmények bizonyíthatóságának teljesen új lehetőségeit nyitotta meg. (Landsteiner munkásságáért 1930-ban Nobel-díjat kapott.)

Landsteiner és Richter módszerét a turini (Olaszország) törvényszéki orvostani intézet professzorának, Leone Lattesnek (1887–1954) sikerült továbbfejlesztenie (1915-ben). Az általa kidolgozott első anitest-teszten alapuló módszer már viszonylag kismennyiségű beszáradt vérfolt ABO csoporttulajdonságának megbízható meghatározását tette lehetővé. „L'Individualità del sangue nella biologia, nella clinica, nella medicina, legale" (A vér egyedisége a biológiában, a klinikumban és a törvényszéki orvostanban) című könyvében már – egyebek mellett – már az apasági vizsgálatok lehetőségének kérdéséről is írt.

A múlt század húszas éveitől kezdődően sorra fedezték fel a különböző vércsoportokat (MN-rendszer, Rh-rendszer és egyéb vörösvértest és szérumcsoportok), és idővel kidolgozták azok vérfolt-diagnosztikai kimutatási eljárásait is.

Az emberi testnedvek kriminalisztikai vizsgálatában az 1925-ös év számít mérföldkőnek, ugyanis a japán tudós, Saburo Sirai ekkor jött rá, hogy az emberek nyolcvan százaléka esetében a vércsoportantigének a testnedvekben is megjelennek. Az ún. secretor – non-secretor rendszer létezésének felfedezése megnyitotta az utat a vérfoltok mellett immár a nyál, sperma, izzadmány és hüvelyváladék esetében is a kriminalisztikai célú csoport, és ezáltal eredet meghatározására.[37]

A szerológiai, vagyis a vércsoportvizsgálaton alapuló kriminalisztikai eljárások nagyon sok bűncselekmény felderítésében és bizonyításában játszottak döntő szerepet, azonban az a tény, hogy még viszonylag sok vércsoport-tulajdonság meghatározása esetén is csak olyan valószínűségi megállapítást tartalmazó szakértői vélemények adására volt mód, ami csak viszonylag nagy létszámú csoportra tudta leszűkíteni a vérszennyeződés forrását, okkal merült fel az igény egy ennél konkrétabb eredményt produkálni tudó vizsgálat megszületésének.

[37] Colin Evans: *The Casebook of Forensic Detection.* Wiley, New York, 1996.

2.10 A bűnüldözés és az igazságszolgáltatás új „csodafegyvere": a DNS vizsgálat

A minden egyes emberre egyedileg jellemző „genetikai ujjlenyomat" elkészítésének módjára, a Leicesteri Egyetem Genetika Tanszékének tanára, a 34 éves genetikus, Alec Jeffreys 1984-ben, a családon belül öröklődő betegségek genetikai vizsgálata közben jött rá. A korszakalkotó felfedezés első sikeres alkalmazására alig két hét múlva került sor, amikor egy menekültügyi eljárásban a genetikai ujjlenyomat segítségével sikeresen bebizonyította egy vitatott státuszú ghánai fiúról, hogy az egy, az Egyesült Királyságban már menekült jogállással rendelkező nő gyermeke, és mint ilyen, szintén jogosult a menekültstátuszra.

A módszer első eredményes bűnüldözési célú alkalmazására Narborough-ban (Leicestershire, Egyesült Királyság) két fiatal lány, Linda Mann 1983-as és Dawn Ashwort 1986-os megerőszakolása és meggyilkolása ügyében vezetett nyomozás során került sor, 1987-ben. A sértettek ruházatán talált ondófoltok vizsgálata alapján Jeffreys először bebizonyította egy, a kettős gyilkossággal alaptalanul megvádolt férfi ártatlanságát, majd a nyomozásban rendelkezésre álló egyéb információk alapján ötezer főre leszűkítve a kisváros férfi lakosainak számításba vehető körét, az elvégzett DNS vizsgálatok alapján végül sikerült megtalálnia az elkövetőt.

Tudományos munkásságának elismeréseként Jeffreys professzort II. Erzsébet angol királynő 1994-ben lovaggá ütötte.

Napjainkra a biológiai maradványok DNS-vizsgálatának kriminalisztikai jelentősége az újonnan kidolgozott rendkívül érzékeny és nagyfokú azonosítást lehetővé tevő modern eljárásoknak köszönhetően oly mértékben megnőtt, hogy nemcsak a folyamatban levő ügyek felderítésében, hanem korábban hozott és vitatott ítéletek felülvizsgálatában is világszerte eredményesen alkalmazzák.

Magyarországon a Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézetben – a régióban elsők között – 1989–90-ben kezdődtek meg a DNS analízist lehetővé tevő technikai fejlesztések, az első DNS alapú szakértői vélemény egy emberölési ügyben 1992-ben készült. Az önálló Humángenetikai Szakértői Osztály, mely jelenleg a Genetikai Szakértői Osztály nevet viseli, 2000-ben alakult meg, mely nemzetközi szakmai kontroll mellett végzi a bűnjeltárgyakon és a bűncselekmények helyszínén talált biológiai maradványok sejtmagi és mitokondriális DNS-ének összehasonlító, személyazonosítási célú vizsgálatait. A szakértői tevékenység részeként, törvényi felhatalmazás alapján[38], közigazgatási alap-nyilvántartási feladatként az osztály felelős a DNS-profil-nyilvántartás működtetéséről is.

A XX. század második fele a tudomány szinte minden területén óriási előrelépéseket hozott. A műszeres mikroanalitika, a mikroszkóptechnika, az informatika stb. számos új fejlesztése került be a forenzikus tudományok eszköztárába, olyan szintű anyagvizs-

[38] 2009. évi XLVII. törvény a bűnügyi nyilvántartási rendszerről, az Európai Unió tagállamainak bíróságai által magyar állampolgárokkal szemben hozott ítéletek nyilvántartásáról, valamint a bűnügyi és rendészeti biometrikus adatok nyilvántartásáról

gálatokat és morfológiai vizsgálatokat téve lehetővé, amiről korábban még álmodni sem mertünk volna.

A forenzikus tudományok művelője: az igazságügyi szakértő

Az Elmer Eric Schattschneidernek (1892–1971) (American Political Science Association[39]) tulajdonított, enyhén gunyoros kijelentés szerint: *„Szakértőnek azt az embert nevezzük, aki több dologról semmit, egyről viszont mindent tud."*

Az igazságügyi szakértők szerepe a büntető és a közigazgatási (továbbá a szabálysértési és a polgári peres) eljárásokban nagyon sokszor meghatározó jelentőségű, ugyanis ezen eljárások közös célja, a megfelelő módon elvégzett megismerési tevékenység eredményeként, a megtörtént események objektív feltárása. És nagyon sokszor az igazságügyi szakértő az a személy, aki az eljárások során felmerülő kérdések megválaszolásával a hatóságok munkáját elősegíti.

Amikor ugyanis olyan kérdések megválaszolása, tények megállapítása vagy körülmények megítélése a feladat, ami a társadalom tagjaira jellemző általános műveltség, általános élettapasztalat és emberi tudás, valamint a hatóság tagjaitól elvárható szakismeret birtokában nem végezhető el, a megfelelő elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkező személy, vagyis az igazságügyi szakértő bevonása válik szükségessé.

Az igazságügyi szakértőket nagyon sokféle probléma megoldásában lehet igénybe venni. A kriminalisztikai területen a vizsgálatok leggyakoribb típusai az alábbiak:

- *személyazonosítás:* aktív (hang/beszéd, kézírás, járásdinamika) és passzív (ujj- és tenyérlenyomat, DNS, fénykép, röntgenfelvétel, fogstátusz, fedetlen emberi testrészek nyomai) biometriai azonosítók vizsgálata alapján;
- *eredetmeghatározás:* két dolog közös eredetének, forrásának meghatározása. Ide tartozik például a helyszíni nyomok és anyagmaradványok vizsgálata, az inkriminált kézírásos szöveg és az írásminta összehasonlítása alapján, a kézírás eredetének meghatározása; különböző lefoglalásokból származó kábítószerek közös forrásának megállapítása;
- *ismeretlen összetételű anyag azonosítása (meghatározása):* például a lefoglalt anyag tartalmaz-e kábítószert;
- *biológiai mintákból különféle anyagok kimutatása:* véralkoholvizsgálat, vér, vizelet, gyomortartalom, hányadék toxikológiai vizsgálata (kábítószer, méreg kimutatása);
- *eredetiség meghatározása:* okirat hamisítások, márkahamisítások felderítése, termékhamisítások megállapítása („szőkített" kőolaj, „tablettás" bor, hamisított méz, téglaporos pirospaprika stb.);
- *ok-okozati összefüggések feltárása:* rövidzárlat okozhatta-e a keletkező tüzet; ütődés vagy rázódás okozhatta-e a fegyver véletlenszerű elsülését stb.;

[39] Amerikai Politikatudományi Társaság

– *tények, körülmények megállapítása:* világított-e a balesetben résztvevő jármű; az utasok közül ki vezette a balesetet szenvedett gépkocsit; a lövés önkezű vagy idegenkéztől származó volt-e;
– *tárgyak rejtett sajátosságainak vizsgálata:* meghibásodások okainak kiderítése, anyaghibák kimutatása.
– *események lefolyásának rekonstrukciója:* vagyis annak megállapítása, hogy a vizsgált cselekvés vagy történés lejátszódhatott-e a feltételezett módon: pl.: a személyt kilökték-e az ablakból; az úttesten talált áldozatot álló vagy már fekvő helyzetben ütötték-e el; a vizsgálatban szereplő személyek ruházata érintkezhetett-e egymással; közlekedési balesetek, vonat- és repülőgép szerencsétlenségek vizsgálata.

3. A magyarországi igazságügyi szakértői rendszer felépítése és igénybevételének lehetőségei

Hazánkban az igazságügyi szakértői tevékenységet törvény szabályozza,[40] melynek értelmében igazságügyi szakértői tevékenységet végezhet:
– névjegyzékbe felvett igazságügyi szakértő,
– cégjegyzékbe bejegyzett gazdasági társaság, valamint szabad szolgáltatásnyújtás jogával rendelkező vállalkozás,
– e célra létesített igazságügyi szakértői intézmény,
– igazságügyi szakértői testület,
– külön jogszabályban feljogosított állami szerv, intézmény, szervezet és
– szakértő hiányában a szakértői feladat ellátására megfelelő szakértelemmel rendelkező eseti szakértő.

Annak az eldöntését, hogy egy szakértői területen meghatározott szakkérdésben kinek van jogosultsága szakértőként eljárni, kormányrendelet[41] határozza meg.

A tudomány és a technika rohamos fejlődése, valamint a társadalmi szintű munkamegosztás előrehaladása a szakértői területek differenciálódását és a szakértői tevékenység egyre nagyobb fokú specializációját eredményezi. (Napjainkra a jogszabályban konkrétan nevesített szakértői területek száma már majdnem elérte a 300-at.)

Az egyszerűbb átláthatóság érdekében, az egyes szakértői szakterületeket a jogalkotó az alábbi tizenkét fő csoportra osztotta,[42] melyek közül kriminalisztikai szempontból a kriminalisztikai, valamint egyes orvosi, pszichológiai és biológiai területek emelendők ki:

[40] 2005. évi XLVII. törvény az igazságügyi szakértői tevékenységről
[41] 282/2007. (X. 26.) Kormányrendelet
[42] 9/2006. (II. 27.) IM rendelet

- kriminalisztikai területek (melybe tartozik a nyom-, okmány-, fegyver-, írás- és ujjnyomatszakértés, a forenzikus vegyészet, a forenzikus fizika, a forenzikus geológia és a forenzikus botanika)
- orvosi, pszichológiai és biológiai területek (melybe tartozik az igazságügyi genetika, az igazságügyi orvostan, az igazságügyi pszichiátria és az igazságügyi toxikológia)
- tűzvédelmi, személy- és vagyonvédelmi területek,
- közlekedési és ipari területek,
- környezetvédelmi, természetvédelmi és vízügyi területek,
- munkabiztonság,
- mező- és erdőgazdálkodási, valamint élelmiszeripari területek,
- kulturális terület,
- közgazdaság, vám és pénzügyi területek,
- lakás- és építésügy, valamint idegenforgalom,
- audiovizuális média területe,
- titokvédelmi terület.

A szakértő felkérése, az eljárásba történő bevonása mindig írásos formában történik. A szakértő az eljárásba bevonható:

- határozattal történő kirendelés alapján (rendőrség, ügyészség, közjegyző részéről),
- bírósági végzéssel történő kirendelés alapján és
- megbízás alapján (magánszemély, gazdasági társaság stb. részéről).

Azokban a rendkívüli esetekben, amikor halaszthatatlan részfeladatok elvégzése, részkérdések megválaszolása szükséges, a szakértő szóbeli kirendelés alapján is elkezdheti a munkát, azonban – az írásbeli kirendelést akadályozó körülmények megszűnését követően – az írásos kirendelő határozat minél előbbi elkészítéséről gondoskodni kell.

Alapvető követelmény, hogy az eljárás során a különleges szakértelmet igénylő kérdések eldöntésében elfogulatlan, független szakértők részrehajlás nélkül járjanak el, ezért a büntetőeljárásról szóló törvény részletezi a szakértő kizárásának eseteit.[43]

Ennek alapján szakértőként nem járhat el

- aki az ügyben valamilyen formában érintett (terhelt, védő, sértett, feljelentő vagy ezek képviselője),
- aki az ügyben a hatóság tagjaként jár/járt el, valamint ezek hozzátartozója,
- aki az ügyben tanúként vett vagy vesz részt,
- a halál oka és körülményei vizsgálatánál, továbbá a kihantolásnál az az orvos, aki a meghalt személyt közvetlenül a halála előtt gyógykezelte, illetve aki megállapította a halál beálltát,

[43] 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról, 103. §

– a szakértői intézmény, szervezet vagy testület, illetve gazdasági társaság tagja, ha a vezetővel szemben a kizárás esete fennáll,
– akit az ügyben korábban szaktanácsadóként vettek igénybe és
– akitől elfogulatlan szakvélemény adása más, egyéb okból nem várható.

4. A szakértői vizsgálat

Egy vizsgálat elvégzésére általában egy szakértőt kell kirendelni, de amennyiben a hatóság már a kirendelés előtt észleli, hogy a bizonyítandó tények jellege szükségessé teheti több szakértő igénybevételét, kivételesen több szakértő is kirendelhető. (A halál okának és körülményeinek megállapításához, valamint az elmeállapot vizsgálatánál mindig két szakértőt kell alkalmazni!)

A vizsgálat elvégzéséhez a szakértő rendelkezésére kell bocsátani a kirendelő határozatot, a vizsgálati anyagokat, az összehasonlító mintákat és a nyomozati iratokat (amennyiben az ügy jellege megkívánja).

A szakértő vizsgálat alapján ad szakvéleményt, melynek lépései általában a következők:

– kirendelő határozat áttanulmányozása, és a kompetenciakérdésének ellenőrzését követően a kirendelés iktatása;
– „csomagbontás": a vizsgálatra küldött tárgyak számbavétele, összevetése a határozatban felsoroltakkal, a hitelesség ellenőrzése, a csomagolás módjának és a bűnjelcímkék formai és tartalmi kellékeinek vizsgálata, az ún. csomagbontási jegyzőkönyv elkészítése;
– minden egyes tárgy, minta részletes leírása (szükség esetén lefényképezése), egyenkénti vizsgálata, sajátosságok feltárása;
– az eredmények értékelése és összehasonlítása alapján a határozatban szereplő kérdések megválaszolása;
– szakértő egyéb észrevételeinek megfogalmazása és
– a szakvélemény összegzése, a következtetések levonása.

A szakvélemény olyan bizonyítási eszköza büntetőeljárásban, amelyet a szakértő a tudomány és a műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával, kizárólag a szakmai meggyőződése alapján készít. A szakvélemény tartalmával összefüggésben a szakértő semmilyen formában és semmilyen körülmények között sem utasítható.

A szakértői vélemény általában négy fő részből áll:

1. a bevezető rész, az ún. *„lelet"*, mely magában foglalja a vizsgálat tárgyának részletes leírását, a vizsgálati eljárások és eszközök megnevezését és a vizsgálat tárgyában esetlegesen bekövetkezett változásokat;
2. a *vizsgálat*i rész az alkalmazott vizsgálati módszerek kifejtését és a vizsgálat leírását tartalmazza;
3. a *szakmai ténymegállapítás* a vizsgálatokból nyert megállapítások összefoglalása;

4. a *vélemény* pedig a szakmai ténymegállapítások alapján, a feltett kérdésekre adott válasz. A szakmai ténymegállapítás és a vélemény megfogalmazása nem minden esetben különül el egymástól, a szakterület jellegétől függően együtt is kifejtésre kerülhet.

A szakértői vélemény megállapítása, a kirendelő által feltett kérdésekre adott válasz, a vizsgálat tárgyától és a vizsgálat eredményétől függően általában háromféle lehet.

A feltett kérdésekre *a szakértő nem tud választ adni* azokban az esetekben, ha kevés a rendelkezésére álló információ, adat vagy megfelelő minőségű és mennyiségű vizsgálati anyag.

A feltett kérdésre *a szakértő kategorikus választ ad*, ha a vizsgálat tárgyát képező dolog jellege és minősége a tudomány jelenlegi állapota és a szakértő tudása, valamint technikai felszereltsége mellett, azt lehetővé teszi.

Kategorikus vélemény adása a megfelelő szaktudás és minden technikai feltétel megléte esetén sem mindig lehetséges, ezért *a szakértő valószínűségi szakvéleményt ad* minden olyan esetben, amikor egyértelműen kategorikus megállapítás nem tehető. Ez leggyakrabban azokban az esetekben szokott előfordulni, ha a vizsgálandó dolog természeténél fogva, eredendően nem rendelkezik a jelenlegi vizsgálati technikákkal egyértelműen meghatározható tulajdonságokkal.

Összefoglalás

A megtörtént, múltbeli események rekonstruálása, esetünkben a bűncselekmények nyomozása, egy olyan speciális megismerési tevékenység, melyre a mindennapi életben általában a megszokottól eltérően az jellemző, hogy az esemény észlelését követően elegendő és releváns információk hiányában kell a jelenben észlelt eredményből, vagyis az okozatból az azt kiváltó okra következtetni. A kriminalisztikai megismerés ezért olyan, lehetőség szerint minden számításba vehető elemre kiterjedő rekonstruktív gondolkodást igényel, mely elképzelhetetlen a tudomány és a technika eredményeinek és ismereteinek igénybevétele nélkül.

A legkülönfélébb tudományok kriminalisztikai célú, vagyis forenzikus alkalmazását napjainkban az igazságügyi szakértők végzik.

A forenzikus tudományok kialakulása nagyon hosszú utat járt be az „egyszerű hullavizsgálattal" induló kezdetektől napjainkig, amikor már szabad szemmel láthatatlan mennyiségű ismeretlen anyagok meghatározása sem jelent különösebb problémát.

Összefoglaló kérdések

1. Mit értünk a „forenzikus tudományok" elnevezés alatt?
2. Milyen kapcsolatban állnak a forenzikus tudományok a kriminalisztikával?
3. Melyek voltak a forenzikus tudományok kialakulásának legfontosabb mozzanatai?
4. Melyek a kriminalisztikai területen végezhető szakértői vizsgálatok leggyakoribb típusai?
5. Hogy épül fel a magyarországi igazságügyi szakértői rendszer?

Felhasznált irodalom

Birtalan Győző: *Orvosi felfedezések nyomában*, Littera Nova, Budapest,1996.

W. Jerry Chisum – Brent E. Turvey: *A History of Crime Reconstruction.* Elsevier Academic Press, USA,2011.

M. E. Cowan –P. L. Purdon: A study of paraffin test., *J. of Forensic Sciences* 1967/1. 19–35.

Vincent J. M. Di Maio: *Gunshot Wounds: Practical Aspects of Firearms, Ballistics, and Forensic Techniques.* Second Edition. Elsevier Science Publishing, New York,1999.

Colin Evans: *The Casebook of Forensic Detection.* Wiley, New York,1996.

Forker A.: *Történeti kriminalisztika* – kísérlet az európai kriminalisztika fejlődésének tanulmányozására. In: *A kriminalisztika aktuális kérdése*. Szerk. Katona Géza. BM, Budapest 2001.

Herbert A. Giles – L. L. D. Aberd – D. Litt. Oxon: *The „Hsi Yüan Lu"or „Instructions to coroners*". Proc R Soc Med. 1924/17., 59–107.

James Hamby: *The History of Firearm and Toolmark Identification*, Association of Firearm and Tool Mark Examiners Journal 30th Anniversary Issue 1999/3.

Kapronczai Károly: *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Mundus, Budapest,2004.

A kriminalisztika aktuális kérdései. Szerk. Katona Géza. BM, Budapest,2001.

Lester King – Marjorie Meehan: *A history of the autopsy*. *Am J Pathol.* 1973/11. 514–544.

Bevezetés a kriminalisztikába. Szerk. Lakatos János. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.

Lakner Judit: *A halál megállapítása, A tetszhalott*. *Historia*, 1991/5–6.

Paul Leland Kirk: *Crime investigation: physical evidence and the police laboratory.* Interscience Publishers, New York,1953.

Douglas P. Lyle: *Howdunit Forensics*. Ohio: F+W Publications, Cincinatti,2008.

Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek (I. kötet)*. Budapest,1929.

Clarence W. Muehlberger: *Col. Calvin Hooker Goddard 1891–1955.* In: *Journal of Criminal Law and Criminology,* 1955/1.

Joe Nickell – John Fischer: *Crime Science: Methods of Forensic Detection.* USA University Press, Kentucky, 1999.

Dinesh Rao: *History of Medicolegal System Ebook*

www. forensicpathologyonline.com/printpdf/19

Igazságügyi orvostan. Szerk. Sótonyi Péter. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2005.

Szállási Árpád: *Egy népszerű francia toxikológia, és két magyar fordítása*, Orvosi Hetilap, 1999/ 49. 2755–2756

John Joseph Tobin: *The Development of a Gas Chromatography/Mass Spectrometry (GC/MS) Method for the Separation and Identification of Components of Organic Gunshot Residue and Its Use as a Forensic Tool for Association of Firearms Related Evidence,* PhD Dissertation Directed by: Dr. William La Course, Professor, Department of Chemistry and Biochemistry, UMBC, 2012.
www.archive.hshsl.umaryland.edu/bitstream/10713/1654/1/TobinJr_umaryland_0373D_10264.pdf

Fred Ashley White: *Physical Signs in Medicine and Surgery: An Atlas of Rare, Lost and Forgotten Physical Signs*. Museum Press Books, USA, 2009.

Vigh András: *Az igazságügyi kézírásvizsgálatok aktuális kérdései*, Doktori értekezés, ELTE JTK, 2007.